This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

29462 e.18

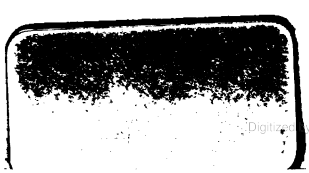

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

39

M. TULLII CICERONIS
ORATIONES SELECTAE XIX.

IN

USUM SCHOLARUM EDIDERUNT,

INDICES ET MEMORABILIA VITAE CICERONIS

ADIECERUNT

A. EBERHARD ET W. HIRSCHFELDER.

EDITIO ALTERA.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI
MDCCCLXXVIII.

Digitized by Google

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

Digitized by Google

DISCREPANTIA SCRIPTURAE KAISERIANAE

ed. a. 1861.

P. 1—266. 307—353 *curauit* Eberhard, *cetera* Hirschfelder. Eb *A. Eberhard.* E. Eb *E. F. Eberhard.* Ern *Ernesti.* Fl *Fleckeisen.* H *Halm.* Hf *Hirschfelder.* K *Kaiser.* Lb *Lambinus.* M *Madvig.* Ri *Richter.* V *cod. Vaticanus. Quae ad orthographiam pertinent, praetermisimus; distinctio inmutata raro indicatur; ubi nulla nota adposita est scripturae, eam e codicibus siue omnibus siue aliquot siue uno petitam esse scito. ceterum cf.* Lectionum Tullianarum libellos, *quorum primus prodiit Bielefeldae a.* 1872.

p. 1 lin. 5 *corrige* causam | p. 1, 11 at *K*] an *nos ex schol.* | 1, 18 etiamsi] autem si *V* | 2, 3 deinde] *fort.* ideo *Eb* | 2, 16 debeam] debebam *Ern* | 2, 29 quae *del. Weiske* | 3, 8 ea *add. Eb* | 3, 9 breuem] alteram? itidem? *Eb* | 3, 14 et], ut? *E. Eb* | 3, 26 hoc uel? *Eb* | 3, 30 dilecti: *corrige* delecti | 4, 17 iudex] nuper? *Eb* | 4, 22—26 intellegis; longo .. committitur: cum .. sint, omnes .. praetore manifestis .. dimissius sperant futuram] intellegis . longo .. committitur, cum .. sunt: omnes (*H*) .. praetore e manifestis (*M*) .. remissionem sperant laturam (*Eb*). *mauolt tamen Eb* sanguini terminum sperant futurum *cf.* 235, 8; adimi suis sperant *C. H. Keck* | 4, 33 ostenderitis] ostendatis *Ern* | *fort.* iam hominum *Eb* | 5, 18 fuit cum | [et nobilitate]? *Eb* | 5, 25 itaque] atque *H, E. Eb* | 5, 28 is] hic | 5, 36 recessimus] recessum *H, E. Eb* | 5, 36.37 omnes .. capta-rentur? *Eb* | 6, 15 [quod sciam] | 6, 17—20 cum .. esset *del. Eb* | 6, 20 iste] ipse *Eb* | 6, 36 ad Volaterras *ci. E. Eb, cf.* 32, 36. (*Weissenb. ad Liu.* I 59, 12; *saepe sic Caesar*) | 7, 3 Sex. Roscius *eiciat Eb* | 7, 11 bona proscribuntur *add. Eb, Hotomanum secutus* | 7, 20 curet *post* ea *add. Eb, post* sunt *Ern; nihil excidisse statuit E. Eb.* praeparet *in* procuret *mutans* | 7, 29 tamen [in] tanta | 8, 12 flagitiosior *add. Eb* | 8, 13 quin perdere? *E. Eb* | 8, 25 *ab* eis] [eis] *Ern* | 8, 33 [decem]? *O. M. Müller* | 8, 36 [nihil] | aliquanto insolentius nihil *ci. Eb* (fidentius *idem olim*, aliquamdiu *Hf*) | 8, 37 intellectu? *Eb* | 9, 1 [Sex. Roscii] | 9, 29 [cum .. esset] *Fl* | 9, 36 *ante u.* hoc, *non ante* fidem *distinxit K* | 10, 8 T. *add. Ern* | 10, 11 est satis]

Digitized by Google

satis est | quoniam quidem suscepi *seclusit Heusinger* | 10, 15 mihi minae et] immineant *H, E. Eb* (minentur *Eb*) | 10, 28 [Sex. Roscium] | 11, 11 illud quia | 11, 12. 13 magis indignum .. num] indignum .. num magis *nos* | 11, 25 depoposcerunt *rectius Victorinus, Lb* | 11, 24 accusator [Erucius]: [accusator] Erucius *Eb; quod corrigenti typothetae non paruerunt* | 11, 36 *aut* maleficio *delendum*, *aut scr.* maleficia *deleto u.* scelera *censet Eb* | 12, 5 exsistit *H* | 12, 11 [et] denique | 12, 23 umquam *cuiquam* | 12, 26 est et .. coniuncta?] et .. coniuncta est? *H* (maxime est *Eb*) | 12, 29 eam quoque] eam utique *Eb*, causam eamque *Ri* | 13, 26 *iunge* rusticana relegatio | 13, 28 atque a] atque | 13, 32 quid] quod *cf.* 14, 29 | 14, 22 Veiente] Veienti *Fl* | 15, 29 intellegas] intellegatur | 15, 31 sedebant? *Eb* | 16, 3 patiebatur.] patiebatur! | 16, 16 certe] cauti *Hf*, certi *codd.* | 16, 21 quod] quae | 17, 13 uidetur *K* | 17, 15 sit] est *H* | 17, 21 uenerint] uenerunt *E. Eb*, *Ferd. Schultz*, *K. Whitte* | 17, 33 aliquem aliquid *Hotoman* | 18, 2 Kal. | 18, 23 dixeram *E. Eb* | 19, 11 *aut* confitere *te*] confitere | 19, 17 maxime] id maxime *cdd.*, uel maxime *Eb* | 20, 14 [erat .. conueniret] *Fl, E. Eb* | 20, 21. 22, 1. 192, 22 potuisset] potisset *Fl* (posset *Ern*) (312, 19) | 20, 36 commiserint] commiserunt | 21, 3 *fort.* haec *ex cod. G. et schol. Lucan.* | 21, 5 repetant] repetunt *Schütz* | (21, 6 plane *E. Eb*) | 21, 34 sapientius? | 22, 1 *cf.* 20, 21 | ei *add. Lb* | 22, 3 ita *om K cum cdd. GT'* | 22, 19 adluantur] abluantur | 23, 6 *si per*] si | 23, 8 hi] ei *H, E. Eb; nisi forte tollendum est* | 23, 11 quicum locutus] qui conlocutus *G. Krüger; delebat Eb cl.* 23, 17 | 23, 30 fuerat *E. Eb* | 23, 31 occulte] occultum | 24, 1 per *add. Eb* | 24, 6, quod]! quod | crimine quod innocenti] crimine omni (*Eb*) reo (*Hf*) innocenti; *mirus nonnulla exempla inuasit error* crimine cuique | 24, 12 M. *add. Krause* | 24, 14 *de uu.* meministisne T. R. recusare *dubitat Eb* | 24, 21 *in* insidiis | 25, 13 tu hoc] hoc tu | 25, 16 peruertere *H* | 25, 25 obicient? | 25, 37 alia] aliqua *Eb* | 26, 34 † implicatus] implacatus *Graeuius* | 27, 35 nactus] nanctus *H* | 28, 6 accusatorem] accusatorum *Buttmann* | 28, 9 frugio *schol.* | 28, 11 Priamum ipsum [senem]: *ad Ennii uerba rettulit Eb* | 28, 34 transigere *Lb* | 29, 2 quid? tu, Rosci] quid tu? (*M*) T. Rosci (*cod. G*) | 29, 36 sint] sunt | 30, 25 T. *add. Ri* | primum] primo *Büchner* | 31, 18 erat] *fort.* est *E. Eb* | 31, 28 [in Tiberim] | 32, 4 ad] adeo *Eb cl.* 31, 29 | 32, 8 testimonia] testimonium | 32, 11 itaque] ita *schol.* | 33, 6 quem] *fort.* quae *Eb* | 33, 7 auditis] audistis *cod. G* | 33, 11 suspitionem † hoc] suspicione contineri *Eb*, suspicionem habere *E. Eb* | 33, 21 partem] *restitue* pretium *ex Eb. coniectura* (praemium *E. Eb*) | 33, 35 T. *add. Ri* | 34, 16 fretus mora] fretum ora *codd.*; ficta mora *Graeuius*, *J. Fr. Gronouius;* uafre mora *M. Haupt* | 35, 2 te putas sustinere *non* posse] te desperas sustinere posse *Eb* | 35, 3 nimirum *Rinkes* | 35, 17 [infamiae]: infame *Eb* | ratione] recte | 35, 20 est *Ri probabiliter* | 35, 22

Digitized by Google

adsperserit] adfecerit | 36, 1 fingi *ante u.* maleficium *K, ante u.* posse *cdd. meliores* | 36, 18 legationis *inclusit Eb* | 36, 33 *corrige* quoque | 37, 1 quod] quode *Gulielmius,* quod de *cdd.* | 37, 4 iste] hic *schol.,* is *cdd.* | 37, 25 hoc pugnari] oppugnari | 37, 32 in hunc] de illis (*sc.* sermis) *Eb;* de hoc *cdd.* | 38, 5 ipsis] istis *H* | 38, 32 coepero] coeperim *Weiske* | 38, 34 [Chrysogoni] | 39, 11 audientur ac l. dicentur] prudenter (audenter?) ac l. iudicentur *Eb* (indicentur *operarum est error*) | 39, 13 [ego] | 39, 23 *de uu.* rediens a cena *dubitat Eb* | 39, 26 quo more (modo *cdd.*) *deleta mauolt Eb* | 39, 32 Sex. *add. Ern* | 39, 33 ut .. sit *seeluait E. Eb* | 40, 1 [nimirum] | 40, 20 uitae [casum] causam [que] pertineant] uitam causamque (*Ri*) pertinent (*cd.*) | 40, 29 denique *ci. H* | 41, 8 iudices *add. schol.* | 41, 18 curauit [hoc iudicium] | 41, 21 Pallacine | 41, 23 (hi possessionem) *add. Eb* | 41, 31 *scholia add.* | 42, 2 enumeraret] enuntiaret *Th. Mommsen* | 42, 10 coquos] cocos *cdd.* | 43, 14 in isto] in *om. cod. G* | 43, 23 equidem *E. Eb* | 43, 30 uolunt] uolent *Ri, E. Eb* | 43, 33 nolo] — nolo | 43, 35 illi *H* | 43, 37 haec erunt ornamenta, sua *distinguit Eb* | 44, 9 *uersum adgnouit Gruter* | 44, 18 exspectata] experrecta *Cratander* | 44, 20 *fort.* nobilium *del.* (*Eb*) | 44, 21 fortunas *possessiones*que] fortunasque *Garatoni;* fortunas uestras nostras *G* | 44, 31 [qui .. putat]? *Eb ci.* 44, 3 | 44, 33 separatur *sc. Chrysogonus;* splendor *ci. Ri* | 45, 22 spoliasti *add. ex cdd.* | 45, 28 Sex. *add. Ri* | 45, 30 debebas *Heusinger* | 46, 14 Baliarici | 46, 21 *extr.* huius] huic *Eb* | 46, 30 Messala *ubique* | 47, 22 reddit] reddiderit *Eb* | 47, 33 ut *eiciat Eb* | 48, 5 probatum suis, filium *Putsche* | 48, 7 huic] hic *cdd.* | 48, 8 Sex. *add. H* | 48, 21 uenturam H *probabiliter.*

Actionis in Verrem secundae l. IV. | de signis | 49—51, 9: *ed. Or.* V, 2, 97. 125. 154. 155. *explicandi causa addidi quaedam* (49, 1. 50, 5—11. 18. 36. 51, 5 *s.*) | 49, 8 L. *om* | 50, 1 *fort.* fratre L. et M. Metellorum *Eb* | 50, 3 domo] *recte* homo *edd. uet. prob. Gronou. obs. p.* 160, 5 *Fr.* | 50, 18 tam] iam *Eb* (ita *idem olim*) | 50, 19 [M'.] | 50, 23 omnem] enim *ed. Lugd.* | 50, 30 etiam] autem *Eb* | 50, 31. 230, (9) *corr.* exsilium | 50, 33 [ita] | 51, 2 *fort.* eloquentiam *Eb* | 51, 19 fanis *E. Eb* | 51, 37 in del.] in *om.* G 1 *rectius* | 52, 14 religione tum *add. Ri* | 52, 32 recte. item] recte quidem *Eb* | 53, 9 esset hospes] hospes esset *V* | 53, 12 huius] eius *V* | 53, 15 commodatis *E. Eb* | 53, 19 per sim. aed. *deleri mauolt Eb* | 53, 21 de *ut uidetur V* | 53, 23 Bonae Fortunae] Bonam Fortunam *V* | praeter unum tamen *Schütz* | 54, 8 iam *add. V* | 54, 34 iudices] *fort.* scilicet *Eb* (uidelicet *Bake*) | 55, 9 cur emeris] iurene emeris *Eb* | 55, 22 pecuniae ei *Eb* | 55, 29 religione] a religione *G* 1 | 55, 30 referre haec] referre: haec | 55, 32 uendita esse] uendita. sic *V. de u.* sic *dubitaueris* | 56, 15 est [enim] f. | 56, 33 eum prima] prima *cdd.* | 57, 7 illa hab.] hab. illa *V* | 57, 12 a *add. V* | 57, 19. 24 laudat; . . .; idem | 57, 32 cotidiano] cotidie *V* (cotidiano *prob.*

Digitized by Google

Bentleius: cf. Wyttenb. bibl. crit. I 2, 15) | 58, 10 quam] quantam *V* | 58, 14 non] nonne *V* | 58, 19 faciendae *add. cdd. Lagom.* | 58, 31 emptum *E.Eb. cf.* 136, 19 | 59, 8 n. e. n. *seclusit Eb* | 59, 21—25 [ita .. est] | 59, 18 C. *noli delere: cf. Stürenb. ad Arch. p.* 135 *ed. alt.* | 59, 23 *asteriscos addidi* | 59, 23 cum] cum seuera | 59, 28 Siciliensis *Kiehl* | 59, 34 aedificandamque *om* | 61, 26 an] num *H, E.Eb* | 61, 27 id, quod], id quod | scilicet] se *Hotomanus* | 61, 28 fuisse *se*] fuisse | 61, 32 ut haec] Attalica *Eb* | 61, 36 CC] ducentis | 62, 1 docere] dicere | 62, 18 ut a. t. a. *deleuit Eb. cf.* 51, 12 | 62, 22 per] penes *Eb; cf. Or. Milon.* 60. *Caes. b. c.* I 76, 4 | inspiceres] inspiceret *H* | deprehensum] deprensum | 63, 2 Gr. p.] 'Gr. p.' *Eb* | 63, 10. 72, 14 *corrige* quidquid | 64, 19 [in i. iudicio] | 64, 22 uenisset] ueniret | 64, 27 [cupiditatis et] | 65, 8 quid [argenti] | 65, 15 hoc [iudices]: hic iudices *H* | 66, 11 ita opinor] 'ita opinor.' *Eb* | 67, 10 absenti [Diodoro], | 67, 11 *fuisse,* ut] ut | 67, 24 uideri] uideri, fieri *E.Eb* | 67, 28 ut opinor] opinor *cdd. dett.* | 68, 21 quique] qui Q. | 68, 30 [erat quod] *E.Eb* | 69, 31 P. Apinio *Baiter* | 70, 26 patellae, paterae, turibula *et* 71, 1 de patellis, pateris, turibulis *nescio an delenda sint; cf.* 7—9; 34—36 (*Eb*) | 71, 9 id *deleri iubet Eb* | 72, 9 optima [est]: optime *Orelli, E.Eb* | 72, 16 ut] id *cdd. Hotom. probabiliter* | 72, 17 ascendit] escendit *cod. R* | 72, 28 de] e *cod. R* | 73, 3 cum] alii *ci. Ern*, aliqui *E.Eb, om. cdd. dett.* | 73, 18 ipsos iste? *Eb* | 73, 19 *corr.* Archagathus: | 73, 23. 26, uidete .. fecerit. | 73, 25 [testis] Siculos [negotiatores] | 73, 34 ex patellis et pateris et turibulis *Ri* | 73, 36 tamen] interim *E.Eb* | 74, 11 cognorunt] cognorint *Ri* (cognouerint *ed. Ven.*) | 74, 23 [me] *Lg.* 29, *E.Eb* | 75, 11 tricenos] trinos *H* | 75, 21 tantum] et lanam, *E.Eb* | 75, 21. 22 *uncos add. E.Eb, H* | 76, 20 [regem] | 76, 30 [uas uinarium] | 76, 31 cum manubrio] manubrio | 76, 32 satis, credo] credo, satis | 76, 37 qu. ipsa r. d. *malim absint* | 77, 28 dicit] illud *E.Eb* | 78, 22 remoueri] permoueri | 78, 31 populi Romani *E.Eb* | 80, 22 e gemmis auroque perfectum *delebat E.Eb; cf.* 77, 11 | 81, 2—4 *saepsit E.Eb* | 81, 22 haec translata *Eb, cf.* 25 | 81, 37 ante] antea | 82, 7 Agrigentinis *eiecit Garatoni* | 84, 5 putas, si tibi *Eb* | 84, 10 mutata] mutato | 84, 18 de basi ac litteris *del. Ri, E.Eb* | 85, 2 aut] ac *cdd. Lgg. rectius;* tu *Eb* | 85, 7 Segestanos] *fort.* ipsos *Eb* | 86, 1 ornentur] *fort.* glorientur *Eb* | genere *de Kiehlii ci.*] uirtute. *sed nescio an* uirtute ac *ex u.* uirtutem *uersus praecedentis* (85, 36) *errore librarii ortum sit. Eb* | 86, 6 praecipue uero quod *ci. Eb* | (86, 36) 87, 2 *offendit in hac structura repetitum u.* flagitii: *itaque nescio an hic restituendum sit* nequitia uersatur | 87, 36 *corrige* Sopatro | 90, 1 [Siculi] | 90, 2 religioni] religione *cd. R* | ipsi] huic *Eb* (*fuit cum eonicerem scr.* religioni te rursus) | 90, 3 dedant] dedamus *cd. R* | 90, 6 M. Marcellum *noli delere* | 90, 19. 21 iussu. [..] .. audistis.] iussu — .. audistis — *Eb* | 90, 27 (*u.* Zosippus

Digitized by Google

tuetur C. Keil) | 91, 1 iudicium] indicium | 91, 11 [apud Agrigentinos] | 91, 28 enim non modo breuiter mihi] enim mihi non modo br. | 93, 7 [Scipio] | 93, 16. 17 *secluserunt E. Eb, A. Eb* | 93, 33 *uerba* permotus illa atrocitate negotii *delenda censet Eb*: *nam cum uu.* illa *et* negotii *offendant tum non Verres sed Catinenses* atrocitate rei *permouentur* (88, 26. 96, 20). *differunt quae Ri. ad* § 32 *e. ascripsit* | 94, 33 uirginum *Hotomanus* | 95, 30 apud iudicium ut reum] atque sociali iure *Cobet, E. Eb* | 96, 3 coarguitur] arguitur *E. Eb* | 96, 7 arguitur] coarguitur | 96, 4 fana nudata, uexatae urbes *E. Eb* | 98, 21 *fort.* de signo. *Eb* | 99, 2 Verres] *del. Garatonius cum Seruio* | (100, 25 finiam *Wyttenbach*) | 100, 36 esset *Bake, E. Eb*] est | 101, 2 fuisset] fuit *Eb* | 101, 13 tum *ante u.* praeclaro *conlocat E. Eb* | 101, 14 aspectuque] amplexuque *Classen, E. Eb* (*hic etiam* ambituque) | 101, 17 eorum in *Ri* | 103, 29 [Syracusanus]: Syracusarum *Eb* | 103, 32 sustulerit] sustulit | 104, 22. 23 quod .. essent *tolli iusserunt E. Eb, W. Meyer* | 105, 16 n. e. q. scr. est inani in basi, d. q. f.] n. e., q. scr. est, inani in basi quid fuerit *Eb*, *uu. enim* inani in basi *iungenda cum his* quid fuerit ⌊ 105, 24 *οὐρεον*] Urion | 105, 26 parinum] Pandinae *Hf* | 105, 36 *fort.* posuerat T. Flamininus *Eb* | 106, 4 illum Fl. *cd. R*: illud T. Fl.? *Eb* | 106, 32 quid? tum m. *E. Eb* | 107, 12 tabulam pictam, ullum] t. p. ullam, ullum *Eb* (ullam t. p. *Gulielmius*) | 107, 28. 30 etenim .. delectantur *uidentur delenda; cf.* 107, 1 (*Eb*); nos *add. Lb.* | 108, 10 pictum] pictam *Bursian* | 108, 37—109, 1 [is .. habebat] | 109, 3 cum fratre | 109, 4 ipsorum *Garatonius* | 109, 4 frequentis] frequentem *Ern, E. Eb* | 109, 13 primo *ut deleatur suadet Eb* | 110, 7 animum in illos mutaui, tum *Ri: sed cf.* 112, 13 | 110, 20 [conseruandisque] | 110, 23 atque *E. Eb* | 110, 31 quam] cum *H, E. Eb* | 111, 1 nemo rogatur sententiam: ut *E. Eb* | 111, 18 principes *Ri, E. Eb* | praescribi *Or., E. Eb* | 111, 21 nomina principum *add. Eb* | 111, 24 diceret. quid est hoc? sors | 111, 29—32 in .. commoueret *delebant E. Eb, Bake* | 111, 35 istius] fuisse *Eb* (*post* praeturam *suppleuit* fuisse *M:* turpis calamitosaeque praeturae *Schütz*) | 112, 7 Verres *del. H* | 112, 8 recepisset] recepit *H, E. Eb* | 112, 11 fratre L.] Lucio fratre *cd. R* | 112, 22 in hoc cum *E. Eb* | 113, 28 *noli scribere* Theorractum; Theorgatum *Pluygers* | 114, 4—6 praetor .. deportare *delenda censet Eb* | 114, 13 illis] aliis | 114, 22 dederint] dederunt | 115, 3 a M. Marcello *Kiehl* | 115, 5 at] ac | 115, 10 omnium: *cf.* 200, 29.

Accusationis in C. Verrem l. V | de suppliciis | 117, 14 ipse] ipsum *E. Eb* | 117, 29 forsitan debeam *Fl* | 118, 23 imitandi *del. Ri* | 119, 33 iste] ille | 119, 35 tenuerunt] tenuerant *Ern* | 120, 1 omnes *ci. E. Eb* | 120, 29 t., ne si d. q., q. | 121, 11 haec ubi eueniunt *del. Wyttenbach (K), ut mihi quidem uidetur, iure* | 121, 14 ac] aut | 121, 20 iudicaret (*cf.* 121, 15)] iudicarat | 121, 30 dominos *del. Lb* | 121, 32 sequitur *absit mauolt Eb*

Digitized by Google

| 121, 34 et] *om. pars cdd.* | 122, 16 dicet] dicit | 124, 3 honestissimae] [honestissimae] maximae *H* | 124, 20 praeuideo] prouideo | 125, 13—15 [incl. suppl.] a consp. parentum .. luce *esse* seclusum] incl. suppl. atque a consp. parentium .. luce seclusum | 126, 26 octophoro] octaphoro *cf. Martial.* 6, 84, 1; *non sum immemor Lobecki (ad Phryn. p.* 414 *sq.)* | 127, 6 delecta] dilecta. *cf. Lb p.* 168 *Kl.* | 127, 23 ut] uel *Eb* | 128, 12 ab Rhodio tibicine *secluserunt Heraeus, E.Eb* | 129, 14 (aut *pars cdd.*) | 129, 23 [Chelidonis] | 130, 37 hab., si f. e. t. p.,] hab. — si f. e. t. p. —,: *noli igitur reponere* nisi | 131, 14 ut in omnibus *E.Eb* | 131, 28 *nescio an uu.* quam tu tecum deportaras *ex* 128, 19. *repetita sint; cf.* 132, 31. 133, 4 | 132, 15 * in (praestitit *supplebat Ri*) | 132, 33 [publice] (*si quid delendum, delendum erat* sumptu publico) | 132, 34 magistratum] magistratum senatumque | 132, 37 iste *Lb, fortasse rectius*] ipse | 133, 22 *de uu.* deinde .. rei publicae *dubito. neque enim qui haec* cur quicquam contra leges parauisti *non pugnent cum u.* 13. 15, *neque qui p.* enim 17 *intellegenda sit uideo, neque Ciceronem cum haec* in illa uetere seueritate (23. 15) *tum illa* hoc crimine 24. 23 *repetiturum fuisse credo (Eb)* | 133, 37 hominum *K* | 134, 5 Mamertinis *del. E.Eb, Ri, uereor ne non recte* | 134, 12 [materiem] | 134, 20 deinde, id quod perspicio et quod] *correxit Zumpt.* (id quod *om. cd. Guelf.* 1) | 135, 13 foedera. isto | 136, 19 empti] emptum *E.Eb; supinum est; cf.* 58, 31 | 136, 25 omnes [praetores] item | 137, 28 *non est neque quod deleantur uu.* rerum decretarum *neque quod addantur* et frumenti imperati: *hae enim litterae in illis insunt* | 138, 1 ut *primi deleuerunt Hotomanus et Manutius; cf. Lb p.* 171 *Kl.; fort. scr.* ut fit in iudiciis, qui *cf.* 144, 19; *sed insunt praeterea quae offendant* | 138, 6 laudat. hoc | 138, 19 ciuitas per triennium? soli] *corr. E.Eb, Ri. antecessit enim* per hosce annos | 138, 31 spolia portaret] spolia asportaret *E.Eb* | 138, 31—33 Mamertini .. praebuere *dubito annon sint Ciceronis* | 138, 33 praebuerunt] praebuere *cd. R.* (*non ignoro quae hac de re Zumptii, Haase, Boot, Neue, alii disputauerint*) | 139, 15 ferre] referre | 139, 34 [testimonia civitatum]: testimonium *cd. R* | 140, 14 captam] *cum antecesserit* non ceperunt *sequatur* non capta est, *intellegerem* suo ipso onere iam plane captam — *ut hoc Latinum esse concedam —; non intellego* onere suo plane captam *idque eo minus cum adiciatur* atque depressam: *itaque scr. censeo* tardam (*Eb*) | 140, 35 [coniectura est]: 'coniectura est' | 141, 2 [hominem] | 142, 18. 20 *uncos add.* | 142, 18 fortasse.] fortasse?' | 142, 32 ut is] uti *H* | 142, 36 omnes] omnium *Ern, E.Eb* | 143, 4 *si,* sicut] si, ut *pars cdd.* | 143, 14 quos ceruos V: ceruos *dittographia u.* quos *ortum neque in* ut externos (170, 16) *mutandum esse putauerim* | 143, 17 erant capti] capti erant *V* | 143, 20 [ciues Romani], ne: [, c. R.] ne | 143, 35 uestis ablata] uestis sublata *Eb* (*cf.* 36) | 144, 7 se *fort. cum cdd. dett. omittendum* |

Digitized by Google

144, 22 *is* cum] hic cum *p. cdd.*; hic *adu. opponitur uu.* iam tum | 145, 2 sit tibi illud] sit illud *H* | 145, 33 esse] est *ci. E.Eb* (*Ern*); *sed cf.* 18, 21. 346, 13 | 146, 11 [nobilissimus pirata] | 146, 17 [de illo archipirata] | 146, 25 saluti] .. dio *V* praesidio *Maius* | 146, 33 carb. int. ullis *deleri iubent E.Eb, Heraeus* | 147, 1 [iam continuos]: tot continuos *Eb*; *cf.* 151, 30 147, 3 accumberet] accubaret *V* | 147, 4 etsi] tametsi *V* | 147, 5 *emenda* —; | 147, 10. 12 [de .. percelebrantur] | 147, 13 [Cleomenes] uir: uir [Cleomenes] | 147, 17 nostis, ipse tamen] nostis ipsi, tamen *Ri, E.Eb* | 147, 22 Cleomenem *in hac membrorum oppositione importune additum censet Eb* | 147, 29 sed] at *V* | 147, 31 *noli addere* p. R | 147, 32 [autem] *om.* | 147, 36—148, 2 ubi .. data? *sechsit Eb* | 148, 7 P. R. nomen *V*: *equidem* nomen *ex postremis proximae uocis litteris uitio in hoc libro frequenti ortum duco* | 148, 14 haec ego] ego haec *V* | 148, 22 [ante] *om; glossa erit cod. V* (152, 6), *ut non sit corrigendum* longe | 148, 27 amorem: amentiam *E.Eb; de* amore furioso *hic uix poterat esse sermo* (167, 37 s.) | 149, 24 pr. non re, sed n., sp. | 151, 4 cladis] mali | 151, 15 nuper] antea semper *H*; an per *cd. R*: *in quo nil lateat nisi* antea | 152, 6 [stupri plenus] *om.* | 152, 7 quae .. pars *saepsit Eb; differt* 153, 13 | 152, 10 Syracusas] ad Syracusas *V* | 152, 18 commosse] (commouisse *V*) mouisse *Eb, pr. syll.* com *ex ll* em *repetitis ortam ratus: quam corruptam esse ex* iam *Hirschfelderi suspicio est* | 152, 26 *cum sermonem cotidianum imitetur Cicero; u.* portus *habet quo excusetur* | 152, 29 imperii] imperatoris *Klotz* (imp. P. R. *V*); *ego locum sic refinxerim* cum imperator populi Romani [nomen] ac fasces e. S.; *cf. quae dixi ad* 148, 7 | 153, 5 CCC | 153, 30 honestissimorum *add. Eb* (156, 24) | 154, 2 *requiratur quod u.* reliquis *respondeat u.* plurimis: *sed cf.* 154, 14. 15. 165, 22 | 155, 5 tabellas *del. Ri* (testificationis suae tabellas *E.Eb*). *membrum pronominibus* illorum *et* suam *ex aduerso conlocatis bipartitum* | 155, 11 animaduertere] animum aduertere | 155, 24 animaduertere] *sic V* | 155, 33 quid? ergo] quid ergo? | 156, 8 admiratio] admurmuratio | 156, 10. 12 *reponendum ex E.Eb. emendatione* ut [aut] aliis .. ut, cum | 156, 34 nuntio commoti] commoti nuntio | 157, 1 *ne ad u.* aderat *adiciendum putes* Aristeo *cf.* 23 | 157, 4 auctoritate *hominem*] auctoritate. *equidem hanc uocem in* aetate *mutandum censeo* | 157, 4 praeditum] perditum *Ern* | 157, 12 homine enim] hominene *E.Eb; nisi forte totum enuntiatum* cum h. .. belua *sciolo debetur; cf.* 8 | 157, 20 deseruerat exercitum] deseruerat | 157, 22 at ab] ab | 157, 31 accusas] accuses | 158, 1 ea*dem*] ea | 158, 2 suorum *rectius om. pars cdd.* | 158, 5 esset: *erat aut dicendum* tunc fuisset *aut* tunc ipsum erat *uel simile quid* | 158, 32 nos] ius *Eb* | 158, 35 si uiuerent *delent E.Eb, Heraeus* | 159, 13 legatum] *om. Lagom.* 29 (*E.Eb, Ri*) | 159, 18 de suis periculis fortunisque: *hoc ita intellegendum ut* 161, 16. 17 | 159, 32 [Cleomenes] uectus | 160, 10 nauarchorum *deleuit*

Digitized by Google

Memmius (*apud Lb*) | 160, 11 ferre] [intro] ferre; *in V natum ex* 20 | 160, 12 ipso *add. V* | 160, 13 ad] ante *V* | 160, 18 [omni]; *om. V* | 160, 20 [tibi] | 160, 22 adf. m. f. t.] m. f. t. adf. *V* | 160, 24 ei *add. ex V* | 160, 25 intolerandum] intolerabilem *V* | 160, 33 extrema] extremum *E.Eb, Ri* (extremo *cd. R*) | 161, 3 posses] possis | 161, 26 neque tibi neque illis] neque i. n. t. *V* | 161, 27 uiuunt [et]: et *om. V* | 161, 28 amicum innocentium *V*: *cui uoci subesse* hominum *uix crediderim; cf.* 148, 7 | 162, 31 *membrum* naui a praedonibus abducta *uidetur respondere illi* praemia laudis; *sed si abesset, oratio multo praestaret.* spoliata naui *habet V caretque u.* abducta | 163, 1 et: ut *E.Eb* | 163, 12 sumant] sumat | 163, 14 populi causa] causa populi [Romani] | 163, 15 et eius custodes *V*: *ut suffecerit scripsisse* et ei uos custodes (eius legis *R*) | 163, 23 fieri uelit] uelit fieri *V* | 163, 24 uidemus] uideamus | 163, 24 [homines] | 163, 25 peruenire] peruenisse *V* | 163, 36 totamque] totam denique *H* | 163, 37 uidetis] uideatis | 164, 2 ne] ne enim *V* | 164, 7—9 res suas ... relinquunt *subdita ducit Eb*; *cf.* 1. 2 | 164, 10 [aspicite] | 164, 27 [uxoresque] *om.* | 165, 1 ceteros. *ci. Eb* | 165, 7 possit] posset | 165, 21 fortunae: fortium *E.Eb* | 165, 37 [tibi]; *om. V* | 166, 15 Hennenses] Aetnenses *H* | 166, 37 subito *om.*: *est in V dittographia natum* | 167, 15 populi Romani *om.* (*corr.*: 'tu) | 167, 23 dicerentur] *certe addendum erat* ab omnibus. *itaque scr. censeo* qui ciues Romanos se esse dicerent; *cf.* § 163. 165. 166. 168 *cet.* | 169, 29 baculo] bacillo; *cf. Haase ad Reisig. adn.* 111 | 169, 33 illim] illinc | 170, 7 indignum enim] indignissimum *Eb* (enim non *om. cd. R*) | 170, 8 uideri nobis omnibus *Manutius* | 170, 16 dignitatis] ciuitatis *ci. E.Eb: u.* 181, 4; *etsi cf.* 172, 36 | 170, 36 partibus, *non* portibus: *cf.* 173, 26 *et respicias pr.* ex; 171, 14 eam partem *non* unum portum; *cf.* 5, 31 | 173, 13 id *om. p. cdd.* | 173, 37 [iudicibus] | 174, 17 poteris, meum | 174, 19 delatos, nihil | 176, 17 requirantur] requiratur | 176, 26 esse coniectum] coniectum *cd. R* | 177, 22 is *molestum est. requiram* at, *nisi delere praestat* | 177, 30 haec omnia *Gellius* | 178, 7 et orationi meae] et *om. cdd. mel.; haec seclusit Eb* | 178, 28 (patronis *em. K, E.Eb:* proximis *cdd.*) | 179, 8 crucis *om. p. cdd.* | 179, 24 populi Romani (*i. e.* P. R.) *add. E.Eb, Ri* | 180, 3 quis] qui sit *Ri*; ipse *Eb* | 180, 34 adfectum *H, E.Eb*; adflictum *Georges* | 181, 34 [u. seu. d.] | 182, 2 ceciderit *Gulielmius* | 182, 5 posse fieri] fieri posse | 182, 20 esse commissum *uideri*] existimare commissum *Eb* | 182, 32 *fort.* gratia tua (*Eb*) | 183, 17 alio quo*dam*] aliquo | 184, 10. 11 *parum perspicua; de uu.* quem .. putarit *dubitat Eb* | 184, 11 putauit] putarit *H* | 184, 12 [de uet. iud.] | 184, 17 expilata prouincia] expilatae prouinciae | 184, 21 diutius tacitus] tacitus | 185, 26 optandum] optatum | 186, 16 item [iste] | 187, 22 Catina] Catinae | 188, 1 rei publicae *i. e.* R. P.] populi Romani *i. e.* P. R. | 188, 3 elaborarunt] laborarunt (*H*).

Digitized by Google

Or. de imp. Cn. Pompei | *quae dixi p. 189, 3. 2 ab imo marg. prope diem explanabo* | 191, 35 [Mithridatico] | 192, 2 litterarum]: innumerabiles *Eb* | 192, 20 [postea] cum: postea, cum. *an uerbo* postea *subest* profecto? | 192, 22 *cf. adn.* 20, 21 | 193, 22 quid, quod | 194, 5 in hanc prouinciam *ci. Lb* | 195, 29 nos publica his amissis [uectigalia]: rem publicam ipsam illa uectigalia *Eb* | 196, 16 elaborandum] laborandum | 197, 3 opinor haec esse laudis] *saltem* ferre, edere; *sed requiritur potius tribuendi significatio, uelut* habuisse ei. *itaque scripsi* concessi. *Eb* | 197, 17 aut .. aut *Eb* | 198, 27 confectis *ed. Ald.* cui iam stipendia confecta erant *ci. E.Eb* | 199, 27 ciuibus *Graeuius* | 200, 19 nunc uero [iam] *Eb*, nuper etiam *Hf* | 200, 34 desertas? quam | 201, 13 potestatem] potestate | 201, 22 depressa *Eb* | 201, 26 ei *om. p. cdd.*; *cf.* 208, 30 | 201, 35 inde] in *Hotomanus et Manutius* | 202, 18 quid ceterae, | 203, 25 quali] qua ille *H* (qua *E.Eb ut cd. Parc.*) | 205, 8 quantum [huius] | 205, 32 quod a communi Cretensium]. quod Cretensium | 206, 2 erat [semper]: erat. *sed horum omnium* eum quem P. l. s. iud. *loco Cicero nil dixerit nisi* quem | 207, 19 itemque] itemque uir *Eb* | 208, 30 ei *uidetur aut in* eidem *mutandum* (37) *aut delendum; cf.* 201, 26 | 209, 4 cum eum] quem *K* | 209, 30 in] *fort.* cum *Eb* | 210, 4 socius] socius iure *Eb* (ascribetur *Matthiae, Pluygers*) | 210, 29 Scipione *noli delere* | 212, 12—213, 23 atque .. gaudeant *dubia* | 212, 33 *fort.* putatis? an | 213, 21 *cf. Schneider ad Caes. b. G.* I 36, 7 | 213, 35 uidete ut] uidete ne *Eb et Hf* | 214, 7 quantam .. uidemus *del. E.Eb, om. cd. Tegerns.* | 214, 27 ego omne] omne ego.

In orationibus Catilinariis recensendis cum Kaisero sto a priore editione Halmiana contra recentiorem: in qua ut de plurimis locis sententiam mutaret uir egregius Madvigi auctoritate uidetur adductus esse. sed eos libros quos hic sequitur esse interpolatos breui demonstrabo. ceterum cum codicis Harleiani (saec. XII scripti) conlatio ab Edmundo Hedickio facta mihi praesto erat tum ipse codices Ambrosianum et Florentinum multis locis inspexi | 215, 25 *dele* et | 216, 11 *s. cf. Mommsen. Herm.* 1, 431 | *inscriptiones ex epistularum illo loco refinximus* | 218, 2 nos *om. Donat.* | 219, 12 in nos [iam diu]: in nos | 219, 17 quod] quodque. *lacunae signum posuit Ri* | 219, 33 [mors ac] | 220, 13 ne non] ne [non]; non *om. p. cdd.* | 220, 21 et: sed *Weiske, M* | 220, 26 Etenim] At enim *E.Eb* | 220, 29 [tuae] | 221, 6 consiliorum reprimendorum causa profugerunt *ineptum est* | 221, 24 [meis] | 221, 29 nostro] nostrum | 221, 31 [consul] | 222, 2 quoad *ci. Hf* 222, 8 salutatum miseras | 222, 36 Italiam [denique] totam | 223, 6 tuorum comitum *del. E.Eb, H* | 224, 2 timorem [tuum] | 224, 23 quid, quod | 225, 5 nihil te] te nihil *H* | 225, 6 nec iudicium sequere *delet Eb* | 225, 13 euertendas] euincendas | 225, 33 M. Marcellum] M. Metellum *Quint., p. cdd.* | 225, 34 custodiendum [te] | 226, 7 *uu.* id .. moribus *mihi non liquent* |

Digitized by Google

227, 15 isse] esse (*u.* 228, 24. 235, 36) | 227, 21 scelerum tuorum *del. c. Indersdorf.; cf.* 236, 22. 228, 30. 233, 3 | 228, 25 non] nonne. *cf. Maduig ad Cic. de fin. p.* 152 | 228, 30 rogatae *om. cd. Indersd.* | 229, 7 *cum alia multa in hac oratione offendunt, tum* mentibus, *pro* tacitis cogitationibus, *prorsus mire dictum* | 229, 11 summi et clarissimi uiri] summi uiri et cl. ciues | 230, 7 hominis] homines | 230, 9 biberint] biberunt *cd. Ambros. (M, E.Eb)* | 230, 14 [id] quod | *scripserim* secernantur a nobis *ex cdd. dett. deleta glossa quae ex* 227, 13 *uidetur deriuata* secernant se a bonis | 230, 16 *Eb dubitat de u.* urbani | 230, 33 ciuium [omnium] | 230, 32 a tuis] aris *ex nonnullis libris ab H M Rt additum membrorum structuram concinnam disturbat* | 233, 2 in pr. *cd. Indersdorf.:* calumnia, *quod u. ceteri addunt, librarii exclamatio est* | 233, 18 secum milites | 233, 33 si *del. Maduig probabiliter: u. Wex. ad Tac. Agr. p.* 69 | 234, 31 adsu., fr. . . perferendis fortis | 235, 32 manere] manare *Lb* | 235, 35 a me in exsilium eiectum] a me eiectum in exsilium | 236, 3 paruit: quid? ut] paruit, iuit *M, E.Eb* | 236, 18 descripta] discripta *H* | (236, 22 scelerum *om. cd. Ratisb., Indersd.*) | 236, 25 Manlius *om. cd. Mureti* | 237, 27. 28 *mira sane sententia; respondent enim sibi haec* si . . nunc, interfici mallet . . optemus potius | 238, 29 id . . se consequi] se id . . consequi | 238, 31 in bonis: in *delet Eb* | 238, 32 *in* maxima multitudine: [maximam multitudinem] *H, E.Eb* | 238, 36 *corrige* quodsi | 239, 10 ei sunt] insunt *Eb*; coloni *superuacaneum est* | 239, 15 sit [eis] | 239, 32 primum] quam primum *H* | 241, 11. 12 [uirtutes] . . [cum uitiis omnibus]; *del. K (cl.* 18); *sed cf.* 250, 2. 5; 253, 34. 36; *sententia non est ineptior quam* 237, 27. 238, 28. 239, 23. 240, 34 | 241, 17 cogant: *singularis dicendi ratio* | 241, 20 antea] antea [dixi] | 243, 17 totae *p. cdd. mel.* | 244, 31 cum litteris mandatisque *secluserunt E. Eb, W. Meyer* | 244, 33 ad Catilinam esse] esse ad Cat. | 244, 36 tota] [ut] tota | 245, 14 Muluium *secludere debebam* | 245, 19 [quae erat commissa] | 245, 26 P. *add. Eb* | 245, 31 deferrem] deferri | 247, 34 tamen] tandem *Eb* | 247, 35 [scriptae] sine | 249, 14 atque] itaque *ci. K* | 249, 16 patefactis] manifestis *Eb*: *dici poterat* patefactis consiliis, litteris (257, 22. 28) *siue* patefacta coniuratione testium indiciis | 249, 37 delectos ac descriptos] dilectos ac discriptos *H* | 250, 2 uigilare, laborare, frigus *ci. Mommsen* | 250, 10 exsilii] exitii | 251, 22 [illud signum] | 252, 3 erant cogitata c. s. o.,] erant c. s. o. cogitata, | 252, 25 praesertim . . potuerint *om. cd. Windberg., delebant E.Eb, H iure* | 252, 33 sine sanguine, s. exercitu, s. dimicatione; togati . . uicistis] sine sanguine: s. e., s. dimicatione togati . . uicistis *distinxit Eb* | 253, 1 *colon K ante uncos posuit* | 253, 29 infinita e caede *Mommsen; sed tum* restitisset *nihil differt a u.* superfuturum; *significatur autem* quod coniurati infinita caede delere non potuissent (31) | 254, 7 *cf.* 235, 22 | 254, 8 uno [que] *Benecke: fort.* uno eodemque. *Eb* | 254, 15 isti]

Digitized by Google

illi | 254, 21 prouidere *del. K* (*u.* 18): *totum enuntiatum* mentes ... prouidere (18—21) *spurium existimat Eb* (*cf.* 253, 13 *s.* 18 *s.*) | 254, 26 [ipsi] | 254, 27 est etiam: est enim *cdd. mel.: ut fort. scr. sit* est iam (*cl.* 22) | 254, 31 conuertit] conuerterit | 256, 28 prope *post* P. R *seclusit Eb* | 258, 5 referre: *u. Ahrens p.* 9 | 259, 15 uno] una *E. Eb, K* | 259, 17 proposita *ci. Eb* | 259, 18 eiusmodi] *nugae!* | 259, 28 amplius: *u. Ahrens p.* 207 | 259, 37 at *K add., cf.* 177, 22; et si *ci. Stürenburg* | 260, 5 decreuit] decrerit | 260, 9 iussu] iniussu *Bucherius: quamquam additamento illo* (in)iussu populi *libenter careamus. de u.* denique *cf. Fabri ad Liv.* XXIII, 13, 1, *Weissenb.* IV, 56, 11, *Boot. ad ep. ad Att.* X, 8, 4, *Ellendt. ad l. de or.* II *p.* 319. *artius cum gradatione quadam membra conectit* 'habe doch auch'; *unde fuit cum scr. opinarer* eundemque 'und so' | 260, 11 ipsum Lentulum] ipsum illum *Eb* | 260, 24 [atque uos] | 260, 24 exsolueritis] populo Romano (*H*) exsoluerim *Eb* | 261, 5 uirginum *uncis induxit H* | 261, 29 iure *addendum esse siue ante u.* iussu *siue post u.* cum *censet Eb* | 261, 31 dixit *delet Eb* (*cf.* 266, 32) | 262, 5 uereamini, censeo, | 262, 6 nimis *del. M* | 262, 7 seuere] seuerius | 262, 10 uideamur] uideamini *cdd. mel.; illud praestat* | 262, 15 (h. d., tr.: 264, 21) | 262, 20 omnium generum *suppleuit Putsche* | 262, 23 *cf. Halm. ad Vatin.* 24 | 262, 35 huius ordinis *explicandi causa ascriptum ducit Eb*; *cf.* 37 uobiscum | 263, 12 et [hoc] | 263, 17 non patriam suam sed *delet Eb* (*u.* 16) | 263, 25 et quantum | 263, 26 uoluntatis *del. Heumann; uoluntatis conferi quantum uolt, auxilii quantum audet; an reponendum* ciuitatis? | 265, 10 enim semper] enim | 265, 12 ille clarus] clarus ille | 265, 14 decedere *quasi de prouincia sua?* | 266, 32 possit *seclusit Heumann.*

Or. pro Murena | 267, 1 Quod precatus *Quint.* IX 4, 107, *cod.* quae deprecatus | 4 mihi, fidei *Lb* | 5 idem *E. Eb* | 268, 6 ea —, qui, *Teuffel ann. philol. 1869, 856* | 31 summa *Hf, Teuffel l. l.* mea vice (cf. § 80 *vicarium meae diligentiae,*) | 36 consul | 269, 5 e portu *Quint.* VII, 23, portu *Kayser cum Cic. cod.* | 7 praecipere *omnes Cic. cod. et Quint. Bernenses* | 10 ingrediantur *cod. meliores et Quint.* | 22 tuleram *Bake et Kayser susp.* | 23 abrogarem *omnes cod.* | 270, 22 ausus es *H* | 25 petas *cod. plerique* | 271, 4 quibus laboribus expetieris eos *Hf,* ipsam si ceperis *susp. Eb* | 7 superbiae [turpitudo] *fortasse* crudelitatis; *Campe ann. phil. 1866, 179 pro* superbiam *v. 9. 10 coniecit* asperitatem | 12 quisquam *Gulielmius ex cod.* quam, homo | 17 veneris *cum cod.* | 273, 6 hoc *cod. plerique* | 10 et cum | 29 dignitate a te *Campe l. l. pg. 180* | 274, 2 et historicis | 18 sua *H* | 22 viris, sed *Boot* | 275, 3 pares *cod. mel.* | primum locum *Mommsen. at cum unus cod. habeat* primus, *alius quidam* primusum, *Eb coni.* primas *cl. or. 141* in re p. nostra eloquentia primas tenuit. | 16 transactum *H* | 276, 4 parem *Bake* | 8 tot annis forum — et Quint. V 13, 27 | 24 instituis, 26 et scit | 277, 4 dilexisti

Digitized by Google

E.Eb, Campe l. l. p. 181 | 14 imperio populi R. *Campe ib.* | 278, 1 Cn. Flavius | 2 discendis *H* | 3 capsis iure consultorum *M* | 29 haec item *Hf* | dicas *cod.* | 279, 15 gratia — minus *H* | 280, 4 ut aiunt *cod.* | 6 apud nos *Cobet cl. Quint. VIII 3, 79* | 7 potuerint, eos *cod. mel.* | 22 adpositis *Lb* | 33 manum *cod. nonnulli* | 281, 20 statuo *cod. Monacensis* | 28 atque *Hf, Campe l. l.* | [regem nimirum] *incl. H* | 282, 3 Sertorii copias cum suis | 11 constitisset *ed. Cratandri* | 22 aliquando | 23 se, *Eb* rem *susp.* | 31 conficiendi negotium *Boot* | 283, 1 nomen tamen regium, *Campe* l. l. animum regium, *fortasse recte* | 3 tamen | 10 aestimata est, ut *Hf* cl. § 10. 42 *ibique cod. script.* | 11 arbitraremur *Lb* | 20 in reliquis *H* | 22 commutationesque *et* 24 unus *addidimus ex Quint. VIII 6, 49* | 32 opera *Lb* | 284, 10 consulatu multum *Orelli* | 18 comitiis *Hotomannus* | 19 desiderarat *Ern* | 30 sumpsit; iste *O Heine* | 285, 8 sed — ab delectatione communi *Benecke* | 9 delectationes, *Campe l. l.* relaxationes *fortasse recte* | 28 huius *cod. meliores* | 32 offensionem vitat *cum nonnullis cod. H* | 286, 2 tabularum *AW. Zumpt.* | 29 accusatorem *Campe* | 287, 17 desertam rem *H* | 288, 25 vicinitatibus *e cod. mel. H* | 35 Q. *addidi cum H* | 289, 9 comparares *cod.* | 12 secessiones *Sorof, Campe* | 13 spes *Tischer, O. Heine, Campe* | 290, 16 timebant: *cod. et volg.*, omnia timebant: *Bake*, timebant omnia: *Eb*, timebant nimium *Hf* | 22 restincturum *cod. mel.* | 27 lata *defendit Teuffel annal. philol.* 1870, 822 | 291, 11 his | 31 quae relicta | 292, 9 [nobilis] erat, *Campe* nobis videbatur | 12 deberent | 293, 23 nonnulla forsitan, *Kayser et Zumpt ex Lagom. 9* nonnulla forsitan in re | 35 habenda apud *Kayser susp.* | 294, 14 esse dicunt | 295, 14 temperatior *libri meliores* | 22 aut non dixisses aut seposuisses, *Campe eumque secutus Halm in ed. Berol. 1868* aut non dixisses aut si dixisses | 32 nihil gratiae *Boot* | 33 resistito *cod. mel.* | 296, 3 oratione, *Campe* sermone, *fort.* ratione | 5 sed ut *F.W. Schmidt* | 33 gladiatoribus locus tributim *H et Campe* | 36 candidatus *H* | morem gerit, *Eb* modeste se gerit | 297, 1 sin *cod. mel.* | 4 indicare *Zumpt* | 298, 16 si ut suffragentur *H Zumpt* | 35 haec homines tenuiores nonne omni tempore a suis — adsequebantur? *Ri* | 36 quodsi criminosum videtur amicum quendam Murenae *addidi ex coniect. Mommseni* | 299, 4 crimina multitudine invita nimia diligentia, Servi, conlecta *Madvig advers. crit. I 61* | 300, 26 ratione ... temporum vicissitudinem *corrige cum eodem advers. crit. II 209* | 33 vis? utrum *Hf* | 301, 3 ante *H* | 28 ecquid *Bake* | 302, 9 *lacunam ex or. Cat. II 10 ita explevit Ri:* aut humana ac toleranda audacia ab istis desperatis hominibus agi | 22 quid *cod.* | 35 interficere *Ri H* | 303, 9 D. *addid. Hf* | 37 apud Anienem, *rectius f.* ad Anienem | 305 sed quid ego *cod.* | matrem eius *H* | 306, 10 sq. celebrarint — concurrerint *H.*

Or. pro Sulla | 308, 5 et] et [in] | 308, 15 atque deuicti *Eb* | 308, 31 ceteris clarissimis .. ciuitatis in | 309, 2 mihi-

Digitized by Google

ne] mihi | 309, 5 ita, | 309, 36 omnem *E. Eb*, *A. Eb* | 310, 2 eis nostrum] eis horum *H* | 310, 8 non conlegae] nonne conlegae *V* | 312, 15 partitio defensionis] partitio *V* | 312, 19 *fort.* potisset | 312, 26 [n. suspicio] *Mommsen; cf.* 314, 28. 338, 31 | 312, 34 Autronii fuit] fuit Autronii *lemma schol. Bob.* | 313, 23 (legiones *del. iam F. C. Wolff*) | 314, 17 patri et filio *seclus. E. Eb*, *Riedenauer* | 314, 25 [nec homo] nec reus *Pluygers*] nec homo nec res | 314, 21 atqui *ci. E. Eb* | 315, 7 probare *secludebat Eb* | 315, 22 (id mirandum *E. Eb*) | 316, 20. 22 neque .. neque] ne .. neue *Hf*, *qui dissuasit quod ego conieceram* neue — neue; *cf. Schneider ad b. G.* 7, 14, 9. *Kraner ad b. c.* 1, 76, 1 | 316, 14 uincantur *Ern* | 318, 3 [modo] solum: modo [solum] | 318, 19 eos [autem] | 319, 1 perire] perdere *E. Eb*, *Campe* | 319, 32 idem] idem *H* | 319, 37 auctor] actor *Orelli* | 320, 17 ille tota illa] ille tota sua *Eb* | 320, 37 et enim] at enim *Eb*, *non oblitus Maduigi adn. Cic. fin. p.* 9 | 321, 31 nescire] se nescire | 321, 32 atque] atqui | 322, 4 me accusat *del. Pluygers* | 322, 37 etiam] statim | 323, 2 totae *V*] toti | 323, 11 meminisse] comminisci *Eb* (mentiri *idem olim*) | 323, 19 tibi, meo] tibi uero, meo *Eb* | 323, 23 aut] ut *Ri* | familiari meo] familiarissimo *Eb* (meo *in* ideo *mut. Oehler*) | 323, 34 etiam] tam *H* | 324, 6 *non est quod corrigas* remitto (18) | 324, 7 concedo *ci. Ern* | 325, 9 at] atque *H* | 325, 15 quibus non irascebamini *del. Campe* | 326, 15—17 nocte .. consule *del. H, E. Eb* | 327, 7 alia *uix sanum;* ita *E. Eb* | 327, 20. 21 sed .. prospicienda *del. Eb* | 327, 20 in munere] munere | (seruili] Seruili *ci. M, Eb*) | 328, 21 putarit *Ern*] putaret (*cf.* 11—14) | 329, 20 in: [in] | 329, 23 amputatione *Jeep* | 330, 24 et facile *delebat Hf* | 331, 11 tumultum] metum | sollicitudinesque *E. Eb* | 331, 26 antea, an *E. Eb* | 331, 27 consule] consulem *Ri* | 331, 34 neque enim] neque omnino *Eb* | 333, 9 illius] illo *Eb* | 333, 13 uideatur] uideretur | 333, 22 *malim absit* quia | 333, 25 reliquae *Ri* | 333, 29 domus [quae]: domestica *Pluygers* | 334, 8 tamen *post* afuit (9) *conlocat Fl* | 334, 13 conferte crimen cum uita *delebat Eb* | 335, 12 amicorum .. 13 hominum] hominum .. amicorum *Ri*; *Eb. locus ita refingendus uidetur* ex his qui cum hoc uiuunt aut uixerunt [honestiss. amicorum gregibus] reicietis, [ex hoc hominum numero] ex hac familiarium dignitate .. in parricidarum sedem atque numerum transferetis? | 335, 19 non] nos in *Ri* | 335, 20 deseruiet] deseret. *fort.* si in extremo ... deficiet (*Eb*) | 335, 31 et] est, (*scriptum erat* uerissimast.) | 336, 8 ipsam] per se *Th. Mommsen* (ipse *T*) | 336, 15 dictum] dictu *M* | (336, 35 sin labes *Ri*) | 336, 37 sui *suspectum Eb* | 337, 32 in *del. M probabiliter* | 339, 5. 6 *uu.* persolui .. debentur *inter* sum *et* tam (8) *posita post* lenissimus (9) *conlocauit Ruhnken, inter* audiui *et* itaque *Eb* | 340, 37 esset] est *F. C. Wolff*.

Or. pro Archia | 344, 5 quondam] quondam in *Hf* | 344, 7 coepit *ci. Stürenburg, M* | 344, 8 cunctaeque Graeciae] cuncta-

Digitized by Google

que. Graecia | 344, 11 tunc] tum | 344, 25 sed etiam] et erat *Eb* (uidebatur *Hf*) | 344, 28 fuit] patuit *M* (patuerit *Reiz* fauit *Weiske, H*) | 344, 29 (Q. Metello *edd.*; Q. *om.* Lb; *non probo quae disputat Stürenburg. ad* § 16 *p.* 135 *ed. alt.*) | 345, 6 deinde data *Bergk* | 345, 16 tum] tu eum *H* | 345, 25 quaerere] requirere *E. Eb, Cobet* | 345, 32 habuit? is *Ri* | 346, 7 *in* his *H*] his | 7 tabulis] in tabulis *Eb* | 346, 12 gratuito] non grauate *Stürenburg* (*del. Benecke, M*) | 346, 16 cum *esse delendum — ut solet abesse — indicio est indicatiuus. Eb* | 346, 21 requiris scilicet: *cf. Stürenb. ed. pr. p.* 70 *ss., adde Manut. p.* 210 *ed. Ven. 1579* | 346, 27 [ita] . . pro ciue: ita . . [pro ciue] *Ri* | 346, 28 quibus] quem | 346, 30 et] is et *Eb* | 346, 33 qua] quae | 347, 21 ideo] eo *Lb* | 347, 23 *cf. Eb lect. Tull. p.* 4*m* | 347, 34 coniecissem *ci. H* | 348, 10 certe quod] certum, quid (est quod r. *Mommsen*) | 348, 11 fuisse et sine doctrina naturae] f. s. doctrina et naturae *Schütz* | (348, 23 M.] *cf.* 344, 29. *Tusc.* 791, 10) | 348, 25 [colendam]: colendamque (*del. Mommsen*) | 348, 29 aduersionem] remissionem *Bonamicus* | 348, 31 haec] at haec | 350, 20 Lucullo] L. Lucullo *Stürenburg, Baiter* | 350, 21 natura et regione] natura egregie *Bergk, E. Eb* | 350, 28 classis et] classis est, *Garatoni* | 350, 34 at eis] cuius *Mommsen* | 352, 11 dederit *cod. Laud. C, Fl* | 352, 18 de *del. Lb* (de se ac se *Amm. Marc.* 233, 25 *Eyss.*) | 352, 19 Accii | 352, 31 huiusce] huius urbis atque | 352, 35 adornaui] adhortatus sum | 353, 1. 2 [et tam breui] | 353, 10 dimittendam] dimetiendam *Lb*, commetiendam *Eb. cl. lect. Tull. p.* 5 | 354, 10 autem remota a mea] a forensi aliena (forensi *Lb*, aliena *Garatoni*) *H*, non ferme mea *Stürenburg* | 354, 11 ipsius] ipso *Eb.*

Or. pro Sestio 357, 3 eis — serviat *unc. inclusit Hf om. part.* quoniam *ab H. addita* | 358, 9 utrique eorum ut carus maxime et iucundus *Dietrich annal. phil. 1863, 509* | 359, 34 vocem *amicus quidam Lambini, prob. M. et Dietrich l. l. pg. 50, K. cum Köchly* indicem, *cod.* vicem | 360, 29 acuendum *W. Paul cl. pro S. Rosc. 110* | 33 stabula praeoccupare coepisset *H. A. Koch, C. F. W. Müller*, stabula praealta cepisset *Probst annal. philol. 1868, 351* | 362, 18 exsanguis *H. A. Koch* cf. § 24 | 363, 36 opinioni *ex cod. Par.* | 364, 13 [errore] *H prob. H. Keil Eos I 17* | 27 partibus *Orelli cf. ad Att. III 7 extr.*, devorarat *ed. Juntina* | 365, 5 ac debili *Pluygers, O. Heine* | 12 nudatam *Imelmann, cod.* tam, *Maehly* tantam, *K* totam | 17 ictum sanciri *cod. omnes* | 367, 30 atqui *Fleckeisen krit. misc. 1864 pg. 26* | 35 diliget . . . nominatim? *interpunximus ut Dietrich annal. phil. 1863, 510* | 369, 19 rem publicam fiebant *ex cod. Car. Stephani scripsimus* | 25 isdemque *cod.* | 26 habebatur, *K. plur. habet errore puto typothetarum.* | 370, 1 dominabatur, minabatur aliis, aliis pollicebatur *Tittler* annal. phil. 1869, 492. *verba quae sunt in cod.* dominabatur, aliis pollicebatur *ut glossema delenda censet W. Paul* | 21 tam parato equestri ordine *H. A. Koch cf.* § *38* |

Digitized by Google

31 spectarat *M* | 371, 32 caedem *scripsi cum cod. C. Stephani* | illa., *Probst* alia | 372, 19 aliquo *cum cod.* | 373, 28 plebis si *Wesenberg* | 37 vocassent *Ern*, vocarent *K cum cod.; non male H. A. Koch* vocari passi essent | 374, 5 tamen *H. Keil Eos I 17, cod.* enim | 26 *Probst l. l.* alii vetere odio bonorum insectarentur alii invidere, alii | 37 at cives, at armis ab eo privato *Hf*, at scie, at ab eo privato *W. Paul* | 376, 33 vim profugissem *cod., cf. Dietrich l. l. pg. 511. H. Keil Eos I 19 mavelt* vim fugisset | 36 Minturnensium *Lb prob. H. Keil, Dietrich, cod.* Minturnis | 377, 2 atqui *Fleckeisen cf. supra* | 379, 29 rogata lege potestas per novam legem *O. Heine* | 380, 7 munitus *addidit H. Keil* | 26 hostis vehemens *Dietrich* | 30 profligatus *Hf*; cod. pulsus, *quod cum ferendum non esset, alii alia ieciecerunt; probabiliter W. Paul* impulsus *omissis proximis* animo tamen hostili | 380, 37 hic igitur, qui iniuriis lacessivit *Hf* | 382, 13 hominum improborum auctoritate, impetum *H. A. Koch* | 26 quam per alios. *Tittler annal. phil. 1869, 492 addidit* perire | 385, 7 crevisse cod. | 31 [ingredior — suscepit] *uncis inclusimus cf. H. Keil Eos I 21* | 35 *evdicum ordinem revocavimus cl. Mommsen Rechtsfrage p. 30, H. Keil l. l.* | 386, 3 quod *omnes cod.* | 11 ex deserto gaviela littore *W. Paul* | 389, 12 ferro purges *Probst annal. 1868 pg. 354* | 394, 28 efferitate *Hf cum cod. Paris. cl. Tusc. II § 20* | 33 moenibus, *omisso part.* ut *H. Keil* l. l. p. 22 | 399, 35 videbant *Mommsen* | 400, 3 sed otio *Hf* | 25 et valebant *Hf* | 401, 15 professus est *H. A. Koch; alii aliter cod. lacunam expleverunt, M* praebuit, *Orelli* exhibuit | 402, 17 sq. nihil delectabant libelli *Hf; cod. lectionem probabilius emendasse videtur W. Paul* nihil sanitatem iuvabant anagnostae, libelli pro *cet.* | 406, 25 qua enim vi *Köchly* | 414, 19 iusserunt *Hf; tia difficultates sublatas puto, de quibus Dietrich annal.* 1863 *p.* 816; *Probst ib.* 1868 *p.* 360 | 416, 18 praestabilius *Hf; cod. Paris.* non aliud, *inde alii aliud.*

Or. pro Plancio 421, 21 tunc aequum *Lb prob. Cobet, sed praestat, quod nuperrime M. adv. crit. II 230 ex cod. Tegerns.* tu magni *restituit* quid? tu in magistratibus dignitatis | 422, 11 atque id *Hf* | 14 exitio *Cobet* | 424, 18 eo longius aberas, mecum *Hf; nunc praefero quod M proposuit adv. crit. l. l.* eo plus aberat a me . cur te non videbam? *cf. Campe annal. phil. 1867 p. 267 et Fleckeiseni annot.* | 21 [inquiet populus Romanus] *incl. Cobet* | 22 revocavi, *Campe* reservavi | 425, 29 num *Orelli* | 426, 14 videlicet *Hf, Campe interpolata esse putat quae cod. habent:* sed non hic magis — vincebar | 26 *Cobet coniecit:* ex quo tot familiae sunt consulares, quot ex reliquis municipiis non sunt | 427, 9 [municipe suo] *Cobet* | 18 fortissimorum est, ut *Hf; cod.* fortissimorum sic ut, *Mommsen et K* fortissimpram est sic ut | 31 illum officii morem *Ern ex vestigiis cod. Tegerns.* | 430, 33 indicia . . haec, 37 non in manus sumitur *uncis inclusit K* | 35 fallax *Campe, cod. et volg.* facilis | 431, 13 male-

Digitized by Google

dici hominis *Cobet* | 433, 21 tunc *Cobet* | 433 genus iudiciorum *cod., Cobet* iudicum; *at cf. § 37:* acerbum genus iudicii | 434, 3 [quam — corrumperet] *Cobet* | 32 sq. [tu me — iniquos] *Cobet et Campe; fort. pro* vel iniquos *scrib.* atque inimicos; *cf. § 57* | 436, 22 humanitatis *Campe* | 27 iram *Cobet et Campe* | ib. excitarunt *cod. Erf.* | 438, 14 s. *falsa esse, quae cum codd. K scripsit* ut nemo umquam prior eam tulerit quin renuntiatus sit aut eis ipsis comitiis consularibus (*cod.* consul) aut certe in illum annum *me docuit W. Paul et transpositione verba emendavit* | 26 se *add. Cobet* | 34 loco *adiecimus, quod alibi apud Cic. semper additum est, cf. Phil. VIII 31, pro Caec. 23, ep. ad fam. I 6, 2* | 440, 7 movebunt *cod.* | 35 atqui *Hf* | 441, 28 inimici *Cobet* | 442, 21 familia *cod. Tegerns.*, e familia *cod. Erf.* | 28 grandis *Klotz annal. philol. 65, 804; ibidem idem* quae rex ille; *cod.* gnarus quare ille | 443, 23 in quibus triumpharent *addidit C. Wex annal. philol. 1865 p. 268* | 455, 2 ob id ipsum *Hf; cod.* ob illam, *Klotz* ob illam causam | 455, 37 non debeo *Campe* | 456, 31 navis rectorem *Cobet* | 457, 12 arcum *Cobet Mnem. XI 330* | 458, 7 vellet potius *H. A. Koch, cod.* vel potius; *H* potius *in addendis edit. Turic. pg. 1454, omisso* vel, *quod ex versu superiore adhaeserit.* | 459, 22 praesentem — gratiam *Orelli, ut praesentem pecuniam, poenam, sim.; nam* gratias referre *Latini non dixerunt.*

Or. pro Milone. Arg. Asconii 461, 12 rei publicae, *Rinkes rectius* tribunus plebis | 462, 26 aut latebant *Eb* | 464, 2 etiam *Eb* | 468, 13 *interpunctionem emendavit Eb* | Or. Cic. 472, 33 non modo *ex opt. cod. revocavimus* | 473, 12 quidem *Hf* | 474, 3 Saturnini, etiamsi — tamen non volnerarunt *sic scripsi cum Wexio annal. phil.* 1865 pg. 268 | 485, 2 fictam, falsam *ex cod.* | 487, 22 tum *e cod. revocavimus* | 489, 33 id agamus hic, *ex cod. scr.* | 490, 32 separantur tamen *cod. Tegerns.* | 491, 34 vobis *cod. mel.* | 493, 11 verum tamen *Ferd. Schultz* | 494, 5 iste *cod. fere omnes* | 497, 29 etsi enim *Hf, unus codex* etenim etsi, *volg.* etenim si | 500, 17 irae *Rt* | 505, 11 illa *cod.*

Or. Phil. I 537, 16 possederat *Hf* | 25 iustum, *Campe annal. philol. 1865* funestum | 538, 11 veterani, quibus — appellabantur *Hf, vide Zeitschrift f. d. gymnas. w. 1871 pg. 37* | 539, 9 Kalendis proximis *Hf. Eb, cod. Vat.* Kal. sex. | 541, 2 deorum *cod. det. vide Hf l. l. pg. 37* | 544, 30 multi *add. Eb* | 547, 12 quanto metu senatus *H. A. Koch* | 549, 2 quamquam *Eb* | 549, 11 popularibus, *Campe annal. philol. 1865 p. 166* a populi parte.

Or. Phil. II 551, 8 uberius mihi quam et pro me *Hf* | 553, 1 sane magnae *Hf, cod.* tam. cf. annal. philol. 1871 pg. 208 | § 7 bonorum] urbanorum *Eb* | 30 stultitiae *Campe l. l. p. 167, cod. Cusanus* | 554, 32 domus *cod. Vat.* | 556, 28 cui quia iure *Stürenburg* | 36 diceres] dicens *Eb* | 557, 19 quia cum — videas *Hf* | 560, 3 quo, *Vat.* quae | 561, 9 tantae te *Eb* |

Digitized by Google

562, 20 si ego enim *Eb, Hf* | 564, 15 prosecuti *Ern* | 564, 28 hereditatem *cod.* | 565, 11 tanquam heres, iste invasit *Eb, cod. et ed.* t. h. esset, invasit | 567, 27 tuam, *cod.* tuum, *K* tum | 30 sublevatus *Muret, cod. Vat.* ovatus, *K* auctus | 568, 9 si hoc expleare, quod *Hf cf. Zeitschr. f. d. gw. l. l.* | 569, 6 potuissent *M* | [in]ferendi *Eb* | 570, 4 causa pestis atque exitii *Cobet, M cf. advers. crit. II 232* | 7 providerat *Eb*, cod. perfecerat | 11 Denticulum *Buecheler mus. rhen. XI 459* | 13 scilicet *Eb et Hf, cod. et ed.* sed, *quod non ferendum videbatur.* | 28 colonia-rum *Campe* | 571, 28 te haec ausurum viderem *Eb, cod.* auditurum videres | 35 dierum iter obviam *Hf, C. F. W. Müller* | 573, 3 omnibus, cum animi *Hf, cod.* animis, cum omnia | 574, 15 rostrorum spolia *Hf, cod. Vat.* rostran spolia, *unde Graevius* rostra ac spolia, *plerique* rostra *ut glossema eiecerunt* | 23 ruere *Eb cl. Sex. Rosc. 91. Phil. III 31* | 32 mimam *Eb* | 575, 37 explosis *Hf, cod. Vat.* excussis | 576, 9 reliquiis, *cod. Vat.* | 30 secutus *Hf addidit* | 34 quae cuncta tu *Or. ex Vat.* | 577, 18 e qua *H* | 579, 17 deinde sex, ut adsolet, suffragia; tum secunda *Hf cod. Vat. lectione ita servata, ut ITA fieret VI. cf. de loco vexatissimo disserentem Plüss Centurienverfassung, Lips. 1870, pg. 69* | 581, 14 rei publicae *Vatic.* | 582, 20 omen omne *ex cod. Vat.* omen nomen, *Eb* omnem memoriam | 583, 10 igitur *cod. Vat., Eb* nimirum | 583, 14 imperarat *Or. ex cod. deter.* | 585, 30 iam *Eb, volg.* tamen | 586, 25 missum esse dicis *Hf ex vest. cod. Vat.* mississe dicis, *ed. volg.* misisse te dicis | 587, 22 tum visu inter omnis c. *Nipperdey* | 591, 22 boni est] boni extitit *Koch* b. euasit *Eb.*

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO SEX. ROSCIO AMERINO ORATIO.

Cicero hac oratione, quam primam habuit in iudicio publico, a. u. c. 674, a. C. n. 80, Sex. Roscium ab Erucio parricidii accusatum defendit, cum M. Fannius praetor quaestioni inter sicarios praeesset.

§ 1—14 exordium; 15—29 narratio; 29—36; causam ipsam ita Cicero distribuit (35) ut dicat primum in Erucium (37—73; 73—82), deinde in Titos Roscios (Magnum et Capitonem, 83—123), tertium in Chrysogonum (124—143); 143—(149. 150—) 154 peroratio.

Credo ego vos, iudices, mirari quid sit quod, cum 1
tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant,
ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque
ingenio neque auctoritate sim cum his, qui sedeant,
comparandus: omnes hi, quos videtis adesse, in hac
causa iniuriam novo scelere conflatam putant oportere
defendi, defendere ipsi propter iniquitatem temporum
non audent; ita fit ut adsint propterea, quod officium
sequuntur, taceant autem idcirco, quia periculum vi-
tant. quid ergo? audacissimus ego ex omnibus? mi- 2
nime. an tanto officiosior quam ceteri? ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. quae me igitur res praeter ceteros impulit ut causam Sex. Roscii reciperem? quia si quis horum dixisset, quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse quam dixisset putaretur: ego autem si 3

Digitized by Google

omnia quae dicenda sunt libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in volgus emanare poterit; deinde quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem, neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci adulescentiae poterit; tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam
4 de civitate sublata est. accedit illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petitum sit ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitrarentur: a me autem ei contenderunt qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt, quorum ego nec benevolentiam erga me ignorare nec auctoritatem
5 aspernari nec voluntatem neglegere debebam. his de causis ego huic causae patronus exstiti, non electus unus qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus qui minimo periculo possem dicere, neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. forsitan quaeratis qui iste terror sit et quae tanta formido, quae tot ac talis viros impediat quo minus pro capite et fortunis alterius, quem ad modum consueverunt, causam velint dicere; quod adhuc vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accusatoribus eius rei, quae conflavit hoc
6 iudicium, mentio facta non est. quae res ea est? bona patris huiusce Sex. Roscii, quae sunt sexagiens, quae de viro clarissimo et fortissimo, L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus milibus nummum sese dicit emisse adulescens vel potentissimus hoc tempore nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. is a vobis, iudices, hoc postulat, ut quoniam in alienam pecuniam tam plenam atque praeclaram nullo iure invaserit quoniamque ei pecuniae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, deleatis ex animo suo suspicionem omnemque metum tollatis: sese hoc incolumi

Digitized by Google

non arbitratur huius innocentis patrimonium tam amplum et copiosum posse obtinere, damnato et eiecto sperat se posse quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effundere atque consumere. hunc sibi ex animo scrupulum, qui [se] dies noctisque stimulat ac pungit, ut evellatis, postulat ut ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profiteamini. si vobis 7 aequa et honesta ea postulatio videtur, iudices, ego contra brevem postulationem adfero et, quo modo mihi persuadeo, aliquanto aequiorem: primum a Chrysogono peto ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vitam ne petat; deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri resistatis, ut innocentium calamitatem levetis ut in causa Sex. Roscii periculum, quod in omnis intenditur, propulsetis. quodsi aut 8 causa criminis aut facti suspicio aut quaelibet denique vel minima res reperietur, quam ob rem videantur illi nonnihil tamen in deferendo nomine secuti, postremo si praeter eam praedam, quam dixi, quicquam aliud causae inveneritis, non recusamus quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur; sin aliud agitur nihil nisi ut eis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii velut cumulus accedat, nonne cum multa indigna tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos per quorum sententias iusque iurandum id adsequantur, quod antea ipsi scelere et ferro adsequi consueverant? qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem, ab his hoc postulare homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex hoc iudicio ornati auctique discedant? his de rebus tantis tamque atrocibus neque 9 satis me commode dicere neque satis graviter conqueri neque satis libere vociferari posse intellego;

Digitized by Google

nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque meus attribuit et vestra dignitas et vis adversariorum et Sex. Roscii pericula: quapropter vos oro atque obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia verba mea audiatis. fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli quam ferre me posse intellego. hoc onus si vos aliqua ex parte adlevabitis, feram ut potero studio et industria, iudices; sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam et id quod suscepi quoad potero perferam. quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abicere aut propter infirmitatem animi deponere. te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam antea populo Romano praebuisti, cum huic eidem quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et rei publicae hoc tempore impertias. quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium vides; quae sit omnium mortalium exspectatio, quae cupiditas ut acria ac severa iudicia fiant intellegis. longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur, cum interea caedes indignissimae maximaeque factae sunt: omnes hanc quaestionem te praetore e manifestis maleficiis cotidianoque sanguine remissionem sperant laturam. qua vociferatione in ceteris iudiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur qui causam dicimus: petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis, ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis, ut hoc cogitetis, nisi in hac causa qui vester animus sit ostendatis, eo prorumpere hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. etenim quid aliud hoc iudicio temptatur, nisi

Digitized by Google

ut id fieri liceat? accusant ei, qui in fortunas huius invaserunt; causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt; accusant ei, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit: causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit verum etiam egestatem; accusant ei, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt: causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur; denique accusant ei, quos populus poscit: causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. atque ut facilius intellegere 14 possitis, iudices, ea quae facta sunt indigniora esse, quam haec sunt quae dicimus, ab initio res quem ad modum gesta sit vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miserias et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.

Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus 15 fuit, cum genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii verum etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia atque hospitiis florens hominum nobilissimorum; nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo, quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. atque ex omnibus suis commodis hoc solum filio reliquit: nam patrimonium domestici praedones vi ereptum possident, fama et vita innocentis ab hospitibus amicisque paternis defenditur. hic cum omni 16 tempore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, cum omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, praeter ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, studio, auctoritate defendit; etenim rectum putabat pro eorum honestate se pugnare, propter quos ipse honestissimus inter suos numerabatur. posteaquam victoria constituta est ab armisque recessum, cum proscriberentur homines atque ex omni regione caperentur ei, qui adversarii

Digitized by Google

fuisse putabantur, erat ille Romae frequens, in foro et in ore omnium cotidie versabatur, magis ut exsultare victoria nobilitatis videretur quam timere ne
17 quid ex ea calamitatis sibi accideret. erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis, quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alterum tria huiusce praedia possidere audio: quas inimicitias si tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret; neque enim, iudices, iniuria metuebat: nam duo isti sunt T. Roscii, quorum alteri Capitoni cognomen est, iste, qui adest, Magnus vocatur, homines huius modi: alter plurimarum palmarum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic autem nuper se ad eum lanistam contulit; quique ante hanc pugnam tiro esset, quod sciam, facile ipsum magistrum sce-
18 lere audaciaque superavit. nam cum hic Sex. Roscius esset Ameriae, T. autem iste Roscius Romae, [cum hic filius adsiduus in praediis esset cumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae dedisset, ipse autem frequens Romae esset], occiditur ad balneas Palacinas rediens a cena Sex. Roscius: spero ex hoc ipso non esse obscurum, ad quem suspicio maleficii pertineat; verum id quod adhuc est suspiciosum nisi perspicuum res ipsa fecerit, hunc adfinem
19 culpae iudicatote. occiso Sex. Roscio primus Ameriam nuntiat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis, libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii, et nuntiat domum non filii, sed T. Capitonis inimici; et cum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit: decem horis nocturnis sex et quinquaginta milia passuum cisiis pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuntium primus adferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paulo ante e corpore extractum
20 ostenderet. quadriduo, quo haec gesta sunt, res ad Chrysogonum in castra L. Sullae Volaterras defertur; magnitudo pecuniae demonstratur; bonitas praediorum

Digitized by Google

— nam fundos decem et tris reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt — huius inopia et solitudo commemoratur; demonstrant, cum pater huiusce Sex. Roscius homo tam splendidus et gratiosus nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum et Romae ignotum de medio tolli posse; ad eam rem operam suam pollicentur. ne diutius teneam, iudices, societas coitur. cum nulla iam proscriptionis 21
mentio fieret, cum etiam qui antea metuerant redirent ac iam defunctos sese periculis arbitrarentur, nomen refertur in tabulas Sex. Roscii, bona proscribuntur hominis studiosissimi nobilitatis; manceps fit Chrysogonus; tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet; in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quem ad modum ipse dicit, impetum facit. [haec bona emuntur duobus milibus nummum.] haec omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse certo scio; neque enim mirum, cum eodem tempore et ea 22
curet quae praeterita sunt et ea quae videntur instare praeparet, cum et pacis constituendae rationem et belli gerendi potestatem solus habeat, cum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet, cum tot tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit, si aliquid non animadvertat, cum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut, simul atque ille despexerit, aliquid huiusce modi moliantur. huc accedit, quod quamvis ille felix sit, sicut est, tamen tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem neque servum neque libertum improbum habeat. interea iste T. Roscius, vir optimus, procurator Chry- 23
sogoni, Ameriam venit; in praedia huius invadit; hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset, nudum eicit domo atque focis patriis disque penatibus praecipitem, iudices, exturbat; ipse amplissimae pecuniae fit do-

Digitized by Google

minus. qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena: multa palam domum suam auferebat, plura clam de medio removebat; non pauca suis adiutoribus large effuseque donabat; reliqua con-
24 stituta auctione vendebat. quod Amerinis usque eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima, filii autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrium reliquisset, bonorum emptio flagitiosa, flagitiosior possessio, furta, rapinae, donationes. nemo erat qui non ardere illa omnia mallet quam videre in Sex. Roscii, viri optimi atque honestissimi,
25 bonis iactantem se ac dominantem T. Roscium. itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum qui vir Sex. Roscius fuerit, conquerantur de istorum scelere et iniuriis, orent ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. DECRETUM DECURIONUM. legati in castra veniunt. intellegitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit et homines nobilis adlegat [eis], qui peterent, ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum
26 quae vellent esse facturum pollicerentur. usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet quam de his rebus Sullam doceri. homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, cum ille confirmaret sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, cumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat, appromitteret, crediderunt; Ameriam re inorata reverterunt. ac primo rem differre cotidie ac procrastinare isti coeperunt; deinde aliquanto lentius nihil agere atque deludere; postremo — id quod facile intellectum est

Digitized by Google

— insidias vitae huiusce Sex. Roscii parare, neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam domino incolumi obtinere. quod hic simul atque sensit, de 27 amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam [Nepotis filiam], quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum; in qua muliere, iudices, etiam nunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. eius virtute, fide, diligentia factum est, ut hic potius vivus in reos quam occisus in proscriptos referretur. nam postquam isti intellexerunt summa diligentia vi- 28 tam Sex. Roscii custodiri neque sibi ullam caedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem ve- terem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio, denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. ita loqui homines: quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere qui primus in iudicium adductus esset; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensus esset. hoc consilio atque adeo hac amentia impulsi, 29 quem ipsi cum cuperent non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? deorumne immortalium, populine Romani, vestramne, qui summam potestatem habetis hoc tempore, fidem implorem? pater occisus nefarie, domus 30

Digitized by Google

obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, direpta, filii vita infesta, saepe ferro atque insidiis appetita: quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? tamen haec aliis nefariis cumulant atque adaugent: crimen incredibile confingunt, testis in hunc et accusatores huiusce pecunia comparant, hanc condicionem misero ferunt, ut optet utrum malit cervices T. Roscio dare an insutus in culeum per summum dedecus vitam amittere. patronos huic defuturos putaverunt: desunt; qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac causa satis est, [quoniam
31 quidem suscepi,] non deest profecto, iudices. et forsitan in suscipienda causa temere impulsus adulescentia fecerim: quoniam quidem semel suscepi, licet hercules undique omnes inmineant terrores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo. certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror, omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter libereque dicere; nulla res tanta exsistet, iudices, ut possit vim mihi maiorem adhibere
32 metus quam fides. etenim quis tam dissoluto animo est, qui haec cum videat, tacere ac neglegere possit? patrem meum, cum proscriptus non esset, iugulastis, occisum in proscriptorum numerum rettulistis, me domo mea per vim expulistis, patrimonium meum possidetis: quid voltis amplius? etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis, ut hic aut iuguletis
33 aut condemnetis Sex. Roscium? — Hominem longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam et, quod inter omnis constat, nisi inter eos qui ipsi quoque insaniunt, insanissimum. is cum curasset in funere C. Marii, ut Q. Scaevola volneraretur, vir sanctissimus atque ornatissimus nostrae civitatis, de cuius laude neque hic locus est ut multa dicantur neque plura tamen dici possunt quam populus Romanus memoria retinet, diem Scaevolae dixit, posteaquam comperit eum posse vivere. cum ab eo quae-

Digitized by Google

reretur, quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne laudare quidem quisquam satis commode posset, aiunt hominem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum corpore recepisset. quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit, ut omnis civis perdiderit et adflixerit: quos quia servare per compositionem volebat, ipse ab eis interemptus est. estne 34
hoc illi dicto atque facto Fimbriano simillimum? accusatis Sex. Roscium. quid ita? quia de manibus vestris effugit; quia se occidi passus non est. illud, quia in Scaevola factum est, indignum videtur; hoc, quia fit a Chrysogono, num magis est ferendum? nam per deos immortalis, quid est in hac causa quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno opere desiderat? totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus: ita facillime, quae res totum iudicium contineat et quibus de rebus nos dicere oporteat et quid vos sequi conveniat intellegetis. tres sunt res, quantum ego existimare possum, 35
quae obstent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum et audacia et potentia. criminis confictionem [accusator] Erucius suscepit; audaciae partis Roscii sibi poposcerunt; Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. de hisce omnibus rebus me dicere oportere intellego. quid igitur est? 36
non eodem modo de omnibus: ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit: ego crimen oportet diluam, vos et audaciae resistere et hominum eius modi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. scele- 37
stum, di immortales, ac nefarium facinus atque eius modi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. etenim si, id quod praeclare a sapientibus

Digitized by Google

dicitur, voltu saepe laeditur pietas, quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura
38 divina atque humana cogebant? in hoc tanto, tam atroci, tam singulari maleficio, quod ita raro exstitit, ut si quando auditum sit, portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem tu, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? nonne et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere et mores feros immanemque naturam et vitam vitiis flagitiisque omnibus deditam, denique omnia ad perniciem profligata atque perdita? quorum tu nihil in Sex. Roscium ne obiciendi quidem causa contulisti. patrem occidit Sex. Roscius. qui homo? adulescentulus corruptus et ab hominibus nequam inductus?
39 annos natus maior quadraginta. vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus? at hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. luxuries igitur hominem nimirum et aeris alieni magnitudo et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt? de luxuria purgavit Erucius, cum dixit hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse; nihil autem umquam debuit; cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitarit et in agro colendo vixerit, quae vita maxime diiuncta a cupiditate et cum officio coniuncta
40 est? quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? 'patri' inquit 'non placebat.' quam ob causam? necesse est enim eam quoque iustam et magnam et perspicuam fuisse. nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis, sic hoc veri simile non est, odio fuisse parenti filium sine causis multis et
41 magnis et necessariis. rursus igitur eodem revertamur et quaeramus quae tanta vitia fuerint in unico filio quare is patri displiceret. at perspicuum est nullum fuisse. pater igitur amens, qui odisset eum

Digitized by Google

sine causa quem procrearat. at is quidem fuit omnium constantissimus. ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odii causam patri neque sceleris filio fuisse. 'nescio,' inquit 'quae causa odii fuerit; 42 fuisse odium intellego, quia antea, cum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat.' quod Erucio accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima: ille quo modo crimen commenticium confirmaret non inveniebat; ego res tam levis qua ratione infirmem ac diluam reperire non possum. quid ais, Eruci? 43 tot praedia, tam pulcra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? quid hoc? patres familias, qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse filios suos rei familiari maxime servire et in praediis colendis operae plurimum studiique consumere? an amandarat hunc sic, ut esset in agro ac 44 tantum modo aleretur ad villam? ut commodis omnibus careret? quid? si constat hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse? tamenne haec a te vita eius rusticana relegatio atque amandatio appellabitur? vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque veritate: quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benevolentia fit, id odio factum criminaris; quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. neque haec tu non intellegis, sed usque eo quod ar- 45 guas non habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum contraque opiniones omnium. at enim cum duos filios haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur.

Digitized by Google

quaeso, Eruci, ut hoc in bonam partem accipias — non enim exprobrandi causa, sed commonendi gra-
46 tia dicam —: si tibi fortuna non dedit ut patre certo nascerere, ex quo intellegere posses, qui animus patrius in liberos esset, at natura certe dedit ut humanitatis non parum haberes; eo accessit studium doctrinae, ut ne a litteris quidem alienus esses. ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Caecilianus minoris facere Eutychum filium rusticum quam illum alterum Chaerestratum? — nam, ut opinor, hoc nomine est — alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa rele-
47 gasse? 'quid ad istas ineptias abis?' inquies. quasi vero mihi difficile sit quamvis multos nominatim proferre, ne longius abeam, vel tribulis vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas adsiduos esse cupiunt. verum homines notos sumere odiosum est, cum et illud incertum sit, velintne ei sese nominari, et nemo vobis magis notus futurus sit quam est hic Eutychus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comĭcum adulescentem an aliquem ex agro Veienti nominem. etenim haec conficta arbitror a poëtis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem [nostram]
48 vitae cotidianae videremus. age nunc, refer animum sis ad veritatem et considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quae studia a patribus familias maxime laudentur: iam profecto te intelleges inopia criminum summam laudem Sex. Roscio vitio et culpae dedisse. ac non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unus quisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et
49 honestissimam et suavissimam esse arbitrantur. quid censes hunc ipsum Sex. Roscium quo studio et qua

Digitized by Google

intellegentia esse in rusticis rebus? ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es quam hic in suo. verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat licebit. quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere: hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem et, quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi, ut parum miseriae sit quod aliis coluit, non sibi, nisi etiam quod omnino coluit crimini fuerit. ne tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, cum ab aratro arcessebantur qui consules fierent. etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares. at hercule maiores nostri longe aliter et de illo et de ceteris talibus viris existimabant, itaque ex minima tenuissimaque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant: quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. neque ego haec eo profero, quo conferenda sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus, sed ut illud intellegatur, cum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini qui se fateatur esse rusticum, cum ruri adsiduus semper vixerit, cum praesertim nihil esset quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset.

Digitized by Google

52 Odium igitur acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur! numquid est aliud? 'immo vero' inquit 'est; nam istum exheredare in animo habebat.' audio: nunc dicis aliquid quod ad rem pertineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta: 'convivia cum patre non inibat' — quippe qui ne in oppidum quidem nisi perrâro veniret; 'domum suam istum non fere quisquam vocabat' — nec mirum, qui neque in urbe viveret neque revocaturus esset. verum haec tu quoque intellegis esse nugatoria: illud, quod coepimus, videamus, quo certius argumentum odii
53 reperiri nullo modo potest: exheredare pater filium cogitabat. mitto quaerere qua de causa: quaero qui scias; tametsi te dicere atque enumerare causas omnis oportebat, et id erat cauti accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur; quae sine magnis huiusce
54 peccatis accidere potuisse non arbitror. verum concedo tibi ut ea praetereas, quae cum taces, nulla esse concedis: illud quidem, voluisse exheredare certe tu planum facere debes. quid ergo adfers qua re id factum putemus? vere nihil potes dicere. finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum virorum talium dignitati inludere. 'exheredare filium voluit.' quam ob causam? 'nescio.' exheredavitne? 'non.' quis prohibuit? 'cogitabat.' cui dixit? 'nemini.' quid est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare atque id obicere, quod planum facere non
55 modo non possis, verum ne coneris quidem? nemo nostrum est, Eruci, quin sciat tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident omnes qua de causa

Digitized by Google

huic inimicus venias, sciunt huiusce pecunia te adductum esse. quid ergo est? ita tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem Remmiam putares aliquid valere oportere. accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia; verum tamen hoc ita est utile, ut ne plane inludamur ab accusatoribus. innocens est quispiam, verum tamen, quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret: tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere; cum enim aliquid habeat quod possit criminose ac suspiciose dicere, aperte ludificari et calumniari sciens non videatur. quare facile omnes patimur 56
esse quam plurimos accusatores, quod innocens, si accusatus est, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest; utilius est autem absolvi innocentem quam nocentem causam non dicere. anseribus cibaria publice locantur et canes aluntur in Capitolio, ut significent si fures venerint. at fures internoscere non possunt; significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerunt, et quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. quodsi luce quoque canes latrent, cum deos salutatum aliqui venerint, opinor, eis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum, cum suspicio nulla sit. simillima est accusa- 57
torum ratio: alii vestrum anseres sunt, qui tantum modo clamant, nocere non possunt, alii canes, qui et latrare et mordere possunt. cibaria vobis praeberi videmus, vos autem maxime debetis in eos impetum facere qui merentur: hoc populo gratissimum est; deinde, si voletis, etiam tum, cum veri simile erit aliquem commisisse, in suspicione latratote: id quoque concedi potest. sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse neque dicere possitis aut quare aut quo modo, ac tantum modo [sine suspicione] latrabitis, crura quidem vobis nemo suffringet, sed

Digitized by Google

si ego hos bene novi, litteram illam, cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kalendas omnis oderitis, ita vehementer ad caput adfigent, ut postea neminem
58 alium nisi fortunas vestras accusare possitis. quid mihi ad defendendum dedisti, bone accusator? quid hisce autem ad suspicandum? 'ne exheredaretur veritus est.' audio, sed qua de causa vereri debuerit nemo dicit. 'habebat pater in animo.' planum fac. nihil est: non, quicum deliberarit, quem certiorem fecerit, unde istud vobis suspicari in mentem venerit. cum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: 'ego quid acceperim scio, quid dicam nescio; unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione deque ea societate neminem esse qui verbum facere auderet hoc tempore.' haec te opinio falsa in istam fraudem impulit: non me hercules verbum fecisses, si tibi
59 quemquam responsurum putasses. operae pretium erat, si animadvertistis, iudices, neglegentiam eius in accusando considerare. credo, cum vidisset qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse num ille aut ille defensurus esset: de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. posteaquam invenit neminem eorum qui possunt et solent, ita neglegens esse coepit, ut cum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaretur, nonnumquam etiam puerum vocaret, credo, cui cenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro summa
60 solitudine abuteretur. peroravit aliquando, adsedit; surrexi ego: respirare visus est, quod non alius potius diceret. coepi dicere. usque eo animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, antequam Chrysogonum nominavi: quem simul atque attigi, statim homo se erexit; mirari visus est. intellexi quid eum pupugisset. iterum ac tertio nominavi. postea homines cursare ultro et citro non destiterunt, credo, qui Chrysogono nuntiarent esse aliquem in civitate,

Digitized by Google

qui contra voluntatem eius dicere auderet; aliter causam agi atque ille existimaret: aperiri bonorum emptionem, vexari pessime societatem, gratiam potentiamque eius neglegi; iudices diligenter attendere, populo rem indignam videri. quae quoniam te fe- 61
fellerunt, Eruci, quoniamque vides versa esse omnia, causam pro Sex. Roscio si non commode at libere dici, quem dedi putabas defendi intellegis, quos tradituros sperabas vides iudicare: restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem atque prudentiam, confitere huc ea spe venisse, quod putares hic latrocinium, non iudicium futurum.

De parricidio causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non est quam ob causam patrem filius occiderit; quod in minimis noxiis et in his levioribus 62
peccatis, quae magis crebra et iam prope cotidiana sunt, vel maxime et primum quaeritur, quae causa maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat oportere. in quo scelere, iudices, etiam cum multae causae convenisse unum in locum atque inter se congruere videntur, tamen non temere creditur neque levi coniectura res penditur neque testis incertus auditur neque accusatoris ingenio res iudicatur: cum multa antea commissa maleficia, cum vita hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur necesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque amentia. haec cum sint omnia, tamen exstent oportet expressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tempore maleficium sit admissum; quae nisi multa et manifesta sunt, profecto res tam scelesta, tam atrox, tam nefaria credi non potest. magna est enim vis humanitatis, multum valet com- 63
munio sanguinis; reclamitat istius modi suspicionibus ipsa natura: portentum atque monstrum certissimum est esse aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate bestias vicerit, ut propter quos hanc suavissimam lucem aspexerit, eos indignissime luce pri-

Digitized by Google

varit, cum etiam feras inter sese partus atque edu-
64 catio et natura ipsa conciliet. non ita multis ante
annis aiunt T. Caelium quendam Tarracinensem, ho-
minem non obscurum, cum cenatus cubitum in idem
conclave cum duobus adulescentibus filiis isset, in-
ventum esse mane iugulatum. cum neque servus
quisquam reperiretur neque liber ad quem ea suspicio
pertineret, id aetatis autem duo filii propter cubantes
ne sensisse quidem se dicerent, nomina filiorum de
parricidio delata sunt. quid poterat tam esse su-
spiciosum? neutrumne sensisse? ausum autem esse
quemquam se in id conclave committere, eo potis-
simum tempore, cum ibidem essent duo adulescentes
65 filii qui et sentire et defendere facile possent? [erat
porro nemo in quem ea suspicio conveniret.] tamen
cum planum iudicibus esset factum aperto ostio dor-
mientis eos repertos esse, iudicio absoluti adulescentes
et suspicione omni liberati sunt; nemo enim putabat
quemquam esse qui, cum omnia divina atque humana
iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere
potuisset, propterea quod qui tantum facinus com-
miserunt non modo sine cura quiescere, sed ne spi-
66 rare quidem sine metu possunt. videtisne quos nobis
poëtae tradiderunt patris ulciscendi causa supplicium
de matre sumpsisse, cum praesertim deorum immor-
talium iussis atque oraculis id fecisse dicantur, tamen
ut eos agitent furiae neque consistere usquam pati-
antur, quod ne pii quidem sine scelere esse potuerunt?
sic se res habet, iudices: magnam vim, magnam ne-
cessitatem, magnam possidet religionem paternus
maternusque sanguis: ex quo si qua macula concepta
est, non modo elui non potest, verum usque eo per-
manat ad animum, ut summus furor atque amentia
67 consequatur. nolite enim putare, quem ad modum
in fabulis saepe numero videtis, eos qui aliquid impie
sceleratequeque commiserunt agitari et perterreri Furia-
rum taedis ardentibus: sua quemque fraus et suus

Digitized by Google

terror maxime vexat, suum quemque scelus agitat amentiaque adficit, suae malae cogitationes conscientiaeque animi terrent; hae sunt impiis adsiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctisque parentum poenas a consceleratissimis filiis repetunt. haec magni- 68
tudo maleficii facit ut, nisi paene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit, nisi turpis adulescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro atque dedecore, nisi praerupta audacia, nisi tanta temeritas ut non procul abhorreat ab insania; accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem, — paene dicam, respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum crediturі sunt. quare hoc quo minus est credibile, nisi ostenditur, 69
eo magis est, si convincitur, vindicandum. itaque cum multis ex rebus intellegi potest maiores nostros non modo armis plus quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse, tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt; qua in re quantum prudentia praestiterint eis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, considerate. prudentissima civitas Atheniensium, dum 70
ea rerum potita est, fuisse traditur; eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripsit. is cum interrogaretur cur nullum supplicium constituisset in eum qui parentem necasset, respondit se id neminem facturum putasse. sapienter fecisse dicitur, cum de eo nihil sanxerit quod antea commissum non erat, ne non tam prohibere quam admonere videretur. quanto nostri maiores sapientius! qui cum intellegerent nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio

Digitized by Google

non potuisset, ei magnitudine poenae a maleficio summoverentur: insui voluerunt in culeum vivos atque
71 ita in flumen deici. o singularem sapientiam, iudices! nonne videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente caelum, solem, aquam terramque ademerint, ut qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret eis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur? noluerunt feris corpus obicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur; non sic nudos in flumen deicere, ne, cum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cetera quae violata sunt expiari putantur; denique nihil tam vile neque tam volgare est
72 cuius partem ullam reliquerint. etenim quid est tam commune quam spiritus vivis, terra mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de caelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut numquam abluantur; ita postremo eiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen
73 diligentius paratiusque venisses. utrum quid agatur non vides an apud quos agatur? agitur de parricidio, quod sine multis causis suscipi non potest; apud homines autem prudentissimos agitur, qui intellegunt neminem ne minimum quidem maleficium sine causa admittere.

Esto: causam proferre non potes. tametsi statim vicisse debeo, tamen de meo iure decedam et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam fretus huius innocentia: non quaero abs te quare patrem Sex. Roscius occiderit; quaero quo modo occiderit. ita quaero abs te, C. Eruci, quo modo,

Digitized by Google

et sic tecum agam, ut meo loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam, vel etiam, si quid voles, interrogandi. quo modo occidit? ipse 74
percussit an aliis occidendum dedit? si ipsum arguis, Romae non fuit; si per alios fecisse dicis, quaero, servosne an liberos? si liberos, quos homines? indidemne Ameria an hosce ex urbe sicarios? si Ameria, qui sunt ei? cur non nominantur? si Roma, unde eos noverat Roscius, qui Romam multis annis non venit neque umqam plus triduo fuit? ubi eos convenit? qui conlocutus est? quo modo persuasit? 'pretium dedit.' cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? et simul tibi in mentem veniat facito quem ad modum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse, numquam cum homine quoquam conlocutum esse, numquam in oppido constitisse. qua in re praetereo 75
illud, quod mihi maximo argumento ad huius innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istius modi maleficia gigni non solere: ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur. in urbe luxuries creatur; ex luxuria existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur: vita autem haec rustica, quam tu agrestem vocas, parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. verum haec missa facio; illud quaero, is homo, qui, 76
ut tute dicis, numquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt; in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, cum in agro Amerino esset filius. litteras, credo, misit alicui sicario, qui Romae noverat neminem. 'accersivit ali-

Digitized by Google

quem.' per quem aut quando? 'nuntium misit.' quem aut ad quem? 'pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem.' nihil horum ne confingi quidem potest, et tamen causa de parricidio dicitur. reliquum est ut
77 per servos id admiserit. o di immortales, rem miseram et calamitosam! quod in tali crimine (omni) reo innocenti saluti solet esse ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet: vos, qui hunc accusatis, omnis eius servos habetis; unus puer, victus cotidiani minister, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. te nunc appello, P. Scipio, te, M. Metelle: vobis advocatis, vobis agentibus aliquotiens duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit: meministisne T. Roscium recusare? quid? ei servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur; apud eum sunt in honore et pretio. etiam nunc ut ex eis quaeratur ego po-
78 stulo, hic orat atque obsecrat. quid facitis? cur recusatis? dubitate etiam nunc, iudices, si potestis, a quo sit Sex. Roscius occisus, ab eone qui propter illius mortem in egestate et insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur, an ab eis qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna, tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet. ne tam diu quidem dominus erit in suos, dum ex eis de patris morte quaeratur? veniam, neque ita multo post, ad hunc locum; nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, cum Erucii
79 crimina diluissem. nunc, Eruci, ad te venio. conveniat mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficium istud pertinet, aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. liberosne? quos neque ut convenire potuerit neque qua ratione

Digitized by Google

inducere neque ubi neque per quos neque qua spe aut quo pretio potes ostendere. ego contra ostendo non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere, quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis umquam temere discesserit. restare tibi videbatur servorum nomen, quo quasi in portum, reiectus a ceteris suspicionibus, confugere posses: ubi scopulum offendis eius modi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intellegas. quid ergo est? quo tandem accusator inopia argumentorum 80 confugit? 'eius modi tempus erat,' inquit 'ut homines volgo impune occiderentur; quare hoc tu propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti.' interdum mihi videris, Eruci, una mercede duas res adsequi velle, nos iudicio perfundere, accusare autem eos ipsos a quibus mercedem accepisti. quid ais? volgo occidebantur? per quos et a quibus? nonne cogitas te a sectoribus huc adductum esse? quid postea? nescimus per ista tempora eosdem fere sectores fuisse collorum et bonorum? ei denique, qui 81 tum armati dies noctisque concursabant, qui Romae erant adsidui, qui omni tempore in praeda et in sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius acerbitatem iniquitatemque obicient, et illam sicariorum multitudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino quid Romae ageretur nescivit, propterea quod ruri adsiduus, quem ad modum tute confiteris, fuit? vereor ne aut molestus sim vobis, 82 iudices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota, ut arbitror, dissoluta est; nisi forte exspectatis ut illa diluam, quae de peculatu ac de eius modi rebus commenticiis inaudita nobis ante hoc tempus ac nova obiecit; quae mihi iste visus est ex aliqua oratione declamare quam in alium reum com-

Digitized by Google

mentaretur; ita neque ad crimen parricidii neque ad eum qui causam dicit pertinebant. de quibus quoniam verbo arguit, verbo satis est negare; si quid est quod ad testis reservet, ibi quoque nos, ut in ipsa causa, paratiores reperiet quam putabat.

83 Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides; nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex quibus possem crescere; quod certum est non facere, dum utrumvis licebit: is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute in altiorem locum pervenit, non qui ascendit per alterius incommodum et calamitatem. desinamus aliquando ea scrutari, quae sunt inania: quaeramus ibi maleficium, ubi et est et inveniri potest. iam intelleges, Eruci, certum crimen quam multis suspicionibus coarguatur; tametsi neque omnia dicam et leviter unumquidque tangam: neque enim id facerem, nisi necesse esset, et id erit signi me invitum facere, quod non persequar longius quam salus huius et mea fides postulabit.

84 causam tu nullam reperiebas in Sex. Roscio: at ego in T. Roscio reperio. tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. de Capitone post viderimus, si, quem ad modum paratum esse audio, testis prodierit: tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, cui bono fuisset. sic vita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atque emolumento

85 accedere. hunc quaesitorem ac iudicem fugiebant atque horrebant ei quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam quam implacatus ad severitatem videbatur. ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et ab innocentia clementissimus, tamen facile

Digitized by Google

me paterer vel illo ipso acerrimo iudice quaerente vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ei quibus causa dicenda est nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere. in hac enim causa cum viderent 86 illos amplissimam pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse, illud quidem non quaererent, cui bono fuisset, sed, eo perspicuo, crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent quam ad egestatem. quid, si accedit eodem ut tenuis antea fueris? quid, si ut avarus? quid, si ut audax? quid, si ut illius, qui occisus est, inimicissimus? num quaerenda causa, quae te ad tantum facinus adduxerit? quid ergo horum negari potest? tenuitas hominis eius modi est, ut dissimulari non queat, atque eo magis elucet, quo magis occultatur; avaritiam praefers, qui societatem 87 coieris de municipis cognatique fortunis cum alienissimo; quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intellegere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est ex tot sicariis, solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres; inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris controversias concedas necesse est. restat, iudices, ut hoc dubitemus, 88 uter potius Sex. Roscium occiderit: is, ad quem morte eius divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas; is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus; is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum autem eum solum, quem labore peperisset; is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet; postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime pertinet, utrum inimicus potius an filius. haec tu, Eruci, tot et tanta si nanctus 89 esses in reo, quam diu diceres! quo te modo iactares! tempus hercule te citius quam oratio deficeret. etenim

Digitized by Google

in singulis rebus eius modi materies est, ut dies singulos possis consumere. neque ego non possum; non enim tantum mihi derogo, tametsi nihil adrogo, ut te copiosius quam me putem posse dicere. verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege adnumerer: te pugna Cannensis accusatorum sat bonum fecit. multos caesos non ad Trasumenum
90 lacum, sed ad Servilium vidimus: quís ibi non est vólneratus férro Phrygio? non necesse est omnis commemorare Curtios, Marios, denique † Mammeos, quos iam aetas a proeliis avocabat, postremo Priamum ipsum senem, Antistium, quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. iam quos nemo propter ignobilitatem nominat, sescenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant; qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent; nihil enim mali est canis ibi quam plurimos esse, ubi
91 permulti observandi multaque servanda sunt. verum, ut fit, multa saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur: dum is in aliis rebus erat occupatus, qui summam rerum administrabat, erant interea qui suis volneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant; a quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta: nam et accusatores et iudices sustulerunt. hoc commodi est, quod ita vixerunt, ut testis omnis, si cuperent, interficere non possent; nam dum hominum genus erit, qui accuset eos non deerit; dum civitas erit, iudicia fient. verum, ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum; sed in animo est, quem ad modum ante dixi, leviter transire ac tantum modo perstringere unamquamque rem, ut omnes intellegant me
92 non studio accusare, sed officio defendere. video igitur causas esse permultas quae istum impellerent.

Digitized by Google

videamus nunc ecquae facultas suscipiendi maleficii fuerit. ubi occisus est Sex. Roscius? 'Romae.' quid tu? T. Rosci, ubi tunc eras? 'Romae. verum quid ad rem? et alii multi.' quasi nunc id agatur quis ex tanta multitudine occiderit ac non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri similius sit ab eo esse occisum, qui adsiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesserit. age nunc ceteras quoque facultates 93
considerem us. erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. quid? ea multitudo quae erat? opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab eis conducebantur ut aliquem occiderent. si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos qui leviore nomine appellant percussores vocant, quaere in cuius fide sint et clientela: mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et quicquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito: ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. dices 'quid postea, 94
si Romae adsiduus fui?' respondebo "at ego omnino non fui." 'fateor me sectorem esse, verum et alii multi.' "at ego, ut tute arguis, agricola et rusticus." 'non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius.' "at ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab eius modi crimine." permulta sunt, quae dici possunt, quare intellegatur summam tibi facultatem fuisse maleficii suscipiendi: quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor ne ad pluris oratio mea pertinere videatur. Videamus nunc strictim, sicut cetera, quae 95
post mortem Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt; quae ita aperta et manifesta sunt, ut me diusfidius,

Digitized by Google

iudices, invitus ea dicam; vereor enim, cuicuimodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. cum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam: venit enim mihi in mentem oris tui. tene cum ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partis istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? qua in re nihil aliud adsequeris, nisi ut ab omnibus mortalibus
96 audacia tua cognoscatur et impudentia. occiso Sex. Roscio, quis primus Ameriam nuntiat? Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris. quid attinuit eum potissimum nuntiare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? 'sua sponte Mallius nuntiat.' quid, quaeso, eius intererat? an, cum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit ut id quod Romae audierat primus nuntiaret? cuius rei causa venerat Ameriam? 'non possum' inquit 'divinare.' eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. qua ratione T. Roscio Capitoni primo nuntiavit? cum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, cum tot propinqui cognatique optime convenientes, qua ratione factum est ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius, T. Roscio Capitoni potissimum nuntia-
97 ret? occisus est a cena rediens: nondum lucebat, cum Ameriae scitum est. quid hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? non quaero quis percusserit; nihil est, Glaucia, quod metuas; non excutio te, si quid forte ferri habuisti, non scrutor, nihil ad me arbitror pertinere: quoniam cuius consilio occisus sit invenio, cuius manu sit percussus non laboro. unum hoc sumo, quod mihi

Digitized by Google

apertum tuum scelus resque manifesta dat: ubi aut unde audivit Glaucia? qui tam cito scivit? fac audisse statim: quae res eum nocte una tantum itineris contendere coëgit? quae necessitas eum tanta premebat, ut, si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret? etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda est? nonne 98
vobis haec, quae audistis, cernere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a cena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru conlocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuntium? non orat ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum 99
nuntiet? quid erat quod Capitonem primum scire voluerit? nescio; nisi hoc video, Capitonem in his bonis esse socium: de tribus et decem fundis tris nobilissimos fundos eum video possidere. audio prae- 100
terea non hanc suspicionem nunc primum in Capitonem conferri: multas esse infamis eius palmas; hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Roma ei deferatur; nullum modum esse hominis occidendi quo ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno; habeo etiam dicere quem contra morem maiorum minorem annis LX de ponte in Tiberim deiecerit; quae, si prodierit atque adeo cum prodierit — scio enim proditurum esse — audiet. veniat modo, 101
explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse; quod aiunt illum Sex. Roscio intemptasse et minitatum esse se omnia illa pro testimonio esse dicturum. o praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam exspectatione! o vitam honestam atque eius modi, ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum adcommo-

Digitized by Google

detis! profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi ipsos caecos redderet cupiditas
102 et avaritia et audacia: alter ex ipsa caede volucrem nuntium Ameriam ad socium atque adeo magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cuperent se scire ad quem maleficium pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret; alter, si dis immortalibus placet, testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est: quasi vero id nunc agatur, utrum is quod dixerit credendum, ac non quod fecerit vindicandum sit. ita more maiorum comparatum est, ut vel in minimis rebus homines amplis-
103 simi testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui suo cognomine declarat tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen, si sua res ageretur, testimonium non diceret; nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. videte nunc quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia: cum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occi-
104 dendum curavit, de cuius morte quaeritur. quid tu, vir optime? ecquid habes quod dicas? mihi ausculta: vide ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. multa scelerate, multa audaciter, multa improbe fecisti; unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere; neque enim accusatore muto, neque teste quisquam utitur eo qui de accusatoris subsellio surgit. huc accedit quod paulo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. nunc quid est quod quisquam ex vobis audire desideret, cum quae facitis eius modi sint, ut ea dedita opera a nobis contra vosmet
105 ipsos facere videamini? age nunc illa videamus, iudices, quae statim consecuta sunt. ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quadriduo, quo is

Digitized by Google

occisus est, Chrysogono nuntiatur. quaeritur etiam nunc quis eum nuntium miserit? nonne perspicuum est eundem qui Ameriam? curat Chrysogonus ut eius bona veneant statim, qui non norat hominem aut rem. at qui ei venit in mentem praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino numquam viderat? soletis, cum aliquid huiusce modi audistis, iudices, continuo dicere 'necesse est aliquem dixisse municipem aut vicinum; ei plerumque indicant, per eos plerique produntur': hic nihil est quod suspicione contineri putetis. non enim ego ita disputabo: 106
veri simile est Roscios istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chrysogono iam antea amicitia; nam cum multos veteres a maioribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnis eos colere atque observare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clientelam contulerunt. haec possum omnia vere 107
dicere, sed in hac causa coniectura nihil opus est: ipsos certo scio non negare ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. si eum, qui indicii pretium acceperit, oculis cernetis, poteritisne dubitare, iudices, quis indicarit? qui sunt igitur in istis bonis, quibus partem Chrysogonus dederit? duo Roscii. num quisnam praeterea? nemo est, iudices. num ergo dubium est quin ei obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem praedae tulerunt? age nunc ex ipsius Chrysogoni iudicio Rosciorum 108
factum cōnsideremus. si nihil in ista pugna Roscii quod operae pretium esset fecerant, quam ob causam a Chrysogono tantis praemiis donabantur? si nihil aliud fecerunt nisi rem detulerunt, nonne satis fuit eis gratias agi? denique, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? cur tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur quae reliqua sunt iste T. Roscius omnia cum Chrysogono communiter possidet? nonne perspicuum est, iudices, has manubias Rosciis Chrysogonum re cognita concessisse?

Digitized by Google

109 venit in decem primis legatus in castra Capito. totam vitam, naturam moresque hominis ex ipsa legatione cognoscite: nisi intellexeritis, iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et imminuerit, virum optimum esse eum iudicatote.
110 impedimento est quominus de his rebus Sulla doceatur; ceterorum legatorum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat; monet ut provideat ne palam res agatur; ostendit, si sublata sit venditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis periculum aditurum; illum acuere, hos, qui simul erant missi, fallere; illum identidem monere ut caveret, hisce insidiose spem falsam ostendere; cum illo contra hos inire consilia, horum consilia illi enuntiare; cum illo partem suam depecisci, hisce aliqua ficta mora semper omnis aditus ad Sullam intercludere. postremo isto hortatore, auctore, intercessore ad Sullam legati non adierunt; istius fide ac potius perfidia decepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator voluerit testimonium eis denuntiare, pro re
111 certa spem falsam domum rettulerunt. in privatis rebus si qui rem mandatam non modo malitiosius gessisset sui quaestus aut commodi causa, verum etiam neglegentius, eum maiores summum admisisse dedecus existimabant. itaque mandati constitutum est iudicium non minus turpe quam furti, credo, propterea quod quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in eis operae nostrae vicaria fides amicorum supponitur, quam qui laedit, oppugnat omnium commune praesidium et quantum in ipso est disturbat vitae societatem. non enim possumus omnia per nos agere; alius in alia est re magis utilis: idcirco amicitiae comparantur, ut commune commodum mu-
112 tuis officiis gubernetur. quid recipis mandatum, si aut neglecturus aut ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers ac meis commodis officio

Digitized by Google

simulato officis et obstas? recede de medio: per alium transigam. suscipis onus officii, quod te desperas sustinere posse: quod minime videtur grave eis, qui minime ipsi leves sunt. ergo idcirco turpis haec culpa est, quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem: nam neque mandat quisquam fere nisi amico, neque credit nisi ei quem fidelem putat. perditissimi est igitur hominis simul et amicitiam dissolvere et fallere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. itane est? in minimis rebus qui mandatum neglexerit, turpissimo iudicio condemnetur necesse est: in re tanta cum is, cui fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque concreditae, ignominia mortuum, inopia vivum adfecerit, is inter honestos homines atque adeo inter vivos numerabitur? in minimis privatisque rebus etiam neglegentia mandati in crimen iudiciumque infame vocatur, propterea quod, si recte fiat, illum neglegere oporteat qui mandarit, non illum qui mandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque commissa sit, qui non neglegentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia legationis ipsius caerimoniam polluerit maculaque adfecerit, qua is tandem poena adficietur aut quo iudicio damnabitur? si hanc ei rem privatim Sex. Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono transigeret atque decideret inque eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret, illeque sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honestatem omnem amitteret? nunc non hanc ei rem Sex. Roscius mandavit, sed, id quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita bonisque omnibus a decurionibus publice mandatus est; et ex eo T. Roscius non paulum nescio quid in rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis, ipse tria praedia sibi depectus est, voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem quanti fidem suam fecit.

113 114 115

Digitized by Google

116 Videte iam porro cetera, iudices, ut intellegatis maleficium nullum fingi posse, quo iste sese non contaminarit. in rebus minoribus socium fallere turpissimum est aequeque turpe atque illud, de quo ante dixi; neque iniuria, propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse qui cum altero rem communicavit. ad cuius igitur fidem confugiet, cum per eius fidem laeditur cui se commiserit? atque ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. tecti esse ad alienos possumus, intimi multa apertiora videant necesse est: socium cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedimus. recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in virorum
117 bonorum numero non putarunt haberi oportere. at vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit, quod, tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur, verum novem homines fortissimos, eiusdem muneris, [legationis] officii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit: qui de eius scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse; iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enuntiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos ac minatur, tribus praediis, hoc est praemiis sceleris, ornatus. in eius modi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quoque maleficium,
118 de quo iudicium est, reperietis. etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia putatote. tametsi hoc quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intellegatur, verum ex hoc

Digitized by Google

etiam, si quo de illorum forte dubitabitur, convincatur. quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladio recessisse videtur aut hic discipulus magistro tantulum de arte concedere? par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia. etenim, quoniam fidem 119
magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. dixi iam antea saepe numero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem: tu semper, T. Rosci, recusasti. quaero abs te: eine qui postulabant indigni erant qui impetrarent? an is te non commovebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbatur? postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis, quos iam antea nominavi; qui ita vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut quicquid dicerent nemo esset qui non aequum putaret. postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. res porro abs te eius modi postulabatur, ut nihil 120
interesset, utrum eam rem recusares an de maleficio confiterere. quae cum ita sint, quaero abs te quam ob causam recusaris. cum occiditur Sex. Roscius, ibidem fuerunt. servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo neque purgo: quod a vobis oppugnari video ne in quaestionem dentur, suspiciosum est; quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sciant aliquid, quod, si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. 'in dominos quaeri de servis iniquum est.' at neque in dominos quaeritur: Sex. enim Roscius reus est; neque est iniquum de illis quaeri: vos enim dominos esse dicitis. 'cum Chrysogono sunt.' ita credo: litteris eorum et urbanitate Chrysogonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos ex tot elegantissimis familiis lectos velit hos versari, homines paene operarios, ex Amerina disciplina patris familiae

Digitized by Google

121 rusticani. non ita est profecto, iudices: non est veri simile ut Chrysogonus horum litteras adamarit aut humanitatem, non ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem: est quiddam quod occultatur, quod quo studiosius ab istis opprimitur et abscondi-
122 tur, eo magis eminet et apparet. quid igitur? Chrysogonus suine maleficii occultandi causa quaestionem de his haberi non volt? minime, iudices: non in omnis arbitror omnia convenire. ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil eius modi suspicor; neque hoc mihi nunc primum in mentem venit dicere. meministis me ita distribuisse initio causam: in crimen, cuius tota argumentatio permissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes Rosciis impositae sunt: quicquid maleficii, sceleris, caedis erit, proprium id Rosciorum esse debebit; nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam vindicari opor-
123 tere. ego sic existimo: qui quaeri velit ex eis, quos constat, cum caedes facta est, adfuisse, eum cupere verum inveniri; qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postularet ac necessitas ipsa cogeret. nam et multae res adferri possunt et una quaeque earum multis cum argumentis dici potest; verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu neque diligenter facere possum: quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi; quae posita sunt in suspicionibus, de quibus si coeperim dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.
124 Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo nomine tota societas latuit: de quo, iudices, neque quo modo dicam neque quo modo taceam reperire possum. si enim taceo, vel maximam partem

Digitized by Google

relinquo; sin autem dico, vereor ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur; haec enim causa nova profecto et singularis est. bonorum Sex. Roscii emptor 125
est Chrysogonus. primum hoc videamus: eius hominis bona qua ratione venierunt aut quo modo venire potuerunt? atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse; si enim haec prudenter ac libere iudicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. verum ego hoc quaero: qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia, — non enim novi nec scio — verum ista ipsa lege bona Sex. Roscii venire qui potuerunt? scriptum 126
enim ita dicunt esse: UT EORUM BONA VENEANT, QUI PROSCRIPTI SUNT: quo in numero Sex. Roscius non est; AUT EORUM, QUI IN ADVERSARIORUM PRAESIDIIS OCCISI SUNT: dum praesidia ulla fuerunt, in Sullae praesidiis fuit; posteaquam ab armis recessum est, in summo otio rediens a cena Romae occisus est. si lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat, contra omnis non modo veteres leges, verum etiam novas occisum esse, bona quo iure aut quo more aut qua lege venierint quaero. in quem hoc 127
dicam quaeris, Eruci? non in eum, quem vis et putas; nam Sullam et oratio mea ab initio et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. ego haec omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum civem Sex. Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum esse diceret [,ut his de rebus a legatis Amerinorum doceri L. Sullam passus non sit]; denique etiam illud suspicor, omnino haec bona non venisse: id quod postea, si per vos, iudices, licitum erit, aperietur. opinor enim esse in lege, quam 128

Digitized by Google

ad diem proscriptiones venditionesque fiant: nimirum KALENDAS IUNIAS. aliquot post mensis et homo occisus est et bona venisse dicuntur. profecto aut haec bona in tabulas publicas nulla redierunt nosque ab isto nebulone facetius eludimur quam putamus, aut si redierunt, tabulae publicae corruptae aliqua ratione sunt; nam lege quidem bona venire non potuisse constat. intellego me ante tempus, iudices, haec scrutari et prope modum errare, qui, cum capiti Sex. Roscii mederi debeam, reduviam curem. non enim laborat de pecunia, non ullius rationem sui commodi ducit; facile egestatem suam se laturum putat, si hac indigna suspicione et ficto crimine liberatus sit.
129 verum quaeso a vobis, iudices, ut haec pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. quae enim mihi indigna et intolerabilia videntur quaeque ad omnis, nisi providemus, arbitror pertinere, ea pro me ipso ex animi mei sensu ac dolore pronuntio; quae ad huius vitam causamque pertinent, et quid hic pro se dici velit et qua condicione contentus sit, iam in
130 extrema oratione nostra, iudices, audietis. ego haec a Chrysogono mea sponte, remoto Sex. Roscio, quaero: primum quare civis optimi bona venierint; deinde quare hominis eius, qui neque proscriptus neque apud adversarios occisus est, bona venierint, cum in eos solos lex scripta sit; deinde quare aliquanto post eam diem venierint, quae dies in lege praefinita est; deinde cur tantulo venierint. quae omnia si, quem ad modum solent liberti nequam et improbi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit; nemo est enim qui nesciat propter magnitudinem rerum multa multos furtim imprudente L. Sulla com-
131 misisse. placet igitur in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? non placet, iudices, sed necesse est. etenim si Iuppiter optimus maximus, cuius nutu et arbitrio caelum, terra mariaque reguntur, saepe

Digitized by Google

ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut nimio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbis delevit, fruges perdidit, quorum nihil pernicii causa divino consilio, sed vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus, at contra commoda quibus utimur lucemque qua fruimur spiritumque quem ducimus ab eo nobis dari atque impertiri videmus, quid miramur, iudices, L. Sullam, cum solus rem publicam regeret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem, quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadvertere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina adsequi non possit, si id mens humana adepta non sit. verum 132
ut haec missa faciam, quae iam facta sunt, ex eis, quae nunc cum maxime fiunt, nonne quivis potest intellegere omnium architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui Sex. Roscii nomen deferendum curavit, cuius honoris causa accusare se dixit Erucius?

Desunt non pauca.

* * in vico Pallacinae * * maxime metuit[1]) * * in Veientanam[2]) * * manu praedia praediis * * hic ego audire istos cupio[3]) * * (hi possessionem) aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in Salentinis aut in Bruttiis habent, unde vix ter in anno audire nuntium possunt. alter tibi descendit de pa- 133
latio et aedibus suis: habet animi causa rus amoenum et suburbanum, plura praeterea praedia neque tamen ullum nisi praeclarum et propinquum; domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus est

1) Sullam scilicet. SCHOL. 2) hoc enim dicebat Chrysogonus: 'non quia timui ne mihi tollerentur bona Roscii, ideo eius praedia dissipavi: sed quia aedificabam, in Veientanam ideo de his transtuli.' SCHOL. 3) in hoc capite de potentia Chrysogoni invidiam facit, ut enumeret singula deliciarum genera, quod habeat plures possessiones, mancipia; quae omnia dicit de rapinis ipsum (istum?) habere. SCHOL.

Digitized by Google

authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut qui praetereuntes quid praeco enuntiaret audiebant, fundum venire arbitrarentur. quid praeterea caelati argenti, quid stragulae vestis, quid pictarum tabularum, quid signorum, quid marmoris apud illum putatis esse? tantum scilicet, quantum e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari una in domo potuit. familiam vero quantam et quam
134 variis cum artificiis habeat quid ego dicam? mitto hasce artis volgaris, cocos, pistores, lecticarios: animi et aurium causa tot homines habet, ut cotidiano cantu vocum et nervorum et tibiarum nocturnisque conviviis tota vicinitas personet. in hac vita, iudices, quos sumptus cotidianos, quas effusiones fieri putatis? quae vero convivia? honesta, credo, in eius modi domo, si domus haec habenda est potius quam officina nequitiae et deversorium flagitiorum omnium.
135 ipse vero quem ad modum composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva togatorum videtis, iudices, [etiam videtis, iudices,] ut omnis despiciat, ut hominem prae se neminem putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. quae vero efficiat et quae conetur si velim commemorare, vereor, iudices, ne quis imperitior existimet me causam nobilitatis victoriamque voluisse laedere; tametsi meo iure possum, si quid in hac parte mihi non placeat, vituperare: non enim vereor ne quis alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet.
136 sciunt ei qui me norunt me pro mea tenui infirmaque parte, postaquam id quod maxime volui fieri non potuit ut componeretur, id maxime defendisse, ut ei vincerent, qui vicerunt. quis enim erat qui non videret humilitatem cum [dignitate de] amplitudine contendere? quo in certamine perditi civis erat non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas et foris auctoritas retineretur. quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum reddi-

Digitized by Google

tum gaudeo, iudices, vehementerque laetor, eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intellego. quod animadversum est in eos, qui contra 137
omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere; quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis existit, honos habitus est, laudo: quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror meque in eo studio partium fuisse confiteor. sin autem id actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas unius cuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare, tum vero isto bello non recreatus neque restitutus, sed subactus oppressusque populus Romanus est. verum longe aliter est; nihil horum est, iudices: non 138
modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam ornabitur. etenim qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur; qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. ac iam nihil est quod quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit qui dicat 'vellem quidem liceret: hoc dixissem.' dicas licet. 'hoc fecissem.' facias licet: nemo prohibet. 'hoc decrevissem.' decerne, modo recte: omnes approbabunt. 'hoc iudicassem.' laudabunt omnes, si recte et ordine iudicaris. dum necesse erat resque ipsa cogebat, unus 139
omnia poterat: qui posteaquam magistratus creavit legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. quam si retinere volent ei qui reciperarunt, in perpetuum poterunt obtinere; sin has caedis et rapinas et hos tantos tamque profusos sumptus aut facient aut approbabunt — nolo in eos gravius quicquam ne ominis quidem causa dicere, unum hoc dico: nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes erunt, eis hominibus, in quibus haec erunt, ornamenta sua concedant ne-

Digitized by Google

140 cesse est. quapropter desinant aliquando dicere male aliquem locutum esse, si qui vere ac libere locutus sit; desinant suam causam cum Chrysogono communicare; desinant, si ille laesus sit, de se aliquid detractum arbitrari; videant ne turpe miserumque sit eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. quae quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur, nunc vero quám viam múnitet, quód iter adféctet videtis: ad fidem, ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id quod solum prope in civi-
141 tate sincerum sanctumque restat. hicine etiam sese putat aliquid posse Chrysogonus? hic etiam potens esse volt? o rem miseram atque acerbam! neque me hercules hoc indigne fero, quod verear ne quid possit, verum quod ausus est, quod speravit sese apud talis viros aliquid posse ad perniciem innocentis, id ipsum queror. idcircone experrecta nobilitas armis atque ferro rem publicam reciperavit, ut ad libidinem suam liberti servolique nobilium bona for-
142 tunasque nostras vexare possent? si id actum est, fateor me errasse qui hoc maluerim, fateor insanisse qui cum illis senserim, tametsi inermis, iudices, sensi; sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. quod si quis est qui et se et causam laedi putet, cum Chrysogonus vituperetur, is causam ignorat, se ipsum probe novit: causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur; ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, laeditur, cum ab hoc splendore causae separatur.

143 Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, qua me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coëgit: Sex. Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio

Digitized by Google

queritur; putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium facta; culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis discedere; si hac indigna suspicione careat, animo aequo se carere suis omnibus commodis dicit; rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit, si nulla in re te fraudavit, si tibi optima fide sua omnia concessit, adnumeravit, appendit, si vestitum quo ipse tectus erat anulumque de digito suum tibi tradidit, si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quicquam excepit, ut sibi per te liceat innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. 'praedia mea tu possides, ego 145 aliena misericordia vivo: concedo, et quod animus aequus est et quia necesse est. mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. familia mea maxima tu uteris, ego servum habeo nullum: patior et ferendum puto. quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? si spoliorum causa vis hominem occidere, spoliasti: quid quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cuius ante praedia possedisti quam ipsum cognovisti? si metus, ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab se tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod bona, quae Sex. Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod praeter ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis proscriptorum bona patria reddantur? facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptio- 146 nis tuae in huius exitio ponis quam in eis rebus quas L. Sulla gessit. quodsi tibi causa nulla est cur hunc miserum tanta calamitate adfici velis, si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quicquam paternum ne monumenti quidem causa

Digitized by Google

clam reservavit, per deos immortalis, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? quis umquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, cum integram praedam sine sanguine habere posset, cruenta spolia detrahere mallet? 5
147 scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil umquam contra rem tuam cogitasse, et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quicquam iam habere reliqui vides quod ei detrahere possis; nisi hoc indignum putas, quod 10 vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio tamquam e naufragio nudum expulisti: quasi vero nescias hunc et ali et vestiri a Caecilia, [Balearici filia, Nepotis sorore,] spectatissima femina, quae cum clarissimum patrem, amplissimos patruos, orna- 15 tissimum fratrem haberet, tamen, cum esset mulier, virtute perfecit, ut quanto honore ipsa ex illorum dignitate adficeretur, non minora illis ornamenta ex
148 sua laude redderet. an quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? mihi crede, si pro 20 patris huius hospitiis et gratia vellent omnes huic hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur; sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo temptatur, haec omnes vindicarent, consistere 25 me hercule vobis isto in loco non liceret: nunc ita defenditur, non sane ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. quae
149 domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur; fori iudiciique rationem M. Messalla, ut videtis, iu- 30 dices, suscepit; qui si iam satis aetatis atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret: quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua causa cupere ac debere intellegebat; ipse adsiduitate, consilio, 35 auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita erepta de manibus sectorum sententiis iudicum per-

Digitized by Google

mitteretur. nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit; haec acta res est, ut ei nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent quod facere Messallam videtis, qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui quantum possent in salute alterius quam in exitio mallent ostendere; quod si omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat, si ille adduci non potest, ut, cum ademerit nobis omnia quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat, si non satis habet avaritiam suam pecunia explere nisi etiam crudelitati sanguis praebitus sit, unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem quae rei publicae, vestra pristina bonitas et misericordia; quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus: sin ea crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos, id quod fieri profecto non potest, duriores acerbioresque reddiderit, actum est, iudices: inter feras satius est aetatem degere quam in hac tanta immanitate versari. ad eamne rem vos reservati estis? ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? solent hoc boni imperatores facere, cum proelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites conlocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improviso incidant: nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores vos hic, talis viros, sedere, qui excipiatis eos qui de suis manibus effugerint. di prohibeant, iudices, ut hoc, quod maiores consilium publicum vocari voluerunt, praesidium sectorum existimetur. an vero, iudices, vos non intellegitis nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius

Digitized by Google

rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Roscii periculo quaeri? dubiumne est ad quem maleficium pertineat, cum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium eundemque accusatorem hoc tempore, ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla, sed ne suspicio quidem potuit consistere? num quid hic aliud videtis obstare Sex. Roscio, nisi quod patris bona venierunt?
153 quodsi id vos suscipitis et eam ad rem operam vestram profitemini, si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt, cavete, per deos immortalis, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. illam priorem, quae facta est in eos qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum esset, publico consilio factum videretur; hanc vero, quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reicitis et aspernamini, videte, per deos immortalis, quem in
154 locum rem publicam perventuram putetis.

Homines sapientes et ista auctoritate et potestate praeditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica laborat, eis maxime mederi convenit. vestrum nemo est quin intellegat populum Romanum, qui quondam in hostis lenissimus existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare. hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac re publica versari: quae non modo id habet in se mali, quod tot civis atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis ademit misericordiam consuetudine incommodorum. nam cum omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam qui natura mitissimi sumus, adsiduitate molestiarum sensum omnem humanitatis ex animis amittimus.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE
LIBER QUARTUS.
[DE SIGNIS.]

§. 1. 2 exordium; deinde ostenditur quae signa aliaque artificia Verres vel hominibus privatis eripuerit (3—71) vel ex urbibus templisque abstulerit (72—132); 132—(135—) 151 peroratio.

Ex Asconii qui fertur prooemiis.

Cn. Pompeio primum et M. Crasso coss. *(a. u. c. 684, a. C. n. 70)* C. Verres, perfunctus quaestura, legatione, praetura urbana, [vivo] patre C. Verre, et praetextato filio et filia nupta, uxorem habens, cum successisset in Sicilia C. Sacerdoti praetori eamque non sibi succedente Arrio per triennium tenuisset atque in ea fuisset libidinose, avare crudeliterque versatus, succedente tandem in eadem provincia L. Metello, repetundarum reus ab Siculis postulatus est: qui omnes praeter Syracusanos ac Mamertinos M. Tullium, illo tempore florentem defensionibus amicorum, ad accusandum descendere compulerunt, iam pridem illis necessitudine copulatum, quod quaestor in Sicilia fuisset [praetore] Sex. Peducaeo et quod, cum decederet, in illa oratione, quam Lilybaei habuit, multa eis benigne promisisset. accessit his non ignobilis futura ideo de Verre victoria, quia a Metellis, Scipionibus et multis aliis nobilibus viris et praecipue ab Hortensio ipso defenderetur, facile et principe in senatu propter nobilitatem, et in foro ob eloquentiam rege causarum, et eodem consule designato cum Q.

Digitized by Google

Metello, fratre Metellorum, alterius praetoris Siculi, alterius praetoris urbani. his ita constitutis exstitit Q. Caecilius Niger, homo Siculus, et quaestor Verris et eiusdem, ut ipse dicebat, inimicus, qui se potius accusatorem contenderet constitui oportere. (*in eum Cicero orationem habuit quae dicitur* divinatio: *de quo orationis genere ita Gellius Noct. Att.* II 4: cum de constituendo accusatore quaeritur iudiciumque super ea re redditur, cuinam potissimum ex duobus pluribusve accusatio subscriptiove in reum permittatur, ea res atque iudicum cognitio divinatio appellatur). —

Victo Caecilio et accusatione ad se delata Cicero cum inquisitionis tempus in Siciliam postalasset dies CX et cum filio patrui sui Tullii totam provinciam conligendis litteris in Verrem et denuntiandis testimoniis peragrasset diebus L, quia pedestre iter ex Sicilia et propter fugitivos et propter Verris insidias devitabat, a Vibone *(Veliam)* transiit. Iam repente adveniens cum videret id agi, ut a M'. Glabrione praetore et ab eis iudicibus, qui tunc erant, ad alium annum aliumque praetorem res tota transiret eripereturque sibi reus patrocinio Hortensii ac Metelli, qui tunc consules futuri erant — per hos enim Verres eludendi iudicii fiduciam sumpserat —, hoc commentus est rationis, ut orationem longam praetermitteret neque in criminibus declamatione cumulandis tempus absumeret, sed tantum modo citaret testes ad unum quodque crimen expositum et eos Hortensio interrogandos daret: qua arte ita est fatigatus Hortensius, ut nihil, contra quod diceret, inveniret, ipse autem Verres desperato patrocinio sua sponte discederet in exilium. — Deinceps haec omnia non dicta sed scripta sunt contra eum; quod ita factum est: fingit Cicero adesse in iudicio Verrem comperendinatum, respondere citatum, et defendi. in ceteris enim orationibus defensor futurus, *(Cicero)* accusationis officium his libris, qui Verrinarum nomine nuncupantur, compensare decre-

Digitized by Google

vit, et, quoniam accusare multos indecorum Tullio videbatur, in una causa vim huius artis et eloquentiae demonstrare. — Libros igitur pro qualitate criminum Tullius dividens, ante actis unum dedit, hunc scilicet solum (*i. e. actionis alterius librum primum qui dicitur* de praetura urbana), crimini ipsi repetundarum quattuor, unum de iure dicendo (*II, 2*) alterum de re frumentaria (*II, 3*), tertium de signis (*II, 4*), quartum de suppliciis (*II, 5*).

---

1 Venio nunc ad istius, quem ad modum ipse appellat, studium, ut amici eius, morbum et insaniam, ut Siculi, latrocinium: ego quo nomine appellem nescio; rem vobis proponam: vos eam suo, non nominis pondere penditote. genus ipsum prius cognoscite, iudices; deinde fortasse non magno opere quaeretis quo id nomine appellandum putetis. nego in Sicilia tota, tam locupleti tam vetere provincia, tot oppidis tot familiis tam copiosis, ullum argenteum vas, ullum Corinthium aut Deliacum fuisse, ullam gemmam aut margaritam, quicquam ex auro aut ebore factum, signum ullum aëneum, marmoreum, eburneum, nego ullam picturam neque in tabula neque in textili, quin conquisierit, inspexerit, quod placitum sit abstulerit. magnum videor dicere: atten- 2 dite etiam quem ad modum dicam; non enim verbi neque criminis augendi causa complector omnia: cum dico nihil istum eius modi rerum in tota provincia reliquisse, Latine me scitote, non accusatorie loqui. etiam planius: nihil in aedibus cuiusquam, ne in hospitis quidem, nihil in locis communibus, ne in fanis quidem, nihil apud Siculum, nihil apud civem Romanum, denique nihil istum quod ad oculos animumque acciderit neque privati neque publici, neque profani neque sacri tota in Sicilia reliquisse.

Unde igitur potius incipiam quam ab ea civitate, 3 quae tibi una in amore atque in deliciis fuit? aut

Digitized by Google

ex quo potius numero quam ex ipsis laudatoribus tuis? facilius enim perspicietur qualis apud eos fueris, qui te oderunt, qui accusant, qui persequuntur, cum apud tuos Mamertinos inveniare improbissima ratione esse praedatus. C. Heius est Mamertinus — omnes hoc mihi, qui Messanam accesserunt, facile concedunt — omnibus rebus illa in civitate ornatissimus. huius domus est vel optima Messanae, notissima quidem certe et nostris hominibus apertissima maximeque hospitalis. ea domus ante istius adventum ornata sic fuit, ut urbi quoque esset ornamento; nam ipsa Messana, quae situ, moenibus portuque ornata est, ab his rebus, quibus iste delectatur, sane vacua atque nuda est. erat apud Heium sacrarium magna cum religione tum dignitate in aedibus, a maioribus traditum, perantiquum, in quo signa pulcherrima quattuor, summo artificio, summa nobilitate, quae non modo istum hominem ingeniosum et intellegentem, verum etiam quemvis nostrum, quos iste idiotas appellat, delectare possent: unum Cupidinis marmoreum Praxiteli — nimirum didici etiam, dum in istum inquiro, artificum nomina. idem, opinor, artifex eiusdem modi Cupidinem fecit illum, qui est Thespiis, propter quem Thespiae visuntur; nam alia visendi causa nulla est; atque ille L. Mummius, cum Thespiadas, quae ad aedem Felicitatis sunt, ceteraque profana ex illo oppido signa tolleret, hunc marmoreum Cupidinem, quod erat consecratus, non attigit — verum ut ad illud sacrarium redeam, signum erat hoc, quod dico, Cupidinis e marmore; ex altera parte Hercules, egregie factus ex aere. is dicebatur esse Myronis, ut opinor: et recte quidem. ante hos deos erant arulae, quae cuivis religionem sacrarii significare possent. erant aënea duo praeterea signa, non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quae manibus sublatis sacra quaedam more Atheniensium virginum reposita in capitibus sustinebant. Cane-

Digitized by Google

phoroe ipsae vocabantur; sed earum artificem, quem? quemnam? recte admones, Polyclitum esse dicebant. Messanam ut quisque nostrum venerat, haec visere solebat; omnibus haec ad visendum patebant cotidie; domus erat non domino magis ornamento quam civitati. C. Claudius, cuius aedilitatem magnificen- 6 tissimam scimus fuisse, usus est hoc Cupidine tam diu, dum forum dis immortalibus populoque Romano habuit ornatum; et cum hospes esset Heiorum, Mamertini autem populi patronus, ut illis benignis usus est ad commodandum, sic ipse diligens fuit ad reportandum. nuper homines nobiles eius modi, iudices, sed quid dico nuper? immo vero modo ac plane paulo ante vidimus, qui forum et basilicas non spoliis provinciarum, sed ornamentis amicorum, commodis hospitum, non furtis nocentium ornarent: qui tamen signa atque ornamenta sua cuique reddebant, non ablata ex urbibus sociorum atque amicorum quadridui causa per simulationem aedilitatis domum deinde atque ad suas villas auferebant. haec omnia, 7 quae dixi, signa, iudices, ab Heio e sacrario Verres abstulit; nullum, inquam, horum reliquit, neque aliud ullum tamen praeter unum pervetus ligneum, Bonam Fortunam, ut opinor: eam iste habere domi suae noluit. pro deum hominumque fidem! quid hoc est? quae haec causa est? quae ista impudentia? quae dico signa, ante quam abs te sublata sunt, nemo Messanam cum imperio venit quin viserit: tot praetores, tot consules in Sicilia cum in pace tum etiam in bello fuerunt; tot homines cuiusque modi — non loquor de integris, innocentibus, religiosis: tot cupidi, tot improbi, tot audaces, quorum nemo sibi tam vehemens, tam potens, tam nobilis visus est qui ex illo sacrario quicquam poscere aut tollere aut attingere auderet. Verres quod ubique erit pulcherrimum auferet? nihil habere cuiquam praeterea licebit? tot domus locupletissimas istius domus una capiet? idcirco nemo

Digitized by Google

superiorum attigit, ut hic tolleret? ideo C. Claudius Pulcher rettulit, ut C. Verres posset auferre? at non requirebat ille Cupido lenonis domum ac meretriciam disciplinam, facile illo sacrario patrio continebatur: Heio se a maioribus relictum esse sciebat in hereditate sacrorum, non quaerebat meretricis heredem.

8 Sed quid ego tam vehementer invehor? verbo iam uno repellar: 'emi' inquit. di immortales! praeclaram defensionem! mercatorem in provinciam cum imperio ac securibus misimus, omnia qui signa, tabulas pictas, omne argentum, aurum, ebur, gemmas coëmeret, nihil cuiquam relinqueret! haec enim mihi ad omnia defensio patefieri videtur, emisse. primum, si id, quod vis, tibi ego concedam, ut emeris, — quoniam in toto hoc genere hac una defensione usurus es — quaero cuius modi tu iudicia Romae putaris esse, si tibi hoc quemquam concessurum putasti, te in praetura atque imperio tot res tam pretiosas, omnis denique res, quae alicuius pretii fuerint, tota 9 ex provincia coëmisse? videte maiorum diligentiam, qui nihildum etiam istius modi suspicabantur, verum tamen ea, quae parvis in rebus accidere poterant, providebant: neminem, qui cum potestate aut legatione in provinciam esset profectus, tam amentem fore putarunt, ut emeret argentum — dabatur enim de publico; ut vestem — praebebatur enim legibus; mancipium putarunt, quo et omnes utimur et non praebetur a populo: sanxerunt, NE QUIS EMERET NISI IN DEMORTUI LOCUM. si qui Romae esset demortuus? immo, si quis ibidem. non enim te instruere domum tuam voluerunt in provincia, sed illum usum pro- 10 vinciae supplere. quae fuit causa cur tam diligenter nos in provinciis ab emptionibus removerent? haec, iudices, quod putabant ereptionem esse, non emptionem, cum venditori suo arbitratu vendere non liceret; in provinciis intellegebant, si is, qui esset cum imperio ac potestate, quod apud quemque esset emere

Digitized by Google

vellet idque ei liceret, fore uti quod quisque vellet, sive esset venale sive non esset, quanti vellet auferret. dicet aliquis 'noli isto modo agere cum Verre; noli eius facta ad antiquae religionis rationem exquirere; concede ut impune emerit, modo ut bona ratione emerit, nihil pro potestate, nihil ab invito, nihil per iniuriam.' sic agam: si quid venale habuit Heius, si id quanti aestimabat tanti vendidit, denino quaerere iurene emeris. quid igitur nobis faciendum est? 11 num argumentis utendum in re eius modi? quaerendum, credo, est, Heius iste num aes alienum habuerit, num auctionem fecerit; si fecit, num tanta difficultas eum rei nummariae tenuerit, tanta egestas, tanta vis presserit, ut sacrarium suum spoliaret, ut deos patrios venderet. at hominem video auctionem fecisse nullam, vendidisse praeter fructus suos nihil umquam, non modo in aere alieno nullo, sed in suis nummis multis esse et semper fuisse; si haec contra ac dico essent omnia, tamen illum haec, quae tot annos in familia sacrarioque maiorum fuissent, venditurum non fuisse. 'quid, si magnitudine pecuniae persuasum est?' veri simile non est, ut ille homo tam locuples, tam honestus religioni suae monumentisque maiorum pecuniam anteponeret. 'sunt 12 ista; verum tamen abducuntur homines nonnumquam etiam ab institutis suis magnitudine pecuniae.' videamus quanta ista pecunia fuerit, quae potuerit Heium, hominem maxime locupletem, minime avarum, ab humanitate, a pietate, a religione deducere. ita iussisti, opinor, ipsum in tabulas referre: 'haec omnia signa Praxiteli, Myronis, Polycliti, HS sex milibus Verri vendita.' sic rettulit: recita ex tabulis. iuvat me haec praeclara nomina artificum, quae isti ad caelum ferunt, Verris aestimatione sic concidisse. Cupidinem Praxiteli HS CIↃIↃC! profecto hinc natum est malo emere quam rogare. dicet aliquis: 13 'quid? tu ista permagno aestimas?' ego vero ad meam

Digitized by Google

rationem usumque meum non aestimo, verum tamen a vobis ita arbitror spectari oportere, quanti haec eorum iudicio, qui studiosi sunt harum rerum, aestimentur, quanti venire soleant, quanti haec ipsa, si palam libereque venirent, venire possent, denique ipse Verres quanti aestimet; numquam, si denariis quadringentis Cupidinem illum putasset, commisisset ut propter eum in sermonem hominum atque in tan-
14 tam vituperationem veniret. quis vestrum igitur nescit quanti haec aestimentur? in auctione signum aëneum non maximum HS XL milibus venire non vidimus? quid, si velim nominare homines qui aut non minoris aut etiam pluris emerint, nonne possum? etenim qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis; difficile est finem facere pretio, si libidini non feceris. video igitur Heium neque voluntate neque difficultate aliqua temporis nec magnitudine pecuniae adductum esse ut haec signa venderet, teque ista simulatione emptionis vi, metu, imperio, fascibus ab homine eo, quem una cum ceteris sociis non solum potestati tuae, sed etiam fidei populus Romanus commiserat, eripuisse atque abstulisse.

15 Quid mihi tam optandum, iudices, potest esse in hoc crimine, quam ut haec eadem dicat ipse Heius? nihil profecto; sed ne difficilia optemus: Heius est Mamertinus; Mamertina civitas istum publice communi consilio sola laudat; omnibus iste ceteris Siculis odio est, ab his solis amatur; eius autem legationis, quae ad istum laudandum missa est, princeps est Heius — etenim est primus civitatis —: ne forte, dum publicis mandatis serviat, de privatis iniuriis
16 reticeat. haec cum scirem et cogitarem, commisi tamen, iudices, Heio; produxi prima actione; neque id tamen ullo periculo feci. quid enim poterat Heius respondere, si esset improbus, si sui dissimilis? esse illa signa domi suae, non esse apud Verrem? qui poterat quicquam eius modi dicere? ut homo tur-

Digitized by Google

pissimus esset impudentissimeque mentiretur, hoc diceret, illa se habuisse venalia eaque sese quanti voluerit vendidisse. homo domi suae nobilissimus, qui vos de religione sua ac dignitate vere existimare maxime vellet, primo dixit se istum publice laudare, quod sibi ita mandatum esset; deinde, neque se habuisse illa venalia neque ulla condicione, si utrum vellet liceret, adduci umquam potuisse ut venderet illa, quae in sacrario fuissent a maioribus suis relicta et tradita. quid sedes, Verres? quid exspectas? 17 quid te a Centuripina civitate, a Catinensi, ab Halaesina, a Tyndaritana, Hennensi, Agyrinensi ceterisque Siciliae civitatibus circumveniri atque opprimi dicis? tua te altera patria, quem ad modum dicere solebas, Messana circumvenit; tua, inquam, Messana, tuorum adiutrix scelerum, libidinum testis, praedarum ac furtorum receptrix. adest enim vir amplissimus eius civitatis, legatus huius iudicii causa domo missus, princeps laudationis tuae, qui te publice laudat — ita enim mandatum atque imperatum est; tametsi rogatus de cybaea tenetis memoria quid responderit: aedificatam publicis operis publice coactis eique aedificandae publice Mamertinum senatorem praefuisse — idem ad vos privatim, iudices, confugit; utitur hac lege, qua iudicium est, communi arce sociorum. 7 tametsi lex est de pecuniis repetundis, ille se negat pecuniam repetere, quam ereptam non tanto opere desiderat, sacra se maiorum suorum repetere abs te dicit; deos penatis te patrios reposcit. ecqui pudor 18 est? ecquae religio, Verres? ecqui metus? habitasti apud Heium Messanae, res illum divinas apud eos deos in suo sacrario prope cotidie facere vidisti: non movetur pecunia, denique quae ornamenti causa fuerunt non requirit: tibi habe Canephoros, deorum simulacra restitue. quae quia dixit, quia tempore dato modeste apud vos socius amicusque populi Romani questus est, quia religioni suae non modo in

Digitized by Google

dis patriis repetendis sed etiam in ipso testimonio ac iure iurando proximus fuit, hominem missum ab isto scitote esse Messanam de legatis unum, illum ipsum, qui navi istius aedificandae publice praefuit, qui a senatu peteret ut Heius adficeretur ignominia. homo amentissime, quid putasti? impetraturum te? quanti is a civibus suis fieret, quanti auctoritas eius haberetur ignorabas? verum fac te impetravisse, fac aliquid gravius in Heium statuisse Mamertinos: quantam putas auctoritatem laudationis eorum futuram, si in eum, quem constet verum pro testimonio dixisse, poenam constituerint? tametsi quae est ista laudatio, cum laudator interrogatus laedat necesse est? quid? isti laudatores tui nonne testes mei sunt? Heius est laudator: laesit gravissime. producam ceteros: reticebunt quae poterunt libenter, dicent quae necesse erit ingratis. negent isti onerariam navem maximam aedificatam esse Messanae? negent, si possunt. negent ei navi faciendae senatorem Mamertinum publice praefuisse? utinam negent! sunt etiam cetera, quae malo integra reservare, ut quam minimum dem illis temporis ad meditandum confirmandumque periurium. haec tibi laudatio procedat in numerum; hi te homines auctoritate sua sublevent, qui te neque debent adiuvare si possint, neque possunt si velint; quibus tu privatim iniurias plurimas contumeliasque imposuisti, quo in oppido multas familias totas in perpetuum infamis tuis stupris flagitiisque fecisti. at publice commodasti. non sine magno quidem rei publicae provinciaeque Siciliae detrimento. tritici modium LX milia empta populo Romano dare debebant et solebant: abs te solo remissum est. res publica detrimentum fecit, quod per te imperii ius in una civitate imminutum est; Siculi, quod ipsum non de summa frumenti detractum est, sed translatum in Centuripinos et Halaesinos, immunis populos, et hoc plus impositum quam ferre

Digitized by Google

possent. navem imperare ex foedere debuisti: remi- 21
sisti in triennium; militem nullum umquam popo-
scisti per tot annos. fecisti item, ut praedones so-
lent: qui cum hostes communes sint omnium, tamen
aliquos sibi instituunt amicos, quibus non modo
parcant, verum etiam praeda quos augeant, et eos
maxime, qui habent oppidum opportuno loco, quo
saepe adeundum sit navibus [nonnumquam etiam
necessario]. Phaselis illa, quam cepit P. Servilius,
non fuerat urbs antea Cilicum et praedonum: Lycii
illam, Graeci homines, incolebant; sed quod erat eius
modi loco atque ita proiecta in altum, ut et exeuntes
e Cilicia praedones saepe ad eam necessario deve-
nirent, et, cum se ex hisce locis reciperent, eodem
deferrentur, asciverunt sibi illud oppidum piratae
primo commercio, deinde etiam societate. Mamertina 22
civitas improba antea non erat, etiam erat inimica
improborum; quae C. Catonis illius, qui consul fuit,
impedimenta retinuit. at cuius hominis! clarissimi
ac potentissimi; qui tamen cum consul fuisset, con-
demnatus est. ita C. Cato, duorum hominum cla-
rissimorum nepos, L. Paulli et M. Catonis, et P.
Africani sororis filius * *; quo damnato tunc, cum
severa iudicia fiebant, HS IIII milibus lis aestimata
est. huic Mamertini irati fuerunt, qui maiorem sump-
tum, quam quanti Catonis lis aestimata est, in Ti-
marchidi prandium saepe fecerunt. verum haec 23
civitas isti praedoni ac piratae Siciliensis Phaselis fuit:
huc omnia undique deferebantur, apud istos relin-
quebantur; quod celari opus erat, habebant sepositum
et reconditum; per istos quae volebat clam impo-
nenda, occulte exportanda curabat; navem denique
maximam, quam onustam furtis in Italiam mitteret,
apud istos faciundam aedificandamque curavit: pro
hisce rebus vacatio data est ab isto sumptus, laboris,
militiae, rerum denique omnium; per triennium soli
non modo in Sicilia, verum, ut opinio mea fert, his

Digitized by Google

quidem temporibus in omni orbe terrarum vacui, expertes, soluti ac liberi fuerunt ab omni sumptu,
24 molestia, munere. hinc illa Verria nata sunt, quod in convivium Sex. Cominium protrahi iussit, in quem scyphum de manu iacere conatus est, quem obtorta gula de convivio in vincla atque in tenebras abripi iussit; hinc illa crux, in quam iste civem Romanum multis inspectantibus sustulit: quam non ausus est usquam defigere nisi apud eos, quibuscum omnia scelera sua ac latrocinia communicavit. laudatum etiam vos quemquam venitis? qua auctoritate? utrum quam apud senatum, an quam apud populum Roma-
25 num habere debetis? ecqua civitas est non in provinciis nostris, verum in ultimis nationibus aut tam potens aut tam libera aut etiam tam immanis ac barbara, rex denique ecquis est qui senatorem populi Romani tecto ac domo non invitet? qui honos non homini solum habetur, sed primum populo Romano, cuius beneficio nos in hunc ordinem venimus, deinde ordinis auctoritati, quae nisi gravis erit apud socios et exteras nationes, ubi erit imperii nomen et dignitas? Mamertini me publice non invitarunt; me cum dico, leve est: senatorem populi Romani si non invitarunt, honorem debitum detraxerunt non homini, sed ordini. nam ipsi Tullio patebat domus locupletissima Cn. Pompei Basilisci, quo, etiam si esset invitatus a vobis, tamen devertisset; erat etiam Percenniorum, qui nunc item Pompei sunt, domus honestissima, quo L. frater meus summa illorum voluntate devertit: senator populi Romani, quod in vobis fuit, in vestro oppido iacuit et pernoctavit in publico. nulla hoc civitas umquam alia commisit. 'amicum enim nostrum in iudicium vocabas.' tu quod ego privatim negotii geram interpretabere imminu-
26 endo honore senatorio? verum haec tum queremur, si quid de vobis per eum ordinem agetur, qui ordo a vobis adhuc solis contemptus est: in populi Romani

Digitized by Google

quidem conspectum quo ore vos commisistis? nec prius illam crucem, quae etiam nunc civis Romani sanguine redundat, quae fixa est ad portum urbemque vestram, revellistis neque in profundum abiecistis locumque illum omnem expiastis, quam Romam atque in horum conventum adiretis? in Mamertinorum solo foederato atque pacato monumentum istius crudelitatis constitutum est. vestrane urbs electa est, ad quam cum adirent ex Italia, crucem civis Romani prius quam quemquam amicum populi Romani viderent? quam vos Reginis, quorum civitati invidetis, itemque incolis vestris, civibus Romanis, ostendere soletis, quo minus sibi adrogent minusque vos despiciant, cum videant ius civitatis illo supplicio esse mactatum.

Verum haec emisse te dicis. quid? illa Attalica, totâ Siciliâ nominata, ab eodem Heio [peripetasmata] emere oblitus es? licuit eodem modo, ut signa. quid enim actum est? an litteris pepercisti? verum hominem amentem hoc fugit: minus clarum putavit fore quod de armario quam quod de sacrario esset ablatum. at quo modo abstulit? non possum dicere planius quam ipse apud vos dixit Heius. cum quaesissem, num quid aliud de bonis eius pervenisset ad Verrem, respondit istum ad se misisse, ut sibi mitteret Agrigentum peripetasmata; quaesivi num misisset: respondit id, quod necesse erat, se dicto audientem fuisse praetori: misisse. rogavi pervenissentne Agrigentum: dixit pervenisse. quaesivi quem ad modum revertissent: negavit adhuc revertisse. risus populi atque admiratio omnium vestrum facta est. hic tibi in mentem non venit iubere, Attalica quoque referret HS VI milibus Io se tibi vendidisse? metuisti ne aes alienum tibi cresceret, si HS VI milibus Io tibi constarent ea, quae tu facile posses vendere HS ducentis milibus? fuit tanti, mihi crede; haberes quod defenderes; nemo quaereret quanti illa

27

28

Digitized by Google

res esset; si modo te posses dicere emisse, facile cui velles tuam causam et factum probares: nunc de peripetasmatis quem ad modum te expedias non habes.

29 · Quid? a Phylarcho Centuripino, homine locuplete ac nobili, phaleras pulcherrime factas, quae regis Hieronis fuisse dicuntur, utrum tandem abstulisti an emisti? in Sicilia quidem cum essem, sic a Centuripinis, sic a ceteris audiebam — non enim parum res erat clara —: tam te has phaleras a Phylarcho Centuripino abstulisse dicebant, quam alias item nobilis ab Aristo Panhormitano, quam tertias a Cratippo Tyndaritano. etenim si Phylarchus vendidisset, non ei, postea quam reus factus es, redditurum te promisisses; quod quia vidisti plurîs scire, cogitasti, si ei reddidisses, te minus habiturum, rem nihilo minus testatam futuram: non reddidisti. dixit Phylarchus pro testimonio se, quod nosset tuum istum morbum[, ut amici tui appellant], cupisse te celare de phaleris; cum abs te appellatus esset, negasse habere sese; apud alium quoque eas habuisse depositas, ne qua invenirentur: istius tantam fuisse sagacitatem, ut eas penes illum ipsum inspiceret, ubi erant depositae; tum se deprensum negare non potuisse; ita ab se invito phaleras sublatas gratis.

30 Iam, ut haec omnia reperire ac perscrutari solitus sit, iudices, est operae pretium cognoscere. Cibyratae sunt fratres quidam, Tlepolemus et Hiero; quorum alterum fingere opinor e cera solitum esse, alterum esse pictorem. hosce opinor, Cibyrae cum in suspicionem venissent suis civibus fanum expilasse Apollinis, veritos poenam iudicii ac legis domo profugisse. quod Verrem artificii sui cupidum cognoverant tum, cum iste, id quod ex testibus didicistis, Cibyram cum inanibus syngraphis venerat, domo fugientes ad eum se exsules [, cum iste esset in Asia,] contulerunt. habuit eos secum illo tempore et in legationis praedis atque furtis multum illorum opera

Digitized by Google

consilioque usus est. hi sunt illi, quibus in tabulis 31
refert sese Q. Tadius dedisse iussu istius 'Graecis pictoribus.' eos iam bene cognitos et re probatos secum in Siciliam duxit. quo postea quam venerunt, mirandum in modum — canis venaticos diceres — ita odorabantur omnia et pervestigabant, ut ubi quidque esset aliqua ratione invenirent. aliud minando, aliud pollicendo, aliud per servos, aliud per liberos, per amicum aliud, aliud per inimicum invenibant: quidquid illis placuerat perdendum erat; nihil aliud optabant, quorum poscebatur argentum, nisi ut id Hieroni et Tlepolemo displiceret. verum 32
me hercule hoc, iudices, dicam: memini Pamphilum Lilybaetanum, amicum et hospitem meum, nobilem hominem, mihi narrare, cum iste ab sese hydriam Boëthi manu factam, praeclaro opere et grandi pondere, per potestatem abstulisset, se sane tristem et conturbatum domum revertisse, quod vas eius modi, quod sibi a patre et a maioribus esset relictum, quo solitus esset uti ad festos dies, ad hospitum adventus, a se esset ablatum. 'cum sederem' inquit 'domi tristis, accurrit Venerius; iubet me scyphos sigillatos ad praetorem statim adferre. permotus sum'; inquit 'binos habebam; iubeo promi utrosque, ne quid plus mali nasceretur, et mecum ad praetoris domum ferri. eo cum venio, praetor quiescebat; fratres illi Cibyratae inambulabant, qui me ubi viderunt, "ubi sunt, Pamphile," inquiunt "scyphi?" ostendo tristis; laudant. incipio queri me nihil habiturum quod alicuius esset pretii, si etiam scyphi essent ablati; tum illi, ubi me conturbatum vident "quid vis nobis dare, ut isti abs te ne auferantur?" ne multa, sestertios CIↃ me' inquit 'poposcerunt; dixi me daturum. vocat interea praetor; poscit scyphos.' tum illos coepisse praetori dicere, putasse se, id quod audissent, alicuius pretii scyphos esse Pamphili: luteum negotium esse, non dignum quod in suo argento Verres haberet.

Digitized by Google

ait ille idem sibi videri. ita Pamphilus scyphos optimos aufert.

33 Et me hercule ego antea, tametsi hoc nescio quid nugatorium sciebam esse, ista intellegere, tamen mirari solebam istum in his ipsis rebus aliquem sensum habere, quem scirem nulla in re quicquam simile hominis habere: tum primum intellexi ad eam rem istos fratres Cibyratas fuisse, ut iste in furando manibus suis, oculis illorum uteretur. at ita studiosus est huius praeclarae existimationis ut putetur in hisce rebus intellegens esse, ut nuper — videte hominis amentiam — postea quam est comperendinatus, cum iam pro damnato mortuoque esset, ludis Circensibus mane apud L. Sisennam, virum primarium, cum essent triclinia strata argentumque expositum in aedibus, cum pro dignitate L. Sisennae domus esset plena hominum honestissimorum, accessit ad argentum, contemplari unum quidque otiose et considerare coepit. mirari stultitiam alii, quod in ipso iudicio eius ipsius cupiditatis, cuius insimularetur, suspicionem augeret; alii amentiam, cui comperendinato, cum tam multi testes dixissent, quicquam illorum veniret in mentem; pueri autem Sisennae, credo qui audissent quae in istum testimonia essent dicta, oculos de isto nusquam deicere neque ab argento digitum
34 discedere. est boni iudicis parvis ex rebus coniecturam facere unius cuiusque cupiditatis et continentiae: qui reus et reus lege comperendinatus, re et opinione hominum paene damnatus, temperare non potuerit maximo conventu quin L. Sisennae argentum tractaret et consideraret, hunc praetorem in provincia quisquam putabit a Siculorum argento cupiditatem aut manus abstinere potuisse?

35 Verum, uti Lilybaeum, unde digressa est oratio, revertamur, Diocles est, Pamphili gener illius, a quo hydria ablata est, Popilius cognomine: ab hoc abaci vasa omnia, ut exposita fuerunt, abstulit. dicat se

Digitized by Google

licet emisse; etenim hic propter magnitudinem furti sunt, ut opinor, litterae factae. iussit Timarchidem aestimare argentum, quo modo qui umquam tenuissime in donationem histrionum aestimavit. tametsi iam dudum ego erro, qui tam multa de tuis emptionibus verba faciam et quaeram, utrum emeris necne, et quo modo et quanti emeris; quod verbo transigere possum: ede mihi scriptum, quid in provincia Sicilia pararis, unde quidque aut quanti emeris. quid fit? — quamquam non debebam ego abs te has litteras 36
poscere: me enim tabulas tuas habere et proferre oportebat. verum negas te horum annorum aliquot confecisse. compone hoc, quod postulo, de argento; de reliquo videro. 'nec scriptum habeo nec possum edere.' quid futurum igitur est? quid existimas hic iudices facere posse? domus plena signorum pulcherrimorum iam ante praeturam; multa ad villas tuas posita, multa deposita apud amicos, multa aliis data atque donata: tabulae nullum indicant emptum. omne argentum ablatum ex Sicilia est, nihil cuiquam quod suum dici vellet relictum: fingitur improba defensio, praetorem omne id argentum coëmisse; tamen id ipsum tabulis demonstrari non potest. si, quas tabulas profers, in eis, quae habes quo modo habeas, scriptum non est, horum autem temporum, cum te plurimas res emisse dicis, tabulas omnino nullas profers, nonne te et prolatis et non prolatis tabulis condemnari necesse est?

Tu a M. Caelio, equite Romano, lectissimo adu- 37
lescente, quae voluisti Lilybaei abstulisti; tu C. Cacurii, prompti hominis et experientis et in primis gratiosi, supellectilem omnem auferre non dubitasti; tu maximam et pulcherrimam mensam citream a Q. Lutatio Diodoro, qui Q. Catuli beneficio ab L. Sulla civis Romanus factus est, omnibus scientibus Lilybaei abstulisti. non tibi obicio, quod hominem dignissimum tuis moribus, Apollonium, Niconis filium,

Digitized by Google

Drepanitanum, qui nunc A. Clodius vocatur, omni argento optime facto spoliasti ac depeculatus es; taceo: non enim putat ille sibi iniuriam factam, propterea quod homini iam perdito et collum in laqueum inserenti subvenisti, cum pupillis Drepanitanis bona patria erepta cum illo partitus es; gaudeo etiam, si quid ab eo abstulisti, et abs te nihil rectius factum esse dico. ab Lysone vero Lilybaetano, primo homine, apud quem deversatus es, Apollinis signum ablatum certe non oportuit. dices te emisse. scio: HS CIↃ. 'ita opinor.' scio, inquam; proferam litteras: tamen id factum non oportuit. a pupillo Heio, cui C. Marcellus tutor est, a quo pecuniam grandem eripueras, scaphia cum emblematis Lilybaei utrum empta esse dicis an confiteris erepta?

38 Sed quid ego istius in eius modi rebus mediocris iniurias conligo, quae tantum modo in furtis istius et damnis eorum, a quibus auferebat, versatae esse videantur? accipite, si voltis, iudices, rem eius modi, ut amentiam singularem et furorem iam, non cupiditatem eius perspicere possitis. Melitensis Diodorus est, qui apud vos antea testimonium dixit; is Lilybaei multos iam annos habitat, homo et domi nobilis et apud eos, quo se contulit, propter virtutem splendidus et gratiosus. de hoc Verri dicitur, habere eum perbona toreumata; in eis pocula quaedam, quae Thericlia nominantur, Mentoris manu summo artificio facta; quod iste ubi audivit, sic cupiditate inflammatus est non solum inspiciendi, verum etiam auferendi, ut Diodorum ad se vocaret ac posceret: ille, qui illa non invitus haberet, respondit Lilybaei se non habere, Melitae apud quendam propinquum suum reliquisse.

39 tum iste continuo mittit homines certos Melitam; scribit ad quosdam Melitensis, ut ea vasa perquirant; rogat Diodorum, ut ad illum propinquum suum det litteras; nihil ei longius videbatur quam dum illud videret argentum. Diodorus, homo frugi ac diligens,

Digitized by Google

qui sua servare vellet, ad propinquum suum scribit, ut eis, qui a Verre venissent, responderet illud argentum se paucis illis diebus misisse Lilybaeum; ipse interea recedit; abesse a domo paulisper maluit quam praesens illud optime factum argentum amittere. quod ubi iste audivit, usque eo commotus est, ut sine ulla dubitatione insanire omnibus ac furere videretur: quia non potuerat eripere argentum ipse, a Diodoro erepta sibi vasa optime facta dicebat; minitari absenti, vociferari palam, lacrimas interdum vix tenere. Eriphylam accepimus in fabulis ea cupiditate, ut, cum vidisset monile, ut opinor, ex auro et gemmis, pulchritudine eius incensa salutem viri proderet: similis istius cupiditas, hoc etiam acrior atque insanior, quod illa cupiebat id quod viderat, huius libidines non solum oculis sed etiam auribus excitabantur. conquiri Diodorum tota provincia iubet: ille ex Si- 40
cilia iam castra commoverat et vasa conlegerat. homo, ut aliquo modo in provinciam illum revocaret, hanc excogitat rationem, si haec ratio potius quam amentia nominanda est: apponit de suis canibus quendam, qui dicat se Diodorum Melitensem rei capitalis reum velle facere. primo mirum omnibus videri, fieri Diodorum reum, hominem quietissimum, ab omni non modo facinoris, verum etiam minimi errati suspicione remotissimum; deinde esse perspicuum, fieri omnia illa propter argentum. iste non dubitat iubere nomen deferri, et tum primum [ut] opinor istum absentis nomen recepisse. res clara Sicilia tota, propter 41
caelati argenti cupiditatem reos fieri rerum capitalium, neque solum reos fieri, sed etiam absentîs. Diodorus Romae sordidatus circum patronos atque hospites cursare, rem omnibus narrare. litterae mittuntur isti a patre vehementes, ab amicis item: videret quid ageret de Diodoro, quo progrederetur; rem claram esse et invidiosam; insanire hominem; periturum hoc uno crimine, nisi cavisset. iste etiam

Digitized by Google

tum patrem, si non in parentis, at in hominum numero putabat; ad iudicium nondum se satis instruxerat; primus annus erat provinciae, non ut in Sthenio, iam refertus pecunia: itaque furor eius paululum, non pudore, sed metu ac timore repressus est. condemnare Diodorum non audet absentem; de reis eximit. Diodorus interea praetore isto prope trien-
42 nium provincia domoque caruit. ceteri non solum Siculi sed etiam cives Romani hoc statuerant: quoniam iste tantum cupiditate progrederetur, nihil esse quod quisquam putaret se, quod isti paulo magis placeret, conservare aut domi retinere posse; postea vero quam intellexerunt isti virum fortem, quem summe provincia exspectabat, Q. Arrium, non succedere, statuerunt nihil se tam clausum neque tam reconditum posse habere, quod non istius cupiditati apertissimum promptissimumque esset.

Tum iste ab equite Romano splendido et gratioso, Cn. Calidio, cuius filium sciebat senatorem populi Romani et iudicem esse, oculeos argenteos
43 nobilis, qui Q. Maximi fuerant, aufert. imprudens huc incidi, iudices: emit enim, non abstulit; nollem dixissem; iactabit se et in his equitabit oculeis. 'emi: pecuniam solvi.' credo. 'etiam tabulae proferentur.' est tanti; cedo tabulas; dilue sane crimen hoc Calidianum, dum ego tabulas aspicere possim. verum tamen quid erat quod Calidius Romae quereretur se, cum tot annos in Sicilia negotiaretur, a te solo ita esse contemptum, ita despectum, ut etiam una cum ceteris Siculis despoliaretur, si emeras? quid erat quod confirmabat se abs te argentum esse repetiturum, si id tibi sua voluntate vendiderat? tu porro posses facere, ut Cn. Calidio non redderes, praesertim cum is L. Sisenna, defensore tuo, tam familiariter uteretur, et cum ceteris familiaribus Sisennae
44 reddidisses? denique non opinor negaturum esse te homini honesto, sed non gratiosiori quam Cn.

Digitized by Google

Calidius est, L. Curidio te argentum per Potamonem, amicum tuum, reddidisse; qui quidem ceterorum causam apud te difficiliorem fecit: nam cum te compluribus confirmasses redditurum, postea quam Curidius pro testimonio dixit te sibi reddidisse, finem reddendi fecisti, quod intellexisti praeda te de manibus amissa testimonium tamen effugere non posse. Cn. Calidio, equiti Romano, per omnis alios praetores licuit habere argentum bene factum, licuit posse domesticis copiis, cum magistratum aut aliquem superiorem invitasset, ornare et apparare convivium; multi domi Cn. Calidii cum potestate atque imperio fuerunt: nemo inventus est tam amens qui illud argentum tam praeclarum ac tam nobile eriperet, nemo tam audax qui posceret, nemo tam impudens qui postularet ut venderet. superbum est enim, iudices, 45
et non ferendum, dicere praetorem in provincia homini honesto, locupleti, splendido 'vende mihi vasa caelata.' hoc est enim dicere 'non es dignus tu qui habeas quae tam bene facta sunt, meae dignitatis ista sunt.' tu dignior, Verres, quam Calidius? qui, ut non conferam vitam neque existimationem tuam cum illius — neque enim est conferenda — hoc ipsum conferam, quo tu te superiorem fingis: quod HS CCC milia divisoribus, ut praetor renuntiarere, dedisti, CCC accusatori, ne tibi odiosus esset. ea re contemnis equestrem ordinem et despicis? ea re tibi indignum visum est quicquam quod tibi placeret Calidium potius habere quam te?

Iactat se iam dudum de Calidio, narrat omnibus 46
emisse se. num etiam de L. Papinio, viro primario, locupleti honestoque equite Romano, turibulum emisti? qui pro testimonio dixit te, cum inspiciendum poposcisses, evolso emblemate remisisse: ut intellegatis in homine intellegentiam esse, non avaritiam, artificii cupidum, non argenti fuisse. nec solum in Papinio fuit hac abstinentia: tenuit hoc institutum in

Digitized by Google

turibulis omnibus, quaecumque in Sicilia fuerunt; incredibile est autem quam multa et quam praeclara fuerint. credo tum, cum Sicilia florebat opibus et copiis, magna artificia fuisse in ea insula; nam domus erat ante istum praetorem nulla paulo locupletior, qua in domo haec non essent, etiam si praeterea nihil esset argenti: patella grandis cum sigillis ac simulacris deorum, patera, qua mulieres ad res divinas uterentur, turibulum. erant autem haec omnia antiquo opere et summo artificio facta; ut hoc liceret suspicari, fuisse aliquando apud Siculos peraeque pro portione cetera, sed quibus multa fortuna ademisset, tamen apud eos remansisse ea quae religio retinuisset.

47 dixi, iudices, multa fuisse fere apud omnis Siculos: ego idem confirmo, nunc ne unum quidem esse. quid hoc est? quod hoc monstrum, quod prodigium in provinciam misimus? nonne vobis id egisse videtur, ut non unius libidinem, non suos oculos, sed omnium cupidissimorum insanias, cum Romam revertisset, expleret? qui simul atque in oppidum quodpiam venerat, immittebantur illi continuo Cibyratici canes, qui investigabant et perscrutabantur omnia: si quod erat grande vas et maius opus inventum, laeti adferebant; si minus eius modi quidpiam venari potuerant, illa quidem certe pro lepusculis capiebantur, patellae, paterae, turibula. hic quos putatis fletus mulierum, quas lamentationes fieri solitas esse in hisce rebus? quae forsitan vobis parvae esse videantur, sed magnum et acerbum dolorem commovent, mulierculis praesertim, cum eripiuntur e manibus ea, quibus ad res divinas uti consuerunt, quae a suis acceperunt, quae in familia semper fuerunt.

48 hic nolite exspectare dum ego haec crimina agam ostiatim, ab Aeschylo Tyndaritano istum pateram abstulisse, a Thrasone item Tyndaritano patellam, a Nymphodoro Agrigentino turibulum. cum testis ex Sicilia dabo, quem volet ille eligat, quem ego inter-

Digitized by Google

rogem [de patellis, pateris, turibulis]: non modo oppidum nullum, sed ne domus quidem ulla paulo locupletior expers huius iniuriae reperietur. qui cum in convivium venisset, si quicquam caelati aspexerat, manus abstinere, iudices, non poterat. Cn. Pompeius est Philo, qui fuit Tyndaritanus; is cenam isti dabat apud villam in Tyndaritano; fecit quod Siculi non audebant — ille, civis Romanus quod erat, impunius id se facturum putavit: adposuit patellam, in qua sigilla erant egregia. iste continuo ut vidit, non dubitavit illud insigne penatium hospitaliumque deorum ex hospitali mensa tollere; sed tamen, quod ante de istius abstinentia dixeram, sigillis avolsis reliquum argentum sine ulla avaritia reddidit. quid? Eupolemo 49 Calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum L. Lucullo est, non idem fecit? cenabat apud eum; argentum ille ceterum purum adposuerat ne purus ipse relinqueretur, duo pocula non magna verum tamen cum emblemate: hic tamquam festivum acroama, ne sine corollario de convivio discederet, ibidem convivis spectantibus emblemata evellenda curavit.

Neque ego nunc istius facta omnia enumerare conor neque opus est nec fieri ullo modo potest: tantum unius cuiusque de varia improbitate generis indicia apud vos et exempla profero. neque enim ita se gessit in his rebus, tamquam rationem aliquando esset redditurus, sed prorsus ita, quasi aut reus numquam esset futurus aut quo plura abstulisset, eo minore periculo in iudicium venturus esset; qui haec, quae dico, iam non occulte, non per amicos atque interpretes, sed palam de loco superiore ageret, pro imperio et potestate. Catinam cum venisset, 50 oppidum locuples, honestum, copiosum, Dionysiarchum ad se proagorum, hoc est summum magistratum, vocari iubet: ei palam imperat, ut omne argentum, quod apud quemque esset Catinae, conquirendum

Digitized by Google

curaret et ad se adferendum. Phylarchum Centuripinum, primum hominem genere, virtute, pecunia, non hoc idem iuratum dicere audistis, sibi istum negotium dedisse atque imperasse, ut Centuripinis, in civitate totius Siciliae multo maxima et locupletissima, omne argentum conquireret et ad se comportari iuberet? Agyrio similiter istius imperio vasa Corinthia per Apollodorum, quem testem audistis, Syracusas
51 deportata sunt. illa vero optima, quod, cum Haluntium venisset praetor laboriosus et diligens, ipse in oppidum noluit accedere, quod erat difficili ascensu atque arduo: Archagathum Haluntinum, hominem non solum domi, sed tota Sicilia in primis nobilem, vocari iussit; ei negotium dedit, ut quicquid Haluntii esset argenti caelati aut si quid etiam Corinthiorum, ut omne statim ad mare ex oppido deportaretur. escendit in oppidum Archagathus; homo nobilis, qui a suis amari et diligi vellet, ferebat graviter illam sibi ab isto provinciam datam, nec quid faceret habebat: pronuntiat quid sibi imperatum esset; iubet omnis proferre quod haberent. metus erat summus; ipse enim tyrannus non discedebat longius: Archagathum et argentum in lectica cubans ad mare infra
52 oppidum exspectabat. quem concursum in oppido factum putatis? quem clamorem? quem porro fletum mulierum? qui videret, equum Troianum introductum, urbem captam diceret. efferri sine thecis vasa, extorqueri alia e manibus mulierum, effringi multorum foris, revelli claustra. quid enim putatis? scuta si quando conquiruntur a privatis in bello ac tumultu, tamen homines inviti dant, etsi ad salutem communem dari sentiunt; ne quem putetis sine maximo dolore argentum caelatum domo quod alter eriperet protulisse. omnia deferuntur. Cibyratae fratres vocantur: pauca improbant; quae probarant, eis crustae aut emblemata detrahebantur. sic Haluntini excussis deliciis cum argento puro domum revertuntur.

Digitized by Google

quod umquam, iudices, huiusce modi everriculum ulla 53
in provincia fuit? avertere aliquid de publico quam
obscurissime [per magistratum] solebant, etiam cum
aliquid a privato nonnumquam, occulte auferebant,
et ei tamen condemnabantur. et, si quaeritis, ut
ipse de me detraham, illos ego accusatores puto fuisse,
qui eius modi hominum furta odore aut aliquo leviter
presso vestigio persequebantur: nam nos quidem quid
facimus in Verre, quem in luto volutatum totius
corporis vestigiis invenimus? permagnum est in eum
dicere aliquid, qui praeteriens, lectica paulisper de-
posita, non per praestigias, sed palam per potestatem,
uno imperio, ostiatim totum oppidum compilaverit!
ac tamen, ut posset dicere se emisse, Archagatho
imperat ut illis aliquid, quorum argentum fuerat,
nummulorum dicis causa daret. invenit Archagathus
paucos qui vellent accipere; eis dedit. eos nummos
tamen iste Archagatho non reddidit. voluit Romae
repetere Archagathus: Cn. Lentulus Marcellinus dis-
suasit, sicut ipsum dicere audistis. recita Archagathi
et Lentuli testimonium.

Et ne forte hominem existimetis hanc tantam 54
vim emblematum sine causa coacervare voluisse —
videte quanti vos, quanti existimationem populi Ro-
mani, quanti leges et iudicia, quanti testis, Siculos,
negotiatores fecerit! — postea quam tantam multi-
tudinem conlegerat emblematum, ut ne unum quidem
cuiquam reliquisset, instituit officinam Syracusis in
regia maximam; palam artifices omnis, caelatores ac
vascularios, convocari iubet, et ipse suos compluris
habebat: eos concludit, magnam hominum multitu-
dinem. mensis octo continuos his opus non defuit,
cum vas nullum fieret nisi aureum. tum illa, ex pa-
tellis et turibulis quae evellerat, ita scite in aureis
poculis inligabant, ita apte in scaphiis aureis include-
bant, ut ea ad illam rem nata esse diceres: ipse interim
praetor, qui sua vigilantia pacem in Sicilia dicit

Digitized by Google

fuisse, in hac officina maiorem partem diei cum tunica
55 pulla sedere solebat et pallio. haec ego, iudices, non
auderem proferre, ni vererer ne forte plura de isto
ab aliis in sermone quam a me in iudicio vos audisse
diceretis. quis enim est qui de hac officina, qui de
vasis aureis, qui de istius pallio [pullo] non audierit?
quem voles e conventu Syracusano virum bonum
nominato — producam: nemo erit quin hoc se audisse
56 aut vidisse dicat. o tempora, o mores! nihil nimi-
um vetus proferam: sunt vestrum aliquammulti, qui
L. Pisonem cognorint, huius L. Pisonis, qui praetor
fuit, patrem: ei, cum esset in Hispania praetor, qua
in provincia occisus est, nescio quo pacto, dum armis
exercetur, anulus aureus quem habebat fractus et
comminutus est. cum vellet sibi anulum facere, auri-
ficem iussit vocari in forum ad sellam Cordubae et
ei palam appendit aurum: hominem in foro iubet
sellam ponere et facere anulum omnibus praesentibus.
nimium fortasse dicet aliquis hunc diligentem: hacte-
nus reprehendet si qui volet, nihil amplius. verum
fuit ei concedendum; filius enim L. Pisonis erat, eius
57 qui primus de pecuniis repetundis legem tulit. ridi-
culum est me nunc de Verre dicere, cum de Pisone
Frugi dixerim; verum tamen quantum intersit videte:
iste cum aliquot abacorum faceret vasa aurea, non
laboravit quid non modo in Sicilia, verum etiam
Romae in iudicio audiret; ille in auri semuncia totam
Hispaniam scire voluit unde praetori anulus fieret.
nimirum ut hic nomen suum comprobavit, sic ille
cognomen.

Nullo modo possum omnia istius facta aut me-
moria consequi aut oratione complecti: genera ipsa
cupio breviter attingere, ut hic modo me commonuit
Pisonis anulus quod totum effluxerat. quam multis
istum putatis hominibus honestis de digitis anulos
abstulisse? numquam dubitavit, quotienscumque ali-
cuius aut gemma aut anulo delectatus est. incredibile

Digitized by Google

dicam, sed ita clarum, ut ipsum negaturum non arbitrer: cum Valentio eius interpreti epistula Agri- 58
gento adlata esset, casu signum iste animadvertit in cretula. placuit ei; quaesivit unde esset epistula. respondit, Agrigento. iste litteras ad quos solebat misit, ut is anulus ad se primo quoque tempore adferretur. ita litteris istius patri familias, L. Titio, civi Romano, anulus de digito detractus est. illa vero eius cupiditas incredibilis est: nam ut in singula conclavia, quae iste non modo Romae, sed in omnibus villis habet, tri[ce]nos lectos optime stratos cum ceteris ornamentis convivii quaereret, nimium multa comparare videretur — nulla domus in Sicilia locuples fuit, ubi iste non textrinum instituerit! mu- 59
lier est Segestana perdives et nobilis, Lamia nomine: ea per triennium isti, plena domo telarum, stragulam vestem confecit, nihil nisi conchylio tinctum; Attalus, homo pecuniosus, Neti, Lyso Lilybaei, Critolaus Aetnae, Syracusis Aeschrio, Cleomenes, Theomnastus, Helori Archonidas. dies me citius deficerit, quam nomina. 'ipse dabat purpuram, tantum operam amici.' credo; iam enim non libet omnia criminari: quasi hoc mihi non satis sit ad crimen, habuisse tam multum quod daret, voluisse deportare tam multa, hoc denique, quod concedit, amicorum operis esse in huiusce modi rebus usum. iam vero 60
lectos aeratos et candelabra aënea num cui praeter istum Syracusis per triennium facta esse existimatis? 'emebat.' credo; sed tantum vos certiores, iudices, facio quid iste in provincia praetor egerit, ne cui forte neglegens nimium fuisse videatur neque se satis, cum potestatem habuerit, instruxisse et ornasse.

Venio nunc non iam ad furtum, non ad avaritiam, non ad cupiditatem, sed ad eius modi facinus, in quo omnia nefaria contineri mihi atque inesse videantur, in quo di immortales violati, existimatio atque auctoritas nominis populi Romani imminuta,

Digitized by Google

hospitium spoliatum ac proditum, abalienati scelere istius a nobis omnes reges amicissimi nationesque
61 quae in eorum regno ac dicione sunt. nam reges Syriae, regis Antiochi filios pueros, scitis Romae nuper fuisse; qui venerant non propter Syriae regnum — nam id sine controversia obtinebant, ut a patre et a maioribus acceperant — sed regnum Aegypti ad se et ad Selenen matrem suam pertinere arbitrabantur. ei postea quam temporibus rei publicae exclusi per senatum agere quae voluerant non potuerunt, in Syriam in regnum patrium profecti sunt. eorum alter, qui Antiochus vocatur, iter per Siciliam facere voluit; itaque isto praetore venit Syracusas.
62 hic Verres hereditatem sibi venisse arbitratus est, quod in eius regnum ac manus venerat is, quem iste et audierat multa secum praeclara habere et suspicabatur. mittit homini munera satis large haec ad usum domesticum: olei, vini quod visum est, etiam tritici quod satis esset, de suis decumis. deinde ipsum regem ad cenam vocat. exornat ample magnificeque triclinium; exponit ea, quibus abundabat, plurima et pulcherrima vasa argentea — nam haec aurea nondum fecerat —, omnibus curat rebus instructum et paratum ut sit convivium. quid multa? rex ita discessit, ut et istum copiose ornatum et se honorifice acceptum arbitraretur. vocat ad cenam deinde ipse praetorem; exponit suas copias omnis, multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quae, ut mos est regius et maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. erat etiam vas vinarium, ex una gemma pergrandi trulla excavata manubrio aureo; de qua, credo, satis idoneum, satis gravem
63 testem, Q. Minucium, dicere audistis: iste unum quodque vas in manus sumere, laudare, mirari. rex gaudere praetori populi Romani satis iucundum et gratum illud esse convivium: postea quam inde discessum est, cogitare nihil iste aliud, quod ipsa res declaravit,

Digitized by Google

nisi quem ad modum regem ex provincia spoliatum expilatumque dimitteret. mittit rogatum vasa ea, quae pulcherrima apud eum viderat; ait se suis caelatoribus velle ostendere: rex, qui istum non nosset, sine ulla suspicione libentissime dedit. mittit etiam trullam gemmeam rogatum; velle se eam diligentius considerare: ea quoque ei mittitur. nunc reliquum, 64
iudices, attendite, de quo et vos audistis et populus Romanus non nunc primum audiet et in exteris nationibus usque ad ultimas terras pervagatum est. candelabrum e gemmis clarissimis opere mirabili perfectum reges ei quos dico Romam cum attulissent ut in Capitolio ponerent, quod nondum perfectum templum offenderant, neque ponere potuerunt neque volgo ostendere ac proferre voluerunt, ut et magnificentius videretur, cum suo tempore in cella Iovis Optimi Maximi poneretur, et clarius, cum pulchritudo eius recens ad oculos hominum atque integra perveniret: statuerunt id secum in Syriam reportare, ut, cum audissent simulacrum Iovis Optimi Maximi dedicatum, legatos mitterent qui cum ceteris rebus illud quoque eximium ac pulcherrimum donum in Capitolium adferrent. pervenit res ad istius auris, nescio quo modo; nam rex id celatum voluerat, non quo quicquam metueret aut suspicaretur, sed ut ne multi illud ante praeciperent oculis quam populus Romanus. iste petit a rege et eum pluribus verbis rogat, ut id ad se mittat: cupere se dicit inspicere neque se aliis videndi potestatem esse facturum. Antiochus, qui animo et puerili esset et 65
regio, nihil de istius improbitate suspicatus est: imperat suis, ut id in praetorium involutum quam occultissime deferrent. quo postea quam attulerunt involucrisque reiectis constituerunt, clamare iste coepit dignam rem esse regno Syriae, dignam regio munere, dignam Capitolio. etenim erat eo splendore, qui ex clarissimis et pulcherrimis gemmis esse de-

Digitized by Google

bebat; ea varietate operum, ut ars certare videretur cum copia; ea magnitudine, ut intellegi posset non ad hominum adparatum, sed ad amplissimi templi ornatum esse factum. cum satis iam perspexisse videretur, tollere incipiunt, ut referrent. iste ait se velle illud etiam atque etiam considerare; nequaquam se esse satiatum: iubet illos discedere et candelabrum relinquere; sic illi tum inanes ad Antiochum reverтuntur. rex primo nihil metuere, nihil suspicari; dies unus, alter, plures: non referri. tum mittit, si videatur, ut reddat: iubet iste posterius ad se reverti. mirum illi videri, mittit iterum: non redditur. ipse hominem appellat, rogat ut reddat. os hominis insignemque impudentiam cognoscite: quod sciret, quod ex ipso rege audisset in Capitolio esse ponendum, quod Iovi Optimo Maximo, quod populo Romano servari videret, id sibi ut donaret rogare et vehementissime petere coepit. cum ille se et religione Iovis Capitolini et hominum existimatione impediri diceret, quod multae nationes testes essent illius operis ac muneris, iste homini minari acerrime coepit. ubi videt eum nihilo magis minis quam precibus permoveri, repente hominem de provincia iubet ante noctem decedere: ait se comperisse ex eius regno piratas ad Siciliam esse venturos. rex maximo conventu Syracusis in foro, ne quis forte me in crimine obscuro versari atque adfingere aliquid suspicione hominum arbitretur, in foro, inquam, Syracusis flens ac deos hominesque contestans clamare coepit candelabrum factum e gemmis, quod in Capitolium missurus esset, quod in templo clarissimo populo Romano monumentum suae societatis amicitiaeque esse voluisset, id ab se C. Verrem abstulisse; de ceteris operibus ex auro et gemmis, quae sua penes illum essent, se non laborare; hoc sibi eripi miserum esse et indignum. id etsi antea iam mente et cogitatione sua fratrisque sui consecratum esset, tamen tum se in

Digitized by Google

illo conventu civium Romanorum dare, donare, dicare, consecrare Iovi Optimo Maximo testemque ipsum Iovem suae voluntatis ac religionis adhibere. Quae vox, quae latera, quae vires huius unius criminis querimoniam possunt sustinere? rex Antiochus, qui Romae ante oculos omnium nostrum biennium fere comitatu regio atque ornatu fuisset, is, cum amicus et socius populi Romano esset, amicissimo patre, avo, maioribus, antiquissimis et clarissimis regibus, opulentissimo et maximo regno, praeceps provincia populi Romani exturbatus est. quem ad modum hoc 68
accepturas nationes exteras, quem ad modum huius tui facti famam in regna aliorum atque in ultimas terras perventuram putasti, cum audirent a praetore populi Romani in provincia violatum regem, spoliatum hospitem, eiectum socium populi Romani atque, amicum? nomen vestrum populique Romani odio atque acerbitati scitote nationibus exteris, iudices, futurum, si istius haec tanta iniuria impunita discesserit: sic omnes arbitrabuntur, praesertim cum haec fama de nostrorum hominum avaritia et cupiditate percrebruerit, non istius solius hoc esse facinus, sed eorum etiam qui adprobarint. multi reges, multae liberae civitates, multi privati opulenti ac potentes habent profecto in animo Capitolium sic ornare, ut templi dignitas imperiique nostri nomen desiderat: qui si intellexerint interverso hoc regali dono graviter vos tulisse, grata fore vobis populoque Romano sua studia ac dona arbitrabuntur; sin hoc vos in rege tam nobili, re tam eximia, iniuria tam acerba neglexisse audient, non erunt tam amentes, ut operam, curam, pecuniam impendant in eas res, quas vobis gratas fore non arbitrentur. Hoc loco, 69
Q. Catule, te appello; loquor enim de tuo clarissimo pulcherrimoque monumento: non iudicis solum severitatem in hoc crimine, sed prope inimici atque accusatoris vim suscipere debes. tuus enim honos

Digitized by Google

illo templo senatus populique Romani beneficio, tui nominis aeterna memoria simul cum templo illo consecratur: tibi haec cura suscipienda, tibi haec opera sumenda est, ut Capitolium, quem ad modum magnificentius est restitutum, sic copiosius ornatum sit quam fuit; ut illa flamma divinitus exstitisse videatur, non quae deleret Iovis Optimi Maximi templum, sed quae praeclarius magnificentiusque deposceret. audisti Q. Minucium dicere domi suae deversatum esse Antiochum regem Syracusis; se illud candelabrum scire ad istum esse delatum, se scire non redditum; audisti et audies homines e conventu Syracusano qui ita dicant, sese audientibus illud Iovi Optimo Maximo dicatum esse ab rege Antiocho et consecratum. si iudex non esses et haec ad te delata res esset, te potissimum hoc persequi, te petere, te agere oporteret. quare non dubito quo animo iudex huius criminis esse debeas, qui apud alium iudicem multo acrior, quam ego sum, actor accusa-
71 torque esse deberes. vobis autem, iudices, quid hoc indignius aut quid minus ferendum videri potest? Verresne habebit domi suae candelabrum Iovis, e gemmis auroque perfectum? cuius fulgore conlucere atque inlustrari Iovis Optimi Maximi templum oportebat, id apud istum in eius modi conviviis constituetur, quae domesticis stupris flagitiisque flagrabunt? in istius lenonis turpissimi domo simul cum ceteris Chelidonis hereditariis ornamentis Capitolii ornamenta ponentur? quid huic sacri umquam fore aut quid religiosi fuisse putatis, qui nunc tanto scelere se obstrictum esse non sentiat, qui in iudicium veniat, ubi ne precari quidem Iovem Optimum Maximum atque ab eo auxilium petere more omnium possit, a quo etiam di immortales sua repetunt in eo iudicio, quod hominibus ad suas res repetendas est constitutum? miramur Athenis Minervam, Deli Apollinem, Iunonem Sami, Pergae Dianam, multos praeterea ab

Digitized by Google

isto deos tota Asia Graeciaque violatos, qui a Capitolio manus abstinere non potuerit? [quod privati homines de suis pecuniis ornant ornaturique sunt, id C. Verres ab regibus ornari non passus est.]

Itaque hoc nefario scelere concepto nihil postea 72
tota in Sicilia neque sacri neque religiosi duxit esse; ita sese in ea provincia per triennium gessit, ut ab isto non solum hominibus, verum etiam dis immortalibus bellum indictum putaretur.

Segesta est oppidum pervetus in Sicilia, iudices, quod ab Aenea fugiente a Troia atque in haec loca veniente conditum esse demonstrant: itaque Segestani non solum perpetua societate atque amicitia, verum etiam cognatione se cum populo Romano coniunctos esse arbitrantur. hoc quondam oppidum, cum illa civitas cum Poenis suo nomine ac sua sponte bellaret, a Karthaginiensibus vi captum atque deletum est, omniaque, quae ornamento urbi esse possent, Karthaginem sunt ex illo loco deportata. fuit apud Segestanos ex aere Dianae simulacrum, cum summa atque antiquissima praeditum religione tum singulari opere artificioque perfectum. hoc translatum Karthaginem locum tantum hominesque mutarat, religionem quidem pristinam conservabat; nam propter eximiam pulchritudinem etiam hostibus digna quam sanctissime colerent videbatur. aliquot saeculis post P. Scipio 73
[bello Punico tertio] Karthaginem cepit: qua in victoria — videte hominis virtutem et diligentiam, ut et domesticis praeclarissimae virtutis exemplis gaudeatis et eo maiore odio dignam istius incredibilem audaciam iudicetis — convocatis Siculis omnibus, quod diutissime saepissimeque Siciliam vexatam a Karthaginiensibus esse cognorat, iubet omnia conquiri; pollicetur sibi magnae curae fore, ut omnia civitatibus, quae cuiusque fuissent, restituerentur. tum illa, quae quondam erant Himera sublata, de quibus antea dixi, Thermitanis sunt reddita; tum

Digitized by Google

alia Gelensibus, alia Agrigentinis, in quibus etiam ille nobilis taurus, quem crudelissimus omnium tyrannorum Phalaris habuisse dicitur, quo vivos supplicii causa demittere homines et subicere flammam solebat: quem taurum cum Scipio redderet Agrigentinis, dixisse dicitur aequum esse illos cogitare, utrum esset [Agrigentinis] utilius, suisne servire anne populo Romano obtemperare, cum idem monumentum et domesticae crudelitatis et nostrae mansuetudinis
74 haberent. illo tempore Segestanis maxima cum cura haec ipsa Diana, de qua dicimus, redditur; reportatur Segestam, in suis antiquis sedibus summa cum gratulatione civium et laetitia reponitur. haec erat posita Segestae sane excelsa in basi, in qua grandibus litteris P. Africani nomen erat incisum eumque Karthagine capta restituisse perscriptum. colebatur a civibus, ab omnibus advenis visebatur; cum quaestor essem, nihil mihi ab illis est demonstratum prius. erat admodum amplum et excelsum signum cum stola; verum tamen inerat in illa magnitudine aetas atque habitus virginalis; sagittae pendebant ab umero; sinistra manu retinebat arcum, dextra ardentem facem
75 praeferebat. hanc cum iste sacrorum omnium et religionum hostis praedoque vidisset, quasi illa ipsa face percussus esset, ita flagrare cupiditate atque amentia coepit. imperat magistratibus, ut eam demoliantur et sibi dent; nihil sibi gratius ostendit futurum. illi vero dicere sibi id nefas esse seseque cum summa religione tum summo metu legum et iudiciorum teneri. iste tum petere ab illis, tum minari; tum spem, tum metum ostendere. opponebant illi nomen interdum P. Africani; populi Romani illud esse dicebant: nihil se in eo potestatis habere, quod imperator clarissimus urbe hostium capta monumen-
76 tum victoriae populi Romani esse voluisset. cum iste nihilo remissus atque etiam multo vehementius instaret cotidie, res agitur in senatu: vehementer ab

Digitized by Google

omnibus reclamatur, itaque illo tempore ac primo istius adventu pernegatur. postea quidquid erat oneris in nautis remigibusque exigendis, in frumento imperando, Segestanis praeter ceteros imponebat, aliquanto amplius quam ferre possent; praeterea magistratus eorum evocabat; optimum quemque et nobilissimum ad se accersebat, circum omnia provinciae fora rapiebat; singillatim uni cuique calamitati fore se denuntiabat, universis se funditus eversurum esse illam civitatem minabatur. itaque aliquando multis malis magnoque metu victi Segestani praetoris imperio parendum esse decreverunt. magno cum luctu et gemitu totius civitatis, multis cum lacrimis et lamentationibus virorum mulierumque omnium simulacrum Dianae tollendum locatur. videte quanta religio 77
fuerit: apud Segestanos repertum esse, iudices, scitote neminem neque liberum neque servum neque civem neque peregrinum qui illud signum auderet attingere: barbaros quosdam Lilybaeo scitote adductos esse operarios; ei denique illud, ignari totius negotii ac religionis, mercede accepta sustulerunt. quod cum ex oppido exportabatur, quem conventum mulierum factum esse arbitramini? quem fletum maiorum natu? quorum nonnulli etiam illum diem memoria tenebant, cum illa eadem Diana Segestam Karthagine revecta victoriam populi Romani reditu suo nuntiasset. quam dissimilis hic dies illi tempori videbatur! tum imperator populi Romani, vir clarissimus, deos patrios reportabat Segestanis, ex urbe hostium recuperatos: nunc ex urbe sociorum praetor eiusdem populi turpissimus atque impurissimus eosdem illos deos nefario scelere auferebat. quid hoc tota Sicilia est clarius, quam omnis Segestae matronas et virgines convenisse, cum Diana exportaretur ex oppido, unxisse unguentis, complesse coronis et floribus, ture odoribus incensis
usque ad agri finis prosecutas esse? hanc tu tantam 78
religionem si tum in imperio propter cupiditatem

Digitized by Google

atque audaciam non pertimescebas, ne nunc quidem in tanto tuo liberorumque tuorum periculo perhorrescis? quem tibi aut hominem invitis dis immortalibus aut vero deum tantis eorum religionibus violatis auxilio futurum putas? tibi illa Diana in pace atque in otio religionem nullam attulit? quae cum duas urbis, in quibus locata fuerat, captas in censasque vidisset, bis ex duorum bellorum flamma ferroque servata est; quae Karthaginiensium victoria loco mutato religionem tamen non amisit, P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit. quo quidem scelere suscepto cum inanis esset basis et in ea P. Africani nomen incisum, res indigna atque intoleranda videbatur omnibus, non solum religiones esse violatas, verum etiam P. Africani, viri fortissimi, rerum gestarum gloriam, memoriam virtutis, monumenta victoriae C. Verrem sustulisse. quod cum isti renuntiaretur [de basi ac litteris], existimavit homines in oblivionem totius negotii esse venturos, si etiam basim, tamquam indicem sui sceleris, sustulisset: itaque tollendam istius imperio locaverunt; quae vobis locatio ex publicis litteris Segestanorum priore actione recitata est.

Te nunc, P. Scipio, te, inquam, lectissimum ornatissimumque adulescentem appello: abs te officium tuo debitum generi et nomini requiro et flagito. cur pro isto, qui laudem honoremque familiae vestrae depeculatus est, pugnas? cur eum defensum esse vis? cur ego tuas partis suscipio? cur tuum munus sustineo? cur M. Tullius P. Africani monumenta requirit, P. Scipio eum qui illa sustulit defendit? cum mos a maioribus traditus sit, ut monumenta maiorum ita suorum quisque defendat, ut ea ne ornari quidem nomine aliorum sinat, tu isti aderis, qui non obstruxit aliqua ex parte monumento P. Scipionis, sed id funditus delevit ac sustulit? quisnam igitur, per deos immortalis, tuebitur P. Scipionis memoriam

Digitized by Google

mortui, quis monumenta atque indicia virtutis, si tu ea relinquis aut deseris, nec solum spoliata illa pateris, sed eorum etiam spoliatorem vexatoremque defendis? adsunt Segestani, clientes tui, socii populi Romani atque amici: certiorem te faciunt P. Africanum Karthagine deleta simulacrum Dianae maioribus suis restituisse, idque apud Segestanos eius imperatoris nomine positum ac dedicatum fuisse; hoc Verrem demoliendum et asportandum nomenque omnino P. Scipionis delendum tollendumque curasse; orant te atque obsecrant, ut sibi religionem, generi tuo laudem gloriamque restituas, ut, quod per P. Africanum ex urbe hostium recuperarint, id per te ex praedonis domo conservare possint. quid aut tu his respondere honeste potes, aut illi facere, nisi ut te ac fidem tuam implorent? adsunt et implorant. potes domesticae laudis amplitudinem, Scipio, tueri; potes: omnia sunt in te, quae aut fortuna hominibus aut natura largitur; non praecerpo fructum officii tui, non alienam mihi laudem adpeto, non est pudoris mei, P. Scipione, florentissimo adulescente, vivo et incolumi me propugnatorem P. Scipionis defensoremque profiteri. quam ob rem, si suscipis do- 81
mesticae laudis patrocinium, me non solum silere de vestris monumentis oportebit, sed etiam laetari P. Africani eius modi fortunam esse mortui, ut eius honos ab eis qui ex eadem familia sint defendatur neque ullum adventicium auxilium requiratur: sin istius amicitia te impedit, si hoc, quod ego abs te postulo, minus ad officium tuum pertinere arbitrabere, succedam ego vicarius tuo muneri, suscipiam partis quas alienas esse arbitrabar. deinde ista praeclara nobilitas desinat queri populum Romanum hominibus novis industriis libenter honores mandare semperque mandasse: non est querendum in hac civitate, quae propter virtutem omnibus nationibus imperat, virtutem plurimum posse. sit apud alios imago P. Afri-

Digitized by Google

cani, ornentur alii mortui virtute ac nomine: talis ille vir fuit, ita de populo Romano meritus est, ut non uni familiae, sed universae civitati commendatus esse debeat. est aliqua mea pars virilis, quod eius civitatis sum, quam ille amplam, inlustrem claramque reddidit, praecipue quod in eis rebus pro mea parte versor, quarum ille princeps fuit, aequitate, industria, temperantia, defensione miserorum, odio improborum: quae cognatio studiorum et artium prope modum non minus est coniuncta, quam ista, qua vos delecta-
82 mini, generis et nominis. repeto abs te, Verres, monumentum P. Africani: causam Siculorum quam suscepi relinquo, iudicium de pecuniis repetundis ne sit hoc tempore, Segestanorum iniuriae neglegantur: basis P. Scipionis restituatur, nomen invicti imperatoris incidatur, signum pulcherrimum Karthagine captum reponatur. haec abs te non Siculorum defensor, non tuus accusator, non Segestani postulant, sed is, qui laudem gloriamque P. Africani tuendam conservandamque suscepit. non vereor ne hoc officium meum P. Servilio iudici non probem, qui cum res maximas gesserit monumentaque suarum rerum gestarum cum maxime constituat atque in eis elaboret, profecto volet haec non solum suis posteris, verum etiam omnibus viris fortibus et bonis civibus defendenda, non spolianda improbis tradere. non vereor ne tibi, Q. Catule, displiceat, cuius amplissimum orbi terrarum clarissimumque monumentum est, quam plurimos esse custodes monumentorum et putare omnis bonos alienae gloriae defensionem ad
83 officium suum pertinere. equidem ceteris istius furtis atque flagitiis ita moveor, ut ea reprehendenda tantum putem; hic vero tanto dolore adficior, ut nihil mihi indignius, nihil minus ferendum esse videatur: Verres Africani monumentis domum suam plenam stupri, plenam flagitii, plenam dedecoris ornabit? Verres temperantissimi sanctissimique viri monumen-

Digitized by Google

tum, Dianae simulacrum virginis, in ea domo conlocabit, in qua semper meretricum lenonumque flagitia versantur?

At hoc solum Africani monumentum violasti? 84 quid? a Tyndaritanis non eiusdem Scipionis beneficio positum simulacrum Mercurii pulcherrime factum sustulisti? at quem ad modum, di immortales, quam audacter, quam libidinose, quam impudenter! audistis nuper dicere legatos Tyndaritanos, homines honestissimos ac principes civitatis, Mercurium, qui sacris anniversariis apud eos ac summa religione coleretur, quem P. Africanus Karthagine capta Tyndaritanis non solum suae victoriae, sed etiam illorum fidei societatisque monumentum atque indicium dedisset, huius vi, scelere imperioque esse sublatum. qui ut primum in illud oppidum venit, statim, tamquam ita fieri non solum oporteret, sed etiam necesse esset, tamquam hoc senatus mandasset, populus Romanus iussisset, ita continuo, signum ut demolirentur et Messanam deportarent, imperavit. quod cum illis, 85 qui aderant, indignum, qui audiebant, incredibile videretur, non est ab isto, primo illo adventu, perseveratum. discedens mandat proagoro Sopatro, cuius verba audistis, ut demoliretur; cum recusaret, vehementer minatur et statim ex illo oppido proficiscitur. refert rem ille ad senatum: vehementer undique reclamatur. ne multa, iterum iste ad illos aliquanto post venit, quaerit continuo de signo. respondetur ei senatum non permittere; poenam capitis constitutam, si iniussu senatus quisquam attigisset; simul religio commemoratur. tum iste 'quam mihi religionem narras? quam poenam? quem senatum? vivum te non relinquam: moriere virgis, nisi mihi signum traditur.' Sopater iterum flens ad senatum rem defert, istius cupiditatem minasque demonstrat. senatus Sopatro responsum nullum dat, sed commotus perturbatusque discedit. ille praetoris accersitus nuntio

Digitized by Google

86 rem demonstrat, negat ullo modo fieri posse. atque haec — nihil enim praetermittendum de istius impudentia videtur — agebantur in conventu, palam, de sella ac de loco superiore. erat hiems summa, tempestas, ut ipsum Sopatrum dicere audistis, perfrigida, imber maximus, cum iste imperat lictoribus ut Sopatrum de porticu, in qua ipse sedebat, praecipitem in forum deiciant, nudumque constituant. vix erat hoc plane imperatum, cum illum spoliatum stipatumque lictoribus videres. omnes id fore putabant ut miser atque innocens virgis caederetur: fefellit hic homines opinio. virgis iste caederet sine causa socium populi Romani atque amicum? non usque eo est improbus; non omnia sunt in uno vitia; numquam fuit crudelis; leniter hominem clementerque accepit: equestres sunt medio in foro Marcellorum statuae, sicut fere ceteris in oppidis Siciliae; ex quibus iste C. Marcelli statuam delegit, cuius officia in illam civitatem totamque provinciam recentissima erant et maxima: in ea Sopatrum, hominem cum domi nobilem tum summo magistratu praeditum, divaricari ac de-
87 ligari iubet. quo cruciatu sit adfectus venire in mentem necesse est omnibus, cum esset vinctus nudus in aëre, in imbri, in frigore; neque tamen finis huic iniuriae crudelitatique fiebat, donec populus atque universa multitudo, atrocitate rei misericordiaque commota, senatum clamore coëgit ut isti simulacrum illud Mercurii polliceretur. clamabant fore ut ipsi se di immortales ulciscerentur; hominem interea perire innocentem non oportere. tum frequens senatus ad istum venit, pollicetur signum: ita Sopater de statua C. Marcelli, cum iam paene obriguisset, vix vivus aufertur. Non possum disposite istum accusare, si cupiam: opus est non solum ingenio, verum etiam
88 artificio quodam singulari. unum hoc crimen videtur esse et a me pro uno ponitur [de Mercurio Tyndaritano]: plura sunt, sed ea quo pacto distinguere ac

Digitized by Google

separare possim nescio: est pecuniarum captarum, quod signum ab sociis pecuniae magnae sustulit; est peculatus, quod publicum populi Romani signum, de praeda hostium captum, positum imperatoris nostri nomine, non dubitavit auferre; est maiestatis, quod imperii nostri, gloriae, rerum gestarum monumenta evertere atque asportare ausus est; est sceleris, quod religiones maximas violavit; est crudelitatis, quod innocentem in hominem, in socium vestrum atque amicum, novum et singulare supplicii genus excogitavit. illud vero quid sit iam non queo dicere, quo 89
nomine appellem nescio, quod in C. Marcelli statua. quid est hoc? patronusne quod erat? quid tum? quo id spectat? utrum ea res ad opem an ad calamitatem clientium atque hospitum valere debebat? an ut hoc ostenderes, contra vim tuam in patronis praesidii nihil esse? quis non hoc intellegeret, in improbi praesentis imperio maiorem esse vim quam in bonorum absentium patrocinio? an vero ex hoc illa tua singularis significatur insolentia, superbia, contumacia? detrahere videlicet aliquid te de amplitudine Marcellorum putasti; itaque nunc Siculorum Marcelli non sunt patroni, Verres in eorum locum substitutus est. quam in te tantam virtutem esse 90
aut dignitatem arbitratus es, ut conarere clientelam tam splendidae, tam inlustris provinciae traducere ad te, auferre a certissimis antiquissimisque patronis? tu ista nequitia, stultitia, inertia non modo totius Siciliae, sed unius tenuissimi Siculi clientelam tueri potes? tibi Marcelli statua pro patibulo in clientis Marcellorum fuit? tu ex illius honore in eos ipsos, qui honorem illi habuerant, supplicia quaerebas? quid postea? quid tandem tuis statuis fore arbitrabare? an vero id quod accidit? nam Tyndaritani statuam istius, quam sibi propter Marcellos altiore etiam basi poni iusserat, deturbarunt, simul ac successum isti audierunt. dedit igitur tibi nunc fortuna Siculorum

Digitized by Google

C. Marcellum iudicem, ut, cuius ad statuam Siculi te praetore adligabantur, eius religione te huic devinctum astrictumque dedamus. ac primo, iudices, hoc signum Mercurii dicebat iste Tyndaritanos M. Marcello huic Aesernino vendidisse, atque hoc sua causa etiam M. Marcellum ipsum sperabat esse dicturum: quod mihi numquam veri simile visum est, adulescentem illo loco natum, patronum Siciliae, nomen suum isti ad translationem criminis commodaturum. verum tamen ita mihi res tota provisa atque praecauta est, ut, si maxime esset inventus, qui in se suscipere istius culpam crimenque cuperet, tamen is proficere nihil posset: eos enim deduxi testis et eas litteras deportavi, ut de istius facto dubium esse nemini possit. publicae litterae sunt, deportatum Mercurium esse Messanam sumptu publico; dicent, quanti; praefuisse huic negotio publice legatum Poleam. quid? is ubi est? praesto est; testis est. proagori Sopatri iussu — [quis est hic? qui ad statuam astrictus est.] quid? is ubi est? vidistis hominem et verba eius audistis — demoliendum curavit Demetrius gymnasiarchus, quod is ei loco praeerat. quid? hoc nos dicimus? immo vero ipse praesens: Romae nuper ipsum istum esse pollicitum sese id signum legatis redditurum, si eius rei testificatio tolleretur cautumque esset eos testimonium non esse dicturos. dixit hoc apud vos Zosippus et Ismenias, homines nobilissimi et principes Tyndaritanae civitatis.

Quid? Agrigento nonne eiusdem P. Scipionis monumentum, signum Apollinis pulcherrimum, cuius in femore litteris minutis argenteis nomen Myronis erat inscriptum, ex Aesculapii religiosissimo fano sustulisti? quod quidem, iudices, cum iste clam fecisset, cum ad suum scelus illud furtumque nefarium quosdam homines improbos duces atque adiutores adhibuisset, vehementer commota civitas est. uno enim tempore Agrigentini beneficium Africani, religionem

Digitized by Google

domesticam, ornamentum urbis, indicium victoriae, testimonium societatis requirebant. itaque ab eis, qui principes in ea civitate erant, praecipitur et negotium datur quaestoribus et aedilibus, ut noctu vigilias agerent ad aedis sacras. etenim iste Agrigenti — credo propter multitudinem illorum hominum atque virtutem, et quod cives Romani, viri fortes atque honesti, permulti in illo oppido coniunctissimo animo cum ipsis Agrigentinis vivunt ac negotiantur — non audebat palam poscere aut tollere quae placebant. Herculis templum est apud Agrigentinos 94 non longe a foro, sane sanctum apud illos et religiosum: ibi est ex aere simulacrum ipsius Herculis, quo non facile dixerim quicquam me vidisse pulchrius — tametsi non tam multum in istis rebus intellego, quam multa vidi — usque eo, iudices, ut rictum eius ac mentum paulo sit attritius, quod in precibus et gratulationibus non solum id venerari, verum etiam osculari solent. ad hoc templum, cum esset iste Agrigenti, duce Timarchide repente nocte intempesta servorum armatorum fit concursus atque impetus: clamor a vigilibus fanique custodibus tollitur; qui primo cum obsistere ac defendere conarentur, male mulcati clavis ac fustibus repelluntur; postea convolsis repagulis effractisque valvis demoliri signum ac vectibus labefactare conantur. interea ex clamore fama tota urbe percrebruit expugnari deos patrios, non hostium adventu necopinato neque repentino praedonum impetu, sed ex domo atque ex cohorte praetoria manum fugitivorum instructam armatamque venisse. nemo Agrigenti neque aetate tam adfecta 95 neque viribus tam infirmis fuit, qui non illa nocte eo nuntio excitatus surrexerit telumque, quod cuique fors offerebat, adripuerit: itaque brevi tempore ad fanum ex urbe tota concurritur. horam amplius iam in demoliendo signo permulti homines moliebantur; illud interea nulla lababat ex parte, cum alii vectibus

Digitized by Google

subiectis conarentur commovere, alii deligatum omnibus membris rapere ad se funibus. ac repente Agrigentini concurrunt; fit magna lapidatio: dant sese in fugam istius praeclari imperatoris nocturni milites; duo tamen sigilla perparvola tollunt, ne omnino inanes ad istum praedonem religionum revertantur. numquam tam male est Siculis quin aliquid facete et commode dicant: velut in hac re aiebant in labores Herculis non minus hunc immanissimum verrem, quam illum aprum Erymanthium referri oportere.

96 Hanc virtutem Agrigentinorum imitati sunt Assorini postea, viri fortes et fideles, sed nequaquam ex tam ampla neque tam ex nobili civitate. Chrysas est amnis, qui per Assorinorum agros fluit: is apud illos habetur deus et religione maxima colitur. fanum eius est in agro propter ipsam viam, qua Assoro itur Hennam; in eo Chrysae simulacrum est, praeclare factum e marmore. id iste poscere Assorinos propter singularem eius fani religionem non ausus est; Tlepolemo dat et Hieroni negotium. illi noctu, facta manu armataque, veniunt; foris aedis effringunt: aeditumi custodesque mature sentiunt; signum, quod erat notum vicinitati, bucina datur; homines ex agris concurrunt; eicitur fugaturque Tlepolemus; neque quicquam ex fano Chrysae praeter unum perparvolum signum ex aere desideratum est.

97 Matris magnae fanum apud Enguinos est — iam enim mihi non modo breviter de uno quoque dicendum, sed etiam praetereunda videntur esse permulta, ut ad maiora istius et inlustriora in hoc genere furta et scelera veniamus — in hoc fano loricas galeasque aëneas, caelatas opere Corinthio hydriasque grandis, simili in genere atque eadem arte perfectas, idem ille Scipio, vir omnibus rebus praecellentissimus, posuerat et suum nomen inscripserat. quid iam de isto plura dicam aut querar? omnia illa, iudices, abstulit; nihil in religiosissimo fano praeter vestigia

Digitized by Google

violatae religionis nomenque P. Scipionis reliquit: hostium spolia, monumenta imperatorum, decora atque ornamenta fanorum posthac, his praeclaris nominibus amissis, in instrumento atque in supellectile Verris nominabuntur. tu videlicet solus vasis Corinthiis delectaris; tu illius aeris temperationem, tu operum liniamenta sollertissime perspicis! haec Scipio ille non intellegebat, homo doctissimus atque humanissimus: tu sine ulla bona arte, sine humanitate, sine ingenio, sine litteris, intellegis et iudicas! vide ne ille non solum temperantia, sed etiam intellegentia te atque istos, qui se elegantis dici volunt, vicerit: nam quia quam pulchra essent intellegebat, idcirco existimabat ea non ad hominum luxuriem, sed ad ornatum fanorum atque oppidorum esse facta [ut posteris nostris monumenta religiosa esse videantur]. 98

Audite etiam singularem eius, iudices, cupiditatem, audaciam, amentiam, in eis praesertim sacris pollu- 99
endis, quae non modo manibus attingi, sed ne cogitatione quidem violari fas fuit. sacrarium Cereris est apud Catinensis eadem religione qua Romae, qua in ceteris locis, qua prope in toto orbe terrarum. in eo sacrario intimo signum fuit Cereris perantiquum, quod viri non modo cuius modi esset, sed ne esse quidem sciebant: aditus enim in id sacrarium non est viris; sacra per mulieres ac virgines confici solent. hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo loco sustulerunt: postridie sacerdotes Cereris atque illius fani antistitae, maiores natu, probatae ac nobiles mulieres, rem ad magistratus suos deferunt: omnibus acerbum, indignum, luctuosum denique videbatur. tum iste per- 100
motus illa atrocitate negotii, ut ab se sceleris illius suspicio demoveretur, dat hospiti suo cuidam negotium, ut aliquem reperiret quem illud fecisse insimularet, daretque operam ut is eo crimine damnaretur,

Digitized by Google

ne ipse esset in crimine. res non procrastinatur; nam cum iste Catina profectus esset, servi cuiusdam nomen defertur. is accusatur; ficti testes in eum dantur; rem cunctus senatus Catinensium legibus iudicabat. sacerdotes vocantur; ex eis quaeritur secreto in curia quid esse factum arbitrarentur, quem ad modum signum esset ablatum. respondent illae praetoris in eo loco servos esse visos. res, quae esset iam antea non obscura, sacerdotum testimonio perspicua esse coepit: itur in consilium; servus ille innocens omnibus sententiis absolvitur, quo facilius vos hunc omnibus sententiis condemnare possitis.

101 quid enim postulas, Verres? quid speras? quid exspectas? quem tibi aut deum aut hominem auxilio futurum putas? eone tu servos ad spoliandum fanum immittere ausus es, quo liberos adire ne orandi quidem causa fas erat? eisne rebus manus adferre non dubitasti, a quibus etiam oculos cohibere te religionum iura cogebant? tametsi ne oculis quidem captus in hanc fraudem tam sceleratam ac tam nefariam deeidisti; nam id concupisti, quod numquam videras; id, inquam, adamasti, quod antea non aspexeras: auribus tu tantam cupiditatem concepisti, ut eam non metus, non religio, non deorum vis, non homi-

102 num existimatio contineret. at ex bono viro, credo, audieras et bono auctore. qui id potes, qui ne ex viro quidem audire potueris? audisti igitur ex muliere [,quoniam id viri nec vidisse neque nosse poterant]. qualem porro illam feminam fuisse putatis, iudices? quam pudicam, quae cum Verre loqueretur? quam religiosam, quae sacrarii spoliandi rationem ostenderet? an minime est mirum, quae sacra per summam castimoniam virorum ac mulierum fiant, eadem per istius stuprum ac flagitium esse violata?

Quid ergo? hoc solum auditione expetere coepit, cum id ipse non vidisset? immo vero alia compluria: ex quibus eligam spoliationem nobilissimi

Digitized by Google

atque antiquissimi fani, de qua priore actione testis dicere audistis; nunc eadem illa, quaeso, audite et diligenter, sicut adhuc fecistis, attendite. insula est Melita, iudices, satis lato a Sicilia mari 103 periculosoque diiuncta; in qua est eodem nomine oppidum, quo iste numquam accessit; quod tamen isti textrinum per triennium ad muliebrem vestem conficiendam fuit. ab eo oppido non longe in promunturio fanum est Iunonis antiquum, quod tanta religione semper fuit, ut non modo illis Punicis bellis, quae in his fere locis navali copia gesta atque versata sunt, sed etiam hac praedonum multitudine semper inviolatum sanctumque fuerit. quin etiam hoc memoriae proditum est, classe quondam Masinissae regis ad eum locum appulsa, praefectum regium dentis eburneos incredibili magnitudine e fano sustulisse et eos in Africam portasse Masinissaeque donasse: regem primo delectatum esse munere; post, ubi audisset unde essent, statim certos homines in quinqueremi misisse qui eos dentis reponerent. itaque in eis scriptum litteris Punicis fuit regem Masinissam imprudentem accepisse, re cognita reportandos reponendosque curasse. erat praeterea magna vis eboris, multa ornamenta, in quibus eburneae Victoriae, antiquo opere ac summa arte perfectae. haec iste omnia, ne multis morer, uno 104 impetu atque uno nuntio per servos Venerios, quos eius rei causa miserat, tollenda atque asportanda curavit. pro di immortales! quem ego hominem accuso? quem legibus atque sociali iure persequor? de quo vos sententiam per tabellam feretis? dicunt legati Melitenses publice, spoliatum templum esse Iunonis, nihil istum in religiosissimo fano reliquisse; quem in locum classes hostium saepe accesserint, ubi piratae fere quotannis hiemare soleant, quod neque praedo violarit ante neque umquam hostis attigerit, id ab uno isto sic spoliatum esse, ut nihil

Digitized by Google

omnino sit relictum. hic nunc iste reus aut ego accusator aut hoc iudicium appellabitur? criminibus enim arguitur aut suspicionibus in iudicium vocatur! di ablati, fana vexata, nudatae urbes reperiuntur; earum autem rerum nullam sibi iste neque infitiandi rationem neque defendendi facultatem reliquit: omnibus in rebus coarguitur a me, convincitur a testibus, urgetur confessione sua, manifestis in maleficiis tenetur — et manet etiam ac tacitus facta mecum sua recognoscit.

105 Nimium mihi diu videor in uno genere versari criminum: sentio, iudices, occurrendum esse satietati aurium animorumque vestrorum. quam ob rem multa praetermittam; ad ea autem, quae dicturus sum, reficite vos, quaeso, iudices, per deos immortalis, eos ipsos, de quorum religione iam diu dicimus, dum id eius facinus commemoro et profero, quo provincia tota commota est; de quo si paulo altius ordiri ac repetere memoriam religionis videbor, ignoscite: rei magnitudo me breviter perstringere atrocitatem cri-
106 minis non sinit. vetus est haec opinio, iudices, quae constat ex antiquissimis Graecorum litteris ac monumentis, insulam Siciliam totam esse Cereri et Liberae consecratam. hoc cum ceterae gentes sic arbitrantur, tum ipsis Siculis ita persuasum est, ut in animis eorum insitum atque innatum esse videatur. nam et natas esse has in eis locis deas et fruges in ea terra primum repertas esse arbitrantur et raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Hennensium nemore — qui locus, quod in media est insula situs, umbilicus Siciliae nominatur —; quam cum investigare et conquirere Ceres vellet, dicitur inflammasse taedas eis ignibus, qui ex Aetnae vertice erumpunt; quas sibi cum ipsa praeferret, orbem om-
107 nem peragrasse terrarum. Henna autem, ubi ea quae dico gesta esse memorantur, est loco perexcelso atque edito, quo in summo est aequata agri

Digitized by Google

planities et aquae perennes, tota vero ab omni aditu circumcisa atque directa est; quam circa lacus lucique sunt plurimi atque laetissimi flores omni tempore anni, locus ut ipse raptum illum virginis, quem iam a pueris accepimus, declarare videatur. etenim prope est spelunca quaedam, conversa ad aquilonem, infinita altitudine, qua Ditem patrem ferunt repente cum curru exstitisse abreptamque ex eo loco virginem secum asportasse, et subito non longe a Syracusis penetrasse sub terras lacumque in eo loco repente exstitisse; ubi usque ad hoc tempus Syracusani festos dies anniversarios agunt celeberrimo virorum mulierumque conventu. propter huius opinionis vetustatem, quod horum in eis locis vestigia ac prope incunabula reperiuntur deorum, mira quaedam tota Sicilia privatim ac publice religio est Cereris Hennensis. etenim multa saepe prodigia vim eius numenque declararunt, multis saepe in difficillimis rebus praesens auxilium eius oblatum est: ut haec insula ab ea non solum diligi, sed etiam incoli custodirique videatur. nec 108
solum Siculi, verum etiam ceterae gentes nationesque Hennensem Cererem maxime colunt: etenim si Atheniensium sacra summa cupiditate expetuntur, ad quos Ceres in illo errore venisse dicitur frugesque attulisse, quantam esse religionem convenit eorum, apud quos eam natam esse et fruges invenisse constat? itaque apud patres atroci ac difficili rei publicae tempore, cum Ti. Graccho occiso magnorum periculorum metus ex ostentis portenderetur, P. Mucio L. Calpurnio consulibus, aditum est ad libros Sibyllinos: ex quibus inventum est, Cererem antiquissimam placari oportere. tum ex amplissimo conlegio decemvirali sacerdotes populi Romani, cum esset in urbe nostra Cereris pulcherrimum et magnificentissimum templum, tamen usque Hennam profecti sunt: tanta erat enim auctoritas et vetustas illius religionis, ut, cum illuc irent, non ad aedem Cereris, sed ad ipsam

Digitized by Google

109 Cererem proficisci viderentur. non obtundam diutius; etenim iam dudum vereor ne oratio mea aliena ab iudiciorum ratione et a cotidiana dicendi consuetudine esse videatur: hoc dico, hanc ipsam Cererem, antiquissimam, religiosissimam, principem omnium sacrorum, quae apud omnis gentis nationesque fiunt, a C. Verre ex suis templis ac sedibus esse sublatam. qui accessistis Hennam, vidistis simulacrum Cereris e marmore et in altero templo Liberae; sunt ea perampla atque praeclara, sed non ita antiqua: ex aere fuit quoddam modica amplitudine ac singulari opere, cum facibus, perantiquum, omnium illorum, quae sunt in eo fano, multo antiquissimum: id su-
110 stulit, ac tamen eo contentus non fuit. ante aedem Cereris in aperto ac propatulo loco signa duo sunt, Cereris unum, alterum Triptolemi, pulcherrima ac perampla; his pulchritudo periculo, amplitudo saluti fuit, quod eorum demolitio atque asportatio perdifficilis videbatur. insistebat in manu Cereris dextra grande simulacrum pulcherrime factum Victoriae: hoc iste e signo Cereris avellendum asportandumque curavit. qui tandem istius animus est nunc in recordatione scelerum suorum, cum ego ipse in commemoratione eorum non solum animo commovear, verum etiam corpore perhorrescam? venit enim mihi fani, loci, religionis illius in mentem; versantur ante oculos omnia: dies ille, quo cum ego Hennam venissem, praesto mihi sacerdotes Cereris cum infulis ac verbenis fuerunt; contio conventusque civium, in quo ego cum loquerer, tanti gemitus fletusque fiebant, ut acerbissimus tota urbe luctus versari videretur.
111 non illi decumarum imperia, non bonorum direptiones, non iniqua iudicia, non importunas istius libidines, non vim, non contumelias, quibus vexati oppressique erant, conquerebantur: Cereris numen, sacrorum vetustatem, fani religionem istius sceleratissimi atque audacissimi supplicio expiari volebant; omnia se cetera

Digitized by Google

pati ac neglegere dicebant. hic dolor erat tantus, ut [Verres] alter Orcus venisse Hennam et non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cererem videretur. etenim urbs illa non urbs videtur, sed fanum Cereris esse; habitare apud sese Cererem Hennenses arbitrantur: ut mihi non cives illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolae atque antistites Cereris esse videantur. Henna tu simulacrum 112
Cereris tollere audebas? Henna tu de manu Cereris Victoriam deripere et deam deae detrahere conatus es? quorum nihil violare, nihil attingere ausi sunt in quibus erant omnia quae sceleri propiora sunt quam religioni. tenuerunt enim P. Popilio P. Rupilio consulibus illum locum servi, fugitivi, barbari, hostes: sed neque tam servi illi dominorum quam tu libidinum, neque tam fugitivi illi ab dominis quam tu ab iure et ab legibus, neque tam barbari lingua et natione illi quam tu natura et moribus, neque tam illi hostes hominibus quam tu dis immortalibus. quae deprecatio est igitur ei reliqua, qui indignitate servos, temeritate fugitivos, scelere barbaros, crudelitate hostis vicerit? audistis Theodorum et Numenium 113
et Nicasionem, legatos Hennensis, publice dicere sese a suis civibus haec habere mandata, ut ad Verrem adirent et eum simulacrum Cereris et Victoriae reposcerent: id si impetrassent, tum ut morem veterem Hennensium conservarent, publice in eum, tametsi vexasset Siciliam, tamen, quoniam haec a maioribus instituta accepissent, testimonium ne quod dicerent; sin autem ea non reddidisset, tum ut in iudicio adessent, tum ut de eius iniuriis iudices docerent, sed maxime de religione quererentur. quas illorum querimonias nolite, per deos immortalis, aspernari, nolite contemnere ac neglegere, iudices: aguntur iniuriae sociorum, agitur vis legum, agitur existimatio veritasque iudiciorum; quae sunt omnia permagna, verum illud maximum: tanta religione obstricta tota pro-

Digitized by Google

vincia est, tanta superstitio ex istius facto mentis omnium Siculorum occupavit, ut quaecumque accidant publice privatimque incommoda, propter eam causam
114 sceleris istius evenire videantur. audistis Centuripinos, Agyrinensis, Catinensis, Aetnensis, Herbitensis complurisque alios publice dicere, quae solitudo esset in agris, quae vastitas, quae fuga aratorum, quam deserta, quam inculta, quam relicta omnia: ea tametsi multis istius et variis iniuriis acciderunt, tamen haec una causa in opinione Siculorum plurimum valet, quod Cerere violata omnis cultus fructusque Cereris in eis locis interisse arbitrantur. medemini religioni sociorum, iudices, conservate vestram; neque enim haec externa vobis est religio neque aliena. quod si esset, si suscipere eam nolletis, tamen in eo
115 qui violasset sancire vos velle oporteret: nunc vero in communi omnium gentium religione inque eis sacris, quae maiores nostri ab exteris nationibus ascita atque accersita coluerunt, quae sacra, ut erant re vera, sic appellari Graeca voluerunt, neglegentes ac dissoluti si cupiamus esse, qui possumus?

Unius etiam urbis omnium pulcherrimae atque ornatissimae, Syracusarum, direptionem commemorabo et in medium proferam, iudices, ut aliquando totam huius generis orationem concludam atque definiam. nemo fere vestrum est quin quem ad modum captae sint a M. Marcello Syracusae saepe audierit, nonnumquam etiam in annalibus legerit. conferte hanc pacem cum illo bello, huius praetoris adventum cum illius imperatoris victoria, huius cohortem impuram cum illius exercitu invicto, huius libidines cum illius continentia: ab illo, qui cepit, conditas, ab hoc, qui
116 constitutas accepit, captas dicetis Syracusas. ac iam illa omitto, quae disperse a me multis in locis dicentur ac dicta sunt: forum Syracusanorum, quod introitu Marcelli purum caede servatum est, id adventu Verris Siculorum innocentium sanguine redun-

Digitized by Google

dasse; portum Syracusanorum, qui tum et nostris classibus et Karthaginiensium clausus fuit, eum isto praetore Cilicum myoparoni praedonibusque patuisse; mitto adhibitam vim ingenuis, matres familias violatas, quae tum in urbe capta commissa non sunt neque odio hostili neque licentia militari neque more belli neque iure victoriae; mitto, inquam, haec omnia, quae ab isto per triennium perfecta sunt: ea, quae coniuncta cum illis rebus sunt, de quibus antea dixi, cognoscite. urbem Syracusas maximam esse Grae- 117
carum, pulcherrimam omnium, saepe audistis: est, iudices, ita, ut dicitur; nam et situ est cum munito tum ex omni aditu, vel terra vel mari, praeclaro ad aspectum, et portus habet prope in aedificatione amplexuque urbis inclusos; qui cum diversos inter se aditus habeant, in exitu coniunguntur et confluunt. eorum coniunctione pars oppidi, quae appellatur Insula, mari diiuncta angusto, ponte rursus adiungitur et continetur. ea tanta est urbs, ut ex quattuor 118
urbibus maximis constare dicatur: quarum una est ea, quam dixi, Insula, quae duobus portubus cincta, in utriusque portus ostium aditumque proiecta est, in qua domus est, quae Hieronis regis fuit, qua praetores uti solent; in ea sunt aedes sacrae complures, sed duae quae longe ceteris antecellant: Dianae, et altera, quae fuit ante istius adventum ornatissima, Minervae. in hac insula extrema est fons aquae dulcis, cui nomen Arethusa est, incredibili magnitudine, plenissimus piscium, qui fluctu totus operiretur, nisi munitione ac mole lapidum diiunctus esset a mari. altera autem est urbs Syracusis, cui 119
nomen Achradina est: in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytanium, amplissima est curia templumque egregium Iovis Olympii ceteraeque urbis partes, quae una via lata perpetua multisque transversis divisae privatis aedificiis continentur. tertia est urbs, quae, quod in ea parte

Digitized by Google

Fortunae fanum antiquum fuit, Tycha nominata est: in qua gymnasium est et complures aedes sacrae, coliturque ea pars et habitatur frequentissime. quarta autem est, quae quia postrema coaedificata est, Neapolis nominatur: quam ad summam theatrum maximum, praeterea duo templa sunt egregia, Cereris unum, alterum Liberae, signumque Apollinis, qui Temenites vocatur, pulcherrimum et maximum; quod iste si portare potuisset, non dubitasset auferre.

120 nunc ad Marcellum revertar, ne haec a me sine causa commemorata esse videantur. qui cum tam praeclaram urbem vi copiisque cepisset, non putavit ad laudem populi Romani hoc pertinere, hanc pulchritudinem, ex qua praesertim periculi nihil ostenderetur, delere et exstinguere; itaque aedificiis omnibus, publicis privatis, sacris profanis, sic pepercit, quasi ad ea defendenda cum exercitu, non oppugnanda venisset. in ornatu urbis habuit victoriae rationem, habuit humanitatis: victoriae putabat esse multa Romam deportare, quae ornamento urbi esse possent, humanitatis, non plane exspoliare urbem, praesertim

121 quam conservare voluisset. in hac partitione ornatus non plus victoria Marcelli populo Romano adpetivit quam humanitas Syracusanis reservavit. Romam quae adportata sunt, ad aedem Honoris et Virtutis itemque aliis in locis videmus; nihil in aedibus, nihil in hortis posuit, nihil in suburbano: putavit, si urbis ornamenta domum suam non contulisset, domum suam ornamento urbi futuram. Syracusis autem permulta atque egregia reliquit; deum vero nullum violavit, nullum attigit. conferte Verrem, non ut hominem cum homine comparetis, ne qua tali viro mortuo fiat iniuria, sed ut pacem cum bello, leges cum vi, forum et iuris dictionem cum ferro et armis, adventum et comitatum cum exercitu et victoria conferatis.

122 Aedis Minervae est in Insula, de qua ante dixi:

Digitized by Google

quam Marcellus non attigit, quam plenam atque ornatam reliquit: quae ab isto sic spoliata atque direpta est, non ut ab hoste aliquo, qui tamen in bello religionum et consuetudinis iura retineret, sed ut a barbaris praedonibus vexata esse videatur. pugna erat equestris Agathocli regis in tabulis picta; his autem tabulis interiores templi parietes vestiebantur; nihil erat ea pictura nobilius, nihil Syracusis quod magis visendum putaretur. has tabulas M. Marcellus cum omnia victoria illa sua profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit: iste, cum illa iam propter diuturnam pacem fidelitatemque populi Syracusani sacra religiosaque accepisset, omnis eas tabulas abstulit; parietes, quorum ornatus tot saecula manserant, tot bella effugerant, nudos ac deformatos reliquit. et Marcellus, qui, si Syracusas cepisset, duo 123
templa se Romae dedicaturum voverat, is id, quod erat aedificaturus, eis rebus ornare, quas ceperat, noluit: Verres, qui non Honori neque Virtuti, quem ad modum ille, sed Veneri et Cupidini vota deberet, is Minervae templum spoliare conatus est; ille deos deorum spoliis ornari noluit: hic ornamenta Minervae virginis in meretriciam domum transtulit. viginti et septem praeterea tabulas pulcherrime pictas ex eadem aede sustulit; in quibus erant imagines Siciliae regum ac tyrannorum, quae non solum pictorum artificio delectabant, sed etiam commemoratione hominum et cognitione formarum. ac videte quanto taetrior hic tyrannus Syracusarum fuerit quam quisquam superiorum: cum illi tamen ornarint templa deorum immortalium, hic etiam illorum monumenta atque ornamenta sustulit. iam vero quid ego de valvis 124
illius templi commemorem? vereor ne, haec qui non viderint, omnia me nimis augere atque ornare arbitrentur: quod tamen nemo suspicari debet, tam esse me cupidum, ut tot viros primarios velim, praesertim ex iudicum numero, qui Syracusis fuerint, qui haec

Digitized by Google

viderint, esse temeritati et mendacio meo conscios. confirmare hoc liquido, iudices, possum, valvas magnificentiores, ex auro atque ebore perfectiores, nullas umquam ullo in templo fuisse. incredibile dictu est quam multi Graeci de harum valvarum pulchritudine scriptum reliquerint. nimium forsitan haec illi mirentur atque efferant: esto; verum tamen honestius est rei publicae nostrae, iudices, ea, quae illis pulchra esse videantur, imperatorem nostrum in bello reliquisse quam praetorem in pace abstulisse. ex ebore diligentissime perfecta argumenta erant in valvis: ea detrahenda curavit omnia; Gorgonis os pulcherrimum, cinctum anguibus, revellit atque abstulit; et tamen indicavit se non solum artificio, sed etiam pretio quaestuque duci: nam bullas aureas omnis ex eis valvis, quae erant multae et graves, non dubitavit auferre; quarum iste non opere delectabatur, sed pondere. itaque eius modi valvas reliquit, ut, quae olim ad ornandum templum erant maxime, nunc
125 tantum ad cludendum factae esse videantur. etiamne gramineas hastas — vidi enim vos in hoc nomine, cum testis diceret, commoveri [,quod erant eius modi, ut semel vidisse satis esset] — in quibus neque manu factum quicquam neque pulchritudo erat ulla, sed tantum magnitudo incredibilis, de qua vel audire satis esset, nimium videre plus quam semel — etiam id concupisti?

126 Nam Sappho, quae sublata de prytanio est, dat tibi iustam excusationem, prope ut concedendum atque ignoscendum esse videatur: Silanionis opus tam perfectum, tam elegans, tam elaboratum quisquam non modo privatus, sed populus potius haberet quam homo elegantissimus atque eruditissimus, Verres? nimirum contra dici nihil potest. nostrum enim unus quisque, qui tam beati quam iste est non sumus, tam delicati esse non possumus, si quando aliquid istius modi videre volet, eat ad aedem Felicitatis,

Digitized by Google

ad monumentum Catuli, in porticum Metelli; det operam ut admittatur in alicuius istorum Tusculanum; spectet forum ornatum, si quid iste suorum aedilibus commodarit: Verres haec habeat domi, Verres ornamentorum fanorum atque oppidorum habeat plenam domum, villas refertas. etiamne huius operarii studia ac delicias, iudices, perferetis, qui ita natus, ita educatus est, ita factus et animo et corpore, ut multo adpositior ad ferenda quam ad auferenda signa esse videatur? atque haec Sappho sublata quantum de- 127
siderium sui reliquerit, dici vix potest; nam cum ipsa fuit egregie facta tum epigramma Graecum pernobile incisum est in basi; quod iste eruditus homo et Graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intellegit, si unam litteram Graecam scisset, certe una sustulisset; nunc enim quod scriptum est inani in basi declarat quid fuerit et id ablatum indicat.

Quid? signum Paeanis ex aede Aesculapii praeclare factum, sacrum ac religiosum, non sustulisti? quod omnes propter pulchritudinem visere, propter religionem colere solebant. quid? ex aede Liberi 128
simulacrum Aristaei non tuo imperio palam ablatum est? quid? ex aede Iovis religiosissimum simulacrum Iovis Imperatoris, quem Graeci Urion nominant, pulcherrime factum nonne abstulisti? quid? ex aede Liberae Pandinae caput illud pulcherrimum, quod visere solebamus, num dubitasti tollere? atque ille Paean sacrificiis anniversariis simul cum Aesculapio apud illos colebatur; Aristaeus, qui [ut Graeci ferunt, Liberi filius,] inventor olei esse dicitur, una cum Libero patre apud illos eodem erat in templo consecratus. Iovem autem Imperatorem quanto honore 129
in suo templo fuisse arbitramini? conicere potestis, si recordari volueritis quanta religione fuerit eadem specie ac forma signum illud, quod ex Macedonia captum in Capitolio posuerat Flamininus. etenim tria ferebantur in orbe terrarum signa Iovis Impe-

Digitized by Google

ratoris uno in genere pulcherrime facta: unum illud Macedonicum, quod in Capitolio vidimus; alterum in Ponti ore et angustiis; tertium, quod Syracusis ante Verrem praetorem fuit. illud Flamininus ita ex aede sua sustulit, ut in Capitolio, hoc est in ter-
130 restri domicilio Iovis poneret; quod autem est ad introitum Ponti, id, cum tam multa ex illo mari bella emerserint, tam multa porro in Pontum invecta sint, usque ad hanc diem integrum inviolatumque servatum est; hoc tertium, quod erat Syracusis, quod M. Marcellus armatus et victor viderat, quod religioni concesserat, quod cives atque incolae [Syracusani] colere, advenae non solum visere, verum etiam venerari solebant, id Verres ex templo Iovis
131 sustulit. ut saepius ad Marcellum revertar, iudices, sic habetote: pluris esse a Syracusanis istius adventu deos, quam victoria Marcelli homines desideratos. etenim ille requisisse etiam dicitur Archimedem illum, summo ingenio hominem ac disciplina; quem cum audisset interfectum, permoleste tulisse: iste omnia quae requisivit, non ut conservaret, verum ut asportaret requisivit. iam illa, quae leviora videbuntur, ideo praeteribo: quod mensas Delphicas e marmore, crateras ex aere pulcherrimas, vim maximam vasorum Corinthiorum ex omnibus aedibus sacris abstulit Sy-
132 racusis. itaque, iudices, ei qui hospites ad ea quae visenda sunt solent ducere et unum quidque ostendere, quos illi mystagogos vocant, conversam iam habent demonstrationem suam: nam ut ante demonstrabant quid ubique esset, item nunc quid undique ablatum sit ostendunt.

Quid tum? mediocrine tandem dolore eos adfectos esse arbitramini? non ita est, iudices; primum quod omnes religione moventur et deos patrios, quos a maioribus acceperunt, colendos sibi diligenter et retinendos esse arbitrantur; deinde hic ornatus, haec opera atque artificia, signa, tabulae pictae, Graecos

Digitized by Google

homines nimio opere delectant. itaque ex illorum querimoniis intellegere possumus, haec illis acerbissima videri, quae forsitan nobis levia et contemnenda esse videantur. mihi credite, iudices, — tametsi vosmet ipsos haec eadem audire certo scio, — cum multas acceperint per hosce annos socii atque exterae nationes calamitates et iniurias, nullas Graeci homines gravius ferunt ac tulerunt, quam huiusce modi spoliationes fanorum atque oppidorum. licet 133
iste dicat emisse se, sicuti solet dicere, credite hoc mihi, iudices: nulla umquam civitas tota Asia et Graecia signum ullum, tabulam pictam ullam, ullum denique ornamentum urbis sua voluntate cuiquam vendidit; nisi forte existimatis, postea quam iudicia severa Romae fieri desierunt, Graecos homines haec venditare coepisse, quae tum non modo non venditabant, cum iudicia fiebant, verum etiam coëmebant; aut nisi arbitramini L. Crasso, Q. Scaevolae, C. Claudio, potentissimis hominibus, quorum aedilitates ornatissimas vidimus, commercium istarum rerum cum Graecis hominibus non fuisse, eis, qui post iudiciorum dissolutionem aediles facti sunt, fuisse. acerbiorem 134
etiam scitote esse civitatibus falsam istam et simulatam emptionem, quam si qui clam surripiat aut eripiat palam atque auferat. nam turpitudinem summam esse arbitrantur referri in tabulas publicas pretio adductam civitatem, et pretio parvo, ea quae accepisset a maioribus vendidisse atque abalienasse. etenim mirandum in modum Graeci rebus istis, quas nos contemnimus, delectantur. itaque maiores nostri facile patiebantur haec esse apud illos quam plurima: apud socios, ut imperio nostro quam ornatissimi florentissimique essent; apud eos autem, quos vectigalis aut stipendiarios fecerant, tamen haec relinquebant, ut illi, quibus haec iucunda sunt quae nobis levia videntur, haberent haec oblectamenta et solacia servitutis. quid arbitramini Reginos, qui iam cives 135

Digitized by Google

Romani sunt, merere velle, ut ab eis marmorea Venus illa auferatur? quid Tarentinos, ut Europam in tauro amittant? ut Satyrum, qui apud illos in aede Vestae est? ut cetera? quid Thespienses, ut Cupidinis signum [propter quod unum visuntur Thespiae]? quid Cnidios, ut Venerem marmoream? quid, ut pictam, Coos? quid Ephesios, ut Alexandrum? quid Cyzicenos, ut Aiacem aut Medeam? quid Rhodios, ut Ialysum? quid Athenienses, ut ex marmore Iacchum aut Paralum pictam aut ex aere Myronis buculam? longum est et non necessarium commemorare, quae apud quosque visenda sunt tota Asia et Graecia: verum illud est quam ob rem haec commemorem, quod existimare hoc vos volo, mirum quendam dolorem accipere eos, ex quorum urbibus haec auferantur.

186 Atque ut ceteros omittamus, de ipsis Syracusanis cognoscite. ad quos ego cum venissem, sic primum existimabam, ut Romae ex istius amicis acceperam, civitatem Syracusanam propter Heraclii hereditatem non minus esse isti amicam, quam Mamertinam propter praedarum ac furtorum omnium societatem; simul et verebar ne mulierum nobilium et formosarum gratia, quarum iste arbitrio praeturam per triennium gesserat, virorumque, quibuscum illae nuptae erant, nimia in istum non modo lenitudine sed etiam liberalitate oppugnarer, si quid ex litteris Syracusa-
137 norum conquirerem. itaque Syracusis cum civibus Romanis eram; eorum tabulas exquirebam, iniurias cognoscebam; cum diutius in negotio curaque fueram, ut requiescerem curamque animi remitterem, ad Carpinatii praeclaras tabulas revertebar, ubi cum equitibus Romanis, hominibus ex illo conventu honestissimis, illius Verrucios, de quibus ante dixi, explicabam: a Syracusanis prorsus nihil adiumenti neque publice neque privatim exspectabam; neque erat in animo postulare. cum haec agerem, repente ad me venit Heraclius, is qui tum magistratum Syra-

Digitized by Google

cusis habebat, homo nobilis, qui sacerdos Iovis fuisset, qui honos est apud Syracusanos amplissimus: agit mecum et cum [Quinto] fratre meo, ut, si nobis videretur, adiremus ad eorum senatum; frequentem esse in curia; se iussu senatus a nobis petere ut veniremus. primo nobis fuit dubium quid ageremus; 138 deinde cito venit in mentem non esse vitandum illum nobis conventum et locum. itaque in curiam venimus: honorifice sane consurgitur; nos rogatu magistratus adsedimus. incipit is loqui, qui et auctoritate et aetate et, ut mihi visum est, usu rerum antecedebat, Diodorus Timarchidi; cuius omnis oratio hanc habuit primo sententiam: senatum et populum Syracusanum moleste graviterque ferre, quod ego, cum in ceteris Siciliae civitatibus senatum populumque docuissem quid eis utilitatis, quid salutis adferrem, et cum ab omnibus mandata, legatos, litteras testimoniaque sumpsissem, in illa civitate nihil eius modi facerem. respondi neque Romae in conventu Siculorum, cum a me auxilium communi omnium legationum consilio petebatur causaque totius provinciae ad me deferebatur, legatos Syracusanorum adfuisse, neque me postulare ut quicquam contra C. Verrem decerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. quod postea quam dixi, tantus est 139 gemitus factus aspectu statuae et commemoratione, ut illud in curia positum monumentum scelerum, non beneficiorum videretur; tum pro se quisque, quantum dicendo adsequi poterat, docere me coepit ea, quae paulo ante commemoravi: spoliatam urbem, fana direpta; de Heraclii hereditate, quam palaestritis concessisset, multo maximam partem ipsum abstulisse, neque postulandum fuisse, ut ille palaestritas diligeret, qui etiam inventorem olei deum sustulisset; neque illam statuam esse ex pecunia publica neque publice datam, sed eos, qui hereditatis diripiendae participes fuissent, faciendam statuendamque curasse; eosdem

Digitized by Google

Romae fuisse legatos, illius adiutores improbitatis, socios furtorum, conscios flagitiorum: eo minus mirari me oportere, si illi communi legatorum voluntati
140 et saluti Siciliae defuissent. ubi eorum dolorem ex istius iniuriis non modo non minorem, sed prope maiorem quam Siculorum ceterorum esse cognovi, tum meum animum in illos, tum mei consilii negotiique totius suscepti causam rationemque proposui, tum eos hortatus sum, ut causae communi salutique ne deessent, ut illam laudationem, quam se vi ac metu coactos paucis illis diebus decresse dicebant, tollerent. itaque, iudices, Syracusani haec faciunt, istius clientes atque amici: primum mihi litteras publicas, quas in aerario sanctiore conditas habebant, proferunt; in quibus ostendunt omnia, quae dixi ablata esse, perscripta et plura etiam quam ego potui dicere; perscripta autem hoc modo: 'quod ex aede Minervae hoc et illud abesset, quod ex aede Iovis, quod ex aede Liberi,' — ut quisque eis rebus tuendis conservandisque praefuerat, ita perscriptum erat — 'cum rationem e lege redderent et quae acceperant tradere deberent, petisse, ut sibi, quod eae res abessent, ignosceretur; itaque omnis liberatos discessisse et esse ignotum omnibus': quas ego litteras obsignan-
141 das publico signo deportandasque curavi. de laudatione autem ratio sic mihi reddita est: primum cum a C. Verre litterae aliquanto ante adventum meum de laudatione venissent, nihil esse decretum; deinde, cum quidam ex illius amicis commonerent oportere decerni, maximo clamore esse et convicio repudiatos; postea cum meus adventus adpropinquaret, imperasse eum, qui summam potestatem haberet, ut decernerent: decretum ita esse, ut multo plus illa laudatio mali quam boni posset adferre. id adeo, iudices, ut mihi ab illis demonstratum est, sic vos ex me cognoscite.
142 mos est Syracusis, ut, si qua de re ad senatum refertur, dicat sententiam qui velit; nominatim nemo

Digitized by Google

rogatur, et tamen, ut quisque aetate et honore antecedit, ita primus solet sua sponte dicere, itaque a ceteris ei conceditur; sin aliquando tacent omnes, tum sortito coguntur dicere. cum hic mos esset, refertur ad senatum de laudatione Verris. in quo primum, ut aliquid esset morae, multi interpellant: de Sex. Peducaeo, qui de illa civitate totaque provincia optime meritus esset, sese antea, cum audissent ei negotium facessitum, cumque eum publice pro plurimis eius et maximis meritis laudare cuperent, a C. Verre prohibitos esse: iniquum esse, tametsi Peducaeus eorum laudatione iam non uteretur, tamen non id prius decernere, quod aliquando voluissent, quam quod tum cogerentur. conclamant omnes et adprobant ita fieri oportere. refertur de 143
Peducaeo; ut quisque aetate et honore antecedebat, ita sententiam dixit ex ordine. id adeo ex ipso senatus consulto cognoscite: nam principum sententiae perscribi solent. recita. QUOD VERBA FACTA SUNT DE SEX. PEDUCAEO. dic [et] qui primi suaserint. (NOMINA PRINCIPUM.) decernitur. refertur deinde de Verre. dic, quaeso, quo modo? QUOD VERBA FACTA SUNT DE C. VERRE. quid postea scriptum est? CUM SURGERET NEMO NEQUE SENTENTIAM DICERET — quid est hoc? — SORS DUCITUR. quam ob rem? nemo erat voluntarius laudator praeturae tuae, defensor periculorum, praesertim cum inire a praetore gratiam posset? nemo. illi ipsi tui convivae, consiliarii, conscii, socii verbum facere non audent. in qua curia statua tua stabat et nuda filii, in ea nemo fuit ne quem nudus quidem filius nudata provincia commoveret? atque etiam hoc me docent, eius modi 144
se consultum fecisse laudationis, ut omnes intellegere possent non laudationem, sed potius inrisionem esse illam, quae commonefaceret fuisse turpem calamitosamque praeturam. etenim scriptum esse ita: QUOD IS VIRGIS NEMINEM CECIDISSET — a quo cognostis

Digitized by Google

nobilissimos homines atque innocentissimos securi esse percussos; QUOD VIGILANTER PROVINCIAM ADMINISTRASSET — cuius omnis vigilias in stupris constat esse consumptas; [cuius modi constat, hoc vero scriptum esse, quod proferre non auderet reus, accusator recitare non desineret] QUOD PRAEDONES PROCUL AB INSULA SICILIA PROHIBUISSET [VERRES] —
145 quos etiam intra Syracusanam insulam recepit. haec postea quam ex illis cognovi, discessi cum fratre e curia, ut nobis absentibus si quid vellent decernerent. decernunt statim, primum, ut cum Lucio fratre hospitium publice fieret, quod is eandem voluntatem erga Syracusanos suscepisset quam ego semper habuissem; id non modo tum scripserunt, verum etiam in aere incisum nobis tradiderunt. valde hercule te Syracusani tui, quos crebro commemorare soles, diligunt: qui cum accusatore tuo satis iustam causam coniungendae necessitudinis putant, quod te accusaturus sit et quod inquisitum in te venerit. postea decernitur, ac non varie sed prope cunctis sententiis, ut laudatio, quae C. Verri decreta esset, tolleretur.
146 in eo, cum iam non solum discessio facta esset, sed etiam perscriptum atque in tabulas relatum, praetor appellatur. at quis appellat? magistratus aliqui? nemo. senator? ne id quidem. Syracusanorum aliqui? minime. quis igitur praetorem appellat? qui quaestor istius fuerat, P. Caesetius. o rem ridiculam! o desertum hominem, desperatum, relictum! a magistratu Siculo, ne senatus consultum Siculi homines facere possent, ne suum ius suis moribus, suis legibus obtinere possent, non amicus istius, non hospes, non denique aliquis Siculus, sed quaestor populi Romani praetorem appellat! quis hoc vidit? quis audivit? praetor aequus et sapiens dimitti iubet senatum. concurrit ad me maxima multitudo: primum senatores clamare sibi eripi ius, eripi libertatem; populus senatum laudare, gratias agere; cives Romani

Digitized by Google

a me nusquam discedere: quo quidem die nihil aegrius factum est multo labore meo, quam ut manus ab illo appellatore abstinerentur. cum ad praetorem in 147
ius adissemus, excogitat sane acute quod decernat: nam ante quam verbum facerem, de sella surrexit atque abiit. itaque tum de foro, cum iam advesperasceret, discessimus. postridie mane ab eo postulo, ut Syracusanis liceret senatus consultum, quod pridie fecissent, mihi reddere: ille enimvero negat, et ait indignum facinus esse, quod ego in senatu Graeco verba fecissem; quod quidem apud Graecos Graece locutus essem, id ferri nullo modo posse. respondi homini, ut potui, ut debui, ut volui. cum multa tum etiam hoc me memini dicere, facile esse perspicuum quantum inter hunc et illum Numidicum, verum ac germanum Metellum, interesset: illum noluisse sua laudatione iuvare L. Lucullum, sororis virum, quicum optime ei convenisset; hunc homini alienissimo a civitatibus laudationes per vim et metum comparare. quod ubi intellexi, multum apud illum recentis nun- 148
tios, multum tabellas non commendaticias, sed tributarias valuisse, admonitu ipsorum Syracusanorum impetum in eas tabulas facio, in quibus senatus consultum perscripserant. ecce autem nova turba atque rixa, ne tamen istum omnino Syracusis sine amicis, sine hospitibus, plane nudum esse ac desertum putetis: retinere incipit tabulas Theomnastus quidam homo ridicule insanus, quem Syracusani Theoractum vocant; qui illic eius modi est, ut eum pueri sectentur, ut omnes, cum loqui coepit, inrideant. huius tamen insania, quae ridicula est aliis, mihi tum molesta sane fuit; nam cum spumas ageret in ore, oculis arderet, voce maxima vim me sibi adferre clamaret, copulati in ius pervenimus. hic egò postulare 149
coepi ut mihi tabulas obsignare ac deportare liceret: ille contra dicere, negare esse illud senatus consultum in quo praetor appellatus esset, negare id mihi

Digitized by Google

tradi oportere; ego legem recitare, omnium mihi tabularum et litterarum fieri potestatem oportere: ille furiosus urgere, nihil ad se nostras leges pertinere. praetor intellegens negare sibi placere, quod senatus consultum ratum esse non deberet, id me Romam deportare. quid multa? nisi vehementius homini minatus essem, nisi legis sanctionem poenamque recitassem, tabularum mihi potestas facta non esset. ille autem insanus, qui pro isto vehementissime contra me declamasset, postquam non impetravit, credo ut in gratiam mecum rediret, libellum mihi dat, in quo istius furta Syracusana perscripta erant; quae ego antea iam ab aliis cognoram et acceperam.

150 Laudent te iam sane Mamertini, quoniam ex tota provincia soli sunt qui te salvum velint: ita tamen laudent, ut Heius, qui princeps legationis est, adsit; ita laudent, ut ad ea quae rogati erunt mihi parati sint respondere. ac ne subito a me opprimantur, haec sum rogaturus: navem populo Romano debeantne? fatebuntur. praebuerintne praetore C. Verre? negabunt. aedificarintne navem onerariam maximam publice, quam Verri dederent? negare non poterunt. frumentum ab eis sumpseritne C. Verres quod populo Romano mitteret, sicuti superiores? negabunt. quid militum aut nautarum per triennium dederint? nullum datum dicent. fuisse Messanam omnium istius furtorum ac praedarum receptricem negare non poterunt; permulta multis navibus illinc exportata; hanc navem denique maximam a Mamertinis datam, onustam cum isto profectam fatebuntur.

151 quam ob rem tibi habe sane istam laudationem Mamertinorum: Syracusanam quidem civitatem, ut abs te adfecta est, ita in te esse animatam videmus; apud quos etiam Verria illa flagitiosa sublata sunt: etenim minime conveniebat, ei deorum honores haberi, qui simulacra deorum abstulisset. etiam hercule illud in Syracusanis merito reprehenderetur, si, cum diem

Digitized by Google

festum ludorum de fastis suis sustulissent celeberrimum et sanctissimum, quod eo ipso die Syracusae a Marcello captae esse dicuntur, eidem diem festum Verris nomine agerent, cum iste a Syracusanis quae ille calamitosus dies reliquerat ademisset. ac videte hominis impudentiam atque adrogantiam, iudices, qui non solum Verria haec turpia ac ridicula ex Heraclii pecunia constituerit, verum etiam Marcellia tolli imperarit, ut ei sacra facerent quotannis, cuius opera omnium annorum sacra deosque patrios amiserant; eius autem familiae dies festos tollerent, per quam ceteros quoque festos dies recuperarant.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
ACTIONIS IN C. VERREM SECUNDAE
LIBER QUINTUS.
[DE SUPPLICIIS.]

Cicero cum provideret (§. 1—4) Hortensium ita defensurum esse Verrem, ut concederet quaedam illum peccasse, sed ut ei ignosceretur ideo peteret, quod re militari in magnis rei publicae periculis strenue administrata optime de populo Romano meritus esset — quare et ingratorum esse et imprudentium talem virum e civitate expellere —: ostendit cum qualem se ducem et virum praebuisset in bellis fugitivorum (5—41) et praedonum (42—137), tum quanta quamque immania flagitia non solum in socios, sed etiam in cives Romanos commisisset, quorum partem crudelissimis suppliciis affecisset (139—170). Sequitur omnium accusationis librorum peroratio (171—183. 183—189).

1 Nemini video dubium esse, iudices, quin apertissime C. Verres in Sicilia sacra profanaque omnia et privatim et publice spoliarit versatusque sit sine ulla non modo religione, verum etiam dissimulatione in omni genere furandi atque praedandi: sed quaedam mihi magnifica et praeclara eius defensio ostenditur, cui quem ad modum resistam multo mihi ante est, iudices, providendum. ita enim causa constituitur: provinciam Siciliam virtute istius et vigilantia singulari dubiis formidolosisque temporibus a fugitivis atque a belli periculis tutam esse servatam. quid
2 agam, iudices? quo accusationis meae rationem conferam? quo me vertam? ad omnis enim meos impetus quasi murus quidam boni nomen imperatoris

Digitized by Google

opponitur. novi locum; video ubi se iactaturus sit Hortensius: belli pericula, tempora rei publicae, imperatorum penuriam commemorabit; tum deprecabitur a vobis, tum etiam pro suo iure contendet, ne patiamini talem imperatorem populo Romano Siculorum testimoniis eripi, ne obteri laudem imperatoriam criminibus avaritiae velitis. non possum dissimulare, 3
iudices, timeo ne C. Verres propter hanc eximiam virtutem in re militari omnia, quae fecit, impune fecerit. venit enim mihi in mentem, in iudicio M'. Aquilii quantum auctoritatis, quantum momenti oratio M. Antonii habuisse existimata sit: qui, ut erat in dicendo non solum sapiens, sed etiam fortis, causa prope perorata ipsum adripuit M'. Aquilium constituitque in conspectu omnium tunicamque eius a pectore abscidit, ut cicatrices populus Romanus iudicesque aspicerent adverso corpore exceptas; simul et de illo volnere, quod ille in capite ab hostium duce acceperat, multa dixit eoque adduxit eos qui erant iudicaturi, vehementer ut vererentur ne, quem virum fortuna ex hostium telis eripuisset, cum sibi ipse non pepercisset, hic non ad populi Romani laudem, sed ad iudicum crudelitatem videretur esse servatus. eadem nunc ab illis defensionis ratio viaque tempta- 4
tur, idem quaeritur: sit fur, sit sacrilegus, sit flagitiorum omnium vitiorumque princeps: at est bonus imperator, at felix et ad dubia rei publicae tempora reservandus. non agam summo iure tecum: non dicam id, quod debeam forsitan obtinere, cum iudicium certa lege sit, non quid in re militari fortiter feceris, sed quem ad modum manus ab alienis pecuniis abstinueris abs te doceri oportere; non, inquam, sic agam, sed ita quaeram, quem ad modum te velle intellego, quae tua opera et quanta fuerit in bello. quid dicis? an bello fugitivorum Siciliam virtute tua 5
liberatam? magna laus et honesta oratio: sed tamen quo bello? nos enim post illud bellum, quod M'.

Digitized by Google

Aquilius confecit, sic accepimus, nullum in Sicilia fugitivorum bellum fuisse. 'at in Italia fuit.' fateor, et magnum quidem ac vehemens. num igitur ex eo bello partem aliquam laudis appetere conaris? num tibi illius victoriae gloriam cum M. Crasso aut Cn. Pompeio communicatam putas? non arbitror hoc etiam tuae deesse impudentiae, ut quicquam eius modi dicere audeas. obstitisti videlicet, ne ex Italia transire in Siciliam fugitivorum copiae possent. ubi? quando? qua ex parte? cum aut ratibus aut navibus conarentur accedere? nos enim nihil umquam prorsus audivimus; sed illud audivimus, M. Crassi, fortissimi viri, virtute consilioque factum, ne ratibus coniunctis freto fugitivi ad Messanam transire possent, a quo illi conatu non tanto opere prohibendi fuissent, si ulla in Sicilia praesidia ad illorum adventum opposita putarentur. 'at cum esset in Italia bellum tam prope a Sicilia, tamen in Sicilia non fuit.' quid mirum? ne cum in Sicilia quidem fuit, eodem intervallo pars eius belli in Italiam ulla pervasit. etenim propinquitas locorum ad utram partem hoc loco profertur? utrum aditum facilem hostibus an contagionem imitandi belli periculosam fuisse? aditus omnis hominibus sine ulla facultate navium non modo diiunctus, sed etiam clausus fuit; ut illis, quibus Siciliam propinquam fuisse dicis, facilius fuerit ad Oceanum pervenire quam ad Peloridem accedere. contagio autem ista servilis belli cur abs te potius quam ab eis omnibus, qui ceteras provincias obtinuerunt, praedicatur? an quod in Sicilia iam antea bella fugitivorum fuerunt? at ea ipsa causa est cur ista provincia minimo in periculo sit et fuerit. nam postea quam illinc M'. Aquilius decessit, omnium instituta atque edicta praetorum fuerunt eius modi, ut ne quis cum telo servus esset. vetus est quod dicam et propter severitatem exempli nemini fortasse vestrum inauditum: L. Domitium praetorem in Sicilia,

Digitized by Google

cum aper ingens ad eum adlatus esset, admiratum requisisse quis eum percussisset; cum audisset pastorem cuiusdam fuisse, eum vocari ad se iussisse; illum cupide ad praetorem quasi ad laudem atque ad praemium adcucurrisse; quaesisse Domitium qui tantam bestiam percussisset; illum respondisse, venabulo: statim deinde iussu praetoris in crucem esse sublatum. durum hoc fortasse videatur; neque ego ullam in partem disputo: tantum intellego, maluisse Domitium crudelem in animadvertendo quam in praetermittendo dissolutum videri. ergo his institutis provinciae iam tum, 8 cum bello sociorum tota Italia arderet, homo non acerrimus nec fortissimus, C. Norbanus, in summo otio fuit; perfacile enim sese Sicilia iam tuebatur, ut ne quod ex ipsa bellum posset exsistere. etenim cum nihil tam coniunctum sit quam negotiatores nostri cum Siculis usu, re, ratione, concordia, et cum ipsi Siculi res suas ita constitutas habeant, ut eis pacem expediat esse, imperium autem populi Romani sic diligant, ut id imminui aut commutari minime velint, cumque haec a servorum bello pericula et praetorum institutis et dominorum disciplina provisa sint, nullum est malum domesticum, quod ex ipsa provincia nasci possit.

Quid igitur? nulline motus in Sicilia servorum 9 Verre praetore, nullaene consensiones factae esse dicuntur? nihil sane quod ad senatum populumque Romanum pervenerit, nihil quod iste publice Romam scripserit: et tamen coeptum esse in Sicilia moveri aliquot locis servitium suspicor. id adeo non tam ex re quam ex istius factis decretisque cognosco; ac videte quam non inimico animo sim acturus: ego ipse haec, quae ille quaerit, quae adhuc numquam audistis, commemorabo et proferam. in Triocalino, 10 quem locum fugitivi iam ante tenuerant, Leonidae cuiusdam Siculi familia in suspicionem est vocata coniurationis; res delata ad istum: statim, ut par fuit,

Digitized by Google

iussu eius homines, qui fuerant nominati, comprehensi sunt adductique Lilybaeum; domino denuntiatum est; causa dicta; damnati. quid deinde? quid censetis? furtum fortasse aut praedam exspectatis aliquam. nolite usque quaque idem quaerere: in metu belli furandi locus qui potest esse? etiam si qua fuit in hac re occasio, praetermissa est: tum potuit a Leonida nummorum aliquid auferre, cum denuntiavit, ut adesset; fuit nundinatio aliqua et isti non nova, ne causam dicerent; etiam alter locus, ut absolverentur: damnatis quidem servis quae praedandi potest esse ratio? produci ad supplicium necesse est. testes enim sunt, qui in consilio fuerunt, testes publicae tabulae, testis splendidissima civitas Lilybaetana, testis honestissimus maximusque conventus civium Romanorum. fieri nihil potest; producendi sunt: itaque
11 producuntur et ad palum adligantur. etiam nunc mihi exspectare videmini, iudices, quid deinde factum sit, quod iste nihil umquam fecit sine aliquo quaestu atque praeda. quid in eius modi re fieri potuit? quod commodum est exspectate facinus quam voltis improbum, vincam tamen exspectationem omnium: homines sceleris coniurationisque damnati, ad supplicium traditi, ad palum adligati repente multis milibus hominum inspectantibus soluti sunt et Triocalino illi domino redditi. quid hoc loco potes dicere, homo amentissime, nisi id, quod ego non quaero, quod denique in re tam nefaria, tametsi dubitari non potest, tamen ne si dubitetur quidem quaeri oporteat, quid aut quantum aut quo modo acceperis? remitto tibi hoc totum atque ista te cura libero; neque enim metuo ne hoc cuiquam persuadeatur, ut, ad quod facinus nemo praeter te ulla pecunia adduci potuerit, id tu gratis suscipere conatus sis; verum de ista furandi praedandique ratione nihil dico; de
12 hac imperatoria iam tua laude disputo: quid ais, bone custos defensorque provinciae? tu quos servos

Digitized by Google

arma capere et bellum facere in Sicilia voluisse cognoras et de consilii sententia iudicaras, hos ad supplicium iam more maiorum traditos ex media morte eripere ac liberare ausus es ut, quam damnatis crucem servis fixeras, hanc indemnatis videlicet civibus Romanis reservares? perditae civitates desperatis iam omnibus rebus hos solent exitus exitialis habere, ut damnati in integrum restituantur, vincti solvantur, exsules reducantur, res iudicatae rescindantur: quae cum accidunt, nemo est quin intellegat ruere illam rem publicam; haec ubi eveniunt, nemo est qui ullam spem salutis reliquam esse arbitretur. atque haec 13
sicubi facta sunt, facta sunt ut homines populares aut nobiles supplicio aut exsilio levarentur; at non ab eis ipsis qui iudicassent, at non statim, at non eorum facinorum damnati quae ad vitam et ad fortunas omnium pertinerent. hoc vero novum et eius modi est, ut magis propter reum, quam propter rem ipsam credibile videatur: ut homines servos, ut ipse qui iudicarat, ut statim e medio supplicio dimiserit, ut eius facinoris damnatos servos quod ad omnium liberorum caput et sanguinem pertineret. o prae- 14
clarum imperatorem nec iam cum M'. Aquilio fortissimo viro, sed vero cum Paullis, Scipionibus, Mariis conferendum! tantumne vidisse in metu periculoque provinciae! cum servitiorum animos in Sicilia suspensos propter bellum Italiae fugitivorum videret, ne quis se commovere auderet, quantum terroris iniecit! comprehendi iussit: quis non pertimescat? causam dicere dominos: quid servo tam formidolosum? 'fecisse videri' pronuntiat: exortam videtur flammam paucorum dolore ac morte restinxisse. quid deinde sequitur? verbera atque ignes et illa extrema ad supplicium damnatorum, metum ceterorum, [et] cruciatus et crux? hisce omnibus suppliciis sunt liberati. quis dubitet quin servorum animos summa formidine oppresserit, cum viderent ea facilitate praetorem, ut ab eo ser-

Digitized by Google

vorum sceleris coniurationisque damnatorum vita vel ipso carnifice internuntio redimeretur?

15 Quid? hoc in Apolloniensi Aristodamo, quid? in Leonte Imacharensi non idem fecisti? quid? iste motus servitiorum bellique subita suspicio utrum tibi tandem diligentiam custodiendae provinciae an novam rationem improbissimi quaestus attulit? Halicyensis Eumenidae, nobilis hominis et honesti, magnae pecuniae vilicus cum impulsu tuo insimulatus esset, HS $\overline{LX}$ a domino accepisti; quod nuper ipse iuratus docuit quem ad modum gestum esset. ab equite Romano C. Matrinio absente, cum is esset Romae, quod eius vilicos pastoresque tibi in suspicionem venisse dixeras, HS $\overline{DC}$ abstulisti. dixit hoc L. Flavius, qui tibi eam pecuniam numeravit, procurator C. Matrinii; dixit ipse Matrinius; dicit vir clarissimus Cn. Lentulus censor, qui Matrinii honoris causa recenti negotio ad te litteras misit mittendasque cura-

16 vit. quid? de Apollonio, Dioclis filio, Panhormitano, cui Gemino cognomen est, praeteriri potest? ecquid hoc tota Sicilia clarius, ecquid indignius, ecquid manifestius proferri potest? quem, ut Panhormum venit, ad se vocari et de tribunali citari iussit concursu magno frequentiaque conventus. homines statim loqui: 'mirabar quod Apollonius, homo pecuniosus, tam diu ab isto maneret integer: excogitavit nescio quid, attulit; profecto homo dives repente a Verre non sine causa citatur.' exspectatio summa hominum quidnam id esset, cum exanimatus subito ipse adcurrit cum adulescente filio; nam pater grandis natu

17 iam diu lecto tenebatur. nominat iste servum, quem magistrum pecoris esse diceret; eum dicit coniurasse et familias concitasse: is omnino servus in familia non erat. eum statim exhiberi iubet: Apollonius adfirmare se omnino nomine illo servum habere neminem. iste hominem abripi a tribunali et in carcerem conici iubet. clamare ille, cum raperetur,

Digitized by Google

nihil se miserum fecisse, nihil commisisse, pecuniam sibi esse in nominibus, numeratam in praesentia non habere. haec cum maxime summa hominum frequentia testificaretur, ut quivis intellegere posset, eum, quod pecuniam non dedisset, idcirco illa tam acerba iniuria adfici — cum maxime, ut dico, hoc de pecunia clamaret, in vincla coniectus est. videte 18 constantiam praetoris et eius praetoris, qui in eis rebus non ita defendatur ut mediocris praetor, sed ita laudetur ut optimus imperator: cum servorum bellum metueretur, quo supplicio dominos indemnatos adficiebat, hoc servos damnatos liberabat; Apollonium, hominem locupletissimum, qui, si fugitivi bellum in Sicilia facerent, amplissimas fortunas amitteret, belli fugitivorum nomine, indicta causa, in vincla coniecit: servos, quos ipse cum consilio belli faciendi causa consensisse iudicavit, eos sine consilii sententia sua sponte omni supplicio liberavit. quid? si aliquid ab 19 Apollonio commissum est, quam ob rem in eum iure animadverteretur, tamenne hanc rem sic agemus, ut crimini aut invidiae reo putemus esse oportere, si quo de homine severius iudicaverit? non agam tam acerbe; non utar ista accusatoria consuetudine, si quid est factum clementer, ut dissolute factum criminer; si quid vindicatum est severe, ut ex eo crudelitatis invidiam conligam: non agam ista ratione, tua sequar iudicia, tuam defendam auctoritatem, quoad tu voles; simul ac tute coeperis tua iudicia rescindere, mihi suscensere desinito: meo iure enim contendam eum, qui suo iudicio damnatus sit, iuratorum iudicum sententiis damnari oportere. non defendam 20 Apollonii causam, amici atque hospitis mei, ne tuum iudicium videar rescindere; nihil de hominis frugalitate, virtute, diligentia dicam; praetermittam illud etiam, de quo ante dixi, fortunas eius ita constitutas fuisse familia, pecore, villis, pecuniis creditis, ut nemini minus expediret ullum in Sicilia tumultum aut

Digitized by Google

bellum commoveri; non dicam ne illud quidem, si maxime in culpa fuerit Apollonius, tamen in hominem [honestissimae] maximae civitatis honestissimum tam graviter animadverti causa indicta non oportuisse;
21 nullam in te invidiam ne ex illis quidem rebus concitabo, cum esset talis vir in carcere, in tenebris, in squalore, in sordibus, tyrannicis interdictis tuis patri exacta aetate et adulescenti filio adeundi ad illum miserum potestatem numquam esse factam; etiam illud praeteribo, quotienscumque Panhormum veneris illo anno et sex mensibus — nam tam diu fuit Apollonius in carcere —, totiens te senatum Panhormitanum adisse supplicem cum magistratibus sacerdotibusque publicis orantem atque obsecrantem, ut aliquando ille miser atque innocens calamitate illa liberaretur: relinquo haec omnia, quae si velim persequi, facile ostendam tua crudelitate in alios omnis tibi aditus misericordiae iudicum iam pridem
22 esse praeclusos; omnia tibi ista concedam et remittam; provideo enim quid sit defensurus Hortensius. fatebitur apud istum neque senectutem patris neque adulescentiam filii neque lacrimas utriusque plus valuisse quam utilitatem salutemque provinciae; dicet rem publicam administrari sine metu ac severitate non posse; quaeret quam ob rem fasces praetoribus praeferantur, cur secures datae, cur carcer aedificatus, cur tot supplicia sint in improbos more maiorum constituta. quae cum omnia graviter severeque dixerit, quaeram cur hunc eundem Apollonium Verres idem repente, nulla re nova adlata, nulla defensione, sine causa de carcere emitti iusserit; tantumque in hoc crimine suspicionis esse adfirmabo, ut iam ipsis iudicibus sine mea argumentatione coniecturam facere permittam, quod hoc genus praedandi, quam improbum, quam indignum quamque ad magnitudinem
23 quaestus immensum infinitumque esse videatur. nam quae iste in Apollonio fecit, ea primum breviter re-

Digitized by Google

cognoscite, quot et quanta sint; deinde haec expendite atque aestimate pecunia: reperietis idcirco haec in uno homine pecunioso tot constituta, ut ceteris formidines similium incommodorum atque exempla periculorum proponeret. primum insimulatio est repentina capitalis atque invidiosi criminis: statuite quanti hoc putetis et quam multos redemisse; deinde crimen sine accusatore, sententia sine consilio, damnatio sine defensione: aestimate harum omnium rerum pretia et cogitate in his iniquitatibus unum haesisse Apollonium, ceteros profecto multos ex his incommodis pecunia se liberasse; postremo tenebrae, vincla, carcer, inclusum supplicium atque a conspectu parentium ac liberûm, denique a libero spiritu atque a communi luce seclusum: haec vero, quae vel vita redimi recte possunt, aestimare pecunia non queo. haec omnia sero redemit Apollonius, iam maerore 24 ac miseriis perditus, sed tamen ceteros docuit ante istius avaritiae scelerique occurrere, nisi vero existimatis hominem pecuniosissimum sine causa quaestus electum ad tam incredibile crimen aut sine eadem causa repente e carcere emissum, aut hoc praedandi genus ab isto in illo uno adhibitum ac temptatum et non per illum omnibus pecuniosissimis Siculis metum propositum et iniectum.

Cupio mihi ab ipso, iudices, subici, quoniam de 25 militari eius gloria dico, si quid forte praetereo; nam mihi videor iam de omnibus rebus eius gestis dixisse, quae quidem ad belli fugitivorum suspicionem pertinerent; certe nihil sciens praetermisi. habetis hominis consilia, diligentiam, vigilantiam, custodiam defensionemque provinciae. summa illuc pertinet, ut sciatis, quoniam plura genera sunt imperatorum, ex quo genere iste sit, ne qui diutius in tanta penuria virorum fortium talem imperatorem ignorare possit. non ad Q. Maximi sapientiam, neque ad illius superioris Africani in re gerunda celeritatem,

Digitized by Google

neque ad huius, qui postea fuit, singulare consilium, neque ad Paulli rationem ac disciplinam, neque ad C. Marii vim atque virtutem — sed aliud genus imperatoris sane diligenter retinendum et conservan-
26 dum, quaeso, cognoscite. itinerum primum laborem, qui vel maximus est in re militari, iudices, et in Sicilia maxime necessarius, accipite quam facilem sibi iste et iucundum ratione consilioque reddiderit. primum temporibus hibernis ad magnitudinem frigorum et tempestatum vim ac fluminum praeclarum hoc sibi remedium compararat: urbem Syracusas elegerat, cuius hic situs atque haec natura esse loci caelique dicitur, ut nullus umquam dies tam magna ac turbulenta tempestate fuerit quin aliquo tempore eius diei solem homines viderint. hic ita vivebat iste bonus imperator hibernis mensibus, ut eum non facile non modo extra tectum, sed ne extra lectum quidem quisquam videret; ita diei brevitas conviviis, noctis longitudo stupris et flagitiis continebatur.
27 cum autem ver esse coeperat, cuius initium iste non a Favonio neque ab aliquo astro notabat, sed cum rosam viderat, tum incipere ver arbitrabatur, dabat se labori atque itineribus; in quibus eo usque se praebebat patientem atque impigrum, ut eum nemo umquam in equo sedentem viderit. nam, ut mos fuit Bithyniae regibus, lectica octaphoro ferebatur, in qua pulvinus erat perlucidus Melitensis, rosa fartus; ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo, reticulumque ad naris sibi admovebat tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosae. sic confecto itinere, cum ad aliquod oppidum venerat, eadem lectica usque in cubiculum deferebatur. eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites Romani, id quod ex multis iuratis audistis: controversiae secreto deferebantur, paulo post palam decreta auferebantur. deinde, ubi paulisper in cubiculo pretio, non aequitate, iura discripserat, Veneri iam et Libero

Digitized by Google

reliquum tempus deberi arbitrabatur. quo loco mihi 28
non praetermittenda videtur praeclari imperatoris
egregia ac singularis diligentia: nam scitote oppidum
esse in Sicilia nullum ex eis oppidis, in quibus con-
sistere praetores et conventum agere soleant, quo in
oppido non isti ex aliqua familia non ignobili di-
lecta ad libidinem mulier esset. itaque nonnullae
ex eo numero in convivium adhibebantur palam; si
quae castiores erant, ad tempus veniebant, lucem
conventumque vitabant. erant autem convivia non
illo silentio praetorum populi Romani atque impera-
torum, neque eo pudore qui in magistratuum con-
viviis versari solet, sed cum maximo clamore atque
convicio; nonnumquam etiam res ad pugnam atque
ad manus vocabatur: iste enim praetor severus ac
diligens, qui populi Romani legibus numquam pa-
ruisset, illis legibus, quae in poculis ponebantur,
diligenter obtemperabat; itaque erant exitus eius
modi, ut alius inter manus e convivio tamquam e
proelio auferretur, alius tamquam occisus relinquere-
tur, plerique ut fusi sine mente ac sine ullo sensu
iacerent, ut quivis, cum aspexisset, non se praetoris
convivium, sed vel Cannensem pugnam nequitiae
videre arbitraretur. cum vero aestas summa esse 29
coeperat, quod tempus omnes Siciliae semper prae-
tores in itineribus consumere consuerunt, propterea
quod tunc putant obeundam esse maxime provinciam,
cum in areis frumenta sunt, quod et familiae con-
gregantur et magnitudo servitii perspicitur et labor
operis maxime offendit, frumenti copia commonet,
tempus anni non impedit: tum, inquam, cum con-
cursant ceteri praetores, iste novo quodam genere
imperator pulcherrimo Syracusarum loco stativa sibi
castra faciebat. nam in ipso aditu atque ore portus, 30
ubi primum ex alto sinus ab litore ad urbem in-
flectitur, tabernacula carbaseis intenta velis conlocabat.
huc ex illa domo praetoria, quae regis Hieronis fuit,

Digitized by Google

sic emigrabat, ut eum per illos dies nemo extra illum locum videre posset; in eum autem ipsum locum aditus erat nemini, nisi qui aut socius aut minister libidinis esse posset. huc omnes mulieres, quibuscum iste consuerat, conveniebant, quarum incredibile est quanta multitudo fuerit Syracusis; huc homines digni istius amicitia, digni vita illa conviviisque veniebant. inter eius modi viros et mulieres adulta aetate filius versabatur, ut eum, etiam si natura a parentis similitudine abriperet, consuetudo tamen ac disciplina
31 patris similem esse cogeret. huc Tertia illa perducta per dolum atque insidias [ab Rhodio tibicine] maximas in istius castris effecisse dicitur turbas, cum indigne pateretur uxor Cleomenis Syracusani, nobilis mulier, itemque uxor Aeschrionis, honesto loco nata, in conventum suum mimi Isidori filiam venisse: iste autem Hannibal, qui in suis castris virtute putaret oportere, non genere certari, sic hanc Tertiam dilexit, ut eam secum ex provincia deportaret. ac per hos dies, cum iste cum pallio purpureo talarique tunica versaretur in conviviis muliebribus, non offendebantur homines, neque moleste ferebant abesse a foro magistratum, non ius dici, non iudicia fieri, locum illum litoris percrepare totum muliebribus vocibus cantuque symphoniae, in foro silentium esse summum causarum atque iuris; non ferebant homines moleste: non enim ius abesse videbatur a foro neque iudicia, sed vis et crudelitas et bonorum acerba et indigna di-
32 reptio. hunc tu igitur imperatorem esse defendis, Hortensi? huius furta, rapinas, cupiditatem, crudelitatem, superbiam, scelus, audaciam rerum gestarum magnitudine atque imperatoriis laudibus tegere conaris? hic scilicet est metuendum ne ad exitum defensionis tuae vetus illa Antoniana dicendi ratio atque auctoritas proferatur, ne excitetur Verres, ne denudetur a pectore, ne cicatrices populus Romanus aspiciat ex mulierum morsu, vestigia libidinis atque

Digitized by Google

nequitiae. di faciant ut rei militaris, ut belli men- 33
tionem facere audeas! cognoscentur enim omnia istius aera illa vetera, ut non solum in imperio, verum etiam in stipendiis qualis fuerit intellegatis; renovabitur prima illa militia, cum iste e foro abduci, non, ut ipse praedicat, perduci solebat; aleatoris Placentini castra commemorabuntur, in quibus cum frequens fuisset, tamen aere dirutus est; multa eius in stipendiis damna proferentur, quae ab isto aetatis fructu dissoluta et compensata sunt. iam vero, 34
cum in eius modi patientia turpitudinis aliena, non sua satietate obduruisset, qui vir fuerit, quot praesidia, quam munita pudoris et pudicitiae vi et audacia ceperit quid me attinet dicere ac coniungere cum istius flagitio cuiusquam praeterea dedecus? non faciam, iudices; omnia vetera praetermittam; duo sola recentia sine cuiusquam infamia ponam, ex quibus coniecturam facere de omnibus possitis: unum illud, quod ita fuit inlustre notumque omnibus, ut nemo tam rusticanus homo L. Lucullo M. Cotta consulibus Romam ex ullo municipio vadimonii causa venerit quin sciret iura omnia praetoris urbani nutu atque arbitrio Chelidonis meretriculae gubernari; alterum, quod, cum paludatus exisset votaque pro imperio suo communique re publica nuncupasset, noctu stupri causa lectica in urbem introferri solitus est ad mulierem, nuptam uni, propositam omnibus, contra fas, contra auspicia, contra omnis divinas atque humanas religiones.

O di immortales! quid interest inter mentis ho- 35
minum et cogitationes! ita mihi meam voluntatem spemque reliquae vitae vestra populique Romani existimatio comprobet, ut ego, quos adhuc mihi magistratus populus Romanus mandavit, sic eos accepi, ut me omnium officiorum obstringi religione arbitrarer! ita quaestor sum factus, ut mihi illum honorem tum non solum datum, sed etiam creditum et commissum

Digitized by Google

putarem; sic obtinui quaesturam in Sicilia provincia, ut omnium oculos in me unum coniectos esse arbitrarer, ut me quaesturamque meam quasi in aliquo terrarum orbis theatro versari existimarem, ut semper omnia, quae iucunda videntur esse, ea non modo his extraordinariis cupiditatibus, sed etiam ipsi na-
36 turae ac necessitati denegarem. nunc sum designatus aedilis; habeo rationem quid a populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos maxima cum cura et caerimonia Cereri, Libero Liberaeque faciundos, mihi Floram matrem populo plebique Romanae ludorum celebritate placandam, mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani appellati sunt, cum dignitate maxima et religione Iovi, Iunoni Minervaeque esse faciundos, mihi sacrarum aedium procurationem, mihi totam urbem tuendam esse commissam; ob earum rerum laborem et sollicitudinem fructus illos datos: antiquiorem in senatu sententiae dicendae locum, togam praetextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam
37 posteritatemque prodendae. ex his ego omnibus rebus, iudices — ita mihi omnis deos propitios velim — etiam si mihi iucundissimus est honos populi, tamen nequaquam capio tantum voluptatis, quantum et sollicitudinis et laboris, ut haec ipsa aedilitas, non quia necesse fuerit, alicui candidato data, sed, quia sic oportuerit, recte conlocata et iudicio populi in
38 loco esse posita videatur. tu, cum esses praetor renuntiatus, quoquo modo, — mitto enim et praetereo quid tum sit actum — sed cum esses renuntiatus, ut dixi, non ipsa praeconis voce excitatus es, qui te totiens seniorum iuniorumque centuriis illo honore adfici pronuntiavit, ut hoc putares, aliquam rei publicae partem tibi creditam? annum tibi illum unum domo carendum esse meretricis? cum tibi sorte obtigisset, uti ius diceres, quantum negotii, quid oneris haberes numquam cogitasti? neque illud rationis habuisti — si forte expergefacere te posses —,

Digitized by Google

eam provinciam, quam tueri singulari sapientia atque integritate difficile esset, ad summam stultitiam nequitiamque venisse? itaque non modo a domo tua Chelidonem in praetura excludere noluisti, sed in Chelidonis domum praeturam totam detulisti. secuta 39 provincia est: in qua numquam tibi venit in mentem, non tibi idcirco fascis ac securis et tantam imperii vim tantamque ornamentorum omnium dignitatem datam, ut earum rerum vi et auctoritate omnia repagula pudoris officiique perfringeres, ut omnium bona praedam tuam duceres, ut nullius res tuta, nullius domus clausa, nullius vita saepta, nullius pudicitia munita contra tuam cupiditatem et audaciam posset esse; in qua tu te ita gessisti, ut, omnibus cum teneare rebus, ad bellum fugitivorum confugias: ex quo iam intellegis non modo nullam tibi defensionem, sed maximam vim criminum exortam — nisi forte Italici fugitivorum belli reliquias atque illud Tempsanum incommodum proferes, ad quod recens cum te peropportune fortuna attulisset, si quid in te virtutis aut industriae habuisses, idem qui semper fueras inventus es. cum ad te Valentini venissent 40 et pro eis homo disertus ac nobilis, M. Marius, loqueretur, ut negotium susciperes, ut, cum penes te praetorium imperium ac nomen esset, ad illam parvam manum exstinguendam ducem te principemque praeberes, non modo id refugisti, sed eo ipso tempore, cum esses in litore, Tertia illa tua, quam tu tecum deportaras, erat in omnium conspectu; ipsis autem Valentinis, ex tam inlustri nobilique municipio, tantis de rebus responsum dedisti, cum esses cum tunica pulla et pallio. quid hunc proficiscentem, quid in ipsa provincia fecisse existimatis, qui cum iam ex provincia non ad triumphum, sed ad iudicium decederet, ne illam quidem infamiam fugerit, quam sine ulla voluptate capiebat? o divina senatus fre- 41 quentis in aede Bellonae admurmuratio! memoria

Digitized by Google

tenetis, iudices, cum advesperasceret et paulo ante esset de hoc Tempsano incommodo nuntiatum, cum inveniretur nemo qui in illa loca cum imperio mitteretur, dixissetque quidam Verrem esse non longe a Tempsa, quam valde universi admurmuraverint, quam palam principes dixerint contra! et his tot criminibus testimoniisque convictus in eorum tabella spem sibi aliquam proponit, quorum omnium palam, causa incognita, voce damnatus est?

42 Esto: nihil ex fugitivorum bello aut suspicione belli laudis adeptus est, quod neque bellum eius modi neque belli periculum fuit in Sicilia neque ab isto provisum est ne quod esset: at vero contra bellum praedonum classem habuit ornatam diligentiamque in eo singularem, itaque ab isto praeclare defensa provincia est. sic de bello praedonum, sic de classe Siciliensi, iudices, dicam, ut hoc iam ante confirmem, in hoc uno genere omnis inesse culpas istius maximas avaritiae, maiestatis, dementiae, libidinis, crudelitatis. haec dum breviter expono, quaeso, ut fecistis adhuc, diligenter attendite.

43 Rem navalem primum ita dico esse administratam, non uti provincia defenderetur, sed uti classis nomine pecunia quaereretur. superiorum praetorum consuetudo cum haec fuisset, ut naves civitatibus certusque numerus nautarum militumque imperaretur, maximae et locupletissimae civitati Mamertinae nihil horum imperavisti: ob hanc rem quid tibi Mamertini clam pecuniae dederint, post, si videbitur, ex ipsorum
44 litteris testibusque quaeremus. navem vero cybaeam maximam, triremis instar, [pulcherrimam atque ornatissimam cybaeam,] palam aedificatam sumptu publico, tuo nomine, publice, sciente tota Sicilia, per magistratum senatumque Mamertinum, tibi datam donatamque esse dico. haec navis, onusta praeda Siciliensi, cum ipsa quoque esset ex praeda, simul cum ipse decederet appulsa Veliam est cum plurimis

Digitized by Google

rebus, et eis quas iste Romam mittere cum ceteris fortis noluit, quod erant carissimae maximeque eum delectabant. eam navem nuper egomet vidi Veliae multique alii viderunt, pulcherrimam atque ornatissimam, iudices; quae quidem omnibus, qui eam asperxerant, prospectare iam exilium atque explorare fugam domini videbatur. quid mihi hoc loco respon- 45
debis? nisi forte id, quod, tametsi probari nullo modo potest, tamen dici quidem in iudicio de pecuniis repetundis necesse est, de tua pecunia aedificatam esse navem. aude hoc saltem dicere, quod necesse est. noli metuere, Hortensi, ne quaeram, qui licuerit aedificare navem senatori: antiquae sunt istae leges et mortuae, quem ad modum tu soles dicere, quae vetant. fuit ista res publica quondam, fuit ista severitas in iudiciis, ut istam rem accusator in magnis criminibus obiciendam putaret. quid enim tibi navi? qui si quo publice proficisceris, praesidii et vecturae causa sumptu publico navigia praebentur; privatim autem nec proficisci quoquam potes nec accersere res transmarinas ex eis locis, in quibus te habere nihil licet. deinde cur quicquam contra leges parasti? 46
valeret hoc crimen in illa vetere severitate ac dignitate rei publicae. nunc non modo te hoc crimine non arguo, sed ne illa quidem communi vituperatione reprehendo: tu tibi hoc numquam turpe, numquam criminosum, numquam invidiosum fore putasti, celeberrimo loco palam tibi aedificari onerariam navem in provincia, quam tu cum imperio obtinebas? quid eos loqui qui videbant, quid existimare eos qui audiebant arbitrabare? inanem te navem esse illam in Italiam adducturum? navicularian, cum Romam venisses, esse facturum? ne illud quidem quisquam poterat suspicari, te in Italia maritimum habere fundum et ad fructus deportandos onerariam navem comparare. eius modi voluisti de te sermonem esse omnium, palam ut loquerentur te illam navem parare,

Digitized by Google

quae praedam ex Sicilia deportaret et ad ea furta,
47 quae reliquisses, commearet. verum haec omnia, si doces navem de tua pecunia aedificatam, remitto atque concedo. sed hoc, homo amentissime, non intellegis priore actione ab istis ipsis Mamertinis, tuis laudatoribus, esse sublatum? nam dixit Heius, princeps istius legationis, quae ad tuam laudationem missa est, navem tibi operis publicis Mamertinorum esse factam eique faciendae senatorem Mamertinum publice praefuisse. reliqua est materies: hanc Reginis, ut ipsi dicunt — tametsi tu negare non potes — publice, quod Mamertini materiem non habent, imperavisti: si et ex quo fit navis et qui faciunt, imperio tibi tuo, non pretio praesto fuerunt, ubi tandem istud latet, quod tu de tua pecunia dicis im-
48 pensum? 'at Mamertini in tabulis nihil habent.' primum video potuisse fieri, ut ex aerario nihil darent: etenim vel Capitolium, sicut apud maiores nostros factum est, publice coactis fabris operisque imperatis, gratis exaedificari atque effici potuit; deinde [, id quod] perspicio — id quod ostendam, cum ipsos produxero, ipsorum ex litteris — multas pecunias isti erogatas in operum locationes falsas atque inanis esse perscriptas. iam illud minime mirum est, Mamertinos, a quo summum beneficium acceperant, quem sibi amiciorem quam populo Romano esse cognoverant, eius capiti litteris suis pepercisse. sed si argumento est Mamertinos tibi pecuniam non dedisse, quia scriptum non habent, sit argumento tibi gratis stare navem, quia quid emeris aut quid locaris
49 scriptum proferre non potes. at enim idcirco navem Mamertinis non imperasti, quod sunt foederati. di adprobent! habemus hominem in fetialium manibus educatum, unum praeter ceteros in publicis religionibus foederum sanctum ac diligentem; omnes qui ante *te* fuerunt praetores dedantur Mamertinis, quod eis navem contra pactionem foederis imperarint. sed tamen

Digitized by Google

tu, sancte homo ac religiose, cur Tauromenitanis item foederatis navem imperasti? an hoc probabis, in aequa causa populorum sine pretio varium ius et disparem condicionem fuisse? quid, si eius modi esse haec duo foedera duorum populorum, iudices, doceo, ut Tauromenitanis nominatim cautum et exceptum sit foedere ne navem dare debeant, Mamertinis in ipso foedere sanctum atque praescriptum sit ut navem dare necesse sit, istum autem contra foedus et Tauromenitanis imperasse et Mamertinis remisisse, numquid dubium poterit esse quin Verre praetore plus Mamertinis cybaea quam Tauromenitanis foedus opitulatum sit? recitentur foedera. — Isto igitur tuo, quem ad modum ipse praedicas, beneficio, ut res indicat, pretio atque mercede, minuisti maiestatem rei publicae, minuisti auxilia populi Romani, minuisti copias maiorum virtute ac sapientia comparatas; sustulisti ius imperii, condicionem sociorum, memoriam foederis: qui ex foedere ipso navem vel usque ad Oceanum, si imperassemus, sumptu periculoque suo armatam atque ornatam mittere debuerunt, ei ne in freto ante sua tecta et domos navigarent, ne sua moenia portusque defenderent, pretio abs te ius foederis et imperii condicionem redemerunt. quid censetis in hoc foedere faciendo voluisse Mamertinos impendere laboris, operae, pecuniae, ne haec biremis ascriberetur, si id ullo modo possent a nostris maioribus impetrare? nam cum hoc munus imponebatur tam grave civitati, inerat nescio quo modo in illo foedere societatis quasi quaedam nota servitutis. quod tum recentibus suis officiis, integra re, nullis populi Romani difficultatibus a maioribus nostris foedere adsequi non potuerunt, id nunc nullo officio suo, tot annis post, iure imperii nostri quotannis usurpatum ac semper retentum, summa in difficultate navium, a C. Verre pretio adsecuti sunt, ac non hoc

Digitized by Google

solum adsecuti, ne navem darent: ecquem nautam, ecquem militem qui aut in classe aut in praesidio esset te praetore per triennium Mamertini dederunt?
52 denique cum ex senatus consulto itemque ex lege Terentia et Cassia frumentum aequabiliter emi ab omnibus Siciliae civitatibus oporteret, id quoque munus leve atque commune Mamertinis remisisti. dices frumentum Mamertinos non debere. quo modo non debere? an, ut ne venderent? non enim erat hoc genus frumenti ex eo genere quod exigeretur, sed ex eo quod emeretur. te igitur auctore et interprete ne foro quidem et commeatu Mamertini iuvare po-
53 pulum Romanum debuerunt. quae tandem civitas fuit quae deberet? qui publicos agros arant certum est quid e lege censoria debeant: cur his quicquam praeterea ex alio genere imperasti? quid decumani, num quid praeter singulas decumas ex lege Hieronica debent? cur his quoque statuisti quantum ex hoc genere frumenti emptum darent? quid immunes? hi certe nihil debent. at eis non modo imperasti, verum etiam, quo plus darent quam poterant, haec sexagena milia modium, quae Mamertinis remiseras, addidisti. neque hoc dico ceteris non recte imperatum, sed Mamertinis, qui erant in eadem causa et quibus superiores omnes item ut ceteris imperarant pecuniamque ex senatus consulto et ex lege dissolverant, his dico non recte remissum. et ut hoc beneficium, quem ad modum dicitur, trabali clavo figeret, cum consilio causam Mamertinorum cognoscit et de consilii sententia Mamertinis se frumentum
54 non imperare pronuntiat. audite decretum mercennarii praetoris ex ipsius commentario et cognoscite quanta in scribendo gravitas, quanta in constituendo iure sit auctoritas. recita commentarium. 'D. C. S. libenter' ait se facere; itaque perscribit. quid, si hoc verbo non esses usus 'libenter,' nos videlicet invitum te quaestum facere putaremus? ac 'de consilii

Digitized by Google

sententia.' praeclarum recitari consilium, iudices, audistis. utrum vobis consilium tandem praetoris recitari videbatur, cum audiebatis nomina, an praedonis improbissimi societas atque comitatus? en foe- 55
derum interpretes, societatis pactores, religionis auctores! numquam in Sicilia frumentum publice est emptum quin Mamertinis pro portione imperaretur, ante quam hoc delectum praeclarumque consilium iste dedit, ut ab his nummos acciperet ac sui similis esset. itaque tantum valuit istius decreti auctoritas, quantum debuit eius hominis, qui, a quibus frumentum emere debuisset, eis decretum vendidisset: nam statim L. Metellus, ut isti successit, ex C. Sacerdotis et ex Sex. Peducaei instituto ac litteris frumentum Mamertinis imperavit. tum illi intellexerunt se id, 56
quod a malo auctore emissent, diutius obtinere non posse. age porro, tu, qui tam religiosum existimari te voluisti interpretem foederum, cur Tauromenitanis frumentum, cur Netinis imperasti? quarum civitatum utraque foederata est. ac Netini quidem sibi non defuerunt ac simul pronuntiasti 'libenter' te Mamertinis remittere, adierunt te et eandem suam causam foederis esse docuerunt: tu aliter decernere eadem in causa non potuisti; pronuntias Netinos frumentum dare non debere — et ab his tamen exigis. cedo mihi eiusdem praetoris litteras et rerum decretarum et frumenti imperati. LITTERAE RERUM DECRETARUM. quid potius in hac tanta et tam turpi inconstantia suspicari possumus, iudices, quam id, quod necesse est, aut isti a Netinis pecuniam, cum posceret, non datam, aut id esse actum, ut intellegerent Mamertini bene se apud istum tam multa pretia ac munera conlocasse, cum idem alii iuris ex eadem causa non obtinerent?

Hic mihi etiam audebit mentionem facere Ma- 57
mertinae laudationis, in qua quam multa sint volnera quis est vestrum, iudices, quin intellegat? primum

Digitized by Google

[ut] in iudiciis qui decem laudatores dare non potest, honestius est ei nullum dare quam illum quasi legitimum numerum consuetudinis non explere. tot in Sicilia civitates sunt, quibus tu per triennium praefuisti: arguunt ceterae, paucae et parvae et metu repressae silent, una laudat — hoc quid est nisi intellegere quid habeat utilitatis vera laudatio, sed tamen ita provinciae praefuisse, ut hac utilitate ne-
58 cessario sit carendum? deinde, quod alio loco antea dixi, quae est ista tandem laudatio, cuius laudationis legati et principes et publice tibi navem aedificatam et privatim se ipsos abs te spoliatos expilatosque esse dixerunt? postremo quid aliud isti faciunt, cum te soli ex Sicilia laudant, nisi testimonio nobis sunt omnia te sibi esse largitum, quae tu de re publica nostra detraxeris? quae colonia est in Italia tam bono iure, quod tam immune municipium, quod per hosce annos tam commoda vacatione omnium rerum sit usum quam Mamertina civitas? per triennium soli ex foedere quod debuerunt non dederunt; soli isto praetore omnium rerum immunes fuerunt; soli in istius imperio ea condicione vixerunt, ut populo Romano nihil darent, Verri nihil negarent.

59 Verum, ut ad classem, quo ex loco sum digressus, revertar, accepisti a Mamertinis navem contra leges, remisisti contra foedera: ita in una civitate bis improbus fuisti, cum et remisisti quod non oportebat et accepisti quod non licebat. exigere te oportuit navem, quae contra praedones, non quae cum praeda navigaret, quae defenderet ne provincia spoliaretur, non quae provinciae spolia asportaret. Mamertini tibi et urbem, quo furta undique deportares, et navem, in qua exportares, praebuere. illud tibi oppidum receptaculum praedae fuit, illi homines testes custodesque furtorum; illi tibi et locum furtis et furtorum vehiculum comparaverunt: itaque ne tum quidem, cum classem avaritia ac nequitia tua per-

Digitized by Google

didisti, Mamertinis navem imperare ausus es; quo tempore in tanta inopia navium tantaque calamitate provinciae, etiam si precario essent rogandi, tamen ab eis impetraretur. reprimebat enim tibi et impe-
5 randi vim et rogandi conatum praeclara illa, non populo Romano reddita biremis, sed praetori donata cybaea; ea fuit merces imperii, auxilii, iuris, consuetudinis, foederis.

Habetis unius civitatis firmum auxilium amissum 60
10 ac venditum pretio; cognoscite nunc novam praedandi rationem, ab hoc primum excogitatam. sumptum omnem in classem frumento, stipendio ceterisque rebus suo quaeque nauarcho civitas semper dare solebat: is neque ut accusaretur a nautis committere
15 audebat et civibus suis rationes referre debebat et in illo omni negotio non modo labore, sed etiam periculo suo versabatur. erat hoc, ut dico, factitatum semper, nec solum in Sicilia, sed in omnibus provinciis; etiam in sociorum et Latinorum stipendio
20 ac sumptu, tum cum illorum auxiliis uti solebamus: Verres post imperium constitutum primus imperavit ut ea pecunia omnis a civitatibus sibi adnumeraretur, ut is eam pecuniam tractaret quem ipse praefecisset. cui potest esse dubium quam ob rem et omnium 61
25 consuetudinem veterem primus immutaris et tantam utilitatem per alios tractandae pecuniae neglexeris et tantam difficultatem cum crimine, molestiam cum suspicione susceperis? deinde alii quaestus instituuntur, ex uno genere navali videte quam multi: acci-
30 pere a civitatibus pecuniam ne nautas darent; pretio certo missos facere nautas; missorum omne stipendium lucrari; reliquis quod deberet non dare. haec omnia ex civitatum testimoniis cognoscite. recita testimonium. — Huncine hominem! hancine impu- 62
35 dentiam, iudices! hanc audaciam! civitatibus pro numero militum pecuniarum summas discribere; certum pretium, sescenos nummos, nautarum missionis

Digitized by Google

constituere; quos qui dederat commeatum totius aestatis abstulerat, iste, quod eius nautae nomine pro stipendio frumentoque acceperat, lucrabatur: ita quaestus duplex unius missionis fiebat. atque haec homo amentissimus in tanto praedonum impetu tantoque periculo provinciae sic palam faciebat, ut et ipsi praedones scirent et tota provincia testis esset.

63 Cum propter istius hanc avaritiam nomine classis esset in Sicilia, re quidem vera naves inanes, quae praedam praetori, non quae praedonibus metum adferrent, tamen cum P. Caesetius et P. Tadius decem navibus suis semiplenis navigarent, navem quandam piratarum, praeda refertam, non ceperunt, sed abduxerunt, onere suo plane tardam atque depressam. erat ea navis plena iuventutis formosissimae, plena argenti facti atque signati, multa cum stragula veste. haec una navis a classe nostra non capta est, sed inventa ad Megaridem, qui locus est non longe a Syracusis: quod ubi isti nuntiatum est, tametsi in acta cum mulierculis iacebat ebrius, erexit se tamen et statim quaestori legatoque suo custodes misit compluris, ut omnia sibi integra quam primum ex-
64 hiberentur. adpellitur navis Syracusas; exspectatur ab omnibus supplicium: iste, quasi praeda sibi advecta, non praedonibus captis, si qui senes ac deformes erant, eos in hostium numero ducit; qui aliquid formae, aetatis artificiique habebant, abducit omnis, nonnullos scribis, filio cohortique distribuit; symphoniacos homines sex cuidam amico suo Romam muneri misit. nox illa tota in exinaniunda nave consumitur: archipiratam ipsum videt nemo, de quo supplicium sumi oportuit. hodie omnes sic habent — quid eius sit vos coniectura adsequi debetis — istum clam a piratis ob hunc archipiratam pecuniam
65 accepisse. 'coniectura est.' iudex esse bonus nemo potest, qui suspicione certa non movetur: hominem nostis, consuetudinem omnium tenetis, qui ducem

Digitized by Google

praedonum aut hostium ceperit, quam libenter eum palam ante oculos omnium esse patiatur: hominem in tanto conventu Syracusis vidi neminem, iudices, qui archipiratam captum sese vidisse diceret, cum omnes, ut mos est, [ut solet fieri,] concurrerent, quaererent, videre cuperent. quid accidit cur tanto opere iste homo occultaretur, ut eum ne casu quidem quisquam aspicere posset? homines maritimi Syracusis, qui saepe istius ducis nomen audissent, saepe timuissent, cum eius cruciatu atque supplicio pascere oculos animumque exsaturare vellent, potestas aspiciendi nemini facta est. unus pluris praedonum 66
duces vivos cepit P. Servilius quam omnes antea: ecquando igitur isto fructu quisquam caruit, ut videre piratam captum non liceret? at contra, quacumque iter fecit, hoc iucundissimum spectaculum omnibus vinctorum captorumque hostium praebebat; itaque ei concursus fiebant undique, ut non modo ex eis oppidis, qua ducebantur, sed etiam ex finitimis videndi causa convenirent. ipse autem triumphus quam ob rem omnium triumphorum gratissimus populo Romano fuit et iucundissimus? quia nihil est victoria dulcius, nullum est autem testimonium victoriae certius quam, quos saepe metueris, eos te vinctos ad supplicium duci videre. hoc tu quam ob rem non 67
fecisti? quam ob rem ita pirata iste occultatus est, quasi eum aspici nefas esset? quam ob rem supplicium non sumpsisti? quam ob causam hominem reservasti? ecquem scis in Sicilia antea captum archipiratam qui non securi percussus sit? unum cedo auctorem tui facti; unius profer exemplum. vivum tu archipiratam servabas: quo? per triumphum, credo, quem ante currum tuum duceres: neque enim quicquam erat reliquum, nisi uti classe populi Romani pulcherrima amissa provinciaque lacerata triumphus tibi navalis decerneretur. age porro, custodiri ducem 68
praedonum novo more quam securi feriri omnium

Digitized by Google

exemplo magis placuit. quae sunt istae custodiae? apud quos homines? quem ad modum est adservatus? lautumias Syracusanas omnes audistis, plerique nostis. opus est ingens, magnificum, regum ac tyrannorum: totum est e saxo in mirandam altitudinem depresso et multorum operis penitus exciso; nihil tam clausum ad exitum, nihil tam saeptum undique, nihil tam tutum ad custodiam nec fieri nec cogitari potest. in has lautumias, si qui publice custodiendi sunt, etiam ex ceteris oppidis Siciliae deduci imperantur.

69 eo quod multos captivos civis Romanos coniecerat, quod eodem ceteros piratas condi imperarat, intellexit, si hunc subditivum archipiratam in eandem custodiam dedisset, fore, ut a multis in lautumiis verus ille dux quaereretur; itaque hominem huic optimae tutissimaeque custodiae non audet committere: denique Syracusas totas timet: amandat hominem — quo? 'Lilybaeum fortasse?' video: tamen homines maritimos non plane reformidat. minime, iudices. 'Panhormum igitur?' audio: quamquam Syracusis, quoniam in Syracusano captus erat, maxime, si minus supplicio adfici, at custodiri oportebat. ne Panhormum quidem. quo igitur? quo putatis? ad homines a piratarum metu et suspicione alienissimos, a navigando rebusque maritimis remotissimos, ad Centuripinos, homines maxime mediterraneos, summos aratores, qui nomen numquam timuissent maritimi praedonis, unum te praetore horruissent Apronium, terrestrem archipiratam; et ut quivis facile perspiceret id ab isto actum esse, ut ille suppositus facile et libenter se illum, qui non erat, esse simularet, imperat Centuripinis, uti victu ceterisque rebus quam

71 liberalissime commodissimeque adhiberetur. interea Syracusani, homines periti et humani, qui non modo ea quae perspicua essent videre, verum etiam occulta suspicari possent, habebant rationem omnium cotidie piratarum, qui securi ferirentur: quam multos esse

Digitized by Google

oporteret, ex ipso navigio quod erat captum et ex remorum numero coniciebant. iste quod omnis, qui artificii aliquid habuerant aut formae, removerat atque abduxerat, reliquos si, ut consuetudo est, universos ad palum adligasset, clamorem populi fore suspicabatur, cum tanto plures abducti essent quam relicti: propter hanc causam cum instituisset alios alio tempore producere, tamen in tanto conventu nemo erat quin rationem numerumque haberet et reliquos non desideraret solum, sed etiam posceret et flagitaret. cum magnus numerus deesset, tum iste homo ne- 72
farius in eorum locum, quos domum suam de piratis abduxerat, substituere et supponere coepit civis Romanos, quos in carcerem antea coniecerat; quorum alios Sertorianos milites fuisse insimulabat et ex Hispania fugientis ad Siciliam adpulsos esse dicebat; alios, qui a praedonibus capti erant, cum mercaturas facerent aut aliquam ob causam navigarent, sua voluntate cum piratis fuisse arguebat: itaque alii [cives Romani] ne cognoscerentur, involutis e carcere capitibus ad palum atque ad necem rapiebantur; alii, cum a multis [civibus Romanis] cognoscerentur, ab omnibus defenderentur, securi feriebantur: quorum ego de acerbissima morte crudelissimoque cruciatu dicam, cum eum locum tractare coepero; et ita dicam, ut, si me in ea querimonia, quam sum habiturus de istius crudelitate et de civium Romanorum indignissima morte, non modo vires, verum etiam vita deficiat, id mihi praeclarum et iucundum putem. haec 73
igitur est gesta res, haec victoria praeclara: myoparone piratico capto dux liberatus, symphoniaci Romam missi; formosi homines et adulescentes et artifices domum abducti; in eorum locum et ad eorum numerum cives Romani hostilem in modum cruciati et necati; omnis vestis sublata, omne aurum et argentum ablatum et aversum. at quem ad modum ipse se induit priore actione? qui tot dies tacuisset,

Digitized by Google

repente in M. Annii, hominis splendidissimi, testimonio, cum is civem Romanum dixisset, archipiratam negasset securi esse percussum, exsiluit, conscientia sceleris et furore ex maleficiis concepto excitatus: dixit se, quod sciret sibi crimini datum iri pecuniam accepisse neque de vero archipirata sumpsisse supplicium, ideo se securi non percussisse; domi esse
74 apud sese archipiratas dixit duos. o clementiam populi Romani seu potius patientiam miram ac singularem! civem Romanum securi esse percussum M. Annius, eques Romanus, dicit: taces; archipiratam negat: fateris. fit gemitus omnium et clamor, cum tamen a praesenti supplicio tuo continuit populus Romanus se et repressit et salutis suae rationem iudicum severitati reservavit. quid? sciebas tibi crimini datum iri? quam ob rem sciebas? quam ob rem etiam suspicabare? inimicum habebas neminem; si haberes, tamen non ita vixeras, ut metum iudicii propositum habere deberes. an te, id quod fieri solet, conscientia timidum suspiciosumque faciebat? qui igitur, cum esses cum imperio, iam tum crimen et iudicium horrueris, hic cum tot testibus
75 coarguare, potes de damnatione dubitare? verum si crimen hoc metuebas, ne quis suppositum abs te esse diceret qui pro archipirata securi feriretur, utrum tandem tibi ad defensionem firmius fore putasti, in iudicio coactu atque efflagitatu meo producere ad ignotos tanto post eum quem archipiratam esse diceres, an recenti re, Syracusis, apud notos, inspectante Sicilia paene tota, securi ferire? vide quid intersit, utrum faciendum fuerit: in illo reprehensio nulla esset, hic defensio nulla est. itaque illud semper omnes fecerunt; hoc quis ante te, quis praeter te fecerit quaero. Piratam vivum tenuisti. quem ad finem? dum cum imperio fuisti. quam ob causam? quo exemplo? cur tam diu? cur, inquam, civibus Romanis, quos piratae ceperant, securi statim per-

Digitized by Google

cussis, ipsis piratis lucis usuram tam diuturnam dedisti? verum esto; sit illud liberum omne tempus, 76 quoad cum imperio fuisti: etiamne privatus, etiamne reus, etiamne paene damnatus hostium duces privata in domo retinuisti? unum, alterum mensem, prope annum denique, domi tuae piratae, a quo tempore capti sunt, quoad per me licitum est, fuerunt; hoc est, quoad per M'. Glabrionem licitum est, qui, postulante me, produci atque in carcerem condi imperavit. quod est huiusce rei ius? quae consuetudo? quod exemplum? hostem acerrimum atque infestissimum populi Romani seu potius communem hostem gentium nationumque omnium quisquam omnium mortalium privatus intra moenia domi suae retinere poterit? quid? si pridie quam a me tu coactus es 77 confiteri, civibus Romanis securi percussis praedonum ducem vivere, habitare apud te, si, inquam, pridie domo tua profugisset, si aliquam manum contra rem publicam facere potuisset, quid diceres? 'apud me habitavit, mecum fuit; ego illum ad iudicium meum, quo facilius crimen inimicorum diluere possem, vivum atque incolumem reservavi.' itane vero? tu tua pericula communi periculo defendes? tu supplicia, quae debentur hostibus victis, ad tuum, non ad rei publicae tempus conferes? populi Romani hostis privati hominis custodiis adservabitur? at etiam qui triumphant eoque diutius vivos hostium duces reservant, ut his per triumphum ductis, pulcherrimum spectaculum fructumque victoriae populus Romanus percipere possit, tamen cum de foro in Capitolium currus flectere incipiunt, illos duci in carcerem iubent; idemque dies et victoribus imperii et victis vitae finem facit. et 78 nunc cuiquam credo esse dubium quin tu id commissurus non fueris, praesertim cum statuisses, ut ais, tibi causam esse dicendam, ut ille archipirata non potius securi feriretur, quam, quod erat ante oculos positum, tuo periculo viveret! si enim esset

Digitized by Google

mortuus, tu, qui crimen ais te metuisse, quaero cui probares? cum constaret istum Syracusis a nullo visum esse [archipiratam], ab omnibus desideratum; cum dubitaret nemo quin abs te pecunia liberatus esset; cum volgo loquerentur suppositum in eius locum, quem pro illo probare velles; cum tu te fassus esses id crimen tanto ante metuisse: si eum diceres
79 esse mortuum, quis te audiret? nunc, cum vivum nescio quem istum producis, tamen te derideri vides: quid, si aufugisset, si vincula rupisset ita, ut Nico ille nobilissimus pirata fecit, quem P. Servilius, qua felicitate ceperat, eadem recuperavit, quid diceres? verum hoc erat: si ille semel verus pirata securi percussus esset, pecuniam illam non haberes, si hic falsus esset mortuus aut profugisset, non esset difficile alium in suppositi locum supponere. plura dixi quam volui de illo archipirata, et tamen ea, quae certissima sunt huius criminis argumenta, praetermisi; volo enim esse totum mihi crimen hoc integrum: est certus locus, certa lex, certum tribunal, quo hoc reservetur.

80 Hac tanta praeda auctus, mancipiis, argento, veste locupletatus, nihilo diligentior ad classem ornandam, milites revocandos alendosque esse coepit, cum ea res non solum provinciae saluti, verum etiam ipsi praedae posset esse: nam aestate summa, quo tempore ceteri praetores obire provinciam et concursare consuerunt aut etiam in tanto praedonum metu et periculo ipsi navigare, eo tempore ad luxuriam libidinesque suas domo sua regia [quae regis Hieronis fuit, qua praetores uti solent,] contentus non fuit: tabernacula, quem ad modum consuerat temporibus aestivis, quod antea demonstravi, carbaseis intenta velis conlocari iussit in litore, quod est litus in Insula Syracusis post Arethusae fontem, propter ipsum introitum atque ostium portus, amoeno
81 sane et ab arbitris remoto loco. hic dies aestivos

Digitized by Google

tot continuos populi Romani praetor, custos defensorque provinciae, sic vixit, ut muliebria cotidie convivia essent, vir adcubaret nemo praeter ipsum et praetextatum filium — tametsi recte sine exceptione dixeram virum, cum isti essent, neminem fuisse — nonnumquam etiam libertus Timarchides adhibebatur, mulieres autem nuptae nobiles praeter unam mimi Isidori filiam, quam iste propter amorem ab Rhodio tibicine abduxerat: erat Pipa quaedam, uxor Aeschrionis Syracusani, de qua muliere plurimi versus, qui in istius cupiditatem facti sunt, tota Sicilia percelebrantur; erat Nice, facie eximia, ut praedicatur, 82
uxor Cleomeni Syracusani. hanc vir [Cleomenes] amabat: verum tamen huius libidini adversari nec poterat nec audebat, et simul ab isto donis beneficiisque multis devinciebatur. illo autem tempore iste, tametsi ea est hominis impudentia, quam nostis ipsi, tamen cum vir esset Syracusis, uxorem eius parum poterat animo soluto ac libero tot in acta dies secum habere. itaque excogitat rem singularem: navis, quibus legatus praefuerat, Cleomeni tradit; classi populi Romani Cleomenem Syracusanum praeesse iubet atque imperare. hoc eo facit, ut ille non solum abesset a domo dum navigaret, sed etiam libenter cum magno honore beneficioque abesset; ipse autem remoto atque ablegato viro non liberius quam antea — quis enim umquam istius libidini obstitit? — sed paulo solutiore animo tamen secum illam haberet, si non tamquam virum, at tamquam aemulum removisset. accipit navis sociorum atque 83
amicorum Cleomenes Syracusanus. quid primum [autem] aut accusem aut querar? Siculone homini legati, quaestoris, praetoris denique potestatem, honorem, auctoritatem dari? si te impediebat ista conviviorum mulierumque occupatio, ubi quaestores? ubi legati? [ubi ternis denariis aestimatum frumentum? ubi muli? ubi tabernacula? ubi tot tantaque orna-

Digitized by Google

menta magistratibus et legatis a senatu populoque Romano permissa et data?] denique ubi praefecti, ubi tribuni tui? si civis Romanus dignus isto negotio nemo fuit, quid civitates, quae in amicitia fideque populi Romani perpetuo manserant? ubi Segestana? ubi Centuripina civitas? quae cum officiis, fide, vetustate, tum etiam cognatione populum Ro-
84 manum attingunt. o di immortales! quid? si harum ipsarum civitatum militibus, navibus, nauarchis Syracusanus Cleomenes iussus est imperare, non omnis honos ab isto dignitatis, aequitatis officiique sublatus est? ecquod in Sicilia bellum gessimus quin Centuripinis sociis, Syracusanis hostibus uteremur? atque ego haec ad memoriam vetustatis, non ad contumeliam civitatis referri volo. itaque ille vir clarissimus summusque imperator, M. Marcellus, cuius virtute captae, misericordia conservatae sunt Syracusae, habitare in ea parte urbis, quae in Insula est, Syracusanum neminem voluit: hodie, inquam, Syracusanum in ea parte habitare non licet; est enim locus, quem vel pauci possint defendere. committere igitur eum non [ante] fidelissimis hominibus noluit, simul quod ab illa parte urbis navibus aditus ex alto est; quam ob rem qui nostros exercitus saepe excluserant, eis
85 claustra loci committenda non existimavit. vide quid intersit inter tuam libidinem maiorumque auctoritatem, inter amorem furoremque tuum et illorum consilium atque prudentiam: illi aditum litoris Syracusanis ademerunt, tu imperium maritimum concessisti; illi habitare in eo loco Syracusanum qua naves accedere possent noluerunt, tu classi et navibus Syracusanum praeesse voluisti; quibus illi urbis suae partem ademerunt, eis tu nostri imperii partem dedisti, et, quorum sociorum opera Syracusani nobis dicto audientes sunt, eos Syracusano dicto audientis
86 esse iussisti. egreditur in Centuripina quadriremi Cleomenes e portu; sequitur Segestana navis, Tyn-

Digitized by Google

daritana, Herbitensis, Heracliensis, Apolloniensis, Haluntina, praeclara classis in speciem, sed inops et infirma propter dimissionem propugnatorum atque remigum. tam diu in imperio suo classem iste praetor diligens vidit, quam diu convivium eius flagitiosissimum praetervecta est; ipse autem, qui visus multis diebus non esset, tum se tamen in conspectum nautis paulisper dedit: stetit soleatus praetor populi Romani cum pallio purpureo tunicaque talari, muliercula nixus, in litore. iam hoc istum vestitu Siculi civesque Romani permulti saepe viderant. postea 87 quam paulum provecta classis est et Pachynum quinto die denique adpulsa, nautae coacti fame radices palmarum agrestium, quarum erat in illis locis, sicuti in magna parte Siciliae, multitudo, conligebant et eis miseri perditique alebantur. Cleomenes autem, qui alterum se Verrem cum luxuria ac nequitia tum etiam imperio putaret, similiter totos dies in litore tabernaculo posito perpotabat. ecce autem repente, ebrio Cleomene, esurientibus ceteris, nuntiatur piratarum esse navis in portu Odysseae — nam ita is locus nominatur —; nostra autem classis erat in portu Pachyni. Cleomenes autem, quod erat terrestre praesidium — non re, sed nomine —, speravit eis militibus, quos ex eo loco deduxisset, explere se numerum nautarum et remigum posse: reperta est eadem istius hominis avarissimi ratio in praesidiis quae in classibus: nam erant perpauci reliqui, ceteri dimissi. princeps Cleomenes in quadriremi Centuripina malum 88 erigi, vela fieri, praecidi ancoras imperavit; et simul, ut se ceteri sequerentur, signum dari iussit. haec Centuripina navis erat incredibili celeritate velis; nam scire isto praetore nemo poterat quid quaeque navis remis facere posset; etsi in hac quadriremi, propter honorem et gratiam Cleomenis, minime multi remiges et milites deerant. evolarat iam e conspectu fere fugiens quadriremis, cum etiamtum ceterae naves

Digitized by Google

89 uno in loco moliebantur. erat animus in reliquis: quamquam erant pauci, quoquo modo res se habebat, pugnare tamen se velle clamabant, et, quod reliquum vitae viriumque fames fecerat, id ferro potissimum reddere volebant. quod si Cleomenes non tanto ante fugisset, aliqua tamen ad resistendum ratio fuisset; erat enim sola illa navis constrata et ita magna, ut propugnaculo ceteris posset esse: quae si in praedonum pugna versaretur, urbis instar habere inter illos piraticos myoparones videretur; sed tum inopes, relicti ab duce praefectoque classis, eundem necessario
90 cursum tenere coeperunt. Helorum versus ut ipse Cleomenes ita ceteri navigabant; neque ei tam praedonum impetum fugiebant, quam imperatorem sequebantur. tum ut quisque in fuga postremus, ita in periculo princeps erat; postremam enim quamque navem piratae primam adoriebantur. ita prima Haluntinorum navis capitur, cui praerat Haluntinus, homo nobilis, Phylarchus, quem ab illis praedonibus Locrenses postea publice redemerunt;. ex quo vos priore actione iurato rem omnem causamque cognostis. deinde Apolloniensis navis capitur et eius
91 praefectus Anthropinus occiditur. haec dum aguntur, interea Cleomenes iam ad Helori litus pervenerat; iam sese in terram e navi eiecerat quadrirememque fluctuantem in salo reliquerat. reliqui praefecti navium, cum in terram imperator exisset, cum ipsi neque repugnare neque mari effugere ullo modo possent, adpulsis ad Helorum navibus Cleomenem persecuti sunt. tum praedonum dux Heracleo, repente, praeter spem, non sua virtute, sed istius avaritia nequitiaque victor, classem pulcherrimam populi Romani, in litus expulsam et eiectam, cum primum invesperasceret,
92 inflammari incendique iussit. o tempus miserum atque acerbum provinciae Siciliae! o casum illum multis innocentibus calamitosum atque funestum! o istius nequitiam ac turpitudinem singularem! una

Digitized by Google

atque eadem nox erat, qua praetor amoris turpissimi flamma, classis populi Romani praedonum incendio conflagrabat. adfertur nocte intempesta gravis huiusce mali nuntius Syracusas; curritur ad praetorium, quo istum ex illo praeclaro convivio reduxerant paulo ante mulieres cum cantu atque symphonia. Cleomenes, quamquam nox erat, tamen in publico esse non audet: includit se domi; neque aderat uxor, quae consolari hominem in malis posset. huius 93 autem praeclari imperatoris ita erat severa domi disciplina, ut in re tanta et tam gravi nuntio nemo admitteretur, nemo esset qui auderet aut dormientem excitare aut interpellare vigilantem: iam vero re ab omnibus cognita concursabat urbe tota maxima multitudo; non enim, sicut erat antea semper consuetudo, praedonum adventum significabat ignis e specula sublatus aut tumulo, sed flamma ex ipso incendio navium et calamitatem acceptam et periculum reliquum nuntiabat. cum praetor quaereretur et constaret neminem ei nuntiasse, fit ad domum eius cum clamore concursus atque impetus. tum iste excitatus 94 audit rem omnem ex Timarchide; sagum sumit. lucebat iam fere: procedit in medium, vini, somni, stupri plenus. excipitur ab omnibus eius modi clamore, ut ei Lampsaceni periculi similitudo versaretur ante oculos; hoc etiam maius [hoc] videbatur, quod in odio simili multitudo hominum haec erat maxima. tum istius acta commemorabatur, tum flagitiosa illa convivia; tum appellabantur a multitudine mulieres nominatim; tum quaerebant ex isto palam, tot dies continuos, per quos numquam visus esset, ubi fuisset, quid egisset; tum imperator ab isto praepositus Cleomenes flagitabatur; neque quicquam propius est factum, quam ut illud Uticense exemplum de Hadriano transferretur Syracusas, ut duo sepulcra duorum praetorum improborum duabus in provinciis constituerentur: verum habita est a multitudine ratio

Digitized by Google

temporis, habita tumultus, habita etiam dignitatis existimationisque communis, quod is est conventus Syracusis civium Romanorum, ut non modo illa provincia, verum etiam hac re publica dignissimus
95 existimetur. confirmant ipsi se, cum hic etiamtum semisomnus [stupri plenus] stuperet; arma capiunt; totum forum atque Insulam [,quae est urbis magna pars,] complent. unam illam noctem solam praedones ad Helorum commorati, cum fumantis etiam nostras navis reliquissent, accedere incipiunt ad Syracusas: qui videlicet saepe audissent nihil esse pulchrius quam Syracusarum moenia ac portus, statuerant se, si ea Verre praetore non vidissent, numquam esse
96 visuros. ac primo ad illa aestiva praetoris accedunt, ipsam illam ad partem litoris, ubi iste per eos dies, tabernaculis positis, castra luxuriae conlocarat. quem postea quam inanem locum offenderunt et praetorem iam movisse ex eo loco castra senserunt, statim sine ullo metu in ipsum portum penetrare coeperunt. cum in portum dico, iudices, — explanandum est enim diligentius eorum causa, qui locum ignorant — in urbem dico atque in urbis intimam partem venisse piratas; non enim portu illud oppidum clauditur, sed urbe portus ipse cingitur et continetur, ut non adluantur mari moenia extrema, sed ipse
97 influat in urbis sinum portus. hic te praetore Heracleo pirata cum quattuor parvis myoparonibus ad arbitrium suum navigavit. pro di immortales! piraticus myoparo, cum imperatoris populi Romani nomen ac fasces essent Syracusis, usque ad forum Syracusanum et ad omnis crepidines urbis accessit: quo neque Karthaginiensium gloriosissimae classes, cum mari plurimum poterant, multis bellis saepe conatae, umquam aspirare potuerunt, neque populi Romani invicta ante te praetorem gloria illa navalis umquam tot Punicis Siciliensibusque bellis penetrare potuit; qui locus eius modi est, ut ante Syracusani

Digitized by Google

in moenibus suis, in urbe, in foro hostem armatum ac victorem quam in portu ullam hostium navem viderint. hic te praetore praedonum naviculae per- 98
vagatae sunt, quo Atheniensium classis sola post hominum memoriam trecentis navibus vi ac multitudine invasit; quae in eo ipso portu, loci ipsius natura, victa atque superata est. hic primum opes illius civitatis comminutae depressaeque sunt; in hoc portu Atheniensium nobilitatis, imperii, gloriae naufragium factum existimatur. eone pirata penetravit, quo simul atque adisset, non modo a latere, sed etiam a tergo magnam partem urbis relinqueret? Insulam totam praetervectus est, quae est urbs Syracusis suo nomine ac moenibus, quo in loco maiores, ut ante dixi, Syracusanum habitare vetuerunt, quod, qui illam partem urbis tenerent, in eorum potestatem portum futurum intellegebant. at quem ad 99
modum est pervagatus? radices palmarum agrestium, quas in nostris navibus invenerant, iactabant, ut omnes istius improbitatem et calamitatem Siciliae possent cognoscere. Siculosne milites, aratorumne liberos, quorum patres tantum labore suo frumenti exarabant, ut populo Romano totique Italiae suppeditare possent, eosne in insula Cereris natos, ubi primum fruges inventae esse dicuntur, eo cibo esse usos, a quo maiores eorum ceteros quoque frugibus inventis removerunt? te praetore Siculi milites palmarum stirpibus, piratae Siculo frumento alebantur? o spectaculum miserum atque acerbum: ludibrio esse 100
urbis gloriam, populi Romani nomen, hominum honestissimorum conventum atque multitudinem piratico myoparoni! in portu Syracusano de classe populi Romani triumphum agere piratam, cum praetoris inertissimi nequissimique oculos praedonum remi respergerent!

Postea quam e portu piratae non metu aliquo adfecti, sed satietate exierunt, tum coeperunt quaerere homines causam illius tantae calamitatis. dicere

Digitized by Google

omnes et palam disputare, minime esse mirandum, si, remigibus militibusque dimissis, reliquis egestate et fame perditis, praetore tot dies cum mulierculis perpotante, tanta ignominia et calamitas esset accepta.
101 haec autem istius vituperatio atque infamia confirmabatur eorum sermone, qui a suis civitatibus illis navibus praepositi fuerant: qui ex illo numero reliqui Syracusas classe amissa refugerant, dicebant, quot ex sua quisque nave missos sciret esse. res erat clara, neque solum argumentis, sed etiam certis testibus istius audacia tenebatur. homo certior fit agi nihil in foro et conventu toto die, nisi hoc quaeri ex nauarchis, quem ad modum classis sit amissa; illos respondere et docere unum quemque, missione remigum, fame reliquorum, Cleomenis timore et fuga. quod postea quam iste cognovit, hanc rationem habere coepit: causam sibi dicendam esse statuerat iam ante quam hoc usu venit, ita ut ipsum priore actione dicere audistis; videbat illis nauarchis testibus tantum hoc crimen sustinere se nullo modo posse: consilium
102 capit primo stultum, verum tamen clemens. nauarchos ad se vocari iubet; veniunt: accusat eos, quod eius modi sermones de se habuerint; rogat ut in sua quisque dicat navi se tantum habuisse nautarum, quantum oportuerit, neque quemquam esse dimissum. illi enim vero se ostendunt, quod vellet, esse facturos. iste non procrastinat; advocat amicos statim; quaerit ex illis singillatim quot quisque nautas habuerit: respondet unus quisque, ut erat praeceptum. iste in tabulas refert; obsignat signis amicorum providens homo, ut contra hoc crimen, si quando opus esset,
103 hac videlicet testificatione uteretur. derisum esse credo hominem amentem a suis consiliariis et admonitum hasce ei tabulas nihil profuturas; etiam plus ex nimia praetoris diligentia suspicionis in eo crimine futurum. iam iste erat hac stultitia multis in rebus usus, ut publice quoque, quae vellet, in

Digitized by Google

litteras civitatum [tolli et] referri iuberet: quae omnia nunc intellegit sibi nihil prodesse, postea quam certis litteris, testibus auctoritatibusque convincitur. ubi hoc videt, illorum confessionem, testificationem suam [tabellas] sibi nullo adiumento futuras, init consilium, non improbi praetoris, nam id quidem esset ferendum, sed importuni atque amentis tyranni: statuit, si hoc crimen extenuari vellet — nam omnino tolli posse non arbitrabatur — nauarchos omnis, testis sui sceleris, vita esse privandos. occurrebat illa ratio: 104
'quid Cleomene fiet? poterone animum advertere in eos, quos dicto audientis esse iussi, missum facere eum, cui potestatem imperiumque permisi? poterone eos adficere supplicio, qui Cleomenem secuti sunt, ignoscere Cleomeni, qui secum fugere et se consequi iussit? poterone esse in eos vehemens, qui navis non modo inanis habuerunt, sed etiam apertas, in eum dissolutus, qui solus habuerit constratam navem et minus exinanitam? pereat Cleomenes una!' ubi fides? ubi exsecrationes? ubi dexterae complexusque? ubi illud contubernium muliebris militiae in illo delicatissimo litore? fieri nullo modo poterat quin Cleomeni parceretur. vocat Cleomenem; dicit ei se sta- 105
tuisse animadvertere in omnis nauarchos; ita sui periculi rationes ferre ac postulare. 'tibi uni parcam et potius istius culpae crimen vituperationemque inconstantiae suscipiam quam aut in te sim crudelis aut tot tam gravis testis vivos incolumisque esse patiar.' agit gratias Cleomenes, adprobat consilium, dicit ita fieri oportere, admonet tamen illud, quod istum fugerat, in Phalacrum, Centuripinum nauarchum, non posse animum adverti, propterea quod secum una fuisset in Centuripina quadriremi. quid ergo? iste homo ex eius modi civitate, adulescens nobilissimus, testis relinquetur? 'in praesentia,' inquit Cleomenes 'quoniam ita necesse est; sed post aliquid videbimus, ne iste nobis obstare possit.' haec postea 106

Digitized by Google

quam acta et constituta sunt, procedit iste repente e praetorio, inflammatus scelere, furore, crudelitate; in forum venit: nauarchos ad se vocari iubet. qui nihil metuerent, nihil suspicarentur, statim adcurrunt: iste hominibus miseris innocentibus inici catenas imperat. implorare illi fidem praetoris et quare id faceret rogare. tum iste hoc causae dicit, quod classem praedonibus prodidissent. fit clamor et admurmuratio populi, tantam esse in homine impudentiam atque audaciam, ut aut aliis causam calamitatis attribueret, quae omnis propter avaritiam ipsius accidisset, aut, cum ipse praedonum socius putaretur, aliis proditionis crimen inferret; deinde hoc quinto decimo die crimen esse natum post quam classis esset
107 amissa. cum haec ita fierent, quaerebatur ubi esset Cleomenes; non quo illum ipsum, cuicuimodi est, quisquam supplicio propter illud incommodum dignum putaret: nam quid Cleomenes facere potuit? — non enim possum quemquam insimulare falso — quid, inquam, magno opere potuit Cleomenes facere, istius avaritia navibus exinanitis? atque eum vident sedere ad latus praetoris et ad aurem familiariter, ut solitus erat, insusurrare. tum vero omnibus indignissimum visum est, homines honestissimos, electos e suis civitatibus, in ferrum atque in vincla coniectos, Cleomenem propter flagitiorum ac turpitudinum socie-
108 tatem familiarissimum esse praetori. adponitur eis tamen accusator Naevius Turpio quidam, qui C. Sacerdote praetore iniuriarum damnatus est, homo bene adpositus ad istius audaciam; quem iste in decumis, in rebus capitalibus, in omni calumnia praecursorem habere solebat et emissarium. veniunt Syracusas parentes propinquique miserorum adulescentium, hoc repentino calamitatis suae commoti nuntio; vinctos aspiciunt catenis liberos suos, cum istius avaritiae poenam collo et cervicibus suis sustinerent; adsunt, defendunt, proclamant, fidem tuam, quae nusquam

Digitized by Google

erat neque umquam fuerat, implorant. pater aderat Dexo Tyndaritanus, homo nobilissimus, hospes tuus, cuius tu domi fueras, quem hospitem appellaras: eum cum illa auctoritate miseria videres perditum, non te eius lacrimae, non senectus, non hospitii ius atque nomen ab scelere aliquam ad partem humanitatis revocare potuit? sed quid ego hospitii iura in hac 109
immani belua commemoro? qui Sthenium Thermitanum, hospitem suum, cuius domum per hospitium exhausit et exinanivit, absentem in reos rettulerit, indicta causa capite damnarit, ab eo nunc hospitiorum iura atque officia quaeramus? cum hominene crudeli nobis res est an cum fera atque immani belua? te patris lacrimae de innocentis filii periculo non movebant; cum patrem domi reliquisses, filium tecum haberes, te neque praesens filius de liberum caritate neque absens pater de indulgentia patria commonebat? catenas habebat hospes tuus, Aristeus, Dexonis 110
filius. quid ita? 'prodiderat classem.' quod ob praemium? 'deseruerat.' quid Cleomenes? 'ignavus fuerat.' at eum tu ob virtutem corona ante donaras. 'dimiserat nautas.' ab omnibus tu mercedem missionis acceperas. — Alter parens ex altera parte erat Herbitensis Eubulidas, homo domi suae clarus et nobilis; qui quia Cleomenem in defendendo filio laeserat, nudus paene est destitutus. quid erat autem quod quisquam diceret aut defenderet? 'Cleomenem nominare non licet.' "at causa cogit." 'moriere, si appellaris.' (numquam enim iste cuiquam est mediocriter minatus.) "at remiges non erant." 'praetorem tu accuses? frange cervices.' si neque praetorem neque praetoris aemulum appellari licebit, cum in his duobus tota causa sit, quid futurum est? — Dicit etiam 111
causam Heraclius Segestanus, homo domi suae nobilissimo loco natus. audite, ut vestra humanitas postulat, iudices; audietis enim de magnis incommodis iniuriisque sociorum. hunc scitote fuisse Heraclium

Digitized by Google

in ea causa, qui propter gravem morbum oculorum suorum tum non navigarit et iussu eius, qui potestatem habuit, in commeatu Syracusis remanserit: is certe neque classem prodidit neque metu perterritus fugit neque exercitum deseruit; etenim tunc esset hoc animum advertendum, cum classis Syracusis proficiscebatur. is tamen in eadem causa fuit, quasi esset in aliquo manifesto scelere deprehensus, in quem
112 ne falsi quidem causa conferri criminis potuit. Fuit in illis nauarchis Heracliensis quidam Furius, — nam habent illi nonnulla huiusce modi Latina nomina — homo, quam diu vixit, non domi suae solum, post mortem tota Sicilia clarus et nobilis; in quo homine tantum animi fuit, non solum ut istum libere laederet, nam id quidem, quoniam moriundum videbat, sine periculo se facere intellegebat, verum morte proposita, cum lacrimans in carcere mater noctis diesque adsideret, defensionem causae suae scripsit; quam nunc nemo est in Sicilia quin habeat, quin legat, quin tui sceleris et crudelitatis ex illa oratione commonefiat. in qua docet quot a civitate sua nautas acceperit, quot et quanti quemque dimiserit, quot secum habuerit, item de ceteris navibus dicit; quae cum apud te diceret, virgis oculi verberabantur. ille morte proposita facile dolorem corporis patiebatur; clamabat, id quod scriptum reliquit, facinus esse indignum, plus impudicissimae mulieris apud te de Cleomenis salute quam de sua vita lacrimas matris
113 valere. deinde etiam illud video esse dictum, quod, si recte vos populus Romanus cognovit, non falso ille de vobis iam in morte ipsa praedicavit: non posse Verrem testis interficiendo ius exstinguere; graviorem apud sapientis iudices se fore ab inferis testem, quam si vivus in iudicium produceretur: tum avaritiae solum, si viveret, nunc, cum ita esset necatus, sceleris, audaciae, crudelitatis testem fore. iam illa praeclara: non testium modo catervas, cum tua

Digitized by Google

res ageretur, sed ab dis manibus innocentium Poenas scelerumque Furias in tuum iudicium esse venturas; sese ideo leviorem suum casum fingere, quod iam ante aciem securium tuarum Sextiique tui carnificis voltum et manum vidisset, cum in conventu civium Romanorum iussu tuo securi cives Romani ferirentur. Ne multa, iudices: libertate, quam vos sociis dedistis, 114
hac ille in acerbissimo supplicio miserrimae servitutis abusus est. condemnat omnis de consilii sententia: tamen neque iste in tanta re tot hominum T. Vectium ad se accersit, quaestorem suum, cuius consilio uteretur, neque P. Cervium, talem virum, [legatum,] qui, quia legatus isto praetore in Sicilia fuit, primus ab isto iudex reiectus est, sed de latronum, hoc est de comitum suorum sententia condemnat omnis. hic cuncti Siculi, fidelissimi atque 115
antiquissimi socii, plurimis adfecti beneficiis a maioribus nostris, graviter commoventur et de suis periculis fortunisque omnibus pertimescunt; indigne ferunt illam clementiam mansuetudinemque nostri imperii tantam in crudelitatem inhumanitatemque esse conversam, condemnari tot homines uno tempore nullo crimine, defensionem suorum furtorum praetorem improbum ex indignissima morte innocentium quaerere. nihil addi iam videtur, iudices, ad hanc improbitatem, amentiam crudelitatemque posse, et recte nihil videtur: nam si cum aliorum improbitate certet, longe omnis multumque superabit; sed secum ipse 116
certat: id agit, ut semper superius suum facinus novo scelere vincat. Phalacrum Centuripinum dixeram exceptum esse a Cleomene, quod in eius quadriremi vectus esset: tamen, quia pertimuerat adulescens, quod eandem suam causam videbat esse quam illorum, qui innocentes peribant, accedit ad hominem Timarchides: a securi negat esse ei periculum; virgis ne caederetur monet ut caveat: ne multa, ipsum dicere adulescentem audistis se ob hunc metum pecu-

Digitized by Google

niam Timarchidi numerasse. levia sunt haec in hoc reo: metum virgarum nauarchus nobilissimae civitatis pretio redemit — humanum est; alius, ne condemnaretur, pecuniam dedit — usitatum est. non volt populus Romanus obsoletis criminibus accusari Verrem; nova postulat, inaudita desiderat: non de praetore Siciliae, sed de nefario tyranno fieri iudicium arbitratur. includuntur in carcerem condemnati; supplicium constituitur in illos, sumitur de miseris parentibus [nauarchorum]: prohibentur adire ad filios, prohibentur liberis suis cibum vestitumque [intro] ferre.

patres hi, quos videtis, iacebant in limine ipso matresque miserae pernoctabant ante ostium carceris, ab extremo conspectu liberum exclusae; quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum suorum postremum spiritum ore excipere liceret. aderat ianitor carceris, carnifex praetoris, mors terrorque sociorum et civium Romanorum, lictor Sextius, cui ex omni gemitu doloreque certa merces comparabatur: 'ut adeas, tantum dabis; ut tibi cibum vestitumque intro ferre liceat, tantum.' nemo recusabat. 'quid? ut uno ictu securis mortem filio tuo adferam, quid dabis? ne diu crucietur? ne saepius feriatur? ne cum sensu doloris aliquo spiritus ei auferatur?' etiam ob hanc causam pecunia lictori dabatur. o magnum atque intolerabilem dolorem! o gravem acerbamque fortunam! non vitam liberum, sed mortis celeritatem pretio redimere cogebantur parentes; atque ipsi etiam adulescentes cum Sextio suo de plaga et de uno illo ictu loquebantur, idque postremum parentis suos liberi orabant, ut levandi cruciatus sui causa lictori pecunia daretur. multi et graves dolores inventi parentibus et propinquis, multi: verum tamen mors sit extremum. non erit. estne aliquid ultra quo crudelitas progredi possit? reperietur. nam illorum, cum erunt securi percussi ac necati, corpora feris obicientur; hoc si luctuosum est parentibus, redimant pretio sepeliendi

Digitized by Google

potestatem. Onasum Segestanum, hominem nobilem, 120
dicere audistis se ob sepulturam Heraclii nauarchi
pecuniam Timarchidi numerasse; ne hoc possis di-
cere 'patres enim veniunt amissis filiis irati': vir
primarius, homo nobilissimus, dicit, neque de filio
dicit. iam hoc quis tum fuit Syracusis quin audierit,
quin sciat, has Timarchidi pactiones sepulturae cum
vivis etiam illis esse factas? non palam cum Ti-
marchide loquebantur? non omnes omnium propinqui
adhibebantur? non palam virorum funera locabantur?
qui omnibus rebus actis atque decisis producuntur
e carcere, deligantur. quis tam fuit illo tempore 121
ferreus, quis tam inhumanus praeter unum te, qui
non illorum aetate, nobilitate, miseria commoveretur?
ecquis fuit quin lacrimaret? quin ita calamitatem
illam putaret illorum, ut fortunam tamen non alie-
nam, periculum autem commune arbitraretur? feriun-
tur securi: laetaris tu in omnium gemitu et triumphas; testis avaritiae tuae gaudes esse sublatos.
errabas, Verres, et vehementer errabas, cum te ma-
culas furtorum et flagitiorum tuorum sociorum inno-
centium sanguine eluere arbitrabare: praeceps amentia
ferebare, qui te existimares avaritiae volnera crude-
litatis remediis posse sanare. etenim quamquam illi
sunt mortui sceleris tui testes, tamen eorum propin-
qui neque illis neque tibi desunt, tamen ex ipso illo
numero nauarchorum aliqui vivunt, adsunt, quos, ut
mihi videtur, ad illorum innocentium poenas fortuna
et ad hanc causam reservavit. adest Phylarchus 122
Haluntinus, qui quia cum Cleomene non fugit, op-
pressus a praedonibus et captus est; cui calamitas
saluti fuit: qui nisi captus a piratis esset, in hunc
praedonem sociorum incidisset; dicit is pro testimonio
de missione nautarum, de fame, de Cleomenis fuga.
adest Centuripinus Phalacrus, in amplissima civitate
amplissimo loco natus; eadem dicit; nulla in re
discrepat.

Digitized by Google

123 Per deos immortalis! quo tandem animo sedetis, iudices? aut haec quem ad modum auditis? utrum ego desipio et plus quam satis est doleo tanta calamitate miseriaque sociorum an vos quoque hic acerbissimus innocentium cruciatus et maeror pari sensu doloris adficit? ego enim cum Herbitensem, cum Heracliensem securi percussum esse dico, versatur mihi ante oculos indignitas calamitatis: eorum populorum civis, eorum agrorum alumnos, ex quibus maxima vis frumenti quotannis plebi Romanae illorum operis ac laboribus quaeritur, qui a parentibus spe nostri imperii nostraeque aequitatis suscepti educatique sunt, ad C. Verris nefariam immanitatem
124 et ad eius funestam securem esse servatos? cum mihi Tyndaritani illius venit in mentem, cum Segestani, tum iura simul civitatum atque officia considero: quas urbis P. Africanus etiam ornandas esse spoliis hostium arbitratus est, eas C. Verres non solum illis ornamentis, sed etiam viris nobilissimis nefario scelere privavit. en quod Tyndaritani libenter praedicent: 'nos in septemdecim populis Siciliae numeramur; nos semper omnibus Punicis Siciliensibusque bellis amicitiam fidemque populi Romani secuti sumus; a nobis omnia populo Romano semper et belli adiumenta et pacis ornamenta ministrata sunt.' multum vero haec eis iura profuerunt in istius imperio ac
125 potestate! vestros quondam nautas contra Karthaginem Scipio duxit: at nunc navem contra praedones paene inanem Cleomenes ducit. vobiscum Africanus hostium spolia et praemia laudis communicavit: at nunc per hunc spoliati, navi a praedonibus abducta, ipsi in hostium loco numeroque ducimini. Quid vero? illa Segestanorum non solum litteris tradita neque commemorata verbis, sed multis officiis illorum usurpata et comprobata cognatio quos tandem fructus huiusce necessitudinis in istius imperio tulit? nempe hoc iure fuit, iudices, ut ex sinu patriae nobilissimus

Digitized by Google

adulescens et ex complexu matris ereptus innocens filius istius carnifici Sextio dederetur; cui civitati maiores nostri maximos agros atque optimos concesserunt, quam immunem esse voluerunt, haec apud te cognationis, fidelitatis, vetustatis, auctoritatis ne hoc quidem iuris obtinuit, ut unius honestissimi atque innocentissimi civis mortem ac sanguinem deprecaretur.

Quo confugient socii? quem implorabunt? qua 126
spe denique ut vivere velint tenebuntur, si vos eos deseretis? ad senatumne venient? quid? ut de Verre supplicium sumat? non est usitatum, non est senatorium. ad populum Romanum confugient? facilis est causa populi [Romani]: legem enim se sociorum causa iussisse et ei vos legi custodes ac vindices praeposuisse dicet. hic locus igitur est unus quo perfugiant; hic portus, haec arx, haec ara sociorum: quo quidem nunc non ita confugiunt, ut antea in suis repetundis rebus solebant. non aurum, non argentum, non vestem, non mancipia repetunt, non ornamenta, quae ex urbibus fanisque erepta sunt: metuunt homines imperiti, ne iam haec populus Romanus concedat et ita velit fieri. patimur enim multos iam annos et silemus, cum videamus ad paucos homines omnis omnium nationum pecunias pervenisse; quod eo magis ferre animo aequo et concedere videmur, quia nemo istorum dissimulat, nemo laborat ut obscura sua cupiditas esse videatur. in urbe 127
nostra pulcherrima atque ornatissima quod signum, quae tabula picta est quae non ab hostibus victis capta atque deportata sit? at istorum villae sociorum fidelissimorum plurimis et pulcherrimis spoliis ornatae refertaeque sunt. ubi pecunias exterarum nationum esse arbitramini, quae nunc omnes egent, cum Athenas, Pergamum, Cyzicum, Miletum, Chium, Samum, totam denique Asiam, Achaiam, Graeciam, Siciliam tam in paucis villis inclusas esse videatis? sed haec,

Digitized by Google

ut dico, omnia iam socii vestri relinquunt et neglegunt, iudices. ne enim publice a populo Romano spoliarentur, officiis ac fide providerunt; paucorum cupiditati tum, cum obsistere non poterant, tamen sufficere aliquo modo poterant: nunc vero iam adempta est non modo resistendi, verum etiam suppeditandi facultas. itaque res suas neglegunt; pecunias, quo nomine iudicium hoc appellatur, non repetunt; relinquunt: hoc iam ornatu ad vos confugiunt.

128 aspicite, aspicite, iudices, squalorem sordisque sociorum! Sthenius hic Thermitanus cum hoc capillo atque veste, domu sua tota expilata, mentionem tuorum furtorum non facit: sese ipsum abs te repetit, nihil amplius; totum enim tua libidine et scelere ex sua patria, in qua multis virtutibus ac beneficiis princeps fuit, sustulisti. Dexo hic, quem videtis, non quae publice Tyndaride, non quae privatim sibi eripuisti, sed unicum miser abs te filium optimum atque innocentissimum flagitat; non ex litibus aestimatis tuis pecuniam domum, sed ex tua calamitate cineri atque ossibus filii sui solacium volt aliquod reportare. hic tam grandis natu Eubulidas hoc tantum exacta aetate laboris itinerisque suscepit, non ut aliquid de suis bonis recuperaret, sed ut, quibus oculis cruentas cervices filii sui viderat, isdem te condemnatum videret.

129 si per L. Metellum licitum esset, iudices, matres illorum miserorum sororesque [uxoresque] veniebant: quarum una, cum ego ad Heracliam noctu accederem, cum omnibus matronis eius civitatis et cum multis facibus mihi obviam venit, et ita, me suam salutem appellans, te suum carnificem nominans, filii nomen implorans, mihi ad pedes misera iacuit, quasi ego eius excitare ab inferis filium possem. faciebant hoc idem ceteris in civitatibus grandes natu matres et item parvi liberi miserorum; quorum utrumque aetas laborem et industriam meam, fidem et misericordiam

130 vestram requirebat. itaque ad me, iudices, hanc

Digitized by Google

querimoniam praeter ceteras Sicilia detulit; lacrimis ego huc, non gloria inductus accessi, ne falsa damnatio, ne carcer, ne catenae, ne verbera, ne secures, ne cruciatus sociorum, ne sanguis innocentium, ne denique etiam exsanguia corpora mortuorum, ne maeror parentum ac propinquorum magistratibus nostris quaestui posset esse. hunc ego si metum Siciliae damnatione istius per vestram fidem et veritatem deiecero, iudices, satis officio meo, satis illorum voluntati, qui a me hoc petiverunt, factum esse arbitrabor.

Quapropter si quem forte inveneris qui hoc 131
navale crimen conetur defendere, is ita defendat: illa communia, quae ad causam nihil pertinent, praetermittat, me culpae fortunam adsignare, calamitatem crimini dare, me amissionem classis obicere, cum multi viri fortes in communi incertoque periculo belli et terra et mari saepe offenderint. nullam tibi obicio fortunam; nihil est quod ceterorum res minus commode gestas proferas; nihil est quod multorum naufragia fortunae conligas: ego navis inanis fuisse dico, remiges nautasque dimissos, reliquos stirpibus vixisse palmarum; praefuisse classi populi Romani Siculum, perpetuo sociis atque amicis Syracusanum; te illo tempore ipso superioribusque diebus omnibus in litore cum mulierculis perpotasse dico; harum rerum omnium auctores testisque produco. num tibi 132
insultare in calamitate, num intercludere perfugia fortunae, num casus bellicos exprobrare aut obicere videor? tametsi solent ei fortunam sibi obici nolle, qui se fortunae commiserunt, qui in eius periculis sunt ac varietate versati. istius quidem calamitatis tuae fortuna particeps non fuit; homines enim in proeliis, non in conviviis, belli fortunam periclitari solent: in illa autem calamitate non Martem fuisse communem, sed Venerem possumus dicere. quodsi fortunam tibi obici non oportet, cur tu fortunae

Digitized by Google

illorum innocentium veniam ac locum non dedisti?
133 etiam illud praecidas licet, te, quod supplicium more
maiorum sumpseris securique percusseris, idcirco a
me in crimen et in invidiam vocari: non in supplicio
crimen meum vertitur; non ego nego securi quem-
quam feriri debere; non ego metum ex re militari,
non severitatem imperii, non poenam flagitii tolli
dico oportere; fateor non modo in socios, sed etiam
in civis militesque nostros persaepe esse severe ac
vehementer vindicatum. quare haec quoque praeter-
mittas licet. ego culpam non in nauarchis, sed in
te fuisse demonstro: te pretio remiges militesque
dimisisse arguo; hoc nauarchi reliqui dicunt; hoc
Netinorum foederata civitas publice dicit; hoc Ame-
stratini, hoc Herbitenses, hoc Aetnenses, Agyrinenses,
Tyndaritani publice dicunt; tuus denique testis, tuus
imperator, tuus aemulus, tuus hospes Cleomenes hoc
dicit, sese in terram esse egressum, ut Pachyno e
terrestri praesidio milites conligeret, quos in navibus
conlocaret. quod certe non fecisset, si suum nume-
rum naves haberent; ea est enim ratio instructarum
ornatarumque navium, ut non modo plures, sed ne
134 singuli quidem possint accedere. dico praeterea illos
ipsos reliquos nautas fame atque inopia rerum omnium
confectos fuisse ac perditos; dico aut omnis extra
culpam fuisse, aut, si uni attribuenda culpa sit, in
eo maximam fuisse, qui optimam navem, plurimos
nautas haberet, summum imperium obtineret, aut,
si omnes in culpa fuerint, non oportuisse Cleomenem
constitui spectatorem illorum mortis atque cruciatus;
dico etiam in ipso supplicio mercedem lacrimarum,
mercedem volneris atque plagae, mercedem funeris
135 ac sepulturae constitui nefas fuisse. quapropter si
mihi respondere voles, haec dicito: classem instructam
atque ornatam fuisse, nullum propugnatorem afuisse,
nullum vacuum tractum esse remum, rem frumentariam
esse [subito] suppeditatam; mentiri nauarchos, mentiri

Digitized by Google

tot tam gravis civitates, mentiri etiam Siciliam totam; proditum esse te a Cleomene, qui se dixerit exisse in terram ut Pachyno deduceret milites; animum illis, non copias defuisse; Cleomenem acerrime pugnantem ab eis relictum esse atque desertum; nummum ob sepulturam datum nemini. quae si dices, tenebere: sin alia dices, ea, quae a me dicta sunt, non refutabis.

Hic tu etiam dicere audebis 'est in iudicibus 136
ille familiaris meus, est paternus amicus ille.' non ut quisque maxime est, quicum tibi aliquid sit, ita te in huiusce modi crimine maxime eius pudet? 'paternus amicus est.' ipse pater si iudicaret, per deos immortalis, quid facere posses, cum tibi haec diceret: tu in provincia populi Romani praetor, cum tibi maritimum bellum esset administrandum, Mamertinis ex foedere quam deberent navem per triennium remisisti; tibi apud eosdem privata navis oneraria maxima publice est aedificata; tu a civitatibus pecunias classis nomine coëgisti; tu pretio remiges dimisisti; tu, navis cum esset ab quaestore et ab legato capta praedonum, archipiratam ab oculis omnium removisti; tu, qui cives Romani esse dicerentur, qui a multis cognoscerentur, securi ferire potuisti; tu tuam domum piratas abducere, tu in iudicium archipiratam domo producere ausus es; tu in pro- 137
vincia tam splendida, tu apud socios fidelissimos, civis Romanos honestissimos, in metu periculoque provinciae, dies continuos compluris in litore conviviisque iacuisti; te per eos dies nemo tuae domi convenire, nemo in foro videre potuit; tu sociorum atque amicorum ad ea convivia matres familias adhibuisti; tu inter eius modi mulieres praetextatum tuum filium, nepotem meum, conlocavisti, ut aetati maxime lubricae atque incertae exempla nequitiae parentis vita praeberet; tu praetor in provincia cum tunica pallioque purpureo visus es; tu propter amorem

Digitized by Google

libidinemque tuam imperium navium legato populi Romani ademisti, Syracusano tradidisti; tui milites in provincia Sicilia frugibus frumentoque caruerunt; tuâ luxuriâ atque avaritiâ classis populi Romani a
138 praedonibus capta et incensa est; post Syracusas conditas quem in portum numquam hostis accesserat, in eo te praetore primum piratae navigaverunt; neque haec tot et tanta dedecora dissimulatione tua neque oblivione hominum ac taciturnitate tegere voluisti, sed etiam navium praefectos sine ulla causa de complexu parentum suorum, hospitum tuorum, ad mortem cruciatumque rapuisti; neque te in parentum luctu atque lacrimis mei nominis commemoratio mitigavit; tibi hominum innocentium sanguis non modo voluptati, sed etiam quaestui fuit:' — haec si tibi tuus parens diceret, posses ab eo veniam petere? posses, ut tibi ignosceret, postulare?

139 Satis est factum Siculis, satis officio ac necessitudini, iudices, satis promisso nostro ac recepto: reliqua est ea causa, iudices, quae iam non recepta, sed innata, neque delata ad me, sed in animo sensuque meo penitus adfixa atque insita est; quae non ad sociorum salutem, sed ad civium Romanorum, hoc est ad unius cuiusque nostrum vitam et sanguinem pertinet. in qua nolite a me, quasi dubium sit aliquid, argumenta, iudices, exspectare: omnia, quae dicam, sic erunt inlustria, ut ad ea probanda totam Siciliam testem adhibere possem. furor enim quidam, sceleris et audaciae comes, istius effrenatum animum importunamque naturam tanta oppressit amentia, ut numquam dubitaret in conventu palam supplicia, quae in convictos maleficii servos consti-
140 tuta sunt, ea in civis Romanos expromere. virgis quam multos ceciderit quid ego commemorem? tantum brevissime, iudices, dico: nullum fuit omnino civitatis isto praetore in hoc genere discrimen; itaque iam consuetudine ad corpora civium Romanorum

Digitized by Google

etiam sine istius nutu ferebatur manus ipsa lictoris. num potes hoc negare, Verres, in foro Lilybaei maximo conventu C. Servilium, civem Romanum e conventu Panhormitano, veterem negotiatorem, ad tribunal, ante pedes tuos, ad terram virgis et verberibus abiectum? aude hoc primum negare, si potes: nemo Lilybaei fuit quin viderit, nemo in Sicilia quin audierit. plagis confectum dico a lictoribus tuis civem Romanum ante oculos tuos concidisse. at quam ob 141
causam, di immortales! tametsi iniuriam facio communi causae et iuri civitatis: quasi enim ulla possit esse causa cur hoc cuiquam civi Romano iure accidat, ita quaero quae in Servilio causa fuerit. ignoscite in hoc uno, iudices; in ceteris enim non magno opere causas requiram. locutus erat liberius de istius improbitate atque nequitia: quod isti simul ac renuntiatum est, hominem iubet Lilybaeum vadimonium Venerio servo promittere: promittit; Lilybaeum venitur. cogere eum coepit, cum ageret nemo, nemo postularet, sponsionem * milium nummum facere cum lictore suo, ni furtis quaestum faceret; recuperatores se de cohorte sua dicebat daturum: Servilius et recusare et deprecari, ne iniquis iudicibus, nullo adversario, iudicium capitis in se constitueretur. haec cum maxime loqueretur, sex lictores 142
circumsistunt valentissimi et ad pulsandos verberandosque homines exercitatissimi; caedunt acerrime virgis; denique proximus lictor, de quo iam saepe dixi, Sextius, converso bacillo oculos misero tundere vehementissime coepit. itaque ille, cum sanguis os oculosque complesset, concidit, cum illi nihilo minus iacenti latera tunderentur, ut aliquando spondere se diceret. sic ille adfectus illinc tum pro mortuo sublatus perbrevi postea est mortuus: iste autem homo Venerius, adfluens omni lepore ac venustate, de bonis illius in aede Veneris argenteum Cupidinem posuit. sic etiam fortunis hominum abutebatur ad nocturna vota cupiditatum suarum.

Digitized by Google

143 Nam quid ego de ceteris civium Romanorum suppliciis singillatim potius quam generatim atque universe loquar? carcer ille, qui est a crudelissimo tyranno Dionysio factus Syracusis, quae lautumiae vocantur, in istius imperio domicilium civium Romanorum fuit: ut quisque istius animum aut oculos offenderat, in lautumias statim coniciebatur. indignissimum hoc video videri omnibus, iudices, et id iam priore actione, cum haec testes dicerent, intellexi. retineri enim putatis oportere iura libertatis non modo hic, ubi tribuni plebis sunt, ubi ceteri magistratus, ubi forum plenum iudiciorum, ubi senatus auctoritas, ubi existimatio populi Romani et frequentia, sed ubicumque terrarum et gentium violatum ius civium Romanorum est, statuitis id pertinere ad
144 communem causam libertatis et dignitatis. in externorum hominum maleficorum sceleratorumque, in praedonum hostiumque custodias tu tantum numerum civium Romanorum includere ausus es? numquamne tibi iudicii, numquam contionis, numquam huius tantae frequentiae, quae nunc te animo iniquissimo infestissimoque intuetur, venit in mentem? numquam tibi populi Romani absentis dignitas, numquam species ipsa huiusce multitudinis in oculis animoque versata est? numquam te in horum conspectum rediturum, numquam in forum populi Romani venturum, numquam sub legum et iudiciorum potestatem ca-
145 surum esse duxisti? At quae erat ista libido crudelitatis exercendae? quae tot scelerum suscipiendorum causa? nulla, iudices, praeter praedandi novam singularemque rationem: nam ut illi, quos a poëtis accepimus, qui sinus quosdam obsedisse maritimos aut aliqua promunturia aut praerupta saxa tenuisse dicuntur, ut eos, qui essent adpulsi navigiis, interficere possent, sic iste in omnia maria infestus ex omnibus Siciliae partibus imminebat: quaecumque navis ex Asia, quae ex Syria, quae Tyro, quae

Digitized by Google

Alexandria venerat, statim certis indicibus et custodibus tenebatur; vectores omnes in lautumias conciebantur; onera atque merces in praetoriam domum deferebantur. versabatur in Sicilia longo intervallo alter, non Dionysius ille nec Phalaris, — tulit enim illa quondam insula multos et crudelis tyrannos — sed quoddam novum monstrum ex vetere illa immanitate, quae in isdem locis versata esse dicitur. non 146 enim Charybdim tam infestam neque Scyllam nautis quam istum in eodem freto fuisse arbitror; hoc etiam iste infestior, quod multo se pluribus et immanioribus canibus succinxerat; Cyclops alter, multo importunior: hic enim totam insulam obsidebat, ille Aetnam solam et eam Siciliae partem tenuisse dicitur. at quae causa tum subiciebatur ab ipso, iudices, huius tam nefariae crudelitatis? eadem, quae nunc in defensione commemorabitur: quicumque accesserant ad Siciliam paulo pleniores, eos Sertorianos milites esse atque a Dianio fugere dicebat. illi ad deprecandum periculum proferebant alii purpuram Tyriam, tus alii atque odores vestemque linteam, gemmas alii et margaritas, vina nonnulli Graeca venalisque Asiaticos, ut intellegeretur ex mercibus, quibus ex locis navigarent: non providerant eas ipsas sibi causas esse periculi, quibus argumentis se ad salutem uti arbitrabantur. iste enim haec eos ex piratarum societate adeptos esse dicebat; ipsos in lautumias abduci imperabat; navis eorum atque onera diligenter adservanda curabat. his institutis cum 147 completus iam mercatorum carcer esset, tum illa fiebant, quae L. Suetium, equitem Romanum, lectissimum virum, dicere audistis, et quae ceteros audietis: cervices in carcere frangebantur indignissime civium Romanorum, ut iam illa vox et imploratio civis Romanus sum, quae saepe multis in ultimis terris opem inter barbaros et salutem tulit, ea mortem illis acerbiorem et supplicium maturius ferret. quid

Digitized by Google

est, Verres? quid ad haec cogitas respondere? num mentiri me, num fingere aliquid, num augere crimen? num quid horum dicere istis defensoribus tuis audes? cedo mihi, quaeso, ex ipsius sinu litteras Syracusanorum, quas iste ad arbitrium suum confectas esse arbitratur; cedo rationem carceris, quae diligentissime conficitur, quo quisque die datus in custodiam, quo
148 mortuus, quo necatus sit. LITTERAE SYRACUSANORUM. videtis civis Romanos gregatim coniectos in lautumias; videtis indignissimo in loco coacervatam multitudinem vestrorum civium. quaerite nunc ve stigia, quibus exitus eorum ex illo loco compareant: nulla sunt. omnesne mortui? si ita posset defendere, tamen fides huic defensioni non haberetur. sed scriptum exstat in isdem litteris, quod iste homo barbarus ac dissolutus neque attendere umquam neque intellegere potuit: *ΕΔΙΚΑΙΩΘΗΣΑΝ*, inquit, hoc est, ut Siculi loquuntur, supplicio adfecti ac necati
149 sunt. si qui rex, si qua civitas exterarum gentium, si qua natio fecisset aliquid in civis Romanos eius modi, nonne publice vindicaremus? nonne bello persequeremur? possemus hanc iniuriam ignominiamque nominis Romani inultam impunitamque dimittere? quot bella maiores nostros et quanta suscepisse arbitramini, quod cives Romani iniuria adfecti, quod navicularii retenti, quod mercatores spoliati dicerentur? at ego iam retentos non queror; spoliatos ferendum puto: navibus, mancipiis, mercibus ademptis, in vincla mercatores esse coniectos et in vinclis civis
150 Romanos necatos esse arguo. si haec apud Scythas dicerem, non hic in tanta multitudine civium Romanorum, non apud senatores lectissimos civitatis, non in foro populi Romani, de tot et tam acerbis suppliciis civium Romanorum, tamen animos etiam barbarorum hominum permoverem; tanta enim huius imperii amplitudo, tanta nominis Romani dignitas est apud omnis nationes, ut ista in nostros homines

Digitized by Google

crudelitas nemini concessa esse videatur. nunc tibi ego ullam salutem, ullum perfugium putem, cum te implicatum severitate iudicum, circumretitum frequentia populi Romani esse videam? si, me hercule, 151
— id quod fieri non posse intellego — ex his te laqueis exueris ac te aliqua via ac ratione explicaris, in illas tibi maiores plagas incidendum est, in quibus te ab eodem me superiore ex loco confici et concidi necesse est. cui si etiam id, quod defendit, velim concedere, tamen ipsa illa falsa defensio non minus esse ei perniciosa quam mea vera accusatio debeat. quid enim defendit? ex Hispania fugientis se excepisse et supplicio adfecisse dicit. quis tibi id permisit? quo iure fecisti? quis idem fecit? qui tibi id facere licuit? forum plenum et basilicas istorum ho- 152
minum videmus et animo aequo videmus; civilis enim dissensionis et seu amentiae seu fati seu calamitatis non est iste molestus exitus, in quo reliquos saltem civis incolumis licet conservare: Verres, ille vetus proditor consulis, translator quaesturae, aversor pecuniae publicae, tantum sibi auctoritatis in re publica suscepit, ut, quibus hominibus per senatum, per populum Romanum, per omnis magistratus in foro, in suffragiis, in hac urbe, in re publica versari liceret, eis omnibus mortem acerbam crudelemque proponeret, si fortuna eos ad aliquam partem Siciliae detulisset. ad Cn. Pompeium, clarissimum virum 153
et fortissimum, permulti, occiso Perperna, ex illo Sertoriano numero militum confugerunt: quem non ille summo cum studio salvum incolumemque servavit? cui civi supplici non illa dextera invicta fidem porrexit et spem salutis ostendit? itane vero? quibus fuit portus apud eum, quem contra arma tulerant, eis apud te, cuius nullum in re publica momentum umquam fuit, mors et cruciatus erat constitutus? vide quam commodam defensionem excogitaris! malo me hercule id, quod tu defendis, his iudicibus po-

Digitized by Google

puloque Romano quam id, quod ego insimulo, probari; malo, inquam, te isti generi hominum quam mercatoribus et navicularíis inimicum atque infestum putari: meum enim crimen avaritiae te nimiae coarguit, tua defensio furoris cuiusdam et immanitatis et inauditae crudelitatis et paene novae proscriptionis.

154 sed non licet me isto tanto bono, iudices, uti; non licet. adsunt enim Puteoli toti; frequentissimi venerunt ad hoc iudicium mercatores, homines locupletes atque honesti, qui partim socios suos, partim libertos, partim conlibertos spoliatos, in vincla coniectos, partim in vinclis necatos, partim securi percussos esse dicunt. hic vide quam me sis usurus aequo. cum ego P. Granium testem produxero, qui suos libertos abs te securi percussos esse dicat, qui abs te navem suam mercesque repetat, refellito, si poteris: meum testem deseram, tibi favebo; te, inquam, adiuvabo. ostendito illos cum Sertorio fuisse, ab Dianio fugientis ad Siciliam esse delatos: nihil est quod te mallem probare; nullum enim facinus quod maiore supplicio dignum sit reperiri neque

155 proferri potest. reducam iterum equitem Romanum, L. Flavium, si voles, quoniam priore actione, ut patroni tui dictitant, nova quadam sapientia, ut omnes intellegunt, conscientia tua atque auctoritate meorum testium testem nullum interrogasti. interrogetur Flavius, si voles, quinam fuerit L. Herennius, is, quem ille argentariam Lepti fecisse dicit; qui cum amplius centum civis Romanos haberet ex conventu Syracusano, qui eum non solum cognoscerent, sed etiam lacrimantes ac te implorantes defenderent, tamen inspectantibus omnibus Syracusanis securi percussus est. hunc quoque testem meum refelli et illum Herennium Sertorianum fuisse abs te demon-

156 strari et probari volo. quid de illa multitudine dicemus eorum, qui capitibus involutis in piratarum captivorum numero producebantur, ut securi feriren-

Digitized by Google

tur? quae ista nova diligentia, quam ob causam abs te excogitata? an te L. Flavii ceterorumque de L. Herennio vociferatio commovebat? an M. Annii, gravissimi atque honestissimi viri summa auctoritas paulo diligentiorem timidioremque fecerat? qui nuper pro testimonio non advenam nescio quem nec alienum, sed eum civem Romanum, qui omnibus in illo conventu notus, qui Syracusis natus esset, abs te securi percussum esse dixit. post hanc illorum vociferationem, 157
post hanc communem famam atque querimoniam non mitior in supplicio, sed diligentior esse coepit: capitibus involutis civis Romanos ad necem producere instituit; quos tamen idcirco necabat palam, quod homines in conventu — id quod antea dixi — nimium diligenter praedonum numerum requirebant. haecine plebi Romanae te praetore est constituta condicio? haec negotii gerendi spes? hoc capitis vitaeque discrimen? parumne multa mercatoribus sunt necessario pericula subeunda fortunae, nisi etiam hae formidines ab nostris magistratibus atque in nostris provinciis impendebunt? ad eamne rem fuit haec suburbana ac fidelis Sicilia, plena optimorum sociorum honestissimorumque civium, quae civis Romanos omnis suis ipsa sedibus libentissime semper accepit, ut, qui usque ex ultima Syria atque Aegypto navigarent, qui apud barbaros propter togae nomen in honore aliquo fuissent, qui ex praedonum insidiis, qui ex tempestatum periculis profugissent, in Sicilia securi ferirentur, cum se iam domum venisse arbitrarentur?

Nam quid ego de P. Gavio, Consano municipe, 158
dicam, iudices? aut qua vi vocis, qua gravitate verborum, quo dolore animi dicam? tametsi dolor me non deficit: ut cetera mihi in dicendo digna re, digna dolore meo suppetant, magis laborandum est. Quod crimen eius modi est, ut, cum primum ad me delatum est, usurum me illo non putarem; tametsi enim

Digitized by Google

verissimum esse intellegebam, tamen credibile fore non arbitrabar: coactus lacrimis omnium civium Romanorum qui in Sicilia negotiantur, adductus Valentinorum, hominum honestissimorum, omniumque Reginorum testimoniis multorumque equitum Romanorum, qui casu tum Messanae fuerunt, dedi tantum priore actione testium, res ut nemini dubia esse
159 posset. quid nunc agam? cum iam tot horas de uno genere ac de istius nefaria crudelitate dicam, cum prope omnem vim verborum eius modi, quae scelere istius digna sint, aliis in rebus consumpserim, neque hoc providerim, ut varietate criminum vos attentos tenerem, quem ad modum de tanta re dicam? opinor, unus modus atque una ratio est: rem in medio ponam; quae tantum habet ipsa gravitatis, ut neque mea, quae nulla est, neque cuiusquam ad inflammandos
160 vestros animos eloquentia requiratur. Gavius hic, quem dico, Consanus, cum in illo numero civium Romanorum ab isto in vincla coniectus esset et nescio qua ratione clam e lautumiis profugisset Messanamque venisset, qui tam prope iam Italiam et moenia Reginorum, civium Romanorum, videret et ex illo metu mortis ac tenebris quasi luce libertatis et odore aliquo legum recreatus revixisset, loqui Messanae et queri coepit, se civem Romanum in vincla coniectum, sibi recta iter esse Romam, Verri se praesto advenienti futurum. non intellegebat miser nihil interesse, utrum haec Messanae an apud istum in praetorio loqueretur; nam, ut ante vos docui, hanc sibi iste urbem delegerat, quam haberet adiutricem scelerum, furtorum receptricem, flagitiorum omnium consciam: itaque ad magistratum Mamertinum statim deducitur Gavius; eoque ipso die casu Messanam Verres venit. res ad eum defertur: esse civem Romanum, qui se Syracusis in lautumiis fuisse quereretur, quem iam ingredientem in navem et Verri nimis atrociter minitantem ab se retractum esse et

Digitized by Google

adservatum, ut ipse in eum statueret quod videretur. agit hominibus gratias et eorum benevolentiam erga 161
se diligentiamque conlaudat; ipse inflammatus scelere et furore in forum venit: ardebant oculi; toto ex ore crudelitas eminebat. exspectabant omnes quo tandem progressurus aut quidnam acturus esset, cum repente hominem proripi atque in foro medio nudari ac deligari et virgas expediri iubet. clamabat ille miser se civem esse Romanum, municipem Consanum; meruisse cum L. Raecio, splendidissimo equite Romano, qui Panhormi negotiaretur, ex quo haec Verres scire posset. tum iste, se comperisse eum speculandi causa in Siciliam a ducibus fugitivorum esse missum; cuius rei neque index neque vestigium aliquod neque suspicio cuiquam esset ulla; deinde iubet undique hominem vehementissime verberari. caede- 162
batur virgis in medio foro Messanae civis Romanus, iudices, cum interea nullus gemitus, nulla vox alia illius miseri inter dolorem crepitumque plagarum audiebatur, nisi haec: 'civis Romanus sum.' hac se commemoratione civitatis omnia verbera depulsurum cruciatumque a corpore deiecturum arbitrabatur: is non modo hoc non perfecit, ut virgarum vim deprecaretur, sed, cum imploraret saepius usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici et aerumnoso, qui numquam istam pestem viderat, comparabatur. o nomen dulce libertatis! o ius eximium 163
nostrae civitatis! o lex Porcia legesque Semproniae! o graviter desiderata et aliquando reddita plebi Romanae tribunicia potestas! hucine tandem omnia reciderunt, ut civis Romanus in provincia populi Romani, in oppido foederatorum ab eo, qui beneficio populi Romani fascis et securis haberet, deligatus in foro virgis caederetur? quid? cum ignes ardentesque lamminae ceterique cruciatus admovebantur, si te illius acerba imploratio et vox miserabilis non inhibebat, ne civium quidem Romanorum, qui tum aderant,

Digitized by Google

fletu et gemitu maximo commovebare? in crucem tu agere ausus es quemquam qui se civem Romanum esse diceret? nolui tam vehementer agere hoc prima actione, iudices; nolui. vidistis enim, ut animi multitudinis in istum dolore et odio et communis periculi metu concitarentur: statui egomet mihi tum modum [orationi meae] et C. Numitorio, equiti Romano, primo homini, testi meo; et Glabrionem, id quod sapientissime fecit, facere laetatus sum, ut repente consilium in medio testimonio dimitteret: etenim verebatur ne populus Romanus ab isto eas poenas vi repetisse videretur, quas veritus esset ne iste legibus ac vestro iudicio non esset persoluturus.

164 nunc quoniam exploratum est omnibus, quo loco causa tua sit et quid de te futurum sit, sic tecum agam: Gavium istum, quem repentinum speculatorem fuisse dicis, ostendam in lautumias Syracusis abs te esse coniectum; neque id solum ex litteris ostendam Syracusanorum, ne possis dicere me, quia sit aliquis in litteris Gavius, hoc fingere et eligere nomen, ut hunc illum esse possim dicere, sed ad arbitrium tuum testis dabo, qui istum ipsum Syracusis abs te in lautumias coniectum esse dicant; producam etiam Consanos municipes illius ac necessarios, qui te nunc sero doceant, iudices non sero, illum P. Gavium, quem tu in crucem egisti, civem Romanum et municipem Consanum, non speculatorem fugitivorum fuisse.

165 cum haec omnia, quae polliceor, cumulate tuis patronis plana fecero, tum istuc ipsum tenebo, quod abs te mihi datur: eo contentum me esse dicam. quid enim nuper tu ipse, cum populi Romani clamore atque impetu perturbatus exsiluisti, quid, inquam, locutus es? illum, quod moram supplicio quaereret, ideo clamitasse, se esse civem Romanum: sed speculatorem fuisse. iam mei testes veri sunt. quid enim dicit aliud C. Numitorius? quid M. et P. Cottii, nobilissimi homines, ex agro Tauromenitano? quid Q.

Digitized by Google

Lucceius, qui argentariam Regii maximam fecit?
quid ceteri? adhuc enim testes ex eo genere a me
sunt dati, non qui novisse Gavium, sed se vidisse
dicerent, cum is, qui se civem Romanum esse cla-
maret, in crucem ageretur. hoc tu, Verres, idem
dicis; hoc tu confiteris illum clamitasse, se civem
esse Romanum; apud te nomen civitatis ne tantum
quidem valuisse, ut dubitationem aliquam [crucis],
ut crudelissimi taeterrimique supplicii aliquam parvam
moram saltem posset adferre. hoc teneo, hic haereo, 166
iudices, hoc sum contentus uno, omitto ac neglego
cetera: sua confessione induatur ac iuguletur necesse
est. qui esset ignorabas, speculatorem esse suspica-
bare; non quaero qua suspicione, tua te accuso
oratione: civem Romanum se esse dicebat. si tu
apud Persas aut in extrema India deprehensus, Verres,
ad supplicium ducerere, quid aliud clamitares, nisi
te civem esse Romanum? et si tibi ignoto apud
ignotos, apud barbaros, apud homines in extremis
atque ultimis gentibus positos nobile et inlustre apud
omnis nomen civitatis tuae profuisset, ille, quisquis
erat, quem tu in crucem rapiebas, qui tibi esset igno-
tus, cum civem se Romanum esse diceret, apud te
praetorem populi Romani, si non effugium, ne moram
quidem mortis mentione atque usurpatione civitatis
adsequi potuit? homines tenues, obscuro loco nati, 167
navigant, adeunt ad ea loca, quae numquam antea
viderunt, ubi neque noti esse eis, quo venerunt, neque
semper cum cognitoribus esse possunt; hac una tamen
fiducia civitatis non modo apud nostros magistratus,
qui et legum et existimationis periculo continentur,
neque apud civis solum Romanos, qui et sermonis
et iuris et multarum rerum societate iuncti sunt,
fore se tutos arbitrantur, sed, quocumque venerint,
hanc sibi rem praesidio sperant futuram. tolle hanc 168
spem, tolle hoc praesidium civibus Romanis; constitue
nihil esse opis in hac voce 'civis Romanus sum;'

Digitized by Google

posse impune praetorem aut alium quemlibet supplicium quod velit in eum constituere qui se civem Romanum esse dicat, quod eum qui sit ignoret: iam omnis provincias, iam omnia regna, iam omnis liberas civitates, iam omnem orbem terrarum, qui semper nostris hominibus maxime patuit, civibus Romanis ista defensione praecluseris. quid? si L. Raecium, equitem Romanum, qui tum in Sicilia erat, nominabat, etiamne id magnum fuit, Panhormum litteras mittere? adservasses hominem, custodiis Mamertinorum tuorum vinctum, clausum habuisses, dum Panhormo Raecius veniret: cognosceret hominem, aliquid de summo supplicio remitteres; si ignoraret, tum, si ita tibi videretur, hoc iuris in omnis constitueres, ut, qui neque tibi notus esset neque cognitorem locupletem daret, quamvis civis Romanus esset, in crucem tolleretur.

169 Sed quid ego plura de Gavio? quasi tu Gavio tum fueris infestus ac non nomini, generi, iuri civium hostis: non illi, inquam, homini, sed causae communi libertatis inimicus fuisti. quid enim attinuit, cum Mamertini more atque instituto suo crucem fixissent post urbem in via Pompeia, te iubere in ea parte figere quae ad fretum spectaret, et hoc addere, quod negare nullo modo potes, quod omnibus audientibus dixisti palam, te idcirco illum locum deligere, ut ille, quoniam se civem Romanum esse diceret, ex cruce Italiam cernere ac domum suam prospicere posset? itaque illa crux sola, iudices, post conditam Messanam illo in loco fixa est; Italiae conspectus ad eam rem ab isto delectus est, ut ille in dolore cruciatuque moriens perangusto fretu divisa servitutis ac libertatis iura cognosceret, Italia autem alumnum suum servitutis extremo summoque supplicio adfixum videret.

170 facinus est vincire civem Romanum, scelus verberare, prope parricidium necare: quid dicam in crucem tollere? verbo satis digno tam nefaria res appellari

Digitized by Google

nullo modo potest. non fuit his omnibus iste contentus: 'spectet,' inquit, 'patriam; in conspectu legum libertatisque moriatur.' non tu hoc loco Gavium, non unum hominem nescio quem, [civem Romanum,] sed communem libertatis et civitatis causam in illum cruciatum et crucem egisti. iam vero videte hominis audaciam: nonne eum graviter tulisse arbitramini, quod illam civibus Romanis crucem non posset in foro, non in comitio, non in rostris defigere? quod enim his locis in provincia sua celebritate simillimum, regione proximum potuit, elegit: monumentum sceleris audaciaeque suae voluit esse in conspectu Italiae, vestibulo Siciliae, praetervectione omnium, qui ultro citroque navigarent.

171 Si haec non ad civis Romanos, non ad aliquos amicos nostrae civitatis, non ad eos, qui populi Romani nomen audissent, denique, si non ad homines, verum ad bestias, aut etiam, ut longius progrediar, si in aliqua desertissima solitudine ad saxa et scopulos haec conqueri ac deplorare vellem, tamen omnia muta atque inanima tanta et tam indigna rerum acerbitate commoverentur: nunc vero cum loquar apud senatores populi Romani, legum et iudiciorum et iuris auctores, timere non debeo ne non unus iste civis Romanus illa cruce dignus, ceteri omnes simili periculo indignissimi iudicentur. 172 paulo ante, iudices, lacrimas in morte misera atque indigna nauarchorum non tenebamus et recte ac merito sociorum innocentium miseria commovebamur: quid nunc in nostro sanguine tandem facere debemus? nam civium Romanorum omnium sanguis coniunctus existimandus est, quoniam et salutis omnium ratio et veritas postulat: omnes hoc loco cives Romani et qui adsunt et qui ubique sunt vestram severitatem desiderant, vestram fidem implorant, vestrum auxilium requirunt; omnia sua iura, commoda, auxilia, totam denique libertatem in vestris sententiis versari arbi-

Digitized by Google

173 trantur. a me, tametsi satis habent, tamen, si res aliter acciderit, plus habebunt fortasse, quam postulant. nam si qua vis istum de vestra severitate eripuerit, id quod neque metuo, iudices, neque ullo modo fieri posse video; sed si in hoc me ratio fefellerit, Siculi causam suam perisse querentur et mecum pariter moleste ferent: populus quidem Romanus brevi, quoniam mihi potestatem apud se agendi dedit, ius suum me agente suis suffragiis ante Kal. Februarias recuperabit. ac si de mea gloria atque amplitudine quaeritis, iudices, non est alienum meis rationibus istum mihi ex hoc iudicio ereptum ad illud populi Romani iudicium reservari. splendida est illa causa, probabilis mihi et facilis, populo grata atque iucunda. denique, si videor hic, id quod ego non quaesivi, de uno isto voluisse crescere, isto absoluto, quod sine multorum scelere fieri non potest, de multis mihi crescere licebit. sed me hercule vestra reique publicae causa, iudices, nolo in hoc delecto consilio tantum flagitii existimare commissum; nolo eos iudices, quos ego probarim atque delegerim, sic in hac urbe notatos isto absoluto ambulare, ut non
174 cera, sed caeno obliti esse videantur. quam ob rem te quoque, Hortensi, si qui monendi locus ex hoc loco est, moneo: videas etiam atque etiam et consideres quid agas, quo progrediare, quem hominem et qua ratione defendas. neque de illo tibi quicquam praefinio, quo minus ingenio mecum atque omni dicendi facultate contendas: cetera si qua putas te occultius extra iudicium, quae ad iudicium pertineant, facere posse, si quid artificio consilio, potentia gratia, copiis istius moliri cogitas, magno opere censeo desistas, et illa, quae temptata iam et coepta sunt ab isto, a me autem pervestigata et cognita, moneo ut exstinguas et longius progredi ne sinas. magno tuo periculo peccabitur in hoc iudicio, maiore
175 quam putas. quod enim te liberatum iam existima-

Digitized by Google

tionis metu, defunctum honoribus, designatum consulem cogites, mihi crede, ornamenta ista et beneficia populi Romani non minore negotio retinentur quam comparantur. tulit haec civitas, quoad potuit, quoad necesse fuit, regiam istam vestram dominationem in iudiciis et in omni re publica; tulit: sed quo die populo Romano tribuni plebi restituti sunt, omnia ista vobis, si forte nondum intellegitis, adempta atque erepta sunt. omnium nunc oculi coniecti sunt hoc ipso tempore in unum quemque nostrum, qua fide ego accusem, qua religione hi iudicent, qua tu ratione defendas. de omnibus nobis, si qui tantulum de 176
recta regione deflexerit, non illa tacita existimatio, quam antea contemnere solebatis, sed vehemens ac liberum populi Romani iudicium consequetur. nulla tibi, Quinte, cum isto cognatio, nulla necessitudo; quibus excusationibus antea nimium in aliquo iudicio studium tuum defendere solebas, earum habere in hoc homine nullam potes. quae iste in provincia palam dictitabat, cum ea, quae faciebat, tua se fiducia facere dicebat, ea ne vera putentur tibi maxime est providendum. ego mei rationem iam officii con- 177
fido esse omnibus iniquissimis meis persolutam; nam istum paucis horis primae actionis omnium mortalium sententiis condemnavi. reliquum iudicium iam non de mea fide, quae perspecta est, nec de istius vita, quae damnata est, sed de iudicibus et, vere ut dicam, de te futurum est. at quo tempore futurum est? — nam id maxime providendum est: etenim cum omnibus in rebus tum in re publica permagni momenti est ratio atque inclinatio temporum — nempe eo, cum populus Romanus aliud genus hominum atque alium ordinem ad res iudicandas requirit [,nempe] lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata: quam non is promulgavit, quo nomine proscriptam videtis, sed hic reus: hic, inquam, sua spe atque opinione, quam de vobis habet, legem illam scribendam pro-

Digitized by Google

178 mulgandamque curavit. itaque cum primo agere coepimus, lex non erat promulgata; cum iste vestra severitate permotus multa signa dederat, quam ob rem responsurus non videretur, mentio de lege nulla fiebat: postea quam iste recreari et confirmari visus est, lex statim promulgata est. cui legi cum vestra dignitas vehementer adversetur, istius spes falsa et insignis impudentia maxime suffragatur. hic si quid erit commissum a quoquam vestrum quod reprehendatur, aut populus Romanus iudicabit de eo homine, quem iam ante iudiciis indignum putarit, aut ei, qui propter offensionem iudiciorum de veteribus iudicibus lege
179 nova novi iudices erunt constituti. mihi porro, ut ego non dicam, quis omnium mortalium non intellegit quam longe progredi sit necesse? potero silere, Hortensi, potero dissimulare, cum tantum res publica volnus acceperit, ut expilatae provinciae, vexati socii, di immortales spoliati, cives Romani cruciati et necati impune me actore esse videantur? potero ego hoc onus tantum aut in hoc iudicio deponere aut tacitus sustinere? non agitanda res erit? non in medium proferenda? non populi Romani fides imploranda? non omnes, qui tanto se scelere obstrinxerunt, ut aut fidem suam corrumpi paterentur aut iudicium corrumperent, in discrimen aut iudicium vocandi?
180 quaeret aliquis fortasse: 'tantumne igitur laborem, tantas inimicitias tot hominum suscepturus es?' non studio quidem hercule ullo neque voluntate; sed non idem licet mihi, quod eis, qui nobili genere nati sunt, quibus omnia populi Romani beneficia dormientibus deferuntur: longe alia mihi lege in hac civitate et condicione vivendum est. venit mihi in mentem M. Catonis, hominis sapientissimi et vigilantissimi, qui cum se virtute, non genere, populo Romano commendari putaret, cum ipse sui generis initium ac nominis ab se gigni et propagari vellet, hominum potentissimorum suscepit inimicitias et maximis laboribus

Digitized by Google

usque ad summam senectutem summa cum gloria vixit. postea Q. Pompeius, humili atque obscuro loco 181
natus, nonne plurimis inimicitiis maximisque suis periculis ac laboribus amplissimos honores est adeptus? modo C. Fimbriam, C. Marium, C. Caelium vidimus non mediocribus inimicitiis ac laboribus contendere, ut ad istos honores pervenirent, ad quos vos per ludum et per neglegentiam pervenistis. haec eadem est nostrae rationis regio et via; horum nos hominum sectam atque instituta persequimur. videmus quanta sit in invidia quantoque in odio apud quosdam nobilis homines novorum hominum virtus et industria: si tantulum oculos deiecerimus, praesto esse insidias; si ullum locum aperuerimus suspicioni aut crimini, accipiendum statim volnus esse; semper nobis vigilandum, semper laborandum videmus. inimicitiae sunt: subeantur; labor: suscipiatur; etenim tacitae magis et occultae inimicitiae timendae sunt quam indictae atque apertae. hominum nobilium non fere quisquam nostrae industriae favet; nullis nostris officiis benevolentiam illorum adlicere possumus: quasi natura et genere diiuncti sint, ita dissident a nobis animo et voluntate. quare quid habent eorum inimicitiae periculi, quorum animos iam ante habueris inimicos et invidos quam ullas inimicitias susceperis? quam ob rem mihi, iudices, optatum illud 183
est, in hoc reo finem accusandi facere, cum et populo Romano satis factum et receptum officium Siculis, necessariis meis, erit persolutum; deliberatum autem est, si res opinionem meam, quam de vobis habeo, fefellerit, non modo eos persequi, ad quos maxime culpa corrupti iudicii, sed etiam illos, ad quos conscientiae contagio pertinebit. proinde si qui sunt, qui in hoc reo aut potentes aut audaces aut artifices ad corrumpendum iudicium velint esse, ita sint parati, ut disceptante populo Romano mecum sibi rem videant futuram; et si me in hoc reo, quem mihi

Digitized by Google

inimicum Siculi dederunt, satis vehementem, satis perseverantem, satis vigilantem esse cognorunt, existiment in his hominibus, quorum ego inimicitias populi Romani salutis causa suscepero, multo graviorem atque acriorem futurum.

184 Nunc te, Iuppiter Optime Maxime, cuius iste donum regale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio atque ista arce omnium nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum atque promissum, per nefarium scelus de manibus regiis extorsit, cuiusque sanctissimum et pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit; teque, Iuno regina, cuius duo fana duabus in insulis posita sociorum, Melitae et Sami, sanctissima et antiquissima, simili scelere idem iste omnibus donis ornamentisque nudavit; teque, Minerva, quam item duobus in clarissimis et religiosissimis templis expilavit, Athenis, cum auri grande pondus, Syracusis, cum omnia praeter
185 tectum et parietes abstulit; teque, Latona, et Apollo et Diana, quorum iste Deli non fanum, sed, ut hominum opinio et religio fert, sedem antiquam divinumque domicilium nocturno latrocinio atque impetu compilavit; etiam te, Apollo, quem iste Chio sustulit; teque etiam atque etiam, Diana, quam Pergae spoliavit, cuius simulacrum sanctissimum Segestae, bis apud Segestanos consecratum, semel ipsorum religione, iterum P. Africani victoria, tollendum asportandumque curavit; teque, Mercuri, quem Verres in domo et in privata aliqua palaestra posuit, P. Africanus in urbe sociorum et in gymnasio Tyndaritanorum iuventutis
186 illorum custodem ac praesidem voluit esse; teque, Hercules, quem iste Agrigenti nocte intempesta servorum instructa et comparata manu convellere ex suis sedibus atque auferre conatus est; teque, sanctissima mater Idaea, quam apud Enguinos augustissimo et religiosissimo in templo sic spoliatam reliquit, ut nunc nomen modo Africani et vestigia violatae reli-

Digitized by Google

gionis maneant, monumenta victoriae fanique ornamenta non exstent; vosque, omnium rerum forensium, consiliorum maximorum, legum iudiciorumque arbitri et testes, celeberrimo in loco populi Romani locati, Castor et Pollux, quorum e templo quaestum iste sibi et praedam improbissimam comparavit; omnesque di, qui vehiculis tensarum sollemnis coetus ludorum initis, quorum iter iste ad suum quaestum, non ad religionum dignitatem faciundum exigendumque curavit; teque, Ceres, et Libera, quarum sacra, 187
sicut opiniones hominum ac religiones ferunt, longe maximis atque occultissimis caerimoniis continentur, a quibus initia vitae atque victus, morum, legum, mansuetudinis, humanitatis hominibus et civitatibus data ac dispertita esse dicuntur, quarum sacra populus Romanus a Graecis ascita et accepta tanta religione et publice et privatim tuetur, non ut ab illis huc adlata, sed ut ceteris hinc tradita esse videantur: quae ab isto uno sic polluta ac violata sunt, ut simulacrum Cereris unum, quod a viro non modo tangi sed ne aspici quidem fas fuit, e sacrario Catinae convellendum auferendumque curaverit, alterum autem Henna ex sua sede ac domo sustulerit, quod erat tale, ut homines, cum viderent, aut ipsam videre se Cererem aut effigiem Cereris non humana manu factam, sed de caelo lapsam arbitrarentur; vos 188
etiam atque etiam imploro et appello, sanctissimae deae, quae illos Hennensis lacus lucosque incolitis, cunctaeque Siciliae, quae mihi defendenda tradita est, praesidetis, a quibus, inventis frugibus et in orbem terrarum distributis, omnes gentes ac nationes vestri religione numinis continentur; ceteros item deos deasque omnis imploro et obtestor, quorum templis et religionibus iste nefario quodam furore et audacia instinctus bellum sacrilegum semper impiumque habuit indictum, ut, si in hoc reo atque in hac causa omnia mea consilia ad salutem sociorum, dignitatem

Digitized by Google

populi Romani, fidem meam spectaverunt, si nullam ad rem nisi ad officium et virtutem omnes meae curae, vigiliae cogitationesque laborarunt, quae mea mens in suscipienda causa fuit, fides in agenda, eadem
189 vestra sit in iudicanda; deinde uti C. Verrem, si eius omnia sunt inaudita et singularia facinora sceleris, audaciae, perfidiae, libidinis, avaritiae, crudelitatis, dignus exitus eius modi vita atque factis vestro iudicio consequatur; utique res publica meaque fides una hac accusatione mea contenta sit, mihique posthac bonos potius defendere liceat quam improbos accusare necesse sit.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

DE IMPERIO CN. POMPEI ORATIO AD QUIRITES QUAE OLIM INSCRIBEBATUR PRO LEGE MANILIA.

L. Licinius Lucullus cum inde ab a. u. c. 680 (a. C. n. 74) primum consul, deinde pro consule bellum Mithridaticum praeclare gessisset iamque fere confecisset, sed gravissima seditione in exercitu orta ut in media quasi victoria consisteret coactus esset, a senatu revocatus et, priusquam provincia decederet, ei qui succederet missus est M'. Acilius Glabrio, homo inertissimus (a. u. c. 687, a. C. n. 67). Mithridates autem discordia et infirmitate ducum, intemperantia et licentia militum callide usus rem Romanam iam in summum discrimen adduxerat, cum a. u. c. 688 (a. C. n. 66) M'. Aemilio Lepido L. Vulcatio Tullo coss. C. Manilius tribunus plebis ad populum tulit, ut Pompeio, qui modo piratas Cilices devicerat, Mithridatici belli administratio committeretur. hanc legem cum optimates impugnarent, Cicero praetor creatus hac oratione, quam primam habuit ad populum, magno opere suasit.

§ 1—3 exordium; 4—5 proponit Cicero causam, quam § 6 (cl. 27. 49. 51 extr.) ita partitur ut dicat (I) primum de genere belli (6—19; necessarium esse variis de causis 6—11; 11. 12; 12. 13; 14—16; 17—19); (II) deinde de magnitudine belli, 20—(21. 22—)26; (III) tertium de duce deligendo (27—68): (1) 27—50 neminem esse magis idoneum quam Pompeium demonstratur (cf. 49) (a) tum propter praeclaram indolem (28—48) i. e. et belli scientiam (28) et virtutem (29—35; 36—42) et auctoritatem (43—46) et felicitatem, (b) tum propter opportunitates quasdam (50). (2) 51—68 refutantur sententiae adversariorum, nominatim Q. Hortensii (52—58) Q. Catulique (59; 60—63), tum aliis de causis (52—63; 63 in. — 64 in.; 64 in. — 68) tum propter auctoritatem maiorem virorum quorundam optimorum, Pompeium ut bello gerendo praeficiant suadentium (68); a via incepta deflectit 57. 58 de Gabinio legando disserens, et 64—67 Pompeium denuo laudibus extollens. — 69—71 peroratio.

Digitized by Google

1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites, tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. nam cum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem statueremque nihil huc nisi perfectum ingenio, elaboratum industria adferri oportere, omne meum tempus ami-
2 corum temporibus transmittendum putavi. ita neque hic locus vacuus umquam fuit ab eis, qui vestram causam defenderent, et meus labor in privatorum periculis caste integreque versatus ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. nam cum propter dilationem comitiorum ter praetor primus centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. nunc cum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilanti ex forensi usu prope cotidiana dicendi exercitatio potuit adferre, certe et si quid auctoritatis in me est, apud eos utar qui eam mihi dederunt, et si quid in dicendo consequi possum, eis ostendam potissimum qui ei quoque rei fructum suo iudicio tribuendum
3 esse duxerunt. atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit: dicendum est enim de Cn. Pompei singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum quam principium invenire: ita mihi non tam copia quam modus in dicendo quaerendus est.

4 Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur, bellum grave et periculosum vestris vectigalibus ac sociis a duobus poten-

Digitized by Google

tissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane, quorum alter relictus, alter lacessitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur. equitibus Romanis, honestissimis viris, adferuntur ex Asia cotidie litterae, quorum magnae res aguntur in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, vicos exustos esse compluris; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; L. Lucullum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti, eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

Causa quae sit videtis; nunc quid agendum sit considerate. primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum.

Genus est belli eius modi, quod maxime vestros 6 animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat: in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus cum magna in omnibus rebus tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum et rei publicae causa consulendum. et quoniam semper appetentes gloriae praeter ceteras 7 gentis atque avidi laudis fuistis, delenda est vobis illa macula Mithridatico bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine, quod is, qui uno die tota in

Digitized by Google

Asia, tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione innumerabiles civis Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat et ita regnat, ut se non Ponti neque Cappadociae latebris occultare velit, sed emergere ex patrio regno atque in vestris vectigalibus, hoc est in Asiae luce versari.

8 etenim adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent: triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores, sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. verum tamen illis imperatoribus laus est tribuenda quod egerunt, venia danda quod reliquerunt, propterea quod ab eo bello Sullam in

9 Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reliquum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparationem novi contulit; qui postea, cum maximas aedificasset ornassetque classis exercitusque permagnos quibuscumque ex gentibus potuit comparasset et se Bosporanis finitimis suis bellum inferre simularet, usque in Hispaniam legatos ac litteras misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus, ut, cum duobus in locis diiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimica-

10 retis. sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompei divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa rerum gestarum magna atque praeclara non felicitati eius sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpae sed fortunae tribuenda esse videantur. sed de Lucullo dicam alio

Digitized by Google

loco et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione mea neque falsa adficta esse videatur; de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte quem vobis animum suscipiendum putetis.

Maiores nostri saepe mercatoribus aut navicullariis nostris iniuriosius tractatis bella gesserunt: vos tot milibus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore necatis quo tandem animo esse debetis? legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri totius Graeciae lumen exstinctum esse voluerunt: vos eum regem inultum esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? illi libertatem imminutam civium Romanorum non tulerunt: vos ereptam vitam neglegetis? ius legationis verbo violatum illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? videte ne, ut illis 12 pulcherrimum fuit tantam vobis imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit, id quod accepistis tueri et conservare non posse.

Quid? quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiae non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes cuncta Asia atque Graecia vestrum auxilium exspectare propter periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum deposcere, cum praesertim vos alium miseritis, neque audent neque se id facere sine summo periculo posse arbitrantur. vident 13 et sentiunt hoc idem quod vos, unum virum esse in quo summa sint omnia, et eum propter esse, quo etiam carent aegrius: cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intellegunt ac

Digitized by Google

retardatos. hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis quorum salutem tali viro commendetis, atque hoc etiam magis, quod ceteros in provinciam eius modi homines cum imperio mittimus, ut etiam si ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus in urbis sociorum non multum ab hostili expugnatione differant; hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ei beatissimi esse videantur apud quos ille diutissime commoratur.

14 Quare si propter socios nulla ipsi iniuria lacessiti maiores nostri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt, quanto vos studio convenit iniuriis provocatos sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim cum de maximis vestris vectigalibus agatur? nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta sunt, ut eis ad ipsas provincias tutandas vix contenti esse possimus, Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportantur, facile omnibus terris antecellat. itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere voltis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est de-
15 fendenda. nam in ceteris rebus cum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse adfert calamitatem. nam cum hostium copiae non longe absunt, etiam si inruptio nulla facta est, tamen pecuaria relinquitur, agri cultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit; ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura vectigal conservari potest: quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi
16 atque uno belli terrore amittitur. quo tandem igitur animo esse existimatis aut eos qui vectigalia nobis

Digitized by Google

pensitant aut eos qui exercent atque exigunt, cum duo reges cum maximis copiis propter adsint? cum una excursio equitatus perbrevi tempore totius anni vectigal auferre possit? cum publicani familias maximas, quas in saltibus habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis, magno periculo se habere arbitrentur? putatisne vos illis rebus frui posse, nisi eos qui vobis fructui sunt conservaritis non solum, ut ante dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos?

Ac ne illud quidem vobis neglegendum est, quod 17
mihi ego extremum proposueram, cum essem de belli genere dicturus, quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent — etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus —; deinde ex ceteris ordinibus homines gnavi atque 18
industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis, partim eorum in ea provincia pecunias magnas conlocatas habent. est igitur humanitatis vestrae, magnum numerum [eorum] civium calamitate prohibere, sapientiae, videre multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. etenim primum illud parvi refert, rem publicam ipsam illa vectigalia postea victoria recuperare: neque enim isdem redimendi facultas erit propter calamitatem neque aliis voluntas propter timorem. deinde quod nos eadem 19
Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe calamitate docti memoria retinere debemus: nam tum, cum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse; non enim possunt una in civitate multi rem

Digitized by Google

ac fortunas amittere, ut non plures secum in eandem trahant calamitatem. a quo periculo prohibete rem publicam et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro versatur, implicata est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefacta motu concidant. quare videte num dubitandum vobis sit omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

20 Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca dicam. potest hoc enim dici, belli genus esse ita necessarium, ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum: in quo maxime laborandum est ne forte ea vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. atque ut omnes intellegant me L. Lucullo tantum impertire laudis, quantum forti viro et sapienti homini et magno imperatori debeatur, dico eius adventu maximas Mithridati copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam, Cyzicenorum, obsessam esse ab ipso rege maxima multitudine et oppugnatam vehementissime, quam L. Lucullus virtute, adsiduitate, consilio summis
21 obsidionis periculis liberavit; ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammata raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis omnibus rebus ornatas ac refertas, ceterasque urbis Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas; regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias

Digitized by Google

gentis supplicem contulisse: atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. satis opinor concessi laudis, atque ita, Quirites, ut hoc vos intellegatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucullum similiter ex hoc loco esse laudatum. requiretur fortasse 22 nunc quem ad modum, cum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur, quam praedicant in fuga fratris sui membra in eis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum conlectio dispersa maerorque patrius celeritatem persequendi retardaret: sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit; haec dum nostri conligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit; ita illum in persequendi studio maeror, hos laetitia tardavit. hunc in illo timore et fuga 23 Tigranes, rex Armenius, excepit diffidentemque rebus suis confirmavit et adflictum erexit perditumque recreavit; cuius in regnum postea quam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. erat enim metus iniectus eis nationibus, quas numquam populus Romanus neque lacessendas bello neque temptandas putavit; erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum; ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigrani regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desi-

Digitized by Google

24 derio suorum commovebatur. hic iam plura non dicam; fuit enim illud extremum, ut ex eis locis a militibus nostris reditus magis maturus quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam manum iam confirmarat, [et eorum, qui se ex ipsius regno conlegerant,] et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. nam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum adflictae fortunae facile multorum opes adliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut eis nomen regale magnum et
25 sanctum esse videatur: itaque tantum victus efficere potuit, quantum incolumis numquam est ausus optare. nam cum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus quod ei praeter spem acciderat, ut illam postea quam pulsus erat terram umquam attingeret, sed in exercitum nostrum clarum atque victorem impetum fecit. sinite hoc loco, Quirites, sicut poëtae solent, qui res Romanas scribunt, praeterire me nostram calamitatem, quae tanta fuit, ut eam ad auris [Luculli] imperatoris non ex proelio nuntius,
26 sed ex sermone rumor adferret. hic in illo ipso malo gravissimaque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte eis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, qui imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti erant, dimisit, partem M'. Glabrioni tradidit. multa praetereo consulto, sed ea vos coniectura perspicite, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus imperator noster accipiat vetere exercitu pulso.

27 Satis mihi multa verba fecisse videor, quare esset hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum: restat ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse

Digitized by Google

videatur. utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis! nunc vero cum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum qui nunc sunt gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit, quae res est quae cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? ego enim sic existimo, in summo imperatore quat- 28
tuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem.

Quis igitur hoc homine scientior umquam aut fuit aut esse debuit, qui e ludo atque e pueritiae disciplinis bello maximo atque acerrimis hostibus ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est, qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adulescentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum hoste conflixit quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, pluris provincias confecit quam alii concupiverunt; cuius adulescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis sed suis imperiis, non offensionibus belli sed victoriis, non stipendiis sed triumphis est erudita? quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense, [mixtum ex civi(tati)bus atque ex bellicosissimis nationibus,] servile, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari quae huius viri scientiam fugere possit.

Iam vero virtuti Cn. Pompei quae potest oratio 29
par inveniri? quid est quod quisquam aut illo dignum aut vobis novum aut cuiquam inauditum possit adferre? neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae volgo existimantur, labor in negotiis,

Digitized by Google

fortitudo in periculis, industria in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fue-
30 runt. testis est Italia, quam ille ipse victor L. Sulla huius virtute et subsidio confessus est liberatam, testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli sed consilii celeritate explicavit; testis est Africa, quae magnis oppressa hostium copiis eorum ipsorum sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum internicione patefactum est; testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostis ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est iterum et saepius Italia, quae cum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit, quod bellum exspectatione eius attenuatum atque
31 imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes nunc vero iam omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia cum universa tum in singulis oris omnes sinus atque portus. quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium ut tutus esset, aut tam fuit abditus ut lateret? quis navigavit qui non se aut mortis aut servitutis periculo committeret, cum aut hieme aut referto praedonum mari navigaret? hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum quis umquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus
32 annis ab uno imperatore confici posse? quam provinciam tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos, quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis, cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas, quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbis esse sociorum? sed quid ego longinqua commemoro? fuit hoc quondam, fuit proprium populi

Digitized by Google

Romani longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas, non sua tecta defendere: sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, cum exercitus vestri numquam a Brundisio nisi hieme summa transmiserint? qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, cum legati populi Romani redempti sint? mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, cum duodecim secures in praedonum potestatem pervenerint? Cnidum aut Co- 33
lophonem aut Samum, nobilissimas urbis, innumerabilisque alias captas esse commemorem, cum vestros portus, atque eos portus quibus vitam ac spiritum ducitis, in praedonum fuisse potestate sciatis? an vero ignoratis portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium inspectante praetore a praedonibus esse direptum, ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublatos? nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, cum prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? pro di immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, [ei] nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiatis? atque haec qua celeritate gesta sint quam- 34
quam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. quis enim umquam aut obeundi negotii aut consequendi quaestus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, in Sardiniam cum classe venit atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque munivit;

Digitized by Google

35 inde cum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia [transalpina] praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaiam omnemque Graeciam navibus Italiae duo maria maximis classibus firmissimisque praesidiis adornavit, ipse autem ut Brundisio profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt; idem Cretensibus, cum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditionis non ademit obsidesque imperavit. ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme adparavit, ineunte vere
36 suscepit, media aestate confecit. Est haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. quid? ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt! non enim bellandi virtus solum in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae huius administrae comitesque virtutis. ac primum quanta innocentia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate! quae breviter qualia sint in Cn. Pompeio consideremus; summa enim omnia sunt, Quirites, sed ea magis ex aliorum contentione quam ipsa per sese cognosci atque in-
37 tellegi possunt. quem enim imperatorem possumus ullo in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare, qui pecuniam ex aerario depromptam ad bellum administrandum aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agno-

Digitized by Google

scere videamini qui haec fecerint; ego autem nomino neminem; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocumque ventum est, nostri exercitus ferant quis ignorat? itinera quae per hosce annos in Italia per agros 38
atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerint recordamini: tum facilius statuetis quid apud exteras nationes fieri existimetis. utrum plurîs arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbis an hibernis sociorum civitates esse deletas? neque enim potest exercitum is continere imperator, qui se ipse non continet, neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse iudices non volt. hic miramur hunc hominem tantum 39
excellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint, ut non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur? iam vero quem ad modum milites hibernent, cotidie sermones ac litterae perferuntur: non modo ut sumptum faciat in militem nemini vis adfertur, sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur; hiemis enim, non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque amicorum tectis esse voluerunt. Age vero ce- 40
teris in rebus qua ille sit temperantia considerate. unde illam tantam celeritatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? non enim illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt, sed eae res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt: non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit, non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem; postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille ne visenda quidem

Digitized by Google

41 existimavit. itaque omnes nunc in eis locis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed de caelo delapsum intuentur; nunc denique incipiunt credere fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum videbatur; nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucem adferre coepit; nunc intellegunt non sine causa maiores suos tum, cum ea temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano quam imperare aliis maluisse. iam vero ita faciles aditus ad eum privatorum, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate infimis
42 par esse videatur. iam quantum consilio, quantum dicendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnes omnium generum sanctissimam iudicarint? humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint an mansuetudinem victi dilexerint. et quisquam dubitabit quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

43 Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis multum atque in imperio militari valet, certe nemini dubium est quin ea re idem ille imperator plurimum possit. vehementer autem pertinere ad bella administranda quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment, quis ignorat, cum sciamus homines in tantis rebus ut aut contemnant aut metuant, aut oderint aut ament, opinione non minus et fama quam aliqua ratione certa commoveri? quod igitur nomen umquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara

Digitized by Google

iudicia fecistis? an vero ullam usquam esse oram 44
tam desertam putatis quo non illius diei fama pervaserit, cum universus populus Romanus referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? itaque ut plura non dicam neque aliorum exemplis confirmem quantum auctoritas valeat in bello, ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur. qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe ac nomine, quantum vix in summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. iam accepta in Ponto 45
calamitate ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitus admonui, cum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis firmum praesidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. et quisquam dubitabit quid virtute perfecturus sit qui tantum auctoritate perfecerit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit qui ipso nomine ac rumore defenderit? age vero illa res 46
quantam declarat eiusdem hominis apud hostîs populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt! quod Cretensium legati, cum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnis Cretensium civitates dedere velle dixerunt! quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam

Digitized by Google

misit? [eum,] quem Pompeius legatum semper iudicavit,] ei, quibus erat molestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem quam legatum iudicari maluerunt. potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc autoritatem, multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exteras nationes valituram esse existimetis.

47 Reliquum est ut de felicitate, quam praestare de se ipso nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines de potestate deorum, timide et pauca dicamus. ego enim sic existimo: Maximo, Marcello, Scipioni, Mario et ceteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos; fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. de huius autem hominis felicitate, de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa dis immortalibus oratio nostra aut ingrata esse videatur.

48 itaque non sum praedicaturus quantas ille res domi militiae, terra marique, quantaque felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives adsenserint, socii obtemperarint, hostes oboedierint, sed etiam venti tempestatesque obsecundarint: hoc brevissime dicam, neminem umquam tam impudentem fuisse, qui ab dis immortalibus tot et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas di immortales ad Cn. Pompeium detulerunt. quod ut illi proprium ac perpetuum sit, Quirites, cum communis salutis atque imperii tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis.

Quare cum et bellum sit ita necessarium ut

Digitized by Google

neglegi non possit, ita magnum ut adcuratissime sit administrandum, et cum ei imperatorem praeficere possitis in quo sit eximia belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia fortuna, dubitatis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis ab dis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam conservandam atque amplificandam conferatis? quodsi Romae Cn. Pompeius privatus esset hoc 50
tempore, tamen ad tantum bellum is erat deligendus atque mittendus; nunc cum ad ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur, ut in eis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab eis, qui habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non ducibus dis immortalibus eidem, cui cetera summa cum salute rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium committamus?

At enim vir clarissimus, amantissimus rei pu- 51
blicae, vestris beneficiis amplissimis adfectus, Q. Catulus, itemque vir summis ornamentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hortensius, ab hac ratione dissentiunt: quorum ego auctoritatem apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere confiteor, sed in hac causa, tametsi cognoscetis auctoritates contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen omissis auctoritatibus ipsa re ac ratione exquirere possumus veritatem, atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc dicta sunt, eidem isti vera esse concedunt, et necessarium bellum esse et magnum et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia. quid igitur ait Hortensius? si uni omnia 52
tribuenda sint, dignissimum esse Pompeium, sed ad unum tamen omnia deferri non oportere. obsolevit iam ista oratio, re multo magis quam verbis refutata; nam tu idem, Q. Hortensi, multa pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in senatu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque dixisti, cum is de uno imperatore contra praedones

Digitized by Google

constituendo legem promulgasset, et ex hoc ipso loco
53 permulta item contra eam legem verba fecisti. quid? tum, per deos immortalis, si plus apud populum Romanum auctoritas tua quam ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? an tibi tum imperium hoc esse videbatur, cum populi Romani legati, quaestores praetoresque capiebantur, cum ex omnibus provinciis commeatu et privato et publico prohibebamur, cum ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem transmarinam
54 neque publicam iam obire possemus? quae civitas antea umquam fuit — non dico Atheniensium, quae satis late quondam mare tenuisse dicitur, non Karthaginiensium, qui permultum classe ac maritimis rebus valuerunt, non Rhodiorum, quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et gloria remansit; — sed quae civitas umquam antea tam tenuis, quae tam parva insula fuit quae non portus suos et agros et aliquam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa defenderet? at hercule aliquot annos continuos ante legem Gabiniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memoriam nomen invictum in navalibus pugnis permanserit, magna ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed
55 dignitatis atque imperii caruit; nos, quorum maiores Antiochum regem classe Persenque superarunt, omnibusque navalibus pugnis Karthaginiensis, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratissimosque, vicerunt, ei nullo in loco iam praedonibus pares esse poteramus; nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus, sed omnis socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii salvos praestare poteramus, tum, cum insula Delos, tam procul a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mercibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine muro, nihil timebat, eidem non modo provinciis atque

Digitized by Google

oris Italiae maritimis ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus; et eis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum escendere, quem nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus 56 et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit ea, quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit quam auctoritati vestrae obtemperare. itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur 57 obtrectatum esse adhuc, Gabinio dicam anne Pompeio, an utrique, id quod est verius, ne legaretur A. Gabinius Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum quem velit, idoneus non est qui impetret, cum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias quos voluerunt legatos eduxerint, an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? an C. Falcidius, Q. Metellus, 58 Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnis honoris causa nomino, cum tribuni plebi fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? de quo legando consules spero ad senatum relaturos: qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum, neque me impediet cuiusquam inimicum edictum, quo minus vobis fretus vestrum ius beneficiumque defendam, neque praeter intercessionem quicquam audiam; de qua, ut arbitror,

Digitized by Google

isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam quid liceat considerabunt. mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinius belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius iure ascribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

59 Reliquum est ut de Q. Catuli auctoritate et sententia dicendum esse videatur; qui cum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo factum esset, in quo spem essetis habituri, cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, cum omnes una prope voce in [eo] ipso vos spem habituros esse dixistis. etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortalis licet, frui debet summi viri vita at-
60 que virtute. 'At enim ne quid novi fiat contra exempla atque instituta maiorum.' non dicam hoc loco maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse, semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes adcommodasse, non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta duasque urbis potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum ad-
61 ministraret: in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil volt Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta recordamini. quid tam novum quam adulescentulum privatum exercitum difficili rei publicae tempore conficere?

Digitized by Google

confecit; huic praeesse? praefuit; rem optime ductu suo gerere? gessit. quid tam praeter consuetudinem quam homini peradulescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea provincia administrandum? fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. quid vero tam inauditum quam equitem Romanum triumphare? at eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omnium etiam studio visendam et concelebrandam putavit. quid tam inusitatum 62
quam ut, cum duo consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? missus est. quo quidem tempore, cum esset nonnemo in senatu qui diceret non oportere mitti hominem privatum pro consule, L. Philippus dixisse dicitur non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adulescentis virtuti committeretur. quid tam singulare quam ut ex senatus consulto legibus solutus consul ante fieret quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt quam haec, quae in hoc uno homine videmus: atque haec 63
tot exempla tanta ac tam nova profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate. Quare videant ne sit periniquum et non ferundum, illorum auctoritatem de Cn. Pompei dignitate a vobis comprobatam semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populique Romani auctoritatem improbari, praesertim cum iam suo iure populus Roma-

Digitized by Google

nus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnis qui dissentiunt possit defendere, propterea quod isdem istis reclamantibus vos unum illum ex omnibus delegistis quem bello praedonum praepone-
64 retis. hoc si vos temere fecistis et rei publicae parum consuluistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos eis repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis, aliquando isti principes et sibi et ceteris populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi magnae et multae requiruntur: difficile est in Asia, Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud nisi de hoste ac de laude cogitet; deinde etiam si qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse talis propter multitudinem cupidorum hominum nemo arbitratur.
65 difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exteras nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, libidines et iniurias. quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? urbes iam locupletes et copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem in-
66 feratur. libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem; noverunt enim sociorum volnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. pro sociis vos contra hostis exercitum mittere putatis an hostium simulatione contra socios atque amicos? quae civitas est in Asia quae non modo imperatoris aut legati, sed unius tribuni militum animos ac spiritus capere possit? quare, etiam si quem habetis qui conlatis signis

Digitized by Google

exercitus regios superare posse videatur, tamen nisi erit idem, qui [se] a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus qui ad bellum Asiaticum regiumque mittatur. ecquam 67 putatis civitatem pacatam fuisse quae locuples sit? ecquam esse locupletem quae istis pacata esse videatur? ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. videbat enim praetores locupletari quotannis pecunia publica praeter paucos, neque eos quicquam aliud adsequi classium nomine nisi ut detrimentis accipiendis maiore adfici turpitudine videremur. nunc qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis et quibus condicionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia esse non arbitrantur? quasi vero Cn. Pompeium non cum suis virtutibus tum etiam alienis vitiis magnum esse videamus. quare nolite 68 dubitare quin huic uni credatis omnia, qui inter tot annos unus inventus sit quem socii in urbis suas cum exercitu venisse gaudeant.

Quodsi auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis, est vobis auctor vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius, cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut cum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis, est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari: [quare videte] ut horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur.

Quae cum ita sint, C. Manili, primum istam 69

Digitized by Google

tuam et legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque comprobo; deinde te hortor, ut auctore populo Romano maneas in sententia neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror; deinde cum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, [quantam iterum nunc in eodem homine praeficiendo videmus,] quid est quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? ego autem quidquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii, quidquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum, id omne ad hanc rem conficiendam tibi et
70 populo Romano polliceor ac defero; testorque omnis deos et eos maxime, qui huic loco temploque praesident, qui omnium mentis eorum qui ad rem publicam adeunt maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompei gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus quaeram, propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas
71 feret, consequemur. quam ob rem quidquid in hac causa mihi susceptum est, Quirites, id omne ego me rei publicae causa suscepisse confirmo, tantumque abest ut aliquam mihi bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim obscuras, partim apertas intellegam mihi non necessarias, vobis non inutilis suscepisse. sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis adfectum statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

Digitized by Google

[INVECTIVARUM IN CATILINAM LIBRI IV.]

'L. Sergius Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. huic ab adulescentia bella intestina, caedes, rapinae, discordia civilis grata fuere. corpus patiens inediae, algoris, vigiliae supra quam cuiquam credibile est; animus audax, subdolus, varius, cuius rei libet simulator ac dissimulator, alieni adpetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis eloquentiae, sapientiae parum. vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. hunc post dominationem L. Sullae libido maxima invaserat rei publicae capiendae, neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quicquam pensi habebat. agitabatur magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris et conscientia scelerum; incitabant praeterea corrupti civitatis mores, quos pessima ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia, vexabant.' (Sall. Catil. 5.) Qui post praeturam a. 686 (68) Africaeque provinciae administrationem aestate a. 688 (66) Romam reversus, cum in eo esset ut repetundarum accusaretur, a consulatus petitione desistere coactus est. paulo post coniuratione facta L. Manlium Torquatum et L. Aurelium Cottam coss. primum Kal. Ian. a. 689 (65), deinde Non. Febr. interficere constituit: sed cum signum priusquam coniurati frequentes convenerunt dedisset, consilium diremptum est. qua re non est deterritus quin circa Kal. Iun. a. 690 (64) L. Iulio Caesare C. Marcio Figulo coss. coniurationem plurimis iuvenibus nobilibus adscitis renovaret ut omnem rerum statum everteret. petebat igitur consulatum in a. 691 (63) cum C. Antonio, familiari suo. sed rumor de coniuratione in volgus dilatus 'in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. namque antea pleraque nobilitas invidia aestuabat, et quasi pollui consulatum credebant, si eum quamvis egregius homo novus adeptus foret. sed ubi periculum advenit, invidia atque superbia post fuere. igitur comitiis habitis consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. neque tamen Catilinae furor minuebatur, sed in dies plura agitare, arma per Italiam locis opportunis parare, pecuniam sua aut amicorum fide sumptam

Digitized by Google

mutuam Faesulas ad Manlium quendam (qui in exercitu Sullano centurio fuerat) portare.' (Sall. Cat. 23. 24). 'his rebus comparatis Catilina in proximum annum (692, 62) consulatum petebat, sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. interea omnibus modis insidias parabat Ciceroni. neque illi tamen ad cavendum dolus aut astutiae deerant. namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius (unus ex coniuratis, cui cum Fulvia muliere nobili amoris consuetudo erat) consilia Catilinae sibi proderet.' (c. 26). Itaque Cicerone referente a. d. XIII. Kal. Nov. (d. 20. Oct.) a. 691 (63) senatus consultum factum est, ne postero die sed a. d. V. Kal. Nov. (d. 28. Oct.) comitia haberentur, ut de coniuratione in senatu agi posset. iam quae a. d. XII. Kal. Nov. (d. 21. Oct.) facta sunt, Cicero ipse enarravit in oratione quam pro L. Murena habuit § 51. senatus igitur decrevit 'darent operam consules ne quid res publica detrimenti caperet'. comitia autem videntur iterum dilata denique habita esse prid. Non. Nov. (d. 4. Nov.); vide or. pro Mur. § 52. Catilina repulsam tulit, designati sunt consules D. Iunius Silanus et L. Licinius Murena. dum haec fiunt, cum per totam Italiam homines perditi et audaces, praesertim qui milites Sullae fuerant, socii, servi a Catilina incitati seditionem parabant, tum a. d. VI. Kal. Nov. (d. 27. Oct.) C. Manlius Faesulis cum magna manu arma cepit. priusquam autem aperte bellum faceret rei publicae Catilina principes coniurationis in domum M. Porcii Laecae convocatos postridie comitiorum diei ea nocte quae erat inter Non. Nov. et a. d. VIII. Id. (d. 5. et 6. Nov.; quae a Cicerone dicitur 'nox superior') de eis quae moliretur quaeque agenda sibi viderentur edocuit. eo hortante C. Cornelius eques et L. Vargunteius senator ea ipsa nocte cum armatis hominibus sicuti salutatum se introituros ad Ciceronem ac de improviso domi suae imparatum confossuros esse polliciti sunt: sed videntur rem gerendam, die iam adpetente, in noctem insequentem, quae erat inter a. d. VIII. et VII. Id. Nov. (d. 6. et 7. Nov.; a Cicerone dicitur 'proxima') distulisse. sed Cicero, propere a Curio per Fulviam de insidiis certior factus, illis ianua prohibitis servatus est. eodem ipso die (a. d. VII. Id. Nov.; d. 7. Nov.) Cicero senatu in templum Iovis Statoris convocato, cum in senatum venire ausus esset Catilina, primam in eum habuit orationem, 'sive praesentiam eius timens, sive ira commotus,' qua ei suasit ut quam celerrime urbe excederet. 'ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso voltu voce supplici postulare a patribus coepit ne quid de se temere crederent; ea familia ortum, ita

Digitized by Google

se ab adulescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet; ne existimarent sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita republica opus esse, cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romae. ad hoc maledicta alia cum adderet, obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. tum ille furibundus "quoniam quidem circumventus" inquit "ab inimicis praeceps agor, incendium meum ruina restinguam." deinde se ex curia domum proripuit, et nocte intempesta ad Manlium profectus est. sed Cethego atque Lentulo ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent opes factionis confirment, insidias consuli maturent, caedem incendia aliaque belli facinora parent: sese prope diem cum magno exercitu ad urbem accessurum.' (Sall. Cat. 31. 32.) Postridie (a. d. VI. Id. Nov., d. 8. Nov.) Cicero populo altera oratione qui esset rerum status exposuit animosque timore suspensos confirmavit, simul rationem reddens eorum quae ipse in coniuratos egisset. Catilina autem tantum aberat ut frangeretur, ut cum fascibus aliisque imperii insignibus in castra ad Manlium contenderet. senatus utrumque hostem iudicavit et decrevit ut consules dilectum haberent, Antonius cum exercitu Catilinam persequeretur, Cicero urbi praesidio esset. constitutum autem erat Romae a coniuratis, ut L. Bestia tribunus plebis contione habita quereretur de actionibus Ciceronis bellique gravissimi invidiam optimo consuli imponeret; proxima nocte alii duodecim opportuna loca urbis incenderent, alii Ciceronem opprimerent, filii familiarum, maximam partem nobiles, interficerent parentes, omnes denique, civibus caede et incendio perculsis, ad Catilinam erumperent. (Sall. Cat. 43.) ea flagitia ne Saturnalibus perpetrare possent cum per alios tum per Allobrogum legatos effectum est. nam cum hi a Lentulo impulsi ut in partes Catilinae transirent Q. Fabium Sangam, patronum suum, de ea re consuluissent, Cicero ab hoc de novo consilio certior factus persuasit eis ut se favere coniurationi simularent. itaque cum instructi litteris coniuratorum ad Catilinam datis domum scilicet profecturi essent, nocte quae erat inter a. d. IV. et III. Non. Dec. (d. 2. et 3. Dec.) cum T. Volturcio Crotoniensi, quem eis Lentulus comitem dederat, a praetoribus iussu Ciceronis in ponte Mulvio comprehensi sunt. postero die (a. d. III. Non. Dec., d. 3. Dec.) consul senatu in aedem Concordiae coacto coniurationis principes ad se vocatos accersi, testes introduci, litteras adferri iubet. coniurati et testimoniis Volturcii legatorumque et litteris suis convicti in liberas custodias traduntur. Cicero vero sub vesperum

Digitized by Google

in contionem progressus cum populo tertia oratione communicavit quae modo patefacta erant. sed clientibus, libertis, servis Lentuli et Cethegi id agentibus ut eos vi armisque liberarent, Cicero, praesidiis equitum dispositis, ad senatum in aedem Concordiae convocatum Non. Dec. rettulit, quid de eis fieri placeret qui in custodia haberentur. hic cum duae essent sententiae, altera D. Iunii Silani consulis designati, qui de coniuratis comprehensis supplicium sumendum censebat, altera C. Iulii Caesaris suadentis ut ipsi supplicio quidem non adficerentur sed in vinculis sempiternis per municipia haberentur, publicarenturque eorum pecuniae, Cicero quarta oratione habita ut a sententia leniore minus sibi imminere periculi professus, ita senatores severiorem sequerentur perspicue hortatus est. postquam vero summo ardore in eandem sententiam dixit M. Porcius Cato, tum tribunus plebis designatus, ut ille censuerat 'de confessis sicuti de manifestis rerum capitalium more maiorum supplicium esse sumendum' senatus decrevit, Ciceronemque tum primum appellavit patrem patriae. quinque igitur illis coniurationis principibus in Tulliano gula laqueo fracta est; Catilina autem ipse cum magna suorum parte prope Pistorium initio a. 692 (62) fortissime pugnans cecidit.

M. TULLII CICERONIS
ORATIO CUM L. CATILINAM EMISIT IN SENATU HABITA.

Haec oratio, quippe ex tempore dicta, dispositione accurata caret. § 1—26 Cicero in Catilinam invehitur (1—6; 6—10; 10—12; 13—18; 19. 20; 20. 21; 22—26). § 27—32 senatum adloquitur (27—29; 29—32). § 33 peroratio.

1 Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus [nos] eludet? quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt? patere tua consilia non sentis? constrictam iam horum omnium

Digitized by Google

scientia teneri coniurationem tuam non vides? quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis quem nostrum ignorare arbitraris? o tempora! o mores! senatus 2 haec intellegit, consul videt: hic tamen vivit. vivit? immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unum quemque nostrum: nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat, in te conferri pestem quam tu in nos machinaris. an vero vir amplissimus, P. 3 Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum mediocriter labefactantem statum rei publicae privatus interfecit: Catilinam orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem nos consules perferemus? nam illa nimis antiqua praetereo, ... quodque Servilius Ahala Spurium Maelium novis rebus studentem manu sua occidit. fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coërcerent. habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. decrevit quondam senatus, ut L. Opimius consul 4 videret ne quid res publica detrimenti caperet: nox nulla intercessit — interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus; occisus est cum liberis M. Fulvius consularis. simili senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publica: num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors ac rei publicae poena remorata est? at nos vicesimum iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis: habemus enim huiusce modi senatus consultum, verum inclusum in tabulis, tamquam in vagina reconditum, quo ex se-

Digitized by Google

natus consulto confestim te interfectum esse, Catilina, convenit. vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. cupio, patres conscripti, me esse clementem; cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri, sed iam me ipse
5 inertiae nequitiaeque condemno. castra sunt in Italia contra populum Romanum in Etruriae faucibus conlocata; crescit in dies singulos hostium numerus; eorum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero, credo, erit verendum mihi ne [non] hoc potius omnes boni serius a me quam quisquam crudelius factum esse dicat. verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam: tum denique interficiere, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit qui id non iure factum esse fateatur;
6 quam diu quisquam erit qui te defendere audeat, vives — et vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis; multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

At enim quid est, Catilina, quod iam amplius exspectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios nec privata domus parietibus continere voces coniurationis tuae potest? si inlustrantur, si erumpunt omnia? muta iam istam mentem, mihi crede, obliviscere caedis atque incendiorum. teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae
7 iam mecum licet recognoscas. meministine me ante diem XII. Kalendas Novembris dicere in senatu fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembris, C. Manlium, audaciae satellitem atque administrum tuae? num me fefellit, Catilina,

Digitized by Google

non modo res tanta, tam atrox tamque incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? dixi ego idem in senatu caedem te optimatium contulisse in ante diem v. Kalendas Novembris, tum cum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt: num infitiari potes te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, cum tu discessu ceterorum nostra tamen, qui remansissemus, caede te contentum esse dicebas? quid? cum te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine illam coloniam meo iussu meis praesidiis, custodiis, vigiliis esse munitam? nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quod non ego non modo audiam, sed etiam videam planeque sentiam. recognosce tandem mecum noctem illam superiorem: iam intelleges multo me vigilare acrius ad salutem quam te ad perniciem rei publicae. dico te priore nocte venisse inter falcarios — non agam obscure — in M. Laecae domum; convenisse eodem compluris eiusdem amentiae scelerisque socios. num negare audes? quid taces? convincam, si negas. video enim esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. o di immortales! ubinam gentium sumus? in qua urbe vivimus? quam rem publicam habemus? hic, hic sunt, in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostrum omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo de orbis terrarum exitio cogitent: hos ego video consul et de re publica sententiam rogo, et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce volnero. fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina; distribuisti partis Italiae; statuisti quo quemque proficisci placeret; delegisti quos Romae relinqueres, quos tecum educeres; discripsisti urbis partis ad incendia; confirmasti

Digitized by Google

te ipsum iam esse exiturum; dixisti paulum tibi esse etiam nunc morae, quod ego viverem: reperti sunt duo equites Romani qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo
10 lectulo interfecturos esse pollicerentur. haec ego 5
omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos tu ad me salutatum [mane] miseras, cum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse 10
praedixeram.

Quae cum ita sint, Catilina, perge quo coepisti: egredere aliquando ex urbe; patent portae: proficiscere; nimium diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. educ tecum etiam omnis tuos; si 15
minus, quam plurimos; purga urbem. magno me metu liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit: nobiscum versari iam diutius non potes;
11 non feram, non patiar, non sinam. magna dis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, 20
antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem totiens iam effugimus: non est saepius in uno homine summa salus periclitanda rei publicae. quam diu mihi consuli designato, Catilina, 25
insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi; cum proximis comitiis consularibus me consulem in campo et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice 30
concitato; denique, quotienscumque me petisti, per me tibi obstiti, quamquam videbam perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam:
12 nunc iam aperte rem publicam universam petis; templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam totam ad exitium ac vastitatem vocas. 35
quare quoniam id, quod est primum et quod huius

Digitized by Google

imperii disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius et ad communem salutem utilius: nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe [tuorum comitum] magna et perniciosa sentina rei publicae.

Quid est, Catilina? num dubitas id me impe- 13
rante facere, quod iam tua sponte faciebas? exire ex urbe iubet consul hostem: interrogas me, num in exsilium? non iubeo; sed, si me consulis, suadeo. quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit? in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum qui te non metuat, nemo qui non oderit. quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non haeret in fama? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus umquam tuis, quod flagitium a toto corpore afuit? cui tu adulescentulo, quem corruptelarum inlecebris inretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti? quid vero? nuper cum morte superioris uxoris novis 14
nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnis impendere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. potestne tibi haec lux, Catilina, aut 15
huius caeli spiritus esse iucundus, cum scias horum esse neminem qui nesciat te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetisse in comitio cum telo? manum consulum et principum civitatis

Digitized by Google

interficiendorum causa paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem, sed fortunam populi Romani obstitisse? ac iam illa omitto — neque enim sunt aut obscura aut non multa commissa — quotiens tu me designatum, quotiens consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore effugi! [nihil agis,] nihil adsequeris, [nihil moliris,] neque
16 tamen conari ac velle desistis. quotiens tibi iam extorta est ista sica de manibus! quotiens vero excidit casu aliquo et elapsa est! [tamen ea carere diutius non potes:] quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse putas esse in consulis corpore defigere. nunc vero quae tua est ista vita? sic enim iam tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. venisti paulo ante in senatum: quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? si hoc post hominum memoriam contigit nemini, vocis exspectas contumeliam, cum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? quid? quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt, quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simul atque adsedisti, partem istam subselliorum nudam atque inanem reliquerunt, quo tandem animo
17 tibi ferendum putas? servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me aspectu civium, quam infestis omnium oculis conspici mallem: tu, cum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentis sensusque volneras, eorum aspectum praesentiamque vitare? si te pa-

Digitized by Google

rentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione placare posses, tu, opinor, ab eorum oculis aliquo concederes: nunc te patria, quae communis est parens omnium nostrum, odit ac metuit et iam diu nihil te iudicat nisi de parricidio suo cogitare — huius tu neque auctoritatem verebere nec iudicium sequere nec vim pertimesces? quae tecum, Ca- 18
tilina, sic agit et quodam modo tacita loquitur: 'nullum iam aliquot annis facinus exstitit nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium neces, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad neglegendas leges et quaestiones, verum etiam ad evincendas perfringendasque valuisti. superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen ut potui tuli; nunc vero me totam esse in metu propter unum te, quidquid increpuerit, Catilinam timeri, nullum videri contra me consilium iniri posse quod a tuo scelere abhorreat, non est ferendum: quam ob rem discede atque hunc mihi timorem eripe, si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.' haec 19
si tecum, ut dixi, patria loquatur, nonne impetrare debeat, etiam si vim adhibere non possit?

Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti? quod vitandae suspicionis causa ad M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es, atque ut domi meae te adservarem rogasti. cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem quod isdem moenibus contineremur, ad Q. Metellum praetorem venisti; a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti; quem tu videlicet et ad custodiendum diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam

Digitized by Google

20 dignum custodia iudicarit? quae cum ita sint, Catilina, dubitas, si emori aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

Refer' inquis 'ad senatum'; id enim postulas et, si hic ordo placere decreverit te ire in exsilium, obtemperaturum te esse dicis. non referam, id quod abhorret a meis moribus, et tamen faciam ut intellegas quid hi de te sentiant. egredere ex urbe, Catilina, libera rem publicam metu, in exsilium, si hanc vocem exspectas, proficiscere. quid est, Catilina, ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? patiuntur, tacent. quid exspectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis?

21 at si hoc idem huic adulescenti optimo P. Sestio, si fortissimo viro M. Marcello dixissem, iam mihi consuli hoc ipso in templo senatus iure optimo vim et manus intulisset. de te autem, Catilina, cum quiescunt, probant; cum patiuntur, decernunt; cum tacent, clamant; neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani, honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. quorum ego vix abs te iam diu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te haec, quae vastare iam pridem studes, relinquentem usque ad portas prosequantur.

22 Quamquam quid loquor? te ut ulla res frangat? tu ut umquam te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut exsilium cogites? utinam tibi istam mentem di immortales duint! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exsilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat: sed est tanti, dum modo ista sit privata calamitas et a rei publicae periculis seiun-

Digitized by Google

gatur. sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum; neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor umquam a turpitudine aut metus a periculo aut ratio a furore revocarit. quam ob rem, 23 ut saepe iam dixi, proficiscere ac, si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium: vix feram sermones hominum, si id feceris; vix molem istius invidiae, si in exsilium iussu consulis ieris, sustinebo. sin autem servire meae laudi et gloriae mavis, egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Manlium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio, ut a me non eiectus ad alienos sed invitatus ad tuos esse videaris. quam- 24 quam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos qui tibi ad forum Aurelium praestolarentur armati? cui sciam pactam et constitutam cum Manlio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam, quam tibi ac tuis omnibus confido perniciosam ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? tu ut illa carere diutius possis, quam venerari ad caedem proficiscens solebas, a cuius altaribus saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? ibis 25 tandem aliquando, quo te iam pridem ista tua cupiditas effrenata ac furiosa rapiebat; neque enim tibi haec res adfert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit; numquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem nisi nefarium concupisti. nanctus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna verum etiam spe derelictis conflatam improborum manum. hic tu qua laetitia per- 26 fruere! quibus gaudiis exsultabis! quanta in voluptate bacchabere, cum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis! ad

Digitized by Google

huius vitae studium meditati illi sunt qui feruntur labores tui, iacere humi non solum ad obsidendum stuprum verum etiam ad facinus obeundum, vigilare non solum insidiantem somno maritorum verum etiam bonis otiosorum. habes ubi ostentes tuam illam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium, quibus te brevi tempore confectum esse senties.
27 tantum profeci tum, cum te a consulatu reppuli, ut exsul potius temptare quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est a te scelerate susceptum, latrocinium potius quam bellum nominaretur.

Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam patriae querimoniam detester ac deprecer, percipite, quaeso, diligenter quae dicam et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica loquatur: 'M. Tulli, quid agis? tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem exspectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? nonne hunc in vincula duci, non ad mortem
28 rapi, non summo supplicio mactari imperabis? quid tandem te impedit? mosne maiorum? at persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos civis morte multaverunt. an leges, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? at numquam in hac urbe qui a re publica defecerunt civium iura tenuerunt. an invidiam posteritatis times? praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature ad summum imperium per omnis honorum gradus extulit, si propter invidiae aut alicuius peri-
29 culi metum salutem civium tuorum neglegis. sed si

Digitized by Google

quis est invidiae metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? an cum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum? his ego sanctissimis rei publicae vocibus et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt, mentibus pauca respondebo: ego, si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem; etenim si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt, certe verendum mihi non erat ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret. quodsi ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. quamquam nonnulli sunt in hoc ordine, qui aut ea quae imminent non videant aut ea quae vident dissimulent; qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo conroboraverunt: quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. nunc intellego, si iste, quo intendit, in Manliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum qui non fateatur. hoc autem uno interfecto intellego hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in perpetuum comprimi posse. quodsi se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique conlectos naufragos adgregarit, exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. etenim iam diu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur, sed ne-

Digitized by Google

scio quo pacto omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus erupit: quodsi ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati, periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. ut saepe homines aegri morbo gravi, cum aestu febrique iactantur, si aquam gelidam biberunt, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque adflictantur, sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius
32 reliquis vivis ingravescet. quare secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur, muro denique, quod saepe iam dixi, discernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte unius cuiusque quid de re publica sentiat. polliceor hoc vobis, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, inlustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

33 Hisce ominibus, Catilina, cum summa rei publicae salute, cum tua peste ac pernicie cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. tu, Iuppiter, qui isdem quibus haec urbs auspiciis [a Romulo] es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium arcebis, et homines bonorum inimicos, hostis patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

IN L. CATILINAM QUAE DICITUR ORATIO SECUNDA, HABITA AD POPULUM POSTRIDIE QUAM CATILINA PROFUGIT.

§ 1. 2 exordium. § 3—16 Cicero ad orationis I partem alteram respiciens se defendit primum § 3—11 ab eis qui ipsum vituperent quod Catilinam non saltem comprehenderit potius quam dimiserit, deinde § 12—16 ab eis qui ipsum accusent quasi Catilinam in exilium eiecerit. § 17—23 de coniuratorum qui Romae remanserunt sex generibus (18. 19. 20. 21. 22—23.) agit eos dehortans; § 24—26 periculum quod immineat ab exercitu Catilinae minimum esse ostendit; in peroratione § 27 malos cives qui in urbe coniurationi favebant monet eisque minatur; § 28. 29 bonos confirmat sibique ac deorum auxilio confidere iubet. (Cum in prima parte dicturus esset de Catilina, in altera de coniuratis, in tertia de periculo, multa ex his in illam (§ 4—6, 10. 11, 18) intulit, ubi exponit se ideo Catilinae pepercisse ut eius socios certius punire posset).

Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furen- 1
tem audacia, scelus anhelantem, pestem patriae nefarie molientem, vobis atque huic urbi ferro flammaque minitantem ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum egredientem verbis prosecuti sumus. abiit, excessit, evasit, erupit. nulla iam pernicies a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia comparabitur. atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus; non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur; non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus: loco ille motus

Digitized by Google

est, cum est ex urbe depulsus. palam iam cum hoste nullo impediente bellum [iustum] geremus. sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, cum illum ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus.

2 quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit, quod vivis nobis egressus est, quod ei ferrum e manibus extorsimus, quod incolumîs civîs, quod stantem urbem reliquit, quanto tandem illum maerore esse adflictum et profligatum putatis? iacet ille nunc prostratusque est et se perculsum atque abiectum esse sentit et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget: quae quidem mihi laetari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

3 Ac si quis est talis, qualîs esse omnîs oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius quam emiserim, non est ista mea culpa, sed temporum. interfectum esse L. Catilinam et gravissimo supplicio adfectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii severitas et res publica postulabat: sed quam multos fuisse putatis qui quae ego deferrem non crederent? [quam multos qui propter stultitiam non putarent?] quam multos qui etiam defenderent? [quam multos qui propter improbitatem faverent?] ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae periculo

4 sustulissem. sed cum viderem ne vobis quidem omnibus re etiam tum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore ut eius socios invidia oppressus persequi non possem, rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, cum hostem aperte videretis. quem quidem ego hostem quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intellegatis, quod etiam moleste fero quod ex urbe parum co-

Digitized by Google

mitatus exierit. utinam ille omnis secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta [calumnia] coeperat, Publicium et Minucium, quorum aes alienum contractum in popina nullum rei publicae motum adferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentis! quam nobilis! itaque ego illum exercitum prae Gallicanis 5 legionibus et hoc dilectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus habuit, et his copiis, quae a nobis cotidie comparantur, magno opere contemno, conlectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria, ex rusticis decoctoribus, ex eis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum [suos] milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote non tam exercitum illum esse nobis quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos; atque hoc etiam sunt timendi magis, quod quidquid cogitant me scire sentiunt, neque tamen permoventur. video cui sit Apulia 6 attributa, quis habeat Etruriam, quis agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit; omnia superioris noctis consilia ad me perlata esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die; Catilina ipse pertimuit, profugit: hi quid exspectant? ne illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram. quod exspectavi, iam sum adsecutus, ut vos omnes factam esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi vero si quis est qui Catilinae similis cum Catilina sentire non putet. non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa flagitat. unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum

Digitized by Google

tabescere. demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad vesperam consequentur. 7 o fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam urbis eiecerit! uno, me hercule, Catilina exhausto, levata mihi et recreata res publica videtur. quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiector, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum 8 non per illum? iam vero quae tanta umquam in ullo homine iuventutis inlecebra fuit quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amori flagitiosissime serviebat; aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum conlegerat! nemo non modo Romae, sed ne ullo quidem in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc 9 incredibile sceleris foedus asciverit. atque ut eius diversa studia in dissimili ratione perspicere possitis, nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scaena levior et nequior qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. atque idem tamen, stuprorum et scelerum exercitatione adsuefactus frigore et fame et siti et vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, cum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. 10 hunc vero si secuti erunt sui comites, si ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges, o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram

Digitized by Google

laudem consulatus mei! non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae ac tolerandae audaciae; nihil cogitant nisi caedem, nisi incendia, nisi rapinas. patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. quodsi in vino et alea comissationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertis homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos sobriis, dormientis vigilantibus? qui mihi accubantes in conviviis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis incendia; quibus ego confido 11
impendere fatum aliquod et poenam iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe adpropinquare. quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publicae. nulla est enim natio quam pertimescamus, nullus rex qui bellum populo Romano facere possit; omnia sunt externa unius virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet, intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum; quae sanari poterunt, quacumque ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manare. proinde aut exeant aut quiescant aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur exspectent.

At etiam sunt qui dicant, Quirites, a me eiectum 12
in exsilium esse Catilinam. quod ego si verbo adsequi possem, istos ipsos eicerem, qui haec loquuntur.

Digitized by Google

homo enim videlicet timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exsilium iussus est, paruit, ivit. hesterno die, Quirites, cum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris convocavi, rem omnem ad patres conscriptos detuli: quo cum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit ut perditum civem ac non potius ut importunissimum hostem? quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille
13 accesserat, nudam atque inanem reliquerunt. hic ego vehemens ille consul, qui verbo civis in exsilium eicio, quaesivi a Catilina, in nocturno conventu ad M. Laecam fuisset necne. cum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera: quid ea nocte egisset, quid in proximam constituisset, quem ad modum esset ei ratio totius belli discripta, edocui. cum haesitaret, cum teneretur, quaesivi quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, cum arma, cum securis, cum fascis, cum tubas, cum signa militaria, cum aquilam illam argenteam, cui ille etiam sacrarium [scelerum] domi
14 suae fecerat, scirem esse praemissam. in exsilium eiciebam, quem iam ingressum esse in bellum videbam? etenim, credo, [Manlius] iste centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem exspectant, et ille eiectus in exsilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet. o condicionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae rei publicae! nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciendi abiecerit, ex hoc cursu sceleris ac belli iter ad fugam atque in exsilium converterit, non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea

Digitized by Google

diligentia, non de spe conatuque depulsus, sed indemnatus, innocens in exsilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur; et erunt qui illum, si hoc fecerit, non improbum sed miserum, me non diligentissimum consulem sed crudelissimum tyrannum existimari velint! est mihi tanti, Quirites, huius invidiae falsae atque iniquae tempestatem subire, dum modo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur: dicatur sane eiectus esse a me, dum modo eat in exsilium. sed mihi credite, non est iturus: numquam ego a dis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiatis; sed triduo tamen audietis, multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando quod illum emiserim potius quam quod eiecerim. sed cum sint homines qui illum, cum profectus sit, eiectum esse dicant, eidem, si interfectus esset, quid dicerent? quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, non tam hoc queruntur quam verentur: nemo est istorum tam misericors qui illum non ad Manlium quam ad Massiliensis ire malit. ille autem, si me hercule hoc, quod agit, numquam antea cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet quam exsulem vivere; nunc vero, cum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius ut eat in exsilium quam queramur.

16

Sed cur tam diu de uno hoste loquimur et de hoste, qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia, quod semper volui, murus interest, non timeo: de eis, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri possit, non tam ulcisci studeo quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae, neque, id quare fieri non possit, si me audire volent, intellego. exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus

17

Digitized by Google

hominum istae copiae comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam
18 potero, adferam. Unum genus est eorum, qui magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi nullo modo possunt. horum hominum species est honestissima — sunt enim locupletes —, voluntas vero et causa impudentissima: tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis et dubites de possessione detrahere, adquirere ad fidem? quid enim exspectas? bellum? quid ergo? in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? an tabulas novas? errant qui istas a Catilina exspectant: meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae; neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt; quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare cum usuris fructibus praediorum, et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem publicam quam
19 arma laturi. Alterum genus est eorum, qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant, rerum potiri volunt, honores, quos quieta re publica desperant, perturbata se consequi posse arbitrantur. quibus hoc praecipiendum videtur, unum scilicet et idem quod reliquis omnibus, ut desperent se id quod conantur consequi posse: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae: deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam [,maximam multitudinem], magnas praeterea copias militum; deos denique immortalis huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi contra tantam vim sceleris praesentîs auxilium esse laturos. quod si iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti, num illi in cinere urbis et in

Digitized by Google

sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupiverunt, se consules ac dictatores aut etiam reges sperant futuros? non vident id se cupere, quod si adepti sint, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit necesse? Tertium genus est aetate iam adfectum, sed tamen exercitatione robustum, quo ex genere iste est Manlius, cui nunc Catilina succedit: sunt homines ex eis coloniis, quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio, sed tamen insunt coloni, qui se in insperatis ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentiusque iactarunt. hi dum aedificant tamquam beati, dum praediis lectis, familiis magnis, conviviis adparatis delectantur, in tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla sit eis ab inferis excitandus: qui etiam nonnullos agrestis, homines tenuis atque egentis, in eandem illam spem rapinarum veterum impulerunt. quos ego utrosque in eodem genere praedatorum direptorumque pono; sed eos hoc moneo: desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare; tantus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam ista non modo homines, sed ne pecudes quidem mihi passurae esse videantur. Quartum genus est sane varium et mixtum et turbulentum, qui iam pridem premuntur, qui numquam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo negotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant; qui vadimoniis, iudiciis, proscriptione bonorum defatigati, permulti et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre dicuntur. hosce ego non tam milites acris quam infitiatores lentos esse arbitror; qui homines quam primum, si stare non possunt, conruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini quidem proximi sentiant. nam illud non intellego, quam ob rem, si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint, aut cur minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant, ar-

Digitized by Google

22 bitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, denique omnium facinorosorum; quos ego a Catilina non revoco: nam neque ab eo divelli possunt et pereant sane in latrocinio, quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit. Postremum autem genus est non solum numero, verum etiam genere ipso atque vita, quod proprium Catilinae est, de eius dilectu, immo vero de complexu eius ac sinu, quos pexo capillo, nitidos, aut imberbis aut bene barbatos videtis, manicatis et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitae et
23 vigilandi labor in antelucanis cenis expromitur. in his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur; hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari, neque saltare et cantare, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt; qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiam si Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarum futurum. verum tamen quid sibi isti miseri volunt? num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? quem ad modum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus? quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac nivis perferent? nisi idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviis saltare didi-
24 cerunt. o bellum magno opere pertimescendum, cum hanc sit habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus; et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus; neque ego ceteras co-
25 pias, ornamenta, praesidia vestra cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. sed si, omissis

Digitized by Google

his rebus, quibus nos suppeditamur, eget ille, senatu, equitibus Romanis, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus, si his rebus omissis causas ipsas, quae inter se confligunt, contendere velimus, ex eo ipso quam valde illi iaceant intellegere possumus: ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc honestas, illinc turpitudo; hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. in eius modi certamine ac proelio nonne, etiam si hominum studia deficiant, di ipsi immortales cogant ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? quae cum ita sint, Quirites, vos, quem ad 26 modum iam antea [dixi], vestra tecta custodiis vigiliisque defendite; mihi, ut urbi sine vestro motu ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum atque provisum est. coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursione Catilinae, facile urbis suas finisque defendent; gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit, — quamquam animo meliore sunt quam pars patriciorum —, potestate tamen nostra continebuntur; Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut omnis eius motus conatusque prohibebit; reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo 27 qui contra urbis salutem omniumque vestrum in urbe a Catilina relicti sunt, quamquam sunt hostes, tamen,

Digitized by Google

quia sunt cives, monitos etiam atque etiam volo: mea lenitas si cui adhuc solutior visa est, hoc exspectavit, ut id quod latebat erumperet; quod reliquum est, iam non possum oblivisci meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. nullus est portis custos, nullus insidiator viae: si qui exire volunt, conivere possum; qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet in hac urbe esse consules vigilantis, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma, esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum scelerum maiores nostri esse voluerunt.

28 Atque haec omnia sic agentur, Quirites, ut maximae res minimo motu, pericula summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum post hominum memoriam crudelissimum et maximum me uno togato duce et imperatore sedetur. quod ego sic administrabo, Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat; sed si vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me necessario de hac animi lenitate deduxerit, illud profecto perficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum videtur, ut neque bonus quisquam intereat paucorum-
29 que poena vos omnes salvi esse possitis. quae quidem ego neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiamque sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant, ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo numine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt: quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis, ut, quam urbem pulcherrimam florentissimamque esse voluerunt, hanc omnibus ho-

Digitized by Google

stium copiis terra marique superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

M. TULLII CICERONIS
IN L. CATILINAM QUAE DICITUR ORATIO TERTIA, HABITA IN CONTIONE QUO DIE ALLOBROGES INDICARUNT.

§ 1—3 exordium. (I) § 3—15 Cicero narrat qua ratione coniurationis indicia manifesta indagaverit quique in urbe remanserant socios comprehenderit; (II) 16—17: iam omnes coniuratorum spes concidisse, cum praesertim ipse sua diligentia Catilinam urbe expulerit. (III) (a) 18—23, quae cum deorum numine sint gesta (18—22), et erga deos se gratos praestent oportere supplicatione celebranda (23) quod tanta pericula sine sanguine sua ipsius opera usi depulerint (23—25), (b) et sibi ipsi: quod qua ratione fieri possit ostendit 26—28. §. 29 peroratio.

Rem publicam, Quirites, vitamque omnium ve- 1
strum, bona, fortunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium clarissimi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem hodierno die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus, consiliis, periculis meis e flamma atque ferro ac paene ex faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam videtis; et si non minus nobis iucundi 2
atque inlustres sunt ei dies quibus conservamur, quam illi quibus nascimur, quod salutis certa laetitia est, nascendi incerta condicio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur, profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortalis benevolentia famaque sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. nam toti urbi, templis delubris, tectis ac moenibus sub-

Digitized by Google

iectos prope iam ignis circumdatosque restinximus, îdemque gladios in rem publicam destrictos rettudimus mucronesque eorum a iugulis vestris deiecimus: quae quoniam in senatu inlustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter, Quirites, ut et quanta et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos, qui ignoratis et exspectatis, scire possitis.

Principio, ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, cum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romae reliquisset, semper vigilavi et providi, Quirites, quem ad modum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus; nam tum, cum ex urbe Catilinam eiciebam — non enim iam vereor huius verbi invidiam, cum illa magis sit timenda, quod vivus exierit —, sed tum, cum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram aut eos qui restitissent infirmos sine illo ac debilis fore putabam. atque ego, ut vidi, quos maximo furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse, in eo omnis dies noctisque consumpsi, ut quid agerent, quid molirentur, sentirem ac viderem, ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis saluti vestrae provideretis, cum oculis maleficium ipsum videretis. itaque ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos civis eodemque itinere [cum litteris mandatisque] ad Catilinam esse missos, comitemque eis adiunctum esse T. Volturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras, facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam ab dis immortalibus, [ut] tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehen-

Digitized by Google

deretur. itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem exposui, quid fieri placeret ostendi. illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, cum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipartito fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. eodem autem et ipsi sine cuiusquam suspicione multos fortis viros eduxerant, et ego ex praefectura Reatina compluris delectos adulescentis, quorum opera utor adsidue in re publica, praesidio cum gladiis miseram. interim 6 tertia fere vigilia exacta, cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Volturcius, fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris. res praetoribus erat nota solis, ignorabatur a ceteris. tum interventu Pomptini atque Flacci pugna, quae erat commissa, sedatur; litterae, quaecumque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur. atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi; deinde item accersitus est L. Statilius et post eum C. Cethegus; tardissime autem P. Lentulus venit, credo quod in litteris dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilarat. cum summis ac clarissimis 7 huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri quam ad senatum deferri placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur, negavi me esse facturum ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam

Digitized by Google

diligentiam pertimescendam. senatum frequentem
8 celeriter, ut vidistis, coëgi. atque interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret; ex quibus ille maximum sicarum numerum et gladiorum extulit. introduxi Volturcium sine Gallis; fidem publicam iussu senatus dedi; hortatus sum ut ea quae sciret sine timore indicaret. tum ille dixit, cum vix se ex magno timore recreasset, ab Lentulo se habere ad Catilinam mandata et litteras, ut servorum praesidio uteretur, ut ad urbem quam primum cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, cum urbem ex omnibus partibus, quem ad modum discriptum distributumque erat, incendissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille qui et fugientis exciperet et se cum his
9 urbanis ducibus coniungeret. introducti autem Galli ius iurandum sibi et litteras ab Lentulo, Cethego, Statilio ad suam gentem data esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestris sibi copias non defuturas; Lentulum autem sibi confirmasse ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis se esse tertium illum Cornelium ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse: Cinnam ante se et Sullam fuisse; eundemque dixisse fatalem hunc annum esse ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset annus decimus post virginum absolutionem, post Capitolii autem incensio-
10 nem vicesimus. hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis Saturnalibus caedem fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur. ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. primum ostendimus Cethego signum: cognovit; nos linum incidimus, legimus: erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui

Digitized by Google

et populo, sese quae eorum legatis confirmasset facturum esse; orare ut item illi facerent quae sibi eorum legati recepissent. tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensa, respondisset dixissetque se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis litteris debilitatus atque abiectus conscientia repente conticuit. introductus est Statilius: cognovit et signum et manum suam; recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam; confessus est. tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi cognosceretne signum. adnuit. 'est vero' inquam 'notum quidem signum, imago avi tui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et civis suos; quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit.' leguntur eadem 11
ratione ad senatum Allobrogum populumque litterae; si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit, quaesivit a Gallis quid sibi esset cum eis, quam ob rem domum suam venissent, itemque a Volturcio: qui cum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiensque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fatis Sibyllinis locutus, tum ille subito scelere demens quanta conscientiae vis esset ostendit; nam cum id posset infitiari, repente praeter opinionem omnium confessus est. ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impudentia, qua superabat omnis, improbitasque defecit. Volturcius 12
vero subito litteras proferri atque aperiri iubet quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat: atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tandem et signum et manum suam cognovit; erant autem sine nomine, sed ita: 'quis sim scies ex eo, quem ad te misi. cura ut vir sis, et cogita quem in locum sis

Digitized by Google

progressus; vide ecquid tibi iam sit necesse, et cura ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.' Gabinius deinde introductus, cum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex eis, quae
13 Galli insimulabant, negavit. ac mihi quidem, Quirites, cum illa certissima visa sunt argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio, tum multo certiora illa, color, oculi, voltus, taciturnitas. sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnumquam inter sese aspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed indicare se ipsi viderentur. indiciis expositis atque editis senatum consului, de summa re publica quid fieri placeret: dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est secutus; et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Qui-
14 rites, quid senatus censuerit exponam. primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea res publica maximis periculis sit liberata; deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur, atque etiam viro forti, conlegae meo, laus impertitur, quod eos qui huius coniurationis participes fuissent a suis et a rei publicae consiliis removisset; atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, cum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinius, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur; atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat, in M. Ceparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam attributam esse erat indicatum, in P. Furium, qui est ex eis colonis quos Faesulas L. Sulla deduxit, in Q. Annium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus, in P. Umbrenum, libertinum hominem, a

Digitized by Google

quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat. atque ea lenitate senatus est usus, Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque hac multitudine domesticorum hostium novem hominum perditissimorum poena re publica conservata reliquorum mentis sanari posse arbitraretur. atque etiam supplicatio dis immortalibus pro singulari eorum merito meo nomine decreta est, quod mihi primum post hanc urbem conditam togato contigit, et his verbis decreta est quod urbem incendiis, caede civîs, Italiam bello liberassem. quae supplicatio si cum ceteris conferatur, hoc interest, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. atque illud, quod faciendum primum fuit, factum atque transactum est: nam P. Lentulus, quamquam manifestis indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit, ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quo minus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur. 15 16

Nunc quoniam, Quirites, consceleratissimi periculosissimique belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existimare debetis omnîs Catilinae copias, omnis spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse; quem quidem ego cum ex urbe pellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum nec L. Cassii adipes nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam: ille erat unus timendus ex istis omnibus, sed tam diu, dum urbis moenibus continebatur, omnia norat, omnium aditus tenebat; appellare, temptare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque manus neque lingua deerat. iam ad certas res conficiendas certos homines dilectos ac discriptos habebat; neque vero, cum 16

Digitized by Google

aliquid mandarat, confectum putabat: nihil erat quod non ipse obiret occurreret, vigilaret laboraret; frigus,
17 sitim, famem ferre poterat. hunc ego hominem tam acrem, tam audacem, tam paratum, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulissem, — dicam id quod sentio, Quirites, — non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulissem. non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicae denuntiavisset, neque comamisisset ut signum, ut litterae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur: quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum umquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. quodsi Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimicandum nobis cum illo fuisset, neque nos umquam, cum ille in urbe hostis esset, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

18 Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me administrata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur; idque cum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque caeli, ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam, ut omittam cetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere di immortales viderentur, hoc certe, quod sum dicturus, neque prae-
19 termittendum neque relinquendum est. nam profecto memoria tenetis Cotta et Torquato consulibus com-

Digitized by Google

pluris in Capitolio res de caelo esse percussas, cum et simulacra deorum depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera liquefacta; tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio, parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem, fuisse meministis; quo quidem tempore cum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi di immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent. itaque illorum responsis tum et ludi per decem dies facti sunt neque res ulla quae ad placandos deos pertineret praetermissa est; idemque iusserunt simulacrum Iovis facere maius et in excelso conlocare et contra atque antea fuerat ad orientem convertere: ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret, fore ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, inlustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspici possent. atque illud signum conlocandum consules illi locaverunt, sed tanta fuit operis tarditas, ut neque superioribus consulibus neque nobis ante hodiernum diem conlocaretur. hic quis potest esse tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget haec omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? etenim cum esset ita responsum, caedes, incendia, interitum rei publicae comparari, et ea per civis, quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensistis. illud vero nonne ita praesens est ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut, cum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo

Digitized by Google

ipso tempore signum statueretur? quo conlocato atque ad vos senatumque converso omnia [et senatus et vos], quae erant contra salutem omnium cogitata,
22 inlustrata et patefacta vidistis. quo etiam maiore sunt isti odio supplicioque digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignis inferre conati; quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille cunctam urbem, ille vos omnis salvos esse voluit. dis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi, atque ad haec tanta indicia perveni. iam vero [illa Allobrogum sollicitatio] ab Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer tantae res creditae et ignotis et barbaris [commissae litterae] numquam essent profecto, nisi ab dis immortalibus huic tantae audaciae consilium esset ereptum. quid vero? ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat quae bellum populo Romano facere posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum maximarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam neglegerent vestramque salutem suis opibus anteponerent, id non divinitus esse factum putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerint.

23 Quam ob rem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. nam multi saepe honores dis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores numquam. erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, erepti sine caede, sine sanguine: sine exercitu, sine dimicatione togati me uno togato duce et imperatore vicistis.
24 etenim recordamini, Quirites, omnis civilis dissensiones, non solum eas quas audistis, sed eas quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium

Digitized by Google

oppressit [,eiecit ex urbe]: C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortis viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe conlegam: omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. superavit postea Cinna cum Mario: tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis exstincta sunt. ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla: ne dici quidem opus est quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. dissensit M. Lepidus a clarissimo ac fortissimo viro Q. Catulo: attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum quam ceterorum. atque illae tamen omnes dissensiones erant eius modi, quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent; non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt. [atque illae tamen omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eius modi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed internicione civium diiudicatae sint.] in hoc autem uno post hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla umquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cethego, Cassio constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut salvi omnes conservaremini, et, cum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et civis integros incolumisque servavi. Quibus pro tantis rebus, Quirites, nul- 26
lum ego a vobis praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumentum laudis postulo praeterquam huius diei memoriam sempiternam: in animis ego vestris omnis triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi

Digitized by Google

et conlocari volo. nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eius modi, quod etiam minus digni adsequi possint: memoria vestra, Quirites, res nostrae alentur, sermonibus crescent, litterarum monumentis inveterascent et conroborabuntur; eandemque diem intellego, quam spero aeternam fore, propagatam esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, uno[que] tempore in hac re publica duos civis exstitisse, quorum alter finis vestri imperii non terrae, sed caeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedisque ser-
27 varet. sed quoniam earum rerum, quas ego gessi, non eadem est fortuna atque condicio quae illorum, qui externa bella gesserunt, quod mihi cum eis vivendum est quos vici ac subegi, illi hostis aut interfectos aut oppressos reliquerunt, vestrum est, Quirites, si ceteris facta sua recte prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. mentes enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent ego providi; ne mihi noceant vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest: magnum enim est in bonis praesidium, quod mihi in perpetuum comparatum est, magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet, magna vis conscientiae, quam qui neglegunt, cum me violare volent, se ipsi indi-
28 cabunt. est etiam nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnis improbos ultro semper lacessamus. quodsi omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit, vobis erit videndum, Quirites, qua condicione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus: mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit adquiri, cum praesertim neque in honore vestro neque in gloria virtutis quicquam
29 videam altius, quo mihi libeat ascendere? illud pro-

Digitized by Google

fecto perficiam, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem, ut, si qua est invidia conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. denique ita me in re publica tractabo, ut meminerim semper quae gesserim, curemque ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, venerati Iovem, illum custodem huius urbis ac vestrûm, in vestra tecta discedite et ea, quamquam iam est periculum depulsum, tamen aeque ac priore nocte custodiis vigiliisque defendite: id ne vobis diutius faciendum sit atque ut in perpetua pace esse possitis providebo.

M. TULLII CICERONIS

IN L. CATILINAM QUAE DICITUR ORATIO QUARTA, HABITA IN SENATU NONIS DECEMBRIBUS.

§ 1—5 exordium. (I) § 6(4)—13 Cicero postquam senatores monuit in tanto periculo severitate opus esse (6), sententias Caesaris et Silani exponit (7; 8) et comparat (9. 10; 11—13), denuo ut severe in reos animadvertant suadens. (II) (a) 14—17 non esse cur ex quorundam sententia iudicia prolatentur; satis enîm praesidii se habere summumque esse consensum civium: (b) 18—19 caveant igitur ne senatus populo deesse videatur. (III) 20—23: ad prooemium rediens Cicero de se ipso agit: se quoque omnia pericula rei publicae causa ut subierit ita subiturum esse suis commodis neglectis (20. 21; 22; 23 ab): § 24 peroratio. — Tertiam partem a Cicerone non ut debebat subiunctam esse (ut haec sibi respondeant: cives non desunt — senatores ne desint — consul neque deerat neque deerit) docent cum alia tum transitus formula § 20.

Video, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque oculos esse conversos; video vos non solum de vestro ac rei publicae, verum etiam, si id

Digitized by Google

depulsum sit, de meo periculo esse sollicitos. est mihi iucunda in malis et grata in dolore vestra erga me voluntas, sed eam, per deos immortalis, deponite atque obliti salutis meae de vobis ac de vestris liberis cogitate: mihi si haec condicio consulatus data est, ut omnis acerbitates, omnis dolores cruciatusque perferrem, feram non solum fortiter, verum etiam libenter, dum modo meis laboribus vobis populoque
2 Romano dignitas salusque pariatur. ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur, non campus consularibus auspiciis consecratus, non curia, summum auxilium omnium gentium, non domus, commune perfugium, non lectus ad quietem datus, non denique haec sedes honoris [sella curulis] umquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi: nunc si hunc exitum consulatus mei di immortales esse voluerunt, ut vos populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestalis ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem, quaecumque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. etenim si P. Lentulus suum nomen inductus a vatibus fatale ad perniciem rei publicae fore putavit, cur ego non laeter meum consulatum ad salutem populi Romani [prope] fa-
3 talem exstitisse? quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. nam primum debeo sperare omnis deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi ac mereor relaturos esse gratiam; deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar: nam neque turpis mors forti viro potest accidere neque immatura consulari

Digitized by Google

nec misera sapienti. nec tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi atque amantissimi praesentis maerore non movear horumque omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis; neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvolus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille qui exspectans huius exitum diei adstat in conspectu meo gener. moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint vobiscum omnes, etiam si me vis aliqua oppresserit, potius, quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. quare, patres conscripti, incumbite ad salutem rei publicae, circumspicite omnis procellas, quae impendent nisi providetis. non Ti. Gracchus, quod iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, quod agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, quod C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ei, qui ad urbis incendium, ad vestram omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt; tenentur litterae, signa, manus, denique unius cuiusque confessio: sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina accersitur, id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinquatur. haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, vos multis iam iudiciis iudicavistis, primum quod mihi gratias egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis, deinde quod P. Lentulum se abdicare praetura coëgistis, tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dandos censuistis, maximeque quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allo-

Digitized by Google

brogum Titoque Volturcio dedistis amplissima: quae sunt omnia eius modi, ut ei, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione a vobis damnati esse videantur.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. illa praedicam, quae sunt consulis: ego magnum in re publica versari furorem et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam; sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus numquam putavi. nunc quidquid est, quocumque vestrae mentes inclinant atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. quantum facinus ad vos delatum sit videtis; huic si paucos putatis adfinis esse, vehementer erratis: latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpis et obscure serpens multas iam provincias occupavit. id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest; quacumque ratione placet, celeriter vobis 7 dicandum est. Video adhuc duas esse sententias, unam D. Silani, qui censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos, alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnis acerbitates amplectitur. uterque et pro sua dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. alter eos, qui nos omnis [qui populum Romanum] vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen exstinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos civis in hac re publica esse usurpatum recordatur. alter intellegit mortem ab dis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem; itaque eam sapientes numquam inviti, fortes saepe etiam libenter oppetiverunt; vincula vero et

Digitized by Google

ea sempiterna certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt: municipiis dispertiri iubet. habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, difficultatem, si rogare; decernatur tamen, si placet. ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam qui id, 8 quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis recusare. adiungit gravem poenam municipibus, si quis eorum vincula ruperit; horribilis custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem, quae sola hominem in miseriis consolari solet; bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus: quam si eripuisset, multos una dolores animi atque corporis et omnis scelerum poenas ademisset. itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eius modi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt, quod videlicet intellegebant eis remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nunc, patres conscripti, ego mea video quid 9 intersit. si eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi; sin illam alteram, nescio an amplius mihi negotii contrahatur; sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. habemus enim a Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis; intellectum est quid interesset inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, saluti populi consulentem. video de istis, qui se popularis haberi 10 volunt, abesse nonneminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat; at is et nudius

Digitized by Google

tertius in custodiam civis Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis adfecit. iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrerit, quid de tota re et causa iudicarit. at vero C. Caesar intellegit legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam; qui autem rei publicae sit hostis, eum civem nullo modo esse posse; denique ipsum latorem Semproniae legis iniussu populi poenas rei publicae dependisse. idem ipsum illum largitorem et prodigum non putat, cum de pernicie populi Romani, exitio huius urbis tam acerbe, tam crudeliter cogitarit, iam appellari posse popularem. itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in perniciem populi Romani posthac popularis esse possit; adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnis animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

11 Quam ob rem, sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem ad contionem populo carum atque iucundum, sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populo Romano exsolverim, atque obtinebo eam multo leniorem fuisse. quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? ego enim de meo sensu iudico: nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor — quis est enim me mitior? — sed singulari quadam humanitate et misericordia. videor enim mihi videre hanc urbem, lucem orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo sepulta in patria miseros atque insepultos acervos civium; versatur mihi ante oculos aspectus Cethegi et furor in vestra caede

Digitized by Google

bacchantis. cum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse ex fatis se sperasse confessus est, purpuratum esse huic Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam, tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem [virginum] Vestalium perhorresco, et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos qui ea perficere voluerunt me severum vehementemque praebeo. etenim quaero, si quis pater familias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servo non quam acerbissimum sumpserit, utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore et cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt, qui singulas unius cuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt, qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii conlocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque pernicie fama subeunda est. nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissimus et amantissimus rei publicae, crudelior nudius tertius visus est, cum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, cum avum suum iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. quorum quod simile factum? quod initum delendae rei publicae consilium? largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. atque eo tempore huius avus Lentuli, vir clarissimus, armatus Gracchum est persecutus; ille etiam grave tum volnus accepit, ne quid de summa re publica deminueretur: hic ad

12

13

Digitized by Google

evertenda rei publicae fundamenta Gallos accersit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego et ceteros civis interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. vereamini censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefando [nimis] aliquid severius statuisse videamini: multo magis est verendum ne remissione poenae crudeles in patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostis fuisse videamini.

14 Sed ea, quae exaudio, patres conscripti, dissimulare non possum. iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad auris meas, eorum qui vereri videntur ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, cum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communis fortunas conservandas voluntate. omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium generum, omnium denique aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi ac loci. causa est enim post urbem conditam haec inventa sola in qua omnes sentirent unum atque idem praeter eos, qui cum sibi viderent esse pereundum, cum omnibus potius quam soli pe-
15 rire voluerunt. hosce ego homines excipio et secerno libenter, neque in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. ceteri vero, di immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita summam ordinis consiliique concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit;

Digitized by Google

quam si coniunctionem, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. pari studio defendundae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos, quos cum casu hic dies ad aerarium frequentasset, video ab exspectatione sortis ad salutem communem esse conversos. omnis ingenuorum adest 16 multitudo, etiam tenuissimorum; quis est enim cui non haec templa, aspectus urbis, possessio libertatis, lux denique haec ipsa et commune patriae solum cum sit carum tum vero dulce atque iucundum? operae pretium est, patres conscripti, libertinorum hominum studia cognoscere, qui, sua virtute fortunam huius civitatis consecuti, hanc suam patriam iudicant, quam quidam hic nati et summo loco nati non patriam suam sed urbem hostium esse iudicaverunt. sed quid ego hosce homines ordinesque commemoro, quos privatae fortunae, quos communis res publica, quos denique libertas, ea quae dulcissima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? servus est nemo qui modo tolerabili condicione sit servitutis, qui non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat, qui non quantum audet et [in] quantum potest conferat ad salutem voluntatis. quare si quem 17 vestrum forte commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse animos egentium atque imperitorum, est id quidem coeptum atque temptatum, sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri aut voluntate perditi qui non illum ipsum sellae atque operis et quaestus cotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum, qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse velint. multo vero maxima pars eorum qui in tabernis sunt, immo vero — id enim potius est dicendum — genus hoc uni-

Digitized by Google

versum amantissimum est otii. etenim omne instrumentum, omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur, alitur otio; quorum si quaestus occlusis tabernis minui solet, quid tandem incensis futurum fuit?

18 Quae cum ita sint, patres conscripti, vobis populi Romani praesidia non desunt: vos ne populo Romano deesse videamini providete. habetis consulem ex plurimis periculis et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad salutem vestram reservatum; omnes ordines ad conservandam rem publicam mente, voluntate, voce consentiunt; obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis, vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis illum ignem Vestae sempiternum, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros atque urbis tecta commendat. praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de
19 focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. habetis ducem memorem vestri, oblitum sui, quae non semper facultas datur; habetis omnis ordines, omnis homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. cogitate quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox paene delerit. id ne umquam posthac non modo non confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est: atque haec non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum, sed ut mea vox, quae debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

20 Nunc antequam ad sententiam redeo, de me pauca dicam. ego, quanta manus est coniuratorum,

Digitized by Google

quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam iudico esse turpem et infirmam et abiectam. quodsi aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum numquam, patres conscripti, poenitebit. etenim mors, quam illi fortasse minitantur, omnibus est parata: vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est adsecutus; ceteris enim bene gesta, mihi uni conservata re publica gratulationem decrevistis. sit Scipio clarus ille, cuius consilio 21 atque virtute Hannibal in Africam redire atque Italia decedere coactus est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbis huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit; habeatur vir egregius Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes isdem quibus solis cursus regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est patefacere nobis provincias quo exire possimus, quam curare ut etiam illi, qui absunt, habeant quo victores revertantur. quamquam est 22 uno loco condicio melior externae victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt aut recepti in amicitiam beneficio se obligatos putant; qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos cum a pernicie rei publicae reppuleris, nec vi coërcere nec beneficio placare possis. quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video: id ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium

Digitized by Google

gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit, a me atque a meis facile propulsari posse confido, neque ulla profecto tanta vis reperietur quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspirationem bonorum omnium confringere et
23 labefactare possit. Quae cum ita sint, pro imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi, pro triumpho ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitiisque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor quam comparo, pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam perspicitis, ad conservandam rem publicam diligentia nihil a vobis nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo: quae dum erit vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. quodsi meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius periculo conservarit, illum filium esse memineritis.

24 Quapropter de summa salute vestra populique Romani, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. habetis eum consulem qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet defendere et per se ipsum praestare [possit].

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO L. MURENA ORATIO,
APUD IUDICES HABITA.

M. Tullio Cicerone C. Antonio css. comitiis consularibus propter coniurationem Catilinae dilatis postremo creantur D. Iunius Silanus L. Licinius Murena; repulsam tulerunt cum L. Sergius Catilina tum Ser. Sulpicius. atque hic quidem L. Murenam de ambitu postulavit subscriptoribus M. Catone, C. Postumo, Ser. Sulpicio adulescente. Murenam defendit post Q. Hortensium et M. Crassum M. Cicero mense Novembri exeunte a. u. c. 691 (§ 84). Deos precatus (§ 1—3) accusatoribus causae a se susceptae rationem reddit (§ 4—11). ipsa defensione agitur de reprehensione vitae (§ 11—14), de contentione dignitatis (§ 15—53), denique de criminibus ambitus (§ 54—83). in conclusione rei publicae pericula demonstrantur (§ 83—86), denique misericordia iudicum excitatur (83—90).

Quod precatus a dis immortalibus sum, iudices, 1
more institutoque maiorum illo die, quo auspicato
comitiis centuriatis L. Murenam consulem renuntiavi,
ut ea res mihi, fidei magistratuique meo, populo ple-
bique Romanae bene atque feliciter eveniret, idem
precor ab eisdem dis immortalibus ob eiusdem ho-
minis consulatum una cum salute obtinendum et ut
vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani
voluntatibus suffragiisque consentiant eaque res vobis
populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium
concordiamque adferat. quodsi illa sollemnis comi-
tiorum precatio consularibus auspiciis consecrata tan-
tam habet in se vim et religionem, quantam rei
publicae dignitas postulat, idem ego sum precatus,

Digitized by Google

ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante datus esset, ea res fauste, feliciter prospere-
2 que eveniret. quae cum ita sint, iudices, et cum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum, idem consul ea vestrae fidei commendat, qui antea dis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est, ante quam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam, non quo mihi potior hoc quidem in tempore sit officii mei quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

3 Et primum M. Catoni vitam ad certam rationis normam derigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium de officio meo respondebo. negat fuisse rectum Cato me et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto consulatu causam L. Murenae attingere. cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iudices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. a quo tandem, M. Cato, est aequius consulem defendi quam a consule? quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui res publica vice mea traditur sustinenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? quodsi in eis rebus repetendis, quae mancipi sunt, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit, profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum [consul], qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse

Digitized by Google

debebit. ac si, ut nonnullis in civitatibus fieri solet, 4
patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo honore adfecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus adferret ad dicendum auctoritatis quam facultatis. quodsi e portu solventibus ei, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum, quod natura fert ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet prope iam ex magna iactatione terram videntem in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? quare si est boni consulis non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit, ostendam alio loco quantum salutis communis intersit duos consules in re publica Kalendis Ianuariis esse. quod si ita est, 5
non tam me officium debuit ad hominis amici fortunas quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare. nam quod legem de ambitu tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihimet ipsi iam pridem tuleram de civium periculis defendendis, non abrogarem. etenim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiam si alius legem tulisset: cum vero nihil commissum contra legem esse defendam, quid est quod meam defensionem latio legis impediat? negas esse eiusdem severitatis Catilinam exi- 6
tium rei publicae intra moenia molientem verbis et paene imperio urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. ego autem has partis lenitatis et misericordiae, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter, illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed a re publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. quodsi tum, cum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehe-

Digitized by Google

mens fui quam cogebar, non quam volebam, nunc, cum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? ac de officio defensionis meae ac de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi Ser. Sulpicii conquestio quam M. Catonis accusatio commovebat, qui gravissime et acerbissime ferre se dixit me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenae contra se defendere. huic ego, iudices, satis facere cupio vosque adhibere arbitros; nam cum grave est vere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est neglegendum. ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror: nihil tibi consulatum petenti a me defuit quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. abiit illud tempus; mutata ratio est: sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenae, quantum tu a me postulare ausus es, tantum
8 debuisse, contra salutem nihil debere. neque enim, si tibi tum, cum peteres consulatum, adfui, nunc, cum Murenam ipsum petas, adiutor eodem pacto esse debeo. atque hoc non modo non laudari, sed ne concedi quidem potest, ut amicis nostris accusantibus non etiam alienissimos defendamus. mihi autem cum Murena, iudices, et magna et vetus amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque infamiam inussisset, si hominis et suis et populi Romani ornamentis amplissimi causam tanti periculi repudiassem. neque enim iam mihi licet neque est

Digitized by Google

integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam: nam cum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini, quibus laboribus expetieris, eos, cum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. quodsi licet desinere, si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla asperitatis [turpitudo], nulla inhumanitatis culpa suscipitur, ego vero libenter desino; sin autem fuga laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit, nimirum haec causa est eius modi, quam nec industrius *quisquam* nec misericors nec officiosus deserere possit. atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis: nam si tibi necesse putas etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas te advocato illum ipsum, quem contra veneris, causa cadere, noli tam esse iniustus, ut, cum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros etiam amicis putes clausos esse oportere. etenim si me tua fa- 10
miliaritas ab hac causa removisset et si hoc idem Q. Hortensio M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intellego tuam gratiam magni aestimari, accidisset, in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini umquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium, si amico, crudelem, si misero, superbum, si consuli defuissem. quare quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco: quod tribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim me contra amici studium pro amici periculo dicere.

Intellego, iudices, tris totius accusationis partis 11
fuisse et earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione dignitatis, tertiam in criminibus am-

Digitized by Google

bitus esse versatam. atque harum trium partium prima illa, quae gravissima debebat esse, ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria quam vera male dicendi facultas de vita L. Murenae dicere aliquid coëgerit. obiecta est enim Asia: quae ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata. qui si adulescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur: an cum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis paene simul
12 cum patre triumpharet? hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solacio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. et si habet Asia suspicionem luxuriae quandam, non Asiam numquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. quam ob rem non Asiae nomen obiciendum Murenae fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est, sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus: meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre imperatore libentissime meruisse pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse felicitatis fuit; maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod omnia laus occupavit.

13 Saltatorem appellat L. Murenam M. Cato. maledictum est, si vere obicitur, vehementis accusatoris; sin falso, maledici conviciatoris. quare cum ista sis auctoritate, non debes, Marce, adripere maledictum ex trivio aut scurrarum aliquod convicium, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare, sed circumspicere quibus praeterea vitiis adfectum

Digitized by Google

esse necesse sit eum, cui vere istud obici possit. nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto: tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. tu mihi adripis hoc, quod necesse est omnium vitiorum esse postremum; relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest: nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur: et cum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent quamquam vitiosa sunt, in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? nihil igitur in vitam 14
L. Murenae dici potest, nihil, inquam, omnino, iudices. sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum [in vita] proferatur. bene habet: iacta sunt fundamenta defensionis; nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus; quo constituto facilior est mihi aditus ad contentionem dignitatis, quae pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, digni- 15
tatem generis, integritatis, industriae ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem adgredi par est; paria cognosco esse ista in L. Murena atque ita paria, ut neque ipse dignitate *a te* vinci potuerit neque te dignitate superarit. contempsisti L. Murenae genus, extulisti tuum: quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit, neminem bono esse genere natum, facis ut rursus plebes in Aventinum sevocanda esse videatur; sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae, et proavus L. Murenae et avus praetor fuit et pater, cum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adi-

Digitized by Google

piscendi reliquit, quod is iam patri debitus a filio
16 petebatur. tua vero nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi
summa est, tamen hominibus litteratis et historicis
est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior:
pater enim fuit equestri loco; avus nulla inlustri
laude celebratus; itaque non ex sermone hominum
recenti, sed ex annalium vetustate eruenda memoria
est nobilitatis tuae. quare ego te semper in nostrum
numerum adgregare soleo, quod virtute industriaque
perfecisti, ut, cum equitis Romani esses filius, summa
tamen amplitudine dignus putarere. nec mihi um-
quam minus in Q. Pompeio, novo homine et fortis-
simo viro, virtutis esse visum est quam in homine
nobilissimo M. Aemilio: etenim eiusdem animi atque
ingenii est posteris suis, quod Pompeius fecit, am-
plitudinem nominis, quam non acceperit, tradere, et,
ut Scaurus, memoriam prope intermortuam generis
17 sua virtute renovare. quamquam ego iam putabam,
iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas generis
obiceretur, meo labore esse perfectum, qui non modo
Curiis, Catonibus, Pompeis, antiquis illis, fortissimis
viris, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis,
commemorandis iacebant. cum vero ego tanto inter-
vallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus
ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros
fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non
arbitrabar, cum ex familia vetere et inlustri consul
designatus ab equitis Romani filio, consule, defen-
deretur, de generis novitate accusatores esse dicturos:
etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis,
altero improbissimo atque audacissimo, altero mo-
destissimo atque optimo viro, peterem; superavi tamen
dignitate Catilinam, gratia Galbam. quod si id cri-
men homini novo esse deberet, profecto mihi neque
18 inimici neque invidi defuissent. omittamus igitur de
genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas:
videamus cetera. 'quaesturam una petiit et sum

Digitized by Google

ego factus prior.' non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrum fugit, cum multi pares dignitate fiant, unus autem primum locum solus possit obtinere, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habet, dignitas autem est persaepe eadem omnium. sed quaestura utriusque prope modum pari momento sortis fuit: habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam; tu illam, cui, cum quaestores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et inlustrem quam negotiosam et molestam. consedit utriusque nomen in quaestura; nullum enim vobis sors campum dedit in quo excurrere virtus cognoscique posset. reliqui temporis spatium in con- 19
tentionem vocatur: ab utroque dissimillima ratione tractatum est: Servius hic nobiscum hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam sollicitudinis ac stomachi, secutus est; ius civile didicit; multum vigilavit, laboravit; praesto multis fuit; multorum stultitiam perpessus est, adrogantiam pertulit, difficultatem exsorbuit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. magna laus et grata hominibus unum hominem elaborare in ea scientia, quae sit multis profutura. quid Murena interea? fortissimo et sa- 20
pientissimo viro, summo imperatori legatus [L. Lucullo] fuit. qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbis partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vestigium reliquerit; maximo in bello sic est versatus, ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperator. atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquor, tamen ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur habere licentiam fingendi, publicis litteris testata sunt omnia, quibus L. Lucullus tantum *huic* laudis impertit, quantum neque

Digitized by Google

ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri
21 in communicanda gloria debuit. summa in utroque
est honestas, summa dignitas; quam ego, si mihi
per Servium liceat, parem atque eadem in laude po-
nam. sed non licet: agitat rem militarem; insectatur
totam hanc legationem; adsiduitatis et operarum
harum cotidianarum putat esse consulatum: 'apud
exercitum mihi fueris', inquit, 'tot annis forum non
attigeris; afueris tam diu, et, cum longo intervallo
veneris, cum his, qui in foro habitarint, de dignitate
contendas?' primum ista nostra adsiduitas, Servi,
nescis quantum interdum adferat hominibus fastidii,
quantum satietatis. mihi quidem vehementer expediit
positam in oculis esse gratiam; sed tamen ego mei
satietatem magno meo labore superavi et tu item
fortasse; verum tamen utrique nostrum desiderium
22 nihil obfuisset. sed ut hoc omisso ad studiorum
atque artium contentionem revertamur, qui potest
dubitari quin ad consulatum adipiscendum multo plus
adferat dignitatis rei militaris quam iuris civilis
gloria? vigilas tu de nocte ut tuis consultoribus
respondeas, ille ut eo, quo intendit, mature cum exer-
citu perveniat; te gallorum, illum bucinarum cantus
exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit.
tu caves ne tui consultores, ille ne urbes aut castra
capiantur; ille tenet et scit ut hostium copiae, tu ut
aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in pro-
pagandis finibus, tu in regendis. ac nimirum, di-
cendum est enim quod sentio, rei militaris virtus
praestat ceteris omnibus. haec nomen populo Ro-
mano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit;
haec orbem terrarum parere huic imperio coëgit;
omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara
studia et haec forensis laus et industria latent in
tutela ac praesidio bellicae virtutis: simul atque in-
crepuit suspicio tumultus, artes ilico nostrae conti-
cescunt.

Digitized by Google

Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris 23
tamquam filiolam osculari tuam, non patiar te in
tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tanto
opere dilexisti, praeclarum aliquid esse arbitrere. aliis
ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae,
fidei, ceteris omnibus consulatu et omni honore sem-
per dignissimum iudicavi: quod quidem ius civile
didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud di-
cam, nullam esse in ista disciplina munitam ad con-
sulatum viam; omnes enim artes, quae nobis populi
Romani studia concilient, et admirabilem dignitatem
et pergratam utilitatem debent habere. summa digni- 24
tas est in eis, qui militari laude antecellunt; omnia
enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab
eis defendi et firmari putantur; summa etiam utili-
tas, si quidem eorum consilio et periculo cum re
publica tum etiam nostris rebus perfrui possumus.
gravis etiam illa est et plena dignitatis [dicendi]
facultas, quae saepe valuit in consule deligendo, posse
consilio atque oratione et senatus et populi et eorum,
qui res iudicant, mentis permovere: quaeritur consul,
qui dicendo non numquam comprimat tribunicios
furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni
resistat. non mirum, si ob hanc facultatem homines
saepe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt,
praesertim cum haec eadem res plurimas gratias,
firmissimas amicitias, maxima studia pariat, quorum
in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. primum digni- 25
tas in tam tenui scientia non potest esse, res enim
sunt parvae, prope in singulis litteris atque inter-
punctionibus verborum occupatae; deinde, etiam si
quid apud maiores nostros fuit in isto studio admi-
rationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est
contemptum et abiectum. posset agi lege necne pauci
quondam sciebant; fastos enim volgo non habebant;
erant in magna potentia, qui consulebantur; a qui-
bus etiam dies, tamquam a Chaldaeis, petebantur.

Digitized by Google

inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit et singulis diebus discendis fastos populo proposuerit et ab ipsis capsis iure consultorum sapientiam compilarit. itaque irati illi, quod sunt veriti ne dierum ratione pervolgata et cognita sine sua opera agi lege posset, verba quaedam com-
26 posuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. cum hoc fieri bellissime posset: 'fundus Sabinus meus est': 'immo meus': deinde iudicium: noluerunt. 'FUNDUS', inquit 'QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS VOCATUR.' satis verbose: cedo quid postea? 'EUM EGO EX IURE QUIRITIUM MEUM ESSE AIO.' quid tum? 'INDE IBI EGO TE EX IURE MANUM CONSERTUM VOCO.' quod huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde petebatur, non habebat. transit idem iure consultus, tibicinis Latini modo: 'UNDE TU ME' inquit 'EX IURE MANUM CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO.' praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, cum ceteris rebus absurdum tum vero in illo: 'SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO: ITE VIAM.' praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret. 'REDITE VIAM:' eodem duce redibant. haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur: homines, cum recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde abissent, eodem statim redirent. isdem ineptiis fucata sunt illa omnia: QUANDO TE IN IURE CONSPICIO, et haec item: ANNE TU DICAS QUA EX CAUSA VINDICAVERIS? quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur; postea vero pervolgata atque in manibus iactata et excussa inanissima prudentiae reperta sunt, fraudis autem
27 et stultitiae plenissima. nam cum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iure consultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. mulieres omnis propter infirmitatem consilii maiores in tutorum po-

Digitized by Google

testate esse voluerunt: hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. sacra interire illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. in omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt; ut, quia in alicuius libris exempli causa id nomen invenerant, putarent omnis mulieres, quae coëmptionem facerent, Gaias vocari. iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum, rem an litem dici oporteret. itaque, ut dixi, dignitas in 28
ista scientia consularis numquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret, gratia vero multo etiam minus: quod enim omnibus patet et aeque promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. itaque non modo beneficii conlocandi spem, sed etiam illud, quod aliquando fuit 'licet consulere', iam perdidistis. sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quicquam valet; peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare; difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris litteris continetur. itaque si mihi homini vehementer occupato stomachum moveritis, triduo me iuris consultum [esse] profitebor. etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim QUA DE RE AGITUR addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur; si id, quod oportet, responderis, idem videare repondisse, quod Servius; sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videare. quapropter non solum illa gloria 29
militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et

Digitized by Google

multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellit. itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse, post, cum id adsequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi; ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint, sic apud nos videmus, qui oratores evadere non potuerint, eos ad iuris studium devenire. magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia: etenim a vobis salubritas quaedam, ab eis, qui dicunt, salus ipsa petitur. deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt; in qua si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem; nunc nihil de me dico, sed de eis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt. duae sunt artes, quae possunt locare homines in amplissimo gradu dignitatis; una imperatoris, altera oratoris boni; ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent, iustitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intellegunt: sed nunc de studiis ad honorem adpositis, non de insita cuiusque virtute disputo. omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simul atque aliqui motus novus bellicum canere coepit. etenim, ut ait ingeniosus poëta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis pellitur e medio non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, sapientia: vi geritur res; spernitur orator, non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam bonus, horridus miles amatur; vestrum vero studium totum iacet. non ex iure manum consertum, sed ferro, inquit, rem repetunt. quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli; sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est civitas omnium princeps.

Digitized by Google

Verum haec Cato nimium nos nostris verbis 31
magna facere demonstrat et oblitos esse bellum illud
omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum:
quod ego longe secus existimo, iudices; deque eo
pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur.
nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus,
contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho trium-
phus M'. Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis
M. Fulvii, de rege Perse L. Pauli, de Pseudophilippo
Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummii: sin haec bella
gravissima victoriaeque eorum bellorum gratissimae
fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis
contemnitur? atqui ex veterum rerum monumentis
vel maximum bellum populum Romanum cum Anti-
ocho gessisse video; cuius belli victor L. Scipio aequa
parta cum P. fratre gloria, quam laudem ille Africa
oppressa cognomine ipso prae se ferebat, eandem
hic sibi ex Asiae nomine adsumpsit. quo quidem 32
in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi
tui: quo ille, cum esset, ut ego mihi statuo, talis,
qualem te esse video, numquam [cum Scipione] esset
profectus, si cum mulierculis bellandum arbitraretur;
neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut le-
gatus fratri proficisceretur, cum ipse paulo ante
Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Kar-
thagine oppressa maximis periculis rem publicam
liberasset, nisi illud grave bellum et vehemens pu-
taretur. atque si diligenter quid Mithridates potuerit
et quid effecerit et qui vir fuerit consideraris, omni-
bus regibus, quibuscum populus Romanus bellum
gessit, hunc [regem nimirum] antepones: quem L.
Sulla, maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer
et non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, cum
bellum invexisset totam in Asiam, cum pace dimisit;
quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigi-
lantissimeque vexatum, repressum magna ex parte,
non oppressum reliquit: qui rex, sibi aliquot annis

Digitized by Google

sumptis ad confirmandas rationes et copias belli, tantum spe conatuque valuit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis, coniuncturum pu-
33 taret. ad quod bellum duobus consulibus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt; L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit neque maiore consilio et virtute gestum. nam cum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putavisset, qua effracta et revolsa tota pateret provincia, perfecta a Lucullo haec sunt omnia, ut *et* urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, cum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva dimicatione commissam arbitraris? mitto proelia, praetereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se rege Armeniorum adiuncto novis opibus copiisque renovarit. ac si mihi nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem.
34 sed non id agimus; hoc dico: si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum putasset neque tot annos gessisset [neque] tanta gloria L. Lucullus, neque vero eius belli conficiendi negotium tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset. cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumerabiles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege commissa est et summa contentione pugnata; qua ex pugna cum se ille eripuisset et Bosporum confugisset, quo exercitus adire non posset,

Digitized by Google

etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. itaque ipse Pompeius regno possesso, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, cum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante quam illum vita expulit bellum confectum iudicarit. hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot proeliis tot imperatores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti aestimata est, ut morte eius nuntiata tum denique bellum confectum arbitraremur? hoc igitur in bello L. Murenam legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum quam hanc nostram forensem industriam dignitatis habuisse.

At enim in praeturae petitione prior renuntiatus est Servius. pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut quem locum semel honoris cuipiam dederit, eundem in reliquis honoribus debeat? quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agitationes commutationesque fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? dies intermissus unus aut nox interposita saepe perturbat omnia et totam opinionem parva nonnumquam commutat aura rumoris; saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimaris, ut nonnumquam ita factum esse etiam populus admiretur, quasi vero non ipse fecerit. nihil est incertius volgo, nihil obscurius voluntate hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. quis L. Philippum summo ingenio, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Mallio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? non modo horum nihil

Digitized by Google

ita fore putatum est, sed ne cum esset factum quidem, qua re ita factum esset intellegi potuit; nam ut tempestates saepe certo aliquo caeli signo commoventur, saepe improviso nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa concitantur, sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intellegas quo signo commota sit, saepe ita obscura est, ut casu
37 excitata esse videatur. sed tamen, si est reddenda ratio, duae res vehementer in praetura desideratae sunt, quae ambae in consulatu multum Murenae profuerunt: una, exspectatio muneris, quae et rumore nonnullo et studiis sermonibusque competitorum creverat, altera, quod ei, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testis habuerat, nondum decesserant. horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit; nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comitiis L. Murenae praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturae desiderarat,
38 praetura restituit. num tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? voluntas militum? quae cum per se valet multitudine, cum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet suffragatio militaris; imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. quare gravis est illa oratio: 'me saucium recreavit, me praeda donavit; hoc duce castra cepimus, signa contulimus; numquam iste plus militi laboris imposuit quam sibi sumpsit; iste cum fortis tum etiam felix.' hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc semper omen valuerit praerogativae, quid mirum est in hoc felicitatis famam sermonemque valuisse? sed si haec leviora ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem militari anteponis, noli ludorum huius elegantiam et scaenae

Digitized by Google

magnificentiam valde contemnere; quae huic admodum profuerunt. nam quid ego dicam populum ac volgus imperitorum ludis magno opere delectari? minus est mirandum; quamquam huic causae id satis est; sunt enim populi ac multitudinis comitia. quare, si populo ludorum magnificentia voluptati est, non est mirandum eam L. Murenae apud populum profuisse. sed si nosmet ipsi, qui et ab delectatione communi 39
negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias multas habere possumus, ludis tamen oblectamur et ducimur, quid tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir fortis, meus necessa- 40
rius, equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem; itaque lex haec, quae ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est restitutus. quare delectant homines, mihi crede, ludi; etiam illos, qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur: quod ego in mea petitione sensi; nam nos quoque habuimus scaenam competitricem. quodsi ego, qui trinos ludos aedilis feceram, tamen Antonii ludis commovebar, tibi, qui casu nullos feceras, nihil huius istam ipsam, quam inrides, argenteam scaenam adversatam putas? sed haec sane sint paria 41
omnia: sit par forensis opera *militari*, militaris suffragatio urbanae, sit idem magnificentissimos et nullos umquam fecisse ludos: quid? in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et huius sortem interfuisse? huius sors ea fuit, quam omnes tui necessarii tibi optabamus, iuris dicundi. in qua gloriam conciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis largitio. qua in sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offensionem vitat aequabilitate decernendi, benevolentiam adiungit lenitate audiendi: egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequitatis, integritatis, facilitatis ad extremum ludorum voluptate concluditur. quid tua sors? tristis, atrox: quaestio peculatus, ex 42

Digitized by Google

altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena tabularum atque indicum; cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus: ordo totus alienus; Sullana gratificatio reprehensa: multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae: cui placet obliviscitur, cui dolet meminit. postremo tu in provinciam ire noluisti: non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetore et consule probavi; sed tamen L. Murenae provincia multas bonas gratias cum optima existimatione attulit. habuit proficiscens dilectum in Umbria: dedit ei facultatem res publica liberalitatis, qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit. ipse autem in Gallia ut nostri homines desperatas iam pecunias exigerent aequitate diligentiaque perfecit. tu interea Romae scilicet amicis praesto fuisti; fateor: sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intellegunt.

43 Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad consulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotiorum in Murena atque in Sulpicio fuisse, dicam iam apertius in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, et ea dicam vobis audientibus, amisso iam tempore, quae ipsi soli re integra saepe dixi: petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in eis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere magis te fortem accusatorem mihi videri quam sapientem candidatum. primum accusandi terrores et minae, quibus tu cotidie uti solebas, sunt fortis viri, sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus: simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem
44 desperasse videatur. quid ergo? acceptam iniuriam

Digitized by Google

persequi non placet? immo vehementer placet, sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. petitorem ego, praesertim consulatus, magna spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non denuntiatio potius quam persalutatio, praesertim cum iam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent et ex voltu candidatorum coniecturam faciant quantum quisque animi et facultatis habere videatur. 'videsne tu illum tristem, demissum? iacet, 45
diffidit, abiecit hastas.' serpit hic rumor: 'scis tu illum accusationem cogitare, inquirere in competitores, testis quaerere? alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.' eius modi *de* candidato rum*ore* amici intimi debilitantur, studia deponunt; aut desertam rem abiciunt aut suam operam et gratiam iudicio et accusationi reservant. accedit eodem, ut etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere; adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. magnum est enim te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare, qui et per se et per suos et vero etiam per alienos defendatur. omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. quare ego expertus et pe- 46
tendi et defendendi et accusandi molestiam sic intellexi: in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. itaque sic statuo, fieri nullo modo posse ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat; unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. tu cum te de curriculo petitionis deflexisses

Digitized by Google

animumque ad accusandum transtulisses, existimasti te utrique negotio satis facere posse? vehementer errasti: quis enim dies fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? legem ambitus flagitasti, quae tibi non deerat; erat enim severissime scripta Calpurnia: gestus est mos et voluntati et dignitati tuae. sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; pe-
47 titioni vero refragata est. poena gravior in plebem tua voce efflagitata est: commoti animi tenuiorum; exsilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulationi tuae, sed non libenter duriorem fortunae communi condicionem te auctore constituit; morbi excusationi poena addita est: voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. quid ergo? haec quis tulit? is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit, denique is tulit, cui minime proderant. illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? confusionem suffragiorum flagitasti, perrogationem legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum: graviter homines honesti atque in suis vicinitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. idem editicios iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quae tacitis nunc discordiis continen-
48 tur, in fortunas optimi cuiusque erumperent. haec omnia tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae, non tacente me, maxima; de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Q. Hortensio, multa gravissime dicta sunt; — quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, cum ante me et ille

Digitized by Google

dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur; itaque in eisdem rebus fere versor, et, quoad possum, iudices, occurro vestrae satietati. sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuae, cum populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares deposita atque abiecta petitione? etenim te inquirere 49
videbant, tristem ipsum, maestos amicos, observationes, testificationes, seductiones testium, secessiones subscriptorum animadvertebant, quibus rebus certe spes candidatorum obscuriores videri solent; Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum cum spe consulatus tum conlegae mei, quem ad modum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu, quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines percussi Sullani temporis calamitate; voltus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo adrogantiae, sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat; Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem; ei vim denuntiabat, rei publicae minabatur. quibus rebus 50
qui timor bonis omnibus iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle: vosmet ipsi vobiscum recordamini. meministis enim, cum illius nefarii gladiatoris voces percrebruissent, quas habuisse in contione domestica dicebatur, cum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum qui ipse miser esset; integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere: quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet: minime

Digitized by Google

timidum et valde calamitosum esse oportere eum,
51 qui esset futurus dux et signifer calamitosorum: — tum igitur, his rebus auditis, meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi si quid vellet, quae ad me adlatae essent, dicere. atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit. tum enim dixit duo corpora esse rei publicae, unum debile, infirmo capite; alterum firmum, sine capite: huic, si ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit; nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim, quia timebant †: tum erupit e senatu triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat; praesertim cum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuntianti respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina restin-
52 cturum. his tum rebus commotus, et quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum deduci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum et cum illa lata insignique lorica, non quae me tegeret, — etenim sciebam Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere —, verum ut omnes boni animadverterent, et, cum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque concurrerent. itaque cum te, Servi, remissiorem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes, qui illam a re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam
53 se statim contulerunt. magna est autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, prae-

Digitized by Google

sertim cum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum; qui cum honestissimo patre atque maioribus, modestissima adulescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere, ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur, huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

Nunc mihi tertius ille locus est reliquus orationis 54
de ambitus criminibus, perpurgatus ab his, qui ante me dixerunt, a me, quoniam ita Murena voluit, retractandus: quo in loco C. Postumo, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum indiciis et de deprehensis pecuniis, adulescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis, M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, de re publica respondebo. sed pauca, 55
quae meum animum repente moverunt, prius de L. Murenae fortuna conquerar. nam cum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque cotidianis fortunatos eos homines iudicarem, qui remoti a studiis ambitionis otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt, tum vero in his L. Murenae tantis tamque improvisis periculis ita sum animo adfectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum condicionem neque huius eventum fortunamque miserari: qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum ascendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae relicta, et haec, quae ab ipso parata sunt, amittat; deinde, propter studium novae laudis, etiam in veteris fortunae discrimen adducitur. quae cum sint gravia, iudices, tum illud 56
acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderint. nam ut omit-

Digitized by Google

tam Servium Sulpicium, quem intellego non iniuria L. Murenae, sed honoris contentione permotum, accusat paternus amicus, C. Postumus, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas compluris protulit, simultatis nullam commemorare potuit; accusat Ser. Sulpicius, sodalis filius, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui cum a Murena nulla re umquam alienus fuit, tum ea condicione [nobilis] erat in hac civitate natus, ut eius opes atque ingenium praesidio multis etiam alienis, exitio vix cui-
57 quam inimico esse deberent. respondebo igitur Postumo primum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius in quadrigarum curriculum incurrere; cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, cum petere destitit; sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est qui alienam potius iniuriam quam suam persequatur.

De Postumi criminibus. De Seruii adulescentis.

58 Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac robur totius accusationis; qui tamen ita gravis est accusator et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem quam criminationem pertimescam; in quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecor, ne quid L. Murenae dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat, denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesse possit. bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque deleverat, cum accusavit L. Cottam. erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta quanta in imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam vim plurimum L. Cottae pro-

Digitized by Google

fuisse. noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio, ut nimiis adversarii viribus abiectus videretur. quid? Ser. Galbam — nam traditum memoriae est 59
— nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni incumbenti ad eius perniciem populus Romanus eripuit? semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. nolo accusator in iudicium potentiam adferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam: valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium calamitosorum; in periculo vero et in pernicie civium repudientur. nam si quis 60
hoc forte dicet, Catonem descensurum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset, iniquam legem, iudices, et miseram condicionem instituet periculis hominum, si existimabit iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio valere oportere. ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium vituperare non possum: nonnulla forsitan conformare et leviter emendare possim. 'non multa peccas', inquit ille fortissimo viro senior magister 'sed peccas: te regere possum'. at ego non te: verissime dixerim peccare te nihil neque ulla in re te esse huius modi, ut corrigendus potius quam leviter inflectendus esse videare; finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnis denique virtutes magnum hominem et excelsum. accessit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior et durior quam aut veritas aut natura patitur. et quoniam non est no- 61
bis haec oratio habenda apud imperitam multitudinem aut in aliquo conventu agrestium, audacius paulo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis

Digitized by Google

nota et iucunda sunt, disputabo. in M. Catone, iudices, haec bona quae videmus divina et egregia, ipsius scitote esse propria: quae nonnumquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, verum a magistro. fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. huius sententiae sunt et praecepta huius modi: sapientem gratia numquam moveri, numquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse nisi stultum et levem; viri non esse neque exorari neque placari; solos sapientis esse, si distortissimi sint, formosos; si mendicissimi, divites; si servitutem serviant, reges; nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostis, insanos denique esse dicunt; omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei paenitere, nulla in re falli, sententiam mutare
62 numquam. haec homo ingeniosissimus, M. Cato, auctoribus eruditissimis inductus adripuit, neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. petunt aliquid publicani: cave quicquam habeat momenti gratia. supplices aliqui veniunt miseri et calamitosi: sceleratus et nefarius fueris, si quicquam misericordia adductus feceris. fatetur aliquis se peccasse et eius delicti veniam petit: nefarium est facinus ignoscere. at leve delictum est: omnia peccata sunt paria. dixisti quippiam: fixum et statutum est. non re ductus es, sed opinione: sapiens nihil opinatur. errasti aliqua in re: maledici putat. hac ex disciplina nobis illa sunt: 'dixi in senatu me nomen consularis candidati delaturum.' 'iratus dixisti.' 'numquam' inquit 'sapiens irascitur.' 'at temporis causa.' 'improbi' inquit 'hominis est mendacio fallere; mutare sententiam turpe est; exorari scelus, misereri
63 flagitium.' nostri autem illi, — fateor enim, Cato,

Digitized by Google

me quoque in adulescentia diffisum ingenio meo quaesisse adiumenta doctrinae — nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt apud sapientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse delictorum et disparis poenas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari quod nesciat; irasci nonnumquam; exorari eundem et placari; quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mutare; de sententia decedere aliquando; omnis virtutes mediocritate quadam esse moderatas. hos ad magistros si qua te fortuna, Cato, 64
cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperatior nec iustior — neque enim esse potes, — sed paulo ad lenitatem propensior: non accusares nullis adductus inimicitiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum; putares, cum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut seposuisses aut mitiorem in partem interpretarere. ac te ipsum, quantum ego 65
opinione auguror, nunc et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque ingenii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem iam usus flectet, dies leniet, aetas mitigabit. etenim isti ipsi mihi videntur vestri praeceptores et virtutis magistri finis officiorum paulo longius quam natura vellet protulisse, ut, cum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. 'nihil ignoveris.' immo aliquid, non omnia. 'nihil gratiae concesseris.' immo resistito gratiae, cum officium et fides postulabit. 'misericordia commotus ne sis.' etiam, dissolvenda severitate, sed tamen est laus aliqua humanitatis. 'in sententia permaneto.' vero, nisi sententiam sententia alia vicerit melior. huiusce 66

Digitized by Google

modi Scipio ille fuit, quem non paenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium domi. cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed, ut accepi a senibus, lenissimus. quis vero C. Laelio comior? quis iucundior eodem ex studio isto? quis illo gravior, sapientior? possum de L. Philo, de C. Gallo dicere haec eadem, sed te domum iam deducam tuam: quemquamne existimas Catone proavo tuo commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse ad omnem rationem humanitatis? de cuius praestanti virtute cum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum: est illud quidem exemplum tibi propositum domi, sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unum quemque nostrum pervenire potuit, ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est quam tibi. sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatique asperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima,
67 sed certe condita iucundius. quare ut ad id, quod institui, revertar, tolle mihi e causa nomen Catonis; remove [praetermitte] auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere; congredere mecum criminibus ipsis. quid accusas, Cato? quid adfers ad iudicium? quid arguis? ambitum accusas: non defendo. me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim: punivi ambitum, non innocentiam; ambitum vero ipsum vel tecum accusabo, si voles. dixisti senatus consultum me referente esse factum: si mercede [conducti] obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus locus tributim et item prandia si volgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri. ergo ita senatus si iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint, decernit quod nihil opus est, dum candidatus morem gerit; nam factum sit necne vehe-

Digitized by Google

menter quaeritur; sin factum est, quin contra legem
sit, dubitare nemo potest. est igitur ridiculum, quod 68
est dubium, id relinquere incertum; quod nemini
dubium potest esse, id indicare. atque id decernitur
omnibus postulantibus candidatis, ut ex senatus con-
sulto neque cuius intersit neque contra quem sit
intellegi possit. quare doce a L. Murena illa esse
commissa: tum egomet tibi contra legem commissa
esse concedam. 'multi obviam prodierunt de pro-
vincia decedenti' [consulatum petenti]. [solet fieri:]
eccui autem non proditur revertenti? 'quae fuit ista
multitudo?' primum, si tibi istam rationem non
possim reddere, quid habet admirationis tali viro
advenienti, candidato consulari, obviam prodisse mul-
tos? quod nisi esset factum, magis mirandum vide-
retur. quid, si etiam illud addam, quod a consue- 69
tudine non abhorret, rogatos esse multos, num aut
criminosum est aut mirandum, qua in civitate rogati
infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima
saepe urbe deductum venire soleamus, in ea non
esse gravatos homines prodire hora tertia im cam-
pum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos?
quid, si omnes societates venerunt, quarum ex nu-
mero multi sedent iudices? quid, si multi homines
nostri ordinis honestissimi? quid, si illa officiosissima,
quae neminem patitur non honeste in urbem introire,
tota natio candidatorum? si denique ipse accusator
noster Postumus obviam cum bene magna caterva
sua venit, quid habet ista multitudo admirationis?
omitto clientis, vicinos, tribulis, exercitum totum
Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc
dico, frequentiam in isto officio gratuitam non modo
dignitati ullius umquam, sed ne voluntati quidem
defuisse. 'at sectabantur multi.' doce mercede: con- 70
cedam esse crimen. hoc quidem remoto, quid repre-
hendis? 'quid opus est' inquit 'sectatoribus?' a me
tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi su-

Digitized by Google

mus? homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum hanc in nostris petitionibus operam atque adsectationem. neque enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab equitibus Romanis, ut suos necessarios candidatos adsectentur totos dies, a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli: tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista adsiduitas, quorum
71 copia bonis viris et beneficis deesse non solet. noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato; sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid quod nobis tribuere possint. si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue est; si ut suffragentur, nihil valent gratia ipsi; denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt: atque haec a nobis petunt omnia, neque ulla re alia, quae a nobis consequuntur, nisi *hac* opera sua compensari putant posse; itaque et legi Fabiae, quae est de numero sectatorum, et senatus consulto, quod est L. Caesare consule factum, restiterunt; nulla est enim poena quae possit observantiam tenuiorum ab
72 hoc vetere instituto officiorum excludere. 'at spectacula sunt tributim data et ad prandium volgo vocati.' etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est, ab eius amicis autem more et modo factum est, tamen admonitus re ipsa recordor quantum hae conquestiones in senatu habitae punctorum nobis, Servi, detraxerint. quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria quo haec, sive ambitio est sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? haec homines tenuiores *nonne omni tempore* a suis tribulibus vetere
73 instituto adsequebantur? *quodsi criminosum videtur amicum quendam Murenae,* praefectum fabrum semel

Digitized by Google

locum tribulibus suis dedisse: quid statuent in viros primarios, qui in circo totas tabernas tribulium causa compararunt? haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum [item] crimina multitudine invita nimia diligentia, Servi, conlecta sunt; in quibus tamen Murena [a] senatus auctoritate defenditur. quid enim? senatus num obviam prodire crimen putat? 'non, sed mercede:' convince. num sectari multos? 'non, sed conductos:' doce. num locum ad spectandum dare aut ad prandium invitare? 'minime, sed volgo.' quid est 'volgo?' 'universos.' non igitur, si L. Natta, summo loco adulescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini, nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatorium concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. omnia haec sunt officia necessariorum, commoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim agit mecum austere et Stoice Cato: 74
negat verum esse adlici benevolentiam cibo; negat iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. ergo ad cenam petitionis causa si quis vocat, condemnetur. 'quippe;' inquit 'tu mihi summum imperium, summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas fovendis hominum sensibus et deleniendis animis et adhibendis voluptatibus? utrum lenocinium' inquit 'a grege delicatae iuventutis an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas?' horribilis oratio: sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui cotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit umquam cubans, melius quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, res publicas suas retinue-

Digitized by Google

runt; quorum alteri uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii praesidio disciplinam
75 suam legesque conservant. quare noli, Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobat, nimium severa oratione reprehendere. fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. is, cum epulum Q. Maximus P. Africani patrui sui nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, cum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia, quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus et non divini hominis Africani mors honestaretur; quem cum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit dis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. huius in morte celebranda graviter tulit populus
76 Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis; itaque homo integerrimus, civis optimus, cum esset L. Pauli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas, sordis et inhumanitatem multo minus; distinguit ratione officiorum ac temporum vicissitudinem laboris ac voluptatis. nam quod ais nulla re adlici hominum mentis oportere ad magistratum mandandum nisi dignitate, hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas: cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? rogas tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi? quid tandem vis? utrum me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem
77 periculumque suscipias? quid? quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis et decipis: nam si nomine appellari abs te civis tuos honestum est,

Digitized by Google

turpe est eos notiores esse servo tuo quam tibi; sin, etiamsi noris, tamen per monitorem appellandi sunt, cur ante petis quasi incertum sit? quid? quod cum admoneris, tamen, quasi tute noris, ita salutas? quid posteaquam es designatus, multo salutas neglegentius? haec omnia ad rationem civitatis si derigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. quare nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comprobaverunt, nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat quam largitionem.

At enim te ad accusandum res publica adduxit. 78
credo, Cato, te isto animo atque ea opinione venisse; sed tu imprudentia laberis. ego quod facio, iudices, cum amicitiae dignitatisque L. Murenae gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere clamo atque testor. audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctis de re publica cogitantem! non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia, quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur: latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat. ad pluris pertinet: intus, intus, inquam, est equus Troianus; a quo numquam me consule dormientes opprimemini. quaeris a me, ecquid 79
ego Catilinam metuam: nihil, et curavi ne quis metueret, sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur; non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relicti in capite atque in cervicibus nostris restiterunt: hi et integrum consulem et bonum imperatorem et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum deici de urbis praesidio

Digitized by Google

et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices, his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis quam suis gladiis consecuti. magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ianuariis in re publica duos consules. nolite arbitrari, mediocribus consiliis aut usitatis viis aut * *. non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur: inita sunt in hac civitate consilia, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani exstinguendi; atque haec cives, cives, inquam, si eos hoc nomine appellari fas est, de patria sua et cogitant et cogitaverunt. horum ego cotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto: sed moneo, iudices: in exitu iam est meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae; nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. atque ad haec mala, iudices, quid accedat aliud non videtis? te, te appello, Cato: nonne prospicis tempestatem anni tui? iam enim hesterna contione intonuit vox perniciosa designati tribuni, conlegae tui; contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos mensis, in hoc tempus erumpunt. qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, cum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? neque isti me meo nomine interficere, sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demovere volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque

Digitized by Google

aliqua ratione, si possent, tollere, id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur. vident quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii: sed cum consulari auctoritate et auxilio spoliatam vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. nam ne sufficiatur consul non timent: vident in tuorum potestate conlegarum fore; sperant sibi D. Silanum, clarum virum, sine conlega, te sine consule, rem publicam sine praesidio obici posse. his tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, 83
M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae natus esse videris, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem, quod maxime tempus hoc postulat, fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis negotium.

Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, iudices; totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam; si interficere posset, occideret; petunt enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuatur contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac discordiae concitandae. idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? mihi 84
credite, iudices, in hac causa non solum de L. Murenae, verum etiam de vestra salute sententiam feretis. in discrimen extremum venimus; nihil est iam unde nos reficiamus aut ubi lapsi resistamus. non solum minuenda non sunt auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico

Digitized by Google

gravissimum visum est, sed in urbe, in foro — di immortales! sine gemitu hoc dici non potest —; nonnemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, inquam, curia nonnemo hostis est. di faxint ut meus conlega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat, ego togatus, vobis bonisque omnibus adiutoribus, hoc, quod conceptum res publica periculum parturit, consilio discutiam et
85 comprimam! sed quid tandem fiet, si haec elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? unus erit consul et is non in administrando bello, sed in sufficiendo conlega occupatus; hunc iam qui impedituri sint, * * illa pestis immanis, importuna Catilinae prorumpet, qua poterit, et iam minatur; in agros suburbanos repente advolabit; versabitur in rostris furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus, quae iam diu comparantur: eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia
86 comprimentur. quae cum ita sint, iudices, primum rei publicae causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa et vobis cognita in re publica diligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis; deinde ego idem vos defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et cum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenae, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. modo maximo beneficio populi Romani ornatus fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset: nunc idem squalore et sordibus confectus, lacrimis ac maerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem

Digitized by Google

obtestatur, vestram misericordiam implorat, vestram potestatem ac vestras opes intuetur. nolite, per deos 87
immortalis! iudices, hoc eum cum honore, quo se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. atque ita vos L. Murena, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius auris voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit, sit apud vos modestiae locus, sit demisso animo perfugium, sit auxilium pudori. misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices; una enim eripiuntur cum consulatu omnia: invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; obicitur enim contionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae; ad omne denique periculum atque ad omnem invidiam solus opponitur. quare quid invidendum 88
Murenae aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu, non video, iudices. quae vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur et vos videre et perspicere potestis.

Si — quod Iuppiter omen avertat! — hunc vestris sententiis adfixeritis, quo se miser vertet? domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? an ad matrem, quae misera, modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est ne eundem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat? sed quid ego matrem eius aut domum ap- 89
pello, quem nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? ibit igitur in exsilium miser? quo? ad orientisne partis, in quibus annos multos legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit? at habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. an se in contrariam partem terrarum

Digitized by Google

abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, maerentem, exsulem videat? in ea porro provincia quo animo C. Murenam fratrem suum aspiciet? qui huius dolor, qui illius maeror erit! quae utriusque lamentatio! quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, cum, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii litteraeque celebrarint, et unde hospites et amici gratulatum Romam concurrerint, repente existet ipse nuntius
90 suae calamitatis! quae si acerba, si misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices, conservate populi Romani beneficium; reddite rei publicae consulem; date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens maestumque vidistis. nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnis consules facere necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. quem ego vobis, si quid habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea, consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO P. SULLA ORATIO.

P. Cornelius Sulla, L. Sullae dictatoris propinquus, et P. Autronius Paetus cum a. 688 (66) consules designati essent, priusquam magistratum inirent, ambitus accusati et condemnati sunt lege Calpurnia, a. 687 lata, "quae et pecunia multavit et in perpetuum honoribus iussit carere damnatos." in eorum locum creati sunt qui eos accusaverant L. Aurelius Cotta et L. Manlius Torquatus. quo factum est ut Autronius, homo violentissimus, artissime se coniungeret cum Catilina atque utriusque coniurationis (v. p. 215, 19 sq.) socius fieret, Sulla autem illorum consiliis certe faveret. cum is inde ab a. 689 Neapoli viveret, ut eius calamitati mederetur, L. Caecilius, frater eius uterinus, legem promulgavit qua ambitus poena quae ante legem Calpurniam fuerat constitueretur, sed P. Sullae ipsius suasu non pertulit. Catilinae autem exercitu deleto cum alii alios multos, qui a coniuratione non alieni fuerant, lege Lutatia potius quam Plautia de vi in iudicium adduxerunt, tum Sullam L. Manlius Torquatus filius, quo pater iam a. 688, cum consules designatos de ambitu postularet, usus erat subscriptore. causa acta est a. 692 (62) D. Iunio Silano, L. Licinio Murena coss. Sulla, a Q. Hortensio et M. Tullio Cicerone (§ 14), qui ut domum in Palatio emeret, ab reo mutua sestertium viciens accepisse dicitur, defensus, crimine absolutus est. postea cum a partibus Caesaris staret (b. civ. 3, 51. 89. 99) a Cicerone dissidebat. mortuus est a. 709 (45) ineunte.

Cum Torquatus, et antea familiaris Ciceroni et postea non invisus, tamen vehementissime in eum invectus esset, Cicero se defendens quod ipse, qui Catilinae consilia detexisset atque oppressisset, eiusdem coniurationis reo patronus exsisteret, simul illum a crimine purgat: § 1. 2 exordium. I 3—35: a, 3—20: 3—5; 5—9; 10— (11—13—) 20. b, 21— (30—) 35. II 36—86 Sullae defensio. a, 36—68 refutatio criminum: 36—39; 40—50 41. 42; 42. 43; 44; 45—50); 51—53; 54. 55; 56—59; 60—62; 62—66; 67. 68. b, 69—79. probabile quod dicitur ex vita (1, 70—71; 72—77. 2, 78. 79). c, 80—(83—)87 auctoritas eorum qui Sullae adsunt ostenditur. § 88—(92—)93 peroratio.

Digitized by Google

1 Maxime vellem, iudices, ut P. Sulla et antea dignitatis suae splendorem obtinere et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem percipere potuisset: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut et [in] amplissimo honore cum communi ambitionis invidia tum singulari Autronii odio everteretur, et in his pristinae fortunae reliquiis miseris et adflictis tamen haberet quosdam, quorum animos ne supplicio quidem suo satiare posset, quamquam ex huius incommodis magnam animo molestiam capio, tamen in ceteris malis facile patior oblatum mihi tempus esse, in quo boni viri lenitatem meam misericordiamque, notam quondam omnibus, nunc quasi intermissam, agnoscerent, improbi ac perditi cives, perdomiti atque victi, praecipitante re publica vehementem me fuisse atque fortem, conservata mitem ac misericor-
2 dem faterentur. et quoniam L. Torquatus, meus familiaris ac necessarius, iudices, existimavit, si nostram in accusatione sua necessitudinem familiaritatemque violasset, aliquid se de auctoritate meae defensionis posse detrahere, cum huius periculi propulsatione coniungam defensionem officii mei. quo quidem genere non uterer orationis, iudices, hoc tempore, si mea solum interesset; multis enim locis mihi et data facultas est et saepe dabitur de mea laude dicendi: sed ut ille vidit, quantum de mea auctoritate deripuisset, tantum se de huius praesidiis deminuturum, sic hoc ego sentio, si mei facti rationem vobis constantiamque huius officii ac defensionis probaro, cau-
3 sam quoque me P. Sullae probaturum. Ac primum abs te illud, L. Torquate, quaero, cur me a ceteris, clarissimis viris ac principibus civitatis, in hoc officio atque in defensionis iure secernas. quid enim est quam ob rem abs te Q. Hortensii factum, clarissimi viri atque ornatissimi, non reprehendatur, reprehendatur meum? nam si est initum a P. Sulla consilium inflammandae huius urbis, exstinguendi imperii,

Digitized by Google

delendae civitatis, mihine maiorem hae res dolorem quam Q. Hortensio, mihi maius odium adferre debent? meum denique gravius esse iudicium, qui adiuvandus in his causis, qui oppugnandus, qui defendendus, qui deserendus esse videatur? 'ita;' inquit 'tu enim investigasti, tu patefecisti coniurationem.' quod cum dicit, non attendit eum qui patefecerit hoc curasse, ut id omnes viderent quod antea fuisset occultum. quare ista coniuratio, si patefacta per me est, tam patet Hortensio quam mihi; quem cum videas hoc honore, auctoritate, virtute, consilio praeditum non dubitasse quin innocentem P. Sullam defenderet, quaero cur qui aditus ad causam Hortensio patuerit, mihi interclusus esse debuerit; quaero illud etiam, si me, qui defendo, reprehendendum putas esse, quid tandem de his existimes summis viris et clarissimis civibus, quorum studio et dignitate celebrari hoc iudicium, ornari causam, defendi huius innocentiam vides? non enim una ratio est defensionis ea, quae posita est in oratione: omnes, qui adsunt, qui laborant, qui salvum volunt, pro sua parte atque auctoritate defendunt. an vero, in quibus subselliis haec ornamenta ac lumina rei publicae viderem, in his me apparere nollem, quorum ego illum in locum atque in hanc excelsissimam sedem dignitatis atque honoris multis meis et magnis laboribus et periculis ascendissem? atque ut intellegas, Torquate, quem accuses, si te forte id offendit, quod ego, qui in hoc genere quaestionis defenderim neminem, non desim P. Sullae, recordare de ceteris, quos adesse huic vides: intelleges et de hoc et de aliis iudicium meum et horum par atque unum fuisse. quis nostrum adfuit Vargunteio? nemo, ne hic quidem Q. Hortensius, praesertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. non enim iam se ullo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, cum ille tanto scelere commisso omnium officiorum societatem diremisset. quis nostrum Servium Sullam,

Digitized by Google

quis Publium, quis M. Laecam, quis C. Cornelium defendendum putavit? quis eis horum adfuit? nemo. quid ita? quia in ceteris causis etiam nocentîs viri boni, si necessarii sunt, deserendos esse non putant: in hoc crimine non solum levitatis culpa est, verum etiam quaedam contagio sceleris, si defendas eum, quem obstrictum esse patriae parricidio suspicere. 7 quid? Autronio nonne sodales, nonne conlegae sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in re publica principes, defuerunt? immo etiam testimonio plerique laeserunt. statuerant illud tantum esse maleficium, quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri inlustrarique deberet. quam ob rem quid est quod mirere, si cum isdem me in hac causa vides adesse, cum quibus in ceteris intellegis afuisse? nisi vero me unum vis ferum praeter ceteros, me asperum, me inhumanum existimari, me singulari immanitate 8 et crudelitate praeditum. hanc mihi tu si propter meas res gestas imponis in omni mea vita, Torquate, personam, vehementer erras. me natura misericordem, patria severum — crudelem nec patria nec natura esse voluit. denique istam ipsam personam vehementem et acrem, quam mihi tum tempus et res publica imposuit, iam voluntas et natura ipsa detraxit. illa enim ad breve tempus severitatem postulavit, haec in omni vita misericordiam lenitatemque 9 desiderat. quare nihil est quod ex tanto comitatu virorum amplissimorum me unum abstrahas: simplex officium atque una bonorum est omnium causa. nihil erit quod admirere posthac, si in ea parte, in qua hos animum adverteris, me videbis: nulla est enim in re publica mea causa propria; tempus agendi fuit mihi magis proprium quam ceteris, doloris vero et timoris et periculi fuit illa causa communis: neque enim ego tunc princeps ad salutem esse potuissem, si esse alii comites noluissent. quare necesse est,

Digitized by Google

quod mihi consuli praecipuum fuit praeter alios, id iam privato cum ceteris esse commune. neque ego hoc partiendae invidiae, sed communicandae laudis causa loquor: oneris mei partem nemini impertio, gloriae bonis omnibus. 'In Autronium testimonium dixisti,' inquit 'Sullam defendis.' hoc totum eius modi est, iudices, ut, si ego sum inconstans ac levis, nec testimonio fidem tribui convenerit nec defensioni auctoritatem; sin est in me ratio rei publicae, religio privati officii, studium retinendae voluntatis bonorum, nihil minus accusator debet dicere quam a me defendi Sullam, testimonio laesum esse Autronium. videor enim iam non solum studium ad defendendas causas, verum etiam opinionis aliquid et auctoritatis adferre; qua ego et moderate utar, iudices, et omnino non uterer, si ille me non coëgisset.

Duae coniurationes abs te, Torquate, constituun- 11
tur: una, quae Lepido et Volcatio consulibus, patre tuo consule designato, facta esse dicitur; altera, quae me consule: harum in utraque Sullam dicis fuisse. patris tui, fortissimi viri atque optimi consulis, scis me consiliis non interfuisse; scis me, cum mihi summus tecum usus esset, tamen illorum expertem temporum et sermonum fuisse, credo, quod nondum penitus in re publica versabar, quod nondum ad propositum mihi finem honoris perveneram, quod me ambitio et forensis labor ab omni illa cogitatione abstrahebat. quis ergo intererat vestris consiliis? 12
omnes hi, quos vides huic adesse, et in primis Q. Hortensius; qui cum propter honorem ac dignitatem atque animum eximium in rem publicam tum propter summam familiaritatem summumque amorem in patrem tuum cum communibus tum praecipuis patris tui periculis commovebatur. ergo istius coniurationis crimen defensum ab eo est, qui interfuit, qui cognovit, qui particeps et consilii vestri fuit et timoris; cuius in hoc crimine propulsando cum esset copio-

Digitized by Google

sissima atque ornatissima oratio, tamen non minus inerat auctoritatis in ea quam facultatis. illius igitur coniurationis, quae facta contra vos, delata ad vos, a vobis prolata esse dicitur, ego testis esse non potui: non modo animo nihil comperi, sed vix ad
13 auris meas istius suspicionis fama pervenit. qui vobis in consilio fuerunt, qui vobiscum illa cognorunt, quibus ipsis periculum tum conflari putabatur, qui Autronio non adfuerunt, qui in illum testimonia gravia dixerunt, hunc defendunt, huic adsunt, in huius periculo declarant se non crimine coniurationis, ne adessent ceteris, sed hominum maleficio deterritos esse. mei consulatus autem tempus et crimen maximae coniurationis a me defendetur. atque haec inter nos partitio non est fortuito, iudices, nec temere facta, sed cum videremus eorum criminum nos patronos adhiberi, quorum testes esse possemus, uterque nostrum id sibi suscipiendum putavit, de quo aliquid
14 scire ipse atque existimare potuisset. et quoniam de criminibus superioris coniurationis Hortensium diligenter audistis, de hac coniuratione, quae me consule facta est, hoc primum attendite.

Multa, cum essem consul, de summis rei publicae periculis audivi, multa quaesivi, multa cognovi: nullus umquam de Sulla nuntius ad me, nullum indicium, nullae litterae pervenerunt, nulla suspicio. multum haec vox fortasse valere deberet eius hominis, qui consul insidias rei publicae consilio investigasset, veritate aperuisset, magnitudine animi vindicasset, cum is se nihil audisse de P. Sulla, nihil suspicatum esse diceret. sed ego nondum utor hac voce ad hunc defendendum: ad purgandum me potius utar, ut mirari Torquatus desinat me, qui Autronio
15 non adfuerim, Sullam defendere. quae enim fuit Autronii causa? quae Sullae est? ille ambitus iudicium tollere ac disturbare primum conflato voluit gladiatorum ac fugitivorum tumultu, deinde, id quod

Digitized by Google

vidimus omnes, lapidatione atque concursu: Sulla, si sibi suus pudor ac dignitas non prodesset, nullum auxilium requisivit; ille damnatus ita se gerebat non solum consiliis et sermonibus, verum etiam aspectu atque voltu, ut inimicus esse amplissimis ordinibus, infestus bonis omnibus, hostis patriae videretur: hic se ita fractum illa calamitate atque adflictum putavit, ut nihil sibi ex pristina dignitate superesse arbitraretur, nisi quod modestia retinuisset. hac vero 16
in coniuratione quid tam coniunctum quam ille cum Catilina, cum Lentulo? quae tanta societas ullis inter se rerum optimarum, quanta ei cum illis sceleris, libidinis, audaciae? quod flagitium Lentulus non cum Autronio concepit? quod sine eodem illo Catilina facinus admisit? cum interim Sulla cum eisdem illis non modo noctem solitudinemque non quaereret, sed ne mediocri quidem sermone et congressu coniungeretur. illum Allobroges, maximarum rerum verissimi 17
indices, illum multorum litterae ac nuntii coarguerunt: Sullam interea nemo insimulavit, nemo nominavit. postremo, eiecto sive emisso iam ex urbe Catilina, ille arma misit, cornua, tubas, fascis, signa [legiones]; ille relictus intus, exspectatus foris, Lentuli poena compressus convertit se aliquando ad timorem, numquam ad sanitatem: hic contra ita quievit, ut eo tempore omni Neapoli fuerit, ubi neque homines fuisse putantur huius adfines suspicionis et locus est ipse non tam ad inflammandos calamitosorum animos quam ad consolandos accommodatus. propter hanc igitur tantam dissimilitudinem hominum atque causarum dissimilem me in utroque praebui. veniebat enim ad me et saepe veniebat Autronius, 18
multis cum lacrimis, supplex, ut se defenderem, et se meum condiscipulum in pueritia, familiarem in adulescentia, conlegam in quaestura commemorabat fuisse; multa mea in se, nonnulla etiam sua in me proferebat officia. quibus ego rebus, iudices, ita

Digitized by Google

flectebar animo atque frangebar, ut iam ex memoria quas mihi ipsi fecerat insidias deponerem, ut iam immissum esse ab eo C. Cornelium, qui me in meis aedibus, in conspectu uxoris ac liberorum meorum trucidaret, obliviscerer. quae si de uno me cogitasset, qua mollitia sum animi ac lenitate, numquam me
19 hercule illius lacrimis ac precibus restitissem; sed cum mihi patriae, cum vestrorum periculorum, cum huius urbis, cum illorum delubrorum atque templorum, cum puerorum infantium, cum matronarum ac virginum veniebat in mentem, et cum illae infestae ac funestae faces universumque totius urbis incendium, cum tela, cum caedes, cum civium cruor, cum cinis patriae versari ante oculos atque animum memoria refricare coeperat, tum denique ei resistebam, neque solum illi hosti ac parricidae, sed his etiam propinquis illius, Marcellis, [patri et filio,] quorum alter apud me parentis gravitatem, alter filii suavitatem obtinebat; neque me arbitrabar sine summo scelere posse, quod maleficium in aliis vindicassem, idem in illorum
20 socio, cum scirem, defendere. atque idem ego neque P. Sullam supplicem ferre neque eosdem Marcellos pro huius periculis lacrimantis aspicere neque huius M. Messallae, hominis necessarii, preces sustinere potui; neque enim causa adversata naturae est, nec homo nec res misericordiae meae repugnavit. nusquam nomen, nusquam vestigium fuerat; nullum crimen, nullum indicium, nulla suspicio. suscepi causam, Torquate, suscepi, et feci libenter ut me, quem boni constantem, ut spero, semper existimassent, eundem ne improbi quidem crudelem dicerent.

21 Hic ait se ille, iudices, regnum meum ferre non posse. quod tandem, Torquate, regnum? consulatus, credo, mei; in quo ego imperavi nihil et contra patribus conscriptis et bonis omnibus parui; quo in magistratu non institutum est videlicet a me regnum, sed repressum. an tum in tanto imperio tantaque

Digitized by Google

potestate non dicis me fuisse regem, nunc privatum regnare dicis? quo tandem nomine? 'quod in quos testimonia dixisti,' inquit 'damnati sunt; quem defendis, sperat se absolutum iri.' hic tibi ego de testimoniis meis hoc respondeo: si falsum dixerim, te in eosdem dixisse; sin verum, non esse hoc regnare, cum verum iuratus dicas, probare. de huius spe tantum dico, nullas a me opes P. Sullam, nullam potentiam, nihil denique praeter fidem defensionis exspectare. 'nisi tu' inquit 'causam recepisses, num- 22
quam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset.' si iam hoc tibi concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si, hos talis viros non suo stare iudicio, sed meo; si hoc tibi dem, quod credi non potest, nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse: uter tandem rex est, isne, cui innocentes homines non resistunt, an is, qui calamitosos non deserit? at hic etiam, id quod tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, cum Tarquinium et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. mitto iam de rege quaerere; illud quaero, peregrinum cur me esse dixeris. nam si ita sum, non tam est admirandum regem esse me, quoniam, ut tu ais, etiam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. 'hoc dico,' inquit 'te esse 23
ex municipio.' fateor, et addo etiam ex eo municipio, unde iterum iam salus huic urbi imperioque missa est. sed scire ex te pervelim quam ob rem qui ex municipiis veniant peregrini tibi esse videantur: nemo istuc Marco illi Catoni seni, cum plurimos haberet inimicos, nemo Tiberio Coruncanio, nemo Manio Curio, nemo huic ipsi nostro C. Mario, cum ei multi inviderent, obiecit umquam. equidem vehementer laetor eum esse me, in quem tu, cum cuperes, nullam contumeliam iacere potueris, quae non ad maximam partem civium conveniret. sed tamen te a me pro magnis causis nostrae necessitudinis monendum esse

Digitized by Google

etiam atque etiam puto: non possunt omnes esse patricii; si verum quaeris, ne curant quidem; nec se aequales tui propter istam causam abs te anteiri
24 putant. ac si tibi nos peregrini videmur, quorum iam et nomen et honos inveteravit et urbi huic et hominum famae ac sermonibus, quam tibi illos competitores tuos peregrinos videri necesse erit, qui iam ex tota Italia delecti tecum de honore ac de omni dignitate contendent; quorum tu cave quemquam peregrinum appelles, ne peregrinorum suffragiis obruare; qui si attulerint nervos et industriam, mihi crede, excutient tibi istam verborum iactationem et te ex somno saepe excitabunt nec patientur se abs te, nisi
25 virtute vincentur, honore superari. ac si, iudices, ceteris patriciis me et vos peregrinos videri oporteret, a Torquato tamen hoc vitium sileretur; est enim ipse a materno genere municipalis, honestissimi ac nobilissimi generis, sed tamen Asculani. aut igitur doceat Picentis solos non esse peregrinos aut gaudeat suo generi me meum non anteponere. quare ne[que] tu me peregrinum posthac dixeris, ne gravius refutere, ne[q]ue regem, ne derideare. nisi forte regium tibi videtur ita vivere, ut non modo homini nemini, sed ne cupiditati quidem ulli servias; contemnere omnis libidines, non auri, non argenti, non ceterarum rerum indigere, in senatu sentire libere, populi magis utilitati consulere quam voluntati; nemini cedere, multis obsistere. si hoc putas esse regium, regem me esse confiteor; sin te potentia mea, si dominatio, si denique aliquod dictum adrogans aut superbum movet, quin tu id potius profers quam
26 verbi invidiam contumeliamque maledicti? Ego, tantis a me beneficiis in re publica positis, si nullum aliud mihi praemium ab senatu populoque Romano nisi honestum otium postularem, quis non concederet? sibi haberent honores, sibi imperia, sibi provincias, sibi triumphos, sibi alia praeclarae laudis insignia:

Digitized by Google

mihi liceret eius urbis, quam conservassem, conspectu tranquillo animo et quieto frui. quid? si hoc non postulo; si ille labor meus pristinus, si sollicitudo, si officia, si operae, si vigiliae deserviunt amicis, praesto sunt omnibus; si neque amici in foro requirunt studium meum neque res publica in curia; si me non modo non rerum gestarum vacatio, sed neque honoris neque aetatis excusatio vindicat labore; si voluntas mea, si industria, si domus, si animus, si aures patent omnibus; si mihi ne ad ea quidem, quae pro salute omnium gessi, recordanda et cogitanda quicquam relinquitur temporis: tamen hoc regnum appellabitur, cuius vicarius qui velit esse inveniri nemo potest? longe abest a me regni suspicio: sin 27 quaeris qui sint Romae regnum occupare conati, ut ne replices annalium memoriam, ex domesticis imaginibus invenies. res enim gestae, credo, meae me nimis extulerunt ac mihi nescio quos spiritus attulerunt. quibus de rebus tam claris, tam immortalibus, iudices, hoc possum dicere, me, qui ex summis periculis eripuerim urbem hanc et vitam omnium civium, satis adeptum fore, si ex hoc tanto in omnis mortalis beneficio nullum in me periculum redundarit. etenim in qua civitate res tantas gesserim memini, 28 in qua urbe verser intellego. plenum forum est eorum hominum, quos ego a vestris cervicibus depuli, iudices, a meis non removi; nisi vero paucos fuisse arbitramini, qui conari aut sperare possent se tantum imperium posse delere. horum ego faces eripere de manibus et gladios extorquere potui, sicuti feci, voluntates vero conscleratas ac nefarias nec sanare potui nec tollere. quare non sum nescius quanto periculo vivam in tanta multitudine improborum, cum mihi uni cum omnibus improbis aeternum videam esse bellum susceptum. quodsi illis meis praesidiis 29 forte invides et si ea tibi regia videntur, quod omnes boni omnium generum atque ordinum suam salutem

Digitized by Google

cum mea coniungunt, consolare te, quod omnium mentes improborum mihi uni maxime sunt infensae et adversae; qui me non modo [solum] idcirco oderunt, quod eorum conatus impios et furorem consceleratum repressi, sed eo etiam magis, quod nihil
30 iam se simile me vivo conari posse arbitrantur. At vero quid ego mirer, si quid ab improbis de me improbe dicitur, cum L. Torquatus, primum eis fundamentis ipse adulescentiae iactis, ea spe proposita amplissimae dignitatis, deinde L. Torquati, fortissimi consulis, constantissimi senatoris, semper optimi civis, filius, interdum efferatur immoderatione verborum? qui cum suppressa voce de scelere P. Lentuli, de audacia coniuratorum omnium dixisset, tantum modo ut vos, qui ea probatis, exaudire possetis, de supplicio [de Lentulo], de carcere magna et queribunda voce
31 dicebat. in quo primum erat illud absurdum, quod, cum ea, quae leviter dixerat, vobis probare volebat, eos qui circum iudicium stabant audire nolebat, non intellegebat ea, quae clare diceret, ita illos audituros, quibus se venditabat, ut vos quoque audiretis, qui [id] non probabatis; deinde alterum iam oratoris vitium non videre quid quaeque causa postulet. nihil est enim tam alienum ab eo qui alterum coniurationis accuset, quam videri coniuratorum poenam mortemque lugere. quod cum is tribunus plebis facit, qui unus videtur ex illis ad lugendos coniuratos relictus, nemini mirum est; difficile est enim tacere cum doleas: te, si quid eius modi facis, non modo talem adulescentem, sed in ea causa, in qua te vindicem con-
32 iurationis velis esse, vehementer admiror. sed reprehendo tamen illud maxime, quod isto ingenio et prudentia praeditus causam rei publicae non tenes, qui arbitrere plebi Romanae res eas non probari, quas me consule omnes boni pro salute communi gesserunt. ecquem tu horum, qui adsunt, quibus te contra ipsorum voluntatem venditabas, aut tam sce-

Digitized by Google

leratum statuis fuisse, ut haec omnia perdere voluerit, aut tam miserum, ut et se perire cuperet et nihil haberet quod salvum esse vellet? an vero clarissimum virum generis vestri ac nominis nemo reprehendit, qui filium suum vita privavit, ut in ceteros firmaret imperium: tu rem publicam reprehendis, quae domesticos hostis, ne ab eis ipsa necaretur, necavit? ita- 33
que attende, Torquate, quam ego defugiam auctoritatem consulatus mei. maxima voce, ut omnes exaudire possint, dico semperque dicam: adeste omnes animis, qui adestis, quorum ego frequentia magno opere laetor; erigite mentis aurisque vestras et me de invidiosis rebus, ut ille putat, dicentem attendite! ego consul, cum exercitus perditorum civium clandestino scelere conflatus crudelissimum et luctuosissimum exitium patriae comparasset, cum ad occasum interitumque rei publicae Catilina in castris, in his autem templis ac tectis dux Lentulus esset constitutus, meis consiliis, meis laboribus, mei capitis periculis, sine tumultu, sine dilectu, sine armis, sine exercitu, quinque hominibus comprehensis atque confectis incensione urbem, internicione civis, vastitate Italiam, interitu rem publicam liberavi; ego vitam omnium civium, statum orbis terrae, urbem hanc denique, sedem omnium nostrum, arcem regum ac nationum exterarum, lumen gentium, domicilium imperii quinque hominum amentium ac perditorum poena redemi. an me existimasti haec iniuratum in 34
iudicio non esse dicturum, quae iuratus in maxima contione dixissem? atque etiam illud addam, ne qui forte incipiat improbus subito te amare, Torquate, et aliquid sperare de te, atque, ut idem omnes exaudiant, clarissima voce dicam: harum omnium rerum, quas ego in consulatu pro salute rei publicae suscepi atque gessi, L. ille Torquatus, cum esset meus contubernalis in consulatu atque etiam in praetura fuisset, actor, adiutor, particeps exstitit, cum princeps,

Digitized by Google

cum auctor, cum signifer esset iuventutis; parens eius, homo amantissimus patriae, maximi animi, summi consilii, singularis constantiae, cum esset aeger, tamen omnibus rebus illis interfuit; nusquam est a me digressus; studio, consilio, auctoritate unus adiuvit plurimum, cum infirmitatem corporis virtute
35 animi superaret. videsne ut eripiam te ex improborum subita gratia et reconciliem bonis omnibus? qui te et diligunt et retinent retinebuntque semper, nec, si forte a me desciveris, idcirco te a se et a re publica et a tua dignitate deficere patientur. sed iam redeo ad causam, atque hoc vos, iudices, testor: mihi de memet ipso tam multa dicendi necessitas quaedam imposita est ab illo. nam si Torquatus Sullam solum accusasset, ego quoque hoc tempore nihil aliud agerem nisi eum, qui accusatus esset, defenderem; sed cum ille tota sua oratione in me esset invectus et cum, ut initio dixi, defensionem meam spoliare auctoritate voluisset, etiam si dolor me meus respondere non cogeret, tamen ipsa causa hanc a me orationem flagitavisset.

36 Ab Allobrogibus nominatum Sullam esse dicis. quis negat? sed lege indicium et vide quem ad modum nominatus sit. L. Cassium dixerunt commemorasse, cum ceteris Autronium secum facere. quaero num Sullam dixerit Cassius? nusquam: sese aiunt quaesisse de Cassio, quid Sulla sentiret. videte diligentiam Gallorum; qui vitam hominum naturamque non nossent ac tantum audivissent eos pari calamitate esse, quaesiverunt essentne eadem voluntate. quid tum Cassius? si respondisset idem sentire et secum facere Sullam, tamen mihi non videretur in hunc id criminosum esse debere. quid ita? quia qui barbaros homines ad bellum impelleret, non debebat minuere illorum suspicionem et purgare eos, de quibus illi aliquid suspicari viderentur. non respondit tamen
37 una facere Sullam. at enim esset absurdum, cum

Digitized by Google

ceteros sua sponte nominasset, mentionem facere Sullae nullam nisi admonitum et interrogatum; nisi forte veri simile est P. Sullae nomen in memoria Cassio non fuisse. si nobilitas hominis, si adflicta fortuna, si reliquiae pristinae dignitatis non tam inlustres fuissent, tamen Autronii commemoratio memoriam Sullae rettulisset; etiam, ut arbitror, cum auctoritates principum coniurationis ad incitandos animos Allobrogum conligeret Cassius, et cum sciret exteras nationes maxime nobilitate moveri, non prius Autronium quam Sullam nominavisset. iam vero illud 38
probari minime potest, Gallos Autronio nominato putasse propter calamitatis similitudinem sibi aliquid de Sulla esse quaerendum, Cassio, si hic esset in eodem scelere, ne cum appellasset quidem Autronium, huius in mentem venire potuisse. sed tamen quid respondit de Sulla Cassius? se nescire certum. 'non purgat' inquit, dixi antea: ne si argueret quidem tum denique, cum esset interrogatus, id mihi crimi-
nosum videretur. sed ego in quaestionibus et indi- 39
ciis non hoc quaerendum arbitror, num purgetur aliqui, sed num arguatur. etenim cum se negat scire Cassius, utrum sublevat Sullam an satis probat se nescire? 'sublevat apud Gallos.' quid ita? ne indicent? quid? si periculum esse putasset, ne illi umquam indicarent, de se ipse confessus esset? 'nesciit videlicet.' credo celatum esse Cassium de Sulla uno; nam de ceteris certe sciebat: etenim domi eius pleraque conflata esse constabat. qui negare noluit esse in eo numero Sullam, quo plus spei Gallis daret, dicere autem falsum non ausus est, se nescire dixit. atqui hoc perspicuum est, cum is, qui de omnibus scierit, de Sulla se scire negarit, eandem esse vim negationis huius, quam si extra coniurationem hunc esse se scire dixisset; nam cuius scientiam de omnibus constat fuisse, eius ignoratio de aliquo purgatio debet videri. sed iam non quaero purgetne Cassius

Digitized by Google

Sullam: illud mihi tantum satis est, contra Sullam nihil esse in indicio.

40 Exclusus hac criminatione Torquatus rursus in me inruit, me accusat: ait me aliter ac dictum sit in tabulas publicas rettulisse. o di immortales! — vobis enim tribuo, quae vestra sunt; nec vero possum tantum meo ingenio dare, ut tot res, tantas, tam varias, tam repentinas in illa turbulentissima tempestate rei publicae mea sponte dispexerim; vos profecto animum meum tum conservandae patriae cupiditate incendistis; vos me ab omnibus ceteris cogitationibus ad unam salutem rei publicae convertistis; vos denique in tantis tenebris erroris et inscientiae clarissimum lumen menti meae praetulistis.

41 vidi ego hoc, vidi, nisi recenti memoria senatus auctoritatem huius indicii monumentis publicis testatus essem, fore ut aliquando non Torquatus neque Torquati quispiam similis — nam id me multum fefellit —, sed ut aliquis patrimonii naufragus, inimicus otii, bonorum hostis aliter indicata haec esse diceret, quo facilius vento aliquo in optimum quemque excitato posset in malis rei publicae portum aliquem suorum malorum invenire. itaque introductis in senatum indicibus institui senatores, qui omnia indi-

42 cum dicta, interrogata, responsa perscriberent. at quos viros! non solum summa virtute et fide, cuius generis erat in senatu facultas maxima, sed etiam quos sciebam memoria, scientia, celeritate scribendi facillime quae dicerentur persequi posse: C. Cosconium, qui tum erat praetor, M. Messallam, qui tum praeturam petebat, P. Nigidium, Appium Claudium. credo esse neminem qui his hominibus ad vere referendum aut fidem putet aut ingenium defuisse. quid? deinde quid feci? cum scirem ita esse indicium relatum in tabulas publicas, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur, non occultavi, non continui domi, sed statim describi ab omnibus

Digitized by Google

librariis, dividi passim et pervolgari atque edi populo Romano imperavi; divisi tota Italia, emisi in omnis provincias, eius indicii, ex quo oblata salus esset omnibus, expertem esse neminem volui. itaque dico, 43 locum in orbe terrarum esse nullum, quo in loco populi Romani nomen sit, quin eodem perscriptum hoc indicium pervenerit. in quo ego tam subito et exiguo et turbido tempore multa divinitus, ita ut dixi, non mea sponte providi: primum, ne qui posset tantum aut de rei publicae aut de alicuius periculo comminisci quantum vellet; deinde, ne cui liceret umquam reprehendere illud indicium aut temere creditum criminari; postremo, ne quid iam a me, ne quid ex meis commentariis quaereretur, ne aut obtivio meâ aut memoria nimia videretur, ne denique aut neglegentia turpis aut diligentia crudelis putaretur. sed tamen abs te, Torquate, quaero, cum 44 indicatus tuus esset inimicus, et esset eius rei frequens senatus et recens memoria testis, tibi vero, meo familiari et contubernali, prius etiam edituri indicium fuerint scribae mei, si voluisses, quam in codicem rettulissent: cum videres aliter referri, cur tacuisti, passus es? non mecum ut cum familiarissimo questus es? aut quoniam tam facile inveheris in amicos, iracundius aut vehementius expostulasti? tu, cum tua vox numquam sit audita, cum indicio lecto, descripto, divolgato quieveris, tacueris, repente tantam rem ementiare et in eum locum te deducas, ut ante quam me commutati indicii coargueris, te summae neglegentiae tuo iudicio convictum esse fateare? mihi cuiusquam salus tanti fuisset, ut meam neglegerem? 45 per me ego veritatem patefactam contaminarem aliquo mendacio? quemquam denique ego iuvarem, a quo tam crudelis insidias rei publicae factas, et me potissimum consule, putarem? quodsi iam essem oblitus severitatis et constantiae meae, tamne amens eram, ut, cum litterae posteritatis causa

Digitized by Google

repertae sint, quae subsidio oblivioni esse possent, ego recentem putarem memoriam cuncti senatus
46 commentario meo posse superari? fero ego te, Torquate, iam dudum, fero, et nonnumquam animum incitatum ad ulciscendam orationem tuam revoco ipse et reflecto; permitto aliquid iracundiae tuae, do adulescentiae, cedo amicitiae, tribuo parenti: sed nisi tibi aliquem modum tute constitueris, coges me oblitum nostrae amicitiae habere rationem meae dignitatis. nemo umquam me tenuissima suspicione perstrinxit, quem non perverterim ac perfregerim. sed mihi hoc credas velim: non eis libentissime soleo respondere, quos mihi videor facillime posse supe-
47 rare. tu, quoniam minime ignoras consuetudinem dicendi meam, noli hac lenitate nova abuti mea, noli aculeos orationis meae, quia reconditi sunt, excussos arbitrari, noli id omnino a me putare esse amissum, si quid est tibi remissum atque concessum. cum illae valent apud me excusationes iniuriae tuae, iratus animus tuus, aetas, amicitia nostra, tum nondum statuo te virium satis habere, ut ego tecum luctari et congredi debeam. quodsi esses usu atque aetate robustior, essem idem qui soleo, cum sum lacessitus: nunc tecum sic agam, tulisse ut potius iniuriam quam
48 rettulisse [gratiam] videar. neque vero quid mihi irascare intellegere possum. si, quod eum defendo quem tu accusas, cur tibi ego non suscenseo, quod accusas eum quem ego defendo? 'inimicum ego' inquis 'accuso meum.' et amicum ego defendo meum. 'non debes tu quemquam in coniurationis quaestione defendere.' immo nemo magis eum, de quo nihil umquam est suspicatus, quam is, qui de aliis multa cognovit. 'cur dixisti testimonium in alios?' quia coactus sum. 'cur damnati sunt?' quia creditum est. 'regnum est dicere in quem velis et defendere quem velis.' immo servitus est non dicere in quem velis et non defendere quem velis; ac si considerare

Digitized by Google

coeperis, utrum magis mihi hoc necesse fuerit facere an istud tibi, intelleges honestius te inimicitiarum modum statuere potuisse quam me humanitatis. an 49 vero cum honos agebatur familiae vestrae amplissimus, hoc est consulatus parentis tui, sapientissimus vir familiarissimis suis suscensuit [pater tuus], cum Sullam et defenderent et laudarent? intellegebat hanc nobis a maioribus esse traditam disciplinam, ut nullius amicitia ad pericula propulsanda impediremur. atque erat huic iudicio longe dissimilis illa contentio: tum adflicto P. Sulla consulatus vobis pariebatur, sicuti partus est; honoris erat certamen; ereptum repetere vos clamitabatis, ut victi in campo in foro vinceretis: tum qui contra vos pro huius salute pugnabant, amicissimi vestri, [quibus non irascebamini,] consulatum vobis eripiebant, honori vestro repugnabant, et tamen id inviolata vestra amicitia, integro officio, vetere exemplo atque instituto optimi cuiusque faciebant. ego vero quibus ornamentis adversor 50 tuis? aut cui dignitati vestrae repugno? quid est quod iam ab hoc expetas? honos ad patrem, insignia honoris ad te delata sunt; tu ornatus exuviis huius venis ad eum lacerandum, quem interemisti: ego iacentem et spoliatum defendo et protego. atque hic tu et reprehendis me, quia defendam, et irasceris: ego autem non modo tibi non irascor, sed ne reprehendo quidem factum tuum; te enim existimo tibi statuisse quid faciendum putares et satis idoneum officii tui iudicem esse potuisse.

'At accusat C. Cornelii filius et id aeque va- 51 lere debet ac si pater indicaret.' o patrem [Cornelium] sapientem! qui, quod praemii solet esse in indicio, reliquerit, quod turpitudinis in confessione, id per accusationem filii susceperit. sed quid est tandem, quod indicat per istum puerum Cornelius? si vetera mihi ignota, cum Hortensio communicata, respondit Hortensius; sin, ut ais, illum conatum

Digitized by Google

Autronii et Catilinae, cum in campo consularibus comitiis, quae a me habita sunt, caedem facere voluerunt: Autronium tum in campo vidimus, — sed quid dixi vidisse nos? ego vidi: vos enim tum, iudices, nihil laborabatis neque suspicabamini, ego tectus praesidio firmo amicorum Catilinae tum et Autronii
52 copias et conatum repressi. num quis est igitur qui tum dicat in campum aspirasse Sullam? atqui si tum se cum Catilina societate sceleris coniunxerat, cur ab eo discedebat? cur cum Autronio non erat? cur in pari causa non paria signa criminis reperiuntur? sed quoniam Cornelius ipse etiam nunc de indicando dubitat, ut dicitis, informat ad hoc adumbratum indicium filium, quid tandem de illa nocte dicit, cum inter falcarios ad M. Laecam [nocte ea, quae consecuta est posterum diem nonarum Novembrium me consule,] Catilinae denuntiatione convenit? quae nox omnium temporum coniurationis acerrima fuit atque acerbissima: tum Catilinae dies exeundi, tum ceteris manendi condicio, tum discriptio totam per urbem caedis atque incendiorum constituta est; tum tuus pater, Corneli, id quod tandem aliquando confitetur, illam sibi officiosam provinciam depoposcit, ut, cum prima luce consulem salutatum veniret, intromissus et meo more et iure amicitiae, me in meo lectulo
53 trucidaret. hoc tempore, cum arderet acerrime coniuratio, cum Catilina egrederetur ad exercitum, Lentulus in urbe relinqueretur, Cassius incendiis, Cethegus caedi praeponeretur, Autronio ut occuparet Etruriam praescriberetur, cum omnia ordinarentur, instruerentur, pararentur, ubi fuit Sulla, Corneli? num Romae? immo longe afuit. num in eis regionibus, quo se Catilina inferebat? multo etiam longius. num in agro Camerti, Piceno, Gallico, quas in oras maxime quasi morbus quidam illius furoris pervaserat? nihil vero minus. fuit enim, ut iam ante dixi, Neapoli; fuit in ea parte Italiae, quae maxime ista suspicione caruit.

Digitized by Google

Quid ergo indicat aut quid adfert aut ipse Cor- 54
nelius aut vos, qui haec ab illo mandata defertis? gladiatores emptos esse Fausti simulatione ad caedem ac tumultum. ita prorsus: interpositi sunt gladiatores, quos testamento patris videmus deberi. 'adrepta est familia, quae si esset praetermissa, posset alia familia Fausti munus praebere.' utinam quidem haec ipsa non modo iniquorum invidiae, sed aequorum exspectationi satis facere posset! 'properatum vehementer est, cum longe tempus muneris abesset.' quasi vero tempus dandi muneris non valde appropinquaret. 'necopinante Fausto, cum is neque sciret neque vellet, familia est comparata.' at litterae sunt 55
Fausti, per quas ille precibus a P. Sulla petit ut emat gladiatores et ut hos ipsos emat, neque solum ad Sullam missae, sed ad L. Caesarem, Q. Pompeium, C. Memmium, quorum de sententia tota res gesta est. 'at praefuit familiae.' iam si in paranda familia nulla suspicio est, quis praefuerit nihil ad rem pertinet; [sed tamen munere servili obtulit se ad ferramenta prospicienda;] praefuit vero numquam, eaque res omni tempore per Bellum, Fausti libertum, administrata est. 'At enim Sittius est ab hoc in 56
ulteriorem Hispaniam missus, ut eam provinciam perturbaret.' primum Sittius, iudices, L. Iulio C. Figulo consulibus profectus est aliquanto ante furorem Catilinae et suspicionem huius coniurationis; deinde est profectus non tum primum, sed cum in eisdem locis aliquanto ante eadem de causa aliquot annos fuisset; ac profectus est non modo ob causam, sed etiam ob necessariam causam, magna ratione cum Mauritaniae rege contracta. tum autem, illo profecto, Sulla procurante eius rem et gerente, plurimis et pulcherrimis P. Sittii praediis venditis aes alienum eiusdem est dissolutum, ut, quae causa ceteros ad facinus impulit, cupiditas retinendae possessionis, ea Sittio non fuerit, praediis deminutis.

Digitized by Google

57 iam vero illud quam incredibile, quam absurdum, qui Romae caedem facere, qui hanc urbem inflammare vellet, eum familiarissimum suum dimittere ab se et amandare in ultimas terras! utrum quo facilius Romae ea quae conabatur efficeret, si in Hispania turbatum esset? at haec ipsa per se sine ulla coniunctione agebantur. an in tantis rebus, tam novis consiliis, tam periculosis, tam turbulentis hominem amantissimum sui, familiarissimum, coniunctissimum officiis, consuetudine, usu, dimittendum esse arbitrabatur? veri simile non est, ut, quem in secundis rebus, quem in otio semper secum habuisset, hunc in adversis et in eo tumultu, quem ipse com-
58 parabat, ab se dimitteret. ipse autem Sittius — non enim mihi deserenda est causa amici veteris atque hospitis — is homo est aut ea familia ac disciplina, ut hoc credi possit, eum bellum populo Romano facere voluisse? ut, cuius pater, cum ceteri deficerent finitimi ac vicini, singulari exstiterit in rem publicam nostram officio et fide, is sibi nefarium bellum contra patriam suscipiendum putaret? cuius aes alienum videmus, iudices, non libidine, sed negotii gerendi studio esse contractum; qui ita Romae debuit, ut in provinciis et in regnis ei maximae pecuniae deberentur, quas cum peteret, non commisit ut sui procuratores quicquam oneris absente se sustinerent: venire omnis suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit quam ullam moram cuiquam
59 fieri creditorum suorum. a quo quidem genere, iudices, ego numquam timui, cum in illa rei publicae tempestate versarer: illud erat hominum genus horribile et pertimescendum, qui tanto amore suas possessiones amplexi tenebant, ut ab eis membra citius divelli ac distrahi posse diceres. Sittius numquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis; itaque se non modo ex suspicione tanti sceleris, verum etiam ex omni hominum sermone non armis, sed patrimonio suo vindicavit.

Digitized by Google

Iam vero quod obiecit, Pompeianos esse a Sulla 60
impulsos, ut ad istam coniurationem atque ad hoc
nefarium facinus accederent, id cuius modi sit intel-
legere non possum. an tibi Pompeiani coniurasse
videntur? quis hoc dixit umquam aut quae fuit istius
rei vel minima suspicio? 'diiunxit' inquit 'eos a co-
lonis, ut hoc discidio ac dissensione facta oppidum
in sua potestate posset per Pompeianos habere.'
primum omnis Pompeianorum colonorumque dissensio
delata ad patronos est, cum iam inveterasset ac
multos annos esset agitata; deinde ita a patronis
res cognita est, ut nulla in re a ceterorum sententiis
Sulla dissenserit; postremo coloni ipsi sic intellegunt,
non Pompeianos a Sulla magis quam sese esse de-
fensos. atque hoc, iudices, ex hac frequentia colo- 61
norum, honestissimorum hominum, intellegere po-
testis, qui adsunt, laborant; hunc patronum, defen-
sorem, custodem illius coloniae si in omni fortuna
atque omni honore incolumem habere non potuerunt,
in hoc tamen casu, [in] quo adflictus iacet, per vos
iuvari conservarique cupiunt. adsunt pari studio
Pompeiani, qui ab istis etiam in crimen vocantur;
qui ita de ambulatione ac de suffragiis suis cum
colonis dissenserunt, ut idem de communi salute
sentirent. ac ne haec quidem P. Sullae mihi videtur 62
silentio praetereunda esse virtus, quod, cum ab hoc
illa colonia deducta sit, et cum commoda colonorum
a fortunis Pompeianorum rei publicae fortuna diiun-
xerit, ita carus utrisque est atque iucundus, ut non
alteros demovisse, sed utrosque constituisse videatur.

'At enim et gladiatores et omnis ista vis roga-
tionis Caeciliae causa comparabatur.' atque hoc loco
in L. Caecilium, pudentissimum atque ornatissimum
virum, vehementer invectus est: cuius ego de virtute
et constantia, iudices, tantum dico, talem hunc in
ista rogatione, quam promulgarat non de tollenda,
sed de levanda calamitate fratris sui, fuisse, ut con-

Digitized by Google

sulere voluerit fratri, cum re publica pugnare noluerit;
promulgarit impulsus amore fraterno, destiterit fra-
63 tris auctoritate deductus. atque in ea re per L.
Caecilium Sulla accusatur, in qua re est uterque
laudandus; primum Caecilius, qui si id promulgavit,
in quo res iudicatas videatur voluisse rescindere ut
restitueretur Sulla, recte reprehendis: status enim rei
publicae maxime iudicatis rebus continetur, neque
ego tantum fraterno amori dandum arbitror, ut quis-
quam, dum saluti suorum consulat, communem re-
linquat. at nihil de iudicio ferebat, sed poenam am-
bitus eam referebat, quae fuerat nuper, superioribus
legibus constituta; itaque hac rogatione non iudicum
sententia, sed legis vitium corrigebatur. nemo iu-
dicium reprehendit, cum de poena queritur, sed legem;
damnatio est enim iudicum, quae manebat, poena
64 legis, quae levabatur. noli igitur animos eorum or-
dinum, qui praesunt iudiciis summa cum gravitate
et dignitate, alienare a causa: nemo labefactare iu-
dicium est conatus, nihil est eius modi promulgatum;
semper Caecilius in calamitate fratris sui iudicum
potestatem perpetuandam, legis acerbitatem mitigan-
dam putavit. sed quid ego de hoc plura disputem?
dicerem fortasse, et facile et libenter dicerem, si
paulo etiam longius, quam finis cotidiani officii po-
stulat, L. Caecilium pietas et fraternus amor pro-
pulisset: implorarem sensus vestros, unius cuiusque
indulgentiam in suos testarer, peterem veniam errato
L. Caecilii ex intimis vestris cogitationibus atque ex
65 humanitate communi. lex dies fuit proposita paucos:
ferri coepta numquam, deposita est in senatu. Ka-
lendis Ianuariis cum in Capitolium nos senatum
convocassemus, nihil est actum prius, et id mandatu
Sullae Q. Metellus praetor se loqui dixit, Sullam
illam rogationem de se nolle ferri. ex illo tempore
L. Caecilius egit de re publica multa: agrariae legi,
quae tota a me reprehensa et abiecta est, se inter-

Digitized by Google

cessorem fore professus est, improbis largitionibus restitit, senatus auctoritatem numquam impedivit, ita se gessit in tribunatu, ut onere deposito domestici officii nihil postea nisi de rei publicae commodis cogitarit. atque in ipsa rogatione ne per vim quid 66
ageretur, quis tum nostrum Sullam aut Caecilium verebatur? nonne omnis ille terror, omnis seditionis timor atque opinio ex Autronii improbitate pendebat? eius voces, eius minae ferebantur; eius aspectus, concursatio, stipatio, greges hominum perditorum metum nobis seditionesque adferebant. itaque P. Sulla hoc importunissimo cum honoris tum etiam calamitatis socio atque comite et secundas fortunas amittere coactus est et in adversis sine ullo remedio atque adlevamento permanere.

Hic tu epistulam meam saepe recitas, quam ego 67
ad Cn. Pompeium de meis rebus gestis et de summa re publica misi, et ex ea crimen aliquod in P. Sullam quaeris; et, si furorem incredibilem biennio ante conceptum erupisse in meo consulatu scripsi, me hoc demonstrasse dicis, Sullam in illa fuisse superiore coniuratione. scilicet ego is sum qui existimem Cn. Pisonem et Catilinam et Vargunteium et Autronium nihil scelerate, nihil audacter ipsos per sese sine P. Sulla facere potuisse: de quo etiam si quis du- 68
bitasset antea, num id, quod tu arguis, cogitasset, interfecto patre tuo consulem descendere Kalendis Ianuariis cum lictoribus, sustulisti hanc suspicionem, cum dixisti hunc, ut Catilinam consulem efficeret, contra patrem tuum operas et manum comparasse. quod si tibi ego confitear, tu mihi concedas necesse est, hunc, cum Catilinae suffragaretur, nihil de suo consulatu, quem iudicio amiserat, per vim recuperando cogitavisse. neque omnino istorum facinorum tantorum, tam atrocium crimen, iudices, P. Sullae persona suscipit.

Iam enim faciam, criminibus omnibus fere dis- 69

Digitized by Google

solutis, contra atque in ceteris causis fieri solet, ut nunc denique de vita hominis ac de moribus dicam. etenim de principio studuit animus occurrere magnitudini criminis, satis facere exspectationi hominum, de me aliquid ipso, qui accusatus eram, dicere; nunc iam revocandi estis eo, quo vos ipsa causa, etiam tacente me, cogit animos mentisque convertere. omnibus in rebus, iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quisque voluerit, cogitarit, admiserit non ex crimine, sed ex moribus eius qui arguitur est ponderandum; neque enim potest quisquam nostrum subito fingi neque cuiusquam repente vita mutari
70 aut natura converti. circumspicite paulisper mentibus vestris, ut alia mittamus, hosce ipsos homines, qui huic adfines sceleri fuerunt. Catilina contra rem publicam coniuravit: cuius aures umquam haec respuerunt conatum esse audacter hominem a pueritia non solum intemperantia et scelere, sed etiam consuetudine et studio in omni flagitio, stupro, caede versatum? quis eum contra patriam pugnantem perisse miratur, quem semper omnes ad civile latrocinium natum putaverunt? quis Lentuli societates cum indicibus, quis insaniam libidinum, quis perversam atque impiam religionem recordatur, qui illum aut nefarie cogitasse aut stulte sperasse miretur? quis de C. Cethego atque eius in Hispaniam profectione ac de volnere Q. Metelli Pii cogitat, cui non ad illius poenam carcer aedificatus esse videatur?
71 omitto ceteros, ne sit infinitum; tantum a vobis peto, ut taciti de omnibus, quos coniurasse cognitum est, cogitetis: intellegetis unum quemque eorum prius a sua vita quam a vestra suspicione esse damnatum. ipsum illum Autronium, quoniam eius nomen finitimum maxime est huius periculo et crimini, non sua vita ac natura convicit? semper audax, petulans, libidinosus; quem in stuprorum defensionibus non solum verbis uti improbissimis solitum esse scimus,

Digitized by Google

verum etiam pugnis et calcibus; quem exturbare homines e possessionibus, caedem facere vicinorum, spoliare fana sociorum, vi [conatum] et armis disturbare iudicia, in bonis rebus omnis contemnere, in malis pugnare contra bonos, non rei publicae cedere, non fortunae ipsi succumbere. huius si causa non manifestissimis rebus teneretur, tamen eum mores ipsius ac vita convincerent. agedum, conferte 72 nunc cum illo vitam P. Sullae, vobis populoque Romano notissimam, iudices, et eam ante oculos vestros proponite. ecquod est huius factum aut commissum non dicam audacius, sed quod cuiquam paulo minus consideratum videretur? factum quaero? verbum ecquod umquam ex ore huius excidit, in quo quisquam posset offendi? at vero in illa gravi L. Sullae turbulentaque victoria quis P. Sulla mitior, quis misericordior inventus est? quam multorum hic vitam est a L. Sulla deprecatus! quam multi sunt summi homines et ornatissimi et nostri et equestris ordinis, quorum pro salute se hic Sullae obligavit! quos ego nominarem — neque enim ipsi nolunt et huic animo gratissimo adsunt —, sed quia maius est beneficium, quam posse debet civis civi dare, ideo a vobis peto, ut quod potuit tempori tribuatis, quod fecit ipsi. quid reliquam constantiam vitae comme- 73 morem? dignitatem, liberalitatem, moderationem in privatis rebus, splendorem in publicis? quae ita deformata sunt a fortuna, ut tamen a natura incohata compareant. quae domestica celebratio cotidiana! quae familiarium dignitas! quae studia amicorum! quae ex quoque ordine multitudo! haec diu multumque [et multo labore] quaesita una eripuit hora. accepit P. Sulla, iudices, volnus vehemens et mortiferum, verum tamen eius modi quod videretur huius vita et natura accipere potuisse. honestatis enim et dignitatis habuisse nimis magnam iudicatus est cupiditatem: quam si nemo alius habuit in consulatu pe-

Digitized by Google

tendo, cupidior iudicatus est hic fuisse quam ceteri; sin etiam in aliis nonnullis fuit iste consulatus amor, fortuna in hoc fuit fortasse gravior quam in ceteris.
74 postea vero quis P. Sullam nisi maerentem, demissum adflictumque vidit? quis umquam est suspicatus hunc magis odio quam pudore hominum aspectum lucemque vitare? qui cum multa haberet invitamenta urbis et fori propter summa studia amicorum, quae tamen ei sola in malis restiterunt, afuit ab oculis vestris, et, cum lege retineretur, ipse se exsilio paene multavit. in hoc vos pudore, iudices, et in hac vita tanto sceleri locum fuisse creditis? aspicite ipsum, contuemini os, conferte crimen cum vita; vitam ab initio usque ad hoc tempus explicatam cum crimine
75 recognoscite: mitto rem publicam, quae fuit semper Sullae carissima — hosne amicos, talis viros, tam cupidos sui, per quos res eius secundae quondam erant ornatae, nunc sublevantur adversae, crudelissime perire voluit, ut cum Lentulo et Catilina et Cethego foedissimam vitam ac miserrimam turpissima morte proposita degeret? non, inquam, cadit in hos mores, non in hunc pudorem, non in hanc vitam, non in hunc hominem ista suspicio. nova quaedam illa immanitas exorta est; incredibilis fuit ac singularis furor; ex multis ab adulescentia conlectis perditorum hominum vitiis repente ista tanta importunitas inau-
76 diti sceleris exarsit. nolite, iudices, arbitrari hominum illum impetum et conatum fuisse — neque enim ulla gens tam barbara aut tam immanis umquam fuit in qua non modo tot, sed unus tam crudelis hostis patriae sit inventus —: beluae quaedam illae ex portentis immanes ac ferae, forma hominum indutae, exstiterunt. perspicite etiam atque etiam, iudices — nihil enim est quod in hac causa dici possit vehementius — penitus introspicite Catilinae, Autronii, Cethegi, Lentuli ceterorumque mentis: quas vos in his libidines, quae flagitia, quas turpitudines,

Digitized by Google

quantas audacias, quam incredibilis furores, quas notas facinorum, quae indicia parricidiorum, quantos acervos scelerum reperietis! ex magnis et diuturnis et iam desperatis rei publicae morbis ista repente vis erupit, ut ea confecta et eiecta convalescere aliquando et sanari civitas posset; neque enim est quisquam qui arbitretur illis inclusis in re publica pestibus diutius haec stare potuisse; itaque eos non ad perficiendum scelus, sed ad luendas rei publicae poenas Furiae quaedam incitaverunt. in hunc igitur 77 gregem vos nunc P. Sullam, iudices, ex his, qui cum hoc vivunt aut vixerunt, honestissimorum hominum gregibus reicietis? ex hoc amicorum numero, ex hac familiarium dignitate in impiorum partem atque in parricidarum sedem atque numerum transferetis? ubi erit igitur illud firmissimum praesidium pudoris? quo in loco nobis vita ante acta proderit? quod ad tempus existimationis partae fructus reservabitur, si nos in extremo discrimine ac dimicatione fortunae deseret, si non aderit, si nihil adiuvabit? quaestiones nobis servorum accusator ac tormenta 78 minitatur; in quibus quamquam nihil periculi suspicamur, tamen illa tormenta gubernat dolor, moderatur natura cuiusque cum animi tum corporis, regit quaesitor, flectit libido, corrumpit spes, infirmat metus, ut in tot rerum angustiis nihil veritati loci relinquatur: vita P. Sullae torqueatur; ex ea quaeratur num quae occultetur libido, num quod lateat facinus, num quae crudelitas, num quae audacia. nihil erroris erit in causa nec obscuritatis, iudices, si a vobis vitae perpetuae vox, ea quae verissima est, gravissima debet esse, audietur. nullum in hac causa testem 79 timemus; nihil quemquam scire, nihil vidisse, nihil audisse arbitramur. sed tamen, si nihil vos P. Sullae fortuna movet, iudices, vestra moveat. vestrâ enim, qui cum summa elegantia atque integritate vixistis, hoc maxime interest, non ex libidine aut simultate

Digitized by Google

aut levitate testium causas honestorum hominum ponderari, sed in magnis disquisitionibus repentinisque periculis vitam unius cuiusque esse testem: quam vos, iudices, nolite armis suis spoliatam atque nudatam obicere invidiae, dedere suspicioni; munite communem arcem bonorum, obstruite perfugia improborum: valeat et ad poenam et ad salutem plurimum, quam solam videtis per se ex sua natura facillime perspici, subito flecti fingique non posse.

80 Quid vero? haec auctoritas — semper enim est de ea dicendum, quamquam a me timide modiceque dicetur —, quid, inquam, haec auctoritas nostra, qui a ceteris coniurationis causis abstinuimus, P. Sullam defendimus, nihil hunc tandem iuvabit? grave est hoc dictu fortasse, iudices; grave, si appetimus aliquid; si, cum ceteri de nobis silent, non etiam nosmet ipsi tacemus, grave: sed si laedimur, si accusamur, si in invidiam vocamur, profecto conceditis, iudices, ut nobis libertatem retinere liceat, si minus
81 liceat dignitatem. accusati sunt uno nomine consulares, ut iam videatur honoris amplissimi nomen plus invidiae quam dignitatis adferre. 'adfuerunt' inquit 'Catilinae illumque laudarunt.' nulla tum patebat, nulla erat cognita coniuratio; defendebant amicum, aderant supplici, vitae eius turpitudinem in summis eius periculis non insequebantur. quin etiam parens tuus, Torquate, consul reo de pecuniis repetundis Catilinae fuit advocatus, improbo homini, at supplici; fortasse audaci, at aliquando amico. cui cum adfuit post delatam ad eum primam illam coniurationem, iudicavit se audisse aliquid, non credidisse. 'at idem non adfuit alio in iudicio, cum adessent ceteri.' si postea cognorat ipse aliquid, quod in consulatu ignorasset, ignoscendum est eis, qui postea nihil audierunt; sin illa res prima valuit, num inveterata quam recens debuit esse gravior? sed si tuus parens etiam in ipsa suspicione periculi sui tamen

Digitized by Google

humanitate adductus advocationem hominis improbissimi sella curuli atque ornamentis et suis et consulatus honestavit, quid est quam ob rem consulares, qui Catilinae adfuerunt, reprehendantur? 'at idem 82 eis, qui ante hunc causam de coniuratione dixerunt, non adfuerunt.' tanto scelere astrictis hominibus statuerunt nihil a se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere. atque ut de eorum constantia atque animo in rem publicam dicam, quorum tacita gravitas et fides de uno quoque loquitur neque cuiusquam ornamenta orationis desiderat, potest quisquam dicere umquam meliores, fortiores, constantiores consularis fuisse quam his temporibus et periculis, quibus paene oppressa est res publica? quis non de communi salute optime, quis non fortissime, quis non constantissime sensit? neque ego praecipue de consularibus disputo; nam haec et hominum ornatissimorum qui praetores fuerunt et universi senatus communis est laus, ut constet post hominum memoriam numquam in illo ordine plus virtutis, plus amoris in rem publicam, plus gravitatis fuisse: sed quia sunt descripti consulares, de his tantum mihi dicendum putavi, quod satis esset ad testandam omnium memoriam, neminem esse ex illo honoris gradu qui non omni studio, virtute, auctoritate incubuerit ad rem publicam conservandam. sed quid? ego, qui 83 Catilinam non laudavi, qui reo Catilinae consul non adfui, qui testimonium de coniuratione dixi in alios, adeone vobis alienus a sanitate, adeo oblitus constantiae meae, adeo immemor rerum a me gestarum esse videor, ut, cum consul bellum gesserim cum coniuratis, nunc eorum ducem servare cupiam, et in animum inducam, cuius nuper ferrum rettuderim flammamque restinxerim, eiusdem nunc causam vitamque defendere? si me diusfidius, iudices, non me ipsa res publica, meis laboribus et periculis conservata, ad gravitatem animi et constantiam sua digni-

Digitized by Google

tate revocaret, tamen hoc natura est insitum, ut, quem timueris, quicum de vita fortunisque contenderis, cuius ex insidiis evaseris, hunc semper oderis: sed cum agatur honos meus amplissimus, gloria rerum gestarum singularis, cum quotiens quisque est in hoc scelere convictus, totiens renovetur memoria per me inventae salutis, ego sim tam demens, ego committam, ut ea, quae pro salute omnium gessi, casu magis et felicitate a me quam virtute et consilio gesta esse
84 videantur? 'quid ergo? hoc tibi sumis,' dicet fortasse quispiam 'ut, quia tu defendis, innocens iudicetur?' ego vero, iudices, non modo mihi nihil adsumo in quo quispiam repugnet, sed etiam, si quid ab omnibus conceditur, id reddo ac remitto. non in ea re publica versor, non eis temporibus meum caput obtuli pro patria periculis omnibus, non aut ita sunt exstincti quos vici aut ita grati quos servavi, ut ego mihi plus appetere coner quam quantum omnes ini-
85 mici invidique patiantur. grave esse videtur eum, qui investigarit coniurationem, qui patefecerit, qui oppresserit, cui senatus singularibus verbis gratias egerit, cui uni togato supplicationem decreverit, dicere in iudicio: 'non defenderem, si coniurasset'. non dico id, quod grave est; dico illud, quod in his causis coniurationis non auctoritati adsumam, sed pudori meo: ego ille coniurationis investigator atque ultor certe non defenderem Sullam, si coniurasse arbitrarer. ego, iudices, de tantis omnium periculis cum quaererem omnia, multa audirem, crederem non omnia, caverem omnia, dico hoc, quod initio dixi, nullius indicio, nullius nuntio, nullius suspicione, nullius litteris de P. Sulla rem ullam ad me esse delatam.
86 quam ob rem vos, di patrii ac penates, qui huic urbi atque huic rei publicae praesidetis, qui hoc imperium, qui hanc libertatem, qui populum Romanum, qui haec tecta atque templa me consule vestro numine auxilioque servastis, testor integro me animo

Digitized by Google

ac libero P. Sullae causam defendere; nullum a me sciente facinus occultari, nullum scelus susceptum contra salutem omnium defendi ac tegi. nihil de hoc consul comperi, nihil suspicatus sum, nihil audivi. persolvi patriae quod debui; reliqua iam a me meae perpetuae consuetudini naturaeque debentur. itaque 87 idem ego ille, qui vehemens in alios, qui inexorabilis in ceteros esse visus sum, tam sum misericors, iudices, quam vos; tam mitis quam qui lenissimus. in quo vehemens fui vobiscum, nihil feci nisi coactus: rei publicae praecipitanti subveni; patriam demersam extuli; misericordia civium adducti tum fuimus tam vehementes quam necesse fuit: salus esset amissa omnium una nocte, nisi esset severitas illa suscepta. sed ut ad sceleratorum poenam amore rei publicae sum adductus, sic ad salutem innocentium voluntate deducor.

Nihil video esse in hoc P. Sulla, iudices, odio 88 dignum, misericordia digna multa; neque enim nunc propulsandae calamitatis suae causa supplex ad vos, iudices, confugit, sed ne qua generi ac nomini suo nota nefariae turpitudinis inuratur. nam ipse quidem, si erit vestro iudicio liberatus, quae habebit ornamenta, quae solacia reliqua vitae, quibus laetari et perfrui possit? domus erit, credo, exornata; aperientur maiorum imagines; ipse ornatum ac vestitum pristinum recuperabit: omnia, iudices, haec amissa sunt; omnia generis, nominis, honoris insignia atque ornamenta unius iudicii calamitate occiderunt. sed ne exstinctor patriae, ne proditor, ne hostis appelletur, ne hanc labem tanti sceleris in familia relinquat, id laborat, id metuit, ne denique hic miser coniurati et conscelerati et proditoris filius nominetur: huic puero, qui est ei vita sua multo carior, metuit, cui honoris integros fructus non sit traditurus, ne aeternam memoriam dedecoris relinquat. hic vos orat, iudices, 89 parvus, ut se aliquando si non integra fortuna, at

Digitized by Google

ut adflicta, patri suo gratulari sinatis; huic misero notiora sunt itinera iudiciorum et fori quam campi et disciplinarum. non iam de vita P. Sullae, iudices, sed de sepultura contenditur: vita erepta est superiore iudicio; nunc ne corpus eiciatur laboramus. quid enim est huic reliqui quod eum in hac vita teneat? aut quid est quam ob rem haec cuiquam vita videatur? nuper is homo fuit in civitate P. Sulla, ut nemo ei se neque honore neque gratia neque fortunis anteferret; nunc spoliatus omni dignitate, quae erepta sunt, non repetit: quod fortuna in malis reliqui fecit, ut cum parente, cum liberis, cum fratre, cum his necessariis lugere suam calamitatem liceat, id sibi
90 ne eripiatis, vos, iudices, obtestatur. te ipsum iam, Torquate, expletum huius miseriis esse par erat: etsi nihil aliud Sullae nisi consulatum abstulissetis, tamen eo contentos vos esse oportebat; honoris enim contentio vos ad causam, non inimicitiae deduxerunt. sed cum huic omnia cum honore detracta sint, cum in hac fortuna miserrima ac luctuosissima destitutus sit, quid est quod expetas amplius? lucisne hanc usuram eripere vis, plenam lacrimarum atque maeroris, in qua cum maximo cruciatu ac dolore retinetur? libenter reddiderit adempta ignominia foedissimi criminis. an vero inimicum ut expellas? cuius ex miseriis, si esses crudelissimus, videndo fructum ca-
91 peres maiorem quam audiendo. o miserum et infelicem illum diem, quo consul omnibus centuriis P. Sulla renuntiatus est! o falsam spem! o volucrem fortunam! o caecam cupiditatem! o praeposteram gratulationem! quam cito illa omnia ex laetitia et voluptate ad luctum et lacrimas reciderunt, ut, qui paulo ante consul designatus fuisset, repente nullum vestigium retineret pristinae dignitatis! quid enim erat mali quod huic, spoliato fama, honore, fortunis, deesse videretur? aut cui novae calamitati locus ullus relictus est? urget eadem fortuna quae coepit;

Digitized by Google

repperit novum maerorem; non patitur hominem calamitosum uno malo adflictum uno in luctu perire.

Sed iam impedior egomet, iudices, dolore animi, 92
ne de huius miseria plura dicam. vestrae sunt iam
partes, iudices; in vestra mansuetudine atque humanitate causam totam repono. vos reiectione interposita, nihil suspicantibus nobis, repentini in nos iudices consedistis, ab accusatoribus delecti ad spem acerbitatis, a fortuna nobis ad praesidium innocentiae constituti. ut ego quid de me populus Romanus existimaret, quia severus in improbos fueram, laboravi et quae prima innocentis mihi defensio est oblata suscepi, sic vos severitatem iudiciorum, quae per hos mensis in homines audacissimos facta sunt, lenitate ac misericordia mitigate. hoc cum a vobis 93
impetrare causa ipsa debet, tum est vestri animi atque virtutis declarare non esse eos vos, ad quos potissimum interposita reiectione devenire convenerit. in quo ego vos, iudices, quantum meus in vos amor postulat, tantum hortor, ut communi studio, quoniam in re publica coniuncti sumus, mansuetudine et misericordia nostra falsam a nobis crudelitatis famam repellamus.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS

PRO A. LICINIO ARCHIA POETA ORATIO.

(A. Licinius) Archias, Antiochiae natus, poëta celeberrimus, Romae inde ab a. u. c. 652 (102 a. C. n., § 5) plurimorum principum inprimisque Lucullorum gratiam sibi conciliaverat. qui cum ab aliis (§ 5. 10) tum ab Heracliensibus, quae urbs cum Roma erat foederata, civitate donatus, lege autem Plautia et Papiria a. 665 (89) civis Romanus factus, a Gratio quodam lege Papia, a. 689 (65) lata, accusatus est, quod civitatem iniuria usurparet. causa acta est a. 692 (62) D. Iunio Silano, L. Licinio Murena coss. apud Q. Tullium Ciceronem, Marci fratrem, praetorem. Archias absolutus est. Post exordium (§ 1—3) Cicero ostendit (§ 4) tantum abesse ut Archias, cum sit civis, sit segregandus a numero civium (I § 4—11: a, 4—7. b, 8. 9. 9m. 10. 11; causae actio), ut etiamsi non esset, in civitatem asciscendus fuerit (II § 12—30): quod efficit litterarum studio summis laudibus extollendo a, in universum §. 12—17: 12—13m; 13m; 14—16m; 16m; 17; b, de Archia poëta disserens 1, quod poëta sit egregius, § 18—19m. 2, quod res Romanas tractaverit, § 19m—22. 3, quod Graeco usus sit sermone ad famam pervulgandam longe aptissimo § 23; iam de gloriae cupiditate disputans inde a § 24 transitum sibi parat ad partem insequentem 4, quod Ciceronis res gestas carmine celebraturus sit, §. 28. 30. — § 31. 32 peroratio.

1 Si quid est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum, aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum, aut si huiusce rei ratio aliqua ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua ego nullum con- 5 fiteor aetatis meae tempus abhorruisse, earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. nam quoad longissime

Digitized by Google

potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. quod si haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit, a quo id accepimus quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in nobis, et opem et salutem ferre debemus. ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod 2 alia quaedam in hoc facultas sit ingenii neque haec dicendi ratio aut disciplina, ne nos quidem huic uni studio penitus umquam dediti fuimus. etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione quadam inter se continentur. sed ne cui vestrum mirum 3 esse videatur me in quaestione legitima et in iudicio publico, cum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat, quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quem ad modum spero, non molestam, ut me pro summo poëta atque eruditissimo homine dicentem, hoc concursu hominum litteratissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac litterarum paulo loqui liberius et in eius modi persona, quae propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. quod si mihi a vobis tribui concedique sen- 4 tiam, perficiam profecto ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, cum sit civis, a numero civium, verum etiam, si non esset, putetis asciscendum fuisse.

Digitized by Google

Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab eis artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit, primum Antiochiae — nam ibi natus est loco nobili —, celebri quondam in urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis adfluenti, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit. post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia sic eius adventus celebrabantur, ut famam ingenii exspectatio hominis, exspectationem ipsius adventus admiratioque
5 superaret. erat Italia tum plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur quam nunc eisdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non neglegebantur. itaque hunc et Tarentini et Regini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt, et omnes qui aliquid de ingeniis poterant iudicare cognitione atque hospitio dignum existimarunt. hac tanta celebritate famae cum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas, alter cum res gestas tum etiam studium atque auris adhibere posset. statim Luculli, cum praetextatus etiam tum Archias esset, eum domum suam receperunt: et erat hoc non solum ingenii ac litterarum, verum etiam naturae atque virtutis, ut domus, quae huius adulescentiae prima
6 patuit, eadem esset familiarissima senectuti. erat temporibus illis iucundus Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur, Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine cum teneret, adficiebatur summo honore, quod eum non solum colebant qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui forte simulabant. interim satis longo intervallo, cum esset cum M.

Digitized by Google

Lucullo in Siciliam profectus et cum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracliam: quae cum esset civitas aequissimo iure ac foedere, ascribi se in eam civitatem voluit, idque, cum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracliensibus impetravit. data est civitas Silvani lege et Carbonis, si qui foederatis civitatibus ascripti fuissent, si tum cum lex ferebatur in Italia domicilium habuissent et si sexaginta diebus apud praetorem essent professi. cum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud praetorem Q. Metellum, familiarissimum suum. si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius: causa dicta est. quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracliaene esse tu eum ascriptum negabis? adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari sed scire, non audisse sed vidisse, non interfuisse sed egisse dicit; adsunt Heraclienses legati, nobilissimi homines, huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio [venerunt], qui hunc ascriptum Heracliensem dicunt. hic tu tabulas desideras Heracliensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnis. est ridiculum ad ea quae habemus nihil dicere, requirere quae habere non possumus, et de hominum memoria tacere, litterarum memoriam flagitare, et cum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii ius iurandum fidemque, ea, quae depravari nullo modo possunt, repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi, desiderare. an domicilium Romae non habuit is, qui tot annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae conlocavit? 'at non est professus.' immo vero eis tabulis professus, quae solae ex illa professione conlegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. nam cum Appii tabulae neglegentius

7 8 9

Digitized by Google

adservatae dicerentur, Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset, Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit et unius nominis litura se commotum esse dixerit. his igitur in tabulis nullam lituram in nomine A. Licinii videtis. quae cum ita sint, quid est quod de eius civitate dubitetis, praesertim cum aliis quoque in civitatibus fuerit ascriptus? etenim cum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis non gravate civitatem in Graecia homines impertiebant, Reginos credo aut Locrensis aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scaenicis artificibus largiri solebant, id huic summa ingenii praedita gloria noluisse! quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas inrepserunt, hic, qui ne utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heracliensem esse voluit, reicietur? census nostros requiris; scilicet: est enim obscurum proximis censoribus hunc cum clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis Iulio et Crasso nullam populi partem esse censam. sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantum modo indicat eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse [pro cive]: eis temporibus, quem tu criminaris ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, is et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo pro consule. quaere argumenta, si quae potes: numquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

Quaeres a nobis, Grati, cur tanto opere hoc homine delectemur. quia suppeditat nobis ubi et

Digitized by Google

animus ex hoc forensi strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant. an tu existimas aut suppetere nobis posse quod cotidie dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi eos doctrina eadem relaxemus? ego vero fateor me his studiis esse deditum; ceteros pudeat, si qui se ita litteris abdiderunt, ut nihil possint ex eis neque ad communem adferre fructum neque in aspectum lucemque proferre: me autem quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius umquam me tempore aut commodo aut otium meum abstraxerit aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? quare quis tandem me reprehendat aut quis mihi 13
iure suscenseat, si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum, quantum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique alveolo, quantum pilae, tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumpsero? atque hoc [id]eo mihi concedendum est magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et facultas, quae quantacumque in me est, numquam amicorum periculis defuit. quae si cui levior videtur, illa quidem certe, quae summa sunt, ex quo fonte hauriam sentio: nam nisi mul- 14
torum praeceptis multisque litteris mihi ab adulescentia suasissem nihil esse in vita magno opere expetendum nisi laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnis cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exsilii parvi esse ducenda, numquam me pro salute vestra in tot ac tantas dimicationes atque in hos profligatorum hominum cotidianos impetus obiecissem. sed pleni omnes sunt libri, plenae sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. quam multas nobis imagines

Digitized by Google

non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium con-
15 formabam. Quaeret quispiam: 'quid? illi ipsi summi viri, quorum virtutes litteris proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers laudibus, eruditi fuerunt?' difficile est hoc de omnibus confirmare, sed tamen est certum quid respondeam. ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse sine doctrina et naturae ipsius habitu prope divino per se ipsos et moderatos et gravis exstitisse fateor; etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina quam sine natura valuisse doctrinam. atque idem ego contendo, cum ad naturam eximiam atque inlustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum
16 ac singulare solere exsistere. ex hoc esse hunc numero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum, ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos, ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, M. Catonem illum senem; qui profecto si nihil ad percipiendam colendamque virtutem litteris adiuvarentur, numquam se ad earum studium contulissent. quodsi non hic tantus fructus ostenderetur et si ex his studiis delectatio sola peteretur, tamen, ut opinor, hanc animi remissionem humanissimam ac liberalissimam iudicaretis. nam ceterae neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: at haec studia adulescentiam alunt, senectutem oblectant, secundas res ornant, adversis perfugium ac solacium praebent, delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

17 Quodsi ipsi haec neque attingere neque sensu nostro gustare possemus, tamen admirari deberemus,

Digitized by Google

etiam cum in aliis videremus. quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem vi-
5 debatur omnino mori non debuisse. ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos animorum incredibilis motus celeritatemque ingeniorum neglegemus? quotiens ego hunc 18
Archiam vidi, iudices, — utar enim vestra benigni-
10 tate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis —, quotiens ego hunc vidi, cum litteram scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de eis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quotiens revocatum eandem
15 rem dicere commutatis verbis atque sententiis! quae vero adcurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem perveniret. hunc ego non diligam, non admirer, non omni ratione defendendum putem? atque sic a summis hominibus
20 eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare, poëtam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. quare suo iure noster ille Ennius sanctos appellat poëtas, quod quasi deo-
25 rum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. sit igitur, iudices, sanctum apud vos, 19
humanissimos homines, hoc poëtae nomen, quod nulla umquam barbaria violavit. saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur
30 atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poëtarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum, Chii suum vindicant, Salaminii repetunt, Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt;
35 permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt. Ergo illi alienum, quia poëta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et vo-

Digitized by Google

luntate et legibus noster est, repudiabimus? praesertim cum omne olim studium atque omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam? nam et Cimbricas res adulescens attigit et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. neque enim quisquam est tam aversus a Musis qui non mandari versibus aeternum suorum laborum facile praeconium patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, cum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret: eius, a quo sua virtus optime praedicaretur. itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea quae gesserat posse celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen inlustrant. populus enim Romanus aperuit L. Lucullo imperante Pontum et regiis quondam opibus et ipsa natura egregie vallatum; populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabilis Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et praedicabitur L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis est, incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis; nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphi: quae quorum ingeniis efferuntur, ab eis populi Romani fama celebratur. carus fuit Africano superiori noster Ennius, itaque etiam in sepulcro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore: cuius laudibus certe non solum ipse qui laudatur, sed etiam populi Romani nomen ornatur. in caelum huius proavus Cato tollitur: magnus honos populi Romani

Digitized by Google

rebus adiungitur. omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri in civitatem receperunt: nos hunc Heracliensem, multis civitatibus expetitum, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiciemus?

Nam si quis minorem gloriae fructum putat ex 23
Graecis versibus percipi quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. quare si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare, quod cum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum eis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum est et laborum. quam multos scriptores rerum suarum magnus ille 24
Alexander secum habuisse dicitur! atque is tamen, cum in Sigeo ad Achillis tumulum astitisset, 'o fortunate' inquit 'adulescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!' et vere. nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. quid? noster hic Magnus, qui cum virtute fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mytilenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit, et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt? itaque, credo, si civis Ro- 25
manus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla cum Hispanos donaret et Gallos, credo, hunc petentem repudiasset: quem nos in contione vidimus, cum ei libellum malus poëta de populo subiecisset, quod epigramma in eum fecisset, tantummodo alternis

Digitized by Google

versibus longiusculis, statim ex eis rebus, quas tum vendebat, iubere ei praemium tribui, sed ea condicione, ne quid postea scriberit. qui sedulitatem mali poëtae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium et virtutem in scribendo et copiam
26 non expetisset? quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poëtis, pingue quiddam sonantibus atque peregrinum, tamen auris suas dederet. neque enim est hoc dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis ferendum: trahimur omnes studio laudis et optimus quisque maxime gloria ducitur. ipsi illi philosophi etiam in eis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt; in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari
27 de se ac nominari volunt. Decimus quidem Brutus, summus vir et imperator, Accii, amicissimi sui, carminibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suorum. iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit, Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare. quare in qua urbe imperatores prope armati poëtarum nomen et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices a Musarum honore et a poëtarum salute abhorrere.
28 Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, indicabo et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse, verum tamen honesto, vobis confitebor. nam quas res nos in consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque imperii et pro vita civium proque universa re publica gessimus, attigit hic versibus atque incohavit; quibus auditis, quod mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum adhortatus sum. nullam enim virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat praeter hanc laudis et gloriae: qua quidem detracta, iudices,

Digitized by Google

quid est quod in hoc tam exiguo vitae curriculo [et tam brevi] tantis nos in laboribus exerceamus? certe si nihil animus praesentiret in posterum et si, quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem omnis cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus frangeret neque tot curis vigiliisque angeretur nec totiens de ipsa vita dimicaret. nunc insidet quaedam in optimo quoque virtus, quae noctis ac dies animum gloriae stimulis concitat atque admonet non cum vitae tempore esse commetiendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adaequandam. an vero tam parvi animi videamur esse omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribusque versamur, ut, cum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? an statuas et imagines, non animorum simulacra sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt, consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam mei partem pertinebit, nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari cum dignitate tum etiam vetustate, ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitum esse videatis, causa vero eius modi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. quae cum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana verum etiam divina in tantis ingeniis commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros impe-

Digitized by Google

ratores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur estque ex eo numero, qui semper apud omnis sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiatis fidem, ut humanitate vestra levatus potius
44 quam acerbitate violatus esse videatur. quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus; quae a forensi aliena iudicialique consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipso studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certo scio.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO L. SESTIO ORATIO, APUD IUDICES HABITA.

P. Sestius amicissimus familiarissimusque Ciceronis fuit in collegio tribunorum pl., qui fuerunt P. Lentulo Spinthere Q. Metello Nepote coss. [a. 697 ab u. c. = 57 a. Chr.]. obstinate igitur et enixe sese dediderat in consensum partis eius, qui dignitatem suam M. Tullio restituere gestiebant. sed enim P. Clodio repugnante et conspiratam seditiose multitudinem congregante, ne quis isti ad revocandum Ciceronem daretur effectus, ad dimicationem usque processum est, ut P. Sestius gravissime et paene letaliter vulneratus necessario cogeretur etiam ipse armatorum manum gladiatoriam, quod Milo iam fecerat, adhibere, praesidii scilicet gratia: sic enim potuit effici, ut actionem, quam pro Tullio instituerat, obtineret. postquam tamen Cicero ab exsilio rediit, accusare de vi P. Clodius Sestium coepit immisso velut principe delationis M. Albinovano et testimonium dicente P. Vatinio: ut hoc praecipue crimini daret, quod supergressus civilem modum rogationem suam non aequitate persuaserit, sed armis obtinuerit. . . . . Sestii causam plurimi defenderunt, in quis fuit Q. Hortensius, M. Crassus, C. Licinius Calvus, partibus inter se distributis, quas in agendo tuerentur, itaque Tullius ea peroravit, quae sibi fuerant explicanda. (Ex commentario Vaticano.)

Exord. § 1. 2. propos. § 3—5. defensionis parte I demonstratur egregiam fuisse P. Sestii erga parentem et soceros pietatem, eximiam in quaestura constantiam atque integritatem (§ 6—14). parte II antequam de tribunatu Sestii dicitur, totum superioris anni (696 = 58) naufragium rei publicae exponitur (§ 14—70, in his de exsilio Ciceronis § 36—54). parte III de tribunatu P. Sestii agitur § 71—95. parte IV populi R. quae sint partes et sententiae ostenditur (qui sint optimates § 96—102; quibus locis populi R. iudicium ac voluntas significetur, — contione § 106—108, co-

Digitized by Google

mitiis § 109—114, ludis scaenicis § 115—123, consessu gladiatorio § 124—127 —; qualis fuerit Ciceronis reditus § 127—131; quam improbus civis Vatinius § 132—135.) conclusione adulescentes ad imitationem bonorum exemplorum excitantur § 136—143; denique animi iudicum ad misericordiam commoventur. § 144—147.

A. d. IV. id. febr. (698 = 56) Sestius de vi est postulatus. Cic. ad Quintum fr. II 3, 5. *Sestius noster absolutus est a. d. V. id. mart. (eiusdem anni) et quod vehementer interfuit rei p., nullam videri in eiusmodi causa dissensionem esse, omnibus sententiis absolutus est.* Cic. ib. II 4, 1.

1 Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset quod pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperii nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur, qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, is ex hoc tempore miretur potius, si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos, qui cum senatu, cum bonis omnibus rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos, sordidatos, reos de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantis; eos autem, qui omnia divina et humana violarint, vexarint, perturbarint, everterint, non solum alacris laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus
2 periculum moliri, de se nihil timere. in quo cum multa sunt indigna, tum nihil minus est ferendum, quam quod iam non per latrones suos, non per homines egestate et scelere perditos, sed per vos nobis, per optimos viros optimis civibus periculum inferre conantur et quos lapidibus, quos ferro, quos facibus, quos vi, manu, copiis delere non potuerunt, hos vestra auctoritate, vestra religione, vestris sententiis se oppressuros arbitrantur. ego autem, iudices, qua voce mihi in agendis gratiis commemorandoque eorum,

Digitized by Google

qui de me optime meriti sunt, beneficio esse utendum putabam, ea nunc uti cogor in eorum periculis depellendis, [eis potissimum vox haec serviat,] quorum opera et mihi et vobis et populo Romano restituta est. et quamquam a Q. Hortensio, clarissimo viro 3 atque eloquentissimo, causa est P. Sestii perorata nihilque ab eo praetermissum est, quod aut pro re publica conquerendum fuit aut pro reo disputandum, tamen adgrediar ad dicendum, ne mea propugnatio ei potissimum defuisse videatur, per quem est perfectum ne ceteris civibus deesset. atque ego sic statuo, iudices, a me in hac causa atque hoc extremo dicendi loco pietatis potius quam defensionis, querellae quam eloquentiae, doloris quam ingenii partis esse susceptas. itaque si aut acrius egero aut libe- 4 rius quam qui ante me dixerunt, peto a vobis, ut tantum orationi meae concedatis, quantum et pio dolori et iustae iracundiae concedendum putetis; nam neque officio coniunctior dolor ullus esse potest quam hic meus susceptus ex hominis de me optime meriti periculo, neque iracundia magis ulla laudanda est quam mea inflammata eorum scelere, qui cum omnibus meae salutis defensoribus bellum esse sibi gerendum iudicaverunt. sed quoniam singulis crimini- 5 bus ceteri responderunt, dicam ego de omni statu P. Sestii, de genere vitae, de natura, de moribus, de incredibili amore in bonos, de studio conservandae salutis communis atque otii, contendamque, si modo id consequi potero, ut in hac confusa atque universa defensione nihil a me quod ad vestram quaestionem, nihil quod ad reum, nihil quod ad rem publicam pertineat praetermissum esse videatur; et quoniam in gravissimis temporibus civitatis atque in ruinis eversae atque adflictae rei publicae P. Sestii tribunatus est a Fortuna ipsa conlocatus, non adgrediar ad illa maxima atque amplissima prius quam docuero quibus initiis ac fundamentis haec tantae summis in rebus laudes excitatae sint.

Digitized by Google

6 Parente P. Sestius natus est, iudices, homine, ut plerique meministis, et sapiente et sancto et severo; qui cum tribunus plebis primus inter homines nobilissimos temporibus optimis factus esset, reliquis honoribus non tam uti voluit quam dignus videri. eo auctore duxit honestissimi et spectatissimi viri, C. Albini, filiam, ex qua hic est puer et nupta iam filia. duobus his gravissimae antiquitatis viris sic probatus fuit, utrique eorum ut carus maxime et iucundus esset. ademit Albino soceri nomen mors filiae, sed caritatem illius necessitudinis et benevolentiam non ademit. hodie sic hunc diligit, ut vos facillime potestis ex hac vel adsiduitate eius vel sol-
7 licitudine et molestia iudicare. duxit *iterum* uxorem patre vivo optimi et calamitosissimi viri filiam, L. Scipionis. clara in hoc P. Sestii pietas exstitit et omnibus grata, quod et Massiliam statim profectus est, ut socerum videre consolarique posset fluctibus rei publicae expulsum in alienis terris iacentem, quem in maiorum suorum vestigiis stare oportebat, et ad eum filiam eius adduxit, ut ille insperato aspectu complexuque si non omnem, at aliquam partem maeroris sui deponeret, et maximis praeterea adsiduisque officiis et illius aerumnam, quoad vixit, et filiae solitudinem sustentavit. possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis, de tribunatu militari, de provinciali in eo magistratu abstinentia; sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas, quae me ad sese rapit, haec minora relinquere hor-
8 tatur. quaestor hic C. Antonii, conlegae mei, iudices, fuit sorte, sed societate consiliorum meus. impedior non nullius officii, ut ego interpretor, religione, quominus exponam quam multa P. Sestius, cum esset cum conlega meo, senserit, ad me detulerit, quanto ante providerit. atque ego de Antonio nihil dico praeter unum: numquam illum illo summo timore ac periculo civitatis neque communem metum omni-

Digitized by Google

um nec propriam non nullorum de ipso suspicionem aut infitiando tollere aut dissimulando sedare voluisse: in quo conlega sustinendo atque moderando si meam in illum indulgentiam coniunctam cum summa custodia rei publicae laudare vere solebatis, par prope laus P. Sestii esse debet, qui ita suum consulem observavit, ut et illi quaestor bonus et bonis omnibus optimus civis videretur. idem, cum illa coniu- 9
ratio ex latebris atque ex tenebris erupisset palamque armata volitaret, venit cum exercitu Capuam, quam urbem propter plurimas belli opportunitates ab illa impia et scelerata manu temptari suspicabamur: C. Mevulanum, tribunum militum Antonii, Capua praecipitem eiecit, hominem perditum et non obscure Pisauri et in aliis agri Gallici partibus in illa coniuratione versatum. idemque C. Marcellum, cum is non Capuam solum venisset, verum etiam se quasi armorum studio in maximam familiam coniecisset, exterminandum ex illa urbe curavit; qua de causa et tum conventus ille Capuae, qui propter salutem illius urbis consulatu conservatam meo me unum patronum adoptavit, huic apud me P. Sestio maximas gratias egit et hoc tempore eidem homines nomine commutato coloni decurionesque, fortissimi atque optimi viri, beneficium P. Sestii testimonio declarant, periculum decreto suo deprecantur. recita, quaeso, 10
L. Sesti, quid decrerint Capuae decuriones, ut iam puerilis tua vox possit aliquid significare inimicis nostris, quidnam, cum se conroborarit, effectura esse videatur. DECURIONUM DECRETA. non recito decretum officio aliquo expressum vicinitatis aut clientelae aut hospitii publici aut ambitionis aut commendationis gratia; sed recito memoriam perfuncti periculi, praedicationem amplissimi beneficii, vocem officii praesentis, testimonium praeteriti temporis. atque illis 11
temporibus isdem, cum iam Capuam metu Sestius liberasset, urbem senatus atque omnes boni depre-

Digitized by Google

hensis atque oppressis domesticis hostibus me duce ex periculis maximis extraxissent, ego litteris P. Sestium Capua arcessivi cum illo exercitu, quem tum secum habebat; quibus hic litteris lectis ad urbem confestim incredibili celeritate advolavit. atque ut illius temporis atrocitatem recordari possitis, audite litteras et vestram memoriam ad timoris praeteriti cogitationem excitate. LITTERAE CICERONIS CONSULIS. hoc adventu P. Sestii tribunorum plebis novorum, qui tum extremis diebus consulatus mei res eas, quas gesseram, vexare cupiebant, reliquaeque coniurationis
12 impetus et conatus sunt retardati. ac posteaquam est intellectum, *M.* Catone tribuno plebis, fortissimo atque optimo civi, rem publicam defendente, per se ipsum senatum populumque Romanum sine militum praesidio tueri facile maiestatem suam dignitatemque eorum, qui salutem communem periculo suo defendissent, Sestius cum illo exercitu summa celeritate C. Antonium consecutus est. hic ego quid praedicem, quibus hic rebus consulem ad rem gerendam excitarit, quos stimulos admoverit homini studioso fortasse victoriae, sed tamen nimium communem Martem belli casumque metuenti? longum est ea dicere, sed hoc breve dicam: si M. Petrei non excellens animus et amor rei publicae, non praestans in re publica virtus, non summa auctoritas apud milites, non mirificus usus in re militari exstitisset, neque adiutor ei P. Sestius ad excitandum Antonium, cohortandum, acuendum, impellendum fuisset, datus illo in bello esset hiemi locus neque umquam Catilina, cum e pruina Apennini atque e nivibus illis emersisset atque aestatem integram nanctus Italiae callis et pastorum stabula praeoccupare coepisset, sine multo sanguine ac sine totius Italiae vastitate
13 miserrima concidisset. hunc igitur animum attulit ad tribunatum P. Sestius, ut quaesturam Macedoniae relinquam et aliquando ad haec propiora veniam; —

Digitized by Google

quamquam non est omittenda singularis illa integritas provincialis, cuius ego nuper in Macedonia vidi vestigia non pressa leviter ad exigui praedicationem temporis, sed fixa ad memoriam illius provinciae sempiternam: — verum haec ita praetereamus, ut tamen intuentes et respectantes relinquamus: ad tribunatum, qui ipse ad sese iam dudum vocat et quodam modo absorbet orationem meam, contento studio cursuque veniamus. de quo quidem tribunatu ita dictum est 14 a Q. Hortensio, ut eius oratio non defensionem modo videretur criminum continere, sed etiam memoria dignam iuventuti rei publicae capessendae auctoritatem disciplinamque praescribere. sed tamen, quoniam tribunatus totus P. Sestii nihil aliud nisi meum nomen causamque sustinuit, necessario mihi de isdem rebus esse arbitror, si non subtilius disputandum, at certe dolentius deplorandum. qua in oratione si asperius in quosdam homines invehi vellem, quis non concederet ut eos, quorum sceleris furore violatus essem, vocis libertate perstringerem? sed agam moderate et huius potius tempori serviam quam dolori meo: si qui occulte a salute nostra dissentiunt, lateant; si qui fecerunt aliquid aliquando atque eidem nunc tacent et quiescunt, nos quoque simu sobliti; si qui se offerunt, insectantur, quoad ferri poterunt, perferemus, neque quemquam offendet oratio mea, nisi qui se ita obtulerit, ut in eum non invasisse, sed incucurrisse videamur.

Sed necesse est, antequam de tribunatu P., 15 Sestii dicere incipiam, me totum superioris anni rei publicae naufragium exponere, in quo conligendo ac reficienda salute communi omnia reperientur P. Sestii facta, dicta, consilia versata. fuerat ille annus iam in re publica, iudices, cum in magno motu et multorum timore intentus *est* arcus in me unum, sicut volgo ignari rerum loquebantur, re quidem vera in universam rem publicam, traductione ad plebem furi-

Digitized by Google

bundi hominis ac perditi, mihi irati, sed multo acrius otii et communis salutis inimici. hunc vir clarissimus mihique multis repugnantibus amicissimus, Cn. Pompeius, omni cautione, foedere, exsecratione devinxerat nihil in tribunatu contra me esse facturum. quod ille nefarius, ex omnium scelerum conluvione natus, parum se foedus violaturum arbitratus est, nisi ipsum cautorem alieni periculi suis propriis pe-
16 riculis terruisset, hanc taetram immanemque beluam, vinctam auspiciis, adligatam more maiorum, constrictam legum sacratarum catenis, solvit subito lege curiata consul, vel, ut ego arbitror, exoratus, vel, ut nonnemo putabat, mihi iratus, ignarus quidem certe et imprudens impendentium tantorum scelerum et malorum. qui tribunus plebis felix in evertenda re publica fuit nullis suis nervis — qui enim in eius modi vita nervi esse potuerunt hominis fraternis flagitiis, sororiis stupris, omni inaudita libidine ex-
17 sanguis? — sed fuit profecto quaedam illa rei publicae fortuna fatalis, ut ille caecus atque amens tribunus plebis nancisceretur — quid dicam? — consules? hocine ut ego nomine appellem eversores huius imperii, proditores vestrae dignitatis, hostis bonorum omnium? qui ad delendum senatum, adfligendum equestrem ordinem, exstinguenda omnia iura atque instituta maiorum se illis fascibus ceterisque insignibus summi honoris atque imperii ornatos esse arbitrabantur. quorum, per deos immortalis! si nondum scelera volneraque inusta rei publicae voltis recordari, voltum atque incessum animis intuemini: facilius eorum facta occurrent mentibus vestris, si ora
18 ipsa oculis proposueritis. alter unguentis adfluens, calamistrata coma, despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae, puteali et faeneratorum gregibus inflatus, a quibus compulsus olim, ne in Scyllaeo illo aeris alieni tamquam in fretu ad Columnam adhaeresceret, in tribunatus portum per-

Digitized by Google

fugerat, contemnebat equites Romanos, minitabatur senatui, venditabat se operis atque ab eis se ereptum, ne de ambitu causam diceret, praedicabat, ab isdemque se etiam invito senatu provinciam sperare dicebat; eamque nisi adeptus esset, se incolumen nullo modo fore arbitrabatur. alter, o di boni! quam taeter 19 incedebat! quam truculentus! quam terribilis aspectu! unum aliquem te ex barbatis illis, exemplum imperii veteris, imaginem antiquitatis, columen rei publicae diceres intueri: vestitus aspere nostra hac purpura plebeia ac paene fusca; capillo ita horrido, ut Capua, in qua ipsa tum imaginis ornandae causa IIviratum gerebat, Seplasiam sublaturus videretur. nam quid ego de supercilio dicam, quod tum hominibus non supercilium, sed pignus rei publicae videbatur? tanta erat gravitas in oculo, tanta contractio frontis, ut illo supercilio annus ille niti tamquam vade videretur. erat hic omnium sermo: 'est tamen rei publicae 20 magnum firmumque subsidium; habeo quem opponam labi illi atque caeno; voltu, me dius fidius, conlegae sui libidinem levitatemque franget; habebit senatus in hunc annum quem sequatur; non deerit auctor et dux bonis.' mihi denique homines praecipue gratulabantur, quod habiturus essem contra tribunum plebis furiosum et audacem cum amicum et adfinem tum etiam fortem et gravem consulem. atque eorum alter fefellit neminem. quis enim clavum tanti imperii tenere et gubernacula rei publicae tractare in maximo cursu ac fluctibus posse arbitraretur hominem emersum subito ex diuturnis tenebris lustrorum ac stuprorum, vino, ganeis, lenociniis adulteriisque confectum? cum is praeter spem in altissimo gradu alienis opibus positus esset, qui non modo tempestatem impendentem intueri temulentus, sed ne lucem quidem insolitam aspicere posset? alter multos plane 21 in omnis partis fefellit; erat enim hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus.

Digitized by Google

omnes boni semper nobilitati favemus, et quia utile est rei publicae nobilis homines esse dignos maioribus suis, et quia valet apud nos clarorum hominum et bene de re publica meritorum memoria etiam mortuorum. quia tristem semper, quia taciturnum, quia subhorridum atque incultum videbant, et quod erat eo nomine, ut ingenerata familiae frugalitas videretur, favebant, gaudebant, et ad integritatem maiorum spe
22 sua hominem vocabant materni generis obliti. ego autem — vere dicam, iudices, — tantum esse in homine sceleris, audaciae, crudelitatis, quantum ipse cum re publica sensi, numquam putavi: nequam esse hominem et levem et falsa opinione [errore] hominum ab adulescentia commendatum sciebam. etenim animus eius voltu, flagitia parietibus tegebantur: sed haec obstructio nec diuturna est neque obducta ita, ut curiosis oculis perspici non possit. videbamus genus vitae, desidiam, inertiam; inclusas eius libidines qui paulo propius accesserant intuebantur; denique etiam sermones ansas dabant, quibus recon-
23 ditos eius sensus tenere possemus. laudabat homo doctus philosophos nescio quos, neque eorum tamen nomina poterat dicere; sed tamen eos laudabat maxime, qui dicuntur praeter ceteros esse auctores et laudatores voluptatis: cuius et quo tempore et quo modo non quaerebat; verbum ipsum omnibus animi et corporis partibus devorarat; eosdemque praeclare dicere aiebat, sapientis omnia sua causa facere; rem publicam capessere hominem bene sanum non oportere; nihil esse praestabilius otiosa vita, plena et conferta voluptatibus; eos autem, qui dicerent dignitati esse serviendum, rei publicae consulendum, officii rationem in omni vita, non commodi esse ducendam, adeunda pro patria pericula, volnera excipienda, mortem oppe-
24 tendam, vaticinari atque insanire dicebat. ex his adsiduis eius cotidianisque sermonibus et quod videbam quibuscum hominibus in interiore parte aedium

Digitized by Google

viveret et quod ita domus ipsa fumabat, ut multa eius sermonis indicia redolerent, statuebam sic, boni nihil ab illis nugis esse exspectandum, mali quidem certe nihil pertimescendum. sed ita est, iudices: ut, si gladium parvo puero aut si imbecillo seni ac debili dederis, ipse impetu suo nemini noceat; sin ad nudum vel fortissimi viri corpus accesserit, possit acie ipsa et ferri viribus volnerare: *sic* cum hominibus enervatis atque exsanguibus consulatus tamquam gladius esset datus, qui per se pungere neminem umquam potuissent, ei summi imperii nomine armati nudatam rem publicam contrucidaverunt. foedus fecerunt cum tribuno plebis palam, ut ab eo provincias acciperent quas ipsi vellent; exercitum et pecuniam quantam vellent ea lege, si ipsi prius tribuno plebis adflictam et constrictam rem publicam tradidissent; id autem foedus meo sanguine ictum sanciri posse dicebant. qua re patefacta — neque enim dissimu- 25
lari tantum scelus poterat nec latere, — promulgantur uno eodemque tempore rogationes ab eodem tribuno de mea pernicie et de provinciis consulum nominatim. hic tum senatus sollicitus, vos, equites Romani, excitati, Italia cuncta permota, omnes denique omnium generum atque ordinum cives summae rei publicae a consulibus atque a summo imperio petendum esse auxilium arbitrabantur, cum illi soli essent praeter furiosum illum tribunum duo rei publicae turbines, qui non modo praecipitanti patriae non subvenirent, sed eam nimium tarde concidere maererent. flagitabatur ab eis cotidie cum querellis bonorum omnium tum etiam precibus senatus, ut meam causam susciperent, agerent aliquid, denique ad senatum referrent: non modo negando, sed etiam inridendo amplissimum quemque illius ordinis insequebantur. hic subito cum incredibilis in Capitolium 26
multitudo ex tota urbe cunctaque Italia convenisset, vestem mutandam omnes meque etiam omni ratione

Digitized by Google

privato consilio, quoniam publicis ducibus res publica careret, defendendum putarunt. erat eodem tempore senatus in aede Concordiae, quod ipsum templum repraesentabat memoriam consulatus mei, cum flens universus ordo cincinnatum consulem orabat; nam alter ille horridus et severus consulto se domi continebat. qua tum superbia caenum illud ac labes amplissimi ordinis preces et clarissimorum civium lacrimas repudiavit! me ipsum ut contempsit helluo patriae! nam quid ego patrimonii dicam, quod ille totum, quamvis quaestum faceret, amisit? venistis ad senatum, vos, inquam, equites Romani, et omnes boni veste mutata vos pro meo capite ad pedes lenonis impurissimi proiecistis: cum vestris precibus ab latrone illo repudiatis vir incredibili fide, magnitudine animi, constantia, L. Ninnius, ad senatum de re publica rettulit senatusque frequens vestem pro
27 mea salute mutandam censuit. o diem illum, iudices, funestum senatui bonisque omnibus, rei publicae luctuosum, mihi ad domesticum maerorem gravem, ad posteritatis memoriam gloriosum! quid enim quisquam potest ex omni memoria sumere inlustrius, quam pro uno cive et bonos omnis privato consensu et universum senatum publico consilio mutasse vestem? quae quidem tum mutatio non deprecationis causa est facta, sed luctus: quem enim deprecarere, cum omnes essent sordidati cumque hoc satis esset signi esse improbum, qui mutata veste non esset? hac mutatione vestis facta, tanto in luctu civitatis omitto quid ille tribunus, omnium rerum divinarum humanarumque praedo, fecerit, qui adesse nobilissimos adulescentis, honestissimos equites Romanos, deprecatores salutis meae iusserit eosque operarum suarum gladiis et lapidibus obiecerit: de consulibus loquor,
28 quorum fide res publica niti debuit. exanimatus evolat ex senatu, non minus perturbato animo atque voltu, quam si annis ante paucis in creditorum con-

Digitized by Google

ventum incidisset; advocat contionem, habet orationem talem consul, qualem numquam Catilina victor habuisset: errare homines, si etiam tum senatum aliquid in re publica posse arbitrarentur, equites vero Romanos daturos illius diei poenas, quo me consule cum gladiis in clivo Capitolino fuissent; venisse tempus eis, qui in timore fuissent, — coniuratos videlicet dicebat — ulciscendi sui. si dixisset haec solum, omni supplicio esset dignus; nam oratio ipsa consulis perniciosa potest rem publicam labefactare. quid fecerit videte: L. Lamiam, qui cum me ipsum 29 pro summa familiaritate, quae mihi cum patre eius erat, unice diligebat, tum pro re publica vel mortem oppetere cupiebat, in contione relegavit edixitque, ut ab urbe abesset milia passuum ducenta, quod esset ausus pro civi, pro bene merito civi, pro amico, pro re publica deprecari. quid hoc homine facias? aut quo civem importunum aut quo potius hostem tam sceleratum reserves? qui, ut omittam cetera, quae sunt ei cum conlega immani impuroque coniuncta atque communia, hoc unum habet proprium, ut ex urbe expulerit, [relegarit,] non dico equitem Romanum, non ornatissimum atque optimum virum, non amicissimum rei publicae civem, non illo ipso tempore una cum senatu et cum bonis omnibus casum amici reique publicae lugentem, sed civem Romanum sine ullo iudicio ut edicto ex patria consul eiecerit. nihil acerbius socii et Latini ferre soliti sunt quam 30 se, id quod perraro accidit, ex urbe exire a consulibus iuberi. atqui illis tum erat reditus in suas civitates, ad suos Lares familiaris et in illo communi incommodo nulla in quemquam propria ignominia nominatim cadebat. hoc vero quid est? exterminabit civis Romanos edicto consul a suis dis penatibus? expellet ex patria? deliget quem volet, damnabit atque eiciet nominatim? hic, si umquam vos eos, qui nunc estis, in re publica fore putasset, si denique

Digitized by Google

imaginem iudiciorum aut simulacrum aliquod futurum in civitate reliquum credidisset, umquam ausus esset senatum de re publica tollere, equitum Romanorum preces aspernari, civium denique omnium novis et
31 inauditis edictis ius libertatemque pervertere? etsi me attentissimis animis, summa cum benignitate auditis, iudices, tamen vereor ne quis forte vestrum miretur quid haec mea oratio tam longa aut tam alte repetita velit aut quid ad P. Sestii causam eorum, qui ante huius tribunatum rem publicam vexarunt, delicta pertineant; mihi autem hoc propositum est ostendere, omnia consilia P. Sestii mentemque totius tribunatus hanc fuisse, ut adflictae et perditae rei publicae quantum posset mederetur. ac si in exponendis volneribus illis de me ipso plura dicere videbor, ignoscitote; nam et illam meam cladem vos et omnes boni maximum esse rei publicae volnus iudicastis, et P. Sestius est reus non suo, sed meo nomine, qui cum omnem vim sui tribunatus in mea salute consumpserit, necesse est meam causam praeteriti temporis cum huius praesenti defensione esse
32 coniunctam. erat igitur in luctu senatus; squalebat civitas publico consilio veste mutata; nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla praefectura, nulla Romae societas vectigalium, nullum conlegium aut concilium aut omnino aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset, cum subito edicunt duo consules, ut ad suum vestitum senatores redirent. quis umquam consul senatum ipsius decretis parere prohibuit? quis tyrannus miseros lugere vetuit? parumne est, Piso, ut omittam Gabinium, quod tantum homines fefellisti, ut neglegeres auctoritatem senatus, optimi cuiusque consilia contemneres, rem publicam proderes, consulare nomen adfligeres? etiamne edicere audebas, ne maererent homines meam, suam, rei publicae calamitatem, ne hunc suum dolorem veste significarent?

Digitized by Google

sive illa vestis mutatio ad luctum ipsorum sive ad deprecandum valebat, quis umquam tam crudelis fuit qui prohiberet quemquam aut sibi maerere aut ceteris supplicare? quid? sua sponte homines in amicorum 33
5 periculis vestitum mutare non solent? pro te ipso, Piso, nemone mutabit? ne isti quidem, quos [legatos] non modo nullo senatus consulto, sed etiam repugnante senatu tibi tute legasti? ergo hominis desperati et proditoris rei publicae casum lugebunt fortasse qui
10 volent: civis florentissimi benevolentia bonorum et optime de salute patriae meriti periculum coniunctum cum periculo civitatis lugere senatui non licebit? eidemque consules, si appellandi sunt consules, quos nemo est quin non modo ex memoria, sed etiam ex
15 fastis evellendos putet, pacto iam foedere provinciarum, producti in circo Flaminio in contionem ab illa furia ac peste patriae, maximo cum gemitu vestro illa omnia, quae tum contra me contraque rem publicam *fiebant*, voce ac sententia sua comprobaverunt;
20 isdemque consulibus sedentibus atque inspectantibus lata lex est, ne auspicia valerent, ne quis obnuntiaret, ne quis legi intercederet; ut omnibus fastis diebus legem ferri liceret; ut lex Aelia, lex Fufia ne valeret: qua una rogatione quis est qui non intelle-
25 gat universam rem publicam esse deletam? isdemque consulibus inspectantibus servorum dilectus habebatur pro tribunali Aurelio nomine conlegiorum, cum vicatim homines conscriberentur, decuriarentur, ad vim, ad manus, ad caedem, ad direptionem incita-
30 rentur. isdemque consulibus arma in templum Ca- 34
storis palam comportabantur, gradus eiusdem templi tollebantur; armati homines forum et contiones tenebant; caedes lapidationesque fiebant; nullus erat senatus, nihil reliqui magistratus; unus omnem omni-
35 um potestatem armis et latrociniis possidebat, non aliqua vi sua, sed cum duo consules a re publica provinciarum foedere retraxisset, insultabat, domina-

Digitized by Google

batur, minabatur aliis, aliis pollicebatur, terrore ac metu multos, pluris etiam spe et promissis tenebat.
35 quae cum essent eius modi, iudices, cum senatus duces nullos ac pro ducibus proditores aut potius apertos hostis haberet, equester ordo reus a consuli- 6
bus citaretur, Italiae totius auctoritas repudiaretur, alii nominatim relegarentur, alii metu et periculo terrerentur, arma essent in templis, armati in foro, eaque non silentio consulum dissimularentur, sed et voce et sententia comprobarentur, cum omnes urbem 10
nondum excisam et eversam, sed iam captam atque oppressam videremus, tamen his tantis malis tanto bonorum studio, iudices, restitissemus; sed me alii metus atque aliae curae suspicionesque moverunt.
36 Exponam enim hodierno die, iudices, omnem 15
rationem facti et consilii mei, neque huic vestro tanto studio audiendi nec vero huic tantae multitudini, quanta mea memoria numquam ullo in iudicio fuit, deero. nam si ego in causa tam bona, tanto studio senatus, consensu tam incredibili bonorum omnium, 20
tam parato *ordine equestri*, tota denique Italia ad omnem contentionem expedita cessi tribuni plebis, despicatissimi hominis, furori, contemptissimorum consulum levitatem audaciamque pertimui, nimium me timidum, nullius animi, nullius consilii fuisse 25
37 confiteor. quid enim simile fuit in Q. Metello? cuius causam etsi omnes probabant, tamen neque senatus publice neque ullus ordo proprie neque suis decretis Italia cuncta susceperat. ad suam enim quandam magis ille gloriam quam ad perspicuam salutem rei 30
publicae spectarat, cum unus in legem per vim latam iurare noluerat; denique videbatur ea condicione tam fortis fuisse, ut cum patriae caritate constantiae gloriam commutaret. erat autem res ei cum exercitu C. Marii invicto; habebat inimicum C. Marium, con- 35
servatorem patriae, sextum iam illum consulatum gerentem; res erat cum L. Saturnino, iterum tribuno

Digitized by Google

plebis, vigilante homine et in causa populari si non moderate, at certe populariter abstinenterque versato; cessit, ne aut victus a fortibus viris cum dedecore caderet aut victor multis et fortibus civibus rem publicam orbaret; meam causam senatus palam, 38 eques ter ordo acerrime, cuncta Italia publice, omnes boni proprie enixeque susceperant; eas res gesseram, quarum non unus auctor, sed dux omnium voluntatis fuissem, quaeque non modo ad singularem meam gloriam, sed ad communem salutem omnium civium et prope gentium pertinerent; ea condicione gesseram, ut meum factum semper omnes praestare tuerique deberent. erat autem mihi contentio non cum victore exercitu, sed cum operis conductis et ad diripiendam urbem concitatis; habebam inimicum non C. Marium, terrorem hostium, spem subsidiumque patriae, sed duo importuna prodigia, quos egestas, quos aeris alieni magnitudo, quos levitas, quos improbitas tribuno plebis constrictos addixerat; nec 39 mihi erat res cum Saturnino, qui, quod a se quaestore Ostiensi per ignominiam ad principem et senatus et civitatis, M. Scaurum, rem frumentariam translatam sciebat, dolorem suum magna contentione animi persequebatur, sed cum scurrarum locupletium scorto, cum sororis adultero, cum stuprorum sacerdote, cum venefico, cum testamentario, cum sicario, cum latrone. quos homines si, id quod facile factu fuit et quod fieri debuit quodque a me optimi et fortissimi cives flagitabant, vi armisque superassem, non verebar ne quis aut vim vi depulsam reprehenderet aut perditorum civium vel potius domesticorum hostium caedem maereret. sed me illa moverunt: omnibus in contionibus illa furia clamabat se quae faceret contra salutem meam facere auctore Cn. Pompeio, clarissimo viro mihique et nunc et quoad licuit amicissimo; M. Crassus, quocum mihi omnes erant amicitiae necessitudines, vir fortissimus, ab eadem

Digitized by Google

illa peste infestissimus esse meis fortunis praedicabatur; C. Caesar, qui a me nullo meo merito alienus esse debebat, inimicissimus esse meae saluti ab eodem cotidianis contionibus dicebatur. his se tribus auctoribus in consiliis capiendis, adiutoribus in re gerenda esse usurum dicebat; ex quibus unum habere exercitum in Italia maximum; duo, qui privati tum essent, et praesto esse et parare, si vellent, exercitum posse idque facturos esse dicebat; nec mihi ille iudicium populi nec legitimam aliquam contentionem nec disceptationem aut causae dictionem, sed vim, arma, exercitus, imperatores, castra denuntiabat. quid ergo? inimici oratio, vana praesertim, tam improbe in clarissimos viros coniecta me movit? me vero non illius oratio, sed eorum taciturnitas, in quos illa oratio tam improba conferebatur: qui tum, quamquam ob alias causas tacebant, tamen hominibus omnia timentibus tacendo loqui, non infitiando confiteri videbantur. illi autem aliquo tum timore perterriti quod acta illa atque omnis res anni superioris labefactari a praetoribus, infirmari a senatu atque principibus civitatis putabant, tribunum popularem a se alienare nolebant suaque sibi propiora esse pericula quam mea loquebantur. sed tamen et Crassus [a] consulibus meam causam suscipiendam esse dicebat, et eorum fidem Pompeius implorabat neque se privatum publice susceptae causae defuturum esse dicebat; quem virum studiosum mei, cupidissimum rei publicae conservandae, domi meae certi homines ad eam rem positi monuerunt, ut esset cautior, eiusque vitae a me insidias apud me domi positas esse dixerunt, atque hanc eius suspicionem alii litteris mittendis, alii nuntiis, alii coram ipsi excitaverunt, ut ille, cum a me certe nihil timeret, ab illis, ne quid meo nomine molirentur, sibi cavendum putaret. ipse autem Caesar, quem maxime homines ignari veritatis mihi esse iratum putabant, erat ad portas,

Digitized by Google

erat cum imperio, erat in Italia eius exercitus inque eo exercitu ipsius tribuni plebis, inimici mei, fratrem praefecerat. haec ergo cum viderem — neque enim 42
erant occulta —, senatum, sine quo civitas stare non posset, omnino de civitate esse sublatum; consules, qui duces publici consilii esse deberent, perfecisse ut per ipsos publicum consilium funditus tolleretur; eos, qui plurimum possent, opponi omnibus contionibus, falso, sed formidolose tamen, auctores ad perniciem meam; contiones haberi cotidie contra me, vocem pro me ac pro re publica neminem mittere; intenta signa legionum existimari cervicibus ac bonis vestris falso, sed putari tamen; coniuratorum copias veteres et effusam illam ac superatam Catilinae importunam manum novo duce et insperata commutatione rerum esse renovotam —: haec cum viderem, quid agerem, iudices? scio enim tum non mihi vestrum studium, 43
sed meum prope vestro defuisse. contenderem contra tribunum plebis privatus armis? vicissent improbos boni, fortes inertis; interfectus esset is, qui hac una medicina sola potuit a rei publicae peste depelli: quid deinde? quis reliqua praestaret? cui denique erat dubium quin ille sanguis tribunicius, nullo praesertim publico consilio profusus, consules ultores et defensores esset habiturus? cum quidam in contione dixisset aut mihi semel pereundum aut bis esse vincendum. quid erat bis vincere? id profecto, ut, cum amentissimo tribuno plebis si decertassem, cum consulibus ceterisque eius ultoribus dimicarem. ego vero, 44
vel si pereundum fuisset, ac non accipienda plaga mihi sanabilis, illi mortifera, qui imposuisset, semel perire tamen, iudices, maluissem quam bis vincere; erat enim illa altera eius modi contentio, ut neque victi neque victores rem publicam tenere possemus. quid? si in prima contentione vi tribunicia victus in foro cum multis bonis viris concidissem? senatum consules, credo, vocassent, quem totum de civitate

Digitized by Google

delerant; ad arma vocarent, qui ne vestitu quidem defendi rem publicam sissent; a tribuno plebis post interitum *meum* dissedissent, qui eandem horam meae
45 pestis et suorum praemiorum esse voluissent. unum tamen mihi restabat illud, quod forsitan nonnemo vir fortis et acris animi magnique dixerit: 'restitisses, repugnasses, mortem pugnans oppetisses.' de quo te, te, inquam, patria, testor et vos, penates patriique dei, me vestrarum sedum templorumque causa, me propter salutem meorum civium, quae mihi semper fuit mea carior vita, dimicationem caedemque fugisse etenim si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc, iudices, accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minitarentur, nisi me unum sibi dedidissent, si id vectores negarent ac mecum simul interire quam me tradere hostibus mallent, iecissem ipse me potius in profundum, ut ceteros conservarem, quam illos mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in
46 magnum vitae discrimen adducerem. cum vero in hanc rei publicae navem ereptis senatui gubernaculis fluitantem in alto tempestatibus seditionum ac discordiarum armatae tot classes, nisi ego essem unus deditus, incursurae viderentur, cum proscriptio, caedes, direptio denuntiaretur, cum alii me suspicione periculi sui non defenderent, alii vetere odio bonorum incitarentur, alii inviderent, alii obstare sibi me arbitrarentur, alii ulcisci dolorem aliquem suum vellent, alii rem ipsam publicam atque hunc bonorum statum otiumque odissent et ob hasce causas tot tamque varias me unum deposcerent, depugnarem potius cum summo non dicam exitio, sed periculo certe vestro liberorumque vestrorum quam [non] id, quod omnibus impendebat, unus pro omnibus susciperem ac
47 subirem? 'victi essent improbi.' at cives, at *armis* ab eo privato, qui sine armis etiam consul rem publicam conservarat: sin victi essent boni, qui super-

Digitized by Google

essent? nonne ad servos videtis rem publicam venturam fuisse? an mihi ipsi, ut quidam putant, fuit mors aequo animo oppetenda? quid? tum mortemne fugiebam? an erat res ulla, quam mihi magis optandam putarem? aut ego illas res tantas in tanta improborum multitudine cum gerebam, non mihi mors, non exitium ob oculos versabatur? non haec denique a me tum tamquam fata in ipsa re gerenda canebantur? an erat mihi in tanto luctu meorum, tanta diiunctione, tanta acerbitate, tanta spoliatione omnium rerum, quas mihi aut natura aut fortuna dederat, vita retinenda? tam eram rudis, tam ignarus rerum, tam expers consilii aut ingenii? nihil audieram? nihil videram? nihil ipse legendo quaerendoque cognoveram? nesciebam vitae brevem esse cursum, gloriae sempiternum? cum esset omnibus definita mors, optandum esse ut vita, quae necessitati deberetur, patriae potius donata quam reservata naturae videretur? nesciebam inter sapientissimos homines hanc contentionem fuisse ut alii dicerent animos hominum sensusque morte restingui, alii autem tum mentis maxime sapientium ac fortium virorum, cum e corpore excessissent, sentire ac vigere? quorum alterum fugiendum non esse, carere sensu, alterum etiam optandum, meliore esse sensu. denique, cum omnia 48
semper ad dignitatem rettulissem nec sine ea quicquam expetendum esse homini in vita putassem, mortem, quam etiam virgines Athenis, regis, opinor, Erechthei filiae, pro patria contempsisse dicuntur, ego vir consularis tantis rebus gestis timerem? praesertim cum eius essem civitatis, ex qua C. Mucius solus in castra Porsenae venisset eumque interficere proposita sibi morte conatus esset; ex qua P. Decius primum pater, post aliquot annos patria virtute praeditus filius se ac vitam suam instructa acie pro salute populi Romani victoriaque devovisset: ex qua innumerabiles alii partim adipiscendae laudis, partim vi-

Digitized by Google

tandae turpitudinis causa mortem in variis bellis aequissimis animis oppetissent; in qua civitate ipse meminissem patrem huius M. Crassi, fortissimum virum, ne videret victorem vivus inimicum, eadem sibi manu vitam exhausisse, qua mortem saepe ho-
49 stibus obtulisset. haec ego et multa alia cogitans hoc videbam, si causam publicam mea mors peremisset, neminem umquam fore qui auderet suscipere contra improbos civis salutem rei publicae; itaque non solum si vi interissem, sed etiam si morbo exstinctus essem, fore putabam ut exemplum rei publicae conservandae mecum simul interiret. quis enim umquam me a senatu populoque Romano tanto omnium bonorum studio non restituto, quod certe, si essem interfectus, accidere non potuisset, ullam rei publicae partem cum sua minima invidia auderet attingere? servavi igitur rem publicam discessu meo, iudices; caedem a vobis liberisque vestris, vastitatem, incendia, rapinas meo dolore luctuque depuli, et unus bis rem publicam servavi, semel gloria, iterum aerumna mea. neque enim in hoc me hominem esse infitiabor umquam, ut me optimo fratre, carissimis liberis, fidissima coniuge, vestro conspectu, patria, hoc honoris gradu sine dolore caruisse glorier; quod si fecissem, quod a me beneficium haberetis, cum pro vobis ea, quae mihi essent vilia, reliquissem? hoc meo quidem animo summi in patriam amoris mei signum esse debet certissimum, quod cum abesse ab ea sine summo dolore non possem, hunc me perpeti
50 quam illam labefactari ab improbis malui. memineram, iudices, divinum illum virum atque ex isdem quibus nos radicibus natum ad salutem huius imperii, C. Marium, summa senectute, cum vim prope iustorum armorum profugisset, primo senile corpus paludibus occultasse demersum, deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnensium misericordiam confugisse; inde navigio perparvo, cum omnis

Digitized by Google

portus terrasque fugeret, in oras Africae desertissimas pervenisse. atqui ille vitam suam, ne inultus esset, ad incertissimam spem et ad rei publicae fatum reservavit: ego, qui, quem ad modum multi in senatu me absente dixerunt, periculo rei publicae vivebam, quique ob eam causam consularibus litteris de senatus sententia exteris nationibus commendabar, nonne, si meam vitam deseruissem, rem publicam prodidissem? in qua quidem nunc me restituto vivit mecum simul exemplum fidei publicae; quod si immortale retinetur, quis non intellegit immortalem hanc civitatem futuram? nam externa bella regum, 51
gentium, nationum iam pridem ita exstincta sunt, ut praeclare cum eis agamus, quos pacatos esse patiamur. denique ex bellica victoria non fere quemquam est invidia civium consecuta: domesticis malis et audacium civium consiliis saepe est resistendum eorumque periculorum est in re publica retinenda medicina; quam omnem, iudices, perdidissetis, si meo interitu senatui populoque Romano doloris sui de me declarandi potestas esset erepta. qua re moneo vos, adulescentes, atque hoc meo iure praecipio, qui dignitatem, qui rem publicam, qui gloriam spectatis, ne, si quae vos aliquando necessitas ad rem publicam contra improbos civis defendendam vocabit, segniores sitis et recordatione mei casus a consiliis fortibus refugiatis. primum non est periculum ne quis um- 52
quam incidat in eius modi consules, praesertim si erit eis id, quod debetur, persolutum; deinde numquam iam, ut spero, quisquam improbus consilio et auxilio bonorum se oppugnare rem publicam dicet illis tacentibus, nec armati exercitus terrorem opponet togatis; neque erit iusta causa ad portas sedenti imperatori, quare suum terrorem falso iactari opponique patiatur; numquam denique erit tam oppressus senatus, ut ei ne supplicandi quidem ac lugendi sit potestas, tam captus equester ordo, ut equites Ro-

Digitized by Google

mani a consule relegentur. quae cum omnia atque etiam multo alia maiora, quae consulto praetereo, accidissent, videtis me tamen in meam pristinam dignitatem brevi tempore doloris interiecto rei publicae voce esse revocatum.

53 Sed ut revertar ad illud, quod mihi in hac omni est oratione propositum, omnibus malis illo anno scelere consulum rem publicam esse confectam, primum illo ipso die, qui mihi funestus fuit, omnibus bonis luctuosus, cum ego me *e* complexu patriae conspectuque vestro eripuissem et metu vestri periculi, non mei, furori hominis, sceleri, perfidiae, telis minisque cessissem patriamque, quae mihi erat carissima, propter ipsius patriae caritatem reliquissem, cum meum illum casum tam horribilem, tam gravem, tam repentinum non solum homines, sed tecta urbis ac templa lugerent, nemo vestrum forum, nemo curiam, nemo lucem aspicere vellet — illo, inquam, ipso die, die dico? immo hora atque etiam puncto temporis eodem mihi reique publicae pernicies, Gabinio et Pisoni provincia rogata est. pro dei immortales, custodes et conservatores huius urbis atque imperii! quaenam illa in re publica monstra, quae scelera vidistis! civis erat expulsus is, qui rem publicam ex senatus auctoritate cum omnibus bonis defenderat, et expulsus non alio aliquo, sed eo ipso crimine: erat autem expulsus sine iudicio, vi, lapidibus, ferro, servitio denique concitato; lex erat lata vasto ac relicto foro et sicariis servisque tradito et ea lex, quae ut ne ferretur, senatus fuerat veste mutata.

54 hac tanta perturbatione civitatis ne noctem quidem consules inter meum *interitum* et suam praedam interesse passi sunt; statim me perculso ad meum sanguinem hauriendum et spirante etiam re publica ad eius spolia detrahenda advolaverunt. omitto gratulationes, epulas, partitionem aerarii, beneficia, spem, promissa, praedam, laetitiam paucorum in luctu om-

Digitized by Google

nium. vexabatur uxor mea; liberi ad necem quaerebantur; gener et Piso gener a Pisonis consulis pedibus supplex reiciebatur; bona diripiebantur eaque ad consules deferebantur; domus ardebat in Palatio; consules epulabantur. quod si meis incommodis laetabantur, urbis tamen periculo commoverentur.

Sed ut a mea causa iam recedam, reliquas illius 55
anni pestis recordamini: — sic enim facillime perspicietis quantam vim omnium remediorum a magistratibus proximis res publica desiderarit — legum multitudinem, cum earum, quae latae sunt, tum vero quae promulgatae fuerunt. nam latae quidem sunt consulibus illis, tacentibus dicam? immo vero etiam approbantibus, ut censoria notio et gravissimum iudicium sanctissimi magistratus de re publica tolleretur; ut conlegia non modo illa vetera contra senatus consultum restituerentur, sed *ab* uno gladiatore innumerabilia alia nova conscriberentur; ut remissis senis et trientibus quinta prope pars vectigalium tolleretur; ut Gabinio pro illa sua Cilicia, quam sibi, si rem publicam prodidisset, pactus erat, Syria daretur, et uni helluoni bis de eadem re deliberandi et rogata *lege postestas per nov*am legem fieret provinciae commutandae. mitto eam legem, quae omnia iura reli- 56
gionum, auspiciorum, potestatum, omnis leges, quae sunt de iure et de tempore legum rogandarum, una rogatione delevit; mitto omnem domesticam labem: etiam exteras nationes illius anni furore conquassatas videbamus. lege tribunicia Matris Magnae Pessinuntius ille sacerdos expulsus et spoliatus sacerdotio est fanumque sanctissimarum religionum venditum pecunia grandi Brogitaro, impuro homini atque indigno illa religione, praesertim cum ea sibi ille non colendi, sed violandi causa appetisset; appellati reges a populo, qui id numquam ne a senatu quidem postulassent; reducti exsules Byzantium condemnati tum, cum indemnati cives e civitate eiciebantur; rex 57

Digitized by Google

Ptolomaeus, qui si nondum erat ipse a senatu socius appellatus, erat tamen frater eius regis, qui cum esset in eadem causa, iam erat a senatu *societatis et amicitiae* honorem consecutus, erat eodem genere eisdemque maioribus, eadem vetustate societatis, denique erat rex, si nondum socius, at non hostis, pacatus, quietus, fretus imperio populi Romani, *munitus* regno paterno atque avito regali otio perfruebatur: de hoc nihil cogitante, nihil suspicante, eisdem operis suffragium ferentibus est rogatum, ut sedens cum purpura et sceptro et illis insignibus regiis praeconi publico subiceretur, et imperante populo Romano, qui etiam bello victis regibus regna reddere consuevit, rex amicus nulla iniuria commemorata, nullis rebus repetitis cum bonis omnibus publicaretur.

58 Multa acerba, multa turpia, multa turbulenta habuit ille annus: tamen illi sceleri, quod in me illorum immanitas edidit, haud scio an recte hoc proximum esse dicamus. Antiochum Magnum illum maiores nostri magna belli contentione terra marique superatum intra montem Taurum regnare iusserunt; Asiam, qua illum multarunt, Attalo, ut is regnaret in ea, condonaverunt. cum Armeniorum rege Tigrane grave bellum nuper ipsi diuturnumque gessimus, cum ille iniuriis in socios nostros inferendis bello prope nos lacessisset; hic et ipse per se *hostis* vehemens fuit et acerrimum hostem huius imperii Mithridatem pulsum Ponto opibus suis regnoque defendit, et ab L. Lucullo, summo viro atque imperatore, profligatus, animo tamen hostili cum reliquis suis copiis in pristina mente mansit: hunc Cn. Pompeius cum in suis castris supplicem abiectum vidisset, erexit atque insigne regium, quod ille de suo capite abiecerat, reposuit et certis rebus imperatis regnare iussit, nec minus et sibi et huic imperio gloriosum putavit constitutum a se regem quam constrictum vi-
59 deri. hic igitur, qui iniuriis lacessivit, qui et ipse

Digitized by Google

hostis fuit populi Romani et acerrimum hostem in regnum recepit, qui conflixit, qui signa contulit, qui de imperio paene certavit, regnat hodie et amicitiae nomen ac societatis, quod armis violarat, id precibus est consecutus: ille Cyprius miser, qui semper amicus, semper socius fuit, de quo nulla umquam suspicio durior aut ad senatum aut ad imperatores adlata nostros est, vivus, ut aiunt, est et videns cum victu ac vestitu suo publicatus. en, cur ceteri reges stabilem esse suam fortunam arbitrentur, cum hoc illius funesti anni prodito exemplo videant per tribunum aliquem et sescentas operas se fortunis spoliari et regno omni posse nudari! at etiam eo negotio 60
M. Catonis splendorem maculare voluerunt, ignari quid gravitas, quid integritas, quid magnitudo animi, quid denique virtus valeret, quae in tempestate saeva quieta est et lucet in tenebris et pulsa loco manet tamen atque haeret in patria splendetque per sese semper neque alienis umquam sordibus obsolescit. non illi ornandum M. Catonem, sed relegandum, nec illi committendum illud negotium, sed imponendum putaverunt, qui in contione palam dixerint linguam se evellisse M. Catoni, quae semper contra extraordinarias potestates libera fuisset. sentient, ut spero, brevi tempore manere libertatem illam, atque hoc etiam, si fieri potuerit, esse maiorem, quod cum consulibus illis M. Cato, etiam cum iam desperasset aliquid auctoritate sua profici posse, tamen voce ipsa ac dolore pugnavit, et post meum discessum eis Pisonem verbis flens meum et rei publicae casum vexavit, ut illum hominem perditissimum atque impudentissimum paene iam provinciae paeniteret. 'cur 61
igitur rogationi paruit?' quasi vero ille non in alias quoque leges, quas iniuste rogatas putaret, iam ante iuraverit! non offert se ille istis temeritatibus, ut, cum rei publicae nihil prosit, se civi rem publicam privet. consule me cum esset designatus tribunus

Digitized by Google

plebis, obtulit in discrimen vitam suam; dixit eam sententiam, cuius invidiam capitis periculo sibi praestandam videbat; dixit vehementer; egit acriter; ea, quae sensit, prae se tulit; dux, auctor, actor rerum illarum fuit, non quo periculum suum non videret, sed in tanta rei publicae tempestate nihil sibi nisi de patriae periculis cogitandum putabat.

62 Consecutus est ipsius tribunatus. quid ego de singulari magnitudine animi eius ac de incredibili virtute dicam? meministis illum diem, cum templo a conlega occupato, nobis omnibus de vita eius viri et civis timentibus, ipse animo firmissimo venit in templum et clamorem hominum improborum auctoritate, impetum virtute sedavit. adiit tum periculum, sed adiit ob eam causam, quae quanta fuerit iam mihi dicere non est necesse. at si isti Cypriae rogationi sceleratissimae non paruisset, haereret illa nihilo minus rei publicae turpitudo: regno enim iam publicato de ipso Catone erat nominatim rogatum; quod ille si repudiasset, dubitatis quin ei vis esset adlata, cum omnia acta illius anni per unum illum
63 labefactari viderentur? atque etiam hoc videbat: quoniam illa in re publica macula regni publicati maneret, quam nemo iam posset eluere, quod ex malis boni posset in rem publicam pervenire, id utilius esse per se conservari quam per alios. atque ille etiam si alia quapiam vi expelleretur illis temporibus ex hac urbe, facile pateretur: etenim qui superiore anno senatu caruisset, quo si tum veniret, me tamen socium suorum in re publica consiliorum videre posset, is aequo animo tum me expulso et meo nomine cum universo senatu, tum sententia sua condemnata in hac urbe esse posset? ille vero eidem tempori cui nos, eiusdem furori, eisdem consulibus, eisdem minis, insidiis, periculis cessit. luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem.
64 his de tot tantisque iniuriis in socios, in reges, in

Digitized by Google

civitates liberas consulum querella esse debuit; in eius magistratus tutela reges atque exterae nationes semper fuerunt: ecquae vox umquam est audita consulum? quamquam quis audiret, si maxime queri vellent? de Cyprio rege quererentur, qui me civem nullo meo crimine, patriae nomine laborantem non modo stantem non defenderunt, sed ne iacentem quidem protexerunt? cesseram, si alienam a me plebem fuisse voltis, quae non fuit, invidiae; si commoveri omnia videbantur, tempori; si vis suberat, armis; si societas magistratuum, pactioni; si periculum civium, rei publicae. cur, cum de capite civis — non 65
disputo cuius modi civis — et de bonis proscriptio ferretur, cum et sacratis legibus et XII tabulis sanctum esset, ut ne cui privilegium inrogari liceret neve de capite nisi comitiis centuriatis rogari, nulla vox est audita consulum, constitutumque est illo anno, quantum in illis duabus huius imperii pestibus fuit, iure posse per operas concitatas quemvis civem nominatim tribuni plebis concilio ex civitate exturbari? quae vero promulgata illo anno fuerint, quae 66
promissa multis, quae conscripta, quae sperata, quae cogitata, quid dicam? qui locus orbi terrae iam non erat alicui destinatus? cuius negotii publici cogitari, optari, fingi curatio potuit, quae non esset attributa atque discripta? quod genus imperii aut quae provincia, quae ratio aut flandae aut conflandae pecuniae non reperiebatur? quae regio orave terrarum erat latior in qua non regnum aliquod statueretur? quis autem rex erat, qui illo anno non aut emendum sibi quod non habebat, aut redimendum quod habebat arbitraretur? quis provinciam, quis pecuniam, quis legationem a senatu petebat? damnatis de vi restitutio, consulatus petitio ipsi illi populari sacerdoti comparabatur. haec gemebant boni, sperabant improbi, agebat tribunus plebis, consules adiuvabant.

Hic aliquando, serius quam ipse vellet, Cn. 67

Digitized by Google

Pompeius, invitissimis eis, qui mentem optimi ac fortissimi viri suis consiliis fictisque terroribus a defensione meae salutis averterant, excitavit illam suam non sopitam, sed suspicione aliqua retardatam consuetudinem rei publicae bene gerendae. non est passus ille vir, qui sceleratissimos civis, qui acerrimos hostis, qui maximas nationes, qui reges, qui gentis feras atque inauditas, qui praedonum infinitam manum, qui etiam servitia virtute victoriaque domuisset, qui omnibus bellis terra marique compressis imperium populi Romani orbis terrarum terminis definisset, rem publicam everti scelere paucorum, quam ipse non solum consiliis, sed etiam sanguine suo saepe servasset. accessit ad causam publicam; restitit auctoritate sua reliquis rebus; questus est de praeteritis: fieri quaedam ad meliorem spem inclinatio visa est. decrevit senatus frequens de meo
68 reditu Kalendis Iuniis, dissentiente nullo, referente L. Ninnio, cuius in mea causa numquam fides virtusque contremuit. intercessit Ligus iste nescio qui, additamentum inimicorum meorum. res erat et causa nostra eo iam loci, ut erigere oculos et vivere videretur. quisquis erat, qui aliquam partem in meo luctu sceleris Clodiani attigisset, quocumque venerat, quod iudicium cumque subierat, damnabatur; inveniebatur nemo qui se suffragium de me tulisse confiteretur. decesserat ex Asia frater meus magno squalore, sed multo etiam maiore maerore. huic ad urbem venienti tota obviam civitas cum lacrimis gemituque processerat; loquebatur liberius senatus; concurrebant equites Romani; Piso ille, gener meus, cui fructum pietatis suae neque ex me neque a populo Romano ferre licuit, a propinquo suo socerum suum flagitabat; omnia senatus reiciebat, nisi de me primum consules
69 rettulissent. quae cum res iam manibus teneretur et cum consules provinciarum pactione libertatem omnem perdidissent, qui cum in senatu privati ut de

Digitized by Google

me sententias dicerent flagitabant, legem illi se Clodiam timere dicebant; cum hoc non possent iam diutius sustinere, initur consilium de interitu Cn. Pompeii: quo patefacto ferroque deprehenso ille inclusus domi tam diu fuit quam diu inimicus meus in tribunatu. de meo reditu octo tribuni promulgaverunt: ex quo intellectum est non mihi absenti crevisse amicos, in ea praesertim fortuna, in qua nonnulli etiam, quos esse putaveram, non erant, sed eos voluntatem semper eandem, libertatem non eandem semper habuisse: nam ex novem tribunis, quos tunc habueram, unus me absente defluxit, qui cognomen sibi ex Aeliorum imaginibus adripuit, quo magis nationis eius esse quam generis videretur. hoc igitur 70 anno magistratibus novis designatis, cum omnes boni omnem spem melioris status in eorum fidem convertissent, princeps P. Lentulus auctoritate ac sententia sua, Pisone et Gabinio repugnantibus, causam suscepit tribunisque plebis octo referentibus praestantissimam de me sententiam dixit: qui cum ad gloriam suam atque ad amplissimi beneficii gratiam magis pertinere videret causam illam integram ad suum consulatum reservari, tamen rem talem per alios citius quam per se tardius confici malebat.

Hoc interim tempore P. Sestius, iudices, [de- 71 signatus] iter ad C. Caesarem pro mea salute suscepit. quid egerit, quantum profecerit, nihil ad causam: equidem existimo, si ille, ut arbitror, aequus nobis fuerit, nihil ab hoc profectum; sin iratior, non multum; sed tamen sedulitatem atque integritatem hominis videtis. [ingredior iam in Sestii tribunatum: nam hoc primum iter designatus rei publicae causa suscepit:] pertinere et ad concordiam civium putavit et ad perficiundi facultatem animum Caesaris a causa non abhorrere. abiit ille annus: respirasse homines videbantur nondum re, sed spe rei publicae recuperandae. exierunt malis ominibus atque exsecrationibus

Digitized by Google

duo volturii paludati: quibus utinam ipsis evenissent ea, quae tum homines precabantur! neque nos provinciam Macedoniam cum exercitu neque equitatum
72 in Syria et cohortis optimas perdidissemus. ineunt magistratum tribuni plebis. quod omnes se de me promulgaturos confirmarant, ex eis princeps emitur ab inimicis meis is, quem homines in luctu inridentes Gracchum vocabant; quoniam id etiam fatum civitatis fuit, ut illa ex vepreculis extracta nitedula rem publicam conaretur adrodere; alter vero, non ille Serranus ab aratro, sed ex deserto gaviola littore a calatis Gaviis in Calatinos Atilios insitus, subito, nominibus in tabulas relatis, nomen suum de tabula sustulit. veniunt Kalendae Ianuariae. vos haec melius scire potestis, equidem audita dico: quae tum frequentia senatus, quae exspectatio populi, qui concursus legatorum ex Italia cuncta, quae virtus, actio, gravitas P. Lentuli consulis fuerit, quae etiam conlegae eius moderatio de me: qui cum inimicitias sibi mecum ex rei publicae dissensione susceptas esse dixisset, eas se patribus conscriptis dixit et tempori-
73 bus rei publicae permissurum. tum princeps rogatus sententiam L. Cotta dixit id, quod dignissimum re publica fuit, nihil de me actum esse iure, nihil more maiorum, nihil legibus; non posse quemquam de civitate tolli sine iudicio; de capite non modo ferri, sed ne iudicari quidem posse nisi comitiis centuriatis; vim fuisse illam, flammam quassatae rei publicae perturbatorumque temporum iure iudiciisque sublatis; magna rerum permutatione impendente declinasse me paulum et spe reliquae tranquillitatis praesentis fluctus tempestatemque fugisse: quare, cum absens rem publicam non minus magnis periculis quam quodam tempore praesens liberassem, non restitui me solum, sed etiam ornari a senatu decere. disputavit etiam multa prudenter, ita de me illum amentissimum et profligatissimum hostem pudoris et pu-

Digitized by Google

dicitiae scripsisse quae scripsisset, eis verbis, rebus, sententiis, ut, etiam si iure esset rogatum, tamen vim habere non posset: quare me, qui nulla lege abessem, non restitui lege, sed revocari senatus auctoritate oportere. hunc nemo erat quin verissime sen- 74
tire diceret. sed post eum rogatus Cn. Pompeius approbata laudataque Cottae sententia dixit sese otii mei causa, ut omni populari concitatione defungerer, censere ut ad senatus auctoritatem populi quoque Romani beneficium erga me adiungeretur. cum omnes certatim aliusque alio gravius atque ornatius de mea salute dixisset fieretque sine ulla varietate discessio, surrexit, ut scitis, Atilius hic Gavianus, nec ausus est, cum esset emptus, intercedere: noctem sibi ad deliberandum postulavit. clamor senatus, querellae, preces, socer ad pedes abiectus. ille se adfirmare postero die moram nullam esse facturum. creditum est; discessum est. illi interea deliberatori merces longa interposita nocte duplicata est. consecuti dies pauci omnino Ianuario mense per quos senatum haberi liceret; sed tamen actum nihil nisi de me. cum 75
omni mora, ludificatione, calumnia senatus auctoritas impediretur, venit tandem concilio de me agendi dies VIII Kalendas Februarias. princeps rogationis, vir mihi amicissimus, Q. Fabricius, templum aliquanto ante lucem occupavit. quietus eo die Sestius, is qui est de vi reus; actor hic defensorque causae meae nihil progreditur, consilia exspectat inimicorum meorum. quid illi, quorum consilio P. Sestius in iudicium vocatur, quo se pacto gerunt? cum forum, comitium, curiam multa de nocte armatis hominibus ac servis plerisque occupavissent, impetum faciunt in Fabricium, manus adferunt, occidunt nonnullos, volnerant multos. venientem in forum, virum opti- 76
mum et constantissimum, M. Cispium, tribunum plebis, vi depellunt; caedem in foro maximam faciunt; universique destrictis gladiis et cruentis in omnibus

Digitized by Google

fori partibus fratrem meum, virum optimum, fortissimum meique amantissimum, oculis quaerebant, voce poscebant: quorum ille telis libenter in tanto luctu ac desiderio mei non repugnandi, sed moriendi causa corpus obtulisset suum, nisi suam vitam ad spem mei reditus reservasset. subiit tamen vim illam nefariam consceleratorum latronum et, cum ad fratris salutem a populo Romano deprecandam venisset, pulsus e rostris in comitio iacuit seque servorum et libertorum corporibus obtexit vitamque tum suam noctis et fugae praesidio, non iuris iudiciorumque
77 defendit. meministis tum, iudices, corporibus civium Tiberim compleri, cloacas refarciri, e foro spongiis effingi sanguinem, ut omnes tantam illam copiam et tam magnificum apparatum non privatum aut plebeium, sed patricium et praetorium esse arbitrarentur.

Nihil neque ante hoc tempus neque hoc ipso turbulentissimo die criminamini Sestium. 'atqui vis in foro versata est.' certe: quando enim maior? lapidationes persaepe vidimus; non ita saepe, sed nimium tamen saepe gladios; caedem vero tantam, tantos acervos corporum exstructos, nisi forte illo Cinnano atque Octaviano die, quis umquam in foro vidit? qua ex concitatione animorum? nam ex pertinacia aut constantia intercessoris oritur saepe seditio, culpa atque improbitate latoris *oblato* commodo aliquo imperitis aut largitione; oritur ex concertatione magistratuum; oritur sensim ex clamore primum, deinde aliqua discessione contionis; vix, sero et raro ad manus pervenitur: nullo vero verbo facto, nulla contione advocata, nulla *lata* lege concitatam nocturnam seditionem
78 quis audivit? an veri simile est, ut civis Romanus aut homo liber quisquam cum gladio in forum descenderit ante lucem, ne de me ferri pateretur, praeter eos, qui ab illo pestifero ac perdito civi iam pridem rei publicae sanguine saginantur? hic iam de ipso accusatore quaero, qui P. Sestium queritur cum mul-

Digitized by Google

titudine in tribunatu et cum praesidio magno fuisse, num illo die fuerit? certe non fuit. victa igitur est causa rei publicae et victa non auspiciis, non intercessione, non suffragiis, sed vi, manu, ferro. nam si obnuntiasset Fabricio is praetor qui se servasse de caelo dixerat, accepisset res publica plagam, sed eam, quam acceptam gemere posset: si intercessisset conlega Fabricio, laesisset rem publicam, sed iure laesisset. gladiatores tu novicios, pro exspectata aedilitate suppositos, cum sicariis e carcere emissis ante lucem immittas? magistratus templo deicias? caedem maximam facias? forum *ferro* purges? et, cum omnia vi et armis egeris, accuses eum, qui se praesidio munierit, non ut te oppugnaret, sed ut vitam suam posset defendere? atqui ne ex eo quidem 79
tempore id egit Sestius, ut a suis munitus tuto in foro magitratum gereret, rem publicam administraret: itaque fretus sanctitate tribunatus, cum se non modo contra vim et ferrum, sed etiam contra verba atque interfationem legibus sacratis esse armatum putaret, venit in templum Castoris, obnuntiavit consuli: cum subito manus illa Clodiana, in caede civium saepe iam victrix, exclamat, incitatur, invadit; inermem atque imparatum tribunum alii gladiis adoriuntur, alii fragmentis saeptorum et fustibus; a quibus hic multis volneribus acceptis debilitato corpore et contrucidato se abiecit exanimatus neque ulla alia re ab se mortem nisi opinione mortis depulit. quem cum iacentem et concisum plurimis volneribus extremo spiritu exsanguem et confectum viderent, defetigatione magis et errore quam misericordia et modo aliquando caedere destiterunt. et causam dicit 80
Sestius de vi? quid ita? quia vivit. at id non sua culpa: plaga una illa extrema defuit, quae si accessisset, reliquum spiritum exhausisset. accusa Lentidium: non percussit locum; male dic Titio, Sabino homini, Reatino, cur tam temere exclamarit occisum.

Digitized by Google

ipsum vero quid accusas? num defuit gladiis? num repugnavit? num ut gladiatoribus imperari solet, ferrum non recepit? an haec ipsa vis est, non posse emori? an illa, quod tribunus plebis templum cruentavit? an quod cum esset ablatus primumque resipisset, non se referri iussit? ubi est crimen? quid
81 reprehenditis? hic quaero, iudices, si illo die gens ista Clodia quod facere voluit effecisset, si P. Sestius, qui pro occiso relictus est, occisus esset, fuistisne ad arma ituri? fuistisne vos ad patrium illum animum maiorumque virtutem excitaturi? fuistisne aliquando rem publicam a funesto latrone repetituri? an etiam tum quiesceretis, cunctaremini, timeretis, cum rem publicam a facinorosissimis sicariis et a servis esse oppressam atque conculcatam videretis? cuius igitur mortem ulcisceremini, si quidem liberi esse et habere rem publicam cogitaretis, de eius virtute vivi quid vos loqui, quid sentire, quid cogitare,
82 quid iudicare oporteat dubitandum putatis? at vero ipsi illi parricidae, quorum effrenatus furor alitur impunitate diuturna, adeo vim facinoris sui perhorruerunt, ut, si paulo longior opinio mortis Sestii fuisset, Gracchum illum suum transferendi in nos criminis causa occidere cogitarint. sensit rusticulus non incautus — neque enim homines nequam tacere potuerunt — suum sanguinem quaeri ad restinguendam invidiam facinoris Clodiani: mulioniam paenulam adripuit, cum qua primum Romam ad comitia venerat; messoria se corbe contexit. cum quaererent alii Numerium, alii Quintium, gemini nominis errore servatus est. atque hoc scitis omnes, usque adeo hominem in periculo fuisse, quoad scitum est Sestium vivere. quod ni esset patefactum paulo citius quam vellem, non illi quidem morte mercennarii sui transferre potuissent invidiam in quos putabant, sed acerbissimi sceleris infamiam grato quodam scelere mi-
83 nuissent. ac si tum P. Sestius, iudices, in templo

Digitized by Google

Castoris animam quam vix retinuit edidisset, non dubito quin, si modo esset in re publica senatus, si maiestas populi Romani revixisset, aliquando statua huic ob rem publicam interfecto in foro statueretur. nec vero illorum quisquam, quos a maioribus nostris morte obita positos in illo loco atque in rostris conlocatos videtis, esset P. Sestio aut acerbitate mortis aut animo in rem publicam praeponendus. qui cum causam civis calamitosi, causam amici, causam bene de re publica meriti, causam senatus, causam Italiae, causam rei publicae suscepisset, cumque auspiciis religionique parens obnuntiaret, quod senserat, luce palam a nefariis pestibus in deorum hominumque conspectu esset occisus sanctissimo in templo, sanctissima in causa, sanctissimo in magistratu. eius igitur vitam quisquam spoliandam ornamentis esse dicet, cuius mortem ornandam monumento sempiterno putaretis?

'Homines' inquit 'emisti, coëgisti, parasti.' quid 84
uti faceret? senatum obsideret? civis indemnatos expelleret? bona diriperet? aedis incenderet? tecta disturbaret? templa deorum immortalium inflammaret? tribunos plebis ferro e rostris expelleret? provincias quas vellet quibus vellet venderet? reges appellaret? rerum capitalium condemnatos in liberas civitates per legatos nostros reduceret? principem civitatis ferro obsessum teneret? haec ut efficere posset, quae fieri nisi armis oppressa re publica nullo modo poterant, idcirco, credo, manum sibi P. Sestius et copias comparavit. 'at nondum erat maturum; nondum res ipsa ad eius modi praesidia viros bonos compellebat.' pulsi nos eramus, non omnino ista manu sola, sed tamen non sine ista: vos taciti maerebatis. captum 85
erat forum anno superiore, aede Castoris tamquam arce aliqua a fugitivis occupata: silebatur. omnia hominum cum egestate tum audacia perditorum clamore, concursu, vi, manu gerebantur: perferebatis.

Digitized by Google

magistratus templis pellebantur, alii omnino aditu ac foro prohibebantur: nemo resistebat. gladiatores ex praetoris comitatu comprehensi, in senatum introducti, confessi, in vincla coniecti a Milone, emissi a Serrano: mentio nulla. forum corporibus civium Romanorum constratum caede nocturna: non modo nulla nova quaestio, sed etiam vetera iudicia sublata. tribunum plebis plus viginti volneribus acceptis iacentem moribundumque vidistis; alterius tribuni plebis, divini hominis — dicam enim quod sentio et quod mecum sentiunt omnes, — divini, insigni quadam, inaudita, nova magnitudine animi, gravitate, fide praediti, domus est oppugnata ferro, facibus, exercitu Clodiano.

86 Et tu hoc loco laudas Milonem et iure laudas: quem enim umquam virum tam immortali virtute vidimus? qui nullo praemio proposito praeter hoc, quod iam contritum et contemptum putatur, iudicium bonorum, omnia pericula, summos labores, gravissimas contentiones inimicitiasque suscepit? qui mihi unus ex omnibus civibus videtur re docuisse, non verbis, et quid oporteret a praestantibus viris in re publica fieri et quid necesse esset: oportere hominum audacium, eversorum rei publicae sceleri legibus et iudiciis resistere; si leges non valerent, iudicia non essent, si res publica vi consensuque audacium armis oppressa teneretur, praesidio et copiis defendi vitam et libertatem necesse esse. hoc sentire prudentiae est, facere fortitudinis: et sentire vero et facere per-
87 fectae cumulataeque virtutis. adiit ad rem publicam tribunus plebis Milo, de cuius laude plura dicam, non quo aut ipse haec dici quam existimari malit aut ego hunc laudis fructum praesenti libenter impertiam, praesertim cum verbis consequi non possim, sed quod existimo, si Milonis causam accusatoris voce conlaudatam probaro, vos in hoc crimine parem Sestii causam existimaturos — adiit igitur T. Annius

Digitized by Google

ad causam rei publicae sic, ut civem patriae recuperare vellet ereptum. simplex causa, constans ratio, plena consensionis omnium, plena concordiae. conlegas adiutores habebat; consulis alterius summum studium, alterius animus paene placatus; de praetoribus unus alienus; senatus incredibilis voluntas, equitum Romanorum animi ad causam excitati, erecta Italia. duo soli erant empti ad impediendum; qui si homines despecti et contempti tantam rem sustinere non potuissent, se causam quam susceperat nullo labore peracturum videbat. agebat auctoritate, agebat consilio, agebat per summum ordinem, agebat exemplo bonorum et fortium civium; quid re publica, quid se dignum esset, quis ipse esset, quid sperare, quid maioribus suis reddere deberet diligentissime cogitabat. huic gravitati hominis videbat ille gla- 88
diator se, si moribus ageret, parem esse non posse: ad cotidianam caedem, incendia, rapinas se cum exercitu suo contulit; domum oppugnare, itineribus occurrere, vi lacessere et terrere coepit. non movit hominem summa gravitate summaque constantia; sed quamquam dolor animi, innata libertas, prompta excellensque virtus fortissimum virum hortabatur, vi vim oblatam, praesertim saepius, ut frangeret et refutaret, tanta moderatio fuit hominis, tantum consilium, ut contineret dolorem neque eadem se re ulcisceretur qua esset lacessitus, sed illum tot iam in funeribus rei publicae exsultantem ac tripudiantem legum, si posset, laqueis constringeret. descendit ad 89
accusandum. quis umquam tam proprie rei publicae causa? nullis inimicitiis, nullis praemiis, nulla hominum postulatione aut etiam opinione id eum umquam esse facturum. fracti erant animi hominis: hoc enim accusante pristini illius sui iudicii turpitudinem desperabat. ecce tibi consul, praetor, tribunus plebis nova novi generis edicta proponunt 'ne reus adsit, ne citetur, ne quaeratur, ne mentionem

Digitized by Google

omnino cuiquam iudicum aut iudiciorum facere liceat.' quid ageret vir ad virtutem, dignitatem, gloriam natus vi sceleratorum hominum conroborata, legibus iudiciisque sublatis? cervices tribunus plebis privato, praestantissimus vir profligatissimo homini daret? an causam susceptam adfligeret? an se domi contineret? et vinci turpe putavit et deterreri et latere. perfecit ut, quoniam sibi in illum legibus uti non liceret, illius vim neque in suo neque in rei publicae periculo pertimesceret.

90 Quo modo igitur hoc in genere praesidii comparati accusas Sestium, cum idem laudes Milonem? an qui sua tecta defendit, qui ab aris, focis ferrum flammamque depellit, qui sibi licere volt tuto esse in foro, in templo, in curia, iure praesidium comparat: qui volneribus, quae cernit cotidie toto corpore, monetur ut aliquo praesidio caput et cervices et iugulum ac latera tutetur, hunc de vi accusandum
91 putas? quis enim nostrum, iudices, ignorat ita naturam rerum tulisse, ut quodam tempore homines nondum neque naturali neque civili iure descripto fusi per agros ac dispersi vagarentur tantumque haberent, quantum manu ac viribus per caedem ac volnera aut eripere aut retinere potuissent? qui igitur primi virtute et consilio praestanti exstiterunt, ei perspecto genere humanae docilitatis atque ingenii dissipatos unum in locum congregarunt eosque ex efferitate illa ad iustitiam atque ad mansuetudinem transduxerunt. tum res ad communem utilitatem, quas publicas appellamus, tum conventicula hominum, quae postea civitates nominatae sunt, tum domicilia coniuncta, quas urbis dicimus, invento et divino iure
92 et humano moenibus saepserunt. atque inter hanc vitam perpolitam humanitate et illam immanem nihil tam interest quam ius atque vis; horum utro uti nolumus, altero est utendum. vim volumus exstingui: ius valeat necesse est, id est, iudicia, quibus omne

Digitized by Google

ius continetur. iudicia displicent aut nulla sunt: vis dominetur necesse est. hoc vident omnes: Milo et vidit et fecit; ut ius experiretur, vim depelleret. altero uti voluit, ut virtus audaciam vinceret; altero usus necessario est, ne virtus ab audacia vinceretur. eademque ratio fuit Sestii, si minus in accusando — neque enim per omnis fuit idem fieri necesse —, at certe in necessitate defendendae salutis suae praesidioque contra vim et manum comparando. o di 93 immortales! quemnam ostenditis exitum nobis? quam spem rei publicae datis? quotus quisque invenietur tanta virtute vir, qui optimam quamque causam rei publicae amplectatur, qui bonis viris deserviat, qui solidam laudem veramque quaerat? cum sciat duo illa rei publicae paene fata Gabinium et Pisonem, alterum haurire cotidie ex pacatissimae atque opulentissimae Syriae gazis innumerabile pondus auri; bellum inferre quiescentibus, ut eorum veteres inlibatasque divitias in profundissimum libidinum suarum gurgitem profundat; villam aedificare in oculis omnium tantam, tugurium ut iam videatur esse illa villa, quam ipse tribunus plebis pictam olim in contionibus explicabat, quo fortissimum ac summum civem in invidiam homo castus ac non cupidus vocaret; alterum Thracibus ac Dardanis primum pacem ma- 94 xima pecunia vendidisse, deinde ut illi pecuniam conficere possent, vexandam eis Macedoniam et spoliandam tradidisse, eundemque bona creditorum, civium Romanorum, cum debitoribus Graecis divisisse, cogere pecunias maximas a Dyrrachinis, spoliare Thessalos, certam Achaeis in annos singulos pecuniam imperavisse, neque tamen ullo in publico aut religioso loco signum aut tabulam aut ornamentum reliquisse; illos sic inludere, quibus omne supplicium atque omnis iure optimo poena debetur: reos esse hos duos, quos videtis. omitto iam Numerium, Serranum, Aelium, quisquilias seditionis Clodianae; sed

Digitized by Google

tamen hi quoque etiam nunc volitant, ut videtis, nec, dum vos de vobis aliquid timebitis, illi umquam de
95 se pertimescent. nam quid ego de aedile ipso loquar, qui etiam diem dixit et accusavit de vi Milonem? neque hic tamen ulla umquam iniuria adducetur, ut eum tali virtute tantaque firmitate animi se in rem publicam fuisse paeniteat: sed qui haec vident adulescentes quonam suas mentis conferent? ille, qui monumenta publica, qui aedis sacras, qui domos inimicorum suorum oppugnavit, excidit, incendit, qui stipatus semper sicariis, saeptus armatis, munitus indicibus fuit, quorum hodie copia redundat, qui et peregrinam manum facinorosorum concitavit et servos ad caedem idoneos emit et in tribunatu carcerem totum in forum effudit, volitat aedilis, accusat eum, qui aliqua ex parte eius furorem exsultantem repressit: hic, qui se est tutatus sic, ut in privata re deos penatis suos, in re publica iura tribunatus atque auspicia defenderet, accusare eum moderate, a quo ipse nefarie accusatur, per senatus auctoritatem
96 non est situs. nimirum hoc illud est, quod de me potissimum tu in accusatione quaesisti, quae esset nostra natio optimatium; sic enim dixisti. rem quaeris praeclaram iuventuti ad discendum nec mihi difficilem ad perdocendum, de qua pauca, iudices, dicam, et, ut arbitror, nec ab utilitate eorum, qui audient, nec ab officio vestro nec ab ipsa causa P. Sestii abhorrebit oratio mea.

Duo genera semper in hac civitate fuerunt eorum, qui versari in re publica atque in ea se excellentius gerere studuerunt: quibus ex generibus alteri se popularis, alteri optimates et haberi et esse voluerunt. qui ea, quae faciebant quaeque dicebant, multitudini iucunda volebant esse, populares, qui autem ita sē gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarent,
97 optimates habebantur. quis ergo iste optimus quisque? numero, si quaeris, innumerabiles; neque enim

Digitized by Google

aliter stare possemus: sunt principes consilii publici, sunt qui eorum sectam sequuntur, sunt maximorum ordinum homines, quibus patet curia, sunt municipales rusticique Romani, sunt negotii gerentes, sunt etiam libertini optimates. numerus, ut dixi, huius generis late et varie diffusus est, sed genus universum, ut tollatur error, brevi circumscribi et definiri potest: omnes optimates sunt, qui neque nocentes sunt nec natura improbi nec furiosi nec malis domesticis impediti; est igitur ut ei sint, quam tu nationem appellasti, qui integri sunt et sani et bene de rebus domesticis constituti. horum qui voluntati, commodis, opinionibus in gubernanda re publica serviunt, defensores optimatium ipsique optimates gravissimi et clarissimi cives numerantur et principes civitatis. quid est igitur propositum his rei publicae 98
gubernatoribus, quod intueri et quo cursum suum derigere debeant? id quod est praestantissimum maximeque optabile omnibus sanis et bonis et beatis, cum dignitate otium. hoc qui volunt, omnes optimates; qui efficiunt, summi viri et conservatores civitatis putantur. neque enim rerum gerendarum dignitate homines efferri ita convenit, ut otio non prospiciant, neque ullum amplexari otium quod abhorreat a dignitate. huius autem otiosae dignitatis haec fundamenta sunt, haec membra, quae tuenda principibus et vel capitis periculo defendenda sunt: religiones, auspicia, potestates magistratuum, senatus auctoritas, leges, mos maiorum, iudicia, iuris dictio, fides, provinciae, socii, imperii laus, res militaris, aerarium. harum rerum tot atque tantarum esse 99
defensorem et patronum magni animi est, magni ingenii magnaeque constantiae. etenim in tanto civium numero magna multitudo est eorum, qui aut propter metum poenae peccatorum suorum conscii novos motus conversionesque rei publicae quaerant, aut qui propter insitum quendam animi furorem

Digitized by Google

discordiis civium ac seditione pascantur, aut qui propter implicationem rei familiaris communi incendio malint quam suo deflagrare. qui cum tutores sunt et duces suorum studiorum vitiorumque nacti, in re publica fluctus excitantur, ut vigilandum sit eis, qui sibi gubernacula patriae depoposcerunt, enitendumque omni scientia ac diligentia, ut conservatis eis, quae ego paulo ante fundamenta ac membra esse dixi, tenere cursum possint et capere otii illum portum
100 et dignitatis. hanc ego viam, iudices, si aut asperam atque arduam aut plenam esse periculorum et insidiarum negem, mentiar; praesertim cum id non modo intellexerim semper, sed etiam praeter ceteros senserim.

Maioribus praesidiis et copiis oppugnatur res publica quam defenditur, propterea quod audaces homines et perditi nutu impelluntur et ipsi etiam sponte sua contra rem publicam incitantur; boni nescio quo modo tardiores sunt et principiis rerum neglectis ad extremum ipsa denique necessitate excitantur, ita ut nonnumquam cunctatione ac tarditate, dum otium volunt etiam sine dignitate retinere,
101 ipsi utrumque amittant; propugnatores autem rei publicae qui esse voluerunt, si leviores sunt, desciscunt; si timidiores, desunt: permanent illi soli atque omnia rei publicae causa perferunt, qui sunt tales, qualis pater tuus, M. Scaure, fuit, qui a C. Gracchо usque ad Q. Varium seditiosis omnibus restitit, quem numquam ulla vis, ullae minae, ulla invidia labefecit; aut qualis Q. Metellus, patruus matris tuae, qui cum florentem hominem in populari ratione, L. Saturninum, censor notasset cumque insitivum Gracchum contra vim multitudinis incitatae censu prohibuisset cumque in eam legem, quam non iure rogatam iudicarat, iurare unus noluisset, de civitate maluit quam de sententia demoveri; aut, ut vetera exempla, quorum est copia digna huius imperii gloria, relinquam

Digitized by Google

neve eorum aliquem, qui vivunt, nominem, qualis nuper Q. Catulus fuit, quem neque periculi tempestas neque honoris aura potuit umquam de suo cursu aut spe aut metu demovere. haec imitamini, per deos 102
immortalis! qui dignitatem, qui laudem, qui gloriam quaeritis: haec ampla sunt, haec divina, haec immortalia; haec fama celebrantur, monumentis annalium mandantur; posteritati propagantur. est labor, non nego; pericula magna, fateor;

multae insidiae sunt bonis

verissime dictum est: sed [te]

id, quod multi invideant, multique expetant, inscitia est, inquit,

postulare, nisi laborem summa cum cura excieras.

nollem idem alio loco dixisset, quod excierent improbi cives,

oderint, dum metuant.

praeclara enim illa praecepta dederat iuventuti. sed 103
tamen haec via ac ratio rei publicae capessendae olim erat magis pertimescenda, cum multis in rebus multitudinis studium ac populi commodum ab utilitate rei publicae discrepabat. tabellaria lex ab L. Cassio ferebatur; populus libertatem agi putabat suam: dissentiebant principes et in salute optimatium temeritatem multitudinis et tabellae licentiam pertimescebant. agrariam Ti. Gracchus legem ferebat; grata erat populo; fortunae constitui tenuiorum videbantur: nitebantur contra optimates, quod et discordiam excitari videbant, cum locupletes possessionibus diuturnis moverentur, et spoliari rem publicam propugnatoribus arbitrabantur. frumentariam legem C. Gracchus ferebat; iucunda res plebei; victus enim suppeditabatur large sine labore: repugnabant boni, quod et ab industria plebem ad desidiam avocari putabant et aerarium exhauriri videbant. multa etiam nostra memoria, quae consulto praetereo, fuerunt in ea contentione, ut popularis cupiditas a consilio prin-

Digitized by Google

104 cipum dissideret. nunc iam nihil est quod populus a delectis principibusque dissentiat, nec flagitat rem ullam neque novarum rerum est cupidus, sed otio suo et dignitate optimi cuiusque et universae rei publicae gloria delectatur. itaque homines seditiosi ac turbulenti, quia nulla iam largitione populum Romanum concitare possunt, quod plebes perfuncta gravissimis seditionibus ac discordiis otium amplexatur, conductas habent contiones, neque id agunt, ut ea dicant aut ferant, quae illi velint audire, qui in contione sunt, sed pretio ac mercede perficiunt, ut
105 quicquid dicant, id illi velle audire videantur. num vos existimatis Gracchos aut Saturninum aut quemquam illorum veterum, qui populares habebantur, ullum umquam in contione habuisse conductum? nemo habuit; ipsa enim largitio et spes commodi propositi sine mercede ulla multitudinem concitabat. itaque temporibus illis, qui populares erant, offendebant illi quidem apud gravis et honestos homines, sed populi iudiciis atque omni significatione florebant; his in theatro plaudebatur; hi suffragiis quod contenderant consequebantur; horum homines nomen, orationem, voltum, incessum amabant. qui autem adversabantur ei generi, graves et magni homines habebantur, et valebant in senatu multum, apud bonos viros plurimum: multitudini iucundi non erant, suffragiis offendebatur saepe eorum voluntas; plausum vero etiam si quis eorum aliquando acceperat, ne quid peccasset pertimescebat: ac tamen, si quae res erat maior, idem ille populus horum auctoritate maxime commovebatur.

106 Nunc, nisi me fallit, in eo statu civitas est, ut, si operas conductorum removeris, omnes idem de re publica sensuri esse videantur. etenim tribus locis significari maxime populi Romani iudicium ac voluntas potest, contione, comitiis, ludorum gladiatorumque consessu. — quae contio fuit per hos annos, quae

Digitized by Google

quidem esset non conducta, sed vera, in qua populi Romani consensus perspici *non* posset? habitae sunt multae de me a gladiatore sceleratissimo, ad quas nemo adibat incorruptus, nemo integer: nemo illum foedum voltum aspicere, nemo furialem vocem bonus audire poterat; erant illae contiones perditorum hominum necessario turbulentae. habuit de eodem me 107
P. Lentulus consul contionem: concursus est populi Romani factus; omnes ordines, tota in illa contione Italia constitit. egit causam summa cum gravitate copiaque dicendi, tanto silentio, tanta approbatione omnium, nihil ut umquam videretur tam populare ad populi Romani auris accidisse. productus est ab eo Cn. Pompeius, qui se non solum auctorem meae salutis, sed etiam supplicem populo Romano *professus est*. huius oratio ut semper gravis et grata in contionibus fuit, sic contendo, numquam neque eloquentia neque iucunditate fuisse maiore. quo silentio sunt 108
auditi de me ceteri principes civitatis! quos idcirco non appello hoc loco, ne mea oratio, si minus de aliquo dixero, ingrata, si satis de omnibus, infinita esse videatur. cedo nunc eiusdem illius inimici mei de me eodem ad verum populum in campo Martio contionem! quis non modo approbavit, sed non indignissimum facinus putavit illum non dicam loqui, sed vivere ac spirare? quis fuit qui non eius voce maculari rem publicam seque, si eum audiret, scelere astringi arbitraretur?

Venio ad comitia, sive magistratuum placet sive 109
legum. leges videmus saepe ferri multas: omitto eas, quae feruntur ita, vix ut quini, et ei ex aliena tribu, qui suffragium ferant reperiantur: de me, quem tyrannum atque ereptorem libertatis esse dicebat illa ruina rei publicae, dicit se legem tulisse. quis est qui se, cum contra me ferebatur, inisse suffragium confiteatur? cum autem de me eodem ex senatus consulto comitiis centuriatis ferebatur, quis est qui

Digitized by Google

non profiteatur se adfuisse et suffragium de salute mea tulisse? utra igitur causa popularis debet videri: in qua omnes honestates civitatis, omnes aetates, omnes ordines una consentiunt, an in qua furiae concitatae tamquam ad funus rei publicae convolant? an, sicubi aderit Gellius, homo et fratre indignus, viro clarissimo atque optimo consule, et ordine equestri, cuius ille ordinis nomen retinet, ornamenta confecit, id erit populare? 'est enim homo iste populo Romano deditus.' nihil vidi magis: qui, cum eius adulescentia in amplissimis honoribus summi viri, L. Philippi vitrici, florere potuisset, usque eo non fuit popularis, ut bona solus comesset; deinde ex impuro adulescente et petulante, postea quam rem paternam ab idiotarum divitiis ad philosophorum reculam perduxit, Graeculum se atque otiosum putari voluit, studio litterarum se subito dedidit. nihil delectabant libelli, pro vino etiam saepe oppignerabantur; manebat insaturabile abdomen, copiae deficiebant: itaque semper versabatur in spe rerum novarum; otio et tranquillitate rei publicae consenescebat. ecquae seditio umquam fuit in qua non ille princeps? ecqui seditiosus cui ille non familiaris? ecquae turbulenta contio cuius ille non concitator? cui bene dixit umquam bono? bene dixit? immo quem fortem et bonum civem non petulantissime est insectatus? qui, ut credo, non libidinis causa, sed ut plebicola videretur, libertinam duxit uxorem. is de me suffragium tulit, is adfuit, is interfuit epulis et gratulationibus parricidarum; in quo tamen est me ultus, cum illo ore inimicos est meos saviatus: qui, quasi mea culpa bona perdiderit, ita ob eam ipsam causam est mihi inimicus, quia nihil habet. utrum ego tibi patrimonium eripui, Gelli, an tu comedisti? quid? tu meo periculo, gurges ac vorago patrimonii, helluabare, ut, si ego consul rem publicam contra te et gregalis tuos defendissem, in civitate esse me nolles?

Digitized by Google

te nemo tuorum videre volt; omnes aditum, sermonem, congressum tuum fugiunt; te sororis filius Postumius, adulescens gravis, senili iudicio, notavit, cum in magno numero tutorem liberis non instituit. sed latus odio et meo et rei publicae nomine, quorum ille utri sit inimicior nescio, plura dixi quam dicendum fuit, in furiosissimum atque egentissimum ganeonem. illuc 112 revertor: contra me cum est actum, capta urbe atque oppressa, Gellium, Firmidium, Titium, eiusdem modi furias illis mercennariis gregibus duces et auctores fuisse, cum ipse lator nihil ab horum turpitudine, audacia, sordibus abhorreret; at cum de dignitate mea ferebatur, nemo sibi nec valetudinis excusationem nec senectutis satis iustam ullam putavit; nemo fuit qui se non rem publicam mecum simul revocare in suas sedes arbitraretur.

Videamus nunc comitia magistratuum. fuit con- 113 legium nuper tribunicium, in quo tres minime, vehementer duo populares existimabantur: ex eis, qui populares non habebantur, quibus in illo genere conductarum contionum consistendi potestas non erat, duo a populo Romano praetores video esse factos; et, quantum sermonibus volgi et suffragiis intellegere potui, prae se populus Romanus ferebat sibi illum in tribunatu Cn. Domitii animum constantem et egregium et Q. Ancharii fidem ac fortitudinem, etiam si nihil agere potuissent, tamen voluntate ipsa gratam fuisse. iam de C. Fannio quae sit existimatio videmus; quod iudicium populi Romani in honoribus eius futurum sit, nemini dubium esse debet. quid 114 populares illi duo? quid egerunt? alter, qui tamen se continuerat, tulerat nihil, senserat tantum de re publica aliud atque homines exspectabant, vir et bonus et innocens et bonis viris semper probatus, quod parum videlicet intellexit in tribunatu, quid vero populo probaretur, et quod illum esse populum Romanum, qui in contione erat, arbitrabatur, non te-

Digitized by Google

nuit eum locum, in quem, nisi popularis esse voluisset, facillime pervenisset. alter, qui ita se in populari ratione iactarat, ut auspicia, legem Aeliam, senatus auctoritatem, consulem, conlegas, bonorum iudicium nihili putaret, aedilitatem petivit cum bonis viris et hominibus primis, sed non praestantissimis opibus et gratia: tribum suam non tulit, Palatinam denique, per quam omnes illae pestes vexare rem publicam dicebantur, perdidit; nec quicquam illis comitiis quod boni viri vellent nisi repulsam tulit. videtis igitur populum ipsum, ut ita dicam, iam non esse popularem, qui ita vehementer eos, qui populares habentur, respuat, eos autem, qui ei generi adversantur, honore dignissimos iudicet.

115 Veniamus ad ludos. facit enim, iudices, vester iste in me animorum oculorumque coniectus, ut mihi iam licere putem remissiore uti genere dicendi. comitiorum et contionum significationes sunt nonnumquam vitiatae atque corruptae; theatrales gladiatoriique consessus dicuntur omnino solere levitate nonnullorum emptos plausus exilis et raros excitare; ac tamen facile est, cum id fit, quem ad modum et a quibus fiat et quid integra multitudo faciat videre. quid ego nunc dicam quibus viris aut cui generi civium maxime plaudatur? neminem vestrum fallit. sit hoc sane leve, quod non ita est, quoniam optimo cuique impertitur; sed, si est leve, homini gravi leve est; ei vero, qui pendet rebus levissimis, qui rumore et, ut ipsi loquuntur, favore populi tenetur et ducitur, plausum immortalitatem, sibilum mortem videri
116 necesse est. ex te igitur, Scaure, potissimum quaero, qui ludos apparatissimos magnificentissimosque fecisti, ecquis istorum popularium tuos ludos aspexerit, ecquis se theatro populoque Romano commiserit: ipse ille maxime ludius, non solum spectator, sed actor et acroama, qui omnia sororis embolia novit, qui in coetum mulierum pro psaltria adducitur, nec

Digitized by Google

tuos ludos aspexit in illo ardenti tribunatu suo nec ullos alios nisi eos, a quibus vix vivus effugit. semel, inquam, se ludis homo popularis commisit omnino, cum in templo Virtutis honos habitus esset virtuti, Gaique Marii, conservatoris huius imperii, monumentum municipi eius et rei publicae defensori sedem ad salutem praebuisset. quo quidem tempore quid 117
populus Romanus sentire se ostenderet utroque in genere declaratum est: primum cum audito senatus consulto rei ipsi atque absenti senatui plausus est ab universis datus; deinde, cum senatoribus singulis spectatum e senatu redeuntibus; cum vero ipse, qui ludos faciebat, consul adsedit, stantes ei manibus passis gratias agentes et lacrimantes gaudio suam erga me benevolentiam ac misericordiam declararunt. at cum ille furibundus incitata illa sua vaecordi mente venisset, vix se populus Romanus tenuit, vix homines odium suum a corpore eius impuro atque infando represserunt; voces quidem et palmarum intentus et maledictorum clamorem omnes profuderunt. sed quid ego populi Romani animum virtutem- 118
que commemoro libertatem iam ex diuturna servitute dispicientis in eo homine, cui tum petenti iam aedilitatem ne histriones quidem coram sedenti pepercerunt? nam cum ageretur togata, Simulans, ut opinor, caterva tota clarissima concentione in ore impuri hominis imminens contionata est:

'huic, Tite,
tua post principia atque exitus vitiosae vitae.'

sedebat exanimatus; et is, qui antea cantorum convicio contiones celebrare suas solebat, cantorum ipsorum vocibus eiciebatur. et quoniam facta mentio est ludorum, ne illud quidem praetermittam, in magna varietate sententiarum numquam ullum fuisse locum, in quo aliquid a poëta dictum cadere in tempus nostrum videretur quod aut populum universum fugeret aut non exprimeret ipse actor. et quaeso hoc 119

Digitized by Google

in loco, iudices, ne qua levitate me ductum ad insolitum genus dicendi labi putetis, si de poëtis, de histrionibus, de ludis in iudicio loquar.

Non sum tam ignarus, iudices, causarum, non tam insolens in dicendo, ut omni ex genere orationem aucuper et omnis undique flosculos carpam atque delibem. scio quid gravitas vestra, quid haec advocatio, quid ille conventus, quid dignitas P. Sestii, quid periculi magnitudo, quid aetas, quid honos meus postulet: sed mihi sumpsi hoc loco doctrinam quandam iuventuti, qui essent optimates: in ea explicanda demonstrandum est non esse popularis omnis eos, qui putentur: id facillime consequar, si universi populi iudicium verum et incorruptum et si intimos
120 sensus civitatis expressero. quid fuit illud, quod recenti nuntio de illo senatus consulto, quod factum est in templo Virtutis, ad ludos scaenamque perlato, consessu maximo summus artifex et me hercule semper partium in re publica tam quam in scaena optimarum, flens et recenti laetitia et mixto dolore ac desiderio mei, egit apud populum Romanum multo gravioribus verbis meam causam, quam egomet de me agere potuissem? summi enim poëtae ingenium non solum arte sua, sed etiam dolore exprimebat. qua enim *vi*

'quí rem publicám certo animo adiúverit
státuerit steterít cum Achivis'

vobiscum me stetisse dicebat, vestros ordines demonstrabat! revocabatur ab universis.

'ré dubia
haút dubitarit vítam offerre néc capiti pepércerit:'

121 haec quantis ab illo clamoribus agebantur! cum iam omisso gestu verbis poëtae et studio actoris et exspectationi nostrae plauderetur:

'súmmum amicum, súmmo in bello,'

nam illud ipse actor adiungebat amico animo et fortasse homines propter aliquod desiderium approbabant,

Digitized by Google

'súmmo ingenio praéditum!'
iam illa, quanto cum gemitu populi Romani ab eodem paulo post in eadem fabula sunt acta!
'o páter!' ....
me, me ille absentem ut patrem deplorandum putarat, quem Q. Catulus, quem multi alii saepe in senatu patrem patriae nominarant, quanto cum fletu de illis nostris incendiis ac ruinis, cum patrem pulsum, patriam adflictam deploraret, domum incensam, eversam; quae sic egit, ut demonstrata pristina fortuna, cum se convertisset:
'haec ómnia vidi inflámmari'
fletum etiam inimicis atque invidis excitaret! pro di 122
immortales! quid? illa quem ad modum dixit idem!
quae mihi quidem ita et acta et scripta videntur esse, ut vel a Q. Catulo, si revixisset, praeclare posse dici viderentur; is enim libere reprehendere et accusare populi nonnumquam temeritatem solebat aut errorem senatus:
'o ingratifici Argívi, immunes Grái, immemores bénefici!'
non erat illud quidem verum: non enim ingrati, sed miseri, quibus reddere salutem a quo acceperant non liceret; nec unus in quemquam umquam gratior quam in me universi: sed tamen illud scripsit disertissimus poëta pro me, egit fortissimus actor, non solum optimus, de me, cum omnis ordines demonstraret, senatum, equites Romanos, universum populum Romanum accusaret:
'éxsulare sínitis, sistis pélli, pulsum pátimini.'
quae tum significatio fuerit omnium, quae declaratio voluntatis ab universo populo Romano in causa hominis non popularis, equidem audiebam: existimare facilius possunt, qui adfuerunt. et quoniam huc me 123
provexit oratio, histrio casum meum totiens conlacrimavit, cum ita dolenter ageret causam meam, ut vox eius illa praeclara lacrimis impediretur; neque

Digitized by Google

poëtae, quorum ego semper ingenia dilexi, tempori meo defuerunt, eaque populus Romanus non solum plausu, sed etiam gemitu suo comprobavit: utrum igitur haec Aesopum potius pro me aut Accium dicere oportuit, si populus Romanus liber esset, an principes civitatis? nominatim sum appellatus in Bruto:

'Tullius, qui libertatem civibus stabilíverat.'

miliens revocatum est. parumne videbatur populus Romanus iudicare id a me et a senatu esse constitutum, quod perditi cives sublatum per nos crimi-
124 nabantur? maximum vero populi Romani iudicium universi consessu gladiatorio declaratum est. erat enim munus Scipionis dignum et eo ipso et illo Q. Metello, cui dabatur; id autem spectaculi genus erat quod omni frequentia atque omni genere hominum celebratur, quo multitudo maxime delectatur. in hunc consessum P. Sestius, tribunus plebis, cum ageret nihil aliud in eo magistratu nisi meam causam, venit et se populo dedit, non plausus cupiditate, sed ut ipsi inimici nostri voluntatem universi populi viderent. venit, ut scitis, a columna Maenia: tantus est ex omnibus spectaculis usque a Capitolio, tantus ex fori cancellis plausus excitatus, ut numquam maior consensio aut apertior populi Romani universi fuisse
125 ulla in causa diceretur. ubi erant tum illi contionum moderatores, legum domini, civium expulsores? aliusne est aliquis improbis civibus peculiaris populus, cui nos offensi invisique fuerimus? equidem existimo nullum tempus esse frequentioris populi quam illud gladiatorium neque contionis ullius neque vero ullorum comitiorum. haec igitur innumerabilis hominum multitudo, haec populi Romani tanta significatio sine ulla varietate universi, cum illis ipsis diebus de me actum iri putaretur, quid declaravit nisi optimorum civium salutem et dignitatem populo Romano caram
126 esse universo? at vero ille praetor, qui de me non

Digitized by Google

patris, avi, proavi, maiorum denique suorum omnium, sed Graeculorum instituto contionem interrogare solebat, velletne me redire, et, cum erat reclamatum semivivis mercennariorum vocibus, populum Romanum negare dicebat, is, cum cotidie gladiatores spectacret, numquam est conspectus, cum veniret. emergebat subito, cum sub tabulas subrepserat, ut 'mater te appello' dicturus videretur; itaque illa via latebrosior, qua spectatum ille veniebat, Appia iam vocabatur. qui tamen quoquo tempore conspectus erat, non modo gladiatores, sed equi ipsi gladiatorum repentinis sibilis extimescebant. videtisne igitur quantum *intersit* inter populum Romanum et contionem? dominos contionum omni odio populi notari, quibus autem consistere in operarum contionibus non liceat, eos omni populi Romani significatione decorari? 127

Tu mihi etiam M. Atilium Regulum commemoras, qui redire ipse Karthaginem sua voluntate ad supplicium quam sine eis captivis, a quibus ad senatum missus erat, Romae manere maluerit, et mihi negas optandum reditum fuisse per familias comparatas et homines armatos? vim scilicet ego desideravi, qui, dum vis fuit, nihil egi, et quem, si vis non fuisset, nulla res labefactare potuisset. hunc ego reditum repudiarem, qui ita florens fuit, ut verear ne quis me studio gloriae putet idcirco exisse, ut ita redirem? quem enim umquam senatus civem nisi me nationibus exteris commendavit? cuius umquam propter salutem nisi meam senatus publice sociis populi Romani gratias egit? de me uno patres conscripti decreverunt, ut, qui provincias cum imperio obtinerent, qui quaestores legatique essent, salutem et vitam custodirent; in una mea causa post Romam conditam factum est ut litteris consularibus ex senatus consulto cuncta ex Italia omnes qui rem publicam salvam vellent convocarentur: quod numquam senatus in universae rei publicae periculo 128

Digitized by Google

decrevit, id in unius mea salute conservanda decernendum putavit. quem curia magis requisivit? quem forum luxit? quem aeque ipsa tribunalia desideraverunt? omnia discessu meo deserta, horrida, muta, plena luctus et maeroris fuerunt. quis est Italiae locus in quo non fixum sit in publicis monumentis
129 studium salutis meae, testimonium dignitatis? nam quid ego illa de me divina senatus consulta commemorem? vel quod in templo Iovis Optimi Maximi factum est, cum vir is, qui tripertitas orbis terrarum oras atque regiones tribus triumphis adiunctas huic imperio notavit, de scripto sententia dicta mihi uni testimonium patriae conservatae dedit; cuius sententiam ita frequentissimus senatus secutus est, ut unus dissentiret hostis, idque ipsum tabulis publicis mandaretur ad memoriam posteri temporis sempiternam; vel quod est postridie decretum in curia populi ipsius Romani et eorum, qui ex municipiis convenerant, admonitu, ne quis de caelo servaret, ne quis moram ullam adferret; si quis aliter fecisset, eum plane eversorem rei publicae fore idque senatum gravissime laturum, et ut statim de eius facto referretur. qua gravitate sua cum frequens senatus nonnullorum scelus audaciamque tardasset, tamen illud addidit, ut, si diebus quinque, quibus agi de me potuisset, non esset actum, redirem in patriam dignitate omni recuperata. decrevit eodem tempore senatus, ut eis, qui ex tota Italia salutis meae causa convenerant, agerentur gratiae atque ut idem, ad res
130 redeuntes ut venirent, rogarentur. haec erat studiorum in mea salute contentio ut ei, qui a senatu de me rogabantur, eidem senatui pro me supplicarent; atque ita in his rebus unus est solus invéntus, qui ab hac tam impensa voluntate bonorum palam dissideret, ut etiam Q. Metellus consul, qui mihi vel maxime ex magnis contentionibus rei publicae fuisset inimicus, de mea salute rettulerit. qui excitatus cum

Digitized by Google

summa *senatus* auctoritate *tum* P. Servilii *divina* quadam gravitate dicendi, cum ille omnis prope ab inferis evocasset Metellos et ad illius generis, quod sibi cum eo commune esset, dignitatem propinqui sui mentem a Clodianis latrociniis reflexisset, cumque eum ad domestici exempli memoriam et ad Numidici illius Metelli casum vel gloriosum vel gravem convertisset, conlacrimavit vir egregius ac vere Metellus totumque se P. Servilio dicenti etiam tum tradidit, nec illam divinam gravitatem plenam antiquitatis diutius homo eiusdem sanguinis potuit sustinere et mecum absens beneficio suo rediit in gratiam. quod 131
certe, si est aliqui sensus in morte praeclarorum virorum, cum omnibus Metellis tum vero uni viro fortissimo et praestantissimo civi gratissimum fratri suo fecit, socio laborum, periculorum, consiliorum meorum. reditus vero meus qui fuerit quis ignorat? quem ad modum mihi advenienti tamquam totius Italiae atque ipsius patriae dextram porrexerint Brundisini, cum ipsis Nonis Sextilibus idem dies adventus mei fuisset reditus*que* natalis idem carissimae filiae, quam ex gravissimo tum primum desiderio luctuque conspexi, idem etiam ipsius coloniae Brundisinae, idem, ut scitis, *aedis Salutis*; cumque me domus eadem optimorum et doctissimorum virorum, M. Laenii Flacci et patris et fratris eius laetissima accepisset, quae proximo anno maerens receperat et suo praesidio periculoque defenderat. [cumque] itinere toto urbes Italiae festos dies agere adventus mei videbantur, viae multitudine legatorum undique missorum celebrabantur, ad urbem accessus incredibili hominum multitudine et gratulatione florebat, iter a porta, in Capitolium ascensus, domum reditus erat eius modi, ut summa in laetitia illud dolerem, civitatem tam gratam tam miseram atque oppressam fuisse.

Habes igitur quod ex me quaesisti, qui essent 132
optimates. non est natio, ut dixisti; quod ego verbum

Digitized by Google

agnovi: est enim illius, a quo uno maxime P. Sestius se oppugnari videt, hominis eius, qui hanc nationem deleri et concidi cupivit; qui Caesarem, mitem hominem et a caede abhorrentem, saepe increpuit, saepe accusavit, cum adfirmaret illum numquam, dum haec natio viveret, sine cura futurum. nihil profecit de universis: de me agere non destitit; me oppugnavit primum per indicem Vettium, quem in contione de me et de clarissimis viris interrogavit, — in quo tamen eos civis coniunxit eodem periculo et crimine, ut a me inierit gratiam, quod me cum amplissimis
133 et fortissimis viris congregavit. sed postea mihi nullo meo merito, nisi quod bonis placere cupiebam, omnis est insidias sceleratissime machinatus. ille ad eos, a quibus audiebatur, cotidie aliquid de *me* ficti adferebat; ille hominem mihi amicissimum, Cn. Pompeium, monebat, ut meam domum metueret atque a me ipso caveret; ille se sic cum inimico meo coniurarat, ut illum meae proscriptionis, quam adiuvabat, Sex. Clodius, homo eis dignissimus quibuscum vivit, tabulam, sese scriptorem esse diceret; ille unus ordinis nostri discessu meo, luctu vestro palam exsultavit. de quo ego, cum cotidie rueret, verbum feci, iudices, numquam, neque putavi, cum omnibus machinis ac tormentis, vi, exercitu, copiis oppugnarer, de uno sagittario me queri convenire. acta mea sibi ait displicere. quis nescit? qui legem meam contemnat, quae dilucide vetat gladiatores biennio,
134 quo quis petierit aut petiturus sit, dare? in quo eius temeritatem satis mirari, iudices, non queo: facit apertissime contra legem; facit is, qui neque elabi ex iudicio iucunditate sua neque emitti gratia potest neque opibus et potentia leges ac iudicia perfringere. quae res hominem impellit, ut sit tam intemperans? [iste nimia gloriae cupiditate] familiam gladiatoriam, credo, nanctus est speciosam, nobilem, gloriosam; norat studia populi, videbat clamores et concursus

Digitized by Google

futuros: hac exspectatione elatus homo flagrans cupiditate gloriae tenere se non potuit, quin eos gladiatores induceret, quorum esset ipse pulcherrimus. si ob *eam* causam peccaret [et] pro recenti populi Romani in se beneficio populari studio elatus, tamen ignosceret nemo: cum vero ne de venalibus quidem homines electos, sed ex ergastulis emptos nominibus gladiatoriis ornarit et sortito alios Samnitis, alios provocatores fecerit, tanta licentia, tanta legum contemptio nonne quem habitura sit exitum pertimescit? sed habet defensiones duas: primum 'do' inquit 'bestiarios: lex scripta *est* de gladiatoribus.' festive. accipite aliquid etiam acutius. dicet se non gladiatores, sed unum gladiatorem dare et totam aedilitatem in munus hoc transtulisse. praeclara aedilitas! unus leo, ducenti bestiarii. verum utatur hac defensione: cupio eum suae causae confidere; solet enim tribunos plebis appellare et vi iudicium disturbare, cum diffidit. quem non tam admiror, quod meam legem contemnit, hominis inimici, quam quod sic statuit, omnino consularem legem nullam putare. Caeciliam Didiam, Liciniam Iuniam contempsit. etiamne eius, quem sua lege et suo beneficio ornatum, munitum, armatum solet gloriari, C. Caesaris legem de pecuniis repetundis non putat esse legem? et aiunt alios esse, qui acta Caesaris rescindant, cum haec optima lex et ab illo socero eius et ab hoc adsecula neglegatur? et cohortari ausus est accusator in hac causa vos, iudices, ut aliquando essetis severi, aliquando medicinam adhiberetis rei publicae. non ea est medicina, cum sanae parti corporis scalpellum adhibetur atque integrae; carnificina est ista et crudelitas: ei medentur rei publicae, qui exsecant pestem aliquam tamquam strumam civitatis. 135

Sed ut extremum habeat aliquid oratio mea, et ut ego ante dicendi finem faciam quam vos me tam attente audiendi, concludam illud de optimatibus 136

Digitized by Google

eorumque principibus ac rei publicae defensoribus, vosque, adulescentes, et qui nobiles estis, ad maiorum vestrorum imitationem excitabo, et qui ingenio ac virtute nobilitatem potestis consequi, ad eam rationem, in qua multi homines novi et honore et gloria flo-
137 ruerunt, cohortabor. haec est una via, mihi credite, et laudis et dignitatis et honoris: a bonis viris sapientibus et bene natura constitutis laudari et diligi, nosse discriptionem civitatis a maioribus nostris sapientissime constitutam. qui cum regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus rei publicae praeponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo aditusque in illum summum ordinem omnium civium industriae ac virtuti pateret; senatum rei publicae custodem, praesidem, propugnatorem conlocaverunt; huius ordinis auctoritate uti magistratus et quasi ministros gravissimi consilii esse iusserunt; senatum autem ipsum, proximorum ordinum splendorem confirmare, plebis libertatem et commoda tueri atque augere volue-
138 runt. haec qui pro virili parte defendunt, optimates sunt, cuiuscumque sunt ordinis; qui autem praecipue suis cervicibus tanta munia atque rem publicam sustinent, hi semper habiti sunt optimatium principes, auctores et conservatores civitatis. huic hominum generi fateor, ut ante dixi, multos adversarios, inimicos, invidos esse, multa proponi pericula, multas inferri iniurias, magnos esse experiundos et subeundos labores: sed mihi omnis oratio est cum virtute, non cum desidia, cum dignitate, non cum voluptate, cum eis qui se patriae, qui suis civibus, qui laudi, qui gloriae, non qui somno et conviviis et delectationi natos arbitrantur. nam si qui voluptatibus ducuntur et se vitiorum inlecebris et cupiditatium lenociniis dediderunt, missos faciant honores, ne attingant rem publicam, patiantur virorum fortium

Digitized by Google

labore se otio suo perfrui. qui autem bonam famam 139
bonorum, quae sola vere gloria nominari potest, expetunt, aliis otium quaerere debent et voluptates, non sibi. sudandum est eis pro communibus commodis, adeundae inimicitiae, subeundae saepe pro re publica tempestates, cum multis audacibus, improbis, non numquam etiam potentibus dimicandum. haec audivimus de clarissimorum virorum consiliis et factis, haec accepimus, haec legimus; neque eos in laude positos videmus, qui incitarunt aliquando populi animos ad seditionem, aut qui largitione caecarunt mentis imperitorum, aut qui fortis et claros viros et bene de re publica meritos in invidiam aliquam vocaverunt. levis hos semper nostri homines et audacis et malos et perniciosos civis putaverunt; at vero qui horum impetus et conatus represserunt, qui auctoritate, qui fide, qui constantia, qui magnitudine animi consiliis audacium restiterunt, hi graves, hi principes, hi duces, hi auctores huius dignitatis atque imperii semper habiti sunt. ac ne quis ex nostro aut aliquorum 140
praeterea casu hanc vitae viam pertimescat, unus in hac civitate, quem quidem ego possum dicere, praeclare vir de re publica meritus, L. Opimius, indignissime concidit; cuius monumentum celeberrimum in foro, sepulcrum desertissimum in litore Dyrrachino relictum est. atque hunc tamen flagrantem invidia propter interitum C. Gracchi semper ipse populus Romanus periculo liberavit; alia quaedam civem egregium iniqui iudicii procella pervertit. ceteri vero aut repentina vi perculsi ac tempestate populari per populum tamen ipsum recreati sunt atque revocati aut omnino involnerati inviolatique vixerunt. at vero ei, qui senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt et imperitae aut concitatae multitudini iucundi esse voluerunt, omnes fere rei publicae poenas aut praesenti morte aut turpi exsilio dependerunt. quodsi apud Atheniensis, 141

Digitized by Google

homines Graecos, longe a nostrorum hominum gravitate diiunctos non deerant qui rem publicam contra populi temeritatem defenderent, cum omnes, qui ita fecerant, e civitate eicerentur; si Themistoclem illum, conservatorem patriae, non deterruit a re publica defendenda nec Miltiadi calamitas, qui illam civitatem paulo ante servarat, neque Aristidi fuga, qui unus omnium iustissimus fuisse traditur; si postea summi eiusdem civitatis viri, quos nominatim appellari non est necesse, propositis tot exemplis iracundiae levitatisque popularis tamen suam rem publicam illam defenderunt: quid nos tandem facere debemus, primum in ea civitate nati, unde orta mihi gravitas et magnitudo animi videtur, tum in tanta gloria insistentes, ut omnia humana leviora videri debeant, deinde ad eam rem publicam tuendam adgressi, quae tanta dignitate est, ut eam defendentem occidere praestabilius sit quam oppugnantem rerum potiri?
142 homines Graeci, quos antea nominavi, inique a suis civibus damnati atque expulsi, tamen, quia bene sunt de suis civitatibus meriti, tanta hodie gloria sunt non in Graecia solum, sed etiam apud nos atque in ceteris terris, ut eos, a quibus illi oppressi sunt, nemo nominet, horum calamitatem dominationi illorum omnes anteponant. quis Karthaginiensium pluris fuit Annibale consilio, virtute, rebus gestis, qui unus cum tot imperatoribus nostris per tot annos de imperio et de gloria decertavit? hunc sui cives e civitate eiecerunt. nos etiam hostem litteris nostris et
143 memoria videmus esse celebratum. qua re imitemur nostros Brutos, Camillos, Ahalas, Decios, Curios, Fabricios, Maximos, Scipiones, Lentulos, Aemilios, innumerabilis alios, qui hanc rem publicam stabiliverunt: quos equidem in deorum immortalium coetu ac numero repono; amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis; praesentis fructus neglegamus, posteritatis gloriae serviamus; id esse optimum pu-

Digitized by Google

temus, quod erit rectissimum; speremus quae volumus, sed quod acciderit feramus; cogitemus denique corpus virorum fortium magnorumque hominum esse mortale, animi vero motus et virtutis gloriam sempiternam; neque hanc opinionem si in illo sanctissimo Hercule consecratam videmus, cuius corpore ambusto vitam eius et virtutem immortalitas excepisse dicatur, minus existimemus eos, qui hanc tantam rem publicam suis consiliis aut laboribus aut auxerint aut defenderint aut servarint, esse immortalem gloriam consecutos.

Sed me repente, iudices, de fortissimorum et 144
clarissimorum civium dignitate et gloria dicentem et plura etiam dicere parantem horum aspectus in ipso cursu orationis repressit. video P. Sestium, meae salutis, vestrae auctoritatis, publicae causae defensorem, propugnatorem, actorem reum; video hunc praetextatum eius filium oculis lacrimantibus me intuentem; video Milonem, vindicem vestrae libertatis, custodem salutis meae, subsidium adflictae rei publicae, exstinctorem domestici latrocinii, repressorem caedis cotidianae, defensorem templorum atque tectorum, praesidium curiae sordidatum et reum; video P. Lentulum, cuius ego patrem deum ac parentem statuo fortunae ac nominis mei et fratris liberorumque nostrorum, in hoc misero squalore et sordibus; cui superior annus idem et virilem patris et praetextam populi iudicio togam dederit, hunc hoc anno in hac toga rogationis iniustissimae subitam acerbitatem pro patre fortissimo et clarissimo cive deprecantem. atque hic tot et talium civium squalor, 145
hic luctus, hae sordes susceptae sunt propter unum me, quia me defenderunt, quia meum casum luctumque doluerunt, quia me lugenti patriae, flagitanti senatui, poscenti Italiae, vobis omnibus orantibus reddiderunt. quod tantum est in me scelus? quid tanto opere deliqui illo die, cum ad vos indicia,

Digitized by Google

litteras, confessiones communis exitii detuli, cum parui vobis? ac si scelestum est amare patriam, pertuli poenarum satis: eversa domus est, fortunae vexatae, dissipati liberi, raptata coniux, frater optimus incredibili pietate, amore inaudito, maxime in squalore volutatus est ad pedes inimicissimorum; ego pulsus aris, focis, dis penatibus, distractus a meis, carui patria, quam, ut levissime dicam, certe dilexeram; pertuli crudelitatem inimicorum, scelus infidelium,
146 fraudem invidorum. si hoc non est satis, quod haec omnia deleta videntur reditu meo, multo mihi, multo, inquam, iudices, praestat in eandem illam recidere fortunam, quam tantam importare meis defensoribus et conservatoribus calamitatem. an ego in hac urbe esse possim his pulsis, qui me huius urbis compotem fecerunt? non ero, non potero esse, iudices; neque hic umquam puer, qui his lacrimis qua sit pietate declarat, amisso patre suo propter me, me ipsum incolumen videbit, nec quotienscumque me viderit, ingemescet ac pestem suam ac patris sui se dicit videre. ego vero hos in omni fortuna, quaecumque erit oblata, complectar; nec me ab eis, quos meo nomine sordidatos videtis, umquam ulla fortuna divellet; neque eae nationes, quibus me senatus commendavit, quibus de me gratias egit, hunc exsulem propter me sine me videbunt.

147 Sed haec di immortales, qui me suis templis advenientem receperunt stipatum ab his viris et P. Lentulo consule, atque ipsa res publica, qua nihil est sanctius, vestrae potestati, iudices, commiserunt. vos hoc iudicio omnium bonorum mentis confirmare, improborum reprimere potestis; vos his civibus uti optimis, vos me reficere et renovare rem publicam. quare vos obtestor atque obsecro, ut, si me salvum esse voluistis, eos conservetis, per quos me recuperavistis.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO CN. PLANCIO ORATIO.

Cn. Pompeio M. Licinio Crasso iterum consulibus (a. u. c. 699 = a. Chr. 55) aedilitatem curulem in annum posterum petierunt Cn. Plancius, A. Plotius, Q. Pedius, M. Iuventius Laterensis. sed comitiis prolatis anno demum 700 creantur Cn. Plancius et A. Plotius. M. Laterensis cum repulsam tulisset, Cn. Plancium de sodaliciis lege Licinia apud C. Alfium Flavum postulavit subscriptore L. Cassio. causam suscepit Cicero, quippe qui a Plancio quaestore in Macedonia exsilii temporibus adiutus esset. Plancius absolvitur ineunte fere mense septembri a. u. c. 700.

Prooemium §. 1—4 (non fore sperat Cicero, ut Plancio suae salutis custodia apud iudices obsit); constitutio causae §. 3, partitio §. 4. I parte 5—57 de accusatoris et rei dignitate et petitionis adiumentis agitur. II parte crimina refutantur legesque a Plancio non esse violatas demonstratur. peroratione (101—104) iudices Plancii in se ipsum meritorum admonet vehementerque ut eum absolvant rogat et implorat.

Cum propter egregiam et singularem Cn. Plancii, 1
iudices, in mea salute custodienda fidem tam multos
et bonos viros eius honori viderem esse fautores,
capiebam animo non mediocrem voluptatem, quod,
cuius officium mihi saluti fuisset, ei meorum temporum
memoriam suffragari videbam: cum autem audirem
meos partim inimicos, partim invidos huic accusationi
esse fautores eandemque rem adversariam esse in
iudicio Cn. Plancio, quae in petitione fuisset adiutrix,
dolebam, iudices, et acerbe ferebam, si huius salus
ob eam ipsam causam esset infestior, quod is meam
salutem atque vitam sua benevolentia, praesidio cu-
stodiaque texisset. nunc autem vester, iudices, con- 2
spectus et consessus iste reficit et recreat mentem
meam, cum intueor et contemplor unum quemque

Digitized by Google

vestrum: video enim hoc in numero neminem cui mea salus non cara fuerit, cuius non exstet in me summum meritum, cui non sim obstrictus memoria beneficii sempiterna. itaque non extimesco ne Cn. Plancio custodia meae salutis apud eos obsit, qui me ipsi maxime salvum videre voluerunt, saepiusque, iudices, mihi venit in mentem admirandum esse M. Laterensem, hominem studiosissimum et dignitatis et salutis meae, reum sibi hunc potissimum delegisse, quam metuendum ne vobis id ille magna ratione
3 fecisse videatur. quamquam mihi non sumo tantum neque adrogo, iudices, ut Cn. Plancium suis erga me meritis impunitatem consecutum putem. nisi eius integerrimam vitam, modestissimos mores, summam fidem, continentiam, pietatem, innocentiam ostendero, nihil de poena recusabo: sin omnia praestitero, quae sunt a bonis viris exspectanda, petam, iudices, a vobis, ut, cuius misericordia salus mea custodita sit, ei vos vestram misericordiam me deprecante tribuatis. equidem ad reliquos labores, quos in hac causa maiores suscipio quam in ceteris, etiam hanc molestiam adsumo, quod mihi non solum pro Cn. Plancio dicendum est, cuius ego salutem non secus ac meam tueri debeo, sed etiam pro me ipso, de quo accusatores
4 plura paene quam de re reoque dixerunt. quamquam, iudices, si quid est in me ipso ita reprehensum, ut id ab hoc seiunctum sit, non me id magno opere conturbat. non enim timeo ne, quia perraro grati homines reperiantur, idcirco, cum me nimium gratum illi esse dicant, id mihi criminosum esse possit. quae vero ita sunt agitata ab illis, ut aut merita Cn. Plancii erga me minora esse dicerent quam a me ipso praedicarentur, aut si essent summa, negarent ea tamen ita magni, ut ego putarem, ponderis apud vos esse debere, haec mihi sunt tractanda, iudices, et modice, ne quid ipse offendam, et tum denique, cum respondero criminibus, ne non tam innocentia reus

Digitized by Google

sua quam recordatione meorum temporum defensus esse videatur.

Sed mihi in causa facili atque explicata perdifficilis, iudices, et lubrica defensionis ratio proponitur. nam si tantum modo mihi necesse esset contra Laterensem dicere, tamen id ipsum esset in tanto usu nostro tantaque amicitia molestum. vetus est enim lex illa iustae veraeque amicitiae, quae mihi cum illo iam diu est, ut idem amici semper velint; neque est ullum amicitiae certius vinculum quam consensus et societas consiliorum et voluntatum. mihi autem non id est in hac re molestissimum, contra illum dicere, sed multo illud magis, quod in ea causa contra dicendum est, in qua quaedam hominum ipsorum videtur facienda esse contentio. quaerit enim Laterensis atque hoc uno maxime urget, qua se virtute, qua laude Plancius, qua dignitate superarit. ita, si cedo illius ornamentis, quae multa et magna sunt, non solum huius dignitatis iactura facienda est, sed etiam largitionis recipienda suspicio est: sin hunc illi antepono, contumeliosa habenda est oratio et dicendum est id, quod ille me flagitat, Laterensem a Plancio dignitate esse superatum. ita aut amicissimi hominis existimatio offendenda est, si illam accusationis condicionem sequar, aut optime de me meriti salus deserenda. sed ego, Laterensis, caecum me et praecipitem ferri confitear in causa, si te aut a Plancio aut ab ullo dignitate potuisse superari dixero. itaque discedam ab ea contentione, ad quam tu me vocas, et veniam ad illam, ad quam me causa ipsa deducit. quid, tune aequum dignitatis iudicem putas esse populum? fortasse nonnumquam est. utinam vero semper esset! sed est perraro, et si quando est, in eis magistratibus est mandandis, quibus salutem suam committi putat: his levioribus comitiis diligentia et gratia petitorum honos paritur, non eis ornamentis, quae esse in te videmus. nam quod ad populum

Digitized by Google

pertinet, semper dignitatis is iniquus iudex est qui aut invidet aut favet; quamquam nihil potes in te, Laterensis, constituere quod sit proprium laudis tuae
8 quin id tibi sit commune cum Plancio. sed hoc totum agetur alio loco: nunc tantum disputo de iure populi, qui et potest et solet nonnumquam dignos praeterire, nec si a populo praeteritus est quem non oportuit, a iudicibus condemnandus est qui praeteritus non est. nam si ita esset, quod patres apud maiores nostros tenere non potuerunt, ut reprehensores essent comitiorum, id haberent iudices; atque id multo etiam minus esset ferendum. tum enim magistratum non gerebat is, qui ceperat, si patres auctores non erant facti; nunc postulatur a vobis, ut eius exitio, qui creatus sit, iudicium populi Romani reprehendatis. itaque quamquam qua nolui ianua sum ingressus in causam, sperare videor tantum afuturam esse orationem meam a minima suspicione offensionis tuae, te ut potius obiurgem, quod iniquum in discrimen adducas dignitatem tuam, quam ut eam ego ulla con-
9 tumelia coner attingere. tu continentiam, tu industriam, tu animum in rem publicam, tu virtutem, tu innocentiam, tu fidem, tu labores tuos, quod aedilis non sis factus, fractos esse et abiectos et repudiatos putas? vide tandem, Laterensis, quantum ego a te dissentiam. si, me dius fidius, decem soli essent in civitate viri boni, sapientes, iusti, graves, qui te indignum aedilitate iudicavissent, gravius de te iudicatum putarem, quam est hoc, quod tu metuis ne a populo iudicatum esse videatur. non enim comitiis iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia, cedit precibus; facit eos, a quibus est maxime ambitus; denique, etiam si iudicat, non dilectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu nonnumquam et quadam etiam temeritate. non est enim consilium in volgo, non ratio, non discrimen, non diligentia; semperque sapientes ea, quae populus

Digitized by Google

fecisset, ferenda, non semper laudanda duxerunt. quare cum te aedilem fieri oportuisse dicis, populi culpam, non competitoris accusas. ut fueris dignior quam Plancius — de quo ipso tecum ita contendam paulo post, ut conservem dignitatem tuam — sed ut fueris dignior, non competitor, a quo es victus, sed populus, a quo es praeteritus, in culpa est. in quo illud primum debes putare, comitiis, praesertim aediliciis, studium esse populi, non iudicium; eblandita illa, non enucleata esse suffragia; eos, qui suffragium ferant, quid cuique ipsi debeant considerare saepius quam quid cuique a re publica debeatur. sin autem mavis illud esse iudicium, non tibi id rescindendum est, sed ferendum. 'male iudicavit populus.' at iudicavit. 'non debuit.' at potuit. 'non fero.' at multi clarissimi et sapientissimi cives tulerunt. est enim haec condicio liberorum populorum praecipueque huius principis populi et omnium gentium domini atque victoris, posse suffragiis vel dare vel detrahere quod velit cuique; nostrum est autem, nostrum, qui in hac tempestate populi iactemur et fluctibus, ferre modice populi voluntates, adlicere alienas, retinere partas, placare turbatas; honores si magni non putemus, non servire populo; sin eos expetamus, non defetigari supplicando.

Venio iam ad ipsius populi partis, ut illius contra te oratione potius quam mea disputem. qui si tecum congrediatur et si una loqui voce possit, haec dicat: 'ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed cum essetis aeque boni viri, meum beneficium ad eum potius detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis submisse supplicarat.' respondebis, credo, te splendore et vetustate familiae fretum non valde ambiendum putasse. at vero te ille ad sua instituta suorumque maiorum exempla revocabit: semper se dicet rogari voluisse, semper sibi supplicari. se M. Seium, qui ne equestrem qui-

Digitized by Google

dem splendorem incolumem a calamitate iudicii retinere potuisset, homini nobilissimo, innocentissimo, eloquentissimo, M. Pisoni, praetulisse; praeposuisse se Q. Catulo, summa in familia nato, sapientissimo et sanctissimo viro, non dico C. Serranum, stultissimum hominem — fuit enim tamen nobilis —, non C. Fimbriam, novum hominem — fuit enim et animi satis magni et consilii —, sed Cn. Mallium, non solum ignobilem, verum sine virtute, sine ingenio,
13 vita etiam contempta ac sordida. 'desiderarunt te' inquit 'oculi mei, cum tu esses Cyrenis: me enim quam socios tua frui virtute malebam, et, quo plus intererat, eo longius aberas, mecum te non videbam; deinde sitientem me virtutis tuae deseruisti ac reliquisti. coeperas enim petere tribunatum plebis temporibus eis, quae istam eloquentiam et virtutem requirebant: quam petitionem cum reliquisses, si hoc indicasti, tanta in tempestate te gubernare non posse, de virtute tua dubitavi; si nolle, de voluntate; sin, quod magis intellego, temporibus te aliis reservasti, ego quoque [inquiet populus Romanus] ad ea te tempora revocavi, ad quae tu te ipse servaras. pete igitur eum magistratum, in quo mihi magnae utilitati esse possis; aediles quicumque erunt, eidem mihi sunt ludi parati; tribuni plebis permagni interest qui sint. qua re aut redde mihi quod ostenderas, aut si, quod mea minus interest, id te magis forte delectat, reddam tibi istam aedilitatem etiam neglegenter petenti: sed amplissimos honores ut pro dignitate tua consequare, condiscas censeo mihi paulo diligentius supplicare.'
14 haec populi oratio est, mea vero, Laterensis, haec: qua re victus sis non debere iudicem quaerere, modo ne largitione sis victus. nam si quotienscumque praeteritus erit is, qui non debuerit praeteriri, totiens oportebit eum, qui factus erit, condemnari, nihil iam est quod populo supplicetur, nihil quod diribitio suffragiorum, nihil quod renuntiatio exspectetur: simul atque qui sint

Digitized by Google

professi videro, dicam: hic familia consulari est, ille praetoria; reliquos video esse ex equestri loco: sunt omnes sine macula, sunt aeque boni viri atque integri, sed servari necesse est gradus: cedat consulari generi praetorium, ne contendat cum praetorio nomine equester locus. sublata sunt studia, exstinctae suffragationes, nullae contentiones, nulla libertas populi in mandandis magistratibus, nulla exspectatio suffragiorum: nihil, ut plerumque evenit, praeter opinionem accidet; nulla erit posthac varietas comitiorum. sin hoc persaepe accidit, ut et factos aliquos et non factos esse miremur, si campus atque illae undae comitiorum, ut mare profundum et immensum, sic effervescunt quodam quasi aestu, ut ad alios accedant, ab aliis autem recedant, tamen nos in impetu studiorum et motu temeritatis modum aliquem et consilium et rationem requiremus? quare noli me ad contentionem vestrum vocare, Laterensis. etenim si populo grata est tabella, quae frontis aperit hominum, mentis tegit datque eam libertatem, ut quod velint faciant, promittant autem quod rogentur, cur tu id in iudicio ut fiat exprimis, quod non fit in campo? 'hic quam ille dignior' perquam grave est dictu. quo modo igitur est aequius? sic credo: quod agitur, quod satis est iudici: 'hic factus est.' cur iste potius quam ego? vel nescio vel non dico vel denique, quod mihi gravissimum esset, si dicerem, sed impune tamen deberem dicere: non recte. num quid adsequerere, si illa extrema defensione uterer, populum quod voluisset fecisse, non quod debuisset? 16

Quid? si populi [quoque] factum defendo, Laterensis, et doceo Cn. Plancium non obrepsisse ad honorem, sed eo venisse cursu, qui semper patuerit hominibus ortis hoc nostro equestri loco, possumne eripere orationi tuae contentionem vestrum, quae tractari sine contumelia non potest, et te ad causam aliquando crimenque deducere? si, quod equitis Romani 17

Digitized by Google

filius est, inferior esse debuit, omnes tecum equitum Romanorum filii petiverunt. nihil dico amplius: hoc tamen miror, cur huic potissimum irascare, qui longissime a te afuit. equidem, si quando, ut fit, iactor in turba, non illum accuso, qui est in summa sacra via, cum ego ad Fabium fornicem impellor, sed eum, qui in me ipsum incurrit atque incidit. tu neque Q. Pedio, forti viro, suscenses neque huic A. Plotio, ornatissimo homini, familiari meo, et ab eo, qui hos dimovit, potius quam ab eis, qui in te ipsum in-
18 cubuerunt, te depulsum putas. sed tamen haec tibi est prima cum Plancio generis vestri familiaeque contentio, qua abs te vincitur. cur enim non confitear quod necesse est? videlicet non hic magis quam ego a meis competitoribus et alias et in consulatus petitione vincebar. sed vide ne haec ipsa, quae despicis, huic suffragata sint. sic enim conferamus. est tuum nomen utraque familia consulare: num dubitas igitur quin omnes, qui favent nobilitati, qui id putant esse pulcherrimum, qui imaginibus, qui nominibus vestris ducuntur, te aedilem fecerint? equidem non dubito. sed si parum multi sunt qui nobilitatem ament, num ista est nostra culpa? etenim ad caput et ad fontem generis utriusque ve-
19 niamus. tu es e municipio antiquissimo Tusculano, ex quo sunt plurimae familiae consulares, in quibus est etiam Iuventia — tot ex reliquis municipiis omnibus non sunt —; hic est e praefectura Atinati, non tam prisca, non tam honorata, non tam suburbana. quantum interesse vis ad rationem petendi? primum utrum magis favere putas Atinatis an Tusculanos suis? alteri — scire enim hoc propter vicinitatem facile possum —, cum huius ornatissimi atque optimi viri, Cn. Saturnini, patrem aedilem, cum praetorem viderunt, quod primus ille non modo in eam familiam, sed etiam in praefecturam illam sellam curulem attulisset, mirandum in modum laetati sunt: alteros —

Digitized by Google

credo, quia refertum est municipium consularibus; nam malevolos non esse certo scio — numquam intellexi vehementius suorum municipum honore laetari. habemus hoc nos; habent nostra municipia. 20 quid ego de me, de fratre meo loquar? quorum honoribus agri ipsi prope dicam montesque favebant. num quando vides Tusculanum aliquem de M. Catone illo in omni virtute principe, num de Ti. Coruncanio [municipe suo], num de tot Fulviis gloriari? verbum nemo facit. at in quemcumque Arpinatem incideris, etiam si nolis, erit tamen tibi fortasse etiam de nobis aliquid, sed certe de C. Mario audiendum. primum igitur hic habuit studia suorum ardentia, tu tanta, quanta in hominibus iam saturatis honoribus esse potuerunt. deinde tui municipes sunt illi quidem 21 splendidissimi homines, sed tamen pauci, si quidem cum Atinatibus conferantur: huius praefectura plena virorum fortissimorum est, ut nulla tota Italia frequentior dici possit: quam quidem nunc multitudinem videtis, iudices, in squalore et luctu supplicem vobis. hi tot equites Romani, tot tribuni aerarii — nam plebem a iudicio dimisimus, quae cuncta comitiis adfuit —, quid roboris, quid dignitatis huius petitioni attulerunt? non enim tribum Teretinam, de qua dicam alio loco, sed dignitatem, sed oculorum coniectum, sed solidam et robustam et adsiduam frequentiam praebuerunt: nostra municipia coniunctione etiam vicinitatis vehementer moventur. omnia, quae 22 dico de Plancio, dico expertus in nobis; sumus enim finitimi Atinatibus. laudanda est vel etiam amanda vicinitas, retinens veterem illum officii morem, non infuscata malevolentia, non adsueta mendaciis, non fucosa, non fallax, non erudita artificio simulationis vel suburbano vel etiam urbano. nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. tractus ille celeberrimus, Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera et montuosa

Digitized by Google

et fidelis et simplex et fautrix suorum regio se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitrabatur. isdemque nunc ex municipiis adsunt equites Romani publice cum legatione et testimonio, nec minore nunc sunt sollicitudine quam tum erant studio: etenim est gravius spoliari fortunis quam non augeri dignitate.
23 ergo ut alia in te erant inlustriora, Laterensis, quae tibi maiores tui reliquerant, sic te Plancius hoc non solum municipii, verum etiam vicinitatis genere vincebat: nisi forte te Labicana aut Gabina aut Bovillana vicinitas adiuvabat, quibus e municipiis vix iam qui carnem Latinis petant reperiuntur. adiungamus, si vis, id, quod tu huic obesse etiam putas, patrem publicanum: qui ordo quanto adiumento sit in honore quis nescit? flos enim equitum Romanorum, ornamentum civitatis, firmamentum rei publicae publicanorum
24 ordine continetur. quis est igitur qui neget ordinis eius studium fuisse in honore Plancii singulare? neque iniuria, vel quod erat pater is, qui est princeps iam diu publicanorum, vel quod is ab sociis unice diligebatur, vel quod diligentissime rogabat, vel quia pro filio supplicabat, vel quod huius ipsius in illum ordinem summa officia quaesturae tribunatusque constabant, vel quod illi in hoc ornando ordinem se ornare et consulere liberis suis arbitrabantur.

Aliquid praeterea — timide dico, sed tamen dicendum est —: non enim opibus, non invidiosa gratia, non potentia vix ferenda, sed commemoratione beneficii, sed misericordia, sed precibus aliquid attulimus etiam nos. appellavi populum tributim, submisi me et supplicavi: ultro me hercule se mihi etiam offerentis,
25 ultro pollicentis rogavi: valuit causa rogandi, non gratia; nec si vir amplissimus, cui nihil est quod roganti concedi non iure possit, de aliquo, ut dicis, non impetravit, ego sum adrogans, quod me valuisse dico. nam ut omittam illud, quod ego pro eo laborabam, qui valebat ipse per sese, rogatio ipsa semper

Digitized by Google

est gratiosissima, quae est officio necessitudinis coniuncta maxime. neque enim ego sic rogabam, ut petere viderer, quia familiaris esset meus, quia vicinus, quia huius parente semper plurimum essem usus, sed ut quasi parenti et custodi salutis meae. non potentia mea, sed causa rogationis fuit gratiosa. nemo mea restitutione laetatus est, nemo iniuria doluit, cui non huius in me misericordia grata fuerit. et- 26
enim si ante reditum meum Cn. Plancio se volgo viri boni, cum hic tribunatum peteret, ultro offerebant, cui nomen meum absentis honori fuisset, ei meas praesentis preces non putas profuisse? an Minturnenses coloni, quod C. Marium e civili ferro atque ex impiis manibus eripuerunt, quod tecto receperunt, quod fessum inedia fluctibusque recrearunt, quod viaticum congesserunt, quod navigium dederunt, quod eum linquentem terram eam, quam servarat, votis omnibus lacrimisque prosecuti sunt, aeterna in laude versantur: Plancio, quod me vel vi pulsum vel ratione cedentem receperit, iuverit, custodierit, his et senatui populoque Romano, ut haberent quem reducerent, conservarit, honori hanc fidem, misericordiam, virtutem fuisse miraris?

Vitia me hercule Cn. Plancii res eae, de quibus 27
dixi, tegere potuerunt, ne tu in ea vita, de qua iam dicam, tot et tanta adiumenta huic honori fuisse mirere. hic est enim, qui adulescentulus cum A. Torquato profectus in Africam sic ab illo gravissimo et sanctissimo atque omni laude et honore dignissimo viro dilectus est, ut et contubernii necessitudo et adulescentis modestissimi pudor postulabat. quod, si adesset, non minus ille declararet quam hic illius frater patruelis et socer, T. Torquatus, omni illi et virtute et laude par, qui est quidem cum illo maximis vinculis et propinquitatis et adfinitatis coniunctus, sed ita magnis amoris, ut illae necessitudinis causae leves esse videantur. fuit in Creta postea contuber-

Digitized by Google

nalis Saturnini, propinqui sui, miles huius Q. Metelli, cui cum fuerit probatissimus hodieque sit, omnibus
28 esse se probatum debet sperare. in ea provincia legatus fuit C. Sacerdos: qua virtute, qua constantia vir! L. Flaccus: qui homo! qui civis! qualem hunc putent, adsiduitate testimonioque declarant. in Macedonia tribunus militum fuit; in eadem provincia postea quaestor. primum Macedonia sic eum diligit, ut indicant hi principes civitatum suarum; qui cum missi sint ob aliam causam, tamen huius repentino periculo commoti huic adsident, pro hoc laborant, huic si praesto fuerint, gratius se civitatibus suis facturos putant quam si legationem suam et mandata confecerint. L. vero Apuleius hunc tanti facit, ut morem illum maiorum, qui praescribit in parentum loco quaestoribus suis praetores esse oportere, officiis benevolentiaque superarit. tribunus plebis fuit, non fortasse tam vehemens quam isti, quos tu iure laudas, sed certe talis, quales si omnes semper fuissent, num-
29 quam desideratus vehemens esset tribunus. omitto illa, quae si minus in scena sunt, at certe, cum sunt prolata, laudantur, ut vivat cum suis, primum cum parente — nam meo iudicio pietas fundamentum est omnium virtutum —, quem veretur ut deum — neque enim multo secus est parens liberis —, amat vero ut sodalem, ut fratrem, ut aequalem. quid dicam cum patruo, cum adfinibus, cum propinquis, cum hoc Cn. Saturnino, ornatissimo viro? cuius quantum honoris huius cupiditatem fuisse creditis, cum videtis luctus societatem? quid de me dicam, qui mihi in huius periculo reus esse videor? quid de his tot viris talibus, quos videtis veste mutata? atque haec sunt indicia, iudices, solida et expressa, haec signa probitatis non fucata forensi specie, sed domesticis inusta notis veritatis. fallax est illa occursatio et blanditia popularis: aspicitur, non attrectatur; procul apparet, non excutitur, non in manus

Digitized by Google

sumitur. omnibus igitur rebus ornatum hominem, 30
tam externis, quam domesticis, non nullis rebus inferiorem quam te, genere dico et nomine, superiorem aliis, municipum, vicinorum, societatum studio, meorum temporum memoria, parem virtute, integritate, modestia aedilem factum esse miraris?

Hunc tu vitae splendorem maculis aspergis istis? iacis adulteria, quae nemo non modo nomine, sed ne suspicione quidem possit agnoscere. bimaritum appellas, ut verba etiam fingas, non solum crimina. ductum esse ab eo in provinciam aliquem dicis libidinis causa, quod non crimen est, sed impunitum maledici hominis mendacium. raptam esse mimulam: quod dicitur Atinae factum a iuventute vetere quodam in scenicos iure maximeque oppidano. o adule- 31
scentiam traductam eleganter! cui quidem cum quod licuerit obiciatur, tamen id ipsum falsum reperiatur. 'emissus aliqui *est* e carcere.' et quidem emissus per imprudentiam, emissus, ut cognostis, necessarii hominis optimique adulescentis rogatu: idem postea praemandatis requisitus. atque haec nec ulla alia sunt coniecta maledicta in eius vitam, de cuius vos pudore, religione, integritate dubitetis. 'pater vero' inquit 'etiam obesse filio debet.' o vocem duram atque indignam tua probitate, Laterensis! pater ut in iudicio capitis, pater ut in dimicatione fortunarum, pater ut apud talis viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, si sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementis iudices et miseri- cordis; valeret, inquam, communi sensu omnium et dulcissima commendatione naturae. sed cum sit Cn. 32
Plancius is eques Romanus, ea primum vetustate equestris nominis, ut pater, ut avus, ut maiores eius omnes equites Romani fuerint, summum in praefectura florentissima gradum tenuerint et dignitatis et gratiae; deinde ut ipse in legionibus P. Crassi imperatoris inter ornatissimos homines, equites Ro-

Digitized by Google

manos, summo splendore fuerit; ut postea princeps inter suos plurimarum rerum sanctissimus et iustissimus iudex, maximarum societatum auctor, plurimarum magister; si non modo in eo nihil umquam reprehensum, sed laudata sunt omnia, tamen is oberit honestissimo filio pater, qui vel minus honestum et alienum tueri vel auctoritate sua vel gratia possit?
83 'asperius' inquit 'locutus est aliquid aliquando.' immo fortasse liberius. 'at id ipsum' inquit 'non est ferendum.' ergo ei ferendi sunt, qui hoc querun-
10 tur, libertatem equitis Romani se ferre non posse? ubinam ille mos? ubi illa aequitas iuris? ubi illa antiqua libertas, quae malis oppressa civilibus extollere iam caput et aliquando recreata se erigere debebat? equitum ego Romanorum in homines no-
15 bilissimos maledicta, publicanorum in Q. Scaevolam, virum omnibus ingenio, iustitia, integritate praestantem, aspere et ferociter et libere dicta commemorem? consuli P. Nasicae praeco Granius medio in foro, cum ille edicto iustitio domum decedens rogasset
20 Granium quid tristis esset? an quod reiectae auctiones essent? 'immo vero' inquit 'quod legationes.' idem tribuno plebis, potentissimo homini, M. Druso, sed multa in re publica molienti, cum ille eum salutasset, *et*, ut fit, dixisset 'quid agis, Grani?' respondit 'immo
25 vero, tu Druse, quid agis?' ille L. Crassi, ille M. Antonii voluntatem asperioribus facetiis saepe perstrinxit impune. nunc usque eo est oppressa vestra adrogantia civitas, ut, quae fuit olim praeconi in ridendo, nunc equiti Romano in plorando non sit concessa
30 84 libertas. quae enim umquam Plancii vox fuit contumeliae potius quam doloris? quid est autem umquam questus, nisi cum a sociis et a se iniuriam propulsaret? cum senatus impediretur quo minus, id quod hostibus semper erat tributum, responsum equi-
35 tibus Romanis redderetur, omnibus illa iniuria dolori fuit publicanis, sed eum ipsum dolorem hic tulit

Digitized by Google

paulo apertius. communis ille sensus in aliis fortasse latuit: hic, quod cum ceteris animo sentiebat, id magis quam ceteri et voltu promptum habuit et lingua. quamquam, iudices, — agnosco enim ex me 35 — permulta in Plancium, quae ab eo numquam dicta sunt, conferuntur. ego quia dico aliquid aliquando, non studio adductus, sed aut contentione dicendi aut lacessitus, et quia, ut fit in multis, exit aliquando aliquid si non perfacetum, at tamen fortasse non rusticum, quod quisque dixit, me id dixisse dicunt; ego autem, si quid est quod mihi scitum esse videatur et homine ingenuo dignum atque docto, non aspernor: stomachor, cum aliorum non me digna in me conferuntur. nam quod primus scivit legem de publicanis tum, cum vir amplissimus consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum si licuisset, dedisset, si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus scivit, utrum id sortis esse vis an eius, qui illam legem ferebat? si sortis, nullum crimen est in casu; si consulis, splendor etiam Plancii, tunc a summo viro principem esse ordinis iudicatum.

Sed aliquando veniamus ad causam: in qua tu 36 nomine legis Liciniae, quae est de sodaliciis, omnis ambitus leges complexus es. neque enim quicquam aliud in hac lege nisi editicios iudices es secutus; quod genus iudiciorum si est aequum ulla in re nisi in hac tribuaria, non intellego quam ob rem senatus hoc uno in genere tribus edi voluerit ab accusatore neque eandem editionem transtulerit in ceteras causas, de ipso denique ambitu reiectionem fieri voluerit iudicum alternorum, cumque nullum genus acerbitatis praetermitteret, hoc tamen unum praetereundum putarit. quid? huiusce rei tandem obscura causa est, 37 an et agitata tum, cum ista in senatu res agebatur, et disputata hesterno die copiosissime a Q. Hortensio, cui tum est senatus adsensus? hoc igitur sensimus:

Digitized by Google

cuius quisque tribus largitor esset per hanc consensionem, quae magis honeste quam vere sodalitas nominaretur, [quam quisque tribum turpi largitione corrumperet,] eum maxime eis hominibus, qui eius tribus essent, esse notum: ita putavit senatus, cum reo tribus ederentur eae, quas is largitione devinctas haberet, eosdem fore testis et iudices. acerbum omnino genus iudicii, sed tamen, si vel sua vel ea, quae maxime esset cuique coniuncta, tribus ederetur, vix
38 recusandum. tu autem, Laterensis, quas tribus edidisti? Teretinam, credo. fuit certe id aequum et certe exspectatum est et fuit dignum constantia tua. cuius tu tribus venditorem et corruptorem et sequestrem Plancium fuisse clamitas, eam tribum profecto, severissimorum praesertim hominum et gravissimorum, edere debuisti. at Voltiniam: libet enim tibi nescio quid etiam de illa tribu criminari. hanc igitur ipsam cur non edidisti? quid Plancio cum Lemonia? quid cum Oufentina? quid cum Clustumina? nam Maeciam, non quae iudicaret, sed quae reiceretur esse voluisti. dubitatis igitur, iudices, quin vos M. Laterensis suo iudicio non ad sententiam legis, sed ad
39 suam spem aliquam de civitate delegerit? dubitatis quin eas tribus, in quibus magnas necessitudines habet Plancius, cum ille non ediderit, iudicarit officiis ab hoc observatas, non largitione corruptas? quid enim potest dicere cur ista editio non summam habeat acerbitatem, remota ratione illa, quam in de-
40 cernendo secuti sumus? tu deligas ex omni populo aut amicos tuos aut inimicos meos aut denique eos, quos inexorabilis, quos inhumanos, quos crudelis existimes? [tu me ignaro, nec opinante, inscio notes et tuos et tuorum amicorum necessarios, vel iniquos vel meos vel etiam defensorum meorum, eodemque adiungas, quos natura putes asperos atque omnibus iniquos?] deinde effundas repente, ut ante consessum meorum iudicum videam quam potuerim qui essent

Digitized by Google

futuri suspicari, apud eosque me, ne quinque quidem reiectis, quod in proximo reo de consilii sententia constitutum est, cogas causam de fortunis omnibus dicere? non enim, si aut Plancius ita vixit, ut offen- 41
deret sciens neminem, aut tu ita errasti, ut eos ederes imprudens, ut nos invito te tamen ad iudices, non ad carnifices veniremus, idcirco ista editio per se non acerba est. an vero nuper clarissimi cives nomen editicii iudicis non tulerunt, cum ex CXXV iudicibus, principibus equestris ordinis, V et LXX reus reiiceret, L referret, omniaque potius permiscuerunt, quam ei legi condicionique parerent: nos neque ex delectis iudicibus, sed ex omni populo, neque editos ad reiciendum, sed ab accusatore constitutos iudices ita feremus, ut neminem reiciamus? neque ego nunc 42
legis iniquitatem queror, sed factum tuum a sententia legis doceo discrepare; et illud acerbum iudicium si, quem ad modum senatus censuit populusque iussit, ita fecisses, ut huic et suam et ab hoc observatas tribus ederes, non modo non quererer, sed hunc eis iudicibus editis, qui eidem testes esse possent, absolutum putarem; neque nunc multo secus existimo. cum enim has tribus edidisti, ignotis te iudicibus uti malle quam notis indicavisti; fugisti sententiam legis; aequitatem omnem reiecisti; in tenebris quam in luce causam versari maluisti. Voltinia tribus ab 43
hoc corrupta; Teretinam habuerat venalem. quid diceret apud Voltiniensis aut apud tribulis suos iudices? immo vero tu quid diceres? quem iudicem ex illis aut tacitum testem haberes aut vero etiam excitares? etenim si reus tribus ederet, Voltiniam fortasse Plancius propter necessitudinem ac vicinitatem, suam vero certe edidisset. aut si quaesitor huic edendus fuisset, quem tandem potius quam hunc C. Alfium, quem habet, cui notissimus esse debet, vicinum, tribulem, gravissimum hominem iustissimumque edidisset? cuius quidem aequitas et ea voluntas

Digitized by Google

erga Cn. Plancii salutem, quam ille sine ulla cupiditatis suspicione prae se fert, facile declarat non fuisse fugiendos tribulis huic iudices, cui quaesitorem
44 tribulem exoptandum fuisse videatis. neque ego nunc consilium reprehendo tuum, quod eas tribus, quibus erat hic maxime notus, non edideris, sed a te doceo consilium non servatum senatus. etenim quis te tum audiret illorum aut quid diceres? sequestremne Plancium? respuerent aures, nemo agnosceret, repudiarent. an gratiosum? illi libenter audirent, nos non timide confiteremur. noli enim putare, Laterensis, legibus istis, quas senatus de ambitu sanciri voluerit, id esse actum, ut suffragatio, ut observantia, ut gratia tolleretur: semper fuerunt viri boni, qui apud tribulis suos
45 gratiosi esse vellent. neque vero tam durus in plebem noster ordo fuit, ut eam coli nostra modica liberalitate noluerit, neque hoc liberis nostris interdicendum est, ne observent tribulis suos, ne diligant, ne conficere necessariis suis suam tribum possint, ne par ab eis munus in sua petitione exspectent: haec enim plena sunt officii, plena observantiae, plena etiam humanitatis. isto in genere et fuimus ipsi, cum ambitionis nostrae tempora postulabant, et clarissimos viros esse vidimus et hodie esse volumus quam plurimos gratiosos: decuriatio tribulium, discriptio populi, suffragia largitione devincta severitatem senatus et bonorum omnium iram ac dolorem excitarunt. haec doce, haec profer, huc incumbe, Laterensis, decuriasse Plancium, conscripsisse, sequestrem fuisse, pronuntiasse, divisisse: tum mirabor te eis armis uti, quae tibi lex dabat, noluisse. tribulibus enim iudicibus non modo severitatem illorum, si ista vera sunt, sed ne voltus quidem ferre posse-
46 mus. hanc tu rationem cum fugeris cum eos iudices habere nolueris, quorum in huius delicto cum scientia certissima tum dolor gravissimus esse debuerit, quid apud hos dices, qui abs te taciti requirunt cur

Digitized by Google

sibi hoc oneris imposueris, cur se potissimum delegeris, cur denique se divinare malueris quam eos, qui scirent, iudicare? ego Plancium, Laterensis, et ipsum gratiosum esse dico et habuisse in petitione multos cupidos sui gratiosos, quos tu si sodalis vocas, officiosam amicitiam nomine inquinas criminoso; sin, quia gratiosi sint, accusandos putas, noli mirari te id, quod tua dignitas postularit, repudiandis gratiosorum amicitiis non esse adsecutum. nam ut ego 47 doceo gratiosum esse in sua tribu Plancium, quod multis benigne fecerit, pro multis spoponderit, in operas plurimos patris auctoritate et gratia miserit, quod denique omnibus officiis per se, per patrem, per maiores suos totam Atinatem praefecturam comprehenderit, sic tu doce sequestrem fuisse, largitum esse, conscripsisse, tribulis decuriavisse. quod si non potes, noli tollere ex ordine nostro liberalitatem, noli maleficium putare esse gratiam, noli observantiam sancire poena.

Itaque haesitantem te in hoc sodaliciorum tribuario crimine ad communem ambitus causam contulisti, in qua desinamus aliquando, si videtur, volgari et pervagata declamatione contendere. sic enim 48 tecum ago: quam tibi commodum est, tribum unam delige: tu doce, id quod debes, per quem sequestrem, quo divisore corrupta sit; ego, si id facere non potueris, quod, ut opinio mea fert, ne incipies quidem, per quem tulerit docebo. estne haec vera contentio? placetne sic agi? num possum magis pedem conferre, ut aiunt, aut propius accedere? quid taces? quid dissimulas? quid tergiversaris? etiam atque etiam insto atque urgeo, insector, posco atque adeo flagito crimen. quamcumque tribum, inquam, delegeris, quam tulerit Plancius, tū ostendito, si potueris, vitium: ego qua ratione tulerit, docebo. neque erit haec alia ratio Plancio ac tibi, Laterensis. nam ut quas tribus tu tulisti, si iam ex te requiram, possis quorum stu-

Digitized by Google

dio tuleris explicare, sic ego hoc contendo, me tibi ipsi adversario, cuiuscumque tribus rationem poposceris, redditurum.

49 Sed cur sic ago? quasi non comitiis iam superioribus sit Plancius designatus aedilis: quae comitia primum habere coepit consul cum omnibus in rebus summa auctoritate, tum harum ipsarum legum ambitus auctor; deinde habere coepit subito praeter opinionem omnium, ut ne si cogitasset quidem largiri quispiam, daretur spatium comparandi. vocatae tribus, latum suffragium, diribitae *tabellae*, renuntiatae. longe plurimum valuit Plancius: nulla largitionis nec fuit nec esse potuit suspicio. ain tandem? una centuria praerogativa tantum habet auctoritatis, ut nemo umquam eam tulerit quin renuntiatus sit aut eis ipsis comitiis prior consul aut certe in illum annum: aedilem tu Plancium factum esse miraris, in quo non exigua pars populi, sed universus populus voluntatem suam declararit? cuius in honore non unius tribus pars, sed comitia tota comitiis fuerint praerogativa? 50 quo quidem tempore, Laterensis, si id facere voluisses aut si gravitatis esse putasses tuae, quod multi nobiles saepe fecerunt, ut, cum minus valuissent suffragiis quam putassent, postea prolatis comitiis prosternerent se et populo Romano fracto animo atque humili supplicarent, non dubito quin omnis se ad te conversura fuerit multitudo. numquam enim fere nobilitas, integra praesertim atque innocens, a populo Romano supplex repudiata est. sed si tibi gravitas tua et magnitudo animi pluris fuit, sicuti esse debuit, quam aedilitas, noli, cum habeas id, quod malueris, desiderare id, quod minoris putaris. equidem primum ut honore dignus essem, maxime semper laboravi; secundo loco ut existimarer; tertium mihi fuit illud, quod plerisque primum est, ipse honos, qui eis denique debet esse iucundus, quorum dignitati populus Romanus testimonium, non beneficium ambitioni dedit.

Digitized by Google

Quaeris etiam, Laterensis, quid imaginibus tuis, 51
quid ornatissimo atque optimo viro, patri tuo, respondeas mortuo. noli ista meditari atque illud cave potius, ne tua ista querella dolorque nimius ab illis sapientissimis viris reprehendatur. vidit enim pater tuus Appium Claudium, nobilissimum hominem, vivo patre suo, potentissimo et clarissimo civi, C. Claudio, aedilem non esse factum et eundem sine repulsa factum esse consulem; vidit hominem sibi maxime coniunctum, egregium virum, L. Volcatium, vidit M. Pisonem ista in aedilitate offensiuncula accepta summos a populo Romano esse honores adeptos. avus vero tuus et P. Nasicae tibi aediliciam praedicaret repulsam, quo cive neminem ego statuo in hac re publica fortiorem, et C. Marii, qui duabus aedilitatis acceptis repulsis septiens consul est factus, et L. Caesaris, Cn. Octavii, M. Tullii; quos omnis scimus aedilitate praeteritos consules esse factos. sed quid ego aedili- 52
cias repulsas conligo? quae saepe eius modi habitae sunt, ut eis, qui praeteriti essent, benigne a populo factum videretur. tribunus militum L. Philippus, summa nobilitate et eloquentia, quaestor C. Caelius, clarissimus ac fortissimus adulescens, tribuni plebis P. Rutilius Rufus, C. Fimbria, C. Cassius, Cn. Orestes facti non sunt, quos tamen omnis consules scimus factos esse; quae tibi ultro pater et maiores tui non consolandi tui gratia dicent, neque vero quo te liberent aliqua culpa, quam tu vereris ne a te suscepta videatur, sed ut te ad istum cursum tenendum, quem a prima aetate suscepisti, cohortentur. nihil est enim, mihi crede, Laterensis, de te detractum. detractum dico? si me hercule vere quod accidit interpretari velis, est aliquid etiam de virtute significatum tua. noli enim existimare non magnum quendam modum fuisse illius petitionis tuae, de qua ne aliquid iurares destitisti. denuntiasti homo adulescens quid de summa rei publicae sentires; fortius tu qui-

Digitized by Google

dem quam nonnulli defuncti honoribus, sed apertius quam vel ambitionis vel aetatis tuae ratio postulabat.
53 quam ob rem in dissentiente populo noli putare nullos fuisse, quorum animos tuus ille fortis animus offenderet; qui te incautum fortasse nunc tuo loco demovere potuerunt, providentem autem et praecaventem numquam certe movebunt.

An te illa argumenta duxerunt? 'dubitatis' inquit 'quin coitio facta sit, cum tribus plerasque cum Plotio tulerit Plancius? an una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? at nonnullas punctis paene totidem.' quippe, cum iam facti prope superioribus comitiis declaratique venissent. quamquam ne id quidem suspicionem coitionis habuerit: neque enim umquam maiores nostri sortitionem constituissent aediliciam, nisi viderent accidere posse ut competitores
54 pares suffragiis essent. et ais prioribus comitiis Aniensem a Plotio Pedio, Teretinam a Plancio tibi esse concessam: nunc ab utroque eas avolsas, ne in angustum venirent. quam convenit nondum cognita populi voluntate hos, quos iam tum coniunctos fuisse dicis, iacturam suarum tribuum, quo vos adiuvaremini, fecisse; eosdem, cum iam essent experti quid valerent, restrictos et tenacis fuisse? etenim verebantur, credo, angustias: quasi res in contentionem aut in discrimen aliquod posset venire. sed tamen tu A. Plotium, virum ornatissimum, in idem crimen vocando indicas eum te adripuisse, a quo non sis rogatus? nam quod questus es pluris te testis habere de Voltinia quam quot in ea tribu puncta tuleris, indicas aut eos testis te producere, qui, quia nummos acceperint, te praeterierint, aut te ne gratuita quidem eorum
55 suffragia tulisse. illud vero crimen de nummis, quos in circo Flaminio deprehensos esse dixisti, caluit re recenti, nunc in causa refrixit: neque enim qui illi nummi fuerint nec quae tribus nec qui divisor ostendis. atqui is quidem eductus ad consules, qui tum

Digitized by Google

in crimen vocabatur, se inique a tuis iactatum graviter querebatur. qui si erat divisor, praesertim eius, quem tu habebas reum, cur abs te reus non est factus? cur non eius damnatione aliquid ad hoc iudicium praeiudicii comparasti? sed neque tu haec habes neque eis confidis: alia te ratio, alia cogitatio ad spem huius opprimendi excitavit. magnae sunt in te opes; late patet gratia; multi amici, multi cupidi tui, multi fautores laudis tuae; multi huic invident; multis etiam pater, optimus vir, nimium retinens equestris iuris et libertatis videtur; multi etiam communes inimici reorum omnium, qui ita semper testimonium de ambitu dicunt, quasi aut moveant animos iudicum suis testimoniis, aut gratum populo Romano sit, aut ab eo facilius ob eam causam dignitatem quam volunt consequantur. quibuscum me, iudices, pugnantem 56
more meo pristino non videbitis: non quo mihi fas sit quicquam defugere quod salus Plancii postulet, sed quia neque necesse est me id persequi voce, quod vos mente videatis, et quod ita de me meriti sunt illi ipsi, quos ego testis video paratos, ut eorum reprehensionem vos vestrae prudentiae adsumere, meae modestiae remittere debeatis. illud unum vos magno opere oro atque obsecro, iudices, cum huius, quem defendo, tum communis periculi causa, ne fictis auditionibus, ne disseminato dispersoque sermoni fortunas innocentium subiciendas putetis. multi amici accusa- 57
toris, non nulli etiam nostri inimici, multi communes obtrectatores atque omnium invidi multa finxerunt. nihil est autem tam volucre quam maledictum; nihil facilius emittitur, nihil citius excipitur, latius dissipatur. neque ego, si fontem maledicti reperietis, ut neglegatis aut dissimuletis umquam postulabo: sed si quid sine capite manabit aut quid erit eius modi ut non exstet auctor, qui *autem* audierit aut ita neglegens vobis esse videbitur, ut unde audierit oblitus sit, aut ita levem habebit auctorem, ut memoria

Digitized by Google

dignum non putarit, huius illa vox volgaris 'audivi' ne quid innocenti reo noceat, oramus.

58 Sed venio iam ad L. Cassium, familiarem meum, cuius ex oratione ne illum quidem Iuventium tecum expostulavi, quem ille omni et humanitate et virtute ornatus adulescens primum de plebe aedilem curulem factum esse dixit. in quo, Cassi, si tibi ita respondeam, nescisse id populum Romanum, neque fuisse qui id nobis narraret, praesertim mortuo Congo, non, ut opinor, admirere, cum ego ipse non abhorrens a studio antiquitatis me hic id ex te primum audisse confitear. et quoniam tua fuit perelegans et persubtilis oratio, digna equitis Romani vel studio vel pudore, quoniamque sic ab his es auditus, ut magnus honos et ingenio et humanitati tuae tribueretur, respondebo ad ea, quae dixisti, quae pleraque de ipso me fuerunt: in quibus ipsi aculei, si quos habuisti in me reprehendendo, tamen mihi non ingrati ac-
59 ciderunt. quaesisti utrum mihi putarem, equitis Romani filio, faciliorem fuisse ad adipiscendos honores viam an futuram esse filio meo, quia esset familia consulari: ego vero quamquam illi omnia malo quam mihi, tamen honorum aditus numquam illi faciliores optavi quam mihi fuerunt. quin etiam, ne forte ille sibi me potius peperisse iam honores quam iter demonstrasse adipiscendorum putet, haec illi soleo praecipere — quamquam ad praecepta aetas non est grandis —, quae rex ille a Iove ortus suis praecepit filiis:

vigilándum est semper: múltae insidiae súnt bonis.

nostis cetera. nonne?

íd quod multi invídeant,

quae scripsit gravis et ingeniosus poëta, scripsit non ut illos regios pueros, qui iam nusquam erant, sed ut nos et nostros liberos ad laborem et ad laudem
60 excitaret. quaeris quid potuerit amplius adsequi Plancius, si Cn. Scipionis fuisset filius. magis aedilis fieri

Digitized by Google

non potuisset, sed hoc praestaret, quod ei minus invideretur: etenim honorum gradus summis hominibus et infimis sunt pares, gloriae dispares. quis nostrum se dicit M'. Curio, quis C. Fabricio, quis C. Duilio parem? quis A. Atilio Calatino? quis Cn. et P. Scipionibus? quis Africano, Marcello, Maximo? tamen eosdem sumus honorum gradus quos illi adsecuti. etenim in virtute multi sunt ascensus, ut is maxime gloria excellat, qui virtute plurimum praestet: honorum populi finis est consulatus, quem magistratum iam octingenti fere consecuti sunt: horum, si diligenter quaeres, vix decimam partem reperies gloria dignam. sed nemo umquam sic egit, ut tu: 'cur iste fit consul? quid potuit amplius, si L. Brutus esset, qui civitatem dominatu regio liberavit?' honore nihil amplius, laude multum. sic igitur Plancius nihilo minus quaestor est factus et tribunus plebis et aedilis quam si esset summo loco natus, sed haec pari loco orti sunt inumerabiles alii consecuti. profers trium- 61
phos T. Didii et C. Marii, et quaeris, quid simile in Plancio: quasi vero isti, quos commemoras, propterea magistratus ceperint, quod triumpharant, et non, quia commissi sunt eis magistratus, in quibus triumpharent, re bene gesta triumpharint. rogas quae castra viderit: qui et miles in Creta hoc imperatore et tribunus in Macedonia [militum] fuerit et quaestor tantum ex re militari detraxerit temporis, quantum in me custodiendum transferre maluerit. quaeris num disertus 62
sit? immo, id quod secundum est, ne sibi quidem videtur. num iuris consultus? quasi quisquam sit qui sibi hunc falsum de iure respondisse dicat. omnes enim istius modi artes in eis requiruntur, qui cum professi sunt, satis facere non possunt, non in eis, qui se afuisse ab istis studiis confitentur: virtus, probitas, integritas in candidato, non linguae volubilitas, non ars, non scientia requiri solet. ut nos in mancipiis parandis quamvis frugi hominem, si pro fabro

Digitized by Google

aut pro tectore emimus, ferre moleste solemus, si eas artis, quas in emendo secuti sumus, forte nesciverit, sin autem emimus quem vilicum imponeremus, quem pecori praeficeremus, nihil in eo nisi frugalitatem, laborem, vigilantiam esse curamus, sic populus Romanus deligit magistratus quasi rei publicae vilicos; in quibus si qua praeterea est ars, facile patitur; sin minus, virtute eorum et innocentia contentus est. quotus enim quisque disertus, quotus quisque iuris peritus est, ut eos numeres, qui volunt esse? quodsi praeterea nemo est honore dignus, quidnam tot optimis et ornatissimis civibus est futurum?

63 Iubes Plancium de vitiis Laterensis dicere. nihil potest, nisi eum nimis in se iracundum [putabis] fuisse. idem effers Laterensem laudibus. facile patior id te agere multis verbis, quod ad iudicium non pertineat, et id te accusantem tam diu dicere, quod ego defensor sine periculo possim confiteri. atqui non modo confiteor summa in Laterense ornamenta esse, sed te etiam reprehendo, quod ea non enumeras, alia quaedam inania et levia conquiris. Praeneste fecisse ludos. quid? alii quaestores nonne fecerunt? Cyrenis liberalem in publicanos, iustum in socios fuisse. quis negat? sed ita multa Romae geruntur,
64 ut vix ea, quae fiunt in provinciis, audiantur. non vereor ne mihi aliquid, iudices, videar adrogare, si de quaestura mea dixero. quamvis enim illa floruerit, tamen eum me postea fuisse in maximis imperiis arbitror, ut non ita multum mihi gloriae sit ex quaesturae laude repetendum: sed tamen non vereor ne quis audeat dicere ullius in Sicilia quaesturam aut clariorem aut gratiorem fuisse. vere me hercule hoc dicam: sic tum existimabam, nihil homines aliud Romae nisi de quaestura mea loqui. frumenti in summa caritate maximum numerum miseram; negotiatoribus comis, mercatoribus iustus, mancipibus

Digitized by Google

liberalis, sociis abstinens, omnibus eram visus in omni officio diligentissimus; excogitati quidam erant a Siculis honores in me inauditi: itaque hac spe de- 65
cedebam, ut mihi populum Romanum ultro omnia delaturum putarem. at ego cum casu diebus eis itineris faciendi causa decedens e provincia Puteolos forte venissem, cum plurimi et lautissimi in eis locis solent esse, concidi paene, iudices, cum ex me quidam quaesisset quo die Roma exissem et num quidnam esset novi. cui cum respondissem, me e provincia decedere: 'etiam me hercule' inquit 'ut opinor, ex Africa.' huic ego iam stomachans fastidiose 'immo ex Sicilia' inquam. tum quidam, quasi qui omnia sciret: 'quid? tu nescis' inquit 'hunc quaestorem Syracusis fuisse?' quid multa? destiti stomachari et me unum ex eis feci, qui ad aquas venissent. sed 66
ea res, iudices, haud scio an plus mihi profuerit, quam si mihi tum essent omnes gratulati: nam posteaquam sensi populi Romani auris hebetiores, oculos autem esse acris atque acutos, destiti quid de me audituri essent homines cogitare; feci ut postea cotidie praesentem me viderent, habitavi in oculis, pressi forum; neminem a congressu meo neque ianitor meus neque somnus absterruit. ecquid ego dicam de occupatis meis temporibus, cui fuerit ne otium quidem umquam otiosum? nam quas tu commemoras, Cassi, legere te solere orationes, cum otiosus sis, has ego scripsi ludis et feriis, ne omnino umquam essem otiosus. etenim M. Catonis illud, quod in principio scripsit Originum suarum, semper magnificum et praeclarum putavi, clarorum hominum atque magnorum non minus otii quam negotii rationem exstare oportere. itaque si quam habeo laudem, quae quanta sit nescio, parta Romae est, quaesita in foro; meaque privata consilia publici quoque casus comprobaverunt, ut etiam summa res publica mihi domi fuerit gerenda et urbs in urbe servanda. eadem igitur, 67

Digitized by Google

Cassi, via munita Laterensi est, idem virtuti cursus ad gloriam, hoc facilior fortasse, quod ego huc a me ortus et per me nixus ascendi, istius egregia virtus adiuvabitur commendatione maiorum. sed ut redeam ad Plancium, numquam ex urbe afuit nisi sorte, lege, necessitate; non valuit rebus isdem, quibus fortasse nonnulli: at valuit adsiduitate, valuit observandis amicis, valuit liberalitate; fuit in oculis, petivit, ea est usus ratione vitae, qua minima invidia novi homines plurimi sunt eosdem honores consecuti.

68 Nam quod ais, Cassi, non plus me Plancio debere quam bonis omnibus, quod eis aeque mea salus cara fuerit, ego me debere bonis omnibus fateor; sed etiam ei, quibus ego debeo, boni viri et cives comitiis aedilicIis aliquid se meo nomine Plancio debere dicebant. verum fac me multis debere et in eis Plancio: utrum igitur me conturbare oportet, an ceteris, cum cuiusque dies venerit, huic nomen, quod urget, nunc, cum petitur, dissolvere? quamquam dissimilis est pecuniae debitio et gratiae: nam qui pecuniam dissolvit, statim non habet id, quod reddidit; qui autem debet, is retinet alienum: gratiam autem et qui refert habet et qui habet in eo ipso, quod habet, refert. neque ego nunc Plancio desinam debere, si hoc solvero, nec minus ei redderem volun-
69 tate ipsa, si hoc molestiae non accidisset. quaeris a me, Cassi, quid pro fratre meo, qui mihi est carissimus, quid pro meis liberis, quibus nihil mihi potest esse iucundius, amplius quam pro Plancio facio facere possim, nec vides istorum ipsorum caritate ad huius salutem defendendam maxime stimulari me atque excitari. nam neque illis huius salute, a quo meam sciunt esse defensam, quicquam est optatius, et ego ipse numquam illos aspicio quin, cum per hunc me eis conservatum esse meminerim, huius meritum in me recorder.

Opimium damnatum esse commemoras, servato-

Digitized by Google

rem ipsum rei publicae; Calidium adiungis, cuius lege Q. Metellus in civitatem sit restitutus: reprehendis meas pro Plancio preces, quod neque Opimius suo nomine liberatus sit neque Metelli Calidius. de Calidio tibi tantum respondeo, quod ipse vidi: Q. Metellum Pium consulem praetoriis comitiis, petente Q. Calidio, populo Romano supplicasse, cum quidem non dubitaret et consul et homo nobilissimus patronum esse illum suum et familiae nobilissimae dicere. quo loco quaero ex te num id in iudicio 70 Calidii putes, quod ego in Plancii facio, aut Metellum Pium, si Romae esse potuisset, aut patrem eius, si vixisset, non fuisse facturum. nam Opimii quidem calamitas utinam ex hominum memoria posset evelli! volnus illud rei publicae, dedecus huius imperii, turpitudo populi Romani, non iudicium putandum est. quam enim illi iudices, si iudices et non parricidae patriae nominandi sunt, graviorem potuerunt rei publicae infligere securim, quam cum illum e civitate eiecerunt, qui praetor finitimo, consul domestico bello rem publicam liberarat? at ego nimis magnum beneficium 71 Plancii facio et, ut ais, id verbis exaggero: quasi vero me tuo arbitratu et non meo gratum esse oporteat. 'quod istius tantum meritum?' inquit 'an quia te non iugulavit?' immo vero, quia iugulari passus non est. quo quidem tu loco, Cassi, etiam purgasti inimicos meos meaeque vitae nullas ab illis insidias fuisse dixisti. posuit hoc idem Laterensis. quam ob rem paulo post de isto plura dicam: de te tantum requiro, utrum putes odium in me mediocre inimicorum fuisse — quod fuit ullorum umquam barbarorum tam immane ac tam crudele in hostem? — an fuisse in eis aliquem aut famae metum aut poenae, quorum vidisti toto illo anno ferrum in foro, flammam in delubris, vim in tota urbe versari? nisi forte existimas eos idcirco vitae meae pepercisse, quod de reditu meo nihil timerent. et quemquam putas fuisse

Digitized by Google

tam excordem, qui vivis his stante urbe et curia rediturum me, si viverem, non putaret? quam ob rem non debes is homo et civis praedicare vitam meam, quae fidelitate amicorum conservata est, inimicorum molestia non esse appetitam.

72 Respondebo tibi nunc, Laterensis, minus fortasse vehementer, quam abs te sum provocatus, sed profecto nec considerate minus nec minus amice. nam primum fuit illud asperius, me quae de Plancio dicerem mentiri et temporis causa fingere. scilicet homo sapiens excogitavi quam ob rem viderer maximis beneficii vinculis obstrictus, cum liber essem et solutus. quid enim? mihi ad defendendum Plancium parum multae, parum iustae necessitudines erant familiaritatis, vicinitatis, patris amicitiae? quae si non essent, vererer, credo, ne turpiter facerem, si hoc splendore et hac dignitate hominem defenderem. fingenda mihi fuit videlicet causa peracuta, ut ei, quem mihi debere oporteret, ego me omnia debere dicerem. at id etiam gregarii milites faciunt inviti, ut coronam dent civicam et se ab aliquo servatos esse fateantur, non quo turpe sit protectum in acie ex hostium manibus eripi — nam id accidere nisi forti viro et pugnanti comminus non potest —, sed onus beneficii reformidant, quod permagnum est
73 alieno debere idem quod parenti. ego, cum ceteri vera beneficia, etiam minora, dissimulent, ne obligati esse videantur, eo me beneficio obstrictum esse ementior, cui ne referri quidem gratia posse videatur? an hoc tu, Laterensis, ignoras? qui cum mihi esses amicissimus, cum vel periculum vitae [tuae] mecum sociare voluisses, cum me in illo tristi et acerbo luctu atque discessu non lacrimis solum tuis, sed animo, corpore, copiis prosecutus esses, cum meos liberos et uxorem me absente tuis opibus auxilioque defendisses, sic mecum semper egisti, te mihi remittere atque concedere, ut omne studium meum in

Digitized by Google

Cn. Plancii honore consumerem, quod eius in me meritum tibi etiam ipsi gratum esse dicebas. nihil 74
autem me novi, nihil temporis causa dicere, nonne etiam est illa testis oratio, quae est a me prima habita in senatu? in qua cum perpaucis nominatim egissem gratias, quod omnes enumerari nullo modo possent, scelus autem esset quemquam praeteriri, statuissemque eos solum nominare, qui nostrae causae duces et quasi signiferi fuissent, in his Plancio gratias egi. recitetur oratio, quae propter rei magnitudinem dicta de scripto est: in qua ego homo astutus ei me dedebam, cui nihil magno opere deberem, et huius officii tanti servitute me astringebam testimonio sempiterno. nolo cetera, quae a me mandata sunt litteris, recitare: praetermitto, ne aut proferre videar ad tempus aut eo genere uti litterarum, quod meis studiis aptius quam consuetudini iudiciorum esse videatur.

Atque etiam clamitas, Laterensis: 'quo usque 75
ista dicis? nihil in Cispio profecisti: obsoletae iam sunt preces tuae.' de Cispio mihi igitur obicies, quem ego de me bene meritum quia te teste cognoram, te eodem auctore defendi? et ei dices 'quousque?', quem negas, quod pro Cispio contenderim, impetrare potuisse? nam istius verbi 'quousque' haec poterat esse invidia: datus est tibi ille, condonatus est ille; non facis finem: ferre non possumus. ei quidem, qui pro uno laborarit, id ipsum non obtinuerit, dicere 'quousque?' inridentis magis est quam reprehendentis; nisi forte ego unus ita me gessi in iudiciis, ita et cum his et inter hos vixi, in eis causis patronus, is in re publica civis et sum et semper fui, solus ut a te constituar qui nihil a iudicibus debeam umquam impetrare. et mihi lacrimulam 76
Cispiani iudicii obiectas. sic enim dixisti: 'vidi ego tuam lacrimulam.' vide quam me tui verbi paeniteat: non modo lacrimulam, sed multas lacrimas et fletum

Digitized by Google

cum singultu videre potuisti. an ego, qui meorum lacrimis me absente commotus simultates, quas mecum habebat, deposuisset meaeque salutis non modo non oppugnator, ut inimici mei putarant, sed etiam defensor fuisset, huius in periculo non significarem
77 dolorem meum? tu autem, Laterensis, qui tum lacrimas meas gratas esse dicebas, nunc easdem vis invidiosas videri.

Negas tribunatum Plancii quicquam attulisse adiumenti dignitati meae, atque hoc loco, quod verissime facere potes, L. Racilii, fortissimi et constantissimi viri, divina in me merita commemoras. cui quidem ego, sicuti Plancio, numquam dissimulavi me plurimum debere semperque praeferam: nullas enim sibi ille neque contentiones neque inimicitias neque vitae dimicationes nec pro re publica nec pro me defugiendas putavit. atque utinam, quam ego sum in illum gratus, tam licuisset per hominum vim et iniuriam populo Romano ei gratiam referre! sed si non eadem contendit in tribunatu Plancius, existimare debes non huic voluntatem defuisse, sed me, cum tantum iam Plancio deberem, Racilii beneficiis fuisse
78 contentum. an vero putas idcirco minus iudices mea causa facturos, quod me esse gratum crimineris? an, cum patres conscripti illo senatus consulto, quod in monimento Marii factum est, quo mea salus omnibus est gentibus commendata, uni Cn. Plancio gratias egerint — unus enim fuit de magistratibus defensor salutis meae —: cui senatus pro me gratias agendas putavit, ei ego a me referendam gratiam non putem? atqui haec cum vides, quo me tandem in te animo putas esse, Laterensis? ullum esse tantum periculum, tantum laborem, tantam contentionem quam ego non modo pro salute tua, sed etiam pro dignitate defugerim? quo quidem etiam magis sum non dicam miser — nam hoc quidem abhorret a virtute verbum —, sed certe exercitus, non quia multis debeo —

Digitized by Google

leve enim est onus beneficii gratia —, sed quia saepe concurrunt propriae aliquorum bene de me meritorum inter ipsos contentiones, ut eodem tempore in omnis verear ne vix possim gratus videri. 79

Sed ego haec meis ponderibus examinabo, non solum quid cuique debeam, sed etiam quid cuiusque intersit et quid a me cuiusque tempus poscat. agitur studium tuum vel etiam, si vis, existimatio, laus aedilitatis: at Cn. Plancii salus, patria, fortunae. salvum tu me esse cupisti: hic fecit etiam ut esse possem. distineor tamen et divellor dolore et in causa dispari offendi te a me doleo: sed, me dius fidius, multo citius meam salutem pro te abiecero quam Cn. Plancii salutem tradidero contentioni tuae. et- 80 enim, iudices, cum omnibus virtutibus me adfectum esse cupio, tum nihil est quod malim quam me et esse gratum et videri. haec enim est una virtus non solum maxima, sed etiam mater virtutum omnium reliquarum. quid est pietas nisi voluntas grata in parentes? qui sunt boni cives, qui belli, qui domi de patria bene merentes, nisi qui patriae beneficia meminerunt? qui sancti, qui religionum colentes, nisi qui meritam dis immortalibus gratiam iustis honoribus et memori mente persolvunt? quae potest esse vitae iucunditas sublatis amicitiis? quae porro amicitia potest esse inter ingratos? quis est nostrum 81 liberaliter educatus, cui non educatores, cui non magistri sui atque doctores, cui non locus ipse mutus ille, ubi alitus aut doctus est, cum grata recordatione in mente versetur? cuius opes tantae esse possunt aut umquam fuerunt, quae sine multorum amicorum officiis stare possint? quae certe sublata memoria et gratia nulla exstare possunt. equidem nihil tam proprium hominis extistimo quam non modo beneficio, sed etiam benevolentiae significatione adligari; nihil porro tam inhumanum, tam immane, tam ferum quam committere ut beneficio non dicam

Digitized by Google

82 indignus, sed victus esse videare. quae cum ita sint, iam succumbam, Laterensis, isti tuo crimini, meque in eo ipso, in quo nihil potest esse nimium, quoniam ita tu vis, nimium gratum esse concedam, petamque a vobis, iudices, ut eum beneficio complectamini, quem qui reprehendit, in eo reprehendit, quod gratum praeter modum dicat esse. neque enim illud ad neglegendam meam gratiam debet valere, quod dixit idem, vos nec nocentis nec litigiosos esse, quo minus me apud vos valere oporteret: quasi vero in amicitia mea non haec praesidia, si quae forte sunt in me, parata semper amicis esse maluerim quam necessaria. etenim ego de me tantum audeo dicere, amicitiam meam voluptati pluribus quam praesidio fuisse, meque vehementer vitae meae paeniteret, si in mea familiaritate locus esset nemini nisi litigioso aut nocenti.

83 Sed haec nescio quo modo frequenter in me congessisti, saneque in eo creber fuisti, te idcirco in ludos causam conicere noluisse, ne ego mea consuetudine aliquid de tensis misericordiae causa dicerem, quod in aliis aedilibus ante fecissem. non nihil egisti hoc loco; nam mihi eripuisti ornamentum orationis meae: deridebor, si mentionem tensarum fecero, cum tu id praedixeris; sine tensis autem quid potero dicere? hic etiam addidisti me idcirco mea lege exsilio ambitum sanxisse, ut miserabiliores epilogos possem dicere. nonne vobis videtur cum aliquo declamatore,

84 non cum laboris et fori discipulo disputare? 'Rhodi enim' inquit 'ego non fui:' me volt fuisse. 'sed fui' inquit — putabam in Vaccaeis dicturum — 'bis in Bithynia.' si locus habet reprehensionis ansam aliquam, nescio cur severiorem Nicaeam putes quam Rhodum: si spectanda causa est, et tu in Bithynia summa cum dignitate fuisti et ego Rhodi non minore. nam quod in eo me reprehendisti, quod nimium multos defenderem, utinam et tu, qui potes, et ceteri,

Digitized by Google

qui defugiunt, vellent me labore hoc levare! sed fit vestra diligentia, qui causis ponderandis omnis fere repudiatis, ut ad nos pleraeque confluant, qui miseris et laborantibus negare nihil possumus. admonuisti 85 etiam, quod in Creta fuisses, dictum aliquod in petitionem tuam dici potuisse: me id perdidisse. uter igitur nostrum est cupidior dicti? egone, qui quod dici potuit non dixerim, an tu, qui etiam ipse in te dixeris? te aiebas de tuis rebus gestis nullas litteras misisse, quod mihi meae, quas ad aliquem misissem, obfuissent: quas ego mihi obfuisse non intellego, rei publicae video prodesse potuisse.

Sed sunt haec leviora, illa vero gravia atque 86 magna, quod meum discessum, quem saepe defleras, nunc quasi reprehendere et subaccusare voluisti. dixisti enim non auxilium mihi, sed me auxilio defuisse. ego vero fateor me, quod viderim mihi auxilium non deesse, idcirco me illi auxilio pepercisse. qui enim status, quod discrimen, quae fuerit in re publica tempestas illa quis nescit? tribunicius me terror an consularis furor movit? decertare mihi ferro magnum fuit cum reliquiis eorum, quos ego florentis atque integros sine ferro viceram? consules post hominum memoriam taeterrimi atque turpissimi, sicut et illa principia et hi recentes rerum exitus declararunt, quorum alter exercitum perdidit, alter vendidit, emptis provinciis a senatu, a re publica, a bonis omnibus defecerant: qui exercitu, qui armis, qui opibus plurimum poterant, cum quid sentirent nesciretur, furialis illa vox, nefariis stupris, religiosis altaribus effeminata, secum et illos et consules facere acerbissime personabat; egentes in locupletis, perditi in bonos, servi in dominos armabantur. at erat mecum senatus et 87 quidem veste mutata, quod pro me uno post hominum memoriam publico consilio susceptum est: sed recordare qui tum fuerint consulum nomine hostes, qui soli in hac urbe senatum senatui parere non sierint.

Digitized by Google

edictoque suo non luctum patribus conscriptis, sed indicia luctus ademerint. at erat mecum cunctus equester ordo: quem quidem in contionibus saltator ille Catilinae consul proscriptionis denuntiatione terrebat. at tota Italia convenerat: cui quidem belli intestini et vastitatis metus inferebatur. hisce ego auxiliis studentibus atque incitatis uti me, Laterensis potuisse confiteor, sed erat non iure, non legibus, non disceptando decertandum. nam profecto, praesertim tam bona in causa, numquam, quo ceteri saepe abundarunt, id mihi ipsi auxilium meum defuisset. armis fuit, armis, inquam, fuit dimicandum, quibus a servis atque a servorum ducibus caedem fieri senatus et bonorum rei publicae exitiosum fuisset.
88 vinci autem improbos a bonis fateor fuisse praeclarum, si finem tum vincendi viderem [: quem profecto non videbam]. ubi enim mihi praesto fuissent aut tam fortes consules, quam L. Opimius, quam C. Marius, quam L. Flaccus, quibus ducibus improbos cives res publica vicit armatis, aut, si minus fortes, at tamen tam iusti, quam P. Mucius, qui arma, quae privatus P. Scipio ceperat, ea Ti. Graccho interempto iure optimo sumpta esse defendit? esset igitur pugnandum cum consulibus. nihil dico amplius, nisi illud: victoriae nostrae gravis adversarios paratos,
89 interitus nullos esse ultores videbam. hisce ego auxiliis salutis meae si idcirco defui, quia nolui dimicare, fatebor, id quod vis, non mihi auxilium, sed me auxilio defuisse: sin autem, quo maiora studia in me bonorum fuerunt, hoc eis magis consulendum et parcendum putavi, tu id in me reprehendis, quod Q. Metello laudi datum est hodieque est et semper erit maximae gloriae? quem, ut potes ex multis audire, qui tum adfuerunt, constat invitissimis viris bonis cessisse, nec fuisse dubium quin contentione et armis superior posset esse. ergo ille cum suum, non cum senatus factum defenderet, cum perseverantiam sen-

Digitized by Google

tentiae suae, non salutem rei publicae retinuisset, tamen ob id ipsum, quod illud voluntarium volnus accepit, iustissimos omnium Metellorum et clarissimos triumphos gloria et laude superavit, quod et illos ipsos improbissimos civis interfici noluit, et ne quis bonus interiret in eadem caede providit: ego tantis periculis propositis cum, si victus essem, interitus rei publicae, si vicissem, infinita dimicatio pararetur, committerem ut idem perditor rei publicae nominarer, qui servator fuissem? mortem me timuisse dicis. ego 90 vero ne immortalitatem quidem contra rem publicam accipiendam putarem, nedum emori cum pernicie rei publicae vellem. nam qui pro re publica vitam ediderunt — licet me desipere dicatis —, numquam me hercule eos mortem potius quam immortalitatem adsecutos putavi. ego vero si tum illorum impiorum ferro ac manu concidissem, in perpetuum res publica civile praesidium salutis suae perdidisset; quin etiam si me vis aliqua morbi aut natura ipsa consumpsisset, tamen auxilia posteritatis essent imminuta, quod peremptum esset mea morte id exemplum, qualis futurus in me retinendo fuisset senatus populusque Romanus. an si umquam vitae cupiditas in me fuisset, ego mense Decembri mei consulatus omnium parricidarum tela commossem? quae, si viginti quiessem dies, in aliorum vigiliam consulum recidissent. quam ob rem si vitae cupiditas contra rem publicam est turpis, certe multo mortis cupiditas mea turpior fuisset cum pernicie civitatis.

Nam quod te esse in re publica liberum es 91 gloriatus, id ego et fateor et laetor et tibi etiam in hoc gratulor: quod me autem negasti, in eo neque te neque quemquam diutius patiar errare. nam si quis idcirco aliquid de libertate mea deminutum putat, quod non ab omnibus eisdem, a quibus antea solitus sum dissentire, dissentiam, primum, si bene de me meritis gratum me praebeo, non debeo incurrere in

Digitized by Google

crimen hominis nimium memoris nimiumque grati; sin autem aliquando sine ullo rei publicae detrimento respicio etiam salutem cum meam tum meorum, certe non modo non sum reprehendendus, sed etiam si ruere vellem, boni viri me ut id ne facerem roga-
92 rent. res vero ipsa publica, si loqui posset, ageret mecum, ut, quoniam sibi servissem semper, numquam mihi, fructus autem ex sese non, ut oportuisset, laetos et uberes, sed magna acerbitate permixtos tulissem, ut iam mihi servirem, consulerem meis; se non modo satis habere a me, sed etiam vereri ne parum mihi
93 pro eo, quantum a me haberet, reddidisset. quid? si horum ego nihil cogito, et idem sum in re publica, qui fui semper, tamenne libertatem requires meam? quam tu ponis in eo, si semper cum eis, quibuscum aliquando contendimus, depugnemus; quod est longe secus: stare enim omnes debemus tamquam in orbe aliquo rei publicae, qui quoniam versatur, eam deligere partem, ad quam nos illius utilitas salusque converterit. ego autem Cn. Pompeium, non dico auctorem, ducem, defensorem salutis meae — nam haec privatim fortasse officiorum memoriam et gratiam quaerunt —, sed dico hoc, quod ad salutem rei publicae pertinet: ego eum non tuear, quem omnes in re publica principem esse concedunt? ego C. Caesaris laudibus desim, quas primum populi Romani, nunc etiam senatus, cui me semper addixi, plurimis atque amplissimis iudiciis videam esse celebratas? tum hercule me confitear non iudicium aliquod habuisse de utilitate rei publicae, sed hominibus ami-
94 cum aut inimicum fuisse. an, cum videam navis rectorem secundis ventis cursum tenentem suum, si non eum petat portum, quem ego aliquando probavi, sed alium non minus tutum atque tranquillum, cum tempestate pugnem periculose potius quam illi salute praesertim proposita obtemperem et paream? ego vero haec didici, haec vidi, haec scripta legi, haec

Digitized by Google

de sapientissimis et clarissimis viris et in hac re publica et in aliis civitatibus monumenta nobis et litterae prodiderunt, non semper easdem sententias ab eisdem, sed quascumque rei publicae status, inclinatio temporum, ratio concordiae postularet, esse defensas. quod ego et facio, Laterensis, et semper faciam, libertatemque, quam tu in me requiris, quam ego neque dimisi umquam neque dimittam, non in pertinacia, sed in quadam moderatione positam putabo.

Nunc venio ad illud extremum, in quo dixisti, 95
dum Plancii in me meritum verbis extollerem, me arcum facere e cloaca lapidemque e sepulcro venerari pro deo; neque enim mihi insidiarum periculum ullum neque mortis fuisse. cuius ego temporis rationem explicabo brevi neque invitus; nihil enim est ex meis temporibus, quod minus pervagatum quodque minus aut mea commemoratione celebratum sit aut hominibus auditum atque notum. ego enim, Laterensis, ex illo incendio legum, iuris, senatus, bonorum omnium cedens, cum mea domus ardore suo deflagrationem urbi atque Italiae toti minaretur, nisi quievissem, Siciliam petivi animo, quae et ipsa erat mihi sicut domus una coniuncta et obtinebatur a C. Vergilio, quocum me uno vel maxime cum vetustas tum amicitia, cum mei fratris conlegia tum rei publicae causa sociarat. vide nunc 96
caliginem temporum illorum: cum ipsa paene insula mihi sese obviam ferre vellet, praetor ille, eiusdem tribuni plebis contionibus propter eandem rei publicae causam saepe vexatus, nihil amplius dico nisi me in Siciliam venire noluit. quid dicam? C. Vergilio, tali civi et viro, benevolentiam in me, memoriam communium temporum, pietatem, humanitatem, fidem defuisse? nihil, iudices, est eorum, sed, quam tempestatem nos vobiscum non tulissemus, metuit ut eam ipse posset opibus suis sustinere. tum consilio repente mutato iter a Vibone Brundisium terra petere

Digitized by Google

contendi; nam maritimos cursus praecludebat hiemis
97 magnitudo. cum omnia illa municipia, quae sunt a
Vibone Brundisium, in fide mea, iudices, essent, iter
mihi tutum multis minitantibus magno cum suo metu
praestiterunt. Brundisium veni vel potius ad moenia
accessi: urbem unam mihi amicissimam declinavi,
quae se vellet potius exscindi quam e suo complexu
ut eriperer facile pateretur; in hortos me M. Laenii
Flacci contuli, cui cum omnis metus, publicatio bono-
rum, exsilium, mors proponeretur, haec perpeti, si
acciderent, maluit quam custodiam mei capitis di-
mittere; cuius ego et parentis eius, prudentissimi
atque optimi senis, et fratris et utriusque filiorum
manibus in navi tuta ac fideli conlocatus eorumque
preces et vota de meo reditu exaudiens Dyrrachium,
98 quod erat in fide mea, petere contendi. quo cum
venissem, cognovi, id quod audieram, refertam esse
Graeciam sceleratissimorum hominum ac nefariorum,
quorum impium ferrum ignisque pestiferos meus ille
consulatus e manibus extorserat: qui ante quam de
meo adventu audire potuissent, cum tamen abessent
aliquot dierum viam, in Macedoniam ad Planciumque perrexi. hic vero simul atque mare me transisse cognovit — audi, audi atque attende, Laterensis, ut scias, quid ego Plancio debeam confiteareque aliquando me quod faciam et grate et pie facere; huic quae pro salute mea fecerit si minus profutura sint, obesse certe non oportere —: nam simul ac me Dyrrachium attigisse audivit, statim ad me lictoribus dimissis, insignibus abiectis, veste mutata profectus
99 est. o acerbam mihi, iudices, memoriam temporis illius et loci, cum hic in me incidit, cum complexus est conspersitque lacrimis nec loqui prae maerore potuit! o rem cum auditu crudelem tum visu nefariam! o reliquos omnis dies noctisque eas, quibus iste a me non recedens Thessalonicam me in quaestoriumque perduxit! hic ego nunc de praetore Mace-

Digitized by Google

doniae nihil dicam amplius nisi eum et civem optimum semper et mihi amicum fuisse, sed eadem timuisse quae ceteros; Cn. Plancium fuisse unum, non qui minus timeret, sed, si acciderent ea, quae timerentur, mecum ea subire et perpeti vellet. qui, 100 cum ad me L. Tubero, meus necessarius, qui fratri meo legatus fuisset, decedens ex Asia venisset easque insidias, quas mihi paratas ab exsulibus coniuratis audierat, ad me animo amicissimo detulisset, in Asiam me ire propter eius provinciae mecum et cum meo fratre necessitudinem comparantem non est passus: vi me, inquam, Plancius et complexu suo retinuit multosque mensis a capite meo non discessit abiecta quaestoria persona comitisque sumpta.

O excubias tuas, Cn. Planci, miseras! o flebilis 101 vigilias! o noctis acerbas! o custodiam etiam mei capitis infelicem! si quidem ego tibi vivus non prosum, qui fortasse mortuus profuissem. memini enim, memini, neque umquam obliviscar noctis illius, cum tibi vigilanti, adsidenti, maerenti vana quaedam miser atque inania falsa spe inductus pollicebar: me, si essem in patriam restitutus, praesentem tibi gratiam relaturum; sin aut vitam mihi fors ademisset aut vis aliqua maior reditum peremisset, hos, hos — quos enim ego tum alios animo intuebar? — omnia tibi illorum laborum praemia pro me persoluturos. quid me aspectas? quid mea promissa repetis? quid meam fidem imploras? nihil tibi ego tum de meis opibus pollicebar, sed de horum erga me benevolentia promittebam: hos pro me lugere, hos gemere, hos decertare pro meo capite vel vitae periculo velle videbam; de horum desiderio, luctu, querellis cotidie aliquid tecum simul audiebam: nunc timeo ne nihil tibi praeter lacrimas queam reddere, quas tu in meis acerbitatibus plurimas effudisti. quid enim possum 102 aliud nisi maerere, nisi flere, nisi te cum mea salute complecti? salutem tibi eidem dare possunt, qui mihi

Digitized by Google

reddiderunt. te tamen — exsurge, quaeso — retinebo et complectar, nec me solum deprecatorem fortunarum tuarum, sed comitem sociumque profitebor; atque, ut spero, nemo erit tam crudeli animo tamque inhumano nec tam immemor non dicam meorum in bonos meritorum, sed bonorum in me, qui a me mei servatorem capitis divellat ac distrahat. non ego meis ornatum beneficiis a vobis deprecor, iudices, sed custodem salutis meae: non opibus contendo, non auctoritate, non gratia, sed precibus, sed lacrimis, sed misericordia; mecumque vos simul hic miserrimus et optimus obtestatur parens et pro uno filio duo
103 patres deprecamur. nolite, iudices, per vos, per fortunas, per liberos vestros, inimicis meis, eis praesertim, quos ego pro vestra salute suscepi, dare laetitiam gloriantibus vos iam oblitos mei salutis eius, a quo mea salus conservata est, hostis exstitisse; nolite animum meum debilitare cum luctu tum etiam metu commutatae vestrae voluntatis erga me: sinite me, quod vobis fretus huic saepe promisi, id a vobis
104 ei persolvere. teque, C. Flave, oro et obtestor, qui meorum consiliorum in consulatu socius, periculorum particeps, rerum, quas gessi, adiutor fuisti, meque non modo salvum semper, sed etiam ornatum florentemque esse voluisti, ut mihi per hos conserves eum, per quem me tibi et his conservatum vides. plura ne dicam tuae me etiam lacrimae impediunt vestraeque, iudices, non solum meae, quibus ego magno in metu meo subito inducor in spem, vos eosdem in hoc conservando futuros, qui fueritis in me, quoniam istis vestris lacrimis de illis recordor, quas pro me saepe et multum profudistis.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO T. ANNIO MILONE ORATIO.

ARGUMENTUM Q. ASCONII PEDIANI.

Hanc dixit Cn. Pompeio III. consule a. d. VI. Idus April. [a. u. c. 702 = 52 a. Chr.]. quod iudicium cum ageretur, exercitum in foro et omnibus in templis, quae circum forum sunt, collocatum a Cn. Pompeio fuisse non tantum ex hac oratione et annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur *de optimo genere oratorum* [§. 10]. argumentum [autem] hoc est. 1

T. Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus Scipio consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae erant inimicitiae, quod et Milo Ciceronis erat amicissimus in reducendoque eo enixe operam tr. pl. dederat, et P. Clodius restituto quoque Ciceroni erat infestissimus ideoque summe studebat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. ac saepe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnaverant, et erant uterque audacia pares, sed Milo pro melioribus partibus stabat. praeterea in eundem annum consulatum Milo, Clodius praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intellegebat. deinde cum diu tracta essent comitia consularia perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, et ob id mense Ianuario nulli dum neque consules neque praetores essent traheretur-que dies eodem quo antea modo, cum Milo quam primum comitia confici vellet confideretque cum bonorum studiis, quod obsistebat Clodio, tum etiam populo propter effusas largitiones impensasque ludorum scaenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria patrimonia effudisse eum Cicero significat, competitores eius trahere vellent, ideoque Pompeius gener Scipionis et T. Munatius tribunus plebis referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, cum interregem prodere stata res esset: a. d. XIII. Kal. Febr. — acta etenim magis sequenda et ipsam orationem, quae actis congruit, puto quam Fene- 2 3

Digitized by Google

stellam, qui a. d. XIV. Kal. Febr. tradit — Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ibi tum dictator, profectus est ad
4 flaminem prodendum postera die. occurrit ei circa horam nonam Clodius paullo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum, in quo Bonae deae sacellum est. erat autem
5 adlocutus decuriones Aricinorum. vehebatur Clodius equo; servi XXX fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus unus, C. Causinius Schola, duo de plebe noti homines, P. Pomponius et C.
5 Clodius. Milo raeda vehebatur cum uxore Fausta, filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio familiare suo. sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. ei in ultimo agmine tardius euntes cum servis P. Clodii rixam commiserunt. ad quem tumultum cum respexisset Clodius minitabundus, umerum eius Birria romphaea traiecit. inde cum orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius volneratus in
6 tabernam proximam in Bovillano delatus est. Milo ut cognovit volneratum Clodium, cum sibi periculosius illud etiam vivo eo futurum intellegeret, occiso autem magnum solacium esset habiturus, etiam si subeunda esset poena, exturbari taberna iussit. fuit antesignanus servorum eius M. Saufeius. atque ita Clodius latens extractus est multisque volneribus confectus. cadaver eius in via relictum, quia servi Clodii aut occisi erant aut graviter saucii, aut latebant, Sex. Tedius senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit: ipse rursus eodem, unde erat
7 egressus, se recepit. perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. augebat autem facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quae cum effusa lamentatione volnera eius ostendebat. maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluxit compluresque noti homines elisi sunt, inter quos C. Vibienus senator. erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio. eodem T. Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni pl. accurrerunt, eisque hortantibus volgus imperitum corpus nudum ac lutatum, sic ut in lecto erat positum, ut volnera videri possent, in
8 forum detulit et in rostris posuit. ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. populus duce Sex. Clodio scriba corpus P. Clodii in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum. quo igne et ipsa quoque

Digitized by Google

curia flagravit et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. domum quoque M. Lepidi interregis — is enim magistratus curulis erat creatus — et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit; sed inde sagittis repulsa est. tum fasces ex luco Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompei, clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civi- 9
tatis moverat quam interfectio Clodii. itaque Milo, quem opinio fuerat ivisse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recreatus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihil deterritus consulatum: aperte quoque tributim in singulos milia assium dederat. contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius tribunus pl. atque ipse etiam causam eius egit ad populum. dicebat uterque Miloni a Clodio factas esse insidias.

Fiebant interea alii ex aliis interreges, quia comitia con- 10
sularia propter eosdem candidatorum tumultus et easdem manus armatas haberi non poterant. itaque † primo factum erat S. C., ut interrex et tribuni plebis et Cn. Pompeius, qui pro consule ad urbem erat, viderent ne quid detrimenti res publica caperet, dilectus autem Pompeius tota Italia haberet. qui cum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius exhibendam duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur, qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, et ob id illi patrui sui mortem, velut auctore patre, persequebantur. easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius: familiam Hypsaei et Q. Pompei postulavit ..... Adfuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Mar- 11
cellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. verba pauca Q. Hortensius dixit: liberos esse eos, qui pro servis postularentur; nam post recentem caedem manu miserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent. haec agebantur mense intercalari. post diem trigesimum fere, quam erat 12
Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Caepionem conquestus est, ac de caede P. Clodii falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet ..... Clodium Aricinos decuriones adloquendi gratia abisse, profectum cum sex ac viginti servis: Milonem subito post horam quartam senatu misso cum servis amplius trecentis armatis obviam ei contendisse, et supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum: ibi P. Clodium tribus volneribus acceptis Bovillas perlatum, tabernam, in quam profugerat, expugnatam a Milone. semi-

Digitized by Google

animem Clodium extractum in via Appia occisum esse, anulumque etiam ei morienti extractum: deinde Milonem, cum sciret in Albano parvolum filium Clodii, venisse ad villam, et cum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret; vilicum et praeterea duos servos iugulasse; ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse interfectos; Miloni duos solos saucios factos esse: ob quae Milonem postero die duodecim servos, qui maxime operam navassent, manu misisse, populoque tributim singula milia aeris ad defendendos de se
13 rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, qui Hypsaeo summe studebat, quod fuerat eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur: Pompeium respondisse nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem aut consilio aut sententia interpellaturum. deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

14 Inter haec cum crebresceret rumor, Cn. Pompeium creari dictatorem oportere, neque aliter mala civitatis sedari posse, visum est optimatibus tutius esse eum consulem sine collega creari, et cum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam senatus consulto, Pompeius ab interrege Serv. Sulpicio V. Kal. Mart. mense intercalario consul
15 creatus est, statimque consulatum iniit. deinde post diem tertium de legibus novis ferendis rettulit: duas ex S. C. promulgavit, alteram de vi, qua nominatim caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit, alteram de ambitu, poena graviore et forma iudiciorum breviore: utraque enim lex prius testes dari, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari iubebat, ita ut duae horae ac-
16 cusatori, tres reo darentur. his legibus obsistere M. Caelius tribunus pl., studiosissimus Milonis, conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari: et cum pertinacius leges Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rem publicam defensurum. timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat: plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret timere se adven-
17 tum Milonis. dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur adligatum dixerat. postulaverat. ut femur nudaret; et ille sine mora tunicam

Digitized by Google

levarat. tum M. Cicero exclamaverat omnia illi similia crimina esse quae in Milonem dicerentur alia.

Deinde T. Munatius Plancus tribunus pl. produxerat in con- 18
tionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. is se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, cum Clodius occideretur, et ob id cum proclamassent, abreptos et per duos menses in villa Milonis praeclusos fuisse: eaque res seu vera seu falsa magnam invidiam Miloni contraxerat. itemque 19
Munatius et Pompeius tribuni pl. in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam Milonis servum caedes facientem deprehendisset. ille dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum et ad se perductum esse responderat. denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. sed postera die Caelius tribunus pl. et Q. Manilius Cumanus collega eius ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderant. haec, etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. inter primos et Q. Pompeius et C. Sallustius et 20
T. Munatius Plancus tribuni pl. inimicissimas contiones de Milone habebant, [in invidiam etiam de Cicerone, qui Milonem tanto studio defenderet:] eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam propter invisum patrocinium Ciceroni. postea Pompeius et Sallustius in suspicione 21
fuerunt redisse in gratiam cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit, Cn. Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem eius comparari vim vociferatus: Pompeiusque ob ea saepius querebatur fieri sibi quoque insidias et id palam, ac maiore manu se armabat. dicturum quoque 22
diem Ciceroni Plancus ostenderat, postea autem Q. Pompeius idem minitatus erat. tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompei suspicionibus, non periculi futuri metu, si dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, cum posset omne periculum suum et offensionem inimicae multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompei animum, si paullum ex studio defensionis remisisset.

Perlata deinde lege Pompei, in qua id quoque scriptum 23
erat, ut quaesitor suffragio populi ex eis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habita, creatusque est L. Domitius Ahēnobarbus quaesitor. album quoque iudicum, qui de ea re iudicarent, Pompeius tale proposuit, ut numquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. post 24
quod statim nova lege Milo postulatus est a duobus Appiis

Digitized by Google

Claudiis adulescentibus, eisdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab eisdem Appiis, et praeterea de vi a C. Cetsio et L. Cornificio, de sodaliciis a P. Fulvio Nerato. postulatus autem est et de sodaliciis et de ambitu ea spe, quod primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant nec postea respon-
25 surum. divinatio de ambitu accusatorum facta est quaesitore A. Torquato, atque ambo quaesitores, Torquatus et Domitius, pridie Nonas April. reum adesse iusserunt. quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit: ibi postulante pro eo M. Marcello obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret quam de vi iudicium esset perfectum. apud Domitium autem quaesitorem maior Appius postulavit a Milone servos exhiberi numero IV et L, et cum ille negaret eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum suorum
26 numero accusator quot vellet ederet. citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat, ut prius quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes [in diem posterum] iuberentur, ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur: dein rursus postera die sortitio iudicum fieret, unius et LXXX: qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, resque eodem die illo iudicaretur, prius autem, quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.
27 Primo die datus erat in Milonem testis C. Causinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, cum is occisus esset, dixit, atrocitatemque rei factae quam maxime potuit auxit. quem cum interrogare M. Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium imploraverant. sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium, perturbatusque erat eodem illo clamore: itaque Domitio promisit se postero die cum praesidio descensurum, idque
28 fecit. qua re territi Clodiani silentio verba testium per biduum audiri passi sunt. interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus et Milo ipse. multi ex eis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de eis, quae ibi facta erant: cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. virgines quoque Albanae dixerunt mulierem ignotam venisse ad se, quae Milonis mandatu

Digitized by Google

votum solveret, quod Clodius occisus esset. ultimae testimonium dixerunt Sempronia, Tuditani filia, socrus P. Clodii et uxor Fulvia, et fletu suo magno opere eos, qui astabant, commoverunt. dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elabi Milonem non pateretur, iudiciumque et dolorem suum ostenderet eumtibus ad tabellam ferendam. postero die, qui fuit iudicii summus a. d. VI. Id. 29
Aprilis, clausae fuerunt tota urbe tabernae, praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit, ipse pro aerario, ut pridie, consedit, saeptus delecta manu militum. sortitio deinde iudicum a primo die facta est: post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro potest. tum intra horam. secundam accusatores coeperunt dicere, Appius maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. usi sunt ex lege horis duabus.

Respondit eis unus M. Cicero: et cum quibusdam pla- 30
cuisset ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse — quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit, quasi egisset —, Ciceroni id non placuit, quod non, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. itaque cum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat — nam forte illa rixa commissa fuerat —, Cicero apprehendit et contra Clodium Miloni fecisse insidias disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum et forte occurrisse et ex rixa servorum ad caedem tandem perventum. notum tamen erat utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et sicut suspectum Milonem maior quam Clodii familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum quam Milonis fuerat. Cicero cum inciperet dicere, 31
exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. itaque non ea qua solitus erat constantia dixit. manet autem illa quoque excepta eius oratio. scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

(Huius orationis partes sunt hae: Exordio (§. 1—6) nimiam suam animi perturbationem excusat, quoniam militum aspectu oculi terreantur. I parte (7—23) adversariorum voces refutat, a. (7—11) qui negent intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur; b. (11—14) qui dicant senatum iudicasse caedem Clodii contra rem p. factam esse; c. (15—23) qui Cn. Pompeii rogationem secum facere clamitent. II parte (24—60) Milonem vim sibi illatam defendisse, III parte (61—91) bene de civitate meruisse demonstratur,

Digitized by Google

quod pestem rei p. sustulerit. Peroratione (92—105) iudicum misericordia imploratur et excitatur.)

32 Peracta utrimque causa singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites et tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. senatores condemnaverunt XII, absolverunt VI, equites condemnaverunt XIII, absolverunt IV, tribuni aerarii condemnaverunt XIII, absolverunt III. videbantur non ignorasse iudices inscio Milone initio volneratum esse Clodium, sed compererant, postquam volneratus esset, iussu Milonis occisum. fuerunt qui crederent M. Catonis sententia eum esse absolutum: nam et bene cum re publica actum esse morte P. Clodii non dissimulaverat, et studebat in petitione consulatus Miloni, et reo adfuerat — nominaverat quoque eum Cicero praesentem — et testatus erat audisse a M. Favonio, ante diem tertium quam caedes facta erat Clodium dixisse periturum esse eo triduo Milonem. sed Milonis quoque notam audaciam amoveri a re publica utile visum est. scire tamen nemo umquam potuit, utram sententiam tulisset; damnatum autem opera maxime Appii Claudii
33 pronuntiatum est. Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est. illa quoque lege accusator fuit eius Appius Claudius, et cum ei praemium lege daretur, negavit se eo uti. subscripserunt ei in ambitus iudicio P. Valerius Leo et Cn. Domitius, Cn. F. post paucos dies denuo Milo apud Favonium quaesitorem de sodaliciis damnatus est, accusante P. Fulvio Nerato, cui e lege praemium datum est. deinde apud L. Fabium quaesitorem iterum absens damnatus est de vi. accusavit L. Cornificius et Q. Patulcius. Milo in exsilium intra paucissimos dies profectus est. bona eius propter alieni aeris magnitudinem semuncia venierunt.

34 Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius, M. F., qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo. accusaverunt eum L. Cassius, L. Fulcinius, C. F., C. Valerius: defenderunt M. Cicero, M. Caelius, obtinueruntque ut una sententia absolveretur. condemnaverunt senatores X, absolverunt VIII; condemnaverunt equites Romani IX, absolverunt VIII; sed ex tribunis aerariis X absolverunt, VI damnaverunt, manifestumque odium Clodii saluti Saufeio fuit, cum eius vel peior causa quam Milonis fuisset, quod aperte dux fuerat expugnandae tabernae. repetitus deinde post paucos dies apud Consilium quaesitorem est lege Plautia de vi, subscriptione ea, quod loca publica occupasset et cum telo fuisset: nam dux fuerat operarum Milonis. accusaverunt C. Fidius, Cn. Apponius, Cn. F., M. Seius, Sex. F.: defenderunt M. Cicero, M. Terentius Varro Gibba. ab-

Digitized by Google

solutus est sententiis plenius quam prius: graves habuit XIX, absolutorias II et XXX; sed e contrario hoc a priore iudicio accidit: equites enim ac senatores eum absolverunt, tribuni aerarii damnaverunt.

Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, accusantibus C. Caesennio Philone, M. Aufidio, defendente T. Flacconio, magno consensu damnatus est, sententiis VI et XL: absolutorias quinque omnino habuit, duas senatorum, tres equitum. multi praeterea et praesentes et, cum citati non respondissent, damnati sunt, ex quibus maxima pars fuit Clodianorum. — 35

Etsi vereor, iudices, ne turpe sit pro fortissimo 1
viro dicere incipientem timere minimeque deceat, cum T. Annius ipse magis de rei publicae salute quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem adferre non posse, tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui quocumque inciderunt, consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum requirunt. non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus; non illa praesidia, quae pro 2
templis omnibus cernitis, etsi contra vim conlocata sunt, non adferunt tamen oratori aliquid, ut in fore et in iudicio, quamquam praesidiis salutaribus et necessariis saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse oratori locum: sed me recreat et reficit Cn. Pompei, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere, nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. quam ob rem illa arma, centuriones, 3
cohortes non periculum nobis, sed praesidium denuntiant, neque solum ut quieto, sed etiam ut magno animo simus hortantur, neque auxilium modo defensioni meae, verum etiam silentium pollicentur.

Digitized by Google

reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentis, unde aliqua fori pars aspici potest, et huius exitum iudicii exspectantis videtis, non cum virtuti Milonis favet tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesterna etiam contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent quid iudicaretis: quorum clamor, si qui forte fuerit, admonere vos debebit, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximos prae vestra salute neglexit.

4 quam ob rem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. nam si umquam de bonis et fortibus viris, si umquam de bene meritis civibus potestas [vobis] iudicandi fuit, si denique umquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua studia erga fortis et bonos civis, quae voltu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent, hoc profecto tempore eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus, an diu vexati a perditissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiam-

5 que recreemur. quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius, quid magis sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest, qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum carere non possumus? equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia semper pro bonis contra improbos senserat, in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, numquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo salutem exstinguendam, sed etiam

Digitized by Google

gloriam per talis viros infringendam. quamquam in 6
hac causa, iudices, T. Annii tribunatu rebusque
omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius
criminis defensionem non abutemur. nisi oculis vi-
deritis insidias Miloni a Clodio factas, nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praeclara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius quam populi Romani felicitati adsignetis. sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint, tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, ab inimicorum audacia telisque vitam ut impune liceat defendere.

Sed ante quam ad eam orationem venio, quae 7
est propria vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in senatu ab inimicis saepe iactata sunt et in contione ab improbis et paulo ante ab accusatoribus, ut omni errore sublato rem plane, quae veniat in iudicium, videre possitis. negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. in qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen populi Romani comitiis liberatus est, cum sua manu sororem esse interfectam fateretur. an est quisquam qui hoc 8
ignoret, cum de homine occiso quaeratur, aut negari solere omnino esse factum aut recte et iure factum esse defendi? nisi vero existimatis dementem P. Africanum fuisse, qui cum a C. Carbone, tribuno plebis, seditiose in contione interrogaretur quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit iure caesum videri. neque enim posset aut Ahala ille Servilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut me consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos civis interfici nefas esset. itaque hoc, iudices, non sine

Digitized by Google

causa etiam fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum, qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis hominum sententiis non solum divina, sed etiam sapientissimae deae sententia liberatum. quodsi duodecim tabulae nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defenderet, interfici impune voluerunt, quis est qui, quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet, cum videat aliquando gladium nobis ad hominem occidendum ab ipsis porrigi legibus? atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam necessarium, cum vi vis inlata defenditur. pudicitiam cum eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propinquus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim adferebat; facere enim probus adulescens periculose quam perpeti turpiter maluit; atque hunc ille summus vir scelere solutum periculo liberavit. insidiatori vero et latroni quae potest inferri iniusta nex? quid comitatus nostri, quid gladii volunt? quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret. est igitur haec, iudices, non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa adripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus, ut, si vita nostra in aliquas insidias, si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis; silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, cum ei, qui exspectare velit, ante iniusta poena luenda sit quam iusta repetenda. etsi persapienter et quodam modo tacite dat ipsa lex potestatem defendendi, quae non modo hominem occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat, ut, cum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur. quapropter hoc

Digitized by Google

maneat in causa, iudices; non enim dubito quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem iure interfici posse.

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime 12
dicitur, caedem, in qua P. Clodius occisus est, senatum iudicasse contra rem publicam esse factam. illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. quotiens enim est illa causa a nobis acta in senatu! quibus adsensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! quando quidem frequentissimo senatu quattuor aut summum quinque sunt inventi qui Milonis causam non probarent? declarant huius ambusti tribuni plebis illae intermortuae contiones, quibus cotidie meam potentiam invidiose criminabatur, cum diceret senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem decernere; quae quidem si potentia est appellanda potius quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia, appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. hanc 13
vero quaestionem, etsi non est iniqua, numquam tamen senatus constituendam putavit; erant enim leges, erant quaestiones vel de caede vel de vi, nec tantum maerorem ac luctum senatui mors P. Clodii adferebat, ut nova quaestio constitueretur; cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? quia nulla vis umquam est in libera civitate suscepta inter civis non contra rem publicam. non enim est illa 14
defensio contra vim umquam optanda, sed nonnum-

Digitized by Google

quam est necessaria: nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Gaius, aut quo arma Saturnini, etiamsi e re publica oppressa sunt, rem publicam tamen non volnerarunt. itaque ego ipse decrevi, cum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse, sed, cum inessent in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. quodsi per furiosum illum tribunum senatui quod sentiebat perficere licuisset, novam quaestionem nullam haberemus; decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodo extra ordinem, quaereretur. divisa sententia est postulante nescio quo: nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. sic reliqua auctoritas senatus empta intercessione sublata est.

15 At enim Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit: tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. quid ergo tulit? nempe ut quaereretur. quid porro quaerendum est? factumne sit? at constat. a quo? at paret. vidit igitur etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse. quod nisi vidisset posse absolvi eum, qui fateretur, cum videret nos fateri, neque quaeri umquam iussisset nec vobis tam hanc salutarem in iudicando litteram quam illam tristem dedisset. mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuisse videtur quid vos in iudicando spectare oporteret. nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum
16 putavit. iam illud ipse dicet profecto, quod sua sponte fecit, Publione Clodio tribuendum putarit an tempori. domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator atque illis quidem temporibus paene patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est: nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio

Digitized by Google

decreta a senatu est. quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, cum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset inlata! quis tum non gemuit? quis non arsit dolore, quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem? num igitur ulla quaestio de Africani morte lata est? certe nulla. quid ita? quia non alio fa- 17
cinore clari homines, alio obscuri necantur. intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum: mors quidem inlata per scelus isdem et poenis teneatur et legibus; nisi forte magis erit parricida, si qui consularem patrem quam si quis humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus: hoc enim ab istis saepe dicitur, proinde quasi Appius ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posteri latrocinarentur. ita- 18
que in eadem ista Appia via cum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat: nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat! quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis et parricidae sanguine imbuta est. sed quid ego illa commemoro? comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum conlocarat; extorta est ei confitenti sica de manibus; caruit foro postea Pompeius, caruit senatu, caruit publico; ianua se ac parietibus, non iure legum iudiciorumque texit. num 19
quae rogatio lata, num quae nova quaestio decreta est? atqui si res, si vir, si tempus ullum dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt. insidiator erat in foro conlocatus atque in vestibulo ipso senatus; ei viro autem mors parabatur, cuius

Digitized by Google

in vita nitebatur salus civitatis; eo porro rei publicae tempore, quo, si unus ille occidisset, non haec solum civitas, sed gentes omnes concidissent. nisi vero quia perfecta res non est, non fuit punienda, proinde quasi exitus rerum, non hominum consilia legibus vindicentur. minus dolendum fuit re non perfecta, sed puniendum certe nihilo minus. quotiens ego ipse, iudices, ex P. Clodii telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex quibus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servasset, quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? sed stulti sumus qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet ipsos cum P. Clodio conferre audeamus; tolerabilia fuerunt illa, P. Clodii mortem aequo animo ferre nemo potest. luget senatus, maeret equester ordo, tota civitas confecta senio est, squalent municipia, adflictantur coloniae, agri denique ipsi tam beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant. non fuit ea causa, iudices, profecto, non fuit cur sibi censeret Pompeius quaestionem ferendam, sed homo sapiens atque alta et divina quadam mente praeditus multa vidit: fuisse illum sibi inimicum, familiarem Milonem; in communi omnium laetitia si etiam ipse gauderet, timuit ne videretur infirmior fides reconciliatae gratiae; multa etiam alia vidit, sed illud maxime, quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter iudicaturos. itaque delegit ex florentissimis ordinibus ipsa lumina, neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudicibus legendis amicos meos; neque enim hoc cogitavit vir iustissimus, neque in bonis viris legendis id adsequi potuisset, etiamsi cupisset. non enim mea gratia familiaritatibus continetur, quae late patere non possunt, propterea quod consuetudines victus non possunt esse cum multis; sed, si quid possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis: ex quibus ille cum optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur,

Digitized by Google

non potuit legere non studiosos mei. quod vero te, 22
L. Domiti, huic quaestioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud nisi iustitiam gravitatem, humanitatem fidem. tulit ut consularem necesse esset, credo, quod principum munus esse ducebat resistere et levitati multitudinis et perditorum temeritati. ex consularibus te creavit potissimum: dederas enim quam contemneres popularis insanias iam ab adulescentia documenta maxima.

Quamobrem, iudices, ut aliquando ad causam 23
crimenque veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata, neque de causa nostra quicquam aliter ac nos vellemus a senatu iudicatum est, et lator ipse legis cum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit et ei lecti iudices isque praepositus *est* quaestioni, qui haec iuste sapienterque disceptet, reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud debeatis nisi uter utri insidias fecerit. quod quo facilius argumentis perspicere possitis, rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso, diligenter attendite.

P. Clodius cum statuisset omni scelere in prae- 24
tura vexare rem publicam videretque ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos mensis praeturam gerere posset, qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paulum conlegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rem publicam quaereret, subito reliquit annum suum seseque in annum proximum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rem publicam, plenum annum atque integrum. occurrebat ei mancam ac debilem prae- 25
turam futuram suam consule Milone; eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. contulit se ad eius competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitis illis gubernaret,

Digitized by Google

tota ut comitia suis, ut dictitabat, umeris sustineret; convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam dilectu perditissimorum civium conscribebat. quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani saepe esse declaratum, palam agere coepit et aperte dicere occi-
26 dendum Milonem. servos agrestis et barbaros, quibus silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Apennino deduxerat, quos videbatis. res erat minime obscura: etenim palam dictitabat consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse. significavit hoc saepe in senatu, dixit in contione; quin etiam M. Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo qua spe fureret Milone vivo, respondit triduo illum aut summum quadriduo esse periturum: quam vocem eius
27 ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. interim cum sciret Clodius — neque enim erat difficile scire — iter sollemne, legitimum, necessarium ante diem XIII Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, [quod erat dictator Lanuvii Milo,] Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias conlocaret; atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret, quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset,
28 numquam reliquisset. Milo autem cum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est, dein profectus id temporis, cum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. obviam fit ei Clodius, expeditus, in equo, nulla raeda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus ut solebat,

Digitized by Google

sine uxore, quod numquam fere: cum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset, cum uxore veheretur in raeda, paenulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque comitatu. fit obviam Clodio ante fundum eius 29 hora fere undecima aut non multo secus. statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum, adversi raedarium occidunt: cum autem hic de raeda reiecta paenula desiluisset seque acri animo defenderet, illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis, partim recurrere ad raedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, cum ad raedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi Milonis — dicam enim aperte non derivandi criminis causa, sed ut factum est — nec imperante nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset.

Haec, sicuti exposui, ita gesta sunt, iudices: in- 30 sidiator superatus est, vi victa vis vel potius oppressa virtute audacia est. nihil dico quid res publica consecuta sit, nihil quid vos, nihil quid omnes boni: nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit quin una rem publicam vosque servaret. si id iure fieri non potuit, nihil habeo quod defendam; sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam beluis natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent, non potestis hoc facinus improbum iudicare quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. quod si ita putasset, 31

Digitized by Google

certe optabilius Miloni fuit dare iugulum P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. sin hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit, occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. insidias factas esse constat, et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab utro factae sint incertum est: de hoc igitur latum est ut quaereretur. ita et senatus rem, non hominem notavit, et Pompeius de iure, non de facto quaestionem tulit. num quid igitur aliud in iudicium venit nisi uter utri insidias fecerit? profecto nihil: si hic illi, ut ne sit impune; si ille huic, ut scelere solvamur.

32 Quonam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria belua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. itaque illud Cassianum, 'cui bono fuerit,' in his personis valeat, etsi boni nullo emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo. atqui Milone interfecto Clodius haec adsequebatur, non modo ut praetor esset non eo consule, quo sceleris nihil facere posset, sed etiam ut eis consulibus praetor esset, quibus si non adiuvantibus, at coniventibus certe speraret posse se eludere in illis suis cogitatis furoribus: cuius illi conatus, ut ipse ratiocinabatur, nec cuperent reprimere, si possent, cum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si vellent, fortasse vix possent frangere hominis scele-
33 ratissimi conroboratam iam vetustate audaciam. an vero, iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini, vestrae peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone versantur, quas ille leges, si leges nominandae sunt ac non faces urbis, pestes rei publicae, fuerit impositurus nobis

Digitized by Google

omnibus atque inusturus? exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palladium sustulisse, ut praeclarum videlicet munus atque instrumentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo arbitrio tribunatum gereret, deferre posses. * * * an huius ille legis, quam Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset vivo Milone, non dicam consule? de nostrum omnium — non audeo totum dicere. videte quid ea vitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est. et aspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, cum omnibus omnia minabatur. movet me quippe lumen curiae! quid? tu me tibi iratum, Sexte, putas, cuius inimicissimum multo crudelius etiam punitus es, quam erat humanitatis meae postulare? tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustilatum nocturnis canibus dilaniandum reliquisti. qua re, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare non possum, irasci certe non debeo * *.

34 Audistis, iudices, quantum Clodii interfuerit occidi Milonem: convertite animos nunc vicissim ad Milonem. quid Milonis intererat interfici Clodium? quid erat cur Milo non dicam admitteret, sed optaret? 'obstabat in spe consulatus Miloni Clodius.' at eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur quam Clodio. valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam, sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. quis enim erat civium qui sibi solutam P. Clodii praeturam sine maximo rerum novarum

Digitized by Google

metu proponeret? solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. eum Milonem unum esse cum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam liberare? at nunc, Clodio remoto, nasitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quae cotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique temptari coeptus est. non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodii
35 mors Miloni. 'at valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, punitor doloris sui.' quid? si haec, non dico maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc, quid voltis amplius? quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiem suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnis improbos odimus? ille erat ut odisset primum defensorem salutis meae, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremo etiam accusatorem suum; reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

36 Reliquum est ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat, hunc autem haec eadem coarguat. 'nihil per vim umquam Clodius, omnia per vim Milo.' quid? ego, iudices, cum maerentibus vobis urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiciendi? diem mihi, credo, dixerat, multam inrogarat, actionem perduel-

Digitized by Google

lionis intenderat, et mihi videlicet in causa aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis consiliis periculisque servatos, pro me obici nolui. vidi enim, 37
vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, cum mihi adesset: qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc cum esset una, ita est mulcatus, ut vitam amiserit. itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? haec intentata nobis est, huic ego vos obici pro me non sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam Appiam, monimentum sui nominis, nece Papirii cruentavit, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me; nuper quidem, ut scitis, me ad regiam paene confecit. quid simile Milonis? cuius vis omnis 38
haec semper fuit, ne P. Clodius cum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. quem si interficere voluisset, quantae quotiens occasiones, quam praeclarae fuerunt! potuitne, cum domum ac deos penatis suos illo oppugnante defenderet, iure se ulcisci? potuitne civi egregio et viro fortissimo, P. Sestio, conlega suo, volnerato? potuitne Q. Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne L. Caecilii, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, cum est lata lex de me, cum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam libens agnovisset, ut, etiam si id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? At quod erat tempus? clarissimus 39
et fortissimus consul inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus publici consensus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni plebei, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pom-

Digitized by Google

peius, auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus [omnis] de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus; qui cum de me decretum Capuae fecisset, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurreret; omnium denique in illum odia civium ardebant desiderio mei, quem qui tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis
40 cogitaretur. tamen se Milo continuit et P. Clodium in iudicium bis, ad vim numquam vocavit. quid? privato Milone et reo ad populum accusante P. Clodio, cum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est, quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? nuper vero cum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset gravissimamque adulescens nobilissimus rei publicae partem fortissime suscepisset, atque illam beluam, iudicii laqueos declinantem, iam inretitam teneret, qui locus, quod tempus illud, di immortales, fuit! cum se ille fugiens in scalarum tenebris abdidisset, magnum Miloni fuit conficere illam pestem nulla sua invidia, M. vero Antonii maxima gloria?
41 quid? comitiis in campo quotiens potestas fuit! cum ille in saepta ruisset, gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, dein subito voltu Milonis perterritus fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet.

Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querella? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, periculo
42 capitis non dubitavit occidere? praesertim, iudices, cum honoris amplissimi contentio et dies comitiorum subesset, quo quidem tempore — scio enim quam timida sit ambitio quantaque et quam sollicita sit cupiditas consulatus — omnia, non modo quae re-

Digitized by Google

prehendi palam, sed etiam obscure quae cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam, falsam, levem perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. nihil est enim tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte factis saepe fastidiunt. hunc igitur diem campi speratum 43 atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? quam hoc non credibile in hoc! quam idem in Clodio non dubitandum, cum se ille interfecto Milone regnaturum putaret! quid? quod caput est, audaciae, iudices, quis ignorat maximam inlecebram esse peccandi impunitatis spem? in utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret?

Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? 44 te, Q. Petili, appello, optimum et fortissimum civem; te, M. Cato, testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. vos ex M. Favonio audistis Clodium sibi dixisse et audistis vivo Clodio periturum Milonem triduo. post diem tertium gesta res est quam dixerat. cum ille non dubitarit aperire quid cogitaret, vos potestis dubitare quid fecerit? quem ad 45 modum igitur eum dies non fefellit? dixi equidem modo: dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat; vidit necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso quo est profectus die: itaque antevertit. at quo die? quo, ut ante dixi, fuit insanissima contio ab ipsius mercennario tribuno plebis concitata: quem diem ille, quam contionem, quos clamores, nisi ad cogitatum facinus adproperaret, numquam reliquisset. ergo illi ne causa quidem

Digitized by Google

itineris, etiam causa manendi; Miloni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed etiam necessitas fuit. quid? si, ut ille scivit, Milonem fore eo die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem
46 potuit? primum quaero qui id scire potuerit, quod vos idem in Clodio quaerere non potestis. ut enim neminem alium nisi T. Patinam, familiarissimum suum, rogasset, scire potuit illo ipso die Lanuvii a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse; sed erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset [omnes scilicet Lanuvini.] Milo de Clodii reditu unde quaesivit? quaesierit sane — videte quid vobis largiar —, servum etiam, ut Q. Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. legite testimonia testium vestrorum: dixit C. Causinius Schola, Interamnanus, familiarissimus et idem comes Clodii, cuius iam pridem testimonio Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito ei esse nuntiatum Cyrum architectum esse mortuum, itaque repente Romam constituisse proficisci. dixit hoc comes item P. Clodii, C.
47 Clodius. videte, iudices, quantae res his testimoniis sint confectae. primum certe liberatur Milo non eo consilio profectus esse, ut insidiaretur in via Clodio: quippe; si ille obvius ei futurus omnino non erat. deinde — non enim video cur non meum quoque agam negotium — scitis, iudices, fuisse qui in hac rogatione suadenda dicerent Milonis manu caedem esse factam, consilio vero maioris alicuius: me videlicet latronem ac sicarium abiecti homines et perditi describebant. iacent suis testibus his qui Clodium negant eo die Romam, nisi de Cyro audisset, fuisse rediturum: respiravi, liberatus sum; non vereor ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id cogitasse.
48 nunc persequar cetera. nam occurrit illud: 'igitur ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in Albano mansurus.' si quidem exiturus ad caedem

Digitized by Google

e villa non fuisset. video enim illum, qui dicatur de Cyri morte nuntiasse, non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. nam quid de Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat morientem? una fui, testamentum simul obsignavi cum Clodio; testamentum autem palam fecerat et illum heredem et me scripserat. quem pridie hora tertia animam efflantem reliquisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nuntiabatur? age, sit ita 49 factum: quae causa cur Romam properaret? cur in noctem se coniceret? quid adferebat festinationis, quod heres erat? primum erat nihil cur properato opus esset, quid tandem erat quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie Romam mane venisset? atque ut illi nocturnus ad urbem adventus vitandus potius quam expetendus fuit, sic Miloni, cum insidiator esset, si illum ad urbem nocte accessurum sciebat, subsidendum atque exspectandum fuit. nemo ei neganti non credidisset, quem esse 50 omnes salvum etiam confitentem volunt. sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator et receptor locus, tum neque muta solitudo indicasset neque caeca nox ostendisset Milonem; deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam timentes in suspicionem caderent, tota denique rea citaretur Etruria. atque illo die certe 51 Aricia rediens devertit Clodius ad Albanam: quod ut sciret Milo illum Ariciae fuisse, suspicari tamen debuit eum, etiam si Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec eo in loco subsedit, quo ille noctu venturus esset?

Video adhuc constare, iudices, omnia: Miloni etiam utile fuisse Clodium vivere, illi ad ea, quae 52 concupierat, optatissimum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbissimum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda,

Digitized by Google

huius tantum in repellenda; mortem ab illo denuntiatam Miloni et praedictam palam, nihil unquam auditum ex Milone; profectionis huius diem illi notum, reditus illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc prae se tulisse illo die Roma exiturum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope urbem exspectandam, illi, etiam si hunc non timeret, tamen accessum ad urbem nocturnum fuisse metuendum.

53 Videamus nunc id, quod caput est, locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. id vero, iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructiones facile hominum mille versabantur valentium, edito adversarii atque excelso loco superiorem se fore putarat Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? an in eo loco est potius exspectatus ab eo, qui ipsius loci spe faceret impetum cogitarat? res loquitur ipsa, iudices, quae
54 semper valet plurimum. si haec non gesta audiretis, sed picta videretis, tamen appareret uter esset insidiator, uter nihil cogitaret mali, cum alter veheretur in raeda paenulatus, una sederet uxor — quid horum non impeditissimum? vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, cum paenula inretitus, raeda impeditus, uxore paene constrictus esset? — videte nunc illum, primum egredientem e villa subito: cur? vesperi: quid necesse est? tarde: qui convenit, praesertim id temporis? devertit in villam Pompei: Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. villam ut perspiceret? miliens in ea fuerat. quid ergo erat? morae et tergiversationes: dum hic veniret, locum relin-
55 quere noluit. age nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis comparate. semper ille antea cum uxore, tum sine ea; numquam nisi in raeda, tum in equo;

Digitized by Google

comites Graeculi, quocumque ibat, etiam cum in castra Etrusca properabat, tum nugarum in comitatu nihil. Milo, qui numquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges; ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. cur igitur victus est? quia non semper viator a latrone, nonnumquam etiam latro a viatore occiditur; quia, quamquam paratus in imparatos [Clodius], tamen mulier inciderat in viros. nec vero sic erat 56 umquam non paratus Milo, contra illum ut non satis fere esset paratus. semper [ille] et quantum interesset P. Clodii se perire et quanto illi odio esset et quantum ille auderet cogitabat; quam ob rem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, numquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiciebat. adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exsultantem evertit et perculit ab abiecto; adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantis cum incidisset, haesit in eis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur eos 57 manu misit? metuebat scilicet ne indicaretur, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur occisum esse a servis Milonis in Appia via P. Clodium confiteri. quid opus est tortore? quid quaeris? occideritne? occidit. iure an iniuria? nihil ad tortorem: facti enim in eculeo quaestio est, iuris in iudicio. quod igitur in causa quaerendum est, id agamus hic; quod tormentis invenire vis, id fatemur. manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis adfecerit praemiis, nescis inimici factum reprehendere. dixit enim hic idem, qui omnia 58 semper constanter et fortiter, M. Cato, et dixit in

Digitized by Google

turbulenta contione, quae tamen huius auctoritate placata est, non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? etsi id quidem non tanti est, quam quod propter eosdem non sanguine et volneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. quos nisi manu misisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. hic vero nihil habet in his malis quod minus moleste ferat, quam, etiam si quid ipsi accidat, esse tamen illis meritum praemium persolu-
59 tum. sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in atrio Libertatis. quibusnam de servis? 'rogas? de P. Clodii.' quis eos postulavit? 'Appius.' quis produxit? 'Appius.' unde? 'ab Appio.' di boni! quid potest agi severius? de servis nulla lege quaestio est in dominum nisi de incestu, ut fuit in Clodium. proxime deos accessit Clodius, propius quam tum, cum ad ipsos penetrarat, cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur. sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt, non quin posset verum inveniri, sed quia videbatur indignum esse et domini morte ipsa tristius: in reum de servo accusatoris cum
60 quaeritur, verum inveniri potest? age vero, quae erat aut qualis quaestio? 'heus tu Rufio' verbi causa, 'cave sis mentiaris: Clodius insidias fecit Miloni?' 'fecit.' 'certa crux.' 'nullas fecit.' 'sperata libertas.' quid hac quaestione certius? subito abrepti in quaestionem separantur tamen a ceteris et in arcas coniciuntur, ne quis cum eis conloqui possit: hi centum dies penes accusatorem cum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. quid hac quaestione dici potest integrius, quid incorruptius?

61 Quodsi nondum satis cernitis, cum res ipsa tot

Digitized by Google

tam claris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse, recordamini, per deos immortalis, quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui voltus, quae oratio. neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit, neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis, neque his tantum, verum etiam eius potestati, cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat: cui numquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem, ut neque timeant qui nihil commiserint et poenam semper ante oculos versari putent qui peccarint. neque vero sine ratione certa causa Milonis semper 62
a senatu probata est; videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. an vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum? negabant eum Romam esse rediturum. sive enim illud animo irato ac percito 63
fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, cum sanguine inimici explesset odium suum; sive etiam illius morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum quin, cum suo periculo salutem populo Romano attulisset, cederet aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, vobis haec fruenda relinqueret, quae ipse servasset. multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: 'erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet.' miseros inter-

Digitized by Google

dum civis optime de re publica meritos, in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur,
64 sed etiam nefarias suspicantur! ergo illa falsa fuerunt, quae certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere. quid? quae postea sunt in eum congesta, quae quemvis etiam mediocrium delictorum conscientia perculissent, ut sustinuit, di immortales! sustinuit? immo vero ut contempsit ac pro nihilo putavit, quae neque maximo animo nocens neque innocens nisi fortissimus vir neglegere potuisset! scutorum, gladiorum, fraenorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant in quo Miloni conducta non esset domus; arma in villam Ocriculanam devecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum: haec non delata solum, sed paene credita, nec ante repudiata sunt quam quaesita.

65 Laudabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompei, sed dicam, ut sentio, iudices. nimis multa audire coguntur neque aliter facere possunt ei, quibus tota commissa est res publica. quin etiam fuit audiendus popa Licinius nescio qui de circo maximo, servos Milonis apud se ebrios factos sibi confessos esse de interficiendo Pompeio coniurasse, dein postea se gladio percussum esse ab uno de illis, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit: arcessor in primis; de amicorum sententia rem defert ad senatum. non poteram in illius mei patriaeque custodis tanta suspicione non metu exanimari, sed mirabar tamen credi popae, confessionem servorum audiri, volnus in latere, quod acu punctum videretur, pro
66 ictu gladiatoris probari. verum, ut intellego, cavebat magis Pompeius quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnia, ne vos aliquid timeretis. oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi

Digitized by Google

viri, per multas noctis horas nuntiabatur: nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari; diligentiam tota re publica suscepta nimiam nullam putabam. frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est qui Milonem cum telo esse diceret: nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vita talis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente res ipsa loqueretur. omnia falsa atque insidiose ficta 67
comperta sunt. verum tamen si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei — te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire possis — tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare aut molitum aliquando aliquid putas, si Italiae dilectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitarunt, si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est, atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt, magna in hoc certe vis et incredibilis animus et non unius viri vires atque opes iudicantur, si quidem in hunc unum et praestantissimus dux electus et tota res publica armata est. sed quis non intellegit omnis 68
tibi rei publicae partis aegras et labantis, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? quodsi locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem umquam hominem homini cariorem fuisse quam te sibi; nullum se umquam periculum pro tua dignitate fugisse, cum ipsa illa taeterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse; tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae; duos se habere semper amicissimos sperasse,

Digitized by Google

te tuo beneficio, me suo. quae si non probaret, si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset, si denique Italia a dilectu, urbs ab armis sine Milonis clade numquam esset conquietura, ne iste haud dubitans cessisset patria, is qui ita natus est et ita consuevit; te, Magne, tamen
69 antestaretur, quod nunc etiam facit. vide quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicis, quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. erit, erit illud profecto tempus et inlucescet aliquando ille dies, cum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum, qui quam crebro accidat experti scire debemus, et amicissimi benevolentiam et gravissimi hominis fidem et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem
70 animi desideres. quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, cum senatus ei commiserit ut videret ne quid res publica detrimenti caperet, quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt etiam nullis armis datis, hunc exercitu, hunc dilectu dato, iudicium exspectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem: qui legem tulit qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes con-
71 fitentur, liceret. quod vero in illo loco atque illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat se non terrorem inferre vobis — quid enim minus illo dignum quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more maiorum et suo iure posset? —, sed praesidio esse, ut intellegatis contra hesternam illam contionem licere vobis quod sentiatis libere iudicare.

72 Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet,

Digitized by Google

nec tam sum demens tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut nesciam quid de morte Clodii sentiatis. de qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare ac mentiri gloriose liceret: 'occidi, occidi, non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis ampleeti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni appetendi; non Ti. Gracchum, qui conlegae magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria, sed eum — auderet enim dicere, cum patriam periculo suo liberasset —, cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae comprehenderunt; eum, cuius supplicio se- 73
natus sollemnis religiones expiandas saepe censuit; eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit comperisse; eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarant, servorum armis exterminavit; eum, qui regna dedit ademit, orbem terrarum quibuscum voluit partitus est; eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil umquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine; eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensionis tabulis publicis impressam exstingueret; eum denique, cui iam nulla 74
lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini, qui non calumnia litium, non iniustis vindiciis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solum Etruscos — eos enim penitus contempserat —, sed hunc P. Varium, fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est, qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat, qui Ianiculo et Al-

Digitized by Google

pibus spem possessionum terminarat suarum, qui cum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, repente lintribus in eam insulam materiem, calcem, caementa, arma convexit dominoque trans ripam inspectante non dubitavit exstruere aedificium
75 in alieno; qui huic T. Furfanio, cui viro! di immortales! — quid enim ego de muliercula Scantia, quid de adulescente P. Apinio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent —; sed ausum esse Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius inlaturum, qua invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret,
76 sed omni aditu et limine.' quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur, etsi aequabiliter in rem publicam in privatos, in longinquos in propinquos, in alienos in suos inruebat, sed nescio quo modo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia: quae vero aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? imperium ille si nactus esset, omitto socios, exteras nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias dico? a liberis, me dius fidius, et a coniugibus vestris numquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. fingi haec putatis, quae patent, quae nota sunt omnibus, quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque
77 privatas omnium possideret? quam ob rem si cruentum gladium tenens clamaret T. Annius: 'adeste quaeso, atque audite, cives: P. Clodium interfeci,

Digitized by Google

eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris reppuli, per me ut unum ius aequitas, leges libertas, pudor pudicitia in civitate maneret, esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas! nunc enim quis est qui non probet, qui non laudet, qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnis adfecisse et dicat et sentiat? non queo vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint iudicare: multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. mandate hoc 78 memoriae, iudices: spero multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros: in eis singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. in spem maximam et, quemadmodum confido, verissimam sumus adducti, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. num quis est igitur tam demens qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur? quid? ea, quae tenetis privata atque vestra, dominante homine furioso quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

Non timeo, iudices, ne odio inimicitiarum mearum inflammatus libentius haec in illum evomere videar quam verius. etsi enim praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit. quin sic 79 attendite, iudices: nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. fingite animis — liberae sunt enim nostrae cogitationes et quae volunt sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus —, fingite igitur cogi-

Digitized by Google

tatione imaginem huius condicionis meae: si possim efficere ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit — quid voltu extimuistis? quonam modo ille vos vivus adficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum, si is, inquam, potuisset aut quaestionem de morte P. Clodii ferre aut ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non fecisset. eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis, et de eius nece lata quaestio est, qui si lege eadem reviviscere posset, lata lex numquam esset. huius ergo interfector si esset, in confitendo ab eisne poenam timeret, quos
80 liberavisset? Graeci homines deorum honores tribuunt eis viris, qui tyrannos necaverunt: quae ego vidi Athenis! quae aliis in urbibus Graeciae! quas res divinas talibus institutas viris! quos cantus, quae carmina! prope ad immortalitatis religionem et memoriam consecrantur: vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis adficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libenter, fecisse se libertatis omnium causa, quod esset ei non confitendum modo, verum etiam prae-
81 dicandum. etenim si id non negat, ex quo nihil petit nisi ut ignoscatur, dubitaret id fateri, ex quo etiam praemia laudis essent petenda? — nisi vero gratius putat esse vobis sui se capitis quam vestri defensorem fuisse — cum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores adsequeretur amplissimos. si factum vobis non probaretur — quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari? — sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet

Digitized by Google

ex ingrata civitate. nam quid esset ingratius quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter quem ceteri laetarentur? quamquam hoc animo semper omnes 82
fuimus in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus; nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, cum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id quod conabar sine maximis dimicationibus meis me esse ausurum arbitrarer? quae mulier sceleratum ac perniciosum civem interficere non auderet, si periculum non timeret? proposita invidia, morte, poena qui nihilo segnius rem publicam defendit, is vir vere putandus est; populi grati est praemiis adficere bene meritos de re publica civis, viri fortis ne suppliciis quidem moveri ut fortiter fecisse paeniteat. quam 83
ob rem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi, et, si grata res publica esset, laetaretur; si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani et vestra felicitas et di immortales sibi deberi putant. nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum, quem neque imperii nostri magnitudo neque sol ille nec caeli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent neque, id quod maximum est, maiorum sapientia, qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis, suis posteris, prodiderunt. est, est profecto 84
illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam quod vigeat et sentiat, non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu: nisi forte idcirco non putant, quia non apparet nec cernitur, proinde quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus

Digitized by Google

ac dicimus, videre aut plane qualis aut ubi sit sentire possimus. ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibilis huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac sustulit, cui primum mentem iniecit, ut vi inritare ferroque lacessere fortissimum virum auderet vinceretur que ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam.
85 non est humano consilio, ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta: religiones me hercule ipsae, quae illam beluam cadere viderunt, commosse se videntur et ius in illo suum retinuisse. vos enim iam, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor, vosque, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales, quas ille praeceps amentia caesis prostratisque sanctissimis lucis substructionum insanis molibus oppresserat; vestrae tum irae, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit, quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finisque saepe omni nefario stupro et scelere maculatat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illae, vobis vestro in conspectu serae, sed iustae tamen et debi-
86 tae poenae solutae sunt. nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, ut ante ipsum sacrarium Bonae deae, quod est in fundo T. Sergii Galli, in primis honesti et ornati adulescentis, ante ipsam, inquam, Bonam deam, cum proelium commisisset, primum illud volnus acciperet, quo taeterrimam mortem obiret, ut non absolutus iudicio illo nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. nec vero non eadem ira deorum hanc eius satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui cedere inimici etiam solent, amburetur abiectus. non fuisse credo fas clarissimo-

Digitized by Google

rum virorum formas illi taeterrimo parricidae aliquid decoris adferre, neque ullo in loco potius mortem eius lacerari quam in quo esset vita damnata. dura, 87
me dius fidius, mihi iam Fortuna populi Romani et crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur. polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta rescinderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedis effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat; instabat, urgebat; capere eius amentiam civitas, Italia, provinciae, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno suum fore putaret. obstabat eius 88
cogitationibus nemo praeter Milonem; illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos in meo casu contempserat: Milo unus urgebat. hic di immortales, ut supra dixi, mentem illi perdito ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias: aliter perire pestis illa non potuit; numquam illum res publica suo iure esset ulta. senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset: ne cum solebat quidem id facere, in privato eodem hoc aliquid profecerat. an consules in praetore coër- 89
cendo fortes fuissent? primum Milone occiso habuisset suos consules; deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem consularem crudelissime vexatum esse meminisset? oppressisset omnia, possideret, teneret; lege nova quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis,

Digitized by Google

servos nostros libertos suos fecisset; postremo, nisi eum di immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occi-
90 dere, hodie rem publicam nullam haberetis. an ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa atque ipsa moenia stare eo vivo tam diu et consulatum eius exspectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus uno ex suis satellitibus [Sex. Clodio] duce curiam incenderit? quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari, neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno, qui cum tantum ausus sit ustor pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus? in curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incen-
91 deret, quam vivus everterat. et sunt qui de via Appia querantur, taceant de curia! et qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia! excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis: frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam concurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, cum audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia sive fortuna singulari divina et incredibili fide.

92 Sed iam satis multa de causa, extra causam etiam nimis fortasse multa. quid restat nisi ut orem obtesterque vos, iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? nolite,

Digitized by Google

si in nostro omnium fletu nullam lacrimam aspexistis Milonis, si voltum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere: haud scio an multo sit etiam adiuvandus magis. etenim si in gladiatoriis pugnis et infimi generis hominum condicione atque fortuna timidos atque supplices et ut vivere liceat obsecrantis etiam odisse solemus, fortis atque animosos et se acriter ipsos morti offerentis servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant, quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? me quidem, 93
iudices, exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio adsidue et quibus intersum cotidie: 'valeant,' inquit 'valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed propter me tamen perfruantur; ego cedam atque abibo: si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala, et quam primum tetigero bene moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. o frustra' inquit 'mihi 94
suscepti labores! o spes fallaces et cogitationes inanes meae! ego cum tribunus plebis re publica oppressa me senatui dedissem, quem exstinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant, mihi umquam bonorum praesidium defuturum putarem? ego cum te' — mecum enim saepissime loquitur — 'patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi' inquit 'tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli, qui pro te totiens morti me obtuli, nihil potest opitulari?'

Digitized by Google

95 nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc eodem loquitur voltu quo videtis. negat enim se, negat ingratis civibus fecisse quae fecerit, timidis et omnia circumspicientibus pericula non negat. plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio duce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita, se fecisse commemorat ut non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis deleniret, nec timet ne, cum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit meritis in rem publicam singularibus. senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam, vestras vero et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcumque cursum fortuna dederit, se secum ablaturum esse
96 dicit. meminit etiam sibi vocem praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit, populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si haec contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. addit haec, quae certe vera sunt, fortis et sapientis viros non tam praemia sequi solere recte factorum quam ipsa recte facta; se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, si quidem nihil sit praestabilius viro quam periculis patriam liberare; beatos esse, quibus ea res honori fuerit a suis civibus, nec tamen
97 eos miseros, qui beneficio civis suos vicerint; sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret ut absentes adessemus, mortui viveremus; hanc denique esse cuius gradibus etiam in caelum homines viderentur ascen-
98 dere. 'de me' inquit 'semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla umquam obmutescet vetustas. quin hoc tempore ipso, cum omnes a meis inimicis faces invidiae meae subiciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gratula-

Digitized by Google

tionibus habendis et omni sermone celebramur.' omitto Etruriae festos et actos et institutos dies; centesima lux est haec ab interitu P. Clodii et, opinor, altera: qua fines imperii populi Romani sunt, ea non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. quam ob rem 'ubi corpus hoc sit, non' inquit 'laboro, quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit nominis mei gloria.' haec tu mecum saepe 99 his absentibus, sed eisdem audientibus haec ego tecum, Milo: 'te quidem, cum isto animo es, satis laudare non possum, sed, quo est illa magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor; nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querella, ut eis irasci possim, a quibus tantum volnus accepero: non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi, non male aliquando de me meriti, sed semper optime. nullum umquam, iudices, mihi tantum dolorem inuretis — etsi quis potest esse tantus? — sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar quanti me semper feceritis. quae si vos cepit oblivio aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur quam Milonis? praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius quam hoc tantum mali videro. nunc me una consolatio sustentat, quod tibi, 100 T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. ego inimicitias potentium pro te appetivi; ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum; ego me plurimis pro te supplicem abieci; bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli; hoc denique ipso die, si quae vis est parata, si quae dimicatio capitis futura, deposco. quid iam restat? quid habeo quod faciam pro tuis in me meritis nisi ut eam fortunam, quaecumque erit tua, ducam meam? non recuso, non abnuo, vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius

Digitized by Google

salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis.

101 His lacrimis non movetur Milo — est quodam incredibili robore animi —: exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse, non poenam. sed hic ea mente, qua natus est: quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis, ipsum eicietis? et erit dignior locus in terris ullus qui hanc virtutem excipiat quam hic, qui procreavit? vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti appello periculo, centuriones, vosque, milites: vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus haec tanta virtus ex hac urbe expelletur, exterminabitur,
102 proicietur? o me miserum, o me infelicem! revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos, ego te in patria per eosdem retinere non potero? quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? mene non potuisse Milonis salutem tueri per eosdem, per quos nostram ille servasset? at in qua causa non potuisse? quae est grata gentibus * * non potuisse? eis, qui maxime P. Clo-
103 dii morte acquierunt. quo deprecante? me. quodnam ego concepi tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, cum illa indicia communis exitii indagavi patefeci, protuli exstinxi? omnes in me meosque redundant ex fonte illo dolores. quid me reducem esse voluistis? an ut inspectante me expellerentur ei, per quos essem restitutus? nolite, obsecro vos, acerbiorem mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus: nam qui possum putare me restitutum esse, si distrahar ab his, per quos restitutus sum? utinam di immortales fecissent — pace tua, patria, dixerim: metuo enim ne scelerate dicam in te quod pro Milone di-

Digitized by Google

cam pie — utinam P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius quam hoc spectaculum viderem! o di immortales! fortem 104 et a vobis, iudices, conservandum virum! 'minime, minime;' inquit 'immo vero poenas ille debitas luerit: nos subeamus, si ita necesse est, non debitas.' hicine vir patriae natus usquam nisi in patria morietur, aut, si forte, non pro patria? huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiemini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? o terram illam beatam, 105 quae hunc virum exceperit, hanc ingratam, si eiecerit, miseram, si amiserit! sed finis sit; neque enim prae lacrimis iam loqui possum, et hic se lacrimis defendi vetat. vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudicibus legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque elegit.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO Q. LIGARIO ORATIO.

Q. Ligarius bello civili exorto C. Considio Longo legatus in Africa erat ab eoque decedente relictus P. Attio Varo provinciam tradidit. is venientem Uticam missu senatus L. Tuberonem porta atque oppido prohibet neque adfectum valetudine filium exponere in terram patitur: quod per Ligarium gessit. qui cum ad Thapsum contra Caesarem pugnasset, dimissus ille quidem ex vinclis patria caruit. cuius amici cum veniam deprecarentur et Q. Tubero, L. f. eum apud Caesarem accusasset, Cicero eum defendit extremo a. 46. Brevi exordio §. 1. 2. de novitate criminis praemisso narrantur res quae gestae sunt: non vacare culpa Ligarium, sed non meliorem causam esse accusatoris eiusque patris § 2—19; quibus cum venia data sit neque Ligarii mala sit voluntas, huic quoque ut ignoscatur petit § 20—31, cum praesertim et fratres et necessarii multi pro eo deprecentur § 32—38.

1 Novum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non auditum propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse, idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse familiaritata ea, quae est ei tecum, ausus est confiteri: itaque quo me vertam nescio. paratus enim veneram, cum tu id neque per te scires neque audire aliunde potuisses, ut ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer; sed quoniam diligentia inimici investigatum est quod latebat, confitendum est, ut opinor, praesertim cum meus necessarius Pansa fecerit, ut id integrum iam non esset, omissaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam conferanda est, qua plurimi sunt conservati, cum a te non liberationem culpae,
2 sed errati veniam impetravissent. habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum, sed tamen hoc confitentem, se in ea parte

Digitized by Google

fuisse, qua te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, cum esset nulla belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est, qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia satis facere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. itaque Ligarius, cum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus; cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas ac fides. bellum subito exarsit, quod qui erant in Africa ante audierunt geri quam parari. quo audito partim cupiditate inconsiderata, partim caeco quodam timore primo salutis, post etiam studii sui quaerebant aliquem ducem, cum Ligarius domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. interim P. Attius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. ad eum statim concursum est; atque ille non mediocri cupiditate adripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod privato clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. itaque Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni culpa vacat: domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli; legatus in pace profectus est; in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei pacem esse expediret. profectio certe animum tuum non debet offendere; num igitur remansio? multo minus; nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. ergo haec duo tempora carent crimine: unum, cum est legatus profectus, alterum, cum ecflagitatus a provincia praepositus Africae est. tertium tempus est, quod post adventum Vari in Africa restitit, quod si est criminosum, necessitatis

Digitized by Google

crimen est; non voluntatis. an ille, si potuisset ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Attio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? cum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit belli discidio distractus a fratribus?

6 Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario signum alienae a te voluntatis; cuius ego causam animadverte, quaeso, qua fide defendam; prodo meam. o clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, litteris monumentisque decorandam! cum M. Cicero apud te defendit alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit nec quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat reformidat. vide quam non reformidem; vide quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi apud te dicenti oboriatur: quantum potero voce contendam, ut hoc populus
7 Romanus exaudiat: suscepto bello, Caesar, gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iudicio ac voluntate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te. apud quem igitur hoc dico? nempe apud eum, qui, cum hoc sciret, tamen me, ante quam vidit, rei publicae reddidit; qui ad me ex Aegypto litteras misit, ut essem idem qui fuissem; qui, cum ipse imperator in toto imperio populi Romani unus esset, esse me alterum passus est; a quo hoc ipso C. Pansa mihi hunc nuntium perferente concessos fascis laureatos tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se salutem putavit reddere, si eam nullis
8 spoliatam ornamentis dedisset. vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubitem, de Ligarii non audeam confiteri. atque haec propterea de me dixi, ut mihi Tubero, cum de se eadem dicerem, ignosceret; cuius ego industriae gloriaeque faveo vel propter propinquam cognationem, vel quod eius ingenio

Digitized by Google

studiisque delector, vel quod laudem adulescentis propinqui existimo etiam ad meum aliquem fructum redundare. sed hoc quaero: quis putat esse crimen 9
fuisse in Africa? nempe is, qui et ipse in eadem Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario queritur, et certe contra ipsum Caesarem est congressus armatus. quid enim tuus ille, Tubero, destrictus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus, ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? nimis urgeo; commoveri videtur adulescens; ad me revertar: isdem in armis fui. quid 10
autem aliud egimus, Tubero, nisi ut quod hic potest nos possemus? quorum igitur impunitas, Caesar, tuae clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet oratio? atque in hac causa non nihil equidem, Tubero, etiam tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero, quod homo cum ingenio tum etiam doctrina excellens genus hoc causae quod esset non viderit; nam si vidisset, quovis profecto quam isto modo a te agi maluisset.

Arguis fatentem; non est satis: accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu aut, ut tu vis, parem. haec admirabilia, sed pro- 11
digii simile est, quod dicam: non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. hoc egit civis Romanus ante te nemo: externi isti mores; usque ad sanguinem incitari odio aut levium Graecorum aut immanium barbarorum. nam quid agis aliud? Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo, ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? num est? num potest magis carere his omnibus quam caret? Italia prohibetur, exsulat. non tu ergo eum patria privare, qua caret, sed vita vis. at istud ne apud eum quidem dictato- 12
rem, qui omnis quos oderat morte multabat, quisquam

Digitized by Google

egit isto modo. ipse iubebat occidi nullo postulante, praemiis etiam invitabat; quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. 'ego vero istud non postulo' inquies. ita me hercule existimo, Tubero. novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum; studia generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis, doctrinae, plurimarum artium atque optimarum nota mihi sunt omnia. itaque certo scio vos non petere sanguinem, sed parum attenditis; res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius est, non videamini esse contenti. quae est igitur alia praeter mortem? si enim est in exsilio, sicuti est, quid amplius postulatis? an, ne ignoscatur? hoc vero multo acerbius multoque est durius: quod nos domi petimus precibus, lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes quam huius humanitati, id ne impetremus oppugnabis, et in nostrum fletum inrumpes, et nos iacentis ad pedes supplicum voce prohibebis? si, cum hoc domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente inruisses et clamare coepisses 'C. Caesar, cave ignoscas, cave te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat,' nonne omnem humanitatem exuisses? quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id te in foro oppugnare et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere? dicam plane, Caesar, quod sentio: si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quam tu per te, per te, inquam, obtines — intellego quid loquar —, acerbissimo luctu redundaret ista victoria: quam multi enim essent de victoribus qui te crudelem esse vellent, cum etiam de victis reperiantur! quam multi qui cum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, cum etiam hi, quibus ipse ignovisti, nolint te esse in alios misericordem! quodsi probare Caesari possemus in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et

Digitized by Google

misericordi mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus, tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et redarguere nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. sed tamen aliud est errare Caesarem nolle, aliud nolle misereri. tunc diceres: 'Caesar, cave credas: fuit in Africa, tulit arma contra te.' nunc quid dicis? 'cave ignoscas.' haec nec hominis nec ad hominem vox est: qua qui apud te, C. Caesar, utitur, suam citius abiciet humanitatem quam extorquebit tuam.

Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, 17
ut opinor, fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. non dubito quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi adferret. scelus tu illud vocas, Tubero? cur? isto enim nomine illa adhuc causa caruit: alii errorem appellant, alii timorem; qui durius, spem cupiditatem, odium pertinaciam; qui gravissime, temeritatem: scelus praeter te adhuc nemo. ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeritur, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur et improvidas hominum mentis occupavisse, ut nemo mirari debeat humana consilia divina necessitateesse supe rata. liceat esse miseros — quam- 18
quam hoc victore esse non possumus, sed non loquor de nobis, de illis loquor, qui occiderunt —: fuerint cupidi, fuerint irati, fuerint pertinaces: sceleris vero crimine, furoris, parricidii liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere. quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit, aut tua quid aliud arma voluerunt nisi a te contumeliam propulsare? quid egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et dignitatem tuam? quid? tu cum pacem esse cupiebas, idne agebas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveniret? mihi vero, Caesar, tua in me 19
maxima merita tanta certe non viderentur, si me ut

Digitized by Google

sceleratum a te conservatum putarem. quo modo autem tu de re publica bene meritus esses, cum tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? secessionem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum, neque hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a communi utilitate aberrantibus. principum dignitas erat paene par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset; nunc melior ea iudicanda est, quam etiam di adiuverunt. cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in qua occiderit nemo nisi armatus?

20 Sed ut omittam communem causam, veniamus ad nostram, utrum tandem existimas facilius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire an vos in Africam non venire? 'poteramusne,' inquis, 'cum senatus censuisset?' si me consulis, nullo modo. sed tamen Ligarium senatus idem legaverat; atque ille eo tempore paruit, cum parere senatui necesse erat; vos tunc paruistis, cum paruit nemo, qui noluit. reprehendo igitur? minime vero; neque enim licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae. sed hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, 21 easdem in aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex senatus consulto, cum ipse non adesset, morbo etiam impediretur: statuerat excusare. haec ego novi propter omnis necessitudines, quae mihi sunt cum L. Tuberone: domi una eruditi, militiae contubernales, post adfines, in omni denique vita familiares; magnum etiam vinculum, quod eisdem studiis semper usi sumus. scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidam agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen opponebat, ut, etiam si aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus 22 sustinere non posset. cessit auctoritati amplissimi

Digitized by Google

viri vel potius paruit: una est profectus cum eis, quorum erat una causa; tardius iter fecit; itaque in Africam venit iam occupatam. hinc in Ligarium crimen oritur vel ira potius. nam si crimen est ullum voluisse, non minus magnum est vos Africam, arcem omnium provinciarum, natam ad bellum contra hanc urbem gerundum, obtinere voluisse quam aliquem se maluisse. atque is tamen aliquis Ligarius non fuit: Varus imperium se habere dicebat; fascis certe habebat. sed quoquo modo se illud habet, haec 23 querella, Tubero, vestra quīd valet? 'recepti in provinciam non sumus.' quid, si essetis? Caesarine eam traditurī fuistis an contra Caesarem retenturi? vide quid licentiae, Caesar, nobis tua liberalitas det vel potius audaciae. si responderit Tubero, Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum traditurum fuisse, non dubitabo apud ipsum te, cuius id eum facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehendere. non enim, si tibi ea res grata fuisset, esset etiam probata. sed iam hoc totum 24 omitto, non tam ne offendam tuas patientissimas auris, quam ne Tubero quod numquam cogitavit facturus fuisse videatur. veniebatis igitur in Africam, provinciam unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam, in qua erat rex potentissimus inimicus huic causae, aliena voluntas, conventus firmi atque magni. quaero: quid facturi fuistis? quamquam quid facturi fueritis dubitem, cum videam quid feceritis? prohibiti estis in provincia vestra pedem ponere et prohibiti summa iniuria. quo modo id 25 tulistis? acceptae iniuriae querellam ad quem detulistis? nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. quodsi Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis: venistis ad Pompeium. quae est ergo apud Caesarem querella, cum eum accusetis, a quo queramini prohibitos esse vos contra Caesarem

Digitized by Google

gerere bellum? atque in hoc quidem vel cum mendacio, si voltis, gloriemini per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros. etiam si a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confiteor culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione
26 privaverit. sed vide, quaeso, Caesar, constantiam ornatissimi viri Tuberonis, quam ego, quamvis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. quae fuit igitur umquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? nescio an melius patientiam possim dicere. quotus enim istud quisque fecisset, ut, a quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, esset etiam cum crudelitate reiectus, ad eos ipsos rediret? magni cuiusdam animi atque eius viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum
27 periculum possit depellere. ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos nobilitas, splendor ingenium, quae nequaquam fuerunt, hoc certe praecipuum Tuberonis, quod iusto cum imperio ex senatus consulto in provinciam suam venerat. hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non in aliquam regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam
28 causam, a qua erat reiectus iniuria. quid? cum ista res nihil commovisset eius animum, ad quem veneratis, languidiore, credo, studio in causa fuistis; tantummodo in praesidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant! an, ut fit in civilibus bellis, * * nec in vobis magis quam in reliquis? omnes enim vincendi studio tenebamur. pacis equidem semper auctor fui, sed tum sero; erat enim amentis, cum aciem videres, pacem cogitare. omnes, inquam, vincere volebamus; tu certe praecipue, qui in eum locum veneras, ubi tibi esset pereundum, nisi vicisses; quamquam, ut

Digitized by Google

nunc se res habet, non dubito quin hanc salutem anteponas illi victoriae. haec ego non dicerem, Tu- 29
bero, si aut vos constantiae vestrae aut Caesarem beneficii sui paeniteret. nunc quaero utrum vestras iniurias an rei publicae persequamini: si rei publicae, quid de vestra in illa causa perseverantia respondebitis? si vestras, videte ne erretis, qui Caesarem vestris inimicis iratum fore putetis, cum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligarii esse occupatus? num de eius facto dicere? quicquid dixi, ad unam summam referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae. causas, Caesar, egi 30
multas equidem tecum, dum te in foro tenuit ratio honorum tuorum, certe numquam hoc modo: 'ignoscite, iudices; erravit, lapsus est, non putavit; si umquam posthac.' ad parentem sic agi solet, ad iudices: 'non fecit, non cogitavit; falsi testes, fictum crimen.' dic te, Caesar, de facto Ligarii iudicem esse; quibus in praesidiis fuerit quaere: taceo, ne haec quidem conligo, quae fortasse valerent etiam apud iudicem: 'legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus, iam est totus animo ac studio tuus.' ad iudicem sic, sed ego apud parentem loquor: 'erravit, temere fecit, paenitet; ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut ignoscatur oro.' si nemo impetravit, adroganter: si plurimi, tu idem fer opem, qui spem dedisti. an sperandi Ligario causa non sit, cum mihi 31
apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? quamquam nec in hac oratione spes est posita causae nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt, tui necessarii. vidi enim et cognovi quid maxime spectares, cum pro alicuius salute multi laborarent: causas apud te rogantium gratiosiores esse quam voltus, neque te spectare quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret.

Digitized by Google

itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi videantur interdum, qui tua liberalitate fruuntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedas; sed video tamen apud te causas, ut dixi, valere plus quam preces, ab eisque te moveri maxime, quorum iustissimum videas dolorem in petendo.

32 In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies necessariis tuis, sed hoc, quaeso, considera, quod soles: possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur rei publicae, proponere; nosti optimos homines: animadverte horum omnium maestitiam et dolorem; huius T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrimas squaloremque ipsius et filii vides.

33 quid de fratribus dicam? noli, Caesar, putare de unius capite nos agere; aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt aut tres ex civitate exterminandi; nam quodvis exsilium his est optatius quam patria, quam domus, quam penates, uno illo exsulante. si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt, moveant te horum lacrimae, moveat pietas, moveat germanitas; valeat tua vox illa, quae vicit. te enim dicere audiebamus nos omnis adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te omnis, qui contra te non essent, tuos. videsne igitur hunc splendorem omnium, hanc Broccho-rum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium, hos omnis equites Romanos, qui adsunt veste mutata, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? atque his irascebamur, hos requirebamus, his nonnulli etiam minabamur. conserva igitur tuis suos, ut, quem ad modum cetera, quae dicta sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur.

34 quodsi penitus perspicere posses concordiam Ligariorum, omnis fratres tecum iudicares fuisse. an potest quisquam dubitare quin, si Q. Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia fuerit futurus, in qua fratres fuerunt? quis est qui horum consensum con-

Digitized by Google

spirantem et paene conflatum in hac prope aequalitate fraterna noverit, qui hoc non sentiat, quidvis prius futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunasque sequerentur? voluntate igitur omnes tecum fuerunt: tempestate abreptus est unus, qui si consilio id fecisset, esset eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. sed ierit ad bellum, dissenserit non a te solum, verum etiam a fratribus: hi te orant tui. equidem, cum tuis omnibus negotiis interessem, memoria teneo qualis T. Ligarius quaestor urbanus fuerit erga te et dignitatem tuam. sed parum est me hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles nisi iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui, te aliquid de huius illo quaestorio officio, etiam de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari. hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud — neque enim haec divinabat — nisi ut tui eum studiosum et bonum virum iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit: quam huius admonitus officio cum utrisque his dederis, tris fratres optimos et integerrimos non solum sibi ipsos neque his tot talibus viris neque nobis necessariis tuis, sed etiam rei publicae condonaveris. fac igitur, quod de homine nobilissimo et clarissimo fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. ut concessisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem carissimam semper habuisti, et, si ille dies tibi gloriosissimus, populo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Caesar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere. nihil est tam populare quam bonitas, nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. homines enim ad deos nulla re propius accedunt quam salutem hominibus dando; nihil habet nec fortuna tua maius quam ut possis, nec natura melius quam ut velis servare quam plu-

Digitized by Google

rimos. longiorem orationem causa forsitan postulet, tua certe natura breviorem. qua re cum utilius esse arbitrer te ipsum quam me aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam: tantum te admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te daturum.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
PRO REGE DEIOTARO AD C. CAESAREM ORATIO.

Deiotarus Galatiae tetrarches, quod bello Mithridatico imperatores Romanos adiuverat, a senatu rex appellatus regnoque Armeniae minoris auctus erat. bello civili partes Pompeianas secutus a Castore nepote apud Caesarem accusatus est. Causa domi Caesaris dictatoris a. 45 agitur defendente Cicerone, qui initio § 1—7 commoveri se dicit, quod rex accusetur § 1, quod ab ipsius nepote atque servo coarguatur § 2. quod intra parietes domesticos, non in foro, causa agatur § 3—7. I de reo ipso disseritur § 7—14: Deiotarum communi errore lapsum esse, primo motum auctoritate Pompei arma sumpsisse, Pharsalico proelio facto adiuvisse Caesarem; II de criminibus: *a.* arguitur Caesarem domi suae interficere voluisse; refutatur ut ineptum § 15—22. *b.* alieno a Caesare animo esse exercitumque contra eum comparasse; refutatur ex rebus gestis et moribus Deiotari § 23—29. III de accusatoribus, quibus fidem abiudicandam esse demonstratur § 30—34. Conclusione §. 35—43 exemplis et argumentis adlatis misericordia Caesaris imploratur.

Cum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, 1
initio dicendi commoveri soleam vehementius, quam
videtur vel usus vel aetas mea postulare, tum in
hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum
mea fides studii mihi adferat ad salutem regis Deio-
tari defendendam, tantum facultatis timor detrahat.
primum dico pro capite fortunisque regis, quod ipsum,
etsi non iniquum est in tuo dum taxat periculo,
tamen est ita inusitatum regem reum capitis esse,
ut ante hoc tempus non sit auditum. deinde eum 2
regem, quem ornare antea cuncto cum senatu sole-
bam pro perpetuis eius in nostram rem publicam
meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor de-
fendere. accedit ut accusatorum alterius crudelitate,

Digitized by Google

alterius indignitate conturber. crudelem Castorem, ne dicam sceleratum et impium, qui nepos avum in capitis discrimen adduxerit adulescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque incuntis aetatis ab impietate et scelere duxerit; avi servum corruptum praemiis ad accusandum dominum impulerit, a lega-
3 torum pedibus abduxerit. fugitivi autem dominum accusantis et dominum absentem et dominum amicissimum nostrae rei publicae cum os videbam, cum verba audiebam, non tam adflictam regiam condicionem dolebam quam de fortunis communibus extimescebam. nam cum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat, in qua quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab invito, exortus est servus qui, quem in eculeo ap-
4 pellare non posset, eum accuset solutus. perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum, quod tamen cum te penitus recognovi, timere desino: re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, cum per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est qui sui periculi iudex non sibi se aequiorem quam reo praebeat: sed tua, C. Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. non enim tam timeo
5 quid tu de rege Deiotaro, quam intellego quid de te ceteros velis iudicare. moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam causam, quanta nulla umquam in disceptatione versata est, dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam frequentiam, in qua oratorum studia niti solent; in tuis oculis, in tuo ore voltuque acquiesco, te unum intueor, ad te unum omnis mea spectat oratio: quae mihi ad spem obtinendae veritatis gravissima sunt, ad motum animi et ad omnem impetum dicendi contentionemque le-
6 viora. hanc enim, C. Caesar, causam si in foro

Digitized by Google

dicerem eodem audiente et disceptante te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus adferret! quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in populi Romani bellis consumptam esse meminisset? spectarem curiam, intuerer forum, caelum denique testarer ipsum. sic, cum et deorum immortalium et populi Romani et senatus beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi deesse posset oratio. quae quoniam angustiora parietes 7 faciunt actioque maximae causae debilitatur loco, tuum est, Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi sit, ad te ipsum referre, quo facilius cum aequitas tua tum audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum spe pauca dicam; qui cum videantur nec ingenio nec usu [atque exercitatione] rerum valere, tamen ad hanc causam non sine aliqua spe et cogitatione venerunt. iratum te regi Deiotaro fuisse non 8 erant nescii; adfectum illum quibusdam incommodis et detrimentis propter offensionem animi tui meminerant, teque cum huic iratum, tum sibi amicum esse cognoverant, cumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore putabant ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret. quam ob rem hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et constantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam partem iracundiae suspicemur. per dexteram istam te oro, quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti, istam, inquam, dexteram non [tam] in bellis neque in proeliis quam in promissis et fide firmiorem. tu illius domum inire, tu vetus hospitium renovare voluisti; te eius di penates acceperunt, te amicum et placatum Deiotari regis arae focique viderunt. cum facile orari, 9 Caesar, tum semel exorari soles. nemo umquam te placavit inimicus, qui ullas resedisse in te simultatis reliquias senserit. quamquam cui sunt inauditae cum

Digitized by Google

Deiotaro querellae tuae? numquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompei amicitiam fuisset quam in tuam: cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si tantum auxilia Pompeio vel si etiam filium misisset, ipse aetatis excusatione usus esset. ita cum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas; itaque non solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti, hospitem agnovisti, regem reliquisti. neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique illum ordinem ab adulescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, isdem rebus est perturbatus homo longinquus et alienigena, quibus nos in media re
11 publica nati semperque versati. cum audiret senatus consentientis auctoritate arma sumpta, consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus rem publicam defendendam datam, movebatur animo et vir huic imperio amicissimus de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam videbat: in summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. maxime vero perturbatus est, ut audivit consules ex Italia profugisse omnisque consularis — sic enim ei nuntiabatur —, cunctum senatum, totam Italiam effusam: talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad orientem via nec ulli veri subsequebantur. nihil ille de condicionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum contra dignitatem tuam. quae cum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum legati litteraeque venerunt.
12 ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus; ad quem cum di atque homines omnia ornamenta congessissent, tum tu ipse plurima et maxima. neque

Digitized by Google

enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompei memoriam amisimus. quantum nomen illius fuerit, quantae opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus praestitisti; itaque Cn. Pompei bella, victorias, triumphos, consulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possumus. ad eum igitur 13 rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus, et venit vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset: postremo venit [ut] ad fugientem, non [ut] ad insequentem, id est ad periculi, non ad victoriae societatem. itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satis factum esse duxit; domum se contulit, teque Alexandrinum bellum gerente utilitatibus tuis paruit. ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, 14 suis tectis et copiis sustentavit; ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum [et probatissimum omnibus] delegisti, pecuniam misit; ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere; ille corpus suum periculo obiecit, tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine adfeceris.

Is igitur non modo a te periculo liberatus, sed 15 etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere voluisse: quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes. ut enim omittam cuius tanti sceleris fuerit in conspectu deorum penatium necare hospitem, cuius tantae

Digitized by Google

importunitatis omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen exstinguere, cuius tantae ferocitatis victorem orbis terrarum non extimescere, cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri — ut haec omittam, cuius tanti furoris fuit, omnis reges, quorum multi erant finitimi, omnis liberos populos, omnis socios, omnis provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus esset, tanto scelere non modo perfecto, sed etiam
16 cogitato? at, credo, haec homo inconsultus et temerarius non videbat. quis consideratior illo? quis tectior? quis prudentior? quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia quam fide et religione vitae defendendum puto. nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota constantia. cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non audita est? quod igitur facinus nec in hominem imprudentem caderet propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus, id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum
17 esse confingitis? at quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem! 'cum' inquit 'in castellum Peium venisses et domum regis, hospitis tui, devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex munerare constituerat: huc te e balneo, prius quam accumberes, ducere volebat; erant enim armati, qui te interficerent, in eo ipso loco conlocati.' en crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. ego me hercules, Caesar, initio, cum est ad me ista causa delata, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adulescente esse corruptum, hac sum suspicione percussus: medicum indicem subornavit; finget videlicet aliquod crimen veneni. etsi a veritate longe, tamen

Digitized by Google

a consuetudine criminandi non multum res abhorre
bat. quid ait medicus? nihil de veneno. at id fieri 18
potuit primum occultius in potione, in cibo; deinde
etiam impunius fit, quod cum est factum, negari po-
test. si palam te interemisset, omnium in se gentium
non solum odia, sed etiam arma convertisset: si ve-
neno, Iovis ille quidem hospitalis numen numquam
celare potuisset, homines fortasse celasset. quod igi-
tur et conari occultius et efficere cautius potuit, id
tibi et medico callido et servo, ut putabat, fideli, non
credidit: de armis, de ferro, de insidiis celare te no-
luit? at quam festive crimen contexitur! 'tua te' 19
inquit 'eadem, quae semper, fortuna servavit: nega-
visti tum te inspicere velle.' quid postea? an Deio-
tarus re illo tempore non perfecta continuo dimisit
exercitum? nullus erat alius insidiandi locus? at eo-
dem te, cum cenavisses, rediturum dixeras, itaque
fecisti. horam unam aut duas eodem loco armatos,
ut conlocati fuerant, retinere magnum fuit? cum in
convivio comiter et iucunde fuisses, tum illuc isti,
ut dixeras. quo in loco Deiotarum talem erga te
cognovisti, qualis rex Attalus in P. Africanum fuit,
cui magnificentissima dona, ut scriptum legimus, us-
que ad Numantiam misit ex Asia, quae Africanus
inspectante exercitu accepit. quod cum praesens
Deiotarus regio et animo et more fecisset, tu in cu-
biculum discessisti. obsecro, Caesar, repete illius tem- 20
poris memoriam, pone illum ante oculos diem, voltus
hominum te intuentium atque admirantium recordare:
num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid
nisi modeste, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi
et sanctissimi disciplina? quid igitur causae excogi-
tari potest cur te lautum voluerit, cenatum noluerit
occidere? 'in posterum' inquit 'diem distulit, ut, cum 21
in castellum Blucium ventum esset, ibi cogitata per-
ficeret.' non video causam mutandi loci, sed tamen
acta res criminose est. 'cum' inquit 'vomere post

Digitized by Google

cenam te velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt; ibi enim erant insidiae. at te eadem tua fortuna servavit: in cubiculo malle dixisti.' di te perduint, fugitive! ita non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es. quid? ille signa aënea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? habes crimina insidiarum: nihil enim dixit amplius. 'horum' inquit 'eram conscius.' quid tum? ita ille demens erat, ut eum, quem conscium tanti sceleris haberet, a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim cum is unus esset qui posset de absente
22 se indicare? 'et fratres meos,' inquit 'quod erant conscii, in vincula coniecit.' cum igitur eos vinciret, quos secum habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

Reliqua pars accusationis duplex fuit: una regem semper in speculis fuisse, cum a te esset animo alieno, altera exercitum eum contra te magnum comparasse. de exercitu dicam breviter, ut cetera. numquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset, sed quibus finis suos ab excursionibus et latrociniis tueretur et imperatoribus nostris auxilia mitteret. atque antea quidem maiores copias alere poterat; nunc exiguas vix tueri
23 potest. at misit ad Caecilium nescio quem: sed eos, quos misit, quod ire noluerunt, in vincula coniecit. non quaero quam veri simile sit aut non habuisse regem quos mitteret aut eos, quos misisset, non paruisse, aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius quam necatos. sed tamen cum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam victam esse nesciebat an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia non nosset vel si nosset,
24 contemneret. addit etiam illud, equites non optimos

Digitized by Google

misisse. credo, Caesar, nihil ad tuum equitatum, sed misit ex eis, quos habuit, electos. ait nescio quem ex eo numero servum iudicatum. non arbitror, non audivi: sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

Alieno autem a te animo quo modo? speravit, credo, difficilis tibi Alexandriae fore exitus propter regionum naturam et fluminis. at eo tempore ipso pecuniam dedit, exercitum aluit, ei, quem Asiae praefeceras, in nulla re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque ad aciem praesto fuit. secutum est bellum Africanum: graves de te rumores, qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. quo tum rex animo fuit? qui auctionatus sit seseque spoliare maluerit quam tibi pecuniam non subministrare. 'at eo' inquit 'tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent: itaque cum esset ei nuntiatum Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi, de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum:

pereánt amici, dum ínimici una intércidant.'

quod ille, si esset tibi inimicissimus, numquam tamen dixisset; ipse enim mansuetus, versus immanis. qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? tibi porro inimicus cur esset, a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset? quid deinde? furcifer quo progreditur? ait hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse. quae crux huic fugitivo potest satis supplicii adferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit umquam? omnes in illo sunt regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror, sed praecipue singularis et admiranda frugalitas, etsi hoc verbo scio laudari regem non solere. frugi hominem dici

Digitized by Google

non multum habet laudis in rege: fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hae sunt regiae laudes, illa privata est. ut volet quisque, accipiat: ego tamen frugalitatem, id est modestiam et temperantiam, virtutem maximam iudico. haec in illo est ab ineunte aetate cum a cuncta Asia, cum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati
27 sunt, perspecta et cognita. multis ille quidem gradibus officiorum erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen quicquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater familias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. qui igitur adulescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil umquam nisi severissime et gravissime fecerit, is ea existimatione eaque aetate saltavit?
28 imitari, Castor, potius avi mores disciplinamque debebas quam optimo et clarissimo viro fugitivi ore male dicere. quodsi saltatorem avum habuisses neque eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur, tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam exacta aetate defecerant. itaque Deiotarum cum plures in equum sustulissent, quod haerere in eo senex posset, admirari solebamus: hic vero adulescens, qui meus in Cilicia miles, in Graecia commilito fuit, cum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater miserat, quos concursus facere solebat! quam se iactare, quam ostentare, quam nemini in illa causa
29 studio et cupiditate concedere! cum vero exercitu amisso ego, qui pacis semper auctor fui, [post Pharsalicum proelium] suasor fuissem armorum non de-

Digitized by Google

ponendorum, sed abiciendorum, hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio illius belli et patri satis faciendum esse arbitrabatur. felix ista domus, quae non impunitatem solum adepta sit, sed etiam accusandi licentiam: calamitosus Deiotarus, qui, quod in eisdem castris fuerit, non modo apud te, sed etiam a suis accusetur! vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant, — 30 rex enim Deiotarus vestram familiam abiectam et obscuram e tenebris in lucem evocavit: quis tuum patrem antea, quis esset, quam cuius gener esset, audivit? — sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaretis, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis, non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere. esto, concedatur haec quoque acerbitas et odii magnitudo: adeone, ut omnia vitae salutisque communis atque etiam humanitatis iura violentur? servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere domum, contra dominum armare, hoc est non uni propinquo, sed omnibus familiis nefarium bellum indicere. nam ista corruptela servi si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate approbata, nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus. o tempora, 31 o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, cum tribunus plebis M. Scaurum principem civitatis in iudicium populi vocavisset Scaurique servus ad eum clam domum venisset et crimina in dominum delaturum se esse dixisset, prehendi hominem iussit ad Scaurumque deduci. vide quid intersit, etsi inique Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille

Digitized by Google

inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti; ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accu-
32 satorem adhibuisti. at semel iste est corruptus a vobis. nonne, cum esset productus et cum tecum fuisset, refugit ad legatos? nonne ad hunc Cn. Domitium venit? nonne audiente hoc Servio Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cenabat, et hoc T. Torquato, optimo adulescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? quae est ista tam impotens, tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumperes domesticaque immanitate nostrae civitatis humanitatem inquinares?

33 At quam acute conlecta crimina! 'Blesamius' inquit, — eius enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, male dicebat tibi — 'ad regem scribere solebat te in invidia esse, tyrannum existimari, statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos, plaudi tibi non solere.' nonne intellegis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse conlecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? multorum enim capita civium viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos, multas adflictas et eversas domos, armatis militibus refertum forum! quae semper in civili victoria sensimus, ea te
34 victore non vidimus. solus, inquam, es, C. Caesar, cuius in victoria ceciderit nemo nisi armatus. et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducem vidimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? nam de statua quis queritur, una praesertim, cum tam multas videat? valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. nam si locus adfert invidiam, nullus locus est ad statuam quidem rostris clarior.

Digitized by Google

de plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus umquam a te est et nonnumquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil volgare te dignum videri potest.

Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid 35
ad extremum causae reservatum. id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. non enim iam metuo ne tu illi suscenseas; illud vereor ne tibi illum suscensere aliquid suspicere: quod abest longissime, mihi crede, Caesar. quid enim retineat per te meminit, non quid amiserit; neque se a te multatum arbitratur, sed, cum existimares multis tibi multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte fuisset, ea sumeres non recusavit. etenim si 36
Antiochus Magnus ille, rex Asiae, cum, posteaquam a L. Scipione devictus est, Tauro tenus regnare iussus esset, omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur, potest multo facilius se Deiotarus consolari: ille enim furoris multam sustulerat, hic erroris. omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, cum et ipsi et filio nomen regium concessisti: hoc nomine retento atque servato nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat. magno animo et erecto est, nec umquam succumbet inimicis, ne fortunae quidem. multa se arbitratur et peperisse ante 37
factis et habere in animo atque virtute, quae nullo modo possit amittere. quae enim fortuna aut quis casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? ab omnibus enim est ornatus, qui, posteaquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt: senatus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi Romani

Digitized by Google

litteris monumentisque consignata sunt, quae umquam vetustas obruet aut quae tanta delebit oblivio? quid de virtute eius dicam? de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum
38 contentam esse virtutem. haec ille reputans et dies noctisque cogitans non modo tibi non suscenset — esset enim non solum ingratus, sed etiam amens —, verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae. quo quidem animo cum antea fuit, tum non dubito quin tuis litteris, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit; iubes enim eum bene sperare et bono esse animo, quod scio te non frustra scribere solere. memini enim eisdem fere verbis ad me te scribere meque tuis litteris bene sperare non frustra
39 esse iussum. laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam res publica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum meum effecerunt: sed cum de illo laboro tum de multis amplissimis viris, quibus semel ignotum a te esse oportet, nec beneficium tuum in dubium vocari, nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam, nec accidere ut quisquam te timere incipiat eorum, qui sint
40 semel a te liberati timore. non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, temptare quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim; nihil opus est: occurrere solet ipsa supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. propone tibi duos reges et id animo contemplare, quod oculis non potes: dabis profecto id misericordiae quod iracundiae denegavisti. multa sunt monumenta clementiae tuae, sed maxima eorum incolumitates, quibus salutem

Digitized by Google

dedisti. quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum vero regum et amicorum sanctissimum; quod nomen hi 41 reges ne amitterent te victore timuerunt, retentum vero et a te confirmatum posteris etiam suis traditurus se esse confidunt. corpora sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, cum regum amicissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. exquire de Blesamio num quid ad regem contra 42 dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis pro rege se supponit reum; memoriam tuam implorat, qua vales plurimum; negat umquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum; cum e balneo exisses, tecum se fuisse, cum illa munera inspexisses cenatus, cum in cubiculo recubuisses; eandemque adsiduitatem tibi se praebuisse postridie: quam ob rem si quid eorum, quae obiecta sunt, co- 43 gitatum sit, non recusat quin id suum facinus iudices. quocirca, C. Caesar, velim existimes hodierno die sententiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus aut incolumem famam cum salute: quorum alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conservare clementiae tuae.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA PRIMA.

Interfecto Idibus Martiis a. u. c. 710 (= a. Ch. n. 44) C. Julio Caesare Cicero turbas civiles componere frustra conatus discedere in Graeciam statuit. sed cum ex ea navigatione ad agrum Regium delatus esset, laetis de rebus urbanis nuntiis permotus est, ut in urbem rediret. Kalendis Septembribus senatus habetur. a quo cum abesset Cicero e via languens, M. Antonius consul vehementer in eum absentem invectus est. postero die Cicero in senatum venit et hanc orationem habuit, qua primum de profectione (§ 1—6), tum de reversione sua (§ 7—10) agit. his praemissis quid de re p. sentiat exponit: iniuste Antonium in se egisse (§ 11. 12); se Pisonis sententiam secuturum fuisse (13—15). contra Antonii in servandis actis Caesaris temeritatem impugnandam esse (16—26). hortatur igitur Dolabellam consulem, ut a collegae societate discederet (27—31) ipsumque Antonium absentem (31—38) appellat et rogat, ut meliora consilia bonorumque virorum exempla sequatur.

1 Antequam de re publica, patres conscripti, dicam ea, quae dicenda hoc tempore arbitror, exponam vobis breviter consilium et profectionis et reversionis meae. ego cum sperarem aliquando ad vestrum consilium auctoritatemque rem publicam esse revocatam, manendum mihi statuebam quasi in vigilia quadam consulari ac senatoria. nec vero usquam discedebam nec a re publica deiciebam oculos ex eo die, quo in aedem Telluris convocati sumus. in quo templo, quantum in me fuit, ieci fundamenta pacis Atheniensiumque renovavi vetus exemplum; Graecum etiam verbum usurpavi, quo tum in sedandis discordiis usa erat civitas illa atque omnem memoriam discordiarum
2 oblivione sempiterna delendam censui. praeclara tum

Digitized by Google

oratio M. Antonii, egregia etiam voluntas; pax denique per eum et per liberos eius cum praestantissimis civibus confirmata est. atque his principiis reliqua consentiebant. ad deliberationes eas, quas habebat domi de re publica, principes civitatis adhibebat; ad hunc ordinem res optimas deferebat; nihil tum nisi quod erat notum omnibus in C. Caesaris commentariis reperiebatur; summa constantia ad ea, quae quaesita erant, respondebat. num qui exules restituti? unum aiebat, praeterea neminem. num immunitates 3 datae? 'nullae' respondebat. adsentiri etiam nos Ser. Sulpicio, clarissimo viro, voluit, ne qua tabula post Idus Martias ullius decreti Caesaris aut beneficii figeretur. multa praetereo eaque praeclara; ad singulare enim M. Antonii factum festinat oratio. dictaturam, quae iam vim regiae potestatis possederat, funditus ex re publica sustulit; de qua ne sententias quidem diximus: scriptum senatus consultum quod fieri vellet attulit, quo recitato auctoritatem eius summo studio secuti sumus eique amplissimis verbis per senatus consultum gratias egimus. lux quaedam 4 videbatur oblata non modo regno, quod pertuleramus, sed etiam regni timore sublato, magnumque pignus ab eo rei publicae datum, se liberam civitatem esse velle, cum dictatoris nomen, quod saepe iustum fuisset, propter perpetuae dictaturae recentem memoriam funditus ex re publica sustulisset. liberatus periculo 5 caedis paucis post diebus senatus; uncus impactus est fugitivo illi, qui in Marii nomen invaserat. atque haec omnia communiter cum conlega; alia porro propria P. Dolabellae, quae, nisi conlega afuisset, credo eis futura fuisse communia. nam cum serperet in urbe infinitum malum idque manaret in dies latius, idemque bustum in foro facerent, qui illam insepultam sepulturam effecerant, et cotidie magis magisque perditi homines cum sui similibus servis tectis ac templis urbis minarentur, talis animadversio fuit Dolabellae

Digitized by Google

cum in audacis sceleratosque servos, tum in impuros et nefarios liberos, talisque eversio illius exsecratae columnae, ut mihi mirum videatur tam valde reli-
6 quum tempus ab illo uno die dissensisse. ecce enim Kalendis Iuniis, quibus ut adessemus edixerat, mutata omnia: nihil per senatum, multa et magna per populum et absente populo et invito. consules designati negabant se audere in senatum venire; patriae liberatores urbe carebant ea, cuius a cervicibus iugum servile deiecerant, quos tamen ipsi consules in contionibus et in omni sermone laudabant; veterani, quibus hic ordo diligentissime caverat, non ad conservationem earum rerum, quas habebant, appellabantur, sed ad spem novarum praedarum incitabantur. quae cum audire mallem quam videre haberemque ius legationis liberum, ea mente discessi, ut adessem Kalendis Ianuariis, quod initium senatus cogendi fore videbatur.

7 Exposui, patres conscripti, profectionis consilium: nunc reversionis, quae plus admirationis habet, breviter exponam. cum Brundisium iterque illud, quod tritum in Graeciam est, non sine causa vitavissem, Kalendis Sextilibus veni Syracusas, quod ab ea urbe transmissio in Graeciam laudabatur. quae tamen urbs mihi coniunctissima plus una me nocte cupiens retinere non potuit. veritus sum ne meus repentinus ad meos necessarios adventus suspicionis aliquid adferret, si essem commoratus. cum autem me ex Sicilia ad Leucopetram, quod est promunturium agri Regini, venti detulissent, ab eo loco conscendi, ut transmitterem. nec ita multum provectus reiectus austro sum in eum ipsum locum, unde conscenderam;
8 cumque intempesta nox esset mansissemque in villa P. Valerii, comitis et familiaris mei, postridieque apud eundem ventum exspectans manerem, municipes Regini complures ad me venerunt, ex eis quidam Roma recentes. a quibus primum accipio M. Antonii

Digitized by Google

contionem, quae mihi ita placuit, ut ea lecta de reversione primum coeperim cogitare. nec ita multo post edictum Bruti adfertur et Cassii, quod quidem mihi, fortasse quod eos plus etiam rei publicae quam familiaritatis gratia diligo, plenum aequitatis videbatur. addebant praeterea — fit enim plerumque ut ei, qui boni quid volunt adferre, adfigant aliquid, quo faciant id, quod nuntiant, laetius — rem conventuram: Kalendis proximis senatum frequentem fore; Antonium repudiatis malis suasoribus, remissis provinciis Galliis ad auctoritatem senatus esse rediturum. tum vero tanta sum cupiditate incensus ad reditum, ut mihi nulli neque remi neque venti satis facerent, non quo me ad tempus occursurum non putarem, sed ne tardius quam cuperem rei publicae gratularer. atque ego celeriter Veliam devectus Brutum vidi; quanto meo dolore non dico. turpe mihi ipsi videbatur in eam urbem me audere reverti, ex qua Brutus cederet, et ibi velle tuto esse, ubi ille non posset. neque vero illum similiter atque ipse eram commotum esse vidi: erectus enim maximi ac pulcherrimi facti sui conscientia nihil de suo casu, multa de vestro querebatur. exque eo primum cognovi quae Kalendis Sextilibus in senatu fuisset L. Pisonis oratio; qui quamquam parum erat — id enim ipsum a Bruto audieram — a quibus debuerat adiutus, tamen et Bruti testimonio — quo quid potest esse gravius? — et omnium praedicatione, quos postea vidi, magnam mihi videbatur gloriam consecutus. hunc igitur ut sequerer properavi, quem praesentes non sunt secuti, non ut proficerem aliquid — nec enim sperabam id nec praestare poteram —, sed ut, si quid mihi humanitus accidisset — multa autem impendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum —, huius tamen diei vocem testem rei publicae relinquerem meae perpetuae erga se voluntatis.

Digitized by Google

11 Quoniam utriusque consilii causam, patres conscripti, probatam vobis esse confido, prius quam de re publica dicere incipio, pauca querar de hesterna Antonii iniuria: cui sum amicus, idque me nonnullo eius officio debere esse prae me semper tuli. quid tandem erat causae cur in senatum hesterno die tam acerbe cogerer? solusne aberam? an non saepe minus frequentes fuistis? an ea res agebatur, ut etiam aegrotos deferri oporteret? Hannibal, credo, erat ad portas, aut de Pyrrhi pace agebatur, ad quam causam etiam Appium illum, et caecum et senem, 12 delatum esse memoriae proditum est. de supplicationibus referebatur, quo in genere senatores deesse non solent. coguntur enim non pignoribus, sed eorum, de quorum honore agitur, gratia; quod item fit, cum de triumpho refertur. ita sine cura consules sunt, ut paene liberum sit senatori non adesse. qui cum mihi mos notus esset eumque e via languerem et mihimet displicerem, misi pro amicitia qui hoc ei diceret. at ille vobis audientibus cum fabris se domum meam venturum esse dixit. nimis iracunde hoc quidem et valde intemperanter. cuius enim maleficii tanta ista poena est, ut dicere in hoc ordine auderet se publicis operis disturbaturum publice ex senatus sententia aedificatam domum? quis autem umquam tanto damno senatorem coëgit? aut quid est ultra pignus aut multam? quodsi scisset quam sententiam dicturus essem, remisisset aliquid 13 profecto de severitate cogendi. an me censetis, patres conscripti, quod vos inviti secuti estis, decreturum fuisse, ut parentalia cum supplicationibus miscerentur? ut inexpiabiles religiones in rem publicam inducerentur? ut decernerentur supplicationes mortuo? nihil dico, cui. fuerit ille Brutus, qui et ipse dominatu regio rem publicam liberavit et ad similem virtutem et simile factum stirpem iam prope in quingentesimum annum propagavit; adduci tamen non

Digitized by Google

possem ut quemquam mortuum coniungerem cum deorum immortalium religione; ut, cuius sepulcrum usquam exstet ubi parentetur, ei publice supplicetur. ego vero eam sententiam dixissem, ut me adversus populum Romanum, si qui accidisset gravior rei publicae casus, si bellum, si morbus, si fames, facile possem defendere; quae partim iam sunt, partim timeo ne impendeant. sed hoc ignoscant di immortales velim et populo Romano, qui id non probat, et huic ordini, qui decrevit invitus. quid? de reliquis rei publicae malis licetne dicere? mihi vero licet et semper licebit dignitatem tueri, mortem contemnere. potestas modo veniendi in hunc locum sit: dicendi periculum non recuso. atque utinam, patres conscripti, Kalendis Sextilibus adesse potuissem! non quo profici potuerit aliquid, sed ne unus modo consularis, quod tum accidit, dignus illo honore, dignus re publica inveniretur. qua quidem ex re magnum accipio dolorem, homines amplissimis populi Romani beneficiis usos L. Pisonem ducem optimae sententiae non secutos. idcircone nos populus Romanus consules fecit, ut in altissimo gradu dignitatis locati rem publicam pro nihilo haberemus? non modo voce nemo L. Pisoni consularis, sed ne voltu quidem adsensus est. quae, malum! est ista voluntaria servitus? fuerit quaedam necessaria; neque ego hoc ab omnibus eis desidero, qui sententiam consulari loco dicunt: alia causa est eorum, quorum silentio ignosco; alia eorum, quorum vocem requiro: quos quidem doleo in suspicionem populo Romano venire non modo metus, quod ipsum esset turpe, sed alium alia de causa deesse dignitati suae. quare primum maximas gratias et ago et habeo Pisoni, qui non quid efficere posset in re publica cogitavit, sed quid facere ipse deberet; deinde a vobis, patres conscripti, peto, ut, etiam si sequi minus audebitis orationem atque auctoritatem meam, benigne me tamen, ut adhuc fecistis, audiatis.

Digitized by Google

16 Primum igitur acta Caesaris servanda censeo, non quo probem — quis enim id quidem potest? — sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis atque otii. vellem adesset M. Antonius, modo sine advocatis. sed, ut opinor, licet ei minus valere, quod mihi heri per illum non licuit: doceret me vel potius vos, patres conscripti, quem ad modum ipse Caesaris acta defenderet. an in commentariolis et chirographis et libellis se uno auctore prolatis, ne prolatis quidem, sed tantum modo dictis acta Caesaris firma erunt: quae ille in aes incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? 17 equidem existimo nihil tam esse in actis Caesaris quam leges Caesaris. an, si cui quid ille promisit, id erit fixum, quod idem non facere potuit? ut multis multa promissa non fecit: quae tamen multo plura illo mortuo reperta sunt, quam a vivo beneficia per omnis annos tributa et data. sed ea non muto, non moveo: summo studio illius praeclara acta defendo. pecunia utinam ad Opis maneret! cruenta illa quidem, sed his temporibus, quoniam eis, quorum est, non redditur, necessaria. quamquam ea quoque sit effusa, 18 si ita in actis fuit. ecquid est quod tam proprie dici possit actum eius, qui togatus in re publica cum potestate imperioque versatus sit, quam lex? quaere acta Gracchi: leges Sempronia proferentur; quaere Sullae: Corneliae. quid? Pompei tertius consulatus in quibus actis constitit? nempe in legibus. de Caesare ipso si quaereres quidnam egisset in urbe et in toga, leges multas responderet se et praeclaras tulisse, chirographa vero aut mutaret aut non daret, aut, si dedisset, non istas res in actis suis duceret. sed haec ipsa concedo, quibusdam etiam in rebus coniveo; in maximis vero rebus, id est legibus, acta Caesaris dis- 19 solvi ferendum non puto. quae lex melior, utilior, optima etiam re publica saepius flagitata, quam ne praetoriae provinciae plus quam annum neve plus

Digitized by Google

quam biennium consulares obtinerentur? hac lege sublata videnturne vobis posse Caesaris acta servari? quid? lege, quae promulgata est de tertia decuria nonne omnes iudiciariae leges Caesaris dissolvuntur? et vos acta Caesaris defenditis, qui leges eius evertitis? nisi forte, si quid memoriae causa rettulit in libellum, id numerabitur in actis et, quamvis iniquum et inutile sit, defendetur: quod ad populum centuriatis comitiis tulit, id in actis Caesaris non habebitur. at 20 quae est ista tertia decuria? 'centurionum' inquit. quid? isti ordini iudicatus lege Iulia, etiam ante Pompeia, Aurelia non patebat? 'census praefiniebatur,' inquit. non centurioni quidem solum, sed equiti etiam Romano; itaque viri fortissimi atque honestissimi, qui ordines duxerunt, res et iudicant et iudicaverunt. 'non quaero' inquit 'istos: quicumque ordinem duxit, iudicet.' at si ferretis, 'quicumque equo meruisset,' quod est lautius, nemini probaretis; in iudice enim spectari et fortuna debet et dignitas. 'non quaero' inquit 'ista: addo etiam iudices manipularis ex legione Alaudarum; aliter enim nostri negant posse se salvos esse.' o contumeliosum honorem eis, quos ad iudicandum necopinantis vocatis! hic enim est legis index, ut ei res in tertia decuria iudicent, qui libere iudicare non audeant. in quo quantus error est, di immortales, eorum, qui istam legem excogitaverunt! ut enim quisque sordidissimus videbitur, ita libentissime severitate iudicandi sordis suas eluet laborabitque ut honestis decuriis potius dignus videatur quam in turpem iure coniectus! altera pro- 21 mulgata lex est, ut et de vi et maiestatis damnati ad populum provocent, si velint. haec utrum tandem lex est an legum omnium dissolutio? [quis est enim hodie cuius intersit istam legem manere?] nemo reus est legibus illis, nemo quem futurum putemus; armis enim gesta numquam profecto in iudicium vocabuntur. 'at res popularis.' utinam quidem aliquid velletis

Digitized by Google

esse populare! omnes enim iam cives de rei publicae salute una et mente et voce consentiunt. quae est igitur ista cupiditas legis eius ferendae, quae turpitudinem summam habeat, gratiam nullam? quid enim turpius quam qui maiestatem populi Romani minuerit per vim, eum damnatum iudicio ad eam ipsam
22 vim reverti, propter quam sit iure damnatus? sed quid plura de lege disputo? quasi vero id agatur ut quisquam provocet: id agitur, id fertur, ne quis omnino umquam istis legibus reus fiat. quis enim aut accusator tam amens reperietur, qui reo condemnato obicere se multitudini conductae velit, aut iudex qui reum damnare audeat, ut ipse ad operas mercennarias statim protrahatur? non igitur provocatio ista lege datur, sed duae maxime salutares leges quaestionesque tolluntur. quid est aliud hortari adulescentis, ut turbulenti, ut seditiosi, ut perniciosi cives velint esse? quam autem ad pestem furor tribunicius impelli non poterit his duabus quae-
23 stionibus de vi et maiestatis sublatis? quid, quod obrogatur legibus Caesaris, quae iubent ei, qui de vi, itemque ei, qui maiestatis damnatus sit, aqua et igni interdici? quibus cum provocatio datur, nonne acta Caesaris rescinduntur? quae quidem ego, patres conscripti, qui illa numquam probavi, tamen ita conservanda concordiae causa arbitratus sum, ut non modo, quas vivus leges Caesar tulisset, infirmandas hoc tempore non putarem, sed ne illas quidem, quas post mortem Caesaris prolatas esse et fixas videtis.

24 De exsilio reducti multi a mortuo; civitas data non solum singulis, sed nationibus et provinciis universis a mortuo; immunitatibus infinitis sublata vectigalia a mortuo. ergo haec uno, verum optimo auctore domo prolata defendimus: eas leges, quas ipse nobis inspectantibus recitavit, pronuntiavit, tulit, quibus latis gloriabatur eisque legibus rem publicam contineri putabat, de provinciis, de iudiciis, eas, inquam,

Digitized by Google

Caesaris leges nos, qui defendimus acta Caesaris, evertendas putamus? ac de his tamen legibus, quae promulgatae sunt, saltem queri possumus: de eis, quae iam latae dicuntur, ne id quidem licuit; illae enim sine ulla promulgatione latae sunt ante quam scriptae. quaero autem quid sit cur aut ego aut quisquam vestrum, patres conscripti, bonis tribunis plebis leges malas metuat. paratos habemus qui intercedant, paratos qui rem publicam religione defendant: vacui metu esse debemus. 'quas tu mihi' inquit 'intercessiones, quas religiones?' eas scilicet, quibus rei publicae salus continetur. 'neglegimus ista et nimis antiqua ac stulta ducimus: forum saepietur, omnes claudentur aditus, armati in praesidiis multis locis conlocabuntur.' quid tum? quod ita erit gestum, id lex erit? et in aes incidi iubebitis, credo, illa legitima: CONSULES POPULUM IURE ROGAVERUNT — hocine a maioribus accepimus ius rogandi? — POPULUSQUE IURE SCIVIT. qui populus? isne, qui exclusus est? quo iure? an eo, quod vi et armis omne sublatum est? atque haec dico de futuris, quod est amicorum ante dicere ea, quae vitari possint; quae si facta non erunt, refelletur oratio mea. loquor de legibus promulgatis, de quibus est integrum vobis, demonstro vitia: tollite! denuntio vim, arma: removete!

Irasci quidem vos mihi, Dolabella, pro re publica dicenti non oportebit. quamquam te quidem id facturum non arbitror; novi facilitatem tuam. conlegam tuum aiunt in hac sua fortuna, quae bona ipsi videtur — mihi, ne gravius quippiam dicam, avorum et avunculi sui consulatum si imitaretur, fortunatior videretur — sed eum iracundum audio esse factum. video autem quam sit odiosum habere eundem iratum et armatum, cum tanta praesertim gladiorum sit impunitas; sed proponam ius, ut opinor, aequum, quod M. Antonium non arbitror repudiaturum. ego, si quid in vitam eius aut in mores tum contumelia

Digitized by Google

dixero, quominus mihi inimicissimus sit non recusabo; sin consuetudinem meam, quam in re publica semper habui, tenuero, id est, si libere quae sentiam de re publica dixero, primum deprecor ne irascatur; deinde, si hoc non impetro, peto ut sic irascatur, ut civi; armis utatur, si ita necesse est, ut dicit, sui defendendi causa: eis, qui pro re publica quae ipsis visa erunt dixerint, ista arma ne noceant. quid hac
28 postulatione dici potest aequius? quodsi, ut mihi a quibusdam eius familiaribus dictum est, omnis eum, quae habetur contra voluntatem eius, oratio graviter offendit, etiam si nulla inest contumelia, feremus amici naturam. sed idem illi ita mecum loquuntur: 'non idem tibi adversario Caesaris licebit quod Pisoni socero,' et simul admonent quiddam, quod cavebimus: 'nec erit iustior in senatum non veniendi
29 morbi causa quam mortis.' sed per deos immortalis! — te enim intuens, Dolabella, [qui es mihi carissimus], non possum utriusque vestrum errorem reticere: credo enim vos, nobilis homines, magna quaedam spectantis, non pecuniam, ut quidam nimis creduli suspicantur, quae semper ab amplissimo quoque clarissimoque contempta est, non opes violentas et populo Romano minime ferendam potentiam, sed caritatem civium et gloriam concupisse. est autem gloria laus recte factorum magnorumque in rem publicam meritorum, quae
30 cum optimi cuiusque tum etiam multitudinis testimonio comprobatur. dicerem, Dolabella, qui recte factorum fructus esset, nisi te praeter ceteros paulisper esse expertum viderem. quem potes recordari in vita inluxisse tibi diem laetiorem quam cum expiato foro, dissipato concursu impiorum, principibus sceleris poena adfectis, urbe incendio et caedis metu liberata te domum recepisti? cuius ordinis, cuius generis cuius denique fortunae studia tum laudi et gratulationi tuae se non obtulerunt? quin mihi etiam, quo auctore te in his rebus uti arbitrabantur, et gratias

Digitized by Google

boni viri agebant et tuo nomine gratulabantur. recordare, quaeso, Dolabella, consensum illum theatri, cum omnes earum rerum obliti, propter quas fuerant tibi offensi, significarent se beneficio novo memoriam veteris doloris abiecisse. hanc tu, P. Dolabella, — 31 magno loquor cum dolore — hanc tu, inquam, potuisti aequo animo tantam dignitatem deponere? tu autem, M. Antoni, — absentem enim appello —, unum illum diem, quo in aede Telluris senatus fuit, non omnibus his mensibus, quibus te quidam multum a me dissentientes beatum putant, anteponis? quae fuit oratio de concordia? quanto metu senatus, quanta sollicitudine civitas tum a te liberata est, cum conlegam tuum depositis inimicitiis oblitus auspiciorum a te ipso augure populi Romani nuntiatorum illo primam die conlegam tibi esse voluisti; tuus parvus filius in Capitolium a te missus pacis obses fuit. quo senatus die laetior? quo populus Romanus? qui 32 quidem nulla in contione umquam frequentior fuit. tum denique liberati per viros fortissimos videbamur, quia, ut illi voluerant, libertatem pax consequebatur. proximo, altero, tertio, denique reliquis consecutis diebus non intermittebas quasi donum aliquod cotidie adferre rei publicae; maximum autem illud, quod dictaturae nomen sustulisti. haec inusta est a te, a te, inquam, mortuo Caesari nota ad ignominiam sempiternam. ut enim propter unius M. Manlii scelus decreto gentis Manliae neminem patricium Manlium Marcum vocari licet, sic tu propter unius dictatoris odium nomen dictatoris funditus sustulisti. num te, 33 cum haec pro salute rei publicae tanta gessisses, fortunae tuae, num amplitudinis, num claritatis [,num gloriae] paenitebat? unde igitur subito tanta ista mutatio? non possum adduci ut suspicer te pecunia captum. licet quod cuique libet loquatur, credere non est necesse; nihil enim umquam in te sordidum, nihil humile cognovi. quamquam solent domestici

Digitized by Google

depravare nonnumquam; sed novi firmitatem tuam. atque utinam ut culpam, sic etiam suspicionem vitare potuisses! illud magis vereor, ne ignorans verum iter gloriae gloriosum putes plus te unum posse quam omnis et metui a civibus tuis. [quod si ita putas, totam ignoras viam gloriae.] carum esse civem, bene de re publica mereri, laudari, coli, diligi gloriosum est; metui vero et in odio esse invidiosum, de-
34 testabile, imbecillum, caducum. quod videmus etiam in fabula illi ipsi, qui 'oderint, dum metuant' dixerit, perniciosum fuisse. utinam, Antoni, avum tuum meminisses! de quo tamen audisti multa ex me eaque saepissime. putasne illum immortalitatem mereri voluisse, ut propter armorum habendorum licentiam metueretur? illa erat vita, illa secunda fortuna libertate esse parem ceteris, principem dignitate. itaque, ut omittam res avi tui prosperas, acerbissimum eius supremum diem malim quam L. Cinnae dominatum, a quo ille crudelissime est interfectus.

35 Sed quid oratione te flectam? si enim exitus C. Caesaris efficere non potest ut malis carus esse quam metui, nihil cuiusquam proficiet nec valebit oratio. quem qui beatum fuisse putant, miseri ipsi sunt. beatus est nemo, qui ea lege vivit, ut non modo impune, sed etiam cum summa interfectoris gloria interfici possit. quare flecte te, quaeso, et maiores tuos respice atque ita guberna rem publicam, ut natum esse te cives tui gaudeant: sine quo nec beatus nec clarus nec tutus quisquam esse omnino po-
36 test. populi quidem Romani iudicia multa ambo habetis, quibus vos non satis moveri permoleste fero. quid enim gladiatoribus clamores innumerabilium civium? quid populi versus? quid Pompei statuae plausus infiniti? quid duobus tribunis plebis, qui vobis adversantur? parumne haec significant incredibiliter consentientem populi Romani universi voluntatem? quid? Apollinarium ludorum plausus vel te-

Digitized by Google

stimonia potius et iudicia populi Romani parum magna vobis videbantur? o beatos illos, qui, quamquam adesse ipsis propter vim armorum non licebat, aderant tamen et in medullis populi Romani ac visceribus haerebant! nisi forte Accio tum plaudi et sexagesimo post anno palmam dari, non Bruto putabis, qui ludis suis ita caruit, ut in illo apparatissimo spectaculo studium populus Romanus tribuerit absenti, desiderium liberatoris sui perpetuo plausu et clamore leniret. equidem is sum, qui istos plausus, 37
cum a populi parte civibus tribuerentur, semper contempserim; idemque cum a summis, mediis, infimis, cum denique ab universis hoc idem fit cumque ei, qui ante sequi populi consensum solebant, fugiunt, non plausum illum, sed iudicium puto. sin haec leviora vobis videntur, quae sunt gravissima, num etiam hoc contemnitis, quod sensistis tam caram populo Romano vitam A. Hirtii fuisse? satis erat enim probatum illum esse populo Romano, ut est; iucundum amicis, in quo vincit omnis; carum suis, quibus est ipse carissimus: tantam tamen sollicitudinem bonorum, tantum timorem omnium in quo meminimus? certe in nullo. quid igitur? hoc vos, 38
per deos immortalis! quale sit non interpretamini? quid? eos de vestra vita cogitare non censetis, quibus eorum, quos sperant rei publicae consulturos, vita tam cara sit?

Cepi fructum, patres conscripti, reversionis meae, quoniam et ea dixi, ut quicumque casus consecutus esset, exstaret constantiae meae testimonium, et sum a vobis benigne ac diligenter auditus. quae potestas si mihi saepius sine meo vestroque periculo fiet, utar: si minus, quantum potero, non tam mihi me quam rei publicae reservabo. mihi fere satis est quod vixi vel ad aetatem vel ad gloriam: huc si quid accesserit, non tam mihi quam vobis reique publicae accesserit.

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS
IN M. ANTONIUM ORATIO PHILIPPICA SECUNDA.

Superiore oratione summopere commotus M. Antonius inimicitias Ciceroni denuntiavit, adesse in senatum iussit a. d. XIII Cal. Oct. ipse interea septemdecim dies in villa Tiburtina declamitavit et in senatum, qui in aede Concordiae habebatur, stipatus armatis venit Ciceronemque qui non ausus erat adesse acerbissima oratione insectatus est. contra eum Cicero hanc orationem conscripsit, quam statim post a se in senatu habitam esse fingit; edidit Antonio in Galliam profecto. praemisso brevi exordio, quo omnium improborum inimicitias se sustinere queritur, (§ 1. 2) I parte (3—42) Antonii crimina refutat (1. de privatis offensionibus 3—10. 2. de suis in rem p. meritis, quae quidem Antonius detrectaverat 11—43. II parte de scelesta et turpi vita Antonii disseritur (44—114) (1. de adulescentia 45—47. 2. de reliquo vitae cursu, imprimis de eius cum Caesare rationibus 48—60); quid in Italiam a Caesare missus egerit, exponitur 61—70; quem postea apud Caesarem locum obtinuerit, 71—96; quomodo interfecto eo se gesserit 97—114. Peroratio § 115—119.

1 Quonam meo fato, patres conscripti, fieri dicam, ut nemo his annis viginti rei publicae fuerit hostis, qui non bellum eodem tempore mihi quoque indixerit? nec vero necesse est quemquam a me nominari: vobiscum ipsi recordamini. mihi poenarum illi plus quam optarem dederunt: te miror, Antoni, quorum facta imitere, eorum exitus non perhorrescere. atque hoc in aliis minus mirabar; nemo enim illorum inimicus mihi fuit voluntarius: omnes a me rei publicae causa lacessiti. tu ne verbo quidem violatus, ut audacior quam Catilina, furiosior quam Clodius viderere, ultro me maledictis lacessisti, tuamque a me alienationem commendationem tibi ad
2 impios civis fore putavisti. quid putem? contemptumne

Digitized by Google

me? non video nec in vita nec in gratia nec in rebus gestis nec in hac mea mediocritate ingenii quid despicere possit Antonius. an in senatu facillime de me detrahi posse credidit? qui ordo clarissimis civibus bene gestae rei publicae testimonium multis, mihi uni conservatae dedit. an decertare mecum voluit contentione dicendi? hoc quidem est beneficium. quid enim plenius, quid uberius mihi quam et pro me et contra Antonium dicere? illud profecto: non existimavit sui similibus probari posse se esse hostem patriae, nisi mihi esset inimicus. cui prius 3 quam de ceteris rebus respondeo, de amicitia, quam a me violatam esse criminatus est, quod ego gravissimum crimen iudico, pauca dicam.

Contra rem suam me nescio quando venisse questus est. an ego non venirem contra alienum pro familiari et necessario? non venirem contra gratiam non virtutis spe, sed aetatis flore conlectam? non venirem contra iniuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non iure praetorio? sed hoc idcirco commemoratum a te puto, uti te infimo ordini commendares, cum omnes recordarentur libertini generum te, liberos tuos nepotes Q. Fadii, libertini hominis, fuisse. at enim te in disciplinam meam tradideras — nam ita dixisti —; domum meam ventitaras. ne tu, si id fecisses, melius famae, melius pudicitiae tuae consuluisses. sed neque fecisti nec, si cuperes, tibi id per Curionem facere licuisset. auguratus petitionem mihi te concessisse dixisti. o 4 incredibilem audaciam! o impudentiam praedicandam! quo enim tempore me augurem a toto conlegio expetitum Cn. Pompeius et Q. Hortensius nominaverunt — nec enim licebat a pluribus nominari —, tu nec solvendo eras nec te ullo modo nisi eversa re publica fore incolumem putabas. poteras autem eo tempore auguratum petere, cum in Italia C. Curio non esset? aut tum, cum es factus, unam tribum

Digitized by Google

sine Curione ferre potuisses? cuius etiam familiares de vi condemnati sunt, quod tui nimis studiosi fuis-
5 sent. at beneficio sum tuo usus. quo? quamquam illud ipsum, quod commemoras, semper prae me tuli. malui me tibi debere confiteri quam cuiquam minus 5 prudenti non satis gratus videri. sed quo beneficio? quod me Brundisii non occideris? quem ipse victor, qui tibi, ut tute gloriari solebas, detulerat ex latronibus suis principatum, salvum esse voluisset, in Italiam ire iussisset, eum tu occideres? fac potuisse. 10 quod est aliud, patres conscripti, beneficium latronum, nisi ut commemorare possint eis se dedisse vitam, quibus non ademerint? quod si esset beneficium, numquam, qui illum interfecerunt, a quo erant conservati, quos tu clarissimos viros soles appellare, 15 tantam essent gloriam consecuti. quale autem beneficium est, quod te abstinueris nefario scelere? qua in re non tam iucundum mihi videri debuit non interfectum me a te quam miserum te id impune
6 facere potuisse. sed sit beneficium, quando quidem 20 maius accipi a latrone nullum potuit: in quo potes me dicere ingratum? an de interitu rei publicae queri non debui, ne in te ingratus viderer? at in illa querella, misera quidem et luctuosa, sed mihi pro hoc gradu, in quo me senatus populusque Ro- 25 manus conlocavit, necessaria, quid est dictum a me cum contumelia? quid non moderate? quid non amice? quod quidem cuius temperantiae fuit, de M. Antonio querentem abstinere maledictis, praesertim cum tu reliquias rei publicae dissipavisses, cum domi 30 tuae turpissimo mercatu omnia essent venalia, cum leges eas, quae numquam promulgatae essent, et de te et a te latas confiterere, cum auspicia augur, intercessionem consul sustulisses, cum esses foedissime stipatus armatis, cum omnis impuritates in domo 35
7 cotidie susciperes vino lustrisque confectus. at ego, tamquam mihi cum M. Crasso contentio esset, quo-

Digitized by Google

cum multae et sane magnae fuerunt, non cum uno gladiatore nequissimo, de re publica graviter querens de homine nihil dixi: itaque hodie perficiam, ut intellegat quantum a me beneficium tum acceperit. at etiam litteras, quas me sibi misisse diceret, recitavit homo et humanitatis expers et vitae communis ignarus. quis enim umquam, qui paulum modo urbanorum consuetudinem nosset, litteras ad se ab amico missas offensione aliqua interposita in medium protulit palamque recitavit? quid est aliud tollere ex vita vitae societatem, tollere amicorum conloquia absentium? quam multa ioca solent esse in epistulis, quae prolata si sint, inepta videantur! quam multa seria neque tamen ullo modo divolganda! sit hoc 8 inhumanitatis: stultitiam incredibilem videte. quid habes quod mihi opponas, homo diserte, ut Mustelae iam esse et Tironi videris? qui cum hoc ipso tempore stent cum gladiis in conspectu senatus, ego quoque te disertum putabo, si ostenderis quo modo sis eos inter sicarios defensurus: — sed quid opponas tandem, si negem me umquam ad te istas litteras misisse? quo me teste convincas? an chirographo? in quo habes scientiam quaestuosam. qui possis? sunt enim librarii manu. iam invideo magistro tuo, qui te tanta mercede, quantam iam proferam, nihil sapere doceat. quid enim est minus non dico ora- 9 toris, sed hominis quam id obicere adversario, quod ille si verbo negarit, longius progredi non possit qui obiecerit? at ego non nego, teque in isto ipso convinco non stultitiae solum, sed etiam amentiae. quod enim verbum in istis litteris est non plenum humanitatis, officii, benevolentiae? omne autem crimen tuum est, quod de te in his litteris non male existimem, quod scribam tamquam ad civem, tamquam ad bonum virum, non tamquam ad sceleratum et latronem. at ego tuas litteras, etsi iure poteram a te lacessitus, tamen non proferam, quibus petis ut

Digitized by Google

tibi per me liceat quendam de exsilio reducere, adiurasque id te invito me non esse facturum; idque a me impetrasti. quid enim me interponerem audaciae tuae, quam neque auctoritas huius ordinis neque existimatio populi Romani neque leges ullae possent coërcere? verum tamen quid erat quod me rogares, si erat is, de quo rogabas, Caesaris lege reductus? sed videlicet meam gratiam voluit esse, in quo ne ipsius quidem ulla esse poterat lege lata.

Sed cum mihi, patres conscripti, et pro me aliquid et in M. Antonium multa dicenda sint, alterum peto a vobis ut me pro me dicentem benigne, alterum ipse efficiam ut contra illum cum dicam, attente audiatis. simul illud oro, si meam cum in omni vita tum in dicendo moderationem modestiamque cognostis, ne me hodie, cum isti, ut provocavit, respondero, oblitum esse putetis mei. non tractabo ut consulem: ne ille quidem me ut consularem. etsi ille nullo modo consul, vel quod ita vivit vel quod ita rem publicam gerit vel quod ita factus est; ego sine ulla controversia consularis. ut igitur intellegeretis qualem ipse se consulem profiteretur, obiecit mihi consulatum meum. qui consulatus verbo meus, patres conscripti, re vester fuit. quid enim ego constitui, quid gessi, quid egi nisi ex huius ordinis consilio, auctoritate, sententia? haec tu homo sapiens, non solum eloquens, apud eos, quorum consilio sapientiaque gesta sunt, ausus es vituperare? quis autem meum consulatum praeter te Publiumque Clodium qui vituperaret inventus est? cuius quidem tibi fatum, sicuti C. Curioni, manet, quoniam id domus tuae est, quod fuit illorum utrique fatale. non placet M. Antonio consulatus meus. at placuit P. Servilio, ut eum primum nominem ex illius temporis consularibus, qui proxime est mortuus; placuit Q. Catulo, cuius semper in hac re publica vivet auctoritas; placuit duobus Lucullis, M. Crasso, Q. Hor-

Digitized by Google

tensio, C. Curioni, C. Pisoni, M'. Glabrioni, M'. Lepido, L. Volcatio, C. Figulo, D. Silano, L. Murenae, qui tum erant consules designati; placuit idem quod consularibus M. Catoni, qui cum multa vita excedens providit, tum quod te consulem non vidit. maxime vero consulatum meum Cn. Pompeius probavit, qui ut me primum decedens ex Syria vidit, complexus et gratulans meo beneficio patriam se visurum esse dixit. sed quid singulos commemoro? frequentissimo 13 senatui sic placuit, ut esset nemo qui mihi non ut parenti gratias ageret, qui mihi non vitam suam, fortunas, liberos, rem publicam referret acceptam. sed quoniam illis, quos nominavi, tot et talibus viris res publica orbata est, veniamus ad vivos, qui duo de consularium numero reliqui sunt. L. Cotta, vir summo ingenio summaque prudentia, rebus eis gestis, quas tu reprehendis, supplicationem decrevit verbis amplissimis, eique illi ipsi, quos modo nominavi, consulares senatusque cunctus adsensus est; qui honos post conditam hanc urbem habitus est togato ante me nemini. L. Caesar, avunculus tuus, qua oratione, 14 qua constantia, qua gravitate sententiam dixit in sororis suae virum, vitricum tuum! hunc tu cum auctorem et praeceptorem omnium consiliorum totiusque vitae debuisses habere, vitrici te similem quam avunculi maluisti. huius ego alienus consiliis consul usus sum: tu, sororis filius, ecquid ad eum umquam de re publica rettulisti? at ad quos refert? di immortales! ad eos scilicet, quorum nobis etiam dies natales audiendi sunt. hodie non descendit An- 15 tonius. cur? dat naticiam in hortis. cui? neminem nominabo: putate tum Phormioni alicui, tum Gnathoni, tum etiam Ballioni. o foeditatem hominis flagitiosam! o impudentiam, nequitiam, libidinem non ferendam! tu cum principem senatorem, civem singularem tam propinquum habeas, ad eum de re publica nihil referas, referas ad eos, qui suam rem

Digitized by Google

nullam habent, tuam exhauriunt? tuus videlicet salutaris consulatus, perniciosus meus. adeone pudorem cum pudicitia perdidisti, ut hoc in eo templo dicere ausus sis, in quo ego senatum illum, qui quondam florens orbi terrarum praesidebat, consulebam, tu homines perditissimos cum gladiis conlocavisti? at etiam ausus es — quid autem est quod tu non audeas? — clivum Capitolinum dicere me consule plenum servorum armatorum fuisse: ut illa, credo, nefaria senatus consulta fierent, vim adferebam senatui. o miser, sive illa tibi nota non sunt — nihil enim boni nosti — sive sunt, qui apud talis viros tam impudenter loquare! quis enim eques Romanus, quis praeter te adulescens nobilis, quis ullius ordinis, qui se civem esse meminisset, cum senatus in hoc templo esset, in clivo Capitolino non fuit? quis nomen non dedit? quamquam nec scribae sufficere nec tabulae nomina illorum capere potuerunt. etenim cum homines nefarii de patriae parricidio confiterentur, consciorum indiciis, sua manu, voce paene litterarum coacti, se urbem inflammare, civis trucidare, vastare Italiam, delere rem publicam consensisse, quis esset qui ad salutem communem defendendam non excitaretur? praesertim cum senatus populusque Romanus haberet ducem, qualis si qui nunc esset, tibi idem, quod illis accidit, contigisset. ad sepulturam corpus vitrici sui negat a me datum. hoc vero ne P. quidem Clodius dixit umquam: cui quia iure inimicus fui, doleo a te omnibus vitiis eum esse superatum. qui autem tibi venit in mentem redigere in memoriam nostram te domi P. Lentuli esse educatum? an verebare ne non putaremus natura te potuisse tam improbum evadere, nisi accessisset etiam disciplina? tam autem eras excors, ut tota in oratione tua tecum ipse pugnares, non modo non cohaerentia inter se diceres, sed maxime diiuncta atque contraria, ut non tanta mecum, quanta tibi te-

Digitized by Google

cum esset contentio. vitricum tuum fuisse in tanto scelere fatebare, poena adfectum querebare: ita, quod proprie meum est, laudasti; quod totum est senatus, reprehendisti: nam comprehensio sontium mea, animadversio senatus fuit. homo disertus non intellegit eum, quem contra dicit, laudari a se; eos, apud quos dicit, vituperari. iam illud cuius est, non dico audaciae — cupit enim se audacem —, sed, quod minime volt, stultitiae, qua vincit omnis, clivi Capitolini mentionem facere, cum inter subsellia nostra versentur armati? cum in hac cella Concordiae, di immortales! in qua me consule salutares sententiae dictae sunt, quibus ad hanc diem viximus, cum gladiis homines conlocati stent? accusa senatum; accusa equestrem ordinem, qui tum cum senatu copulatus fuit; accusa omnis ordines, omnis civis, dum confiteare hunc ordinem hoc ipso tempore ab Ituraeis circumsederi. haec tu non propter audaciam dicis tam impudenter, sed quia cum tantam rerum repugnantiam non videas, nihil profecto sapis. quid est enim dementius quam, cum rei publicae perniciosa arma ipse ceperis, obicere alteri salutaria? at etiam quodam loco facetus esse voluisti. quam id te, di boni, non decebat! in quo est tua culpa nonnulla; aliquid enim salis a mima uxore trahere potuisti. 'cedant arma togae.' quid? tum nonne cesserunt? at postea tuis armis cessit toga. quaeramus igitur utrum melius fuerit libertati populi Romani sceleratorum arma an libertatem nostram armis tuis cedere. nec vero tibi de versibus plura respondebo: tantum dicam breviter, te neque illos neque ullas omnino litteras nosse; me nec rei publicae nec amicis umquam defuisse, et tamen omni genere monimentorum meorum perfecisse ut meae vigiliae meaeque litterae et iuventuti utilitatis et nomini Romano laudis aliquid adferrent. sed haec non huius temporis: maiora videamus.

19 20 21

P. Clodium meo consilio interfectum esse dixisti.

Digitized by Google

quidnam homines putarent, si tum occisus esset, cum tu illum in foro spectante populo Romano gladio insecutus est negotiumque transegisses, nisi se ille in scalas tabernae librariae coniecisset eisque oppilatis impetum tuum compressisset? quod quidem ego favisse me tibi fateor, suasisse ne tu quidem dicis. at Miloni ne favere quidem potui; prius enim rem transegit quam quisquam eum facturum id suspicaretur. at ego suasi. scilicet is animus erat Milonis, ut prodesse rei publicae sine suasore non posset. at laetatus sum. quid ergo? in tanta laetitia cunctae civitatis me unum tristem esse oporte-
22 bat? quamquam de morte Clodii fuit quaestio, non satis prudenter illa quidem constituta, (quid enim attinebat nova lege quaeri de eo, qui hominem occidisset, cum esset legibus quaestio constituta?) quaesitum est tamen: quod igitur, cum res agebatur, nemo in me dixit, id tot annis post tu es inventus qui diceres?

23 Quod vero dicere ausus es idque multis verbis, opera mea Pompeium a Caesaris amicitia esse diiunctum ob eamque causam culpa mea bellum civile esse natum, in eo non tu quidem tota re, sed, quod maximum est, temporibus errasti. ego M. Bibulo, praestantissimo cive, consule nihil praetermisi, quantum facere enitique potui, quin Pompeium a Caesaris coniunctione avocarem; in quo Caesar felicior fuit: ipse enim Pompeium a mea familiaritate diiunxit. postea vero quam se totum Pompeius Caesari tradidit, quid ego illum ab eo distrahere conarer?
24 stulti erat sperare, suadere impudentis. duo tamen tempora inciderunt, quibus aliquid contra Caesarem Pompeio suaserim; ea velim reprehendas, si potes: unum, ne quinquennii imperium Caesari prorogaret; alterum, ne pateretur ferri ut absentis eius ratio haberetur: quorum si utrumvis persuasissem, in has miserias numquam incidissemus. atque idem ego, cum

Digitized by Google

iam opes omnis et suas et populi Romani Pompeius ad Caesarem detulisset, seroque ea sentire coepisset, quae multo ante provideram, inferrique patriae bellum viderem nefarium, pacis, concordiae, compositionis auctor esse non destiti, meaque illa vox est nota multis: 'utinam, Pompei, cum Caesare societatem aut numquam coisses aut numquam diremisses! fuit alterum gravitatis, alterum prudentiae tuae.' haec mea, M. Antoni, semper et de Pompeio et de re publica consilia fuerunt; quae si valuissent, res publica staret, tu tuis flagitiis, egestate, infamia concidisses.

Sed haec vetera, illud vero recens, Caesarem meo consilio interfectum. iam vereor, patres conscripti, ne, quod turpissimum est, praevaricatorem mihi apposuisse videar, qui me non solum meis laudibus ornaret, sed etiam alienis: quis enim meum in ista societate gloriosissimi facti nomen audivit? cuius autem, qui in eo numero fuisset, nomen est occultatum? occultatum dico? cuius non statim divolgatum? citius dixerim iactasse se aliquos, ut fuisse in ea societate viderentur, cum conscii non fuissent, quam ut quisquam celari vellet qui fuisset. quam veri simile porro est in tot hominibus partim obscuris partim adulescentibus neminem occultantibus meum nomen latere potuisse? etenim si auctores ad liberandam patriam desiderarentur illis actoribus, Brutos ego impellerem, quorum uterque L. Bruti imaginem cotidie videret, alter etiam Ahalae? hi igitur his maioribus ab alienis potius consilium peterent quam a suis et foris potius quam domo? quid? C. Cassius, in ea familia natus, quae non modo dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquam ferre potuit, me auctorem, credo, desideravit: qui etiam sine his clarissimis viris hanc rem in Cilicia ad ostium fluminis Cydni confecisset, si ille ad eam ripam, quam constituerat, non ad contrariam navis appulisset. Cn. Domitium non patris interitus, clarissimi viri, non avunculi mors,

Digitized by Google

non spoliatio dignitatis ad recuperandam libertatem, sed mea auctoritas excitavit? an C. Trebonio ego persuasi? cui ne suadere quidem ausus essem: quo etiam maiorem ei res publica gratiam debet, qui libertatem populi Romani unius amicitiae praeposuit depulsorque dominatus quam particeps esse maluit. an L. Tillius Cimber me est auctorem secutus? quem ego magis fecisse illam rem sum admiratus quam facturum putavi, admiratus autem ob eam causam, quod immemor beneficiorum, memor patriae fuisset. quid duos Servilios? Cascas dicam an Ahalas? et hos auctoritate mea censes excitatos potius quam caritate rei publicae? longum est persequi ceteros, idque rei publicae praeclarum, fuisse tam multos,
28 ipsis gloriosum. at quem ad modum me coarguerit homo acutus recordamini. 'Caesare interfecto' inquit 'statim cruentum alte extollens Brutus pugionem Ciceronem nominatim exclamavit atque ei recuperatam libertatem est gratulatus.' cur mihi potissimum? quia sciebam? vide ne illa causa fuerit appellandi mei, quod, cum rem gessisset consimilem rebus eis, quas ipse gesseram, me potissimum testa-
29 tus est se aemulum mearum laudium exstitisse. tu autem, omnium stultissime, non intellegis, si, id quod me arguis, voluisse interfici Caesarem crimen sit, etiam laetatum esse morte Caesaris crimen esse? quid enim interest inter suasorem facti et probatorem? aut quid refert utrum voluerim fieri an gaudeam factum? ecquis est igitur exceptis eis, qui illum regnare gaudebant, qui illud aut fieri noluerit aut factum improbarit? omnes ergo in culpa: etenim omnes boni, quantum in ipsis fuit, Caesarem occiderunt: aliis consilium, aliis animus, aliis occasio
30 defuit; voluntas nemini. sed stuporem hominis vel dicam pecudis attendite; sic enim dixit: 'Brutus, quem ego honoris causa nomino, cruentum pugionem tenens Ciceronem exclamavit: ex quo intellegi debet

Digitized by Google

eum conscium fuisse? ergo ego sceleratus appellor a te, quem tu suspicatum aliquid suspicaris: ille, qui stillantem prae se pugionem tulit, is a te honoris causa nominatur? esto; sit in verbis tuis hic stupor: quanto in rebus sententiisque maior? constitue hoc, consul, aliquando, Brutorum, C. Cassii, Cn. Domitii, C. Trebonii, reliquorum quam velis esse causam; edormi crapulam, inquam, et exala. an faces admovendae sunt quae excitent tantae te causae indormientem? numquamne intelleges statuendum tibi esse utrum illi, qui istam rem gesserunt, homicidaene sint an vindices libertatis? attende enim paulisper 31 cogitationemque sobrii hominis punctum temporis suscipe. ego, qui sum illorum, ut ipse fateor, familiaris, ut a te arguor, socius, nego quicquam esse medium: confiteor eos, nisi liberatores populi Romani conservatoresque rei publicae sint, plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, si quidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere: tu, homo sapiens et considerate, quid dicis? si parricidas, cur honoris causa a te sunt et in hoc ordine et apud populum Romanum semper appellati? cur M. Brutus referente te legibus est solutus, si ab urbe plus quam decem dies afuisset? cur ludi Apollinares incredibili M. Bruti honore celebrati? cur provinciae Bruto, Cassio datae? cur legatorum numerus auctus? atqui haec acta per te; non igitur homicidas. sequitur ut liberatores tuo iudicio, quando quidem tertium nihil potest esse. quid est? num conturbo te? non enim fortasse satis, 32 quae diiunctius dicuntur, intellegis. sed tamen haec summa est conclusionis meae: quoniam scelere a te liberati sunt, ab eodem amplissimis praemiis dignissimos iudicatos. itaque iam retexo orationem meam: scribam ad illos, ut, si qui forte quod a te mihi obiectum est quaerent sitne verum, ne cui negent. etenim vereor ne aut celatum me illis ipsis non hone-

Digitized by Google

stum aut invitatum refugisse mihi sit turpissimum. quae enim res umquam, pro sancte Iuppiter! non modo in hac urbe, sed in omnibus terris est gesta maior? quae gloriosior? quae commendatior hominum memoriae sempiternae? in huius me tu consilii societatem tamquam in equum Troianum cum prin-
33 cibus includis? non recuso; ago etiam gratias, quoquo animo facis: tanta enim res est, ut invidiam istam, quam tu in me vis concitare, cum laude non comparem. quid enim beatius illis, quos tu expulsos a te praedicas et relegatos? qui locus est aut tam desertus aut tam inhumanus qui illos, cum accesserint, non adfari atque appetere videatur? qui homines tam agrestes qui se, cum eos aspexerint, non maximum cepisse vitae fructum putent? quae vero tam immemor posteritas, quae tam ingratae litterae reperientur, quae eorum gloriam non immortalitatis memoria prosequantur? tu vero ascribe me talem
34 in numerum. sed unam rem vereor ne non probes: si ego enim fuissem, non solum regem, sed etiam regnum de re publica sustulissem; et, si meus stilus ille fuisset, ut dicitur, mihi crede, non solum unum actum, sed totam fabulam confecissem. quamquam si interfici Caesarem voluisse crimen est, vide, quaeso, Antoni, quid tibi futurum sit, quem et Narbone hoc consilium cum Trebonio cepisse notissimum est et ob eius consilii societatem, cum interficeretur Caesar, tum te a Trebonio vidimus sevocari. ego autem — vide quam tecum agam non inimice — quod bene cogitasti aliquando, laudo; quod non indicasti, gra-
35 tias ago; quod non fecisti, ignosco: virum res illa quaerebat. quodsi te in iudicium quis adducat usurpetque illud Cassianum, cui bono fuerit, vide, quaeso, ne haereas. quamquam illud fuit, ut dicebas quidem, omnibus bono, qui servire nolebant, tibi tamen praecipue, qui non modo non servis, sed etiam regnas; qui maximo te aere alieno ad aedem

Digitized by Google

Opis liberavisti; qui per easdem tabulas innumerabilem pecuniam dissipavisti; ad quem e domo Caesaris tam multa delata sunt; cuius domi quaestuosissima est falsorum commentariorum et chirographorum officina, agrorum, oppidorum, immunitatium, vectigalium flagitiosissimae nundinae. etenim quae 36
res egestati et aeri alieno tuo praeter mortem Caesaris subvenire potuisset? nescio quid conturbatus esse videris: num quid subtimes ne ad te hoc crimen pertinere videatur? libero te metu: nemo credet umquam; non est tuum de re publica bene mereri; habet istius pulcherrimi facti clarissimos viros res publica auctores; ego te tantum gaudere dico, fecisse non arguo. respondi maximis criminibus: nunc etiam reliquis respondendum est.

Castra mihi Pompei atque illud omne tempus 37
obiecisti; quo quidem tempore si, ut dixi, meum consilium auctoritasque valuisset, tu hodie egeres, nos liberi essemus; res publica non tot duces et exercitus amisisset. fateor enim me, cum ea, quae acciderunt, providerem futura, tanta in maestitia fuisse, quanta ceteri optimi cives, si idem providissent, fuissent. dolebam, dolebam, patres conscripti, rem publicam vestris quondam meisque consiliis conservatam brevi tempore esse perituram. nec vero eram tam indoctus ignarusque rerum, ut frangerer animo propter vitae cupiditatem, quae me manens conficeret angoribus, dimissa molestiis omnibus liberaret: illos ego praestantissimos viros, lumina rei publicae, vivere volebam, tot consularis, tot praetorios, tot honestissimos senatores, omnem praeterea florem nobilitatis ac iuventutis, tum optimorum civium exercitus; qui si viverent, quamvis iniqua condicione pacis — mihi enim omnis pax cum civibus bello civili utilior videbatur —, rem publicam hodie teneremus. quae sententia si valuisset ac non ei 38
maxime mihi, quorum ego vitae consulebam, spe

Digitized by Google

victoriae elati obstitissent, ut alia omittam, tu certe numquam in hoc ordine vel potius numquam in hac urbe mansisses. at vero Cn. Pompei voluntatem a me alienabat oratio mea. an ille quemquam plus dilexit? cum illo aut sermones aut consilia contulit saepius? quod quidem erat magnum, de summa re publica dissentientis in eadem consuetudine amicitiae permanere. ego quid ille et contra ille quid ego sentirem et spectarem videbat: ego incolumitati civium primum, ut postea dignitati possemus, ille praesenti dignitati potius consulebat. quod autem habebat uterque quid sequeretur, idcirco tolerabilior erat
39 nostra dissensio. quid vero ille singularis vir ac paene divinus de me senserit sciunt qui eum de Pharsalia fuga Paphum prosecuti sunt: numquam ab eo mentio de me nisi honorifica, nisi plena amicissimi desiderii, cum me vidisse plus fateretur, se speravisse meliora. et eius viri nomine me insectari audes, cuius me amicum, te sectorem esse fateare? sed omittatur bellum illud, in quo tu nimium felix fuisti. ne de iocis quidem respondebo, quibus me in castris usum esse dixisti. erant quidem illa castra plena curae; verumtamen homines, quamvis in turbidis rebus sint, tamen, si modo homines sunt, inter-
40 dum animis relaxantur. quod autem idem maestitiam meam reprehendit, idem iocum, magno argumento est me in utroque fuisse moderatum.

Hereditatem mihi negasti venire. utinam hoc tuum verum crimen esset! plures amici mei et necessarii viverent. sed qui istuc tibi venit in mentem? ego enim amplius sestertium ducentiens acceptum hereditatibus rettuli. quamquam in hoc genere fateor feliciorem esse te: me nemo nisi amicus fecit heredem, ut cum illo commodo, si quod erat, animi quidam dolor iungeretur; te is, quem tu vidisti num-
41 quam, L. Rubrius Casinas fecit heredem. et quidem vide quam te amarit is, qui albus aterne fuerit

Digitized by Google

ignoras, fratris filium praeteriit; Q. Fufi, honestissimi equitis Romani suique amicissimi, quem palam heredem semper factitarat, ne nominat quidem: te, quem numquam viderat aut certe numquam salutaverat, fecit heredem. velim mihi dicas, nisi molestum est, L. Turselius qua facie fuerit, qua statura, quo municipio, qua tribu. 'nihil scio' inquies 'nisi quae praedia habuerit'. igitur fratrem exheredans te faciebat heredem. in multas praeterea pecunias alienissimorum hominum vi eiectis veris heredibus, tamquam heres, iste invasit. quamquam hoc 42 maxime admiratus sum, mentionem te hereditatum ausum esse facere, cum ipse hereditatem patris non adisses.

Haec ut conligeres, homo amentissime, tot dies in aliena villa declamasti? quamquam tu quidem, ut tui familiarissimi dictitant, vini exalandi, non ingenii acuendi causa declamas. at vero adhibes ioci causa magistrum, suffragio tuo et compotorum tuorum rhetorem, cui concessisti ut in te quae vellet diceret, salsum omnino hominem, sed materia facilis est in te et in tuos dicta dicere. vide autem quid intersit inter te et avum tuum: ille sensim dicebat quod causae prodesset; tu cursim dicis aliena. at quanta 43 merces rhetori data est! audite, audite, patres conscripti, et cognoscite rei publicae volnera: duo milia iugerum campi Leontini Sex. Clodio rhetori adsignasti et quidem immunia, ut populi Romani tanta mercede nihil sapere disceres. num etiam hoc, homo audacissime, ex Caesaris commentariis? sed dicam alio loco et de Leontino agro et de Campano, quos iste agros creptos rei publicae turpissimis possessoribus inquinavit. iam enim, quoniam criminibus eius satis respondi, de ipso emendatore et correctore nostro quaedam dicenda sunt. nec enim omnia effundam, ut, si saepius decertandum sit, ut erit, semper novus veniam: quam facultatem

Digitized by Google

mihi multitudo istius vitiorum peccatorumque largitur.

44 Visne igitur te inspiciamus a puero? sic, opinor, a principio ordiamur. tenesne memoria praetextatum te decoxisse? 'patris' inquies 'ista culpa est.' concedo; etenim est pietatis plena defensio. illud tamen audaciae tuae, quod sedisti in quattuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decoctoribus certus locus, quamvis quis fortunae vitio, non suo decoxisset. sumpsisti virilem, quam statim muliebrem togam reddidisti. primo volgare scortum; certa flagitii merces, nec ea parva; sed cito Curio intervenit, qui te a meretricio quaestu abduxit et, tamquam stolam dedisset, in matrimonio stabili et certo te conlocavit.

45 nemo umquam puer emptus libidinis causa tam fuit in domini potestate quam tu in Curionis. quotiens te pater eius domu sua eiecit? quotiens custodes posuit, ne limen intrares? cum tu tamen nocte socia, hortante libidine, cogente mercede per tegulas demitterere: quae flagitia domus illa diutius ferre non potuit. scisne me de rebus mihi notissimis dicere? recordare tempus illud, cum pater Curio maerens iacebat in lecto; filius se ad pedes meos prosternens, lacrimans te mihi commendabat; orabat, ut se contra suum patrem, si sestertium sexagiens peteret, defenderem; tantum enim se pro te intercessisse dicebat. ipse autem amore ardens confirmabat, quod desiderium tui discidii ferre non posset, se in ex-

46 silium iturum. quo tempore ego quanta mala florentissimae familiae sedavi vel potius sustuli! patri persuasi, ut aes alienum filii dissolveret; redimeret adulescentem summa spe et animi et ingenii praeditum rei familiaris facultatibus eumque non modo tua familiaritate, sed etiam congressione patrio iure et potestate prohiberet. haec tu cum per me acta meminisses, nisi illis, quos videmus, gladiis confideres,

47 maledictis me provocare ausus esses? sed iam stupra

Digitized by Google

et flagitia omittamus: sunt quaedam, quae honeste non possum dicere; tu autem eo liberior, quod ea in te admisisti, quae a verecundo inimico audire non posses. sed reliquum vitae cursum videte, quem quidem celeriter perstringam; ad haec enim, quae in civili bello, in maximis rei publicae miseriis fecit, et ad ea, quae cotidie facit, festinat animus; quae peto, ut, quamquam multo notiora vobis quam mihi sunt, tamen, ut facitis, attente audiatis: debet enim talibus in rebus excitare animos non cognitio solum rerum, sed etiam recordatio; etsi incidamus, opinor, media, ne nimis sero ad extrema veniamus.

Intimus erat in tribunatu Clodio, qui sua erga 48
me beneficia commemorat; eius omnium incendiorum fax, cuius etiam domi iam tum quiddam molitus est. quid dicam ipse optime intellegit. inde iter Alexandream contra senatus auctoritatem, contra rem publicam et religiones; sed habebat ducem Gabinium, quicum quidvis rectissime facere posset. qui tum inde reditus aut qualis? prius in ultimam Galliam ex Aegypto quam domum. quae autem domus? suam enim quisque domum tum obtinebat nec erat usquam tua. domum dico? quid erat in terris ubi in tuo pedem poneres praeter unum Misenum, quod cum sociis tamquam Sisaponem tenebas? venis e 49
Gallia ad quaesturam petendam. aude dicere te prius ad parentem tuam venisse quam ad me. acceperam iam ante Caesaris litteras, ut mihi satis fieri paterer a te: itaque ne loqui quidem sum te passus de gratia. postea sum cultus a te, tu a me sublevatus in petitione quaesturae; quo quidem tempore P. Clodium approbante populo Romano in foro es conatus occidere, cumque eam rem tua sponte conarere, non impulsu meo, tamen ita praedicabas, te non existimare, nisi illum interfecisses, umquam mihi pro tuis in me iniuriis satis esse facturum. in quo demiror cur Milonem impulsu meo rem illam egisse dicas,

Digitized by Google

cum te ultro mihi idem illud deferentem numquam sim adhortatus; quamquam, si in eo perseverares, ad tuam gloriam rem illam referri malebam quam
50 ad meam gratiam. quaestor es factus: deinde continuo sine senatus consulto, sine sorte, sine lege ad Caesarem cucurristi. id enim unum in terris egestatis, aeris alieni, nequitiae perditis vitae rationibus perfugium esse ducebas. ibi te cum et illius largitionibus et tuis rapinis explevisses, si hoc expleare, quod statim effundas, advolasti egens ad tribunatum, ut in eo magistratu, si posses, viri tui similis esses.

Accipite nunc, quaeso, non ea, quae ipse in se atque in domesticum decus impure et intemperanter, sed quae in nos fortunasque nostras, id est in universam rem publicam, impie ac nefarie fecerit: ab huius enim scelere omnium malorum principium natum
51 reperietis. nam cum L. Lentulo C. Marcello consulibus Kalendis Ianuariis labentem et prope cadentem rem publicam fulcire cuperetis, ipsique C. Caesari, si sana mente esset, consulere velletis, tum iste venditum atque emancipatum tribunatum consiliis vestris opposuit cervicesque suas ei subiecit securi, qua multi minoribus in peccatis occiderunt. in te, M. Antoni, id decrevit senatus et quidem incolumis, nondum tot luminibus exstinctis, quod in hostem togatum decerni est solitum more maiorum. et tu apud patres conscriptos contra me dicere ausus es, cum ab hoc ordine ego conservator essem, tu hostis rei publicae iudicatus? commemoratio illius tui sceleris intermissa est, non memoria deleta. dum genus hominum, dum populi Romani nomen exstabit — quod quidem erit, si per te licebit, sempiternum —,
52 tua illa pestifera intercessio nominabitur. quid cupide a senatu, quid temere fiebat, cum tu unus adulescens universum ordinem decernere de salute rei publicae prohibuisti, neque semel, sed saepius, neque

Digitized by Google

tu tecum de senatus auctoritate agi passus es? quid autem agebatur nisi ne deleri et everti rem publicam funditus velles? cum te neque principes civitatis rogando neque maiores natu monendo neque frequens senatus agendo de vendita atque addicta sententia movere potuissent, tum illud multis rebus ante temptatis necessario tibi volnus inflictum est, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo. tum 53
contra te dedit arma hic ordo consulibus reliquisque imperiis et potestatibus: quae non effugisses, nisi te ad arma Caesaris contulisses. tu, tu, inquam, M. Antoni, princeps C. Caesari omnia perturbare cupienti causam belli contra patriam ferendi dedisti. quid enim aliud ille dicebat? quam causam sui demens tissimi consilii et facti adferebat, nisi quod intercessio neglecta, ius tribunicium sublatum, circumscriptus a senatu esset Antonius? omitto quam haec falsa, quam levia, praesertim cum omnino nulla causa iusta cuiquam esse possit contra patriam arma capiendi. sed nihil de Caesare: tibi certe confitendum est causam perniciosissimi belli personam tua constitisse. o miserum te, si haec intellegis, miserio- 54
rem, si non intellegis hoc litteris mandari, hoc memoriae prodi, huius rei ne posteritatem quidem omnium saeculorum umquam immemorem fore, consules ex Italia expulsos, cumque eis Cn. Pompeium, quod imperii populi Romani decus ac lumen fuit, omnis consularis, qui per valetudinem exsequi cladem illam fugamque potuissent, praetores, praetorios, tribunos plebis, magnam partem senatus, omnem subolem iuventutis, unoque verbo rem publicam expulsam atque exterminatam suis sedibus! ut igitur in 55
seminibus est causa arborum et stirpium, sic huius luctuosissimi belli semen tu fuisti. doletis tris exercitus populi Romani interfectos: interfecit Antonius; desideratis clarissimos civis: eos quoque nobis eripuit Antonius; auctoritas huius ordinis adflicta est: ad-

Digitized by Google

flixit Antonius; omnia denique, quae postea vidimus — quid autem mali non vidimus? — si recte ratiocinabimur, uni accepta referemus Antonio. ut Helena Troianis, sic iste huic rei publicae causa pestis atque exitii fuit. reliquae partes tribunatus principii similes: omnia perfecit, quae senatus salva re publica ne fieri possent providerat; cuius tamen
56 scelus in scelere cognoscite: restituebat multos calamitosos: in eis patrui nulla mentio. si severus, cur non in omnis? si misericors, cur non in suos? sed omitto ceteros: Licinium Denticulum de alea condemnatum, conlusorem suum, restituit, quasi vero ludere cum condemnato non liceret, scilicet ut, quod in alea perdiderat, beneficio legis dissolveret. quam attulisti rationem populo Romano cur eum restitui oporteret? absentem, credo, in reos relatum; rem indicta causa iudicatam; nullum fuisse de alea lege iudicium; vi oppressum et armis; postremo, quod de patruo tuo dicebatur, pecunia iudi cium esse corruptum? nihil horum. at vir bonus et re publica dignus. nihil id quidem ad rem; ego tamen, quoniam condemnatum esse pro nihilo est, ita ignoscerem: hominem omnium nequissimum, qui non dubitaret vel in foro alea ludere, lege, quae est de alea, condemnatum qui in integrum
57 restituit, is non apertissime studium suum ipse profitetur? in eodem vero tribunatu, cum Caesar in Hispaniam proficiscens huic conculcandam Italiam tradidisset, quae fuit eius peragratio coloniarum, lustratio municipiorum! scio me in rebus celebratissimis omnium sermone versari, eaque, quae dico dicturusque sum, notiora esse omnibus, qui in Italia tum fuerunt, quam mihi, qui non fui: notabo tamen singulas res, etsi nullo modo poterit oratio mea satis facere vestrae scientiae. etenim quod umquam in terris tantum flagitium exstitisse auditum est? tantam turpi-
58 tudinem? tantum dedecus? vehebatur in essedo tribunus plebis; lictores laureati antecedebant, inter

Digitized by Google

quos aperta lectica mima portabatur, quam ex oppidis municipales homines honesti, obviam necessario prodeuntes, non noto illo et mimico nomine, sed Volumniam consalutabant. sequebatur raeda cum lenonibus, comites nequissimi; reiecta mater amicam impuri filii tamquam nurum sequebatur. o miserae mulieris fecunditatem calamitosam! horum flagitiorum iste vestigiis omnia municipia, praefecturas, colonias, totam denique Italiam impressit.

Reliquorum factorum eius, patres conscripti, 59
difficilis est sane reprehensio et lubrica: versatus in bello est; saturavit se sanguine dissimillimorum sui civium: felix fuit, si potest ulla in scelere esse felicitas. sed quoniam veteranis cautum esse volumus, quamquam dissimilis est militum causa et tua — illi secuti sunt, tu quaesisti ducem —, tamen, ne apud illos me in invidiam voces, nihil de genere belli dicam. victor e Thessalia Brundisium cum legionibus revertisti. ibi me non occidisti: magnum beneficium! potuisse enim fateor. quamquam nemo erat eorum, qui tum tecum fuerunt, qui mihi non censeret parci oportere. tanta est enim caritas patriae, 60
ut vestris etiam legionibus sanctus essem, quod eam a me servatam esse meminissent. sed fac id te dedisse mihi, quod non ademisti, meque a te habere vitam, quia non a te sit erepta: licuitne mihi per tuas contumelias hoc tuum beneficium sic tueri, ut tuebar, praesertim cum te haec ausurum viderem? venisti Brundisium, in sinum quidem et in com- 61
plexum tuae mimulae. quid est? num mentior? quam miserum est id negare non posse, quod sit turpissimum confiteri! si te municipiorum non pudebat, ne veterani quidem exercitus? quis enim miles fuit qui Brundisii illam non viderit? quis qui nescierit venisse eam tibi tot dierum iter obviam gratulatum? quis qui non indoluerit tam sero se quam nequam hominem secutus esset cognoscere? Italiae 62

Digitized by Google

rursus percursatio eadem comite mima; in oppida militum crudelis et misera deductio; in urbe auri, argenti maximeque vini foeda direptio. accessit ut Caesare ignaro, cum esset ille Alexandreae, beneficio amicorum eius magister equitum constitueretur. tum existimavit se suo iure cum Hippia vivere et equos vectigalis Sergio mimo tradere; tum sibi non hanc, quam nunc male tuetur, sed M. Pisonis domum ubi habitaret legerat. quid ego istius decreta, quid rapinas, quid hereditatum possessiones datas, quid ereptas proferam? cogebat egestas; quo se verteret non habebat: nondum ei tanta a L. Rubrio, non a L. Turselio hereditas venerat; nondum in Cn. Pompei locum multorumque aliorum, qui aberant, repentinus heres successerat. erat ei vivendum latronum ritu, ut tantum haberet, quantum rapere potuisset.

63 Sed haec, quae robustioris improbitatis sunt, omittamus: loquamur potius de nequissimo genere levitatis: tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate tantum vini in Hippiae nuptiis exhauseras, ut tibi necesse esset in populi Romani conspectu vomere postridie. o rem non modo visu foedam, sed etiam auditu! si inter cenam in ipsis tuis inmanibus illis poculis hoc tibi accidisset, quis non turpe duceret? in coetu vero populi Romani negotium publicum gerens, magister equitum, cui ructare turpe esset, is vomens frustis esculentis vinum redolentibus gremium suum et totum tribunal implevit. sed haec ipse fatetur esse in suis sordibus: veniamus ad splendidiora.

64 Caesar Alexandrea se recepit, felix, ut sibi quidem videbatur, mea autem sententia, qui rei publicae sit hostis, felix esse nemo potest. hasta posita pro aede Iovis Statoris bona subiecta Cn. Pompei — miserum me! consumptis enim lacrimis tamen infixus haeret animo dolor — bona, inquam, Cn.

Digitized by Google

Pompei Magni vocī acerbissimae subiecta praeconis. una in illa re servitutis oblita civitas ingemuit servientibusque omnibus, cum animi metu tenerentur, gemitus tamen populi Romani liber fuit. exspectantibus omnibus quisnam esset tam impius, tam demens, tam dis hominibusque hostis, qui ad illud scelus sectionis auderet accedere, inventus est nemo praeter Antonium, praesertim cum tot essent circum hastam illam, qui alia omnia auderent: unus inventus est qui id auderet, quod omnium fugisset et reformidasset audacia. tantus igitur te stupor oppressit 65
vel, ut verius dicam, tantus furor, ut primum, cum sector sis isto loco natus, deinde cum Pompei sector, non te exsecratum populo Romano, non detestabilem, non omnis tibi deos, omnis homines esse inimicos et futuros scias? at quam insolenter statim helluo invasit in eius viri fortunas, cuius virtute terribilior erat populus Romanus exteris gentibus, iustitia carior? in eius igitur viri copias cum se subito ingurgitasset, exsultabat gaudio persona de mimo, modo egens, repente dives. sed, ut est apud poëtam nescio quem 'male parta male dilabuntur.' incredibile ac simile 66
portenti est, quonam modo illa tam multa quam paucis non dico mensibus, sed diebus effuderit. maximus vini numerus fuit, permagnum optimi pondus argenti, pretiosa vestis, multa et lauta supellex et magnifica multis locis, non illa quidem luxuriosi hominis, sed tamen abundantis: horum paucis diebus nihil erat. quae Charybdis tam vorax? Charybdim 67
dico? quae si fuit, animal unum fuit. Oceanus, me dius fidius, vix videtur tot res tam dissipatas, tam distantibus in locis positas tam cito absorbere potuisse: nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil scriptum; apothecae totae nequissimis hominibus condonabantur; alia mimi rapiebant, alia mimae; domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum; totos dies potabatur atque id locis pluribus; suggere-

Digitized by Google

bantur etiam saepe — non enim semper iste felix — damna aleatoria; conchyliatis Cn. Pompei peristromatis servorum in cellis lectos stratos videres. quam ob rem desinite mirari haec tam celeriter esse consumpta. non modo unius patrimonium quamvis amplum, ut illud fuit, sed urbis et regna celeriter tanta nequitia devorare potuisset. at idem aedis
68 etiam et hortos. o audaciam immanem! tu etiam ingredi illam domum ausus es? tu illud sanctissimum limen intrare? tu illarum aedium dis penatibus os impurissimum ostendere? quam domum aliquamdiu nemo aspicere poterat, nemo sine lacrimis praeterire, hac te in domo tam diu deversari non pudet? in qua, quamvis nihil sapias, tamen nihil tibi potest esse iucundum. an tu illa in vestibulo rostrorum spolia cum aspexisti, domum tuam te introire putas? fieri non potest. quamvis enim sine mente, sine sensu sis, ut es, tamen et te et tua et tuos nosti. nec vero te umquam neque vigilantem neque in somnis credo posse mente consistere. necesse est, quamvis sis, ut es, violentus et furens, cum tibi obiecta sit species singularis viri, perterritum te de
69 somno excitari, ruere etiam saepe vigilantem. me quidem miseret parietum ipsorum atque tectorum: quid enim umquam domus illa viderat nisi pudicum, quid nisi ex optimo more et sanctissima disciplina? fuit enim ille vir, patres conscripti, sicuti scitis, cum foris clarus tum domi admirandus, neque rebus externis magis laudandus quam institutis domesticis: huius in aedibus pro cubiculis stabula, pro conclavibus popinae sunt. etsi iam negat: nolite quaerere; frugi factus est: illam mimam suas res sibi habere iussit, ex duodecim tabulis clavis ademit, exegit. quam porro spectatus civis, quam probatus! cuius ex omni vita nihil est honestius quam quod cum
70 mima fecit divortium. at quam crebro usurpat: 'et consul et Antonius?' hoc est dicere, et consul et

Digitized by Google

impudicissimus, et consul et homo nequissimus. quid est enim aliud Antonius? nam si dignitas significaretur in nomine, dixisset, credo, aliquando avus tuus se et consulem et Antonium: numquam dixit; dixisset etiam conlega meus, patruus tuus, nisi si tu es solus Antonius. sed omitto ea peccata, quae non sunt earum partium propria, quibus tu rem publicam vexavisti: ad ipsas tuas partis redeo, id est ad civile bellum, quod natum, conflatum, susceptum opera tua est; cui bello cum propter timiditatem 71
tuam tum propter libidines defuisti. gustaras civilem sanguinem vel potius exsorbueras; fueras in acie Pharsalica antesignanus; L. Domitium, clarissimum et nobilissimum virum, occideras, multosque praeterea, qui e proelio effugerant, quos Caesar, ut nonnullos, fortasse servasset, crudelissime persecutus trucidaras. quibus rebus tantis talibus gestis quid fuit causae cur in Africam Caesarem non sequerere, cum praesertim belli pars tanta restaret? itaque quem locum apud ipsum Caesarem post eius ex Africa reditum obtinuisti? quo numero fuisti? cuius tu imperatoris quaestor fueras, dictatoris magister equitum, belli princeps, crudelitatis auctor, praedae socius, testamento, ut dicebas ipse, filius, appellatus es de pecunia, quam pro domo, pro hortis, pro sectione debebas. primo respondisti plane ferociter, 72
et, ne omnia videar contra te, propemodum aequa et iusta dicebas: 'a me C. Caesar pecuniam? cur potius quam ego ab illo? an sine me ille vicit? at ne potuit quidem: ego ad illum belli civilis causam attuli; ego leges perniciosas rogavi; ego arma contra consules imperatoresque populi Romani, contra senatum populumque Romanum, contra deos patrios arasque et focos, contra patriam tuli. num sibi soli vicit? quorum facinus est commune, cur non sit eorum praeda communis?' ius postulabas, sed quid ad rem? plus ille poterat. itaque explosis tuis voci- 73

Digitized by Google

bus et ad te et ad praedes tuos milites misit, cum repente a te praeclara illa tabula prolata est. qui risus hominum! tantam esse tabulam, tam varias, tam multas possessiones, ex quibus praeter partem Miseni nihil erat quod, qui auctionaretur, posset suum dicere; auctionis vero miserabilis aspectus: vestis Pompei non multa eaque maculosa; eiusdem quaedam argentea vasa conlisa, sordidata mancipia, ut doleremus quicquam esse ex illis reliquiis, quod
74 videre possemus. hanc tamen auctionem heredes L. Rubrii decreto Caesaris prohibuerunt. haerebat nebulo: quo se verteret non habebat. quin eis ipsis temporibus domi Caesaris percussor ab isto missus deprehensus dicebatur esse cum sica: de quo Caesar in senatu aperte in te invehens questus est. profi-ciscitur in Hispaniam Caesar paucis tibi ad solvendum propter inopiam tuam prorogatis diebus: ne tum quidem sequeris. tam bonus gladiator rudem tam cito? hunc igitur quisquam, qui in suis partibus, id est in suis fortunis, tam timidus fuerit, pertime-
75 scat? profectus est aliquando tandem in Hispaniam; sed tuto, ut ait, pervenire non potuit. quonam modo igitur Dolabella pervenit? aut non suscipienda fuit ista causa, Antoni, aut, cum suscepisses, defendenda usque ad extremum. ter depugnavit Caesar cum civibus, in Thessalia, Africa, Hispania: omnibus adfuit his pugnis Dolabella; in Hispaniensi etiam volnus accepit. si de meo iudicio quaeris, nollem; sed tamen consilium a primo reprehendendum, laudanda constantia: tu vero quid *secutus* es? Cn. Pompei liberi tum primum patriam repetebant — esto; fuerit haec partium causa communis — repetebant praeterea deos patrios, aras, focos, larem suum familiarem, in quae cuncta tu invaseras. haec cum peterent armis ei, quorum erant legibus, — etsi in rebus iniquissimis quid potest esse aequi? — tamen quem erat aequissimum contra Cn. Pompei liberos

Digitized by Google

pugnare? quem? te, sectorem. an cum tu Narbone 76
mensas hospitum convomeres, Dolabella pro te in
Hispania dimicaret?

Qui vero Narbone reditus! etiam quaerebat cur
ego ex ipso cursu tam subito revertissem. exposui
nuper, patres conscripti, causam reditus mei: volui,
si possem, etiam ante Kalendas Ianuarias prodesse
rei publicae. iam, quod quaerebas, quo modo red-
issem, primum luce, non tenebris; deinde cum cal-
ceis et toga, nullis nec Gallicis nec lacerna. at
etiam aspicis me et quidem, ut videris, iratus. ne
tu iam mecum in gratiam redeas, si scias quam me
pudeat nequitiae tuae, cuius te ipsum non pudet.
ex omnium omnibus flagitiis nullum turpius vidi,
nullum audivi: qui magister equitum fuisse tibi vi-
derere, in proximum annum consulatum peteres vel
potius rogares, [is] per municipia coloniasque Galliae,
e qua nos tum, cum consulatus petebatur, non ro-
gabatur, petere consulatum solebamus, cum Gallicis
et lacerna cucurristi. at videte levitatem hominis: 77
cum hora diei decima fere ad Saxa rubra venisset,
delituit in quadam cauponula atque ibi se occultans
perpotavit ad vesperam; inde cisio celeriter ad urbem
advectus, domum venit capite obvoluto. ianitor:
'quis tu?' 'a Marco tabellarius.' confestim ad eam,
cuius causa venerat, eique epistulam tradidit. quam
cum illa legeret flens — erat enim scripta amatorie;
caput autem litterarum sibi cum illa mima posthac
nihil futurum; omnem se amorem abiecisse illim at-
que in hanc transfudisse — cum mulier fleret ube-
rius, homo misericors ferre non potuit, caput aperuit,
in collum invasit. o hominem nequam! quid enim
aliud dicam? magis proprie nihil possum dicere.
ergo, ut te Catamitum, necopinato cum te ostendisses,
praeter spem mulier aspiceret, idcirco urbem terrore
nocturno, Italiam multorum dierum metu perturbasti?
et domi quidem causam amoris habuisti, foris etiam 78

Digitized by Google

turpiorem, ne L. Plancus praedes tuos venderet. productus autem in contionem a tribuno plebis cum respondisses te rei tuae causa venisse, populum etiam dicacem in te reddidisti. sed nimis multa de nugis: ad maiora veniamus.

C. Caesari ex Hispania redeunti obviam longissime processisti; celeriter isti redisti, ut cognosceret te si minus fortem, at tamen strenuum: factus es ei rursus nescio quo modo familiaris. habebat hoc omnino Caesar: quem plane perditum aere alieno egentemque, si eundem nequam hominem audacemque cognorat, hunc in familiaritatem libentissime
79 recipiebat. his igitur rebus praeclare commendatus, iussus es renuntiari consul et quidem cum ipso. nihil queror de Dolabella, qui tum est impulsus, inductus, elusus. qua in re quanta fuerit uterque vestrum perfidia in Dolabellam quis ignorat? ille [induxit ut peteret] promissum et receptum intervertit ad seque transtulit; tu eius perfidiae voluntatem tuam ascripsisti. veniunt Kalendae Ianuariae; cogimur in senatum: invectus est copiosius multo in
80 istum et paratius Dolabella quam nunc ego. hic autem iratus quae dixit, di boni! primum cum Caesar ostendisset se, prius quam proficisceretur, Dolabellam consulem esse iussurum — quem negant regem, qui et faceret semper eius modi aliquid et diceret —, sed cum Caesar ita dixisset, tum hic bonus augur eo se sacerdotio praeditum esse dixit, ut comitia auspiciis vel impedire vel vitiare posset, idque se facturum esse adseveravit. in quo primum
81 incredibilem stupiditatem hominis cognoscite. quid enim? istud, quod te sacerdotii iure facere posse dixisti, si augur non esses et consul esses, minus facere potuisses? vide ne etiam facilius. nos enim nuntiationem solum habemus, consules et reliqui magistratus etiam spectionem. esto: hoc imperite; nec enim est ab homine numquam sobrio postulanda

Digitized by Google

prudentia, sed videte impudentiam: multis ante mensibus in senatu dixit se Dolabellae comitia aut prohibiturum auspiciis aut id facturum esse, quod fecit. quisquamne divinare potest quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de caelo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, et, si qui servavit, non comitiis habitis, sed prius quam habeantur, debet nuntiare. verum implicata inscientia impudentia est: nec scit quod augurem nec facit quod pudentem decet. itaque ex illo die recordamini eius 82
usque ad Idus Martias consulatum: quis umquam apparitor tam humilis, tam abiectus? nihil ipse poterat; omnia rogabat; caput in aversam lecticam inserens beneficia quae venderet a conlega petebat. ecce Dolabellae comitiorum dies: sortitio praerogativae; quiescit. renuntiatur: tacet. prima classis vocatur, renuntiatur; deinde sex, ut adsolet, suffragia; tum secunda classis vocatur, quae omnia sunt citius facta quam dixi. confecto negotio bonus augur — 83
C. Laelium diceres — 'alio die' inquit. o impudentiam singularem! quid videras? quid senseras? quid audieras? neque enim te de caelo servasse dixisti nec hodie dicis. id igitur obvenit vitium, quod tu iam Kalendis Ianuariis futurum esse provideras et tanto ante praedixeras. ergo hercule magna, ut spero, tua potius quam rei publicae calamitate ementitus es auspicia; obstrinxisti religione populum Romanum; augur auguri, consul consuli obnuntiasti. nolo plura, ne acta Dolabellae videar convellere, quae necesse est aliquando ad nostrum conlegium deferantur. sed adrogantiam hominis insolentiamque 84
cognoscite: quam diu tu voles, vitiosus consul Dolabella; rursus, cum voles, salvis auspiciis creatus. si nihil est, cum augur eis verbis nuntiat, quibus tu nuntiasti, confitere te, cum 'alio die' dixeris, sobrium non fuisse; sin est aliqua vis in istis verbis, ea quae sit, augur a conlega requiro.

Digitized by Google

Sed ne forte ex multis rebus gestis M. Antonii rem unam pulcherrimam transiliat oratio, ad Lupercalia veniamus. non dissimulat, patres conscripti: apparet esse commotum; sudat, pallet. quidlibet, modo ne nauseet, faciat, quod in porticu Minucia fecit. quae potest esse turpitudinis tantae defensio? cupio audire, ut videam, ubi rhetoris sit tanta merces, id est, ubi campus Leontinus appareat. sedebat in rostris conlega tuus, amictus toga purpurea, in sella aurea, coronatus. escendis, accedis ad sellam — ita eras Lupercus, ut te consulem esse meminisse deberes —, diadema ostendis. gemitus toto foro. unde diadema? non enim abiectum sustuleras, sed attuleras domo meditatum et cogitatum scelus. tu diadema imponebas cum plangore populi; ille cum plausu reiciebat. tu ergo unus, scelerate, inventus es qui cum auctor regni esses, eum, quem conlegam habebas, dominum habere velles; idem temptares quid populus Romanus ferre et pati posset. at etiam misericordiam captabas: supplex te ad pedes abiciebas. quid petens? ut servires? tibi uni peteres, qui ita a puero vixeras, ut omnia paterere, ut facile servires; a nobis populoque Romano mandatum id certe non habebas. o praeclaram illam eloquentiam tuam, cum es nudus contionatus! quid hoc turpius? quid foedius? quid suppliciis omnibus dignius? num exspectas, dum te stimulis fodiamus? haec te, si ullam partem habes sensus, lacerat, haec cruentat oratio. vereor ne imminuam summorum virorum gloriam; dicam tamen dolore commotus: quid indignius quam vivere eum, qui imposuerit diadema, cum omnes fateantur iure interfectum esse qui abiecerit? at etiam ascribi iussit in fastis ad Lupercalia: C. Caesari, dictatori perpetuo, M. Antonium consulem populi iussu regnum detulisse; Caesarem uti noluisse. iam iam minime miror te otium perturbare; non modo urbem odisse, sed etiam lucem;

Digitized by Google

cum perditissimis latronibus non solum de die, sed etiam in diem vivere. ubi enim tu in pace consistes? qui locus tibi in legibus et in iudiciis esse potest, quae tu, quantum in te fuit, dominatu regio sustulisti? ideone L. Tarquinius exactus est, Sp. Cassius, *Sp.* Maelius, M. Manlius necati, ut multis post saeculis a M. Antonio, quod fas non est, rex Romae constitueretur?

Sed ad auspicia redeamus, de quibus Idibus 88
Martiis fuit in senatu Caesar acturus. quaero: tum tu quid egisses? audiebam equidem te paratum venisse, quod me de ementitis auspiciis, quibus tamen parere necesse erat, putares esse dicturum. sustulit illum diem fortuna rei publicae. num etiam tuum de auspiciis iudicium interitus Caesaris sustulit? sed incidi in id tempus, quod eis rebus, in quas ingressa erat oratio, praevertendum est. quae tua fuga! quae formido praeclaro ille die! quae propter conscientiam scelerum desperatio vitae! cum ex illa fuga beneficio eorum, qui te, si sanus esses, salvum esse voluerunt, clam te domum recepisti! o mea frustra semper 89
verissima auguria rerum futurarum! dicebam illis in Capitolio liberatoribus nostris, cum me ad te ire vellent, ut ad defendendam rem publicam te adhortarer, quoad metueres, omnia te promissurum; simul ac timere desisses, similem te futurum tui. itaque cum ceteri consulares irent, redirent, in sententia mansi: neque te illo die neque postero vidi neque ullam societatem optimis civibus cum importunissimo hoste foedere ullo confirmari posse credidi. post diem tertium veni in aedem Telluris et quidem invitus, cum omnis aditus armati obsiderent. qui tibi 90
dies ille, Antoni, fuit? quamquam mihi inimicus subito exstitisti, tamen me tui miseret, quod tibi inviderit. qui tu vir, di immortales! et quantus fuisses, si illius diei mentem servare potuisses! pacem haberemus, quae erat facta per obsidem puerum nobilem,

Digitized by Google

M. Bambalionis nepotem. quamquam bonum te timor faciebat, non diuturnus magister officii, improbum fecit ea, quae, dum timor abest, a te non discedit, audacia. etsi tum, cum optimum te putabant me quidem dissentiente, funeri tyranni, si illud funus fuit, sceleratissime praefuisti: tua illa
91 pulchra laudatio, tua miseratio, tua cohortatio; tu, tu, inquam, illas faces incendisti, et eas, quibus semustilatus ille est, et eas, quibus incensa L. Bellieni domus deflagravit. tu illos impetus perditorum hominum et ex maxima parte servorum, quos nos vi manuque reppulimus, in nostras domos immisisti; idem tamen quasi fuligine abstersa reliquis diebus in Capitolio praeclara senatus consulta fecisti, ne qua post Idus Martias immunitatis tabula neve cuius beneficii figeretur. meministi ipse de exsulibus, scis de immunitate quid dixeris. optimum vero, quod dictaturae nomen in perpetuum de re publica sustulisti: quo quidem facto tantum te cepisse odium regni videbatur, ut eius omen omne
92 propter proximi dictatoris metum tolleres. constituta res publica videbatur aliis, mihi vero nullo modo, qui omnia te gubernante naufragia metuebam. num igitur me fefellit? aut num diutius sui potuit dissimilis esse? inspectantibus vobis toto Capitolio tabulae figebantur, neque solum singulis venibant immunitates, sed etiam populis universis: civitas non iam singillatim, sed provinciis totis dabatur. itaque si haec manent, quae stante re publica manere non possunt, provincias universas, patres conscripti, perdidistis, neque vectigalia solum, sed etiam imperium populi Romani huius domesticis nundinis
93 deminutum est. ubi est septiens miliens, quod est in tabulis, quae sunt ad Opis? funestae illius quidem pecuniae, sed tamen, quae nos si eis, quorum erat, non redderetur, a tributis posset vindicare. tu autem quadringentiens sestertium, quod Idibus

Digitized by Google

Martiis debuisti, quonam modo ante Kalendas Aprilis debere desisti? sunt ea quidem innumerabilia, quae a tuis emebantur non insciente te, sed unum egregium de rege Deiotaro, populi Romani amicissimo, decretum in Capitolio fixum: quo proposito nemo erat qui in ipso dolore risum posset continere. quis enim cuiquam inimicior quam Deiotaro Caesar? 94 aeque atque huic ordini, ut equestri, ut Massiliensibus, ut omnibus, quibus rem publicam populi Romani caram esse sentiebat. igitur a quo vivo nec praesens nec absens rex Deiotarus quicquam aequi boni impetravit, apud mortuum factus est gratiosus. compellarat hospitem praesens, computarat, pecuniam imperarat, in eius tetrarchia unum ex Graecis comitibus suis conlocarat, Armeniam abstulerat a senatu datam: haec vivus eripuit, reddit mortuus. at quibus verbis? modo aequum sibi videri, modo 95 non iniquum. mira verborum complexio! at ille numquam — semper enim absenti adfui Deiotaro — quicquam sibi, quod nos pro illo postularemus, aequum dixit videri. syngrapha sestertii centiens per legatos, viros bonos, sed timidos et imperitos, sine nostra, sine reliquorum hospitum regis sententia facta in gynaecio est, quo in loco plurimae res venierunt et veneunt. qua ex syngrapha quid sis acturus meditere censeo: rex enim ipse sua sponte, nullis commentariis Caesaris, simul atque audivit eius interitum, suo Marte res suas recuperavit. sciebat homo sapiens ius semper hoc fuisse, 96 ut, quae tyranni eripuissent, ea tyrannis interfectis ei, quibus erepta essent, recuperarent. nemo igitur iure consultus, ne iste quidem, qui tibi uni est iure consultus, per quem haec agis, ex ista syngrapha deberi dicet pro eis rebus, quae erant ante syngrapham recuperatae: non enim a te emit, sed prius, quam tu suum sibi venderes, ipse possedit. ille vir fuit; nos quidem contemnendi, qui aucto-

Digitized by Google

97 rem odimus, acta defendimus. quid ego de commentariis infinitis, quid de innumerabilibus chirographis loquar? quorum etiam institores sunt, qui ea tamquam gladiatorum libellos palam venditent. itaque tanti acervi nummorum apud istum construuntur, ut iam expendantur, non numerentur pecuniae. at quam caeca avaritia est! nuper fixa tabula est, qua civitates locupletissimae Cretensium vectigalibus liberantur, statuiturque, ne post M. Brutum proconsulem sit Creta provincia. tu mentis compos? tu non constringendus? an Caesaris decreto Creta post M. Bruti decessum potuit liberari, cum Creta nihil ad Brutum Caesare vivo pertineret? at huius venditione decreti — ne nihil actum putetis — provinciam Cretam perdidistis. omnino nemo ullius rei fuit emptor cui defuerit hic ven-
98 ditor. et de exsulibus legem, quam fixisti, Caesar tulit? nullius insector calamitatem: tantum queror, primum eorum reditus aequatos, quorum causam Caesar dissimilem iudicarit; deinde nescio cur non reliquis idem tribuas; neque enim plus quam tres aut quattuor reliqui sunt; qui simili in calamitate
99 sunt, cur tua misericordia non simili fruuntur? cur eos habes in loco patrui? de quo ferre, cum de reliquis ferres, noluisti: quem etiam ad censuram petendam impulisti, eamque petitionem comparasti, quae et risus hominum et querellas moveret. cur autem ea comitia non habuisti? an quia tribunus plebis sinistrum fulmen nuntiabat? cum tua quid interest, nulla auspicia sunt; cum tuorum, tum fis religiosus. quid? eundem in VIIviratu nonne destituisti? intervenit enim, cui metuisti, credo, ne salvo capite negare non posses. omnibus eum contumeliis onerasti, quem patris loco, si ulla in te pietas esset, colere debebas. filiam eius, sororem tuam, eiecisti, alia condicione quaesita et ante perspecta. non est satis: probri insimulasti pudicis-

Digitized by Google

simam feminam. quid est quod addi possit? contentus eo non fuisti: frequentissimo senatu Kalendis Ianuariis sedente patruo hanc tibi esse cum Dolabella causam odii dicere ausus es, quod ab eo soror et uxori tuae stuprum esse oblatum comperisses. quis interpretari potest, impudentiorne, qui in senatu, an improbior, qui in Dolabellam, an impurior, qui patruo audiente, an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? sed 100 ad chirographa redeamus. quae tua fuit cognitio? acta enim Caesaris pacis causa confirmata sunt a senatu: quae quidem Caesar egisset, non ea, quae egisse Caesarem dixisset Antonius. unde ista erumpunt? quo auctore proferuntur? si sunt falsa, cur probantur? si vera, cur veneunt? at sic placuerat ut Kalendis Iuniis de Caesaris actis cum consilio cognosceretis. quod fuit consilium? quem umquam convocasti? quas Kalendas Iunias exspectasti? an eas, ad quas te peragratis veteranorum coloniis stipatum armis rettulisti?

O praeclaram illam percursationem tuam mense Aprili atque Maio, tum, cum etiam Capuam coloniam deducere conatus es! quem ad modum illinc abieris vel potius paene non abieris scimus; cui tu urbi minitaris. utinam conere, ut aliquando illud 101 'paene' tollatur! at quam nobilis est tua illa peregrinatio! quid prandiorum apparatus, quid furiosam vinolentiam tuam proferam? tua ista detrimenta sunt, illa nostra: agrum Campanum, qui cum de vectigalibus eximebatur, ut militibus daretur, iam infligi magnum rei publicae volnus putabamus, hunc tu compransoribus tuis et conlusoribus dividebas: mimos dico et mimas, patres conscripti, in agro Campano conlocatos. quid iam querar de agro Leontino? quoniam quidem hae quondam arationes, Campana et Leontina, in populi Romani patrimonio grandiferae et fructuosae ferebantur. medico tria

Digitized by Google

milia iugerum: quid, si te sanasset? rhetori duo: quid, si te disertum facere potuisset? sed ad iter
102 Italiamque redeamus. deduxisti coloniam Casilinum, quo Caesar ante deduxerat; consuluisti me per litteras de Capua tu quidem, — sed idem de Casilino respondissem: — possesne, ubi colonia esset, eo coloniam novam iure deducere. negavi in eam coloniam, quae esset auspicato deducta, dum esset incolumis, coloniam novam iure deduci: colonos novos ascribi posse rescripsi. tu autem insolentia elatus omni auspiciorum iure turbato Casilinum coloniam deduxisti, quo erat paucis annis ante deducta, ut vexillum tolleres, ut aratrum circumduceres; cuius quidem vomere portam Capuae paene perstrinxisti, ut florentis
103 coloniae territorium minueretur. ab hac perturbatione religionum advolas in M. Varronis, sanctissimi atque integerrimi viri, fundum Casinatem. quo iure? quo ore? 'eodem', inquies 'quo in heredum L. Rubrii, quo in heredum L. Turselii praedia, quo in reliquas innumerabilis possessiones.' et si ab hasta, valeat hasta, valeant tabulae, modo Caesaris, non tuae, quibus debuisti, non quibus tu te liberavisti. Varronis quidem Casinatem fundum quis venisse dicit? quis hastam istius venditionis vidit? quis vocem praeconis audivit? missum esse dicis Alexandream qui emeret a Caesare. ipsum enim exspectare ma-
104 gnum fuit. quis vero audivit umquam — nullius autem salus curae pluribus fuit — de fortunis Varronis rem ullam esse detractam? quid? si etiam scripsit ad te Caesar ut redderes, quid satis potest dici de tanta impudentia? remove gladios parumper illos, quos videmus: iam intelleges aliam causam esse hastae Caesaris, aliam confidentiae et temeritatis tuae; non enim te dominus modo illis aedibus, sed quivis amicus, vicinus, hospes, procurator arcebit. at quam multos dies in ea villa turpissime es perbacchatus! ab hora tertia bibebatur, ludebatur,

Digitized by Google

vomebatur. o tecta ipsa misera, 'quam dispari domino!' quamquam quo modo iste dominus? sed tamen quam ab dispari tenebantur! studiorum enim suorum Varro voluit illud, non libidinum deversorium. quae in illa villa antea dicebantur! quae 105 litteris mandabantur! iura populi Romani, monimenta maiorum, omnis sapientiae ratio omnisque doctrinae. at vero te inquilino — non enim domino — personabant omnia vocibus ebriorum, natabant pavimenta vino, madebant parietes, ingenui pueri cum meritoriis, scorta inter matres familias versabantur. Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamna: admissus est nemo: iure id quidem; in homine enim turpissimo obsolefiebant dignitatis insignia. cum inde Romam proficiscens ad Aquinum 106 accederet, obviam ei processit, ut est frequens municipium, magna sane multitudo. at iste operta lectica latus per oppidum est, ut mortuus. stulte Aquinates: sed tamen in via habitabant. quid Anagnini? qui, cum essent devii, descenderunt, ut istum, tamquam si esset consul, salutarent. incredibile dictu, sed tum visu inter omnis constabat neminem esse resalutatum, praesertim cum duos secum Anagninos haberet, Mustelam et Laconem, quorum alter gladiorum est princeps, alter poculorum. quid ego 107 illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos, vexavit Puteolanos, quod C. Cassium et Brutos patronos adoptassent? magno quidem studio, iudicio, benevolentia, caritate, non, ut te et Basilum, vi et armis, et alios vestri similis, quos clientis nemo habere velit, non modo illorum cliens esse. interea dum tu abes, qui dies ille conlegae tui fuit, cum illud, quod venerari solebas, bustum in foro evertit? qua re tibi nuntiata, ut constabat inter eos, qui una fuerunt, concidisti. quid evenerit postea nescio — metum credo valuisse et arma —; conlegam quidem de caelo detraxisti

Digitized by Google

effecistique non tu quidem etiam nunc, ut similis
108 tui, sed certe ut dissimilis esset sui. qui vero inde reditus Romam! quae perturbatio totius urbis! memineramus Cinnam nimis potentem, Sullam postea dominantem, modo Caesarem regnantem videramus: erant fortasse gladii, sed absconditi nec ita multi: ista vero quae et quanta barbaria est! agmine quadrato cum gladiis sequuntur; scutorum lecticas portari videmus. atque his quidem iam inveteratis, patres conscripti, consuetudine obduruimus. Kalendis Iuniis cum in senatum, ut erat constitutum, venire vellemus, metu perterriti repente diffugimus.
109 at iste, qui senatu non egeret, neque desideravit quemquam, sed potius discessu nostro laetatus est statimque illa mirabilia facinora effecit: qui chirographa Caesaris defendisset lucri sui causa, is leges Caesaris easque praeclaras, ut rem publicam concutere posset, evertit; numerum annorum provinciis prorogavit; idemque, cum actorum Caesaris defensor esse deberet, et in publicis et in privatis rebus acta Caesaris rescidit. in publicis nihil est lege gravius; in privatis firmissimum est testamentum: leges alias sine promulgatione sustulit, alias ut tolleret, promulgavit; testamentum inritum fecit, quod etiam infimis civibus semper obtentum est. signa, tabulas, quas populo Caesar una cum hortis legavit, eas hic partim in hortos Pompei deportavit, partim in villam Scipionis.
110 Et tu in Caesaris memoria diligens? tu illum amas mortuum? quem is honorem maiorem consecutus erat, quam ut haberet pulvinar, simulacrum, fastigium, flaminem? est ergo flamen, ut Iovi, ut Quirino, sic divo Iulio M. Antonius? quid igitur cessas? cur non inauguraris? sume diem, vide qui te inauguret: conlegae sumus; nemo negabit. o detestabilem hominem, sive quod Caesaris sacerdos es sive quod mortui! quaero deinceps, num hodiernus

Digitized by Google

dies qui sit ignores? nescis heri quartum in circo diem ludorum Romanorum fuisse? te autem ipsum ad populum tulisse ut quintus praeterea dies Caesari tribueretur? cur non sumus praetextati? cur honorem Caesaris tua lege datum deseri patimur? an supplicationes addendo diem contaminari passus es, pulvinaria contaminari noluisti? aut undique religionem tolle aut usque quaque conserva. quaeris 111
placeatne mihi pulvinar esse, fastigium, flaminem: mihi vero nihil istorum placet: sed tu, qui acta Caesaris defendis, quid potes dicere cur alia defendas, alia non cures? nisi forte vis fateri te omnia quaestu tuo, non illius dignitate metiri. quid ad haec tandem? — exspecto enim eloquentiam tuam. disertissimum cognovi avum tuum, at te etiam apertiorem in dicendo: ille numquam nudus est contionatus, tuum hominis simplicis pectus vidimus —: respondebisne ad haec? aut omnino hiscere audebis? ecquid reperies ex tam longa oratione mea, cui te respon- 112
dere posse confidas? sed praeterita omittamus: hunc unum diem, unum, inquam, hodiernum diem, hoc punctum temporis, quo loquor, defende, si potes. cur armatorum corona senatus saeptus est? cur me tui satellites cum gladiis audiunt? cur valvae Concordiae non patent? cur homines omnium gentium maxime barbaros, Ityraeos, cum sagittis deducis in forum? praesidii sui causa se facere dicit. non igitur miliens perire est melius quam in sua civitate sine armatorum praesidio non posse vivere? sed nullum est istuc, mihi crede, praesidium: caritate te et benevolentia civium saeptum oportet esse, non armis. eripiet et extorquebit tibi ista populus 113
Romanus, utinam salvis nobis! sed quoquo modo nobiscum egeris, dum istis consiliis uteris, non potes, mihi crede, esse diuturnus. etenim ista tua minime avara coniux, quam ego sine contumelia describo, nimium diu debet populo Romano tertiam pen-

Digitized by Google

sionem. habet populus Romanus ad quos gubernacula rei publicae deferat: qui ubicumque terrarum sunt, ibi omne est rei publicae praesidium vel potius ipsa res publica, quae se adhuc tantum modo ulta est, nondum recuperavit. habet quidem certe res publica adulescentis nobilissimos paratos defensores: quam volent illi cedant otio consulentes; tamen a re publica revocabuntur. et nomen pacis dulce est et ipsa res salutaris; sed inter pacem et servitutem plurimum interest: pax est tranquilla libertas, servitus postremum malorum omnium, non
114 modo bello, sed morte etiam repellendum. quod si se ipsos illi nostri liberatores e conspectu nostro abstulerunt, at exemplum facti reliquerunt: illi, quod nemo fecerat, fecerunt. Tarquinium Brutus bello est persecutus, qui tum rex fuit, cum esse Romae licebat; Sp. Cassius, Sp. Maelius, M. Manlius propter suspicionem regni appetendi sunt necati: hi primum cum gladiis non in regnum appetentem, sed in regnantem impetum fecerunt. quod cum ipsum factum per se praeclarum est atque divinum, tum expositum ad imitandum est, praesertim cum illi eam gloriam consecuti sint, quae vix caelo capi posse videatur. etsi enim satis in ipsa conscientia pulcherrimi facti fructus erat, tamen mortali immortalitatem non arbitror esse contemnendam.

115 Recordare igitur illum, M. Antoni, diem, quo dictaturam sustulisti; pone ante oculos laetitiam senatus populique Romani; confer cum hac immani nundinatione tua tuorumque: tum intelleges quantum inter lucrum et laudem intersit. sed nimirum, ut quidam morbo aliquo et sensus stupore suavitatem cibi non sentiunt, sic libidinosi, avari, facinorosi verae laudis gustatum non habent. sed si te laus adlicere ad recte faciendum non potest, ne metus quidem a foedissimis factis potest avocare? iudicia non metuis: si propter innocentiam, laudo; sin

Digitized by Google

propter vim, non intellegis, qui isto modo iudicia
non timeat, ei quid timendum sit? quodsi non 116
metuis viros fortis egregiosque civis, quod a corpore
tuo prohibentur armis, tui te, mihi crede, diutius
non ferent. quae est autem vita dies et noctis
timere a suis? nisi vero aut maioribus habes bene-
ficiis obligatos, quam ille quosdam habuit ex eis, a
quibus est interfectus, aut tu es ulla re cum eo com-
parandus. fuit in illo ingenium, ratio, memoria,
litterae, cura, cogitatio, diligentia; res bello gesserat,
quamvis rei publicae calamitosas, at tamen magnas;
multos annos regnare meditatus, magno labore,
multis periculis quod cogitarat effecerat; muneribus,
monimentis, congiariis, epulis multitudinem imperi-
tam delenierat; suos praemiis, adversarios clemen-
tiae specie devinxerat. quid multa? attulerat iam
liberae civitati partim metu partim patientia con-
suetudinem serviendi. cum illo ego te dominandi 117
cupiditate conferre possum, ceteris vero rebus nullo
modo comparandus es. sed ex plurimis malis, quae
ab illo rei publicae sunt inusta, hoc tamen boni
exstitit, quod didicit iam populus Romanus quantum
cuique crederet, quibus se committeret, a quibus
caveret. haec non cogitas? nec intellegis satis esse
viris fortibus didicisse quam sit re pulcrum, bene-
ficio gratum, fama gloriosum tyrannum occidere?
an, cum illum homines non tulerint, te ferent? cer- 118
tatim posthac, mihi crede, ad hoc opus curretur
neque occasionis tarditas exspectabitur.

Resipisce, quaeso, aliquando: quibus ortus sis,
non quibuscum vivas considera; mecum, uti voles:
redi cum re publica in gratiam. sed de te tu vi-
deris; ego de me ipse profitebor. defendi rem publi-
cam adulescens, non deseram senex: contempsi Cati-
linae gladios, non pertimescam tuos: quin etiam
corpus libenter obtulerim, si repraesentari morte
mea libertas civitatis potest, ut aliquando dolor

Digitized by Google

119 populi Romani pariat, quod iam diu parturit! etenim si abhinc annos prope viginti hoc ipso in templo negavi posse mortem immaturam esse consulari, quanto verius nunc negabo seni? mihi vero, patres conscripti, iam etiam optanda mors est, perfuncto rebus eis, quas adeptus sum quasque gessi. duo modo haec opto, unum, ut moriens populum Romanum liberum relinquam — hoc mihi maius ab dis immortalibus dari nihil potest —; alterum, ut ita cuique eveniat, ut de re publica quisque mereatur.

ADDENDUM

comperendinatur reus, si causa semel dicta cum accusatore in diem perendinum (i. e. tertium quo per leges iudicium haberi poterat) adesse iubetur, ut postquam iterum causa acta est, sententia feratur. **comperendinatio** igitur est dilatio iudicii sententiaeque in secundam atque ultimam actionem (Schlusstermin). C. Servilius Glaucia inter a. 106 et 100 primus tulit ut comperendinaretur (sc. ex lege) reus; antea vel iudicari primo poterat vel 'amplius' pronuntiari (sc. quotiens iudicibus videbatur si quid eis nondum satis liquebat).

Digitized by Google

INDICES.

L. Accius, a. 170—104, poeta tragicus et epicus, D. Bruti Callaeci amicus; cuius tragoediae Eurysaces 406, 26. Atreus 399, 17. 548, 10. Tereus anno 104 primum data, repetita a. 44 non. Juliis 549, 5. Brutus 408, 4.
Achaia saepe id quod Peloponnesus.
Achaei qui Achaiam i. e. Graeciam obtinent.
Achilles cf. 351, 21.
Achradina cf. *Syracusae*.
M'. Acilius Glabrio cos. 67 cf. 189. 191, 13. 198, 28. pr. 70 praeerat quaestioni perpetuae de repetundis. cf. 178, 8. 145, 8. M. Aemilii Scauri cos. gener.
acta Caesaris 'non sunt, quae ex commentariis proferuntur, sed quae in aes ille incidit, in quo populi iussa perpetuasque leges esse voluit'. 542, 11.
acta Gracchi i. e. leges Semproniae.
actio cf. causa.
actionem instituere i. e. formulam litigandi componere 276, 24.
aedes Jovis Statoris sub Palatio, prope domum Ciceronis, in qua primam or. Catil. habuit. 216, 39.
aedes Nympharum incensa a Clodio, antequam Cicero in exsilium discessit a. 58. 391 21. 396, 9. 495, 26.
aedes Opis in Capitolio ubi ad forum vergit situm, ad quam Caesar aerarium deposuerat.
aedes Salutis prope portam Salutarem ad montem Quirinalem a. 303 nonis Sext. dicata.
aedes Telluris ad Esquilinum, ubi ad forum vergit, prope domum Antonii, in qua a. d. XVI Kal. April. senatus habitus est, cum omnes aditus iussu Antonii armati obsiderent. 536, 9.
Aegaeum mare inter Europam et Asiam.
Aegyptus. Aegyptius. cf. Antiochus.
leges Aelia et Fufia erant de obnuntiatione ac de caeli observatione, qua comitia haberi prohiberentur.
L. Aelius Lamia eques Romanus, Ciceronis amicus, a Clodio a. 58 relegatus. 367, 11.
Aelius Ligus, trib. pl. 384, 20. 385, 13.
L. Aelius Tubero legatus Q. Ciceroni in Asia provincia; Marcum Ciceronem de insidiis adversariorum admonuit; eius filius *Q. Aelius Tubero* cum proelio Pharsalico interfuisset, Q. Ligarium apud Caesarem dictatorem accusavit.
Q. Aelius Tubero, L. Aemilii Pauli nepos, Africani sororis

Digitized by Google

filius, nullo in oratorum numero, sed vita severus et congruens cum ea disciplina, quam colebat (Stoicorum). Cic. Brut. 117.

M' Aemilius Lepidus, *L. Volcatius Tullus* coss. 66: cf. 215, 20; uterque cum Cicerone coniunctus, uterque moderatus in bello civili.

M. Aemilius Lepidus, triumviri pater, cos. 78; Siciliam provinciam male administravit a. 81. 82; olim Sullae addictus iam partes populares secutus est; a. 78 cum prohibere ne Sulla sepeliretur illiusque leges tollere vi conaretur, a Q. Lutatio Capitolino consilio desistere coactus a. 77 cum exercitu ad Romam profectus sed ad pontem Mulvium a Catulo et Pompeio victus est. in Sardinia m. est a. 77.

M. Aemilius Lepidus, M. f., pontifex, a. 52 post Clodii caedem interrex primus proditus erat; cum comitia consularia habere nollet, Clodiani domum eius obsederunt. praetor a. 49, cos. a. 46. 42, magister equitum Caesaris dict. a. 45, 'triumvir' rei p. constituendae a. 43. m. a. 13.

L. Aemilius Paullus Macedonicus, Africani minoris pater, cos. 182. 168; singulari fortitudine et animi magnitudine; triumphavit cum de Liguribus, tum de Perse rege: quem apud Pydnam 168 devictum in triumpho duxit. cens. 164. m. a. 160.

L. Aemilius Paullus, Lepidi triumviri frater, praetor a. 53, cos. a. 50, adversarius Caesaris, Ciceronis amicus.

M. Aemilius Scaurus princeps senatus, cos. 115. (108), censor a. 109, gener L. Metelli Delmatici, amicus M. Drusi et Archiae; scriptor et orator. filius eius erat *M. Aemilius Scaurus* pr. 56, Sullae dictatoris privignus, tertio bello Mithridatico in Pompei exercitu quaestor; Syriae provinciae praefectus est; aed. 58 splendidissimos ludos edidit; apud eum praetorem a. 56 Sestii causa acta est. a. 55 Sardiniam provinciam obtinuit, a. 52 repetundarum et ambitus accusatus a Cicerone defensus est.

Aeneas cf. Segesta.

aere dirutum 'militem dicebant antiqui, cui stipendium ignominiae causa non erat datum, quod aes diruebatur in fiscum, non in militis sacculum'. Paulus. 'miles cum die qui prodictus est aberat neque excusatus erat, infrequens notabatur.' Cincius. quamquam Verres in castris erat frequens, tamen tamquam infrequens pecunia (per aleam) multabatur.

Aeschrio Syracusanus, 'vir adumbratus' Pipae quam Verres amavit 75, 19, 128, 15. 147, 9.

Aeserninus cf. M. Claudius Marcellus.

Aeschylus Tyndaritanus 72, 34.

Aesculapius Apollinis Paeanis f.; cf. Agrigentum. 105, 18. 28.

Aesopus histrio summus in tragoediis artifex 406, 18.

Aetna Siciliae oppidum, sub *Aetnae* montis radicibus meridiem versus. *Aetnensis*.

Aetolia Graeciae regio inter Acarnaniam, Epirum, Locrin, sinum Patrensem. urbes eius post Alexandri M. mortem foedus Aetolicum iecerunt. cum Antiocho magno coniunctae

Digitized by Google

a M. Fulvio Nobiliore victae sunt a. 189. *Aetōlus.*

L. Afranius natus c. a. 154, poeta comicus, cuius togata Simulans (*σῶν*) data est a. 58. 405, 25.

Africa provincia, antequam ad Thapsum pugnatum est, complectebatur quidquid Karthaginiensium olim fuerat, omnesque terras inter utramque Syrtim vel omnes in ora terras inde a Tusca fl. usque ad Cyrenaicam. urbes Utica Thapsus, Leptis minor, Acholla, Usalis, Teadalis, Hadrumetum. post a. 46 accessit altera provincia Numidia.

(*P.*) *Africanus* cf. P. Cornelius Scipio Africanus. *superior* 350, 32 i. e. maior. 281, 26. alter, minor, Aemilianus 475, 2 et saepe al.

Agathocles figuli *f.* n. a. 361, Syracusarum tyrannum se fecit a. 317, regem se dixit a. 306, m. a. 289. cum Siculis et Karthaginiensibus bella gerebat.

Agere lege cf. lex.

agraria lex (380, 36) P. Servilii Rulli tr. pl. 63: quam Cicero inde a primo consulatus die tam acriter impugnavit ut ab auctore ipso abrogaretur.

Agrigentum Ἀκράγας urbs Siciliae media inter Pachynum et Lilybaeum prom., h. Girgenti. *Agrigentinus.* cf 99, 29 s. 186, 32.

Agyrium oppidum Siciliae mediterraneae antiquissimum, h. S. Filippo d'Argirò. *Agyrinensis.* cf. 72, 7.

Aiax pictus 108. 7.

Alauda cf. legio.

Albani qui Alba Longa habitaverunt. illorum aras Clodius, cum suam villam exstrueret, molibus oppressit.

Albani tumuli, quorum summus longinquum prospectum praebet, 500, 12, i. e.

Albanus mons, h. monte Cavo prope Tusculum et viam Appiam; in eo situm erat *Albanum* praedium Clodii, prope villam Pompei.

C. Albinus cf. Postumius.

Alexander magnus 351, 19; pictus ab Apelle in Dianae Ephesiae templo restituto (*κεραυνοφόρος*) 108, 7.

Alexandrīa urbs Aegypti. Alexandrinum bellum Caesar a. 48 extr. et a. 47 gessit, Ptolomaeum regem vicit regnumque Cleopatrae restituit.

C. Alfius Flavus, trib. pl. a. 59, a. 54 praetor et quaesitor in causa Cn. Plancii.

Allobroges gens Galliae Narbonensis, inter lacum Lemannum Rhodanum Isaram habitantes. caput eorum erat Genava. cf. 217, 32 s.

Allifae oppidum Samnitium. *Allifani.*

Alsium oppidum Etruriae, h. Palo; *Alsiense* praedium Cn. Pompei.

Amatius, graeco nomine Herophilus, ocularius medicus; qui cum Marii nepotem se esse simularet populumque concitaret, ab Antonio supplicio affectus est. 537, 29.

de ambitu leges Cornelia Baebia a. 182. Calpurnia, Tullia, Licinia, Pompeia. cf. leges.

Ameria h. Amelia, Umbriae municipium inter Perusiam et Romam, non multum ab Interamna (h. Terni). *Amerinus.*

Amestratus Siciliae septentr. oppidum prope Halaesam et

Digitized by Google

Calactam, h. Mistretta. *Amestratini* 'homines tenues'. Cic.

Amisus urbs Ponti in ora Ponti Euxini.

Anagnia oppidum in Hernicis, h. Anagni. *Anagnini.*

Q. Ancharius, tr. pl. a. 59, praetor a. 56.

Anio flumen Latii, h. Teverone, quod in Tiberim influit, ad quod bello Punico Hannibal progressus Romanos exterruit. *Aniensis* tribus.

M. Annius, eq. Ro., testis in Verrem. 175, 3, 144, 1. 10.

Q. Annius Chilo, senator, Catilinae socius; fugit.

T. Annius Milo Papianus Lanuvio oriundus, trib. pl. a. 57, gladiatores Clodianos comprehendit et in vincla coniecit; de vi accusatus a. P. Clodio; in a. 52 consulatum petivit, gravissimasque cum Clodio contentiones habuit. in via Appia a. 52 illi obvius per gladiatores suos volnus letale infert. de qua re accusatus et condemnatus Massiliam discessit. inde a. 48 rediit; ergastulis quibusdam solutis Cosam oppidum oppugnans lapide ictus ex muro periit. Caes. b. c. III 22.

Anthropinus 150, 23.

Antistius 28, 12 non est P. Ant., socer Pompei III viri, 'rabula sane probabilis', qui a. 82 a Damasippo Mariano occisus est: hic enim proscriptione Sullae periit. leges pugnare prohibebant: si quis in iudicio publico damnatus vel ignominia notatus erat, ei ius accusandi ademptum est; aetas, quasi militem.

Antigonus legatus regis Deiotari.

Antiochia Syriae caput. *Antiochensis.*

Antiochus III magnus, rex Syrorum, a M'. Acilio Glabrione a. 191 ad Thermopylas, a C. Livio et L. Aemilio Regillo classe a. 191. 190 praecipue ad Myonnesum promuntorium, a L. Corn. Scipione (Asiatico) exercitu pedestri apud Magnesiam ad Sipylum a. 190 victus est. a. 187 in tumultu necatus est.

Antiochus Asiaticus 76, 12 cf. Ant. X.

Antiochus (76, 4.) X. Eusebes a. 83 opera Tigranis regno expulsus est. ex Selene, Ptolomaei Physconis f., genuerat Antiochum Asiaticum (76, 12 s.) et Seleucum Cybiosacten. Tigrane superato filii cum matre Romam (c. a. 72) profecti sunt, et ut Ant. Asiaticus in Syriae regno, quod per bellum videtur adeptus esse, confirmaretur et ut Aegypti regnum sibi traderetur. Syria a Lucullo ei a. 69 reddita, a Pompeio maximam partem in provinciae Ro. formam redacta est a. 64. Ant. Asiaticus seditione orta a Sampsiceramo, Arabum principe, Seleucia a Berenice uxore, Aegypti regina, perfidiose interfecti sunt.

Antonia, C. Antonii, cos. a. 63, filia, quam alteram uxorem M. Antonius 'triumvir' duxit 584, 35.

M. Antonius orator summus, avus triumviri, n. a. 143; pr. 104 in Cilicia cum praedonibus pugnavit, triumphavit a. 102; paullo post piratae filiam eius in Italia ipsa comprehenderunt (201, 16); cos. 99, cens. 97; Marii iussu a. 87 inter-

Digitized by Google

fectus est. cf. 117, 10 s. 128. 34.
M. Antonius, M. oratoris filius, praetor a. 75, contra praedones cum magna classe missus nihil effecit: ut per ludibrium Creticus nominaretur. uxorem duxit Juliam, L. Julii Caesaris cos. a. 90 filiam, ex qua M. Antonium triumvirum genuit.
C. Antonius Hybrida, Marci oratoris alter filius, Ciceronis in consulatu collega. eius ludis Cic. commovebatur 285, 22. ex consulatu Macedoniam obtinuit. de repetundis accusatus, frustra a M. Cicerone defensus; condemnatus Cephalleniae exsulabat, dum a C. Caesare restitutus est a. 47.
M. Antonius, M. f. M. oratoris n., natus c. a. 83. adulescentiam libidinibus deditam egit; Alexandriam ad Gabinium se contulit a. 57, inde in Galliam ad Caesarem, quaestor a. 52. tum Clodio acerrime adversabatur. augur a. 50; tr. pl. a. 49 urbe relicta ad Caesarem se contulit (b. c. I 5), legiones in Illyriam traiecit et cum Caesare se coniunxit, Pharsalico proelio sinistro cornu praefuit, in Italiam magister equitum missus Caesari ex Hispania redeunti obviam processit. a. 44 consul; mortuo Caesare dictaturam sustulit, callide cum senatu egit, triumviratum iniit a. 43, victus ad Actium a. 31 in Aegypto se ipse interfecit a. 30.
M. Antonius (Antyllus), M. triumviri et Fulviae filius, interfecto Caesare a patre in Capitolium pacis obses missus, Alexandriae a. 30 interfectus.
Apelles cf. Alexander M.
Apenninus mons totam Italiam percurrens (fontibus hic vastis immensos concipit amnes fluminaque in gemini spargit divortia ponti. Lucan.) 240, 23. 360, 31. 478, 12.
Apollinares ludi 'bello Punico ex libris Sibyllinis primum instituti, qui quotannis communiter Apollini et Dianae fiant. his ludis faciendis praesit is praetor, qui ius populo plebique dabit summum.' agebantur autem mense Quinctili a V. ad XIII. diem, erant et scaenici et circenses, 548, 37. 561, 25.
Apollo cf. Agrigentum Chios Cibyra Delos 66, 10. 102, 6 s. *Τεμενίτης*, quia statua eius sub divo in nemore (*τέμενος*) ut videtur posita erat. quam statuam 'et amplitudinis et artis eximiae' Tiberius Romam transportavit 'ut in bibliotheca novi templi poneretur'. (Suet.)
Apollodorus Agyrinensis 72, 8.
Apollonia oppidum Siciliae septentr., prope ab ora maritima, inter Cephaloedium et Halaesam, ut videtur, h. Pollina. *Apolloniensis*.
Apollonius 1) Drepanitanus 65, 37 s. 2) Panhormitanus 122, 19 s.
Appia via 'regina viarum', exstructa ab Appio Claudio Caeco cens. a. 312 ab Roma a porta Capena per paludes Pomptinas ad Tarracinam et Capuam ducebat.
Appius cf. Claudius.
L. Appuleius Saturninus. cum quaestor Ostiensis esset, res frumentaria ab eo ad M. Scaurum translata est (371, 22)

Digitized by Google

quo dolore acerrimus optimatium adversarius factus est. tr. pl. a. 103. 100 leges agrarias tulit. sed cum nimium quantum et ipse et Servilius Glaucia pr. progressi etiam C. Memmium, qui consulatum cum Glaucia petebat, in campo Martio occidendum curassent, Marius eos quamvis sibi deditos destituit armisque cum M. Scauro oppressit. Sat. cum aliis multis inclusus in Capitolio cum propter aquae inopiam se dedidisset, in curia Hostilia, item Glaucia ex latebris protractus, a nobilibus caesi sunt.

L. Appuleius Saturninus, Atinas, aedilis, pr. a. 58 in Macedonia.

Cn. Appuleius Saturninus, L. f., Cn. Plancii in Creta contubernalis, eius propinquus, in iudicio a. 54 ei adfuit.

Q. Apronius Verris amicissimus, libertus, decumanorum in Sicilia princeps. eum 'in provincia tota Verres cum undique nequissimos homines conquisisset, nequitia, luxuria, audacia sui simillimum iudicavit'. Cic.

Apulia regio in Italiae septentrionalis parte orientali, Calabriae et Lucaniae confinis.

M'. Aquillius cos. 101, a. 102 contra Teutonos pugnavit, fugitivorum in Sicilia bellum fortiter confecit a. 101. 100; volneratus est ab Athenione fugitivorum duce (117,18), quem pugna singulari interfecit. a. 98 repetundarum accusatus sed Antonii artificio absolutus est, 117, 10 s. legatus ad Mithridatem a. 90 missus, Nicomeden impulit ut Mithridati bellum inferret; a. 89 victus a rege, ei a Mytilenaeis traditus est; tota Asia per ludibrium circumductus denique Pergami auro liquefacto in os infuso interfectus est a. 88. homo fortis sed avarus.

Aquinum municipium Latii frequens, h. Aquino. *Aquinates*, vicini Arpinatibus et Atinatibus.

arbiter cf. mandatum. *arbitrari* cf. vidari.

aquem e cloaca facere proverb.: aus einer Mücke einen Elephanten machen. Ovid.: e rivo flumina magna facis.

Archagathus Haluntinus 72, 12 s.

A. Licinius Archias p. 342 aqq.

Archimedes mathematicus celeberrimus, n. a. 287, interfectus a. 212; cf. 106, 18. Liv. 25, 31, 9. Cic. Tusc. 5, 64.

Archonidas Helorinus. 75, 20.

Arethusa fons in occidentali Insulae Syracusarum parte ad mare situs, qui hodie exstat. dictus est ab Arethusa nympha, quae Alpheum amantem fugiens in fontem mutata est. 101, 27 s. 146, 35.

Aricia Latii oppidum, XVI milia passuum ab urbe abest, Hor. sat. I 5, 1. h. Ariccia.

Ariobarzanes I a Romanis rex Cappadociae factus, a Tigrane a. 92 et a Mithridate a. 88. 67 regno expulsus, sed a Romanis restitutus est a. 90. 84. 65.

Aristaeus Apollinis et Cyrenae nymphae f., agricolarum deus, olei, rei apiariae aliarumque rerum rusticarum inventor, Liberum educavit, 105, 21 s.

Aristeus (ἀνήρ) 157, 18.

Aristides qui unus omnium iustissimus fuisse traditur, testularum suffragio ab Athenien-

Digitized by Google

sibus eiectus a. 483, a. 480 restitutus ad Plataeas pugnat. 416, 7.
Aristodamus 122, 3.
Aristoteles (a. 384—322): nostri a Platone et A., moderati homines, 235, 8 i. e. Academici et Peripatetici.
Aristus Panhormitanus 62, 11.
Armenia Asiae regnum inter Pontum Euxinum et mare Caspium; cuius pars occidentalis, finitima Ponti, dicebatur Armenia minor. *Armenius* cf. Tigranes.
Arpinum h. Arpino, Volscorum oppidum in colle arduo ad Fibrenum et Lirim fluminа situm, municipium inde a bello Sammitico altero finito a. 303, suffragio donatur a. 188. patria Ciceronum et Marii. Ciceronum villa erat in Fibreni insula, h. Isola di S. Paolo.
Arpinas. Arpinates gloriari solent de suis municipibus.
Arretium, Etruriae oppidum, h. Arezzo. *Arretini*.
Q. Arrius pr. 73 designatus erat qui Verri in administranda provincia succederet; sed eo prohibitus est quod cum Crixo et Spartaco pugnavit. in Siciliam proficiscens mortuus esse dicitur.
Q. Arrius testimonium in causa Milonis dedit.
artifex summus, histrio 406, 18 cf. Aesopus.
Asculum h. Ascoli, municipium 'in Piceno, unde etiam principia belli socialis asserunt'. (Schol.) *Asculanus*.
Asia saepe i. q. Asia minor. Asia divitiis referta et eadem delicata. 272, 5 s.
Asiaticae nationes quae Asiam (minorem) incolunt.
Assōrus Siciliae mediae oppidum inter Agyrium et Hennam, h. Asaro, prope Chrysam fl., h. Dittaino.
Asserinus cf. 99, 11 s.
Athenis ex aede Minervae Verres et Dolabella magnum auri pondus abstulerant a. 80: 80, 36. 186, 17. cf. 108, 9. 163, 34.
Athenienses leves et ingrati; qui rem p. contra populi temeritatem defenderant, hos e civitate eiecerunt: cf. Aristides, Miltiades, Themistocles. Atheniensium classis in portum Syracusanum invasit a. 414 (p. 153, 4). eiectis a. 403 triginta tyrannis et restituta libertate rerum ante actarum oblivionem constituerunt (ἀμνηστίαν, μὴ μνησικακεῖν).
A. Atilius Calatinus cos. a. 258, anno post ex Sicilia de Poenis triumphavit, iterum consul a. 254.
C. Atilius Regulus cos. 257. 250, cui sive a Sarrano Umbriae urbe sive a serendo inditum est cognomen Sarrano s. Serrano, cum Karthaginiensibus classe apud Tyndaridem pugnavit et Lilybaeum frustra obsedit. 15, 17. 386, 11.
M. Atilius Regulus cos. (267?) 256. apud Ecnomum Karth. classe vicit. in Africam transvectus a. 255 et captus ab hostibus de captivis redimendis Romam mittitur; inde Karthaginem ad supplicium redire, quam patriae inutilia suadere maluit. 409, 17.
Attna praefectura in Sabinis sita. *Atinates*, finitimi Arpinatibus; utrique suorum honoribus laetati esse dicuntur.
atrium Libertatis aedificium publicum inter Capitolium et Quirinalem, quo censores utebantur. quod cum incendio deletum esset, Asinius Polio

Digitized by Google

bibliothecam publicam primam eo loco condidit.
Attalica sc. texta. 'aurum intexere in Asia invenit Attalus rex, unde nomen Attalicis.' Plin.
Attalus Nentius 75, 18.
Attalus rex Pergami; Asiam Romani, qua Antiochum multarugt, Attalo (debebat scribi a Cicerone *Eumeni*) condonaverunt. 380, 22. altero loco (527, 22) falso commemoratur pro Antiocho rege Syriae, Liv. ep. 57. regnavit a. 241—197.
P. Attius Varus a. 49 Caesaris adventu cognito Auximum oppidum relinquit, profugit, Africam provinciam vacuam occupat, a Curione vincitur, Caes. b. c. II 23 sqq. p. 509. 515.
Cn. Aufidius Orestes tr. pl. non fuit, consul a 71.
Aurelia via, quam exstruxit C. Aurelius Cotta cens. 241, a Roma ad Pisas oram maritimam legens ducit.
Forum Aurelium Etruriae oppidum ad Aureliam viam et ostium Armentae fluminis (h. Fiora) situm, h. Montalto.
tribunal Aurelium in foro, prope templum Castoris.
L. Aurelius Cotta, consul a. 144, accusatus est a P. Africano, sed defensus a Q. Metello Macedonico et absolutus est. Cic. Brut. 81.
L. Aurelius Cotta cos. 65 cum L. Manlio Torquato in locum P. Cornelii Sullae et P. Autronii Paeti ambitus damnatorum. cf. 215, 20. 307. earundem quarum Cicero partium erat; pr. a. 70 legem tulit iudiciariam, cf. *Sempronius* leges; a. 63 supplicationem Ciceroni decrevit. primus in senatu sententiam dixit de Cicerone revocando a. 57. censor 64.
M. Aurelius Cotta cos. 74, a Mithridate apud Chalcedonem terra marique magno proelio victus est neque postea rem feliciter gessit. a. 70 tandem cum Triario Heracleam cepit diripuitque. repetundarum damnatus est. 129, 20. 282, 4 s.
Automedon, Achillis auriga, dicitur Mallius Glaucia 31, 14 s.
P. Autronius Paetus Ciceronis olim sodalis et in quaestura collega a. 75, cos. des. a. 66 ambitus damnatus est. cf. p. 307; Catilinae socius; Cicero a. 62 eum quamvis petentem non defendit; in exsilium ivit in Epirum. cf. 332, 35 sqq. 312, 35 sqq.
in *Aventinum* plebes sevocanda 273, 33. in eo monte plebei, cum Romam armati revertissent, consederunt a. 494, cf. Liv. II 32, Cic. rep. II 58. 63.

Ballio leno in Plauti fabula 'Pseudulus'.
basilicae porticus statuis ornatae, in foris prope montem Capitolinum; Porcia prima Romae exstructa est a M. Catone cens. a. 184, incendio consumpta a. 52 (cf. Clodius). Aemiliam aedificavit L. Aem. Paullus Macedonicus, restituit L. Aem. P. cos. 50. harum e regione Caesar exstruxit b. Juliam.
Basilus, homo abiectus.
L. Bellienus, cuius domus in exsequiis C. Caesaris deflagravit.
Bellonae in aede, quae extra pomoerium prope portam Carmentalem inter circum Flami-

Digitized by Google

nium et Capitolium (Arcem) sita erat, magistratibus qui cum imperio erant senatus dabatur.

Bellus Fausti Sullae libertus.

in beneficiis i. e. in numero eorum qui beneficio vel praemio publico digni videantur (unter der Rubrik 'zu ertheilende Vergünstigungen'), *ad aerarium* publicum *deferuntur* nomina eorum qui de re publica bene meriti sunt ab imperatore Romam reverso.

Bestia cf. Calpurnius.

M. Calpurnius Bibulus consul cum C. Julio Caesare a. 59; acerrime adversabatur collegae; postquam autem nihil se efficere intellexit, domi se tenuit caruitque rebus publicis. nec plus valuit a. 50 cum in Syria pro consule et a. 49; 48 classi Pompeianorum praefectus esset. Caes. b. c. III 5 sqq.

Bithynia regio Asiae in ora Ponti et Propontidis; urbs Nicaea.

Blesamius legatus Deiotari; qui cum Romam missus esset, regi litteras de rebus urbanis scripsit.

Blucium castellum Deiotari: *φρούρια δ' αὐτῶν ἐστι τό τε Βλούκιον καὶ τὸ Πήιον, ὧν τὸ μὲν ἦν βασίλειον Δηιοτάρου, τὸ δὲ γαζοφυλάκιον.* Strab. p. 567, 2.

Boēthus Chalcedonius, caelator, saec. altero ineunte? 68, 15 s.

Bona dea fere eadem quae Ceres; certe fertilitatem omnemque prosperitatem ferre credebatur. aedes eius Romae erat in Aventino, atque sacrarium ad viam Appiam inter Bovillas et Ariciam.

Bosporus Thracius Propontidem, *Cimmerius* paludem Maeotin cum Ponto Euxino iungit. dicitur autem Bosporus etiam regnum ad freti Cimmerii oras et in Asia et in Chersoneso Taurica situm.

Bovillae municipium Latii, ad quod Clodius occisus est. *Bovillanus.*

T. Broechus, Q. Ligarii avunculus. 511, 31.

Brogitarus, gener Deiotari, sacerdotium Magnae Matris Pessinuntiae et regis titulum a Clodio tr. pl. emit.

Brundisium Calabriae orientalis urbs, unde tritum in Graeciam iter, h. Brindisi. *Brundisinus.* colonia Brundisina nonis Sext. 244 deducta est, p. 411, 23.

Bruti cf. D. et M. Junius Brutus.

Bruttii populus Italiae inferioris (magnae Graeciae), e regione Siciliae.

Brutus, tragoedia praetexta Accii, 408, 7.

Byzantium urbs Thraciae ad Bosporum sita, h. Constantinopolis. *Byzantii.*

C. Cacurius 65, 30.

Caecilia rogatio cf. L. Caecilius.

Caecilianus cf. Caecilius Statius (St. C.).

Caecilii Metelli. (I) *Q. Caecilius Metellus Q. f. Macedonicus*, postquam a. 168 cum Aemilio Paullo in Macedonia fuit, a. 148 praetor Andriscum Pseudophilippum devicit triumphavitque a. 146 (porticum prope circum Flaminium aedificavit statuisque exornavit, 105, 1); cos. a. 143; pro cos. a. 142 superavit Celtiberos. a. 131 censor;

Digitized by Google

m. a. 115; adversarius Scipionis Africani minoris. filii eius erant Q. Met. Balearicus, L. Met. Diadematus (cos. 117), M. Met. (cos. 115), C. Met. Caprarius (cos. 113); filiae duae Caeciliae. Balearici liberi erant Q. Met. Nepos cos. 98 et Caecilia; Nepotis filii Q. Met. Celer cos. 60 et Q. Met. Nepos cos. 57. — (II) *L. Met. Calvus*, Macedonici frater, cos. 142, filios habuit L. Met. Delmaticum cos. 119, Q. Met. Numidicum, Caeciliam (L. Lucalli uxorem). Atque Numidici filius erat Q. Met. Pius, qui arrogauit Q. Met. Pium Scipionem; Delmatici filia Caecilia; sunt qui putent filium Delmatico fuisse Lucium quo patre nati sint fratres Q. Met. Creticus, L. Met. cos. 68, M. Met. pr. 69.

Q. Caec. Met. Balearicus, Q. (Macedonici) f., cos. 123, Baleares insulas subegit. cf. Caecilia.

Q. Caec. Met. Nepos, Balearici f., cos. 98 cum T. Didio. eius filii erant.

Q. Caec. Met. Celer pr. 63 (225, 31, 233, 9. 241, 22. 330, 34), cos. 60, optimatium fautor; a Clodia uxore veneno credebatur necatus esse a. 59.

Q. Caec. Met. Nepos, Celeris frater, cos. 57; a. 67—64 Pompeio legatus erat in Asia; tr. pl. 62 Ciceronem ultimo consulatus die ad populum orationem habere vetuit; cum ad populum ferret ut Pompeius ad cives et a Catilina et a magistratuum insolentia tutandos revocaretur, seditione orta ad Pompeium fugere coactus est; acerrimus Ciceronis adversarius: tamen a. 57 cum eo reconciliatus est; cos. 57 cum P. Cornelio Lentulo. 386, 19. 410, 35.

Q. Caecilius Metellus L. f. Numidicus, L. Caec. Met. Delmatici frater, cos. a. 109, pro cos. a. 108 cum Iugurtha praeclare pugnavit; bello profligato nec tamen finito ei successit qui Romae cum accusaverat C. Marius legatus; censor 102 (398, 30). 'expulsum civitate a L. Saturnino tr. pl. (a. 100), quod solus in leges eius iurare noluerat, pietate sua auctoritate senatus consensu populi Romani restituit patrem' *Q. Metellus*, qui inde cognomen *Pii* consecutus est, a. 99. hic pr. factus a. 89, contra socios seditiosos et *Marianos* pugnavit a. 89—82; cos. 80; pro cos. a. 79—71 in Hispania bellavit cum Sertorio; pontifex max. mortuus est a. 63. ab eo adoptatus est

Q. Caec. Met. Pius Scipio, qui fuerat P. Corn. Scipio Nasica, filius P. Corn. Scipionis Nasicae pr. 94 (p. 24, 11?) et Liciniae (Crassi oratoris filiae), nepos P. Corn. Sc. Nasicae cos. 111 et Caeciliae. Met. Macedonici filiae; Verri adfuit a. 70 (84, 24 sq.); cos. 52 cum Pompeio, qui Corneliam filiam eius duxit; a. 49 eo referente senatus decrevit uti ante certam diem Caesar exercitum dimitteret: si non faceret, eum adversus remp. facturum videri; imperator in bello civili; classe superatus a. 46 sibi ipse mortem consciviit.

Q. Caec. Met. Creticus. L. f. (Delmatici nepos?), a. 69 consul, a 68—66 Cretam subiecit;

Digitized by Google

cum Pompejo a. 67 lege Gabinia summum imperium totius maris mediterranei daretur, Cretenses illi se dedituri erant (205, 33. 202, 11): sed Met., Pompei legatum nihil curans, eo acrius instabat, ut Catilinarios opprimeret, in Apuliam missus est, a. 62 triumphavit. fortasse is est qui memoratur tr. pl. 209, 25. Verris amicus erat (a. 70) ut fratres.

L. Caec. Met. L. f., Cretici frater, pr. 71, Verri in praetura Siciliensi successit a. 70; Ciceroni testimonia in Verrem colligenti obstitit (112, 33. 137, 42. 164, 26); cos. a. 68 m. est.

M. Caec. Met. L. f. pr. 69, quo anno Q. Met. Creticus frater consul erat; contigit ei sorte ut praeesset quaestioni repetundarum (a. 69); Verris amicissimus. videtur Sex. Roscio advocatus fuisse (24, 12).

Caecilia s. Metella. 1) 2) filiae Q. Caecilii Metelli Macedonici: altera nupta cum C. Servilio Vatia, mater P. Servilii Isaurici cos. 79, altera cum P. Scipione Nasica cos. 111. 3) Q. Met. Balearici f., Nepotis soror, 46, 13 (9, 5 dicitur Nepotis filia), uxor ut videtur Appii Claudii Pulchri cos. 79, Sex. Roscium tuebatur. 4) L. Met. Calvi f., Numidici et Delmatici soror, uxor L. Licinii Luculli (113, 17). 5) L. Met. Delmatici f., nupta primum cum M. Aemilio Scauro cos. 115 (398, 30), deinde cum Sulla dictatore.

Q. Caecilius Bassus eques Romanus, depulso C. Julio Caesare privatus Syriam obtinuit a. 46; cum eo agere voluisse arguitur Deiotarus; post a. 43 C. Cassio se dedit.

Statius Caecilius 'fortasse summus poeta comicus' (Cic.), Insuber Gallus, m. a. 166. respicitur 14, 8 quam e Menandri *Ὑποβολιμαίῳ ἢ ἀγροίκῳ* expressit fabulam, 'in qua suspicari licet M. patrem induxisse qui duos haberet filios, alterum suppositicium (Chaerestratum), alterum genuinum (Eutychum); et hunc quidem ille ruri educandum seni cuidam tradiderat'. (Meineke).

L. Caecilius Rufus, frater uterinus P. Sullae, tr. pl. 63, praetor a. 57. Ciceroni cum studeret, domus eius a Clodii operis oppugnata est. 307. 329. 483, 27.

Caelii hi recentes, 274, 22, ex quibus maxime memorabilis

C. Caelius Caldus cos. 94, homo novus; tr. pl. 107 legem tabellariam tulit; Mario deditus, a C. Pompeio superatus a. 83. sub idem tempus occisus est. orator mediocris.

M. Caelius eques Ro. 65, 29.

Q. Caelius Latiniensis tr. pl., 209, 26.

T. Caelius Tarracinensis 30, 2 s.

M. Caelius Rufus tr. pl. a. 52 acerrime causam Milonis adjuvit; a. 48 praetor; qui, cum senatus a re p. eum removisset, quo modo cum Milone interierit vid. Caes. b. c. III 20 sqq.

C. Caesetius eques Romanus, advocatus Ligarii.

P. Caesetius quaestor Verris, 112, 26 s. 140, 11.

Cajeta urba ad oram maritimam Campaniae, postea Latii, h. Gaëta.

Digitized by Google

Calacte oppidum in Siciliae sept. ora fere media, h. Coronia. *Calactinus*.

calamitas 198, 20. 205, 16 L. Valerii Triarii, legati Luculli, clades apud Gaziura accepta a. 67.

Cn. Calidius cf. 68, 18 s. (25).

Q. Calidius, praetor a. 78, condemnatus est a iudicibus corruptis.

Calpurnia lex de ambitu 288, 6. 296, 34. cf. lex.

L. Calpurnius Piso Bestia senator, tr. pl. a. 62 (inde a d. 10. Dec. 63) cum Q. Metello Nepote, Catilinae socius. cf. 217, 24.

L. Calpurnius Piso Frugi. 1) tr. pl. 149 primus repetundarum legem tulit; cos. 133 in Sicilia servos seditiosos vicit; Gracchi adversarius; annales scripsit; a moribus frugi dictus. 2) filius eius cum patre a. 133 contra fugitivos pugnavit; pro pr. in Hispania occisus c. a. 113, cf. 74, 12. 3) f. huius pr. 74 Verris collega intercedendo multa eius edicta iniusta prohibuit. huius f. erat

C. Calpurnius Piso Frugi L. f. Ciceronis gener (a. 66?), coniurationis in Pompeium a L. Vettio insimulatus a. 59; qu. 58; summo opere contendit ut Cicero revocaretur, sed ante quam ille rediit, iuvenis m. est a. 57.

C. Calpurnius Piso cos. a. 67, qui legem de ambitu *Calpurniam* (v. lex Calpurnia) tulit.

Cn. Calpurnius Piso Catilinae et Autronii in priore coniuratione (215, 19) socius, Pompei adversarius: 'adulescens nobilis, summae audaciae, egens, factiosus. postea in citeriorem Hispaniam quaestor pro pr. missus est, quia senatus foedum hominem a re publica procul abesse volebat. in provincia ab equitibus Hispanis quos in exercitu ductabat iter faciens occisus est.' Sall.

L. Calpurnius Piso Caesoninus cos. 58., quibus moribus fuerit et quo cultu describitur 363, 6. Capuae duumviratum agebat, ib. 12. eius filiam Calpurniam Caesar uxorem duxit. a. 44 Kal. Sext. oratione in senatu habita magnam gloriam adsecutus est.

M. Calpurnius Piso praetor a. 44; huius domum Antonius ubi habitaret legerat. 572, 8.

calumnia cf. Remmia lex.

Camers ager circa oppidum Camerinum, quod situm est sub Apennini radicibus in Umbriae et agri Piceni confinio (h. Camerino).

Campanus ager publicus erat: ad subsidia rei p. vectigalis relictus inde ab anno 211. hunc Antonius ereptum rei p. turpissimis possessoribus inquinavit.

Canephoros ἡ κανηφόρος 'Korbträgerin'. *sacra* 52, 36 diebus festis Minervae (Panathenaeis) Dionysi Cereris portabant.

Cannensis pugna a. 216; 28, 6 i. q. caedes crudelissima. cf. 127, 18 s.

Capito cf. T. Roscius C.

Capitolium etiam Jovis O. M. templum in C. exstructum, in quo Juppiter Juno Minerva colebantur: quod a. 83 incendio deletum Sulla restitui iusserat, restituit dedicavitque a.

Digitized by Google

69 Q. Lutatius Catulus. *Capitolinus.* cf. 251. 134, 18. triumphus.

Cappadocia Asiae regio, a Cilicia septentrionem versus sita: in quarum confinio est Taurus mons.

in capsis iuris consultorum reconditae erant formulae. 278,3.

Capua urbs Campaniae, cuius plurimae sunt belli opportunitates. lege Julia a. 59 coloniae ius obtinuit suosque magistratus decuriones habuit. *Campani.* 359.

Carpinatius qui erat pro magistro (Geschäftsführer) publicanorum qui Siciliae scripturam (i. e. pecuniam quae a pastoribus solvebatur ut pecora in agro pascuo publico pascerentur) redemerant, cum Verre 'summa consuetudine, praeterea re ac ratione coniunctus erat'. societatis publicanorum nomine etiam Verris pecunias feneratus est: in tabulis autem, cum Cicero in Siciliam veniret, Verris nomine eraso substituit nomen Verrucii. 108, 31 s.

Casilinum oppidum Campaniae ad Volturnum situm, in quod C. Caesar et M. Antonius colonias deduxerunt. h. Capua.

Casīnum oppidum Volscorum in Latio. (h. Cassino). *Casinas* ager, fundus. *Casinates.*

Cassianum illud cui bono fuerit cf. *L. Cassius Longinus* Ravilla.

C. Cassius Longinus trib. pl. non fuit, cos. 96.

C. Cassius Longinus, M. Crasso in Syria fuit quaestor magnasque res ibi gessit; a. 49 fuit trib. pl., a. 48 ad Siciliam cum Caesarianis pugnavit (Caes. b. c. III 101); a. 44 praetor peregrinus erat; idibus Martiis Caesarem interfecit; inde Syriam petivit. cum M. Bruto ad Philippos victus occidit.

L. Cassius Longinus frater C. Cassii, qui Caesarem interfecit, in causa Planciana subscriptor, in Thessalia a Caesare legioni praeficitur, a. 44 tr. pl.

L. Cassius Longinus pr. 66; competitor Ciceronis in consulatu; Catilinae socius; iners ac stolidus, 249, 30. 248, 30; fugit.

L. Cassius Longinus Ravilla cos. 127, cens. 125, 'homo ipsa severitate popularis' (Cic.), 'scopulus reorum'; 26, 26. tr. pl. 137 legem tabellariam tulit, ut in causis publicis (perduellionis causa excepta) iudices suffragia per tabellas ferrent. interrogatio eius, cui bono fuerit? in proverbium abiit. *Cassiani iudices* severissimi, qualis erat C.

C. Cassius Longinus Varus cos. 73 cum M. Ter. Varrone collega legem Terentiam Cassiam de frumento plebi distribuendo tulit, cf. frumentum emptum; a. 72 a Spartaco victus; a. 66. suasit legem Maniliam. a. 43 iussu triumvirorum Minturnis interfectus est.

Sp. Cassius Viscellinus cos. 502. 493. 486. propter suspicionem regni appetendi necatus est.

Castor et Pollux Jovis et Ledae f. Romae Dioscurorum aedes, quae dicebatur Castoris, in pugna apud lacum Regillum a. 496 vota, a. 485 dedicata, ad clivum Palatii ad forum

Digitized by Google

propе templum Vestae erat. quo saepe senatus convocatus est. restituta est a Tiberio. tres columnae eius videntur superesse. cum coss. a. 75 aedes sacras reficiendas locassent, Verri et Caelio pr. 74 negotium a senatu datum est, 'quibus de sartis tectis (Ausbesserungen) cognitum et iudicatum non esset, ut cognoscerent et et iudicarent (prüfen und abnehmen). 'qua in re ab eis qui redemerant magnam pecuniam ille exegit.

Castor filius Saocondari, Deiotari nepos. cf. 614 b.

Catamitus = *Γανυμήδης*, Ritschl op. II 490. 492 sqq.

Catilina cf. Sergius.

Catῖna Κατάνα Siciliae orient. urbs inter Pelorum et Pachynum prom., h. Catania. *Catinensis* cf. 71, 83. 93, 21 s. 187, 22.

Cato cf. Porcius.

Catones antiqui illi, cf. Porcii. 274, 21.

Catulus cf. Lutatius.

causa saepe i. q. causa privata. 'Civilprocess', *iudicium* i. q. iudicium publicum, 'Criminalprocess'. *actio* 'Civilklage', *postulatio* 'Criminalklage'. cf. ius. iudices.

causa cadere i. e. litem perdere atque condemnari, non quod iniuste et contra leges petieris, sed quod iuris leges violaris nec formam observaris, pertinetque semper ad vitium formae quod dicitur. 271, 18.

C. Causinius Schola. Interamnas, familiarissimus P. Clodii.

cavere iure consulterum est, cum eis qui rem contrahunt, quo pacto damnum evitent, praecipiunt quibusque cautionibus utendum sit, docent.

'*Cedant arma togae*, concedat laurea laudi' — versus Ciceronis ex eo carmine, quod de temporibus suis scripsit: illa verba Antonius irrisit.

lex *censoria* cf. decumana civitas.

census 346, 20. *proximis censoribus*, L. Gellio Poplicola, Cn. Cornelio Lentulo Clodiano a. 70; *superioribus*, L. Marcio Philippo, M. Perperna a. 86; *primis* (i. e. ex quo sociis civitas data est) P. Licinio Crasso, L. Julio Caesare a. 89.

centuriae] inde ab a. 241 in comitiis centuriatis tribus 35 in classes quinas dispertitae erant, quarum unaquaeque constabat ex centuria iuniorum et centuria seniorum (qui maiores erant 46 annis). prior in suffragium mittebatur c. iuniorum. quotienscunque autem centuria aliqua suffragium tulerat, praeco renuntiabat.

Centuripina civitas τὰ Κεντόριπα, Centuripae, Siciliae urbs immunis prope ab Aetna monte occid. versus ad Symaetum fl. (h. Simeto) in colle excelso, h. Centorbi. cf. 72, 4.

M. Ceparius Tarracinensis, Catilinarius, cf. 248, 32; fugiens captus et in Tulliano interfectus est.

cera discolori inlitas tabellas Hortensius in causa Appii Claudii Pulchri a. 75 iudicibus quos corruperat distribuendas curaverat, ut quod quisque suffragium tulisset cognosceret.

Ceres cf. Catina. 96, 23 s. 98. 102, 6. Cereri Libero Liberaeque, quibus deis Romae aedes

Digitized by Google

communis erat iuxta circum maximum in clivo Aventini ab A. Postumio dictatore a. 498 vota, a Sp. Cassio cos. 493 dedicata, celebrabantur Cerialia a d. 12 ad 19 m. Apr. 130, 10. ludos faciebant aed. pleb.

P. Cervius 159, 12.

ceteri 15, 21: M'. Curius Dentatus cos. 290. 275. 274, C. Fabricius Luscinus cos. 282. 278. 273, L. Quinctius Cincinnatus cos. 460, dict. 458. 439.

Chaerestratus cf. Caecilius Statius (St. C.).

Chaldaei, astrologi, mathematici (Tacit. ann. II 27. 32) ex siderum observatione quibus quidque diebus recte suscipi posset iudicare ob eamque rem ab hominibus iuterrogari solebant. 277, 36.

Charybdis et *Scylla*: cf. Hom. μ 73 s. cum eis comparantur C. Verres 171, 9, P. Clodius, M. Antonius. rupes et vortex ad fretum Siculum: Scylla ad Italiae oram est, Charybdis prope Messanam.

Chelidon meretrix, Verris amica, eum heredem instituit. cf. Tertia.

Chios insula et urbs ad oram Ioniae. *Chius*. cf. 186, 23. 163, 25.

Chrysas flumen 92, 13 s. cf. Assorus.

Chrysogonus cf. Cornelius.

Cibyra urbs in confinio Phrygiae maioris (Cabaliae) et Pisidiae. *Cibyrata*. *Cibyraticus*. 70, 21 cf. 62, 27.

Cicero cf. Tullius.

Cilicia Asiae regio inter Taurum montem et mare internum, praedonum maritimorum sedes. *Cilix*.

Cimber Gabinius cf. Gabinius.

Cimbri populus Germanicus. *Cimbricus*. cf. Marius.

Cinna v. Cornelius Cinna.

Cinnanus atque Octavianus dies, quo Cn. Octavius consul (a. 87) armis expulit ex urbe collegam. forum acervis corporum et civium sanguine redundavit. 253, 2 sqq. 388, 23.

circenses ludi 64, 13. ludos qui proprie dicebantur Romani (a d. 4. m. Sept. ad 12.) excipiebant ludi Ro. in circo a d. 15. m. Sept. ad 18. ludos Ro. autem faciebant aed. cur. in honorem Jovis Junonis Minervae 130, 12 s. primi videntur appellati esse Romani quia primi a toto pop. Ro. celebrabantur, cf. *iter*.

Circus maximus inter Aventinum et Palatinum colles.

M. Cispius trib. pl. a. 57; de ambitu accusatus, a Cicerone frustra defensus, a iudicibus condemnatus est.

cisem 60, 7 cf. P. Gavius.

C. Claudius Marcellus M. f., cos. a. 49.

M. et *C. Claudii Marcelli*, Catilinae socii, 225, 33. 359, 16. fortasse pater et filius.

C. Marcelli 314, 17: pater, abnepos M. Cl. Marc. cos. V, pr. 80, pro cos. Siciliam administravit a. 79; a. 70 in Verris iudicibus; Ciceronis amicus (88, 18. 90, 1. 66, 12); filius cos. 50; Pompeianus iners; m. c. a. 40.

M. Claudius Marcellus cos. V a. 222—208 'gladius Romanorum' triumphavit de Gallis Insubribus, Hannibalem apud Nolam vicit a. 216, apud Tarentum a. 209, Syracusas cepit a. 212, cum Karthaginiensibus

Digitized by Google

pugnans interfectus est apud Venusiam a 208; Siculorum erat patronus. cf. 100, 26. 103, 16: v. Honos; 148, 16: 153, 15.

M. Claudius Marcellus M. f. cos. 51; a. 56 et 52 Milonem defendit; Pompeio deditus, a. 49 in Graeciam, deinde Mytilenas se contulit; cum eum Caesar restitueret, gratias huic egit Cicero a. 46. a. 45 reversus, a Magio Cilone comite Athenis interfectus est. (226, 16.)

M. Claudius Marcellus Aeserninus (filius Marci, qui a. 102 praeclare cum Teutonis dimicavit, a. 90 Aeserniae Samnitibus se dedidit, avunculus Cn. Corn. Lentuli Marcellini cos. 56) Verris advocatus a. 70.

Appius Claudius Caecus, pater P. Claudii Pulchri, censor a. 312 Appiam viam munivit, Appiam aquam in urbem duxit, libertinos per tribus divisit eorumque filios in senatum legit. cos. 307. 296. pacem cum Pyrrho faciendam dissuasit senex a. 280.

Appius Claudius Pulcher Ap. f. (ex Caecilia Metella pater P. Clodii tr. pl. 58) pr. 89, senatu motus a. 86, cos. 79; in Macedonia barbaris victis m. est a. 76. (345, 37.)

Appius Claudius Pulcher Appii (cos. 79) filius, P. Clodii (tr. pl. 58) frater, optimatium fautor; pr. 57, cos. 54; a. 56 Sardiniam, 53—51 Ciliciam provincias administravit; eum Cicero secutus est. cens. 50; a. 49 Pompeium secutus, Achaiam provinciam accepit; a. 48 in Euboea insula m. est. cf. 322, 31.

Appius Claudius, Gai, P. Clodii fratris, filius accusavit Milonem. 490, 17.

C. Claudius Pulcher, App. f. aed. cur. 99 magnificentissimos ludos edidit; pr. 96 Mamertinorum patronus. (53, 6. 107, 18.)

Cleomenes Syracusanus, coniux Nicae quam Verres amavit, classi Ro. a Verre praefectus cf. 147—162. 128, 14. 75, 19.

gens Clodia i. e. Publius et Appius Clodii cum suis. 390, 7.

A. Clodius cf. Apollonius.

C. Clodius de plebe novus homo.

P. Clodius Pulcher, Appii Claudii c. 79 ex Caecilia filius tertius; cum L. Lucullo, sororis marito, fuit in Asia ibique militum seditiones excitavit, inde ad Q. Marcium Regem, qui ipse quoque sororem eius (Tertiam) duxerat, se contulit; captus a praedonibus et quamquam Ptolomaeus Cypri rex duo tantum talenta miserat, dimissus Romam rediit, Catilinam de repetundis accusavit. a. 62 sacris Bonae Deae interfuit, a iudicibus corruptis liberatus, ad plebem traductus est a C. Caesare. a. 58 trib. pl., a. 52 praeturam petens a Milonis gladiatoribus in via Appia occisus est. cf. leges Clodiae. 461 s.

Sex. Clodius scriba, operarum Clodianarum dux, legum P. Clodii scriptor, de quo vid. Ascon. in Milon. 462, 44.

Sex. Clodius rhetor Siculus agros Leontinos ab Antonio dono accepit, 'ex oratore arator factus est' Cic. Phil. III 22.

Clustumina tribus.

Cnidus Cariae urbs Dorica in Chersoneso Cnidia.

Cnidius. Venus Cnidia 108, 5 Praxitelis opus celeberrimum,

Digitized by Google

qui Veneres 'duas fecerat simulque vendebat, alteram velata specie, quam ob id praetulerunt quorum condicio erat Coi (die Besteller), cum eodem pretio detulisset . .; reiectam (entblösst) Cnidii emerunt immensa differentia famae. voluit eam a Cnidiis postea mercari rex Nicomedes, totum aes alienum, quod erat ingens, civitatis dissoluturum se promittens: omnia perpeti maluere . . aedicula eius tota aperitur, ut conspici possit undique effigies.' Plin.

Coëmptione in manum conveniunt mulieres per mancipationem i. e. per quandam imaginariam venditionem adhibitis quinque testibus. potest autem mulier aut matrimonii causa coemptionem facere aut fiduciae causa. quae enim cum marito suo facit coëmptionem, ut apud eum filiae loco sit, dicitur matrimonii causa fecisse; quae vero alterius rei causa facit coëmptionem cum viro suo aut cum extraneo, velut tutelae evitandae causa, dicitur fiduciae causa fecisse coemptionem. Gaius I § 113.

cognoscere i. e. exquirere, untersuchen, praetores dicebantur, *arbitrari* testes; iudicibus *uidebatur* aliquis poena dignus.

coitio tribuum facta est in magistratibus creandis, cum inter se candidati suas alteri tribus conferrent vel concederent.

Collina tribus urbana.

coloniae civium Ro. deducebantur in fines gentium plerumque subactarum. 'ex civitate quasi propagatae erant et iura institutaque omnia populi Ro., non sui arbitrii, habebant. quae condicio cum sit minus libera, praestabilior tamen existimatur propter maiestatem populi Ro., cuius istae coloniae quasi effigies parvae esse videntur' (Gellius). cf. Cornelius Sulla.

Colophon urbs Joniae. *Colophonius.*

Columna sc. Maenia in vicinia fori, apud quam debitores a creditoribus proscribebantur.

Sex. Cominius eques Ro. 60, 4.

Comitia sunt sive magistratuum sive legum. 401, 29.

commentarii Caesaris, commentarioli, chirographa, libelli a Caesare relicti, ex quibus Antonius quidquid voluit protraxit.

Concordiae aedes in clivo Capitolino ad forum Ro., a Camillo exstructa; senatus in ea habebantur. praeter hanc plura Concordiae templa Romae erant.

de *confusione suffragiorum* C. Manilius tr. pl. a. 67 legem tulerat, ut libertini non ut antea sola in urbe, sed in sua quisque tribu suffragia ferrent. idem a. 63 voluit Sulpicius.

Consa, Compsa municipium Hirpinorum in Samnii parte meridiana, ad Aufidum fl. (h. Ofanto), in Lucaniae confinio, h. Conza. *Consanus.*

manu consertum: Gellius XX 10: postquam praetores propagatis finibus . . proficisci gravabantur, institutum est . . ut litigatores non in iure apud praetorem manum consererent, sed ex iure manum consertum vocarent, i. e. alter alterum ex iure ad conserendam manum in rem de qua ageretur, vocaret, atque profecti simul

Digitized by Google

in agrum, de quo litigabatur, terrae aliquid ex eo, uti unam glebam, in ius in urbem ad praetorem deferrent et in ea gleba tanquam in toto agro vindicarent.

C. Considius Longus a. 50 pro praetore Africam obtinuit, decedens Q. Ligarium provinciae praefecit.

consilium (Richtercollegium); *delectum* cf. iudices.

consules duo 211, 13: D. Junius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus a. 77 bellum contra Sertorium gerendum in se non receperunt. multum salutis communis interest *duos consules* in re p. Kal. Januariis (a. 62) esse 269, 17.

consules a. 58 362, 20 Aulus Gabinius et L. Calpurnius Piso.

consules designati 538, 7 in annum 43 cf. Hirtius et Pansa.

conventus concilium civium Ro. qui in provinciae alicuius urbibus erant incolae. ex eis provinciae praefecti et consilium suum et iudices eligebant. unde c. etiam est i. q. 'Gerichtsversammlung, Gerichtstag'. in Sicilia c. erant Syracusanus, Panhormitanus, Lilybaetanus, c. agebantur Syracusis, Lilybaei, Agrigenti, Panhormi, Messanae, Tyndaride.

Conventus Capuae 359, 20 i. e. die Einwohnerschaft von Capua, ante legem Juliam enim, a. 59, nullam habebant rei p. speciem.

copulati 113, 34 manu iniecta.

Corduba urbs in Hispania ulteriore ad Baetin flumen sita, h. Cordova.

L. Corfidius eques Romanus: 'Brutus mihi T. Ligarii verbis nuntiavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligariana (518, 26), erratum esse meum, sed ut aiunt *μνημονικὸν ἁμάρτημα*. sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum, sed eum video ante esse mortuum.' Cic. ad. Att. XIII 44.

Corinthus urbs Argolidis, ad Isthmum sita. 'belli Achaici semina referuntur haec, quod legati Ro. ab Achaeis pulsati sint Corinthi (a. 148): quam L. Mummius omni Achaia in deditionem accepta ex s. c. diruit (a. 146), quia ibi legati Ro. violati erant'. Liv. per. — *Corinthium vas* ex aere variis e metallis mixto artificiose factum.

C. Cornelius Cethēgus, Catilinae socius; cf. 249, 30. 326, 28. 262, 3. 246, 30 sqq.; in Tulliano interfectus est, cf. 218, 3 sq. cum Q. Metello Pio (a. 79—71) erat in Hispania, cf. 332, 26.

L. Cornelius Chrysogonus Sullae libertus, plurimum apud eum valebat. cf. Sex. Roscius.

L. Cornelius Cinna cos. IV a. 87—84; legatus bello Marsico; a. 87 cum leges periculosas promulgaret seditione orta a Cn. Octavio collega armis expulsus est. magnis copiis collectis, cum Mario reverso Romam oppugnavit et deditione recepit. secuta est dominatio atque caedes crudelissima. consulem se ipse fecit Cinna cum Mario 86, cum Cn. Papirio Carbone a. 85. 84. dum exercitum adversus Sullam parat, a suis militibus Anconae occisus est a. 84.

Digitized by Google

C. Cornelius eques, Catilinae socius; cf. 216, 31. 310, 1. 314, 3. 325, 31. filio eius subscriptore usus est L. Torquatus cum P. Corn. Sullam accusaret.

P. Cornelius Dolabella cos. a. 44, Tulliam Ciceronis filiam uxorem duxit; cum Caesare fuerat in Thessalia, Africa, Hispania; postea Asiam obtinuit et C. Trebonium necavit.

Cn. Corn. Lentulus Clodianus (tr. pl., 209, 26), cos. 72, censor severissimus a. 70 (122, 17); a Spartaco victus est; in bello piratarum legatus Pompei a. 67. 66; suasit legem Maniliam a. 66.

Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus cos. 56; Siciliae patronus, Verris (70), Clodii (61. 56), Pompei adversarius.

L. Cornelius Lentulus (346, 5) pr. 89.

L. Cornelius Lentulus Crus cos. a. 49; proeliis Dyrrhachino et Pharsalico interfuit, Pompeium in fuga prosecutus in custodia Aegyptiorum necatur; Caes. b. c. III 104.

P. Cornelius Lentulus cos. 162, princeps senatus; in C. Gracchi caede grave volnus accepit a. 121; nepos eius erat

P. Corn. Lentulus Sura, cos. 71, Catilinae socius; cf. 249, 29. a. 70 a L. Gellio et Cn. Lentulo Clodiano censoribus senatu motus, iterum pr. factus est a. 63; cum Catilina in Etruriam se conferret, Romae mansit cum Cethego; Allobroges sollicitavit, ut cum Catilina se coniungerent, 217, 10 sq. 244—249; in custodiam traditus et in Tulliano interfectus est, 218, 2 sq. vitricus erat M. Antonii triumviri, qui domi eius educatus est.

P. Cornelius Lentulus Spinther, cos. 57 de Cicerone revocando habuit contionem 401, 8.

Cn. et P. Cornelii Scipiones duo fulmina imperii Romani, duo propugnacula belli Punici, ambo a. 212 a Poenis occisi sunt.

L. Cornelius Scipio P. Africani frater, belli Antiochini victor aequa parta cum Publio (Africano mai.) fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa cognomine ipso prae se ferebat, eandem hic sibi ex Asiae nomine assumpsit 281, 14.

L. Cornelius Scipio cos. 83, a Sulla captus ad Tifata montem et dimissus in exsilium se contulit Massiliam; eius filiam P. Sestius uxorem duxit 358, 15.

P. Cornelius Scipio Africanus maior, saepe P. Africanus (superior) vocatus, cos. 205, 194. Hannibalem vicit, Hispaniam subegit; cum eo senatus egit (a. 191) ut legatus Lucio fratri proficisceretur bello Antiochino; mortuus c. a. 183.

P. Cornelius Scipio, L. Aemilii Pauli, qui ad Pydnam 168 vicit, filius, a P. Scipione, Africani filio, adoptatus *Aemilianus*, Karthaginem quod delevit, *Africanus* minor cogn., Numantiam quod expugnavit, *Numantinus* appellatus. Polybium Panaetiumque secum habuit. a. 129 domi suae interfectus est, nec defuit suspicio quin C. Carbo eum interemisset 475, 2; vid. etiam P. Africanus.

P. Corn. Scipio 84, 24 cf. Q. Caecilius Met. Pius Scipio.

Digitized by Google

P. Cornelius Scipio, Sex. Roscii advocatus 24, 11, fortasse P. Corn. Sc. Nasica, pr. 94, f. P. cos. 111, nepos P. Corn. Scip. Nas. Serapionis cos. 138, qui Ti. Gracchum interfecit, gener Crassi oratoris.

P. Cornelius Scipio Nasica cos. 111; omnes sale facetiisque superabat.

P. Cornelius Scipio Nasica Serapio cos. 138, cum pontifex maximus esset, Ti. Gracchum interfecit.

L. Cornelius Sisenna pr. 67 Pompeio in praedonum bello legatus paulo post quam in Cretam missus erat, ut in fidem acciperet (cf. Q. Caecilius Met. Cret.), mortuus est. scripsit bellum Marsicum et Sullanum, convertit Aristidis Milesiaca. Verris defensor.

L. Cornelius Sulla L. f. qui Mario devicto se *Felicem* dici iussit, n. a. 138, quaestor a. 107 cum Mario in Africa effecit, ut Iugurtha Romanis a Boccho traderetur; eiusdem Marii legatus et tr. militum cum Gallis, Teutonis, Cimbris dimicavit a. 104—101; pr. 93; a. 92 in Cilicia, a. 90 bello Marsico praeclare pugnavit; cos. 88; cum ei imperium belli Mithridatici modo tributum abrogaretur auctore Mario, a Nola reversus Romam occupavit; deinde Mithridatis exercitus in Graecia devicit, a. 87—85; a. 84 in agro Troiano pacem cum rege ipso fecit; deinde in Italiam a. 83 reversus, bello civili Marianos fregit: qua in re praeclaram ei navaverunt operam Pompeius (200, 1) et Q. Metellus Pius. Volaterras duos annos obsessas deditione recepit a. 80. Roma post proelium apud portam Collinam a. 82 capta, in adversarios proscriptionibus saeviit; dictator perpetuus a. 82—79 civitatem ita constituit ut omnis potentia esset penes optimates; veteranorum colonias in plurimas Italiae regiones deduxit. m. a. 78. scripsit commentarios de rebus suis.

Faustus Cornelius Sulla dictatoris filius; eius tutor L. Lucullus (a. 78); a. 63 cum Hierosolyma a Pompeio caperentur, primus templi muros ascendit; a. 62 ludos gladiatorios ex testamento patris praeparavit (327, 3), dedit a. 60; qu. 54; gener Pompei; bello civili a. 49 eum secutus est; post pugnam apud Thapsum a. 46 a militibus P. Sittii cum Afranio captus et interfectus est.

P. Cornelius Sulla cos. des. 66 cf. p. 307. bellorum civilium tempore divitias magnas sibi paravit; cf. 333, 15. eius filius P. 339, 33.— alius est *P. Corn. Sulla* qui cum fratre *Servio* in sociis Catilinae erat: hi filii erant Servii, fratris dictatoris (309, 37 sq.).

Corneliae leges a Sulla dict. latae. 1) de proscriptionibus, a Sulla latae, cf. 39, 18 s. 'adiectum erat ut exclusi paternis opibus liberi etiam petendorum honorum iure prohiberentur, simulque senatorum filii et onera ordinis sustinerent et iura perderent'. Vell. erat in lege ut proscriptiones et venditiones fierent tantum ad Kal. Iun. a. 81. haec lex secuta est *Valeriam*, q. v. 2) lege de repetundis Verres accusatus est.

Digitized by Google

corona multitudo nominatur, quae in iudiciis circumstat iudices. in causa Miloniana milites a Pompeio constituti erant, ut vim ac turbam arcerent.

corona civica, militum virtutis insigne clarissimum, fronde quernea facta. dabatur ab eis qui se ab aliquo servatos esse faterentur.

Ti. Coruncanius natus sive Tusculi sive Camerii, cos. 280 cum Etruscis et Pyrrho pugnavit; primus e plebe pontifex maximus, iure consultus, homo sapientissimus.

Cos insula Dorica ad oram Cariae. *Cous*. 108, 6: Venerem ἀναδυομένην ab Apelle (c. a. 330) pictam, ex aede Aesculapii Romam in Caesaris delubrum Augustus transportavit.

C. Cosconius post praeturam a. 63 pro cos. Hispaniam ulteriorem administravit; m. a. 59.

Cotta cf. Aurelius.

M. et *P. Cottii* 178, 36.

Crassus cf. Licinius.

Cratippus Tyndaritanus 62, 12.

Creta insula maris interni. *Cres. Cretensis. Creticus* cf. Pompeius. Q. Caecilius Metellus. Cretes nunquam cubantes gustaverunt, a. Q. Metello Cretico a. 68 subacti. 299, 35. Cretensium civitas vectigalibus liberatur ex decreto Caesaris.

Critolaus Aetnensis 75, 19.

culeus 'poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culeo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia; deinde in mare profundum culeus iactatur'. Digest.

Cupido Ἔρως Praxitelis, qui erat Thespiis, a Glycera vel Phryne consecratus, a Caligula Romam transportatus, a Claudio redditus, a Nerone iterum ablatus et in Octaviae scholis constitutus, Tito imperatore incendio periit. 52, 20 s. 108, cf. 169, 36.

Curia, apud Syracusanos βουλευτήριον, locus est, ubi publicas curas gerebant (Fest.), proprie i. q. aedes (Corssen I² 354); Hostilia a Tullo Hostilio in Volcanali exstructa, a Cornelio Sulla restaurata, a. 52 incendio deleta, cum corpus P. Clodii crematum est.

L. Curidius 69, 1.

Curii antiqui illi fortissimi viri, ex quibus clarissimus *M'. Curius Dentatus*, qui ad Beneventum (a. 275) Pyrrhum vicit. 'imitemur nostros Brutos Camillos — Curios' 416, 31.

M'. Curii de Pyrrho triumphus a. 275, victo ad Beneventum Pyrrho rege.

Curio cf. Scribonius.

M'. Curius Dentatus 'quem nemo ferro potuit superare nec auro' (Enn.), e municipio aliquo Sabino oriundus, agricola, cos. 290. 275. 274, cens. 272, Samnites et Sabinos a. 290, Pyrrhum a. 275 apud Beneventum vicit.

Curtii 28, 10 ignoti.

C. Curtius Postumus Ciceroni familiaris, a. 63 candidatus praetorius, L. Murenam cum Sulpicio accusavit, etsi paternus ei erat amicus, vetus vicinus ac necessarius.

Cyclops Polyphemus 171, 12.

Cydnus flumen Ciliciae.

Cypria rogatio ad Ptolomaeum regem Cypri pertinebat 380, 1 sqq.

Digitized by Google

Cyrenae urbs Cyrenaicae regionis in Africa, h. Kuren.
Cyrus architectus illustris, Clodium et Ciceronem heredes fecerat.
Cyzicus insula et urbs Asiae ad Propontidem sita. *Cyzicenus.* cf. L. Licinius Lucullus et 108, 7. 163, 35.

D. C. S. 136, 34 de consilii sententia (ut videtur).
Dardani gens Moesiae superioris. 395, 25.
Decembri mense a. 63: a. d. IV. non. legati Allobrogum noctu deprehensi sunt; nonis Dec. senatus de coniuratorum poena habitus, eodemque die supplicium de eis sumptum est.
decem primi, decuriones cf. municeps. *decuriones* senatus coloniarum Romanarum 359, 27.
P. Decius Mus, consul a. 340, equo admisso ad Vesuvium in mediam aciem Latinorum irruit; apud Sentinum a. 295 eius filius vitam pro patria devovit.
decumana civitas plerasque 'Siciliae civitates sic in amicitiam fidemque recepimus ut eodem iure essent quo fuissent, eadem condicione populo Ro. parerent qua suis ante paruissent; eorum agris vectigal novum nullum imposuerunt maiores; decumas lege Hieronica (aequissimâ) vendundas (a quaestoribus in Sicilia ipsa locandas) censuerunt' (hae civitates dicuntur decumanae s. stipendiariae). 'perpaucae Siciliae civitates sunt bello a maioribus nostris subactae: quarum ager cum esset publicus populi Ro. factus, tamen illis est redditus; is a censoribus, ut ei arent qui possederant, quinto quoque anno Romae, locari solet.' Cic. *decuria* tertia 543, 3 cf. lex Antonia.
Deiotarus, tetrarches Galatiae; rex a senatu appellatus quod auxilia miserat bello Mithridatico; Pompei partes secutus est; etsi postea Caesarem adiuvit, tamen ab eo regno Armeniae minoris multatus est. altera filia nupserat Brogitaro, altera Saocondaro, cuius filius Castor avum a. 45 accusavit apud Caesarem; morte eius audita res suas omnes recuperavit.
Deliacum vas ex aere quodam variis e metallis mixto affabre factum.
Delos insula in mari Aegaeo. 80, 36. 186, 19: 'ibi ex fano Apollinis (et Dianae) noctu clam sustulit (Verres a. 80) signa pulcherrima atque antiquissima eaque in onerariam navem suam conicienda curavit .. tum subito tempestates coortae sunt maximae ut Dolabella .. proficisci non posset. hic navis illa praedonis istius, onusta signis religiosis, eiecta fluctu frangitur; in litore signa illa reperiuntur; iussu Dolabellae reponuntur: tempestas sedatur'. Cic. 208, 84: *τῆς Δήλου ἐμπορίου τοῖς Ἕλλησιν οὔσης καὶ ἄδειαν τοῖς ἐργαζομένοις διὰ τὸν θεὸν δοκούσης παρέχειν, Μηνοφάνης Μιθριδάτου στρατηγός, ἅτε οὔσης ἀτειχίστου καὶ ὅπλα οὐ κεκτημένων τῶν ἀνδρῶν, τριήρεσιν ἐσπλεύσας ἐφόνευσε μὲν τοὺς ἐπιδημοῦντας τῶν ξένων, ἐφόνευσε δὲ αὐτοὺς τοὺς Δηλίους, κατα-*

Digitized by Google

σύρας δὲ πολλὰ μὲν ἐμπόρων χρήματα, πάντα δὲ ἀναθήματα, αὐτὴν ἐς ἔδαφος κατέβαλε τὴν Δῆλον. (Paus.)
Delphicae mensae, a similitudine cortinae cui insidebat Pythia appellatae, Romanis abacorum loco erant. 106, 23.
Demetrius Tyndaritanus 90, 22.
detrimentum cf. *videant consules.*
Dexo 157, 2. 18. 164, 16; testis in Verrem.
Diana cf. Delos. Perge. Segesta. 101, 25.
Dianium s. Artemisium. Hispaniae Tarraconensis promuntorium et oppidum, e regione Pityusarum, h. C. S. Martin, dictum ab aede Dianae; Sertorianorum sedes belli.
Didii hi recentes 274, 22, ex quibus clarissimus *T. Didius* cos. 98, triumphavit ex Hispania de Celtiberis, 443, 20.
Diocles 1) Lilybaetanus cf. 64, 35. 2) Panhormitanus, Phimes cognomine 122, 19.
Diodorus Melitensis cf. 66, 21 s.; Syracusanus senator 109, 12; Lilybaetanus cf. Q. Lutatius D.
Dionysiarchus Catinae proagorus 71, 34 s.
Dionysius 170, 4. 171, 5 maior, 'duodequadraginta annos Syracusanorum tyrannus' 406—367, n. 431.
dirutus cf. aere.
Dis Pluto 97, 7. 99, 2.
me dius fidius ita me iuuet dius Fidius; cui fides servanda curae est. templum eius erat in monte Quirinali.
divisores tribus largiendo corruperunt ut in candidati alicuius favorem suffragia ferrent. cf. 69, 25.
Cn. Domitius Ahenobarbus tr. pl. 104, cos. 96, censor 92, M. Scaurum in iudicium populi vocavit a. 104.
Cn. Domitius Ahenobarbus cum L. patre ad Corfinium captus (Caes. b. c. I 23) et dimissus postea unus ex interfectoribus Caesaris videtur fuisse, etsi Appianus et Suetonius negant. L. Domitius, eius filius, cum Antoniam maiorem duxisset uxorem, avus fuit imperatoris Neronis.
L. Domitius Ahenobarbus cos. 94, pr. cos. a. 98 Siciliam obtinuit, cf. 118, 37 s. a. 82 a Damasippo Mariano interfectus.
L. Domitius, Cn. filius, Ahenobarbus, cos. 54, quaesitor de caede Clodii a. 52. bello civili a senatus partibus stetit, Corfinii a. 49 captus; tum proelio Pharsalico ab Antonio occisus est.
Cn. Domitius, Lucii et Porciae, Catonis sororis, filius proelio Pharsalico interfuit, sed veniam impetravit: imperatoris Neronis proavus.
Cn. Domitius Calvinus, tr. pl. a. 59, praetor 56, cos. 53. anno 48 Asiam finitimasque provincias Caesar ei administrandas tradidit; a Deiotaro sustentatus est; naufragio periit.
Dorylaus legatus regis Deiotari.
Drepanum Siciliae urbs ad oram occid., h. Trapani. *Drepanitanus.*
Drusus cf. M. Livius Drusus.
C. Duilius primus Romanorum classe Poenos devicit, cos. a. 260.
duumviratum Capuae Piso cos. 58 habebat cum Cn. Pompeio iuri dicundo. *duumviri* voca-

Digitized by Google

bantur summi magistratus in coloniis.
Dyrrhachium, libera civitas Illyriae, h. Durazzo. *Dyrrhachini.*

eculeus, tormentorum genus equo simile, in quod servi, cum de eis quaerendum esset, imponebantur.
editicii iudices ab accusatore eduntur sive eliguntur 288, 28. 345, 7 s. vide *iudices.*
empta 58, 31 cf. frumentum.
Enguina oppidum Siciliae septentr., ab Halaesa merid. versus; h. Gangi.
Enguinus. πόλις ἐστὶν Ἐγγύιον οὐ μεγάλη, ἀρχαία δὲ πάνυ καὶ διὰ θεῶν ἐπιφάνειαν ἔνδοξος, ἃς καλοῦσι Ματέρας. ἵδρυμα λέγεται Κρητῶν γενέσθαι τὸ ἱερὸν· καὶ λόγχας τινὰς ἐδείκνυσαν καὶ κράνη χαλκᾶ τὰ μὲν ἔχοντα Μηριόνου, τὰ δὲ Ὀϊλίξου, τουτέστιν Ὀδυσσέως, ἐπιγραφάς, ἀνατεθεικότων ταῖς θεαῖς. (Plut.) cf. 92, 27 s. 186, 35.
Q. Ennius poëta, Rudiis n. 239; a M. Porcio Catone e Sardinia Romam deductus, M. Fulvium Nobiliorem cos. a. 189 bello Aetolico comitabatur agente illius filio. civis Ro. factus est a. 184; carus Africano maiori; m. a. 169.
Ephesus Joniae urbs. *Ephesius*, cf. Alexander M.
Epicureorum praecepta illustrantur 364, 24 sqq.
Erechtheus rex Atheniensium, cuius filiae etiam cupide mortem expetiverunt pro vita civium, cum Eleusinios ita victum iri oraculum respondisset.
Eriphȳla Adrasti soror, cum Amphiaraum maritum monili aureo corrupta Polynici prodidisset (67, 11), ab Alcmaeone filio interfecta est. rem fabulis tractaverunt Ennius et Accius.
Erymanthium aprum qui e saltu Erymantho in confinio Achaiae Elidis Arcadiae proruperat, Hercules cepit.
C. Erucius, accusator vetus, Sex. Roscium accusavit (1.); Antonium oratorem inepte imitatus est; matris lascivia notatur 14, 3.
Etruria Italiae pars inter Apenninum Tiberim mare Tuscum sita. ibi ad viam Aureliam, qua Catilina (233, 24) profectus erat, agros habebat Clodius.
Etrusca castra 489, 2, ad agros Clodii possunt referri; sed fuerat opinio, ut Catilina ex urbe profugerat in castra Manlii centurionis, qui tum in Etruria ad Faesulas exercitum ei comparabat, Clodium subsequi eum voluisse et coepisse, tum dein mutato consilio in urbem rediisse. Ascon.
Eubulidas Herbitensis, testis in Verrem 157, 24. 164, 22.
Eumenes cf. Attalus.
Eumenidas 122, 8.
Eupolemus cf. 71, 14 s.
Euripus fretum, quod Euboeam a Graecia diiungit. 283, 21.
Europae in tauro (Iove) sedentis 'egregiam imaginem fecit Pythagoras (Reginus, c. a. 470) Tarenti'. 108, 2.
Eutychus cf. Caecilius Statius.

lex Fabia de numero sectatorum 298, 21.
Q. Fabius Maximus Eburnus a. 119 praetor, a. 116 consul — antepositus M. Scauro — 283, 37.

Digitized by Google

Q. Fabius Maximus Allobrogicus, L. Aemilii Pauli nepos, cos. 121 Allobroges uicit; cens. a. 108. 300, 8.

Q. Fabius Maximus Verrucosus Cunctator ille celeberrimus, de quo Ennius 'unus homo nobis cunctando restituit rem', cos. V. a. 233—209, censor 230; dictator 221. 217; Ligures et Karthaginienses vicit; corona graminea donatus; m. a. 203.

Fabius fornix arcus est iuxta Regiam in sacra via ima a Q. Fabio Maximo, cos. a. 121, censore constructus.

Q. Fabricius tr. pl. a. 57, de Ciceronis reditu legem tulit; a Clodianis saepe impugnatus.

C. Fabricius Luscinus a. 282. 278. 273 consul, triumphavit de Lucanis Bruttiis Samnitibus Tarentinis; clarissima eius ad Pyrrhum legatio.

Q. Fadius Gallus libertinus homo, cuius filiam locupletem Antonius primam uxorem duxerat.

Faesulae Etruriae urbs in Apennini parte occidentali prope a Florentiis sita, h. Fiésole. *Faesulanus*.

inter falcarios in vico ubi habitant falcarii.

C. Falcidius tr. pl. 209, 27.

C. Fannius, trib. pl. a. 59.

M. Fannius pr. 80, antea iam quaestionem de caede habuerat.

fanum 197, 31 Nanaeae sive Anaitide in Elymaide.

fasti dies, quibus lege agi licebat, horum dierum descriptio ante a. 304 (vide *Flavium*) apud pontifices latebat.

Faustus 327 Cornelius Sulla.

M. Favonius, praetor a. 49, M. Catonis Utic. amicus, Clodii adversarius; Cn. Pompei in fuga post proelium Pharsalicum comes; iussu Octaviani interfectus est post proelium Philippense.

Favonius ventus i. q. Zephyrus, qui primo vere i. e. sub Februarii initium flare incipit. 'dies primus veris est in Aquario'. Varro.

Kal. Febr. v. Kal.

Felicitatis aedem inter Palatinum et Tiberim L. Licinius Lucullus, L. Luc. Pontici avus, cos. 151, de praeda Hispanica exstruxit. 52, 26. 104, 37.

Figulus cf. Marcius.

Fimbria cf. Flavius.

Firmidius dux operarum Clodianarum. 403, 9.

Flaccus cf. Fulvius.

L. Flaccus cf. Valerius.

flamen (non ex fīlamen, ut veteres, nec a flando, sed a flagrando; Corssen II² 86) sacerdos qui sacra suo quisque deo facit: 'divis sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto'; maiores erant flamines Dialis Martialis Quirinalis, minores duodecim, praeter urbem erant flamines in nonnullis municipiis, velut Lanuvii, 478, 23.

Flaminius vide Quinctius.

circus Flaminius a C. Flaminio eo, qui ad lacum Trasumennum occidit, conditus, saepe contionibus habendis inserviebat. 369, 16.

L. Flavius eq. Ro., L. Herennii familiaris, 174, 22 s. procurator C. Matrinii 122, 14 (num idem?).

Cn. Flavius patre libertino humili fortuna ortus, cum scriba esset apud Appium Claudium Caecum, civile ius repositum in

Digitized by Google

penetralibus pontificum evolgavit fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset, sciretur. Liv. IX 46. aed. cur. 304.

C. Flavius Fimbria cos. 104, homo novus, vir bonus; satis magni et animi et consilii, Q. Catulo in consulatu petendo praepositus.

C. Flavius Fimbria, Marii et Cinnae socius crudelissimus, a. 86 legatus L. Valerii Flacci in Asia; quem seditione facta interfecit; tum 'fusis proelio aliquot praefectis Mithridatis urbem Pergamum cepit obsessumque regem non multum afuit quin caperet'. (Liv. Per.); Troadem et Phrygiam populatus est. cum Sulla pace cum rege facta adventaret, milites Fimbriae ad illum transierunt, ipse autem aufugiens se interfecit a. 84. cf. 10, 29 s. (a. 86). *Fimbrianum factum.*

Flora. instituta sunt Floralia (a. d. 29. Apr. ad 3. m. Mai.) 'ut omnia bene defloresceren' a. 238 teste Plinio; ludos faciebant inde ab a. 173 aed. cur.

foederata civitas dicitur ea cui pop. Ro. libertatem iuraque foedere aliquo praestabat. foedera autem interse multum differebant. in Sicilia erant foederati Mamertini et Tauromenitani (et Netini) 135, 5 s. 137, 18, cf. decumanus. immunis.

Bona Fortuna Ἀγαθὴ Τύχη fingebatur cum Pluto puero aut cornu Amaltheae instructa. 53, 23. *Fortunae* forum Syracusis 102, 1.

Forum Aurelium cf. Aurelium.

frater 109, 3. 112, 9: cf. 11 Lucius Tullius Cicero.

fugitivorum bellum in Italia a. 73—71; Spartacus cum in eo esset ut ex Bruttiis in Siciliam traiceret a M. Lic. Crassus a. 72 prohibitus et ad Silărum Lucaniae fl. victus est a. 71. parvae autem eius exercitus reliquiae a Cn. Pompeio deletae sunt. in Sicilia prius a. 134—132 contra Eunum (Antiochum) et Achaeum gestum, Tauromenio et Henna captis, alterum a. 104—99 contra Athenionem et Tryphonem, Triocalis expugnatis confectum est. cf. L. Calpurnius Piso (1); Popilius; M'. Aquilius.

Q. Fufius eques Romanus.

frumentum emptum publice minore pretio in Sicilia ut civibus Ro. pauperibus distribueretur. 'emendi duo genera fuerunt, unum decumanum (i. e. solae civitates stipendiariae vendere iussae sunt), alterum imperatum, quod praeterea civitatibus aequaliter esset distributum (i. e. impositum): illius decumani tantum quantum ex primis decumis fuisset, huius imperati tritici modium DCCC milia: pretium autem constitutum decumano in modios singulos HS III., imperato HS III S.' (i. e. 3 1/2) Cic. cf. 58, 31. 136, 5. 19 s.

frumentum praetori in cellam (für seinen und seiner Umgebung Hausbedarf) praebebant provinciales: cuius frumenti pretium aestimatum senatus solvebat. plerumque autem qui provinciis praeerant frumentum illud cum civita-

Digitized by Google

tibus aestimabant et pecuniam pro frumento accipiebant. 'cum ex senatus consilio et legibus frumentum in cellam Verri sumere liceret, idque frumentum senatus ita aestimasset, quaternis sestertiis tritici modium, binis hordei, hordei iste numero ad summam tritici adiecto modios singulos ternis denariis (i. e. duodecim sestertiis) aestimavit.' Cic. cf. 147, 36.

Fulvia gens Tusculo oriunda.

Fulvia, M. Fulvii Bambalionis filia, quae primum P. Clodio, tum C. Curioni, denique M. Antonio 'triumviro' nupsit: fatalis fuit prioribus maritis. cf. 584, 37.

M. Fulvius Bambalio, homo locuples Tusculanus, pater Fulviae.

M. Fulvius Flaccus, cos. 125, M. f., Ligures vicit; cum filio suo et C. Graccho iussu L. Opimii interfectus est a. 121.

Q. Fulvius Flaccus M. f., cos. IV. a. 237—209, Gallos Karthaginienses Lucanos alios vicit, Capuam cepit a. 212; dictator a. 210.

M. Fulvius Nobilior cos. 189; superavit Hispanos et Aetolos; in Aetoliam secum duxit Ennium a. 189; triumphavit a. 187; aedem Herculis et Musarum ad circum Flaminium exstruxit statuisque Graecis exornavit, 352, 20 s. censor 179.

T. Furfanius Postumus iudex in causa Milonis.

Furiae 20, 27 cf. matres. 159, 2. 335, 10.

L. Furius Philus Africani minoris et Laelii amicus, cos. 136, homo eruditissimus.

P. Furius Catilinae socius, cf. 248, 34 s.; fugit.

Furius nauarchus Heracliensis, 158, 10 s.

Gabinia lex cf. A. Gabinius.

A. Gabinius tr. pl. 67 tulit ut Pompeio imperium contra praedones traderetur; a. 66 ut L. Lucullus revocaretur; legatus Pompei bello Mithridatico; cum Catilina et Clodio coniunctus; cos. 58; a. 57—55 Syriam administravit, pecunia corruptus res Iudaeorum et Aegyptiorum constituit. a. 54 reversus maiestatis, repetundarum, ambitus accusatus et de repetundis damnatus est. a. 49 ex exilio a Caesare revocatus, in Delmatia bellavit et m. est a. 48.

P. Gabinius Capito pr. 89, ab Achaeis, accusante L. Calpurnio Pisone (pr. 75.) repetundarum convictus est.

P. Gabinius Capito Cimber, Catilinae socius, in custodiam traditus M. Crasso, in Tulliano interfectus est.

Gabii, municipium Latinum.

Gabinus.

Gaia. in coëmptione (vid. h. v.) facienda certa verba pronuntiabantur, in quibus quae coëmptionem faciebat, non suo nomine, sed Gaia appellabatur.

Gallia transalpina 202, 2: G. Narbonensis, in provinciae formam redacta a. 121, et Liguria.

Gallia dicitur etiam septentrionalis Italiae pars i. q. G. citerior sive cisalpina; cuius partes sunt cispadana et transpadana. *Galli* 249, 1. 252, 19. 262, 1 sunt Allobroges. *Galli-*

Digitized by Google

cus ager, Umbriae regio quam olim Senones Galli ceperant inter G. cispadanam et agrum Picenum. *Gallicanae* legiones, quae sunt in hibernis Gallicis.

Galliae provinciae: cisalpina et transalpina. utramque D. Brutus a. 48. 46 obtinuerat; Caesar a. 44 L. Munacio Planco hanc, D. Bruto illam dederat, M. Antonius a. 44 invito senatu cisalpinam per populum acceperat. 539, 11.

Gallicae sc. soleae, quibus uti Galli solent, Romanos dedecet, quod maxima pars pedis intecta est.

P. Gavius cf. 175 s.

Gavii calati 386, 12; Gavianus Atilianus 387, 13.

Gela Siciliae merid. urbs non multum ab ora maritima inter Agrigentum et Pachynum ad Gelan fl., prope oppidum Terra nuova. *Gelensis.*

Gellius Poplicola, eques Rom., privignus L. Marcii Philippi, eius qui a. 91. cos. fuit, frater L. Marcii Philippi consulis a. 56; posteaquam paterna bona comedit, studio litterarum se dedit.

gener Ciceronis 257, 9 cf. C. Calpurnius Piso.

Glabrio cf. Acilius.

gladiatorum genera sunt Samnites, secutores, retiarii, laquearii, mirmillones, Thraces. cf. Friedlaender, Sittengeschichte Rom's, vol. II.

C. Glaucia cf. Servilius. *Glaucia* cf. Mallius.

Gnatho parasitus in fabula Terentiana 'Eunuchus'.

Gorgo Medusa quam Perseus interfecit ab artificibus haud raro fingitur pulcherrima 104, 12. *os* capitis pars anterior 'Maske'.

Gracchus cf. Sempronius.

insitivus Gracchus, qui se Ti. Gracchi filium esse simulavit. 398, 32.

Gracchus ab hominibus invidentibus vocatus est Numerius Quintius Rufus, tr. pl. a. 57.

Graeculi cum contemptu dicuntur leves vel in litteris (402, 16), vel in re p. 409, 2.

P. Granius Puteolanus 174, 14.

Q. Granius praeco, quo nemo erat dicacior. 432, 21.

Gratius A. Licinium Archiam accusavit.

Hadrianus 151, 34 cf. Lampsacum.

Halaesa urbs Siciliae in ora septentr. fere media, sine foedere immunis. ruinae supersunt prope vicum Tusa. *Halaesinus.*

Halicyae urbs Siciliae occid., ad Halycum (minorem) fl. inter Lilybaeum Segestam Selinuntem, urbs sine foedere immunis. *Halicyensis.*

Haluntium oppidum in septentr. ora Siciliae situm cf. 72, 11 (h. Acqua dolce?). *Haluntinus.*

Hannibal, Hamilcaris filius, terror Romanorum, egregius ille Karthaginiensium altero bello Punico imperator; n. a. 249. a. 195 Karthagine fugere coactus Ephesum ad Antiochum se contulit, inde in Cretam et in Bithyniam ad Prusiam, veneno sumto periit a. 183. — *iste H.* 128, 17 Verres: Ennius enim Hannibalem ad milites suos ex omnibus gentibus collectos dicentem facit 'Hostem qui feriet, mihi erit Karthaginiensis, Quisquis erit', dummodo virtute certet.

Digitized by Google

C. Heius Mamertinus cf. 56,25 s. 52, 5 s. 57, 31 s.
Helena Jovis et Ledae filia, Menelai uxor, ita Troianis causa exitii, ut Antonius Romanis.
Helorus, — *um* Siciliae merid. urbs in ora orient. inter Syracusas et Pachynum, h. Colisseo S. Filippo. *Helorinus*. cf. 150, 12 s.
Henna Ἕννα Siciliae urbs mediterranea antiquissima, *ὀμφαλὸς Σικελίας*, in monte arduo cf. 96, 30 ss., h. Castro Giovanni. *Hennensis*.
Heraclĕo (*ōn*) praedonum dux 150, 30 s.
Heraclīa (..*ēa*) Lucaniae urbs ad sinum Tarentinum sita; singulare foedus cum Romanis icit a. 278; h. Policoro. *Heracliensis*. (p. Arch.)
Heraclīa (Minoa), Siciliae occid. oppidum ad Halyci fl. (h. Platani) ostium, non multum ab Agrigento, ruinae exstant paucae. in prom. Capo Bianco. *Heracliensis*. (Verr.) 162, 7: cf. 158, 10. 164, 28.
Heraclīi (*ius*) Syracusani. 1) Hieronis f. huic hereditas ad HS facile triciens (3000000 109, 31 f. sest) venit testamento propinqui sui Heraclii. cum esset in illo testameno tut statuas in palaestra deberet ponere, homines quidam Verri dediti effecerunt ut palaestritae negarent ex testamento esse positas. Heraclius cum omnes insidias fortunis suis a praetore fieri videret, Syracusis noctu profugit: absens condemnatur, hereditas ei eripitur, bona publicantur, magnam eorum partem sibi depeciscitur Verres. 108, 19. 109, 31 s. 115, 8. — 2) Syracusanorum proagorus. 108, 37.
Heraclīus Segestanus nauarchus 157, 34 s. 161, 2.
Herbita Siciliae orient. urbs mediterranea non multum ab Aetna monte, h. Troina aut Nicosia. *Herbitensis* 162, 6. 157, 25.
Hercules sanctissimus, virtutis humanae tanquam species.
Hercules cf. Myro. Agrigentum.
L. Herennius negotiator, Verris iussu securi percussus 174, 27 s.
M. Herennius, mediocris orator, cons. a. 93.
Herophilus cf. *Amattus*.
Hieras legatus regis Deiotari.
Hieron et *Tlepolemus*, fratres, Cibyratae, 'canes Verris' cf. 62, 27 s. 64, 7. 70, 21. 72, 34. 92, 20. 2) *Hiero* cf. Heraclii.
Hiero II Syracusarum rex a. 270—216, a. 265 Siculorum rex, Romanorum primum hostis, deinde socius fidelissimus. *Hieronica lex* cf. decumana civitas.
Himera cf. Thermae.
Hippias mimus.
A. Hirtius, praetor a. 46; a. 43 cum L. Pansa consul proelio Mutinensi cecidit 'fato consul uterque pari'.
Hispaniam Iberus fl. in citeriorem et ulteriorem dividit. *Hispanus*.
Hispaniense bellum Pompei 199, 27 cf. Sertorius; Scipionis 210, 25 cf. Numantia.
Homerus cf. 349, 31. 351, 22.
Honoris et *Virtutis* aedem cum M. Claudius Marcellus, teste Livio — discrepat Cicero 103, 16 — 'bello Gallico (Cisalpino a. 222) ad Clastidium vovisset, dedicatio eius a pontificibus impediebatur, quod

Digitized by Google

negabant unam cellam duobus recte dedicari. ita addita Virtutis aedes adproperato opere' Honoris aedi, quam Q. Fab. Max. cunctator bello Ligustico a. 233 voverat, Marcellus renovaverat, utrumque templum ad portam Capenam (in regione prima) situm dedicavit a. 205 Marcelli filius M. cos. 196. cf. 102, 25.

M. Horatius, apud Liv. I 26 Publius, interfectis Curiatiis urbem intrans cum trigeminis spoliis, sororem obviam ante portam Capenam mortemque sponsi a fratre necati defientem transfixit gladio; raptus in ius ad regem, ad populum provocavit, absolveruntque eum Quirites admiratione magis virtutis, quam iure causae.

L. Hortensii 1) pro pr. Siciliae c. a. 97, pater oratoris. 2) legatus Sullae primo bello Mithridatico.

Q. Hortensius orator, n. a. 114, primum causam dixit a. 95; accusavit a. 81 Quinctium, quem Cicero defendit; Verrem a Cicerone accusatum defendebat a. 70; cos. 69; adversabatur legi Maniliae a. 66; cum Cicerone patronus C. Rabirii, L. Murenae, P. Sullae, L. Flacci, P. Sestii, M. Scauri a 63—54; in senatu commendavit Cn. Plancium; m. a. 50. stabat a partibus nobilium. filius eius erat Q. Hortensius Hortalus, homo nequam.

Jacchus Dionysos iuvenis 108, 9.

Jalȳsus heros indiges Jalysi, quae est Rhodi insulae urbs, a Protogene Care ex Cauno urbe (c. a. 330) pictus, postea Romae dicatus in templo Pacis, 108, 8.

Janiculus mons ad dextram ripam Tiberis situs. Janiculo et Alpibus spem possessionum suarum terminare i. e. quidquid inter urbem et Alpes situm est agrorum sperare.

Idaea mater i. q. mater magna, ab Ida monte Cretae, ubi Iovem peperit, dicta.

illi 170, 31: cf. 171, 9. 12; Laestrygones et fortasse Sinis Pityokamptes, Damastes Prokrustes, Periphetes, Sciron, Cercyon.

Imachara Siciliae merid. oppidum inter Hennam et Gelam, h. Maciara, s. Mascara non longe a Caltagirone. *Imacharensis.*

immunes et liberi populi (*civitates*), 'qui agros immunes et liberos arabant' (frei von Grundsteuer und Zehnten) quibusque alia quaedam iura a Romanis concessa erant, sed sine foedere (cf. foederata civitas), in Sicilia erant Halaesini Centuripini Segestani Halicyenses Panhormitani.

incola qui in urbe aliena habitat, *μέτοικος* 'Insasse'.

India 179, 16. *Indus.*

Insula cf. Syracusae.

Interamna, Umbriae oppidum, quod nonaginta milia passuum ab urbe abest; in quo Clodius eadem hora a. 62 se fuisse dixerat, quo Romae. 486, 17. h. Terni.

Interamna Lirinas, Latii oppidum. *Interamnates*, — *ani.*

interfatio trib. pl.: *δημάρχου γνώμην ἀγορεύοντος ἐν δήμῳ μηδεὶς λεγέτω μηδὲν ἐναντίον*,

Digitized by Google

μηδὲ μεσολαβείτω τὸν λόγον Dion. Halic. Antiq. Rom. VII 17.
inventor olei 109, 34 cf. 105, 29.
is 183, 35 L. Aurelius Cotta; cf. Sempronia lex.
Isidorus cf. Tertia.
Ismenias cf. 90, 27.
Italicum bellum 345, 23 i. e. sociale, a. 91—87; 131, 18 fugitivorum b. cf. servile.
iter 187, 8 'viam tensarum et pompae (qua deorum simulacra sollemniter ad ludos Circenses spectandos a foro dextrorsum per vicum Tuscum et Velabrum in Circum maximum deduci solebant) eius modi exegisti, ut tu ipse illa ire non audeas' (Cic.). nimirum Verres censendus est eam viam cum sternenda locata esset, pecunia corruptus neglegenter exegisse ('prüfen und abnehmen').
Ityraei barbari sagittarii ex Syria arcessiti, quibus M. Antonius senatus terrebat.
iudices in causis publicis ('Geschworene' 123, 30) qui fuerint v. s. v. *Semproniae leges*. ante a. 80 ex albo iudicum et accusator et reus certum numerum seligebat, quorum partem reicere licebat utrique; tertiam partem praetor, qui iudicio praeerat, adiecit. lege autem Cornelia a. 80 (decem?) constitutae sunt iudicum decuriae, quae singulae (ex ordine?) iudicabant. praetor ex ea decuria quae tum ipsum iudicabat certum numerum sortitus est: inde et accusatori et reo paucos quosdam reicere licebat, fortasse etiam praetori subsortiri alios quibus legitimus numerus compleretur: quod consilium dicitur delectum. his perfectis iurabant iudices antequam causa acta est. — in nonnullis causis (uelut lege Licinia de sodalitiis a. 55) iudices erant editicii i. e. seligebantur ab accusatore, et ex eo numero nonnulli reiciebantur a reo. quod videtur factum esse etiam in causa Sullana. cum accusator iudices severissimos reoque infestissimos elegisset, statim deliberandi tempore non relicto ab reo patronove postulavit ut quos vellent reicerent (reiectione interposita 341, 6). cf. quaestiones perpetuae. nomen. tabella. 4, 17 cf. quaesitor. in causis privatis magistratus aliquem iudicem constituit s. dedit, cui licebat 'sibi adsumere consiliarios. sententia pronuntiabatur a magistratu.
Julia Lucii Caesaris cos. a. 90 filia, L. Caesaris cos. a. 64 soror, primum M. Antonio, triumviri patri, tum P. Lentulo Surae, cos. 71, Catilinae socio nupta erat.
lege *Julia* quam tulit L. Julius Caesar cos. 90 civitas sociis data est, cf. *municeps* et sq.
L. Julius Caesar Strabo cos. 90 (in petitione consulatus repulsam tulerat), cens. 89. cum Samnitibus a. 90 infeliciter pugnavit, itaque legem Juliam tulit, ut Italis, qui in fide mansissent, civitas daretur. cum Marii adversarius esset, a. 87 a Fimbria occisus est. filius eius
L. Julius Caesar Strabo cos. 64. mater eius erat Fulvia, filia M. Fulvii Flacci cos. 125,

Digitized by Google

qui a. 121 interfectus est. is *avus* Caesaris dicitur 261, 29. soror eius *Julia*, q. vide. C. Julio Caesari in Gallia legatus fuit; bello civili Romae in otio vivebat, M. Antonii consiliis obstitit. proscriptus intercedente sorore veniam impetravit. (327, 16.)

C. Julius Caesar C. f., natus a. d. IV idus Quinct. a. 100, aed. 65, praet. urb. a. 62, cos. 59. 48. 46. 45. 44, dict. primum a. 49 per XI dies, iterum inde a cal. Oct. usque ad a. 46 extr., tertium a. 45, quartum a. 44. pontifex a. 74, pont. max. a. 63 (inde a quo tempore domus eius erat in sacra via 492, 37), augur 46. popularibus partibus deditus erat (259, 24), sed Catilinae coniurationis conscium eum fuisse nec affirmari nec negari potest: nonis Decembr. a. 63 Catilinarios per municipia in vinculis habendos esse censuit. prima uxore Cornelia, Cinnae filia, ex qua Juliam unicam filiam habuit, mortua Pompeiam in matrimonium duxit. cui cum P. Clodius domi ipsius cum veste muliebri nonis dec. a. 62 deprehensus esset, nuntium remisit; a. 59 Calpurniam, L. Pisonis cos. a. 58 filiam, uxorem duxit. P. Clodium a. 59 lege curiata de arrogatione ad plebem traduxit. praeterea primo consulatu legem agrariam tulit, leges de pecuniis repetundis (413, 25), de publicanis (433, 15), qua publicanos remissionem petentes tertia mercedum parte levavit. ex consulatu Gallias obtinuit inde ab a. 58 usque ab a. 49. victoriis eius nuntiatis senatus supplicationes decrevit amplissimas. bellum civile suscepit a. 49; Curionem contra Pompeianos cum P. Attio Varo (509, 18) misit. ipse cum a. 48 pugna Pharsalica vicisset, Alexandream se recepit (572, 32), a. 47 Pharnacem vicit, Deiotarum, a quo hospitio exceptus est, in regnum restituit. a. 46 ad Ruspinam et ad Thapsum Pompeianos vicit, a. 45 ad Mundam Cn. Pompei, Cn. filii, copias fudit. a. 44 idibus Martiis interfectus est.

D. Junius Brutus Callaecus, amicus Attii poëtae cos. 138, Lusitanos Callaecos alias Hispaniae ulterioris gentes 138—135 praeclare devicit; triumphavit a. 132.

D. Junius Brutus Albinus Decimi cos. 77 filius, Decimi cos. 138 nepos, adulescentulus in exercitu Caesaris magnam gloriam adeptus est rebus praesertim navalibus, Caes. b. g. III 11. 7, 9. 87. b. c. II 36. 57. 2, 3. 5 sq. 22. a. 48. 46 Galliae transalpinae praefuit. interfecto Caesare Galliam cisalpinam obtinuit. inde pulsus et Antonii iussu interfectus est a. 43.

L. Junius Brutus, Tarquiniae, Superbi sororis, filius populum Romanum ad exigendos reges compulit, exactos bello persecutus pugna singulari cum Arunte Tarquinii filio commissa occidit a. 509.

M. Junius Brutus, Marci ex Servilia Catonis Utic. sorore filius, natus a. 85; eius maiores praedicantur L. Junius Brutus, qui reges eiecit, et C. Servilius Ahala, qui Sp. Mae-

Digitized by Google

lium interfecit. Porciam, Catonis filiam, uxorem duxit. Proelio Pharsalico interfuit apud Pompeianos; venia Caesaris impetrata in annum 46 Galliam cisalpinam provinciam obtinuit, a. 44 praetor urbanus Caesarem interfecit, a. 42 ad Philippos victus ipse se interemit.

Junius Congus homo litteratus, antiquitatis eruendae curiosus.

D. Junius Silanus cos. 62; a. 63 cos. des. primus sententiam rogatus de coniuratis supplicium sumendum decreverat: postea, permotus oratione C. Caesaris, in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat, coniuratos in vinculis esse habendos dum Catilina victus esset. vitricus M. Bruti erat, qui Caesarem interfecit.

Juno cf. Melite. Samus. Capitolium. Circenses. Sospita 306, 18 cui omnes consules sacra facere solent, Lanuvii templum habuit clarissimum. Reginam Veis Camillus evocavit eique aedem in Aventino a. 392 dedicavit.

Juppiter cf. Capitolium. Circenses 77, 11 s. 101, 34. 186, 6: 105, 23. 32. 110, 18 *Ὄνιος* qui uentum mittit secundum. *J. Statori* templum in monte Palatino a Romulo, quod cum Romanis a Sabinis ad veterem Palatii portam fusi essent, ipsum precantem 'fugam foedam *siste*' exaudierat, votum est, exaedificatum a. 294. aliter p. 230, 30: ubi Stator dicitur quasi Urbem constituerit.

Juppiter Latiaris foederis Latini praeses et custos, cui feriis Latinis in Monte Albano a consule albo colore iuvencus mactabatur.

in iure apud magistratum, plerumque praetorem (Voruntersuchung und Nachverfahren), *in iudicio* apud iudices (Verhandlung vor den Richtern, bezüglich Geschworenen). *in ius* pervenimus 113, 34 ad praetorem. *iuris dictio* 'Civilgerichtsbarkeit', *iudicia* 'Criminalgerichtsbarkeit' 128, 23 cf. causa. 386, 29 v. 24. 26. *ius dicebant* praetores urbanus et peregrinus, ceteri praeerant quaestionibus perpetuis.

iuris scientia quanti sit aestimanda iocose exponitur p. 277 sqq.

ius imaginum in domorum atriis conlocandarum erat magistratibus curulibus i. e. aed. cur., praet., cos., cens., dict., mag. eq.

M. Juventius Laterensis, plebeio, sed nobili genere ortus, Tusculo oriundus, quaestor fuit Cyrenis, tribunatum a. 59 petere destitit, a. 55 aedilitatem petens repulsam tulit et Plancium competitorem de ambitu accusavit.

Juventius Thalna, aedilis a. 365.

Kalendas oderunt calumniatores quippe quae a l. k. incipiant; cf. Remmia lex.

ante Kal. Febr. 182, 9 i. e. primo aedilitatis mense, qua utpote magistratus, agendi cum populo potestatem adeptus sit, Cicero se Verrem apud populum perduellionis accusaturum esse dicit.

Kalendis Januariis novi consules magistratum ineunt, senatus habetur, velut a. 57

Digitized by Google

(886, 14); a. 44 Caesaris in M. Antonium invectio. item ceteris kalendis saepissime Senatus habitos esse commemoratur: Juniis a. 58. 44, Sextilibus a. 44, Septembribus a. 44, in quo Antonius in Ciceronem absentem invehitur.

Karthago, urbs Africae opulentissima, Roma quinque et sexaginta annis antiquior, quod erat undequadraginta annis ante primam olympiadem condita; a P. Africano maiore oppressa, a minore deleta, aliquamdiu terror fuit imperii Romani 292, 32.

Labīci, oppidum Latii, *Labicanus*.

Lacedaemonii cotidianis epulis in robore accumbebant ἐπὶ κλινιηρίου ψιλοῦ. 299, 33.

Laco Anagninus, 'princeps poculorum'. familiaris Antonii.

Laeca cf. Porcius.

C. Laelius Sapiens C. f., Africani minoris et Panaetii Stoici amicus, Q. Mucii Scaevolae auguris socer, pr. 145 'Viriathum fregit' cos. 140, augur, orator et scriptor praeclarus; stabat a parte optimatium.

M. Laenius Flaccus, cuius in hortis Cicero in exsilium fugiens tredecim dies fuit; idem redeuntem accepit, 411, 25. 458, 8.

Lamia v. *Aelius*.

Lamia Segestana 75, 15.

Lampsacum urbs ad Hellespontum sita, quo cum Verres Dolabellae ad Nicomedem Bithyniae regem legatus in itinere pervenisset, in coena, quam Philodamus homo nobilissimus paraverat, filiam eius socii Verris auferre atque huic tradere conantur. pugna orta Lampsaceni concurrunt, lictor Verris occiditur, alii vulnerantur; deinde Lampsaceni 'ad eam domum, in qua V. deversabatur, profecti, caedere ianuam saxis, instare ferro, ligna et sarmenta circumdare ignemque circum subicere coeperunt. tum cives Ro. qui Lampsaci negotiabantur concurrunt'. orant eos ut legato parcerent. 'sic iste aliquanto felicior fuit quam C. Fabius Hadrianus, qui, quod eius avaritiam cives Ro. ferre non potuerunt, Uticae domi suae vivus exustus est (a. 86): hic ex illa flamma periculoque evolavit.' Cic. Philodamus et filius auctore Verre condemnati et Laodiceae securi percussi sunt.

Lanuvium, municipium honestissimum Latii; unde orti sunt L. Licinius Murena et T. Annius Milo.

largitio, distributio pecuniae, quae fit in petendis honoribus ad favorem suffragatorum conciliandum; legibus quae sunt de ambitu coercetur.

Latona cf. 186, 19.

lautumiae cf. Syracusae.

legatus consularis 193, 13 cf. M'. Aquillius.

legio Alaudarum ex Transalpinis conscripta Gallico vocabulo ex ornamento galeae appellata a C. Caesare. 'in capite apices sunt diversi generis avibus, velut parvae avi quae ab illo galerita appellata quondam, postea Gallico vocabulo etiam legioni nomen dederat alaudae.' Plin.

Lemonia tribus extra portam Capenam.

Digitized by Google

Lentidius Sestium percussit 389, 35.
Lentulus cf. Cornelius.
Leon 122, 4.
Leonidas Siculus 119, 35 s.
Leontini civitas Siciliae orient., inter Catinam et Syracusas, h. Lentini; *ager Leontinus* ex possessione privata exemptus populi Romani erat; hunc igitur Clodio rhetori Antonius donare non debuit.
Lepidus cf. Aemilius.
Leptis minor et L. maior, antiquae Phoenicum coloniae in Africa provincia sitae, haec ad Syrtin, illa inter Hadrumetum et Thapsum, commercio florebant.
Leucopetra promuntorium agri Regini.
Lex.
Lege agere i. e. in iudicio a praetore ius suum petere; id quod solis diebus fastis fieri poterat. cf. fasti.
lege Sulla retinebatur 334, 10 i. e. per legem Calpurniam qua de ambitu damnatus erat a. 66 (p. 307) ei Romae remanere licebat. cf. l. Tullia a. 63. 114, 7. *legis* Corneliae de repetundis. *sanctio poenaque* (ἓν διὰ δυοῖν) 'Strafbestimmung'.
leges de ambitu 1) Calpurnia lata a. 67 a C. Calpurnio Pisone consule, qua qui pecuniam divisisse in petendis honoribus convicti essent, ut eius duplum cum dimidio in aerarium darent ordinemque amitterent atque infamia notarentur, ei vero quorum opera illi usi erant, velut divisores, pecunia multarentur. 2) Tullia: si mercede conducti obviam candidatis issent, si conducti sectarentur — contra legem Calpurniam factum videri.
leges iudiciariae 1) Sempronia Gai Gracchi, ut soli equites iudicia administrarent, 2) Cornelia Sullae, ut senatoribus iudicia redderentur, 3) Aurelia L. Aurelii Cottae (a. 70), ut senatoribus equitibus Rom. tribunis aerariis aequabiliter tribuerentur, 4) Pompeia Cn. Pompei Magni (a. 55), ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter quam antea lecti iudices, aeque tamen ex illis tribus ordinibus res iudicarent, 5) Julia C. Caesaris a. 46, qua tertia decuria sublata est.
leges veteres 133, 13 lex Claudia de senatoribus, quam tulit Q. Claudius tr. pl. a. 218 'ne quis senator cuive senator pater fuisset, maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet'. cf. *ne quis.*
lex agraria Tib. Gracchi, a. 133. lata: ne quis agri publici plus quam quingenta iugera possideret.
lex Antonia iudiciaria tertiam decuriam iudicum, a Caesare sublatam, restituit et conscripsit ex centurionibus atque veteranis. 543, 3 s.
lex Aurelia cf. leges iudiciariae.
lex Caecilia Daedia in promulgandis legibus trinundinum tempus observari iubebat.
lex Clodia de censoria notione, 'ne quem censores in senatu legendo praeterirent neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententia damna-

Digitized by Google

tus esset'. Ascon. Sex annis post, a. 52, per Scipionem cons. sublata est.

lex Clodia de collegiis restituendis novisque instituendis, quae ait ex servitiorum faece constituta Asconius. (a. 58.)

lex Clodia ut qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. Vell. II 45.

lex Clodia de exsilio Ciceronis, quam Cicero p. 412, 19 suam proscriptionem nominavit, ut Ciceroni aqua et igni interdictum esset, ut domus eius everteretur ac bona publicarentur, ut ultra quadringenta milia ab urbe abesset (*τρισχιλίους καὶ ἑπτακοσίους καὶ πεντήκοντα σταδίους ἀπὸ τὴν Ῥώμην ὑπερωρίσθη*).

lex Clodia frumentaria, 'ut frumentum populo, quod antea semis aeris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur'. Ascon.

lex Clodia de provinciis, qua Gabinio Syria, Pisoni Macedonia datae sunt.

lex frumentaria C. Gracchi, ut populus pro frumento, quod ei publice daretur, in singulos modios senos aeris et trientes pretii nomine exsolveret.

lex Julia iudiciaria, cf. leges iudiciariae.

lex Julia de pecuniis repetundis 413, 25.

lex de iudiciis 188, 34 cf. L. Aurelius Cotta. leges iudiciariae cf. Sempronius.

lex Licinia Junia cavebat, ne clam aerario legem inferri liceret.

lex Licinia de sodaliciis, ut severissime quaereretur in eos candidatos, qui sibi sodales conciliassent, ea potissimum de causa, ut per illos pecuniam tribulibus dispertirent ac sibi mutuo eadem suffragationis emptae praesidia communicarent; vetuit autem sodales cogi, inter tribus homines conscribi, conscriptos decuriari, venditorem, corruptorem, sequestrem esse. cf. editicii iudices.

lex Plotia vel *Plautia de vi*. M. Plautius Silvanus, tr. pl. Cn. Pompeio Strabone L. Porcio Catone consulibus secundo anno belli Italici legem tulit de iudicibus creandis; idem alteram legem de vi tulisse fertur.

lex Pompeia cf. leges iudiciariae.

Liber Bacchus cf. 105, 21 s. 110, 19 s. Ceres.

Libera putabatur esse Proserpina 96, 29. cf. Ceres. 105, 26.

A. Licinius Archias poëta p. 342 sqq.

L. Licinius Crassus L. f. orator, n. a. 140; 21 annos natus C. Papirium Carbonem cos. 120 oratione ita perculit ut ipse sibi manus inferret; a. 109 quaestor erat in Asia; tr. pl. 107; magnificentissima aedilitate functus est a. 103; cos. 95; a. 94 erat in Gallia; censor 92; Q. Mucii Scaevolae auguris gener, amicus Archiae et M. Livii Drusi: hunc cum a. 91 in senatu defenderet, adeo animo motus est ut paucis diebus post moreretur.

P. Licinius Crassus Dives cos. 97 cens. 89; ex Lusitanis triumphavit a. 93; bello Marsico legatus L. Julio Caesari a. 90; se ipse interfecit, ne in manus Marianorum incideret. filius eius erat

Digitized by Google

M. Licinius Crassus Dives 'triumvir'. a. 85 Marianos fugiens in Hispaniam se contulit; a. 83 Sullae se adiunxit; fugitivos devicit a. 71; cos. 70 cum Pompeio; cens. 65.; a. 63 Murenam cum Cicerone defendit; a. 56 tresviri Lucam convenerunt; a. 53 a Parthis apud Carras devictus ipseque paulo post perfidiose interfectus est.

Licinius Denticulus conlusor Antonii, de alea condemnatus.

L. Licinius Lucullus pro praetore in Sicilia cum fugitivis pugnavit a. 102. peculatus a Q. Servilio augure accusatus, condemnatus et in exilium missus est. eius uxor erat Caecilia, Q. Metelli Numidici soror (113, 17), filii Lucius et Marcus.

L. Licinius Lucullus Ponticus, vir fortissimus et ingeniosissimus, cum Sulla erat bello Marsico a. 91—88 et Mithridatico primo. a. 84 Romam rediit, a. 74 cos. cum M. Aurelio Cotta. a senatu missus est ad bellum Mithr. tertium gerendum. Cyzicum obsidione liberavit classemque regiam ad Tenedum depressit a. 73; deinde Mithr. ipsum et Tigranem eius socerum, Armeniorum regem cum aliis proeliis tum ad Tigranocertam a. 69 devicit. cf. pp. 189. 282. a. 67 Romam rediit, triumphavit triennio contentionibus inimicorum extracto demum anno 63. duxit Clodiam, P. Clodii sororem (495, 16), eaque dimissa Serviliam. a. 57 videtur mortuus esse.

M. Licinius Lucullus adoptatus a M. Terentio Varrone (M. Terentius M. f. Licinianus Varro), pro qu. cum Marianis in Italia pugnavit a. 83; aedilis curulis cum fratre erat a. 79; pro cos. in Macedonia Thraces devicit a. 72, triumphavit 71. non multo post fratrem mortuus est.

L. Licinius Murena pr. 87, Sullae legatus, apud Chaeroneam a. 86 laevo cornui praeerat; a. 83 cum Sulla ei Asiam administrandam dedisset, Mithridati bellum ultro nulla idonea de causa intulit; a quo victus quasi victor esset imperatorem se dixit a. 82 triumphavitque a. 81.

L. Licinius Murena cuius et proavus et avus et pater praetores fuerunt, cons. 62, cum patre Lucio in Asia bello Mithridatico fuerat, legatus L. Lucullo cum esset, res magnas gessit, praeturam cum Ser. Sulpicio habuit, tum Galliam cisalpinam obtinuit, a. 63 in petitione consulatus Ser. Sulpicio antepositus ab illo de ambitu accusatus est subscribente M. Catone. defenditur ab Hortensio, Crasso, Cicerone; consulatum gessit cum D. Silano. p. 268—306.

C. Licinius Murena huius frater, Galliae provinciae praefuit 306, 3.

Licinius popa, 492, 24.

C. Licinius Sacerdos, Q. Metello Cretico in Creta legatus a. 68. 67. Siciliam ei pro praetore obtinenti successerat Verres. 137, 13. 156, 28. 430, 4.

Q. Ligarius ex Sabinis oriundus a. 50 in Africa legatus erat C. Considio Longo praetori, captus a Caesare a. 46 et dimissus patria caruit, dum

Digitized by Google

amici Caesaris veniam imploraverunt a. 45; Cicero contra Q. Tuberonem eius causam defendit.

T. Ligarius, Q. frater, quaestor urbanus a. 56, quo tempore Caesari senatus decem legatos et stipendia exercitus decreverat.

Lilybaeum Siciliae occid. promuntorium (h. Capo Lilibeo s. Boeo) et urbs (h. Marsāla). *Lilybaetanus.*

lis aestimatur, quanta pecunia reus damnatus multandus sit constituitur a praetore iudicibus adhibitis.

litterae publicae ab imperatoribus vel magistratibus p. R. ad senatum populumque R. scribuntur 275, 36.

M. Livius Drusus M. f. tr. pl. 91, M. Catonis Uticensis avunculus, L. Crassi oratoris, M. Scauri, Archiae amicus 'tribunatum pro senatus auctoritate suscepit contra L. Philippum consulem, qui vehementius invehebatur in causam principum'; legem Liviam de civitate sociis danda tulit; in atrio domus suae cultello percussus mortuus est.

Locri civitas in Bruttiis; h. Torre di Gerace), Epizephyrii dicti a Zephyrio promuntorio (h. Capo di Brussano). *Locrensis.*

Q. Lucceius 179, 1.

Lucullus cf. Licinius.

ludi cf. Ceres Flora circenses Mater magna.

ludi Romani, magni vel maximi, in honorem Jovis Junonis Minervae per aediles curules fiebant pridie nonas ad pridie idus septembres; biduo post sequebantur ludi Romani in circo quinque dierum. cf. Preller rōm. Myth. p. 195 sqq.

Lupercalia sacra solemnia, quae vere appetente (a. d. XV Kal. Mart.) in Lupercali fiebant. cf. Preller r. Myth. p. 342 sqq.

Luperci erant sacerdotes qui Lupercalibus sacra faciebant. duobus collegiis, Fabianis et Quintilianis auno 45 in honorem Caesaris additum Julium, cuius princeps Antonius a. 44 Lupercalibus diadema Caesari obtulit.

Q. Lutatius Catulus, Q. f., homo fortissimus et elegantissimus, consul a. 102, cum C. Mario Cimbros vicit in campis Raudiis a. 101 (templum Fortunae huiusce diei vovit, p. 105, 1); postea a C. Mario coactus est ut vita se ipse privaret a. 87. filius eius erat

Q. Lutatius Catulus Capitolinus, eadem laude florens, princeps senatus, consul a. 78, censor a. 65. cum Q. Hortensio dissuasit legem Maniliam (207, 18). cum Pompeio M. Aem. Lepido restitit eumque ad pontem Mulvium vicit a. 77. mortuus est a. 61. Verris iudex. cf. *Capitolium.*

Q. Lutatius Diodorus cf. 65, 34.

Lycia Asiae regio inter Cariam et Pamphyliam. *Lycius.* cf. 59, 10 s.

Lyso Lilybaetanus 66, 8. 75, 18.

Macedonia a. 146 in provinciae formam redacta est, i. e. Thessalia, Macedonia, Illyricum inter Lissum et Aulonam. 'in M. ad castra Cn. Pompei venire' tam ad Dyrrhachium, quam ad Pharsalum potest referri.

Digitized by Google

Maecia tribus prope Lanuvium.
Sp. Maelius cum in suspicionem incidisset regni appetendi interemptus est a C. Servilio Ahala a. 439.
magister senior Achillis, Phoenix, a Peleo comes datus filio, vir disertus; de or. III 57.
magistratus creavit 43, 28: Sulla a. 82 dict. perpet. rei p. const. a L. Val. Flacco interrege dictus in a. 81 consules creari iussit.
magistratus in Sicilia dicitur interdum m. summus, proagorus.
noster hic *Magnus* (351, 25 componitur cum magno illo Alexandro) cf. *Pompeius*.
malitiose mala fraude.
Mallius Glaucia cf. 6, 26. 30, 18. 31, 14.
Cn. Mallius Maximus, cons. a. 105, in petendo consulatu Q. Catulo praepositus, a Cimbris in Gallia victus est.
Mamertinus cf. Messana.
Mammeos 28, 10 nomen corruptum: fuerunt qui de Memmiis fratribus, accusatoribus acribus, cogitarent.
manceps 'dicitur qui quid a populo emit conducitve, quia manu sublata significat se auctorem esse.' Fest.
mandatum 'Bevollmächtigungsvertrag'. nudo consensu contrahebatur obligatio i. e. qui mandatum receperat, quidquid damni sive culpa (neglegentia) sive fraude eius inlatum est ei, qui mandaverat, restituere debebat. qui mandati erant damnati infamia adspergebantur. iudicium mandati in arbitriis s. bonae fidei actionibus erat i. e. arbitro a partibus constituto libera potestas permissa erat ex aequo aestimandi quantum actori restitui deberet (Schadenersatz). cf. societas.
di manes 159, 1.
C. Manlius tr. pl. 66, cf. p. 189; antea tulerat ut libertinis suffragium in omnibus tribubus daretur; a. 65 (de vi?) accusatus et damnatus est; Cicero eum defendit.
gens Manlia cf. M. Manlius.
A. Manlius Torquatus pro praetore Africam obtinuit a. 78 cum eoque stipendia fecit Cn. Plancius.
C. Manlius Catilinae sodalis; cf. 216, 1. 24. apud Pistorium pugnans cecidit. *Manliana castra* Faesulis.
L. Manlius Torquatus cos. 65; cf. L. Aurelius Cotta et 311, 18 s. 320, 2; consul Catilinae de pecuniis repetundis reo fuit advocatus; filius eius erat
L. Manlius Torquatus pr. 49 qui iuvenis accusavit L. Sullam, a. 66. 62 cf. p. 320; philosophus Epicureus, orator praeclarus; Pompeium secutus, Orici a. 48 a Caesare captus et dimissus est; cum Q. Metello Scipione in Africam delatus periit a. 46. a. 62 videtur quaesturam petiisse (316, 7). cf. M. Manlius Torquatus. (317, 16.)
M. Manlius Capitolinus cos. 392, a. 390 Capitolium a Gallis servavit; propter suspicionem regni adpetendi damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est a. 384. 'gentis Manliae decreto cautum est ne quis deinde Marcus Manlius vocaretur.'
T. Manlius Imperiosus Gallo torque spoliato dictus *Tor-*

Digitized by Google

quatus a. 361, dictator 353, tertium cos. 340 Latinos et Campanos apud Tifanum vicit: filium T. quod adversus edictum suum in hostem pugnavisset coronatum interfici iussit.
T. Manlius Torquatus, optimus adulescens 532, 9.
T. Manlius Torquatus frater patruelis et socer A. Torquati.
Marcellia dies festus honori Marcellorum dicatus. 115, 8.
Marcellus cf. Claudius.
C. Marcius Figulus cos. 64, cf. 215, 25. Ciceronis fautor.
L. Marcius, eques Romanus, necessarius Q. Ligarii. 518, 26.
L. Marcius Philippus summo ingenio, opera, gratia, nobilitate trib. 104; tribunus militum non factus est; in priore petitione consulatus superatus est 93 a M. Herennio, consul a. 91; censor 80. orator facetus, Sullae deditus, M. Livii Drusi et M. Aemilii Lepidi adversarius acerrimus. cf. Hor. ep. I 7, 46.
Marii hi recentes 274, 22 ex quibus nobilissimus C. Marius.
Marii 28, 10 ignoti.
C. Marius Arpini natus a. 155, cos. 107. 104—100. 86; bellum Iugurthinum finivit a. 107—105, Cimbros et Teutonos vicit a. 104—101; cum a. 88 in locum Sullae bello Mithridatico praeficeretur, Sulla Romam occupavit, Marius fugit; 'post sextum consulatum annumque septuagesimum nudus ac limo obrutus, oculis tantummodo ac naribus eminentibus, extractus arundineto circa paludem Maricae in quam se fugiens consectantis Sullae equites abdiderat, iniecto in collum loro in carcerem Minturnensium iussu duumviri perductus est. ad quem interficiendum missus eum gladio servus publicus natione Germanus, qui forte ab imperatore eo bello Cimbrico captus erat, ut agnovit Marium, profugit e carcere. tum cives instructum eum viatico conlataque veste in navem imposuerunt'. Vellei. II 19. a. 87 Cinna consule rediit, mortuus est id. Jan. 86 VII cos.
Marius] fugitivus, qui in Marii nomen invaserat, cf. Amatius.
M. Marius 131, 23.
Mars communis belli 165, 35 ξυνὸς ἐνυάλιος.
in campo Martio magistratus de provincia decedentes consalutabantur a suis.
Massilia colonia Phocaeensium in Gallia Narbonensi nobilis; h. Marseille; *Massilienses* bello civili partes Pompeianorum secuti a Caesare, tum a Trebonio oppugnati et se dedere coacti sunt. 358, 17.
Mas(s)inissa a. 238—149, Numidarum rex per 60 annos, primo hostis Romanorum, ab a. 204 socius fidissimus; cf. 95, 14 s.
Mater magna deorum, Cybele, a Cicerone permutatur cum *deabus matribus*, Idae montis nymphis, quae Jovem infantem nutriverant. cf. Enguina. in honorem Magnae matris celebrabantur inde ab a. 204 Megalesia.
matres interfecerunt Orestes et Alcmaeon; cf. Eriphyle.
C. Matrinius eq. Ro. 122, 11 s.
Maximus cf. Fabius. *Q.* 68, 21?
Medea fugiens cum Iasone ex

Digitized by Google

Colchide, fratrem Absyrtum necatum dissecavit eiusque membra singula proiecit ut pater Aeëtes eis colligendis tempus tereret, 197, 11; picta 108, 8, fortasse a Timomacho (c. a. 320), quam 80 talentis Caesar emit.

Megaris] Hybla, Siciliae urbs antiquissima ad oram orient. inter Catinam et Syracusas, melle celeberrima, ab incolis Megarensibus dicta Megara, deleta est a Romanis a. 214: in cuius locum exaedificata est postea Megaris. ruinae supersunt e regione urbis Agosta.

Melita insula Siciliae provinciae adiuncta, h. Malta; cf. 95, 4 s. 186, 13: cf. 95, 4 s. *Melitensis.*

C. Memmius tr. pl. 112 effecit ut indiceretur Iugurthae bellum; deinde mutata sententia optimatibus se adiunxit; a. 100 a Saturnini catervis occisus est.

C. Memmius tr. pl. 54, Faustam Sullae dict. filiam, Fausti sororem (327, 17), duxit, sed postea dimisit. cf. T. Annius Milo.

Mentor argenti caelator, saec. 4; 66, 27.

Mercurius cf. Tyndaris.

Messalla cf. Valerius.

Messana h. Messina, urbs foederata ad fretum Siculum, a Mamertinis Agathoclis mercennariis a. 284 occupata; unde cives eius dicuntur *Mamertini.* (Mamers lingua Osca dicitur Mars.) Verri dediti. cf. p. 132 s., 137, 35 s.: 56, 26 s.

Metellus, — *a*, cf. Caecilius, — a.

C. Mevulanus, C. Antonii a. 63. cons. trib. mil. homo perditus, a Sestio Capua eiectus. 359, 13.

Miletus urbs Joniae e regione Mycales montis.

Milesius. cf. 163, 35.

Miltiades 'victor domitorque Persarum vitam in civium vinculis profudit' Cic. de re p. I 5.

Minerva cf. Athenae. Circenses. 101, 25. 102, 37 s. 110, 18.

Minturnae oppidum in confinio Campaniae et Latii situm. *Minturnenses.*

Minucia porticus in circo Flaminio.

Minucius Catilinae sodalis, 233, 3.

Q. Minuctus eques Ro., Syracusis negotiator, testis in Verrem.

Misenum promuntorium et urbs Campaniae ad sinum Cumanum, e regione Puteolorum. 201, 16 significatur M. Antonius orator, qui a. 103 pro cos. piratas vicerat: cuius filia capta a piratis et magno pretio redempta est. ibi M. Antonii oratoris itemque M. Antonii triumviri villa erat.

Mithridates VI Eupator, rex Ponti a. 120—63, egregia ingenii indole praeditus, postquam foederibus cum Tigrane et Nicomede II factis Paphlagoniam et Cappadociam, deinde Bithyniam a. 92 occupavit, bellum diu paratum Romanis a. 89 intulit. 80000 Romanorum uno die occidit, exercitus fudit, Graeciam excitavit: sed a Sulla victus Dardani pacem fecit a. 84 (I). a. 83 cum eum L. Murena legatus nulla idonea de causa adortus esset, hunc vicit, sed Sulla intercedente pacem ite-

Digitized by Google

rum fecit a. 81 (II) cum Sertorio et postea cum Tigrane coniunctus, tota fere Asia inflammata tertium bellum movit a. 74. initio superavit R., deinde plurimis proeliis a Lucullo in mediam usque Armeniam compulsus est, denique intemperantia et seditione militum Ro. callide usus omnia fere quae amiserat recepit (cf. p. 189), sed a Pompeio apud Nicopolin a. 66 noctu plane devictus, in chersonesum Tauricam fugit. ibi a filio petitus, a militibus derelictus Panticapaei sibi ipse mortem conscivit a. 63. cf. M'. Aquillius.

C. Mucius Cordus solus in castra Porsenae venit; postea dextra manu ibi combusta *Scaevola* cognominatus est.

P. Mucius Scaevola cos. 133 cum L. Calpurnio Pisone Frugi, iuris consultus illustris. pontifex maximus annales maximos condidit.

Q. Mucius Scaevola pontifex maximus (patruelis eius erat augur) cos. 95, Crassi oratoris in omnibus fere magistratibus collega (107, 18); a. 98 cum praetor esset, Asiam integerrime administravit magnamque publicanorum invidiam suscepit; 'iuris peritorum eloquentissimus, eloquentium iuris peritissimus' (Cic.); cum staret a Sullae partibus, a. 82 a Damasippo pr. ante simulacrum Vestae est interfectus.

mulieres nobiles 108, 22: cf. Cleomenes Aeschrio. (non Tertia aut Callidama.)

pons Mulvius, in via Flaminia, Tiberim non procul a septentrionali urbis Romae parte iungit; h. ponte Molle.

L. Mummius Achaicus cos. 146, cens. 142, a Lusitanis a. 153 victus Achaeos superavit, Corinthum delevit, triumphavit a. 145.

L. Munatius Plancus C. Caesari in Gallio legatus erat, b. g. V 24 sq.; a. 46 exeunte in urbe relictus ut absente dictatore rebus praeesset, cos. 42.

municeps, qui est civis in *municipio*, Italiae quodam oppido quod suo iure utebatur et muneris tantum cum populo Ro. honorarii particeps erat, nullis aliis necessitatibus neque ulla populi Ro. lege astrictum nisi in quam populus eorum fundus (i. e. auctor) factus esset (Gellius). carebant pleraque suffragio, dum sociis fidis lege Julia a. 90, omnibus lege Sulpicia a. 88 (cf. l. Plautia Papiria) civitas data est. ex illo tempore municipes sunt cives Ro., qui suis magistratibus utuntur. velut Ameria habebat senatum, — erant autem centum decuriones — cui praerant decem primi. consulum loco erant duumviri iuri dicundo. cf. praefectura. colonia. — 315, 26 significatur Arpinum, qu. v.

munus 284, 11, ludi, quos, ut populo essent gratiosi, magistratus dare solebant.

Murena cf. Licinius.

Mustela Anagninus, sicarius operarum M. Antonii princeps.

Musarum aedes cf. M. Fulvius Nobilior.

Myron statuarius et caelator, Eleutheris in Boeotiae urbe n., vivebat Athenis, c. a. 470, Phidiae aequalis senior. cf. 52, 30, 90, 30. 108, 10. cele-

Digitized by Google

berrima eius est bucula, ipsa Athenis Romam aliquando transportata.
mystagogus 106, 28 'Cicerone'.
Mytilenae, urbs in Lesbo insula nobilis. *Mytilenaeus.*

Cn. Naevius poeta carmen epicum de bello Punico, tragoedias, comoedias scripsit, 573, 21.
P. Naevius Turpio libertinus, homo improbissimus, 156, 28.
Narbo caput Galliae Narbonensis.
Neapolis 1) Campaniae urbs, civitas foederata. *Neapolitanus.* 2) pars Syracusarum 102, 4.
Nepos cf. Caecilius Metellus.
ne quis emeret 54, 28 fortasse ex lege Porcia (a. 198) de provincialibus sumtibus vel ex Calpurnia (a. 149) de repetundis.
Netum Siciliae orient. urbs foederata, inter Syracusas et Pachynum prom., h. Noto antico, inter oppida Palazzolo et Noto. *Netinus. Netinensis* cf. 137, 19.
Nicaea, urbs Bithyniae.
Nicasio Hennensis 69, 23.
Nice cf. 147, 12 cf. Cleomenes.
Nico 1) Drepanitanus 65, 37. 2) pirata 146, 10.
P. Nigidius Figulus pr. 58, Pythagoreus, homo doctissimus, Ciceronis amicissimus, Caesaris adversarius; in exilio m. est a. 45.
L. Ninnius Quadratus tr. pl. a. 58 Ciceronis causam adiuvit.
nomen] qui aliquem accusaturus est, primum a praetore postulat ut sibi potissimum id liceat. qua venia data accusator nomen defert (sc. eius quem arguit) ad praetorem 'reicht die Anklage(schrift) ein', praetor autem n. recipit 'nimmt die Klage an' i. e, in tabulas suas refert. qua inscriptione qui accusatur reus factus est. accusatoris libellum subscripserunt. qui eum adiuverunt. unicuique autem civi in universum licebat accusare, nisi infamia notatus erat. nisi vero erat qui accusaret, nemo reus fiebat.
in nominibus pecunia est 123, 2 cl. 36, ist als ausstehend an verschiedene Personen gebucht.
nomenclator servus, quem cives quidam habebant, ut in appellando et ambiendo se adiuvaret; 300, 35.
Nonae Sextiles idem dies fuit Ciceronis ex exsilio in patriam reditus a. 57, idem natalis Tulliae filiae. 411, 20.
C. [Junius] Norbanus a. 99 quaestor M. Antonii oratoris, tr. pl. 95; a Sulla et a Metello Pio victus et proscriptus, Rhodi se ipse interfecit a. 82, cf. 110, 13 (c. a. 90).
Numa Pompilius rex, Sabinus Curibus natus.
Numantia urbs Hispaniae Tarraconensis, natura munitissima adversus Romanos a. 153. 142—133 defensa (inde terror imperii Rom. 292, 32), denique post XV mensium obsidionem a Scipione Africano a. 133 capta atque diruta est. *Numantinus.*
Numenius Hennensis 99, 22.
Numidicus cf. Q. Caecilius Metellus.
C. Numitorius eq. Ro. 178, 7. 36.
Nymphodorus Agrigentinus 70, 36.

Digitized by Google

Oceanus mare vastum et infinitum, omnium rerum capax 573, 30 mare Atlanticum significatur 282, 2 'Oceanum cum Ponto coniungere voluit Mithridates'.

Ocriculana villa Milonis, prope Ocriculum, Umbriae oppidum ad Tiberim situm, 492, 15.

Octavianus dies cf. Cinnanus.

Octavii: *Gnaeus* cos. a. 87 cum L. Cornelio Cinna et Mario pugnavit urbeque recepta a Marianis caesus est; filius eius *Lucius* cos. a. 75: quem a. 74 mortuum in provincia Cilicia administranda secutus est L. Lucullus Ponticus; Gnaei frater *Marcus* tr. pl. moderatus est legem Sempronium frumentariam (cui iam obstiterat avunculus eius Marcus, tr. pl. cum Ti. Graccho a. 133); Marci filius *Gnaeus*, cos. 76. — *C. Octavius*, C. f., Augusti pater pr. a. 61; provinciam Macedoniam devictis Thracibus egregie administravit a. 60; mortuus est a. 58.

Odyssēa Ὀδυσσεία ἄκρα Siciliae merid. promuntorium cum portu prope Pachynum. 149, 21. (Capo Porto di Palo?)

Onāsus 161, 1.

L. Opīmius pr. 125 Fregellas delevit, cos. 121 'C. Gracchо et M. Fulvio interfectis acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat' (Sall.). maiestatis accusatus absolutus est a. 120; cum ad Jugurtham legatus a. 116 a rege pecunia corruptus esset, a populo in exsilium missus est a. 109; m. est Dyrrhachii.

Opis aedes cf. aedes.

optimates qui et quales sint, explicatur 396, 29 sqq.

Orcus Pluto 99, 2.

Origines M. Catonis de rebus gestis p. R. liber. cf. Corn. Nepos Cat. III.

Ostia ad Tiberim, portus Romae. *Ostiense incommodum* 201, 21: (οἱ πειραταὶ) ἐς αὐτὰ τὰ Ὄστια ἐσέπλεον καὶ τάς τε ναῦς ἔκαιον καὶ πάνθ' ἥρπαζον (Dio Cass.) a. 67. consulis nomen ignoratur. *Ostiensis provincia* quaestorum, quae in frumento publico curando versabatur, non tam gratiosa, quam negotiosa, cui cum quaestores sortiuntur, etiam acclamari solet. 275, 10. 371, 21.

Pachynum Siciliae orient. promuntorium merid., h. C. Passaro. cf. 149, 22. 166, 18. 167, 3.

M. Paconius, eques Romanus, iniuria affectus a Clodio. 492, 2.

Pacuvius poeta tragicus, cuius tragoed. Iliona commemoratur 407. cf. Ribbeck tragoed. fr. ed. II p. 100 sq.

Paeān apud Homerum deorum medicus, postea Apollinis sanantis cognomen, 105, 18 s. cf. Aesculapius. sacra anniversaria, *Παιώνια* Ἀσκληπιεῖα.

Palatium mons Palatinus, in quo Ciceronis et Chrysogoni domus (41, 26. 379, 8) erant. cf. Juppiter Stator.

Pallacinae balneae, *P. vicus* a Capitolio septentrionem versus, prope circum Flaminium, in regione IX, ubi hodie est Jesuitarum templum.

Pamphylia Asiae regio in ora maris Lycii inter Lyciam Pisidiam Ciliciam.

Digitized by Google

Pamphilus Lilybaetanus, cf. 68, 13 s. 64, 35.
Panaetius Rhodius, Stoicus, Scipionis familiaris. 296, 2.
Pandina 105, 26 (codd. parinum) dea agriculturae, ut videtur i. q. Ceres. cf. Preller Röm. Myth. 592 n. 4.
Panhormus ora septentr. Siciliae occid. versus sita, sine foedere immunis, h. Palermo. *Panhormitanus.*
Papia lex, qua peregrini Roma eiciebantur, 'lata fuerat ad eos coercendos, qui temere et inlicite civitatem Romanam usurpassent' a. 65 a C. Papio tr. pl.
L. Papinius 69, 31 s.
C. Papirius Carbo, tr. pl. 131, initio acerrimus in causa populari, qui Africanum interemisse a multis putabatur (Cic. ad Q. fr. II 3, 3); post optimatium causam defendit; consul 120.
C. Papirius Carbo Arvina tr. pl. 89, pr. 85, a Damasippo Mariano occisus a. 82. cf. M. Plautius Silvanus.
M. Papirius, eques R. ornatissimus, in via Appia occisus a Clodio, 475, 20. 483, 14.
L. Papirius Potamo Q. Caecilii, qui Verris quaestor fuerat (p. 50), scriba et familiaris, Verris amicus.
Paralus, Atheniensium navis publica, ἡ πάραλος, quaeque primam fertur navem exstruxisse heroina, 108, 9.
parricidium commisit qui patrem aut eum quem patris loco colere debebat interfecit. interdum de omni genere caedis gravioris dicitur.
T. Patina Lanuvinus.
Paullus cf. Aemilius.
peculatus furtum publicum 'Diebstahl an Staatseigenthum'. bona proscriptorum habebantur publica.
P. Pedius a. 54 cum Cn. Plancio aedilis factus est.
Sex. Peducaeus pro pr. a. 76. 75 Siciliam provinciam integerrime administravit; cui quaestor erat Cicero; a Verre iudex reiectus est. 117, 7 s. 137, 14.
Peium castellum Deiotari, cf. Blucium.
Pelorum, Peloris Siciliae orient. promuntorium septentr. Italiam spectans, h. Faro.
Penatium arae 264, 16 cf. Vesta.
perduellionis actio intenditur ei, qui leges rei p. vi evertere studet, regnumque appetere videtur; fit in comitiis centuriatis. institutis quaestionibus perpetuis rarior erat, velut in C. Rabirium a. 63.
Pergamum urbs Mysiae maioris, (occid.), ad Caicum fl. *Pergamenus.* cf. 163, 35.
Perge Pamphyliae urbs. ibi a Verre fanum sanctissimum Dianae spoliatum; 'ex ipsa Diana quod habebat auri detractum atque ablatum est'. (Cic.)
M. Perperna (*nna*), Mario deditus, Siciliam, cui praefuerat, Pompeio appropinquante reliquit a. 80; M. Lepidi a. 78. 77 cum Romae bellum moliretur socius. cum huius exercitus reliquiis a. 77 in Hispaniam profectus cum Sertorio se coniunxit: quem a. 72 dolo occidit. ipse a Pompeio victus, captus, interfectus est.
Persae 179, 16.

Digitized by Google

Perseus, *Perses* Philippi V. f. n. a. 212, rex Macedoniae factus a. 179, bellum cum Romanis gessit a. 171—168; a. 168 a L. Aemilio Paullo apud Pydnam fugatus, apud Samothracen ne pugna quidem suscepta cum classe se dedidit (208, 27) ignaveque se subiecit; in Paulli triumpho ductus est; m. est in custodia Albae Fucentiae.

Pessinūs m., urbs Galatiae, ubi templum Matris Magnae. *Pessinuntii.*

Q. Petilius iudex in causa Miloniana.

M. Petreius, C. Antonio in bello Catilinario legatus. idem Cn. Pompeio in Hispania legatus a. 49 cum C. Julio Caesare certavit. sibi manum intulit a. 46.

Phalacrus 155, 31 s. 159, 30. 161, 35.

Phalaris per 16 annos Agrigenti tyrannus, c. a. 560. taurum ei confecit Perilaos. 82, 2. 171, 5.

Pharnăces, Mithridatis filius, qui Domitio Calvino legato Caesaris victo Pontum receperat, a Caesare ad Zelam pulsus et superatus est a. d. IV Non. Sext. 47.

Pharsālus, urbs Thessaliae, ad quam Cn. Pompeius a Caesare devictus est a. d. IV. Id. Sextiles 48. *Pharsalicus*, *Pharsalius.*

Phaselis 'in confinio Lyciae et Pamphyliae: prominet penitus in altum'. Liv. cf. P. Servilius Vatia Isauricus.

Phidippus medicus, servus Deiotari.

L. Philippus cf. Marcius.

Philippus V Macedonum rex a. 221—179, Romanorum hostis acerrimus, a T. Quinctio Flaminino apud Cynoscephalas victus a. 197.

philosophi] auctores et laudatores voluptatis 364, 24 i. e. Epicurei. 402, 15. praeter hos locos et Pisonianam orationem 'non apud indoctos habitam' Cic. in orationibus nunquam nec *philosophus* nec *philosophia* dixit.

Phormio parasitus in fabula Terentiana Phormione.

Phrygio ferro 28, 9, versus ex Achille Enniana desumtus, cum Hector Graecorum naves incendisset, Ulixes volneratus interroganti Aiaci cur fugeret his verbis respondit.

Phylarchus 1) Centuripinus 62, 4 s. 72, 1 s. 2) Haluntinus 150, 19. 161, 29.

Picenus ager confinis Umbris et Sabinis. *Picens. Picentinus.*

pietas grata erga parentes voluntas.

pignoris capio consulum erat, qua senatores in senatu adesse cogerentur vel alia ratione cogerentur. cf. Cic. de or. III 4 'Philippus consul pignoribus ablatis Crassum instituit coercere.'

L. Pinarius Natta, privignus Murenae.

Pipa cf. Aeschrio.

Pisaurum, oppidum Umbriae, h. Pesaro.

Piso cf. Calpurnius.

Placentia municipium Galliae cisalpinae, ubi Trebia influit in Padum, h. Piacenza. *aleator Placentinus* 129, 6 qui sit ignoratur.

Plancius pater, eques Rom., princeps publicanorum, eius filius

Digitized by Google

Cn. Plancius oriundus ex praefectura Atinati a. 58 quaestor in Macedonia erat Ciceronemque exulantem benigne tutatus est; a. 56 trib. pl.; a. 55 aedilitatem petivit, a. 54 cum A. Plotio creatus est. antea a Juventio Laterense de ambitu accusatus, sed ab Hortensio et Cicerone defensus et absolutus est.

Plato] nostri a Platone et Aristotele, moderati homines 295, 2 *οἱ ἀπὸ Πλάτωνος* i. e. Academici et Peripatetici.

M. Plautius Silvanus cum C. Papirio Carbone tr. pl. 89 legem tulit Plautiam Papiriam, p. 345, 7,

A. Plotius cum Cn. Plancio a. 54 aedilis factus est.

L. Plotius Gallus, Cicerone puero primus Romae docuit rhetoricam latinam.

Poenae 159, 1 cf. 161, 28.

cum *Poenis* Romani bellaverunt a. 264—241, 218—201, 149—146.

poëtae 198, 18 Cn. Naevius, m. c. a. 200, qui bellum Punicum primum cecinit, et Q. Ennius.

poeta summus 406, 23. cf. Accius.

poeta ingeniosus et auctor valde bonus: 280, 26 Q. Ennius (ann. VIII).

poeta nescio quis 573, 21. v. Naevius.

Poleas Tyndaritanus 90, 17.

Polyclītus statuarius, n. Sicyone, vixit Argis c. a. 440, Phidiae aequalis iunior; cf. 52, 34 s.

via Pompeia post urbem Messanam (i. e. a mari aversa.)

Pompeii Campaniae oppidum, ad oram Sinus Cumani, prope a monte Vesuvio. eo P. Sulla iussu Sullae dict. veteranorum coloniam deduxit cumque III vir coloniae deducendae fuisset, in patronis eius erat.

Pompeianus vetus Pompeiorum civis, p. 329.

Cn. Pompeius Basiliscus Mamertinus, a Cn. Pompeio civitate donatus.

Cn. Pompeius Magnus 'triumvir', n. a. 106, in patris Cn. Pomp. Strabonis exercitu cum Italis atque Marianis iuvenis pugnavit; cum a. 83 tribus legionibus ex agro Piceno comparatis Marianos vicisset, imperator a Sulla est appellatus; Marianis in Sicilia Africa Hispania suppressis a Sulla impetravit ut triumpharet Magnusque appellatus est a. 80. cum Q. Lutatio Catulo a. 77 M. Aemilium Lepidum, a. 77—72 eques pro cos. in Hispaniam missus cum Q. Caec. Metello Pio Sertorium et Perpennam superavit; a. 71 reliquias fugitivorum oppressit; cos. 70. 55 cum M. Licinio Crasso, a. 52 cum Q. Caec. Metello Scipione; (triumviratus prior a. 71, alter 60) a. 67 A. Gabinio tr. pl. ferente ei totius maris interni ut praedones tolleret summum imperium datum est, Q. Catulo, Q. Hortensio, aliis dissuadentibus: piratas paucis mensibus delevit a. 67. cf. Q. Caecilius Metellus Creticus; bello Mithridatico praefectus lege Manilia (p. 189), confecit et Asiam a palude Maeotica ad mare rubrum subegit a. 66—63; a. 56 tresviri Lucam convenerunt; bello civili a. 49. 48 a Caesare victus, in Aegyptum fugit. ibi iussu Ptolomaei Diŏnysi a Lucio Septi-

Digitized by Google

mio tr. militum confossus est eodem die quo a. 61 de Mithridate triumphaverat.

Q. Pompeius Rufus cos. 141, cens. 131 cum Q. Caecilio Metello Macedonico (tum primum uterque ex plebe factus censor); homo novus, cum Hispanis multum conflictatus est. 'orator non contemptus'.

Q. Pompeius Rufus filius Corneliae, quae erat Sullae dictatoris filia, Fausti soror; tr. pl. 52 (inde a d. 10. Dec. 53) cf. 462, 37. 465, 31 s. Pompeio 'triumviro' deditus, Milonis adversarius turbulentissimus; de vi damnatus Baulis in Campania exsulavit. (327, 16.)

Cn. Pompeius Philo Tyndaritanus 71, 5.

C. Pomptinus legatus Crassi in fugitivorum bello a. 71 pr. 63; Allobroges vicit a. 61; legatus Ciceronis in Cilicia a. 51.

Pontus Asiae regio, in ora Ponti Euxini, finitima Paphlagoniae Cappadociae Armeniae. 106, 3: *κατὰ τὸ στόμα τοῦ Εὐξείνου πόντου ἐν τοῖς δεξιοῖς τῆς Ἀσίας μέρεσιν, ἅπερ ἐστὶ τοῦ Βιθυνῶν γένους .. νεὼς ἐστι Διὸς Οὐρίου προσαγορευόμενος. τοῦτο δὲ τὸ χωρίον ἀφετήριόν ἐστι τῶν εἰς τὸν πόντον πλεόντων* (Menippus). prope Chalcedonem urbem erat teste Pomp. Mela.

popa unus ex victimariis, qui victimas trahebant et caedebant. ex reliquiis cibos praebebant pauperibus: inde popinae vocantur.

Popilius cf. Diocles.

P. Popilius Laenas *P. Rupilius* coss. a. 132 fugitivos, quibus praeerat Eunus, tertio belli anno capta Enna vicerunt.

populares vocabantur post Sullae tempora qui optimatibus oppositi libertati studebant.

populares veteres opponuntur novissimis. 400, 14.

lex Porcia cf. de *supplicio* leges.

C. Porcius Cato Censorii nepos, 59, 22 cos. a. 114 in Macedonia a Scordiscis cum exercitu ad internicionem prope redactus; ex Macedonia repetundarum damnatus est; cum legatus ad bellum Jugurthinum proficisceretur, in Siciliam quoque venit, 59, 18 s. a. 110 cum insimularetur quod a Jugurtha corruptus esset ultro in exsilium ivit.

M. Porcius Cato Censorius, proavus Uticensis, Tusculi n. a. 234; inde ab a. 217 stipendia fecit bello Punico; cos. 195 Hispanos subegit; M'. Acilii Glabrionis legatus Antiochum in Thermopylis vicit a. 191 (apud L. Scipionem Asiaticum cum a. 190 Antiochum ad Magnesiam vinceret, non erat, 281, 20); eo auctore a. 185 P. Scipio Africanus et L. Scipio Asiaticus peculatus insimulati sunt; a. 184 censura severissime functus est. Karthaginiensium erat inimicissimus ('de Karthagine vereri non ante desinam quam illam excisam esse cognovero' de sen. 18). orator et scriptor celeberrimus (cf. Origines). senex linguam Graecam didicit. quater et quadragiens causam dixit (184, 33). m. a. 149.

M. Porcius Cato Licinianus, f. Cat. Censorii, avunculus M. P. C. tr. pl. (patris Uticensis), gener L. Aemilii Paulli Mace-

Digitized by Google

donici, quo imperatore apud Pydnam pugnavit 168, 'summo ingenio, summa virtute'; m. pr. des. vivo patre.

M. Porcius Cato, nepos Censorii, tr. pl., amicus Sullae et Deiotari; e Livia, M. Livii Drusi sorore, Cat. Uticensem genuit. significatur 344, 32 aut ipse aut frater eius L. Cato cos. 89.

M. Porcius Cato Uticensis, pronepos Cat. Censorii, n. a. 95, educatus a M. Livio Druso avunculo (tr. pl. 91); a. 72 contra Spartacum stipendia fecit; a. 67 tr. militum in Macedonia; quaestura a. 65 egregie functus a. 64 in Asiam profectus est; ubi regem Deiotarum convenit; a. 63 oratione sua senatum permovit ut Catilinae socios capitis damnaret (218, 15). cf. p. 267; tr. pl. 62; a. 58 Ptolomaeo rege expulso Cyprum cepit; pr. 54 quaestioni repetundarum praeerat; a. 52 Milonem in senatu defendit iudexque eum absolvebat; inde ab a. 49 Caesari vehementer obstitit; Pompei partes secutus Siciliam occupavit, sed cum Curio naves appelleret, ad Pompeium se contulit; dimicavit apud Dyrrhachium a. 48; Pompeio necato Africam petiit, ut se cum Q. Metello Scipione et rege Juba coniungeret; post pugnam apud Thapsum Uticae sibi ipse manum intulit a. 46. Stoicae disciplinae addictus erat.

M. Porcius Laeca senator, Catilinae socius; cf. 216, 26. 301, 1.

Porsena, Etruriae rex, a Tarquinio Superbo a. 508 contra urbem excitatus creditur.

C. Postumius Albinus, eques Rom., cuius filiam P. Sestius uxorem duxit, 385, 7.

potestatem summam habebat 110, 32 L. Caecilius Metellus.

praefectura erat oppidum cui praefectus iuri dicundo quotannis a Roma mittebatur.

Praeneste (ntr.) urbs Latii a Roma orientem versus in montibus sita, h. Palestrina; ludi ibi instituti commemorantur 444, 23.

praetor 112, 33 s. i. e. L. Caecilius Metellus.

praetor ille 408, 35 i. e. Appius Claudius, Publii frater maior.

Praxiteles statuarius, Athenis n. c. a. 392, floruit c. a. 350; cf. 52, 20 s. 55, 35. Thespiae. Cnidos.

lacus Prilius in Etruria, h. lago di Castiglione.

privilegia sunt leges, quibus de privis i. e. singulis agitur.

proagorus cf. 71, 35.

prolatis rebus i. e. intermissis per ferias aut sublatis propter seditionem tumultumve domesticum iudiciis ceterisque muneribus urbanis.

proscriptionis tabula nomina eorum qui a Sulla hostes patriae iudicati erant in publico proponebantur.

Proserpina cf. Libera.

provocatio cf. leges civium Ro. supplicio.

proximus lictor qui proxime antecedit magistratum, summus.

Prytanēum 'penetrale urbis (est ibi κοινὴ ἑστία) ubi publice quibus is honos datus est, vescuntur' (Liv.), magistratuum et iudiciorum sedes. 104, 28.

Ptolomaeus, rex Cypri, prae-

Digitized by Google

coni publico lege tribunicia subiectus est, quae res mandata est M. Catoni. 380, 1 sqq.
publicani qui vectigalia publica conduxerunt, petunt aliquid a senatu i. e. rogant ut locatio inducatur 294, 23.
publici agri cf. decumana civitas.
Publicius Catilinae sodalis. 283, 3.
Publius (Sulla) 310, 1 cf. Cornelius.
puncta ferre idem quod suffragia ferre. puncta in suffragiis a ferentibus notantur, a diribitoribus post suffragia numerantur.
Punica bella cf. Poenus.
Punicani lectuli i. e. humiles et parvi et lignei. 300, 12.
M. Pupius Piso Calpurnianus in aedilitate petenda M. Seio postpositus, cons. a. 61.
puteal Libonis vel Scribonianum, locus in foro, ad quem conveniebant mercatores et faeneratores ad tradendum et recipiendum.
Puteoli olim Δικαιαρχία Campaniae emporium ad sinum Cumanum e regione Miseni promuntorii; quo aliquotiens coloniae deductae sunt; h. Pozzuōli. *Puteolanus*.
de *Pyrrhi* pace cum ageretur, ad eam causam Appius Caecus senex delatus est, a. 280 (540, 10).

quaesitor qui praeest iudicio capitali, plerumque praetor. Sullae lege in causis privatis (Civilprocess) iudicium exercebant praetores urbanus et peregrinus, in iudiciis publicis (Criminalprocess) ceteri sex; quorum partes sustinebant ubi ipsi non sufficiebant, iudices quaestionis. cum Cn. Plancius de ambitu accusaretur, quaesitor fuit C. Alfius.
quaestiones perpetuae de causis publicis 'stehende Gerichtshöfe (in Criminalsachen)'. primam instituit de rebus repetundis L. Calpurnius Piso tr. pl. a. 149, alias praesertim de veneficio et de caede C. Gracchua, plurimas Sulla, cum omnem rem iudiciariam constitueret. in quibus erat *qu. inter sicarios* 'für Meuchelmord'. cf. iudices. nomen.
quaestio servorum. testimonio servorum tum demum fides habebatur si antea torti erant. qui accusabat, servos in quaestionem postulabat, qui arguebatur, in q. pollicebatur. non licebat autem invito domino, nedum in caput domini servos quaeri, nisi aut incestus insimulabatur aut senatus auctoritate separatim constitutum erat: id quod factum est in causa Catilinariorum. de Milonis servis non est quaesitum. quaerebatur autem post utriusque partis orationes.
quaestura Ciceronis Lilybaetana a. 75.
Quintus 188, 16 Q. Hortensius.
T. Quinctius Flamininus vix triginta annos natus cos. factus a. 198, Philippum V regem Macedonum apud Cynoscephalas a 197 devicit, a. 194 triumphavit; res Graecorum constituit; cens. 189; a. 183 ad regem Prusiam missus est qui Hannibalem deposceret; homo elegantissimus et Graecorum amantissimus. 105, 35 s. Jovis signum Livius tradit a. T. Quinctio Cincinnato Praeneste devectum esse a. 380.

Digitized by Google

Quirites i. e. hastati; derivandum est voc. a vocabulo Sabino *quiris* vel *curis* i. e. hasta. sunt igitur cives Romani qui arma ferre possunt. alii (in his Corssen ausspr. vocal. II² 357 s.) ab oppido Sabinorum *Cures* derivant.

ex iure Quiritium in vindicatione eum agrum meum esse aio. 278, 21.

L. Racilius tr. pl. a. 56, studiosissimus Ciceronis.

L. Raecius eq. Ro. 177, 10. 180, 7 s.

ratio carceris 172, 6 'Liste, Tagebuch'.

Reāte oppidum Sabinorum ad viam Salariam non procul a lacu Velino situm, h. Rieti.

Regium oppidum Bruttiorum e regione Siciliae, h. Reggio. *Reginus*. cf. 107, 37 s. Julia lex.

reiectio cf. iudices.

Remmia lex 'qua, qui calumniabatur, damnabatur, si crimen adprobare non poterat' Schol. calumniatur autem qui aliquem falso fraude mala accusat. (calumnia 'Rechtsverdrehung'). reo liberato, eidem iudices, si ille ante causae actionem id postulaverat, decreverunt utrum lex Remmia adhibenda esset necne. si quis ex ea damnatus erat, fronti eius l. K. inurebatur (ex antiqua scribendi ratione) neque posthac quemquam accusare ei licebat.

respondere de iure consulentibus erat iure consultorum. 'olim transverso ambulantes foro et in solio sedentes domi sic adibantur, ut non solum de iure civili ad eos, verum etiam de aliis aut officiis aut negotiis referretur'. de orat. III 133.

Rhodius tibicen cf. Tertia.

Rhodus insula maris interni e regione Lyciae et Cariae; cf. 208, 16. 108, 8. *Rhodius. Rhodi* Cicero a. 78 Apollonio Moloni et Posidonio Stoico operam dedit.

ludi *Romani* cf. Circenses. ludi. *Romulus* cf. 251, 4.

Sex. Roscius pater, 5, 17 s., a filio suo *Sexto* (1. 12 s.) interfectus esse dicebatur. caedis autem auctores fuisse Cicero verisimile reddit *T. Roscium Magnum*, qui Romae vivebat, Chrysogoni procurator (24, 15) et *T. Roscium Capitonem*, Ameriae decurionem (i. e. senatorem) unum e Sullae carnificibus, 31, 23. 6, 12. uterque cum Chrysogono, qui Sexti post mortem inter proscriptos relati bona magna minimo emerat, praedam partitus est. T. Roscius Magnus testis erat in Sex. Roscium.

Q. Roscius Gallus comoedus, histrio celeberrimus, Sullae et Ciceronis familiaris, in Selonio, qui est campus agri Lanuvini, natus, a Cicerone in causa privata defensus a. 68 m. a. 61.

L. Roscius Otho tr. pl. a. 67 legem Rosciam theatralem tulit, quae equitibus Romanis quattuordecim ordines in theatro iuxta senatores primos dedit.

L. Rubrius Casinas M. Antonium heredem fecit.

Rudiae Calabriae urbs, h. Rugge. *Rudinus*.

Rufio fictum servi nomen.

Digitized by Google

P. Rutilius Rufus, a. 105 cos., vir non saeculi sui, sed omnis aevi optimus, invidiae publicanorum occubuit.

Sabini severitate vitae ac robore insignes. cf. Hor. c. III 6, 38 cett.

Sabinus fundus 278, 10.

C. Sacerdos cf. Licinius S.

sacerdos Jovis 109, 1 'Syracusis lex est quae in annos singulos Jovis sacerdotem sortito capi iubeat, quod apud illos amplissimum sacerdotium putatur.' Cic.

saepta proprie sunt loca in campo Martio tabulatis inclusa, in quibus stans populus R. suffragia ferre consuerat. Serv. ad Verg. Buc. I 34.

Salamis urbs in Cypro insula. *Salaminius*.

Salentini populus Calabriae in ora sinus Tarentini.

saltatio crimini datur Murenae 272, 31 et Deiotaro 529, 33. *saltator* convicium 272, 13: 'nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit'.

Samnites 413, 8 cf. gladiatores.

Samus Jonia insula et civitas. ibi Junonis fanum nobilissimum Verres exspoliavit a. 79.

vasa Samia fictilia, qualia Sami ad pauperum usum fieri solebant, neque ullis ornamentis elaborata.

Sapientia, domina rerum, 280, 29 id quod eloquentia.

sapientissimi homines, i. e. philosophi, quorum alii (Epicurei) animos hominum morte restingui, alii (Stoici, Academici, Peripatetici) etiam cum ex corpore excessissent sentire ac vigere dicunt. 375, 20.

Sappho Lesbia, poëtria, c. a. 600; cf. 104, 28 s. aliquantum temporis in Sicilia vixit.

Saturnalia mense Decembri operâ messoriâ finitâ per plures dies, quorum praecipuus erat d. 19 (inde a Caesare 17) celebrabantur laetitia effusa. discurrebant autem per omnes vias clamantes 'io (bona) Saturnalia'. cf. 217, 31; instituta sunt a. 497, novo edicto sancita a. 217.

Saturninus cf. Appuleius Sat.

Satyrus Tarentinorum, ut videtur, heros indiges 108, 3.

Saxa rubra oppidum Etruriae, ad viam Flaminiam situm, fere V milia passuum ab urbe abest.

Scaevola cf. Mucius.

Scipio 408, 13 cf. Caecilius.

scribere iure consultorum est, cum formulas litigantibus ipsi conscribunt.

C. Scribonius Curio tr. pl. 90, in Sullae exercitu 213, 29 contra Mithridatem pugnavit; cos. 76; de Thracibus et Dardanis a. 75—73 subactis triumphavit; primus ad Danuvium fl. progressus est; favebat legi Maniliae a. 66. m. a. 53. optimatium fautor, Saturnini et Caesaris adversarius.

C. Scribonius Curio, C. f., tr. pl. a. 51; a. 50 Caesaris causam in urbe suscepit; in Africa contra Jubam pugnans cecidit, cf. Caes. b. c. II 23 sqq.

scriptura cf. Carpinatius.

Scylla cf. Charybdis.

Scyllaeum fretum i. e. Siculum, appellatum a Scyllae saxo. 362, 36.

Scythae 172, 30 cf. 34.

sector qui publice bona sub

Digitized by Google

hasta vendita tota emit; *auctione* autem singula veneunt.

Segesta, olim Egesta, in occid. parte Siciliae sita, urbs antiquissima (81, 10), Romanis fida, sine foedere immunis. ruinae supersunt. *Segestanus*. cf. 81, 20. 82, 10 s. 162, 33 s.; 162, 15: 157, 34.

M. Seius aedilis a. 74 olei denas libras singulis assibus praestitit populo R. per totum annum; antea in iudicio tanta summa multatus erat, ut equestrem censum retinere non posset, qua ignominia illa liberalitate se liberavit. Cic. de off. II 58.

Selene cf. Antiochus X.

leges Semproniae C. Gracchi: de provocatione, cf. l. de supplicio, ne quis iudicio circumveniretur; iudiciam tulit ut equites senatorum loco iudicarent a. 122; lege Cornelia a. 80 Sulla iudicia senatui restituit, Aurelia L. Aurelius Cotta pr. 70 partitus est inter senatores, equites, tribunos aerarios (183, 32 s.), J. Caesar dict. inter equites et senatores.

Ti. Sempronius Gracchus P. f., pater, Corneliam Africani maioris filiam duxerat; tr. pl. 187, cos. 177. 163, cens. 169; stabat a partibus optimatium. ex Celtiberis et Sardis a. 179—177 superatis triumphavit.

Ti. et *C. Sempr. Gracchi*, Ti. f. iuvenes eruditissimi et eloquentissimi, quorum alter (n. 163) propter turbulentissimum tribunatum (a. 133) ab ipsa re publica (i. e. non a consule Scaevola, sed a P. Corn. Scipione Nasica Serapione cos. 138) est interfectus, alter (n. 153) propter perpetuam in populari ratione levitatem (propter tribunatum a. 123. 122, a L. Opimio cos. 121 cum ceteris nobilibus petitus) morte voluntaria se a severitate iudicum vindicavit' (a. 121). haec Cicero turpiter. cf. 257, 16: non licebat illo tempore bis petere tribunatum, nedum in proximum annum, id quod Ti. Gr. moliebatur.

septemdecim populi Siciliae qui fidissimi Romanis et fuerant et dicebantur.

sequester tribus est is, apud quem pecuniae suffragatoribus solvendae deponuntur.

L. Sergius Catilina cf. 215 sqq. 289, 15.

T. Sergius Gallus, cuius in fundo erat sacrarium Bonae Deae.

Sergius mimus.

C. Serranus in consulatu petendo Q. Catulo praepositus.

Q. Sertorius, vir egregius, n. Nursiae in Sabinis, stabat a Marii parte; post multa bella praeclare gesta pr. 83; a. 82 in Hispania, quam provinciam obtinuerat, et Mauritania cum Sullanis varia fortuna pugnavit: dux Lusitanorum creatus, a. 81—72 cum Q. Metello Pio et Cn. Pompeio fortissime bellavit; a. 77 cum M. Perpenna, a. 74 cum Mithridate se coniunxit; a. 72 a Perpenna dolo interfectus est. *Sertorianus*.

servile bellum cf. fugitivorum.

C. Servilius Ahala a. 439 magister equitum Cincinnati dictatoris II. iussu Sp. Maelium, qui populo Rom., cum fame laboraret, frumentum largitus postea regnum appetivit, in-

Digitized by Google

teremit 219, 17; eius imago apud M. Brutum erat, 416, 31.

C. et P. Servilii Cascae de Caesaris interfectoribus.

C. Servilius civis Ro. 169, 3 s.

C Servilius Glaucia pr. 100, Cicerone auctore 'longe post homines natos improbissimus, sed peracutus. is ex summis fortunae sordibus in praetura consul factus esset, si rationem eius haberi licere iudicatum esset'. cf. L. Appuleius Saturninus.

P. Servilius Vatia, nepos Metelli Macedonici, cos. 79, cens. 55, a. 78—76 praedones vicit; Phaselida cepit; ab Isaura expugnata *Isauricus* dictus; bis triumphavit. a. 70 in Verris iudicibus erat; a. 66 favebat legi Maniliae; m. a. 44. Saturnini adversarius, fautor Ciceronis, homo integerrimus.

Servilius Iacus ('Bassin') inter montes Capitolinum et Palatinum 'in principio vici Jugarii qui legit Capitolini clivum, continens basilicae Juliae'. (Fest.) ad eum et in rostris capita proscriptorum proponebantur.

L. Sestius pater P. Sestii illius a Cicerone defensi, tribunus plebis fuit, 358, 3.

P. Sestius, Lucii filius, anno 63 quaestor C. Antonii, Ciceroni utilem operam praestitit in opprimenda coniuratione, C. Antonio stimulos admovit; eidem in Macedonia quaestor fuit seseque innocenter gessit. tribunus designatus a. 58 iter ad Caesarem de Ciceronis salute suscepit, et cum tribunatum iniisset, causam Ciceronis acerrime sustinuit.

L. Sestius, P. filius, L. nepos, puer in iudicio decurionum decreta recitavit 359, 27.

Sextius Verris lictor et carnifex. cf. 160, 18.

Sextius Verris proximus (i. e. (summus) lictor et carnifex, cf. 160, 18.

inter sicarios cf. quaestiones.

Sicilia. Siculus. Siciliensis praetura pirata; . . ia bella: quae Siculi, Carthaginiensium socii, cum pop. Ro. gesserunt. prima provincia Ro. facta est a. 241. a. 212 legationes omnium fere civitatium ad Marcellum conveniebant: qui ante captas Syracusas aut non desciverant (erant autem fidelissimae urbes XVII) aut redierant in amicitiam 'ut socii fideles accepti cultique; quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt.' Liv.

Sidicini populus Campaniae, quorum oppidum erat Teanum.

Sigēum promuntorium Troadis.

Silanion Atheniensis, statuarius (faber aerarius), c. a. 360. Iocasten morientem finxit, cuius os pallidum erat. 104, 30.

Simulans cf. Afranius.

Decimus Silanus consul a. 62, vid. Junius.

Sinope Paphlagoniae urbs in ora Ponti Euxini.

sinus 170, 32 cf. illi.

Sisapo urbs Hispaniae Baeticae.

Sisenna cf. Cornelius.

Smyrna urbs Joniae (primum Aeolides). *Smyrnaeus*.

P. Sittius Nuceriae, in urbe Campaniae, natus; negotiator, aere alieno obrutus, cf. 327, 25 sq. Catilinae consiliorum particeps esse dicebatur; ex

Digitized by Google

Hispania in Mauritaniam profectus exercitu parato Caesari praeclaram navavit operam (velut Afranium, Faustum Sullam, Metellum Scipionem sustulit) ab eoque Numidiae parte donatus est. Arabio autem, Massinissae filius, cum expulsus in Hispaniam fugisset, post Caesaris necem reversus, Sittium dolo interfecit.

societas 'Gesellschaftsvertrag, Compagniegeschäft'. qui de mala in socium fraude damnatus erat, infamia notabatur. societates publicanorum, qui sunt ordinis equestris, commemorantur 297, 28.

socii et (praecipue) *Latini* formula coniunguntur. ante legem Juliam de civitate (a. 90) ita Italiae populi omnes appellari solebant. 139, 19. 867, 28.

socii saepe i. q. provinciales.

sodalicia cf. *Licinia* lex d. s.

Solon n. 639, m. 559. 21, 27: *ἐρωτηθεὶς διὰ τί κατὰ πατροκτόνου νόμον οὐκ ἔθηκε, διὰ τὸ ἀπείπασαι, ἔφη*. Diog.L.

Sopater proagorus (cf. 71, 85) Tyndaritanorum 87, 23 s.

Sora, colonia Latii ad Lirim sita. *Sorani*.

splendor tribuebatur equitibus, *amplitudo* senatoribus, *honestas* civibus omnibus.

sponsionem 'gerichtliche Wette, Processwette' qui cum altero in causa privata facit, ab eo postulat, si ille lite ceciderit, ut certam pecuniam (Conventionalstrafe) ipsi se daturum esse promittat s. spondeat, eandem, si ille causam obtinuerit, se illi soluturum esse pollicitus. formula significatur 169, 21 (ni furtis videtur esse i. q. furtisne, an furtis): lictori quaerenti 'si furtis quaestum facis, (decem) milia nummum dare spondes?' Servilius iubetur respondere 'spondeo'. si vincitur qui postulatur, simul tamquam furti damnatus fit infamis.

Spurius Maelius cf. Servilius Ahala.

L. Statilius Catilinae socius.

Sthenius Thermitanus, homo nobilissimus a Verre multifariam spoliatus atque capitis damnatus absens. qui cum Romam confugisset, res in senatu et a tr. pl. agitata est. tum Verres pertimuit tabulasque publicas corrupit coram eum esse delatum faciens. 157, 8 s. 68, 4. 164, 11. testis in Verrem.

Stoici Zenonis inventorum aemuli (*οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς φιλόσοφοι*), quod Zeno docuerat Athenis in *ποικίλῃ στοᾷ*. *Stoice* i. e. austere agere cum aliquo. 299, 21.

L. Suetius eq. Ro. 171, 31 s.

Ser. Sulpicius Galba cum praetor triginta milia Lusitanorum perfidiose trucidasset bellique Viriathini maxima causa extitisset, a L. Scribonio Libone tr. pl. accusatus est; M. Cato acerrime ad eius perniciem incubuit.

P. Sulpicium Galbam Cicero in petitione consulatus gratia vicit. 274, 33.

P. Sulpicius Rufus orator praeclarus, n. a. 124, amicissimus M. Livii Drusi, Cn. Pompei Strabonis legatus bello sociali; causa nobilium relicta Mario se adiunxit: acerrimas in optimates leges tulit per tribunatum turbulentissimum a. 88; effecit ut Mario imperium belli

Digitized by Google

Mithridatici in Sullae locum traderetur. Roma capta fugiens ad Lanuvium interfectus est, 'caputque eius pro rostris erectum et ostentatum velut omen imminentis proscriptionis fuit'. Vell.

Ser. Sulpicius Rufus iure consultus illustris, Marci Ciceronis aequalis et amicus, quaestor Ostiensis fuit, praetor quaestionem peculatus habebat; in petitione consulatus Murenae postponitur illumque de ambitu accusavit. consul a. 51; tum Graeciae praefuit pro consule; Caesare mortuo censuit, ne qua tabula post Idus Martias ullius decreti Caesaris aut beneficii figeretur; in legatione ad Antonium missus moritur a. 43.

Ser. Sulpicius, Ser. filius, adulescens ingeniosus, subscriptor accusationis L. Murenae, de equitum centuriis per Murenam corruptis disseruerat. 291, 13.

C. Sulpicius Gallus, cos. 166 imprimis doctrinae deditus et astronomiae inter Romanos peritissimus lunae defectionem antequam ad Pydnam pugnatum est praedixit.

C. Sulpicius pr. a. 63.

leges de civium Ro. supplicio i. e. de provocatione 'ne quis magistratus civem Ro. adversus provocationem necaret neve verberaret', *Valeriae* tres (509. 300, V. et Horatia 449), *Porcia* ('P. lex sola pro tergo civium lata videtur, quod gravi poena si quis verberasset necassetve civem Romanum sanxit'; videtur rogata esse a P. Porcio Laeca tr. pl. 199; tres Porcias semel memorat Cic.), *Sempronia* (quam tulerat C. Gracchus ne de capite civium Romanorum iniussu populi iudicaretur a. 122), *Antonia* (quam v.).

Syracusae, in orientali Siciliae parte sitae, describuntur 101, 10 s. 126, 12; 148, 12 s. pars earum est Insula (cf. 101, 21), Nasos s. Ortygia, meridiem versus inter maiorem portum et minorem in mare proiecta, in qua sola est h. urbs *Syracusa*. ab hac septentrionem versus in continenti sunt Achradina ad oram orientalem, Tycha ad septentrionalem, inter Tycham et Insulam Neapolis, a Tycha et Neapoli occidentem vergentes Epipolae. in meridionali parte Achradinae exstant hodie lautumiae (*λατομίαι*, ex quibus locis excisi sunt lapides ad exstruendam urbem'. Paulus). cf. 170, 4. 172, 5 s. 142, 3. (*reges et tyranni* Gelon Hieron I Dionysius I. II Agathocles Hicetas). M. Claudius Marcellus a. 212 post duorum annorum obsidionem cepit, et 'ornamenta urbis, signa tabulasque, quibus abundabant S., Romam devexit, hostium quidem illa spolia et parta belli iure; ceterum inde primum initium mirandi Graecarum artium opera licentiaeque huic sacra profanaque omnia volgo spoliandi factum est, quae postremo in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a Marc. eximie ornatum est, vertit. visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a M. Marc. templa propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet'. Liv. cf. 100, 26 s. 102, 11 s.

Digitized by Google

103, 9 s. *Syracusanus.* 165, 24 cf. 148, 13.
Syria. cf. Antiochus. *Syrorum* mollities notatur 212, 17. ex ultima S. 175, 25. Syriae gazae opulentissimae 395, 17.

per tabellam i. e. clam iudices inde a lege *Terentia Cassia* a. 137 sententiam ferebant, (cui accessit lex Caelia a. 107, ut etiam de perduellionis reis suffragium per tab. ferretur.) tabellae erant ceratae: in altera parte scripta erat A (absolvo), in altera C (condemno). aut alterutra aut utraque littera deleta iudex tabellam in sitellam i. e. urnam iniecit. quae tabella sine suffragio erat, ea significabat iudici rem non liquere. 95, 31. (sunt qui putent in his scriptum fuisse N. L. i. e. non liquet.)
lex tabellaria, quam a. 137 L. Cassius Longinus tr. pl. rogavit, ut tabellae etiam in iudiciis populi publicis, comitiisque centuriatis habendis, praeterquam in iudicio perduellionis adhiberentur.
tabulae publicae 1) album civium, 2) rationes aerarii 'Staatsrechnungsbuch', 3) 'Protokollbuch'.
P. Tadius Verris in Sicilia legatus 140, 11.
Q. Tadius 'homo familiarissimus patris Verris, non alienus a matris eius genere et nomine' (Cic.). in filium testis 63, 2.
Tarentum, Calabriae urbs, h. Taranto. *Tarentinus* cf. 108, 2.
Tarquinius Priscus Demarati Corinthii filius in Etruriam sive Tarquinios sive Caere se contulerat.
L. Tarquinius Superbus exactus est a. 510 opera maxime L. Junii Bruti.
Tarraco urbs Hispaniae orient.
Tarracīna olim Anxur Volscorum, urbs Latii ad viam Appiam, oram maritimam, paludes Pomptinas, h. Terracīna. *Tarracinensis.*
Tauromenium urbs foederata Siciliae ad oram orientalem prope Aetnam sita, h. Taormina. *Tauromenitanus.* cf. 135 s.
Taurus mons, qui Ciliciam et Syriam ab Asia minore diiungit.
Telluris aedes cf. *aedes.*
Temenites cf. Apolle.
Tempsa Τεμέσση oppidum antiquissimum in Bruttiis ad oram maritimam prope Terīnam (h. Sant' Eufemia) ad Sabūtum fl. (h. Savuto). a. 71, ut videtur, a fugitivorum fugientium manu captum atque direptum, 131, 19 s.
templum Honoris Virtutis a Mario de manubiis Cimbricis et Teutonicis dicatum, in quo primum senatus consultum de Cicerone revocando factum est.
templum Jovis Optimi Maximi in Capitolio, 410, 9. ibi Kal. Jan. solebat senatus haberi.
templum (556, 15 haec cella Concordiae 557, 11) *Concordiae* sub clivo Capitolino situm. 226, 17. 367, 6.
Tenedus insula e regione agri Troiani sita, ibi Mithridatis classis a. 73 a L. Lucullo deleta est.
tensā argento et ebore ornata simulacra atque exuviae deorum a foro per Velabrum ad Circum Maximum pompa solemni vehebantur.

Digitized by Google

lex *Terentia et Cassia* cf. C. Cassius Longinus.

M. Terentius Varro, 'homo omnium facile acutissimus et sine ulla dubitatione doctissimus' legatus Pompei in Hispania a. 49, Dyrrhachii a. 48. eius fundum Casinatem Antonius occupavit; nonagenarius mortuus est a. 27.

Terentina tribus.

Tertia Isidori mimi filia, amica Verris, 'vi abducta ab Rhodio tibicine (coniuge). huius plus etiam quam Pipae, plus quam ceterarum, ac prope dicam tantum apud istum in Siciliensi praetura auctoritas potuit, quantum in urbana Chelidonis'. 128, 11. 16. 28. 147, 8.

testimonium denuntiare, i. e. testemin iudicio publico adesse iubere licet accusatori. hic testis necessarius, in privato autem iudicio voluntarius erat qui evocabatur.

Teutoni Germanorum gens. cf. Marius.

Themistocles Atheniensis conservator patriae, in exsilium exactus. 350, 9. 416, 4.

Theodorus Hennensis 99, 22.

Theomnastus Syracusanus, Verri deditus, dicebatur Theoractus i. e. *Θεόρρηκτος*, (dialecto dorica) 'qui a deo perculsus atque diruptus est', 113, 27 s. 75, 19.

Theophanes Mytilenaeus Pompei comes, consiliarius, rerum gestarum scriptor; a. 59 legatus ad Ptolomaeum XII Auleten missus est. a. 48 suasit Pompeio ut Aegyptum peteret.

Theoractus cf. Theomnastus.

Thericlea pocula duabus ansis instructa, qualia primus Thericles Corinthius figulus (saec. 4. med.) fecit.

Thermae urbs in ora septentr. Siciliae ad Himeram fl., e regione urbis Himerae a Karthaginiensibus a. 409 dirutae, h. Termini. *Thermitanus*. cf. 81, 36.

Thespiae Boeotiae urbs sub radicibus Heliconis. *Thespiades* dicuntur Musae ut *Ἑλικωνιάδες*. *Thespienses*. cf. Cupido.

Thessali spoliati a Pisone consule, 395, 31.

Thessalonica, urbs Macedoniae, ad sinum Thermaicum.

Thraces, bellicosissimi, quibus Macedoniam vexandam tradidit Piso consul.

Thraso Tyndaritanus 70, 35.

in Tiberim 31, 28 de ponte, i. e. de tabulato per quod qui suffragia laturi erant ovile s. saepta in campo Martio intrabant, deiciebantur i. e. arcebantur senes sexagenarii, qui iam nullo publico munere fungebantur (depontani senes). ludit autem Cicero in verbo, a Capitone aliquem in Tiberim ipsum deiectum esse contendens.

tibicen Latinus in fabulis agendis actori praesto fuit, cum accineret.

Tigranes Armeniae rex inde ab a. 94, Armenios a Parthis liberavit, cum magnam Asiae partem tum Syriam subegit, contra Romanos cum Mithridate socero bella gessit a. 89—84. 69—66. hunc dum pulsum regno suis opibus defendit, apud Tigranocertam a L. Lucullo a. 69 devictus est, sed a socero incitatus non ante bellare destitit, quam illo

Digitized by Google

apud Nicopolin fugato Parthi et Pompeius bellum ipsi intulerunt. tum a Mithridate descivit atque supplex a Pompeio pacem petiit: quam impetravit a. 66. quascunque terras ceperat, concessit. filius eius Machares Bosporanorum rex erat.

L. Tillius Cimber unus ex interfectoribus Caesaris.

Timarchides 1) Verris libertus et comes, homo improbissimus, 2) Syracusanus 109, 12.

Tiro unus ex sicariis M. Antonii.

Titia lex de quaesturae provinciis, 275, 10.

L. Titius civis Ro. Agrigenti 75, 7.

Titius, Sabinus homo, Reatinus, dux operarum Clodianarum 389, 36. 403, 9.

Tlepolemus cf. Hieron.

Tongilius Catilinae sodalis. 233, 2.

Transalpinum bellum 199, 27. 200, 11: Gallorum, praecipue Narbonensium, motus quosdam suppressit Pompeius a. 77.

transitio ad plebem, traductio, facta est lata lege curiata per pontificem maximum. a. 59 mense Martio P. Clodius a C. Julio Caesare ad plebem traductus est.

ad *Trasumennum lacum* in Etruria prope Perusiam (h. Trasimēno) a. 217 C. Flaminius cum exercitu ab Hannibale caesus est.

C. Trebonius a. 55 trib. pl. rogationem tulit, ut Crasso Syria, Pompeio ambae Hispaniae cum iure belli gerendi in quinquennium darentur. inde ab anno 54 Caesari erat legatus, Massiliam fortiter defensam expugnavit (Caes. b. c. II 1 sqq.). a. 44 in eorum numero erat, qui Caesarem interfecerunt, anno post a Dolabella Smyrnae crudeliter necatus est.

tribules Ciceronis 14, 15, qui erant in eadem tribu Cornelia.

tribunus plebis 318, 26: cf. L. Calpurnius Bestia.

Triocala Τριόκαλα Τρίκαλα, urbs Siciliae occid., ab Heraclea septentr. versus, in monte arduo, ubi h. sita est aedes S. Mariae Virginis a Monte (h. Troccoli), quam bello servili altero Romani diu frustra oppugnaverunt. Τριόκαλά φασιν ὠνομάσθαι, διὰ τὸ τρία καλὰ ἔχειν, πρῶτον μὲν ναματιαίων ὑδάτων πλῆθος, δεύτερον παρακειμένην χώραν γεωργεῖσθαι δυναμένην θαυμαστῶς, τρίτον ὑπερβάλλουσαν ὀχυρότητα, ὃς ἂν οὔσης μεγάλης πέτρας ἀναλώτου. Diod. 36, 7. 3. — *Triocalinus; — um* ager 119, 11 s.

Triptolemus Eleusinius, Celei f., carus Cereri, aratri inventor, homines agriculturam docuit. fingebatur iuvenis spicas tenens.

qui *triumphabat* via triumphali per portam triumphalem (quae erat in campo Martio), circum Flaminium, circum Maximum, sacram viam, forum Romanum in Capitolium profectus est ut sacra faceret. antequam in Capitolium ascenderent in clivo ipso, ad aedem Saturni, captivi dextrorsum in carcerem ut necarentur abducebantur 145, 30.

equus Troianus i. e. coniuratio Catilinae parem perniciem urbi minitans atque Achivi equo

Digitized by Google

inclusi, 301, 27. alio loco significat Brutorum et Cassii coniurationem. 562, 6.

L. Tullius Cicero L. f., frater patruelis, aequalis, amicus Cic. oratoris, cum illo a. 70 testimonia in Verrem conligendi causa in Sicilia erat; m. a. 68. (109, 3. 112, 9. 11.)

Q. Tullius Cicero, Marci frater minor, praetor a. 62. Asiam provinciam administravit a. 61—58. Caesari legatus erat in Gallia a. 54—52, Marco fratri in Cilicia a. 51—50. iussu triumvirorum interfectus est cum Quinto filio a. 43. in matrimonium duxerat Pomponiam, Attici sororem, quacum divortium fecit a. 45.

M. Tullius Decula aedilitate praeteritus consul factus est a. 81.

L. Turselius suum fratrem in testamento praeteriit, M. Antonium IIIvirum heredem fecit.

Tusculum urbs Latii antiquissima in collibus umbrosis cum arce in rupe excelsa sita, municipium a. 381; unde plurimae familiae consulares. ruinae urbis et villarum supersunt prope ob oppido *Frascati*. *Tusculanum* praedium (105, 2) habuit Hortensius, M. Cicero, alii. *Tusculani* malevoli habentur, numquam vehementius suorum honore laetantur.

Tycha cf. Syracusae.

Tyndaris urbs Siciliae in ora septentrionali orientem versus. cf. 162, 20. ruinae in *C. Tindaro* supersunt. *Tyndaritanus;* 71, 7 sc. agro. cf. 87, 5 s. 186, 28 s.

Tyrus Phoenices urbs. Tyria purpura 171, 21. 170, 37.

Ufentina tribus ad Ufentem fluvium.

P. Umbrenus libertinus, Catilinarius, cf. 248, 37; fugit.

Umbriae Italiae regio inter Etruriam et Picenum, ad mare Adriaticum vergens.

Urios cf. Jupiter.

Utica Phoenicum in Africa colonia antiquissima, prope Karthaginem sita; Romanis se subiecit; postea conventum (civium Ro.) habuit. *Uticensis.* 151, 34: v. Lampsacum.

Vaccaei gens Hispaniae.

vadimonii causa 'zur Abhaltung eines Termins (vor Gericht)'. in causa privata qui accusabatur vadibus datis et pecunia apud magistratum deposita pollicitus est se ad diem certam in iudicio affore (vadimonium promisit). si v. non obiit sed deseruit, pecunia illa ad accusatorem rediit. cf. sponsio.

Valentini cf. Vibo.

A. Valentius Verris interpres Graecus 75, 2.

Valeria lex quam tulit L. Valerius Flaccus interrex (pr. 82) de Sulla dict. 'ut omnia quaecunque ille fecisset essent rata'.

L. Valerius Flaccus cos. 100 cum C. Mario, cens. 97; flamen Martialis; cf. L. Appuleius Saturninus.

L. Valerius Flaccus L. f. pr. 63 (245), tr. militum cum P. Servilio Isaurico in Cilicia (a. 78—76), qu. cum M. Pisone in Hispania (ante a. 69), legatus Q. Metelli Cretici bello Cre-

Digitized by Google

tensi (a. 68. 67) et L. Pisonis in Macedonia a. 57. repetundarum ex Asia provincia, quam pro pr. a. 62 obtinuerat, accusatus, ab Hortensio et Cicerone defensus et absolutus est a. 59.

P. Valerius comes et familiaris Ciceronis.

M. Valerius Messalla Niger cos. 61, Ciceronis amicus, Clodii adversarius. 314, 24.

M. Valerius Messalla cos. a. 53 medio; cum ambitus accusaretur, ab Hortensio defensus, absolutus est a. 51; a. 80 minor septendecim annis impetravit ut iudicium saltem in Sex. Roscium constitueretur, 46, 30. a. 63 praeturam petebat, 322, 30.

L. Varguntеius senator, Catilinae socius; cf. 216, 31. 309, 32. videtur equestri genere fuisse, 222, 3

Q. Varius Hispanus tr. pl. a. 90 M. Scaurum belli Italici concitati crimine adesse apud se iussit. ille innixus nobilissimis iuvenibus processit in forum et ita se defendit, ut omnium animis commutatis ab ipso etiam tribuno dimitteretur.

P. Vatinius quaestor a. 63, tr. pl. a. 59. testis fuit in P. Sestium. in praetura petenda tribum suam, Sergiam, non tulit, Palatinam perdidit. 404, 7.

vectigalia redemerant (pachten) et exercebant publicani, qui erant ex ordine equestri (195, 20).

T. Vectius (s. Vettius) *Chilo* cuius sororem Verres habebat in matrimonio, quaestor Verris. frater eius erat P. V., 'homo equestris ordinis honestissimus, magister scripturae'.

Veiens ager qui est circa Veios, Etruriae urbem, quae in confinio Latii ad Cremeram fl. et viam Cassiam, XII milia passuum a Roma sita est. ruinae prope a vico *Isola di Farnese* supersunt. *Veientana* villa in agro Veienti.

Velia Ἐλέα Lucaniae urbs a Paesto meridiem versus; ruinae supersunt prope Castell' a mare della Brucca inter promuntoria Punta di Licosa et Punta di Spartivento. *Veliensis*.

Venafrum oppidum Samnii, cf. Hor. C. II 6, 16. ager excellebat olei bonitate. *Venafrani*.

venditor tribus est is, qui quae alicui tribus suffragaturae erant, has alteri vendit.

Venerii ἱεροδοῦλοι servi Veneris Erycinae (cuius templum erat in Sicilia occid. in monte Erÿce, h. monte di San Giuliano): quibus Verres pro servis publicis utebatur. 169, 35 i. q. Veneri deditus (Verres).

Venus cf. Regium Cnidus Venerius, et 165, 34.

C. Vergilius cum pro praetore esset in Sicilia, Ciceronem exsulem eo venire noluit.

C. Verres cf. 49 s.; Cn. Papirio Carboni cos. III. a. 82 (non a. 84) quaestor in Gallia cisalpina contigit, cum ille cum Sullanis pugnaret; eum provinciamque deserens aversa pecunia publica ad Sullam transiit (173, 20); a. 80. 79 Cn. Dolabellae, hominis turpissimi, in Cilicia legatus, deinde pro qu. cum per Graeciam tum per Asiam et arti-

Digitized by Google

ficia plurima et pecuniam maximam furatus est; a Lampsacenis paene vivus combustus est; praetura urb. a. 74 (cf. 69, 25) turpiter functus, a. 73—71 pro pr. Siciliam administravit; eum secutus est a. 70 L. Caecilius Metellus. V. cum a. 70 a Cicerone, qui tum aedilitatem petebat, lege Cornelia de repetundis accusaretur, in exsilium ivit (50, 32). ab Antonio proscriptus, quod Corinthiaca sua vasa ei tradere noluit, a. 43 interfectus est.

Verria dies festi in honorem Verris tamquam liberatoris instituti, 114, 35 s. cf. 60, 3.

Verrucius cf. Carpinatius.

Vestae (Ἑστία) 'quasi focus urbis' Cic. templum rotundum Romae erat in foro sub Palatino. in eo a virginibus Vestalibus — erant autem inde a regum tempore sex — ignis sempiternus alebatur. e regione eius templi erat sub Velia aedes *Penatium* publicorum item rotunda. cf. 108, 3.

Vestales virgines gladiatoriam sedem honorificam obtinebant.

L. Vettius index.

C. Vibienus senator a. 58 a Clodianis ita mulcatus est, ut vitam amiserit.

C. Vibius Pansa 'praestanti vir ingenio', 508, 3. cos. a. 43 cum A. Hirtio collega ad Mutinam cecidit.

Vibo Ἱππώνιον, postquam a. 192 colonia eo deducta est, Vibo Valentia, urbs Bruttiorum ad sinum Terinaeum (golfo di Sant' Eufemia), h. Bivona prope Monteleone. municipium lege Julia.

Valentinus. cf. 131, 22.

Victoria cf. 95, 25. 98, 19. 99.

'*videant (dent operam)* consules ne quid respublica detrimenti capiat' 'ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coërcere omnibus modis socios atque civis, domi militiaeque imperium atque iudicium summum habere; aliter sine populi iussu nullius earum rerum consuli ius est.' Sall. Cat. 29, 3.

videri 'qui testimonium dicit, *arbitrari* se dicit, etiam quod ipse vidit; quaeque iurati iudices cognoverunt, ea non *esse* facta, sed *videri* pronuntiant'. Cic.

vindicare in iure apud praetorem dicuntur, qui rem suam esse aiunt. 278, 30.

vir fortissimus Achilles 293, 25.

vir summus consul (sine collega a. 52) i. e. Cn. Pompeius 497, 20.

virgines Vestales *incestus* crimine accusatae M. Pupio Pisone Calpurniano defendente absolutae sunt a. 73: 246, 29. in eis erat Fabia, Terentiae (uxoris Ciceronis) soror. quam Catilina constuprasse arguebatur.

Virtus cf. Honos.

vitricus M. Antonii triumviri (555, 25. 556, 27) i. e. P. Lentulus, coniurationis Catilinariae socius.

Volaterrae urbs Etruriae, in monte sita, h. Volterra. cf. Corn. Sulla.

L. Volcatius Tullus cos. 66 cf. M'. Aemilius Lepidus.

Voltinia tribus 434, 16.

T. Volturcius cf. 217, 39. 45.

Digitized by Google

Volumnia, mimae nomen fictum. notum illi et mimicum nomen erat Cytheris, cf. Cic. ad Att. X 10, 5. ad fam. IX 26, 2.

vota nuncupata dicuntur quae consules et praetores cum in provinciam proficiscerentur faciebant. quo facto illis urbem intrare non licebat nisi ita ut imperii expertes fierent. quod ut iterum impetrarent, denuo auspicia instituenda erant.

Zeno Citieus, Stoicorum princeps, nulla in re nisi in virtute summum bonum positum esse dixit.

Zosippus (Sosippus? Zoippus?) cf. 90, 27.

MEMORABILIA
VITAE CICERONIS
PER ANNOS DIGESTA.

Anni U. C. Varr.	Anni ante Chr. nat.	
648	106	Cos. *C. Atilius Serranus, Q. Servilius Caepio.* M. Tullius Cicero natus Arpini a. d. III. Nonas Ianuarias, patre M. Tullio Cicerone, matre Helvia. Marius in Numidia bellum gerit contra Iugurtham. Cn. Pompeius Magnus natus prid. Kal. Oct.
650	104	Cos. *C. Marius II., C. Flavius Fimbria.* C. Marius Kal. Ian. de Iugurtha triumphat; ei bellum cum Cimbris et Teutonis gerendum decernitur.
652	102	Cos. *C. Marius IV., Q. Lutatius Catulus.* C. Marius Teutonos et Ambrones ad aquas Sextias vincit. Antonius orator maritimos praedones persequitur. Archias poëta Romam venit. Q. Cicero, M. frater, nascitur.
653	101	Cos. *C. Marius V., M'. Aquilius.* M'. Aquilius cos. adversus fugitivos in Siciliam missus, bello servili, Athenione duce interfecto, finem imponit. propter huius belli memoriam idem, cum a L. Fufio de repetundis accusatus esset, defendente Antonio absolutus est. C. Marius cos. cum Q. Lutatio Catulo procos. Cimbros in Campis Raudiis vincit.
654	100	Cos. *C. Marius VI., L. Valerius Flaccus.* L. Appuleii Saturnini trib. pl. et C. Servilii Glauciae seditio; uterque interficitur. is Q. Metello Numidico, quod in eius legem agrariam iurare nollet, diem dixit, qui urbe maluit quam sententia decedere.
655	99	Cos. *M. Antonius* (orator), *A. Postumius Albinus.*

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

Q. Metellus Numidicus rogatione Q. Calidii trib. pl. in civitatem restituitur.

656 | 98 Cos. *Q. Caelius Metelhus Nepos, T. Didius.*
Lex Caecilia Didia, qua iubentur leges per trinundinum promulgari et cavetur de duabus aut pluribus rebus non una lege coniungendis (ne quis per saturam ferret).

657 | 97 Cos. *Cn. Cornelius Lentulus, P. Licinius Crassus.*
Cens. L. Valerius Flaccus et M. Antonius orator.

658 | 96 Cos. *Cn. Domitius Ahenobarbus, C. Cassius Longinus.*
Ptolomaeus Apion, rex Cyrenarum, testamento populum Romanum heredem facit.

659 | 95 Cos. *L. Licinius Crassus, Q. Mucius Scaevola.*
Lex Licinia Mucia, lata de civitate, ne quis sit pro cive, qui non sit civis, praecipua belli Marsici causa.

660 | 94 Cos. *C. Caelius Caldus, L. Domitius Ahenobarbus.*

661 | 93 Cos. *C. Valerius Flaccus, M. Herennius.*

662 | 92 Cos. *C. Claudius Pulcher, M. Perperna.*

663 | 91 Cos. *L. Marcius Philippus, Sex. Iulius Caesar.*
Cicero sumpta toga virili ad Q. Mucium Scaevolam augurem deducitur.
M. Livius Drusus tr. pl. rem p. perturbat; a Q. Vario e foro rediens in atrio domus suae cultello vulneratus moritur. Crassus orator decedit mense sept.

664 | 90 Cos. *L. Iulius Caesar, P. Rutilius Lupus.*
Bellum oritur sociale seu Marsicum. Deficientibus ob negatam civitatem sociis Italis Q. Varius legem tulit, ut quaereretur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumpsissent; sed senatus decrevit, ne, dum tumultus Italicus esset, iudicia exercerentur.

665 | 89 Cos. *Cn. Pompeius Strabo, L. Porcius Cato.*
Cicero in bello Marsico tiro est in Cn. Pompei cos. exercitu.

666 | 88 Cos. *L. Cornelius Sulla, Q. Pompeius Rufus.*
P. Sulpicius trib. pl. auctore Mario novas leges promulgat; Q. Pompei consulis filium, Sullae generum, occidit. Sulla cum exercitu venit ad urbem. P. Sulpicius occiditur. Marius primum Minturnas, deinde in Africam fugit; rebus in urbe compositis ad bellum Mithridaticum Sulla proficiscitur. Q. Pompeius cos. in castra adversus Marsos profectus Cn. Pompei procos. hortatu, cui succedere in imperio debebat, a militibus occiditur.
Cicero Romae operam dat Phaedro Epicureo, deinde Philoni, Academiae principi. Scaevola au-

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

gure mortuo se confert ad Q. Mucium Scaevolam Pontificem.

667 | 87 Cos. *Cn. Octavius, L. Cornelius Cinna.*

Cinna cos. legibus per vim latis a collega Cn. Octavio Urbe expellitur, eique senatus magistratum abrogat, L. Cornelium Merulam sufficit. ille autem Italicas civitates sollicitat, App. Claudii exercitum in potestatem suam accipit, Marium cum reliquis exsulibus revocat. quo facto hic ad Urbem cum exercitu accedit atque captam caedibus et rapinis vastat. multi senatores, in iisque clarissimi viri, Q. Catulus, M. Antonius, C. et L. Caesares fratres trucidantur.

Cicero Romae Apollonio Moloni Rhodio, clarissimo rhetori, operam dat.

668 | 86 Cos. *L. Cornelius Cinna II., C. Marius VII.*

Marius cos. Idibus Ian. moritur. ei suffectus L. Valerius Flaccus, a Cinna missus, ut Sullae ad bellum Mithridaticum succederet, in Asiam traicit.

Hoc fere tempore Cicero scripsit libros *Rhetoricorum*, quorum duo supersunt *de inventione*.

669 et 670 | 85 et 84 Cos. *L. Cornelius Cinna III., Cn. Papirius Carbo.*

Sulla bellum cum Mithridate feliciter gerit.[1]

Cicero Romae apud Diodotum Stoicum cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialecticis exercetur; cum Q. Pompeio, M. Pisone, aliis Latine et Graece declamitat.

671 | 83 Cos. *L. Cornelius Scipio Asiaticus, C. Iunius Norbanus Bulbus.*

Sulla pace cum Mithridate facta in Italiam redit, C. Norbanum cos. proelio vincit. Scipio alter cos. ad Teanum cum exercitu profectus cum Sulla de pacis et rei publicae ordinandae condicionibus agit, de quibus cum inter eos haud convenisset, exercitus Scipionis signa ad Sullam transfert; ipse cum filio solus in castris relictus a Sulla dimittitur et Massiliam abit exsulatum. Capitolium de caelo tactum conflagrat.

672 | 82 Cos. *C. Marius C. F., Cn. Papirius Carbo III.*

Sulla fuso ad Sacriportum exercitu in Urbem venit, inimicos fuga elapsos proscribit eorumque bona publicat. deinde praesidio Urbi imposito Cn. Carbonem, alterum consulem, aliquot proeliis vincit, in Siciliam elapsum eum Cn. Pompeius cepit et

Digitized by Google

Anni U. C.	Ante C. N.	
		interfecit; Sulla reliquos Marianae factionis duces, Carinatem, Damasippum, C. Marcium Censorinum cum sociis ingenti pugna superat. quo facto *dictator* ab interrege L. Valerio Flacco lege ad populum lata dicitur.
673	81	Cos. *M. Tullius Decula, Cn. Cornelius Dolabella.* Sulla rem publicam novis legibus constituit. Cn. Pompeius, bello in Africa cum Domitio et Hiarba rege Numidiae confecto, primus eques Romanus triumphat. Cicero orationem habet pro *P. Quinctio.*
674	80	Cos. *L. Cornelius Sulla II., Q. Caecilius Metellus Pius.* Cicero defendit Sex. Roscium Amerinum parricidii reum.
675	79	Cos. *P. Servilius Vatia Isauricus, App. Claudius Pulcher.* Sulla anno ineunte se dictatura abdicat. Cicero proficiscitur in Graeciam. Athenis Antiochum Ascalonitam Academicum, Phaedrum et Zenonem Epicureos audit; apud Demetrium Syrum exercetur.
676	78	Cos. *M. Aemilius Lepidus, Q. Lutatius Catulus.* L. Cornelius Sulla moritur. M. Lepidus cos. in Galliam provinciam sibi decretam profectus acta Sullae rescindere et proscriptos revocare conatur exercitu ad Urbem admoto; unde a Catulo cos. et Cn. Pompeio repulsus exsul in Sardinia moritur. Cicero Asiam peragrat operamque dat Menippo Stratonicensi, Xenocli Adramytteno, Aeschylo Gnidio, Dionysio Magneti rhetoribus. Rhodi apud Molonem Graece declamitat et Posidonium philosophum Stoicum audit.
677	77	Cos. *D. Iunius Brutus, Mam. Aemilius Lepidus Livianus.* Cn. Pompeius mittitur contra Sertorium. Cicero ex itinere reversus Terentiam uxorem ducit.
678	76	Cos. *Cn. Octavius, C. Scribonius Curio.* Cicero in comitiis tributis cunctis suffragiis quaestor fit.
679	75	Cos. *L. Octavius, C. Aurelius Cotta.* Cicero quaestor in Sicilia Lilybaetanus praetore Sex. Peducaeo.
680	74	Cos. *L. Licinius Lucullus, M. Aurelius Cotta.* M. Antonius Creticus, M. triumviri pater, curationem orae maritimae nactus Siciliam aliasque provincias depopulatur, deinde Cretensibus bello illato re male gesta moritur.

Digitized by Google

Anni U. C.	Ante C. N.	
		Cicero ex quaestura Siciliensi ad Urbem redit.
681	73	Cos. *M. Terentius Varro Lucullus, C. Cassius Varus.* In Italia bellum servile exardescit duce Spartaco. L. Lucullus bellum Mithridaticum gerit, Cyzicum urbem obsidione liberat.
682	72	Cos. *L. Gellius Poplicola, Cn. Cornelius Lentulus Clodianus.* Lucullus Mithridatem in Pontum persequitur. Spartacus utrumque consulem proelio vincit.
683	71	Cos. *Cn. Aufidius Orestes, P. Cornelius Lentulus Sura.* Mithridates ad Tigranem generum in Armeniam fugit. Spartacus a M. Licinio Crasso praetore proelio victus perit. extremo anno Pompeius Magnus bello Sertoriano confecto ex Hispania redux, deletis reliquiis gladiatorum, triumphat.
684	70	Cos. *Cn. Pompeius Magnus, M. Licinius Crassus.* Cicero aedilis designatus Sicilorum patrocinio suscepto C. Verrem de repetundis accusat. L. Aurelius Cotta praetor tulit legem iudiciariam. tribunicia potestas in integrum restituta est.
685	69	Cos. *Q. Hortensius, Q. Caecilius Metellus Creticus.* Cicero *aedilis* trinos ludos facit modico sumptu. *M. Fonteium* ex Gallia provincia, quam pro praetore per triennium rexerat, repetundarum reum, oratione defendit. ad eundem annum referenda est oratio pro *A. Caecina.*
686	68	Cos. *L. Caecilius Metellus, Q. Marcius Rex.*
687	67	Cos. *C. Calpurnius Piso, M'. Acilius Glabrio.* Cicero praeturam petit et primus designatur. anno exeunte filiam Tulliam C. Pisoni L. F. Frugi despondet, nuptiis in annum tertium dilatis. Cn. Pompeio Magno bellum adversus piratas defertur lege Gabinia. L. Roscius Otho trib. pl. legem theatralem fert.
688	66	Cos. *M'. Aemilius Lepidus, L. Volcatius Tullus.* Cicero *praeturam* gerit; eius frater Q. aedilitatem petit. ipse oratione *legem Manilium* suasit, ut bellum cum Mithridate a Lucullo gestum Cn. Pompeio Magno committeretur. eodem anno *A. Cluentii Habiti* de veneficio rei causam agit.
689	65	Cos. *L. Aurelius Cotta, L. Manlius Torquatus.* Cicero C. Cornelium Gallum de maiestate accusatum apud Q. Gallium praetorem defendit.
690	64	Cos. *L. Iulius Caesar, C. Marcius Figulus.* Cicero consulatum petit. habet *orationem in toga candida* contra Catilinae et Antonii coitionem. con-

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C.N.

sul designatur cum C. Antonio. eius filius nascitur. Tullium filiam XIII annos natam C. Pisoni L. F. Frugi in matrimonium dat. pater Ciceronis decedit a. d. XVIII. Kal. Dec.

C. Iulius Caesar praetor quaesturam inter sicarios exercet.

691 63 Cos. *M. Tullius Cicero, C. Antonius.*

P. Servilius Rullus trib. pl. *legem* promulgaverat *agrariam.* contra eam Cicero tres orationes habuit, primam in senatu, secundam et tertiam in contione populi. hanc secutae sunt orationes pro *C. Pisone, L. Roscio Othone*, pro *C. Rabirio*, de *proscriptorum filiis,* quos Sulla paternis opibus et petendorum honorum iure excluserat; quam legem etiamsi duram Cicero tamen rei publicae causa servandam esse defendit. sequitur oratio habita, *cum provinciam in contione deponeret.* deinde cum Catilinae furores in coniurationem adversus rem publ. erupissent, Cicero habuit *orationes Catilinarias; L. Murenam,* cos. designatum, de ambitu accusatum defendit.

692 62 Cos. *D. Iunius Silanus, L. Licinius Murena.*

Catilina, adversus quem Antonius pro cos. cum exercitu missus erat, victus ab eius legato M. Petreio perit. Antonius in Macedoniam, quae provincia ei obtigerat, proficiscitur. Pompeius confecto Mithridatico bello redit.

Metellus Nepos trib. pl. in contione in Ciceronem et senatum invehitur; ei opponit Cicero orationem Metellianam. idem emit domum in Palatio. Clodius Pompeiae Caesaris uxoris amore captus, mense Dec. cum in eius domo Bonae Deae pro populo fieret, clam veste muliebri ingressus et agnitus foras elabitur. Cicero habuit orationem pro *P. Cornelio Sulla* et pro *Archia poeta.* Q. Cicero M. frater praeturam gessit.

693 61 Cos. *M. Pupius Piso Calpurnianus, M. Valerius Messalla Niger.*

Clodius incesti crimine accusatus id amoliri studet, cum diceret se illa nocte non Romae, sed Interamnae fuisse. Cicero testis productus dicit illum eodem die ad se domum venisse; Clodius tamen absolvitur. Q. Ciceroni M. fratri ex praetura Asia provincia obtingit.

Pompeius III. et prid. Kal. Oct. de Mithridate, Tigrane aliisque regibus victis triumphum agit. Caesar ex praetura Hispaniam obtinet.

694 60 Cos. *L. Afranius, Q. Caecilius Metellus Celer.*

Digitized by Google

Anni U. C. Ante C.N.

Initio anni Cicero effecit, ne Q. fratri in Asia succederetur. P. Clodius Ciceronis ulciscendi causa tribunatus cupidus transitionem ad plebem molitur.

Anno ad finem vergente Pompeius cum C. Iulio Caesare et M. Licinio Crasso coitionem facit.

695 59 Cos. *C. Iulius Caesar, M. Calpurnius Bibulus.*

Caesar Ciceroni ob multas causas iratus Clodium ad plebem traducit. C. Antonius, post reditum e provincia accusatus, a Cicerone defenditur. condemnatus tamen exsul abit in Cephaleniam. postea Cicero Thermum bis defendit effecitque, ut absolveretur. deinde orationem habuit pro *L. Valerio Flacco.*

Caesari consuli rogatione P. Vatinii trib. pl. Gallia citerior cum Illyrico et tribus legionibus in quinquennium decernitur, quo facto senatus ei Galliam ulteriorem cum alia legione addit. P. Clodius comitiis tribuniciis trib. pl. designatur.

696 58 Cos. *L. Calpurnius Piso Caesoninus, A. Gabinius.*

P. Clodius trib. pl. latis legibus de auspiciis, de imminuenda censorum potestate, de frumento gratis populo dando, de collegiis restituendis legem promulgat, ut, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur. quo facto Cicero mense Martio extremo Urbe cedit. post eius discessum Clodius de eius exsilio ad populum refert edictumque proponit, ut illi aqua et igni interdiceretur et ne intra quadringenta milia passuum ei liceret esse. deinde Ciceronis domum in Palatio, item villam Tusculanam et Formianam incendit, bona diripit. Cicero Vibonem, Thurium, Tarentum, Brundisium petit, et X. Kal. Iun. Thessalonicam venit. inde cum ei spes reditus facta esset, Dyrrhachium redit circa VI. Kal. Dec. Q. frater ante Kal. Maias Asia provincia decessit, quam per triennium obtinuerat.

Ciceronem expulso Clodius legem tulit de Ptolomaeo, rege Cypri, ut bona eius publicarentur et regnum in provinciae formam redigeretur; quod negotium M. Catoni mandatum est.

697 57 Cos. *P. Cornelius Lentulus Spinther, Q. Caecilius Metellus Nepos.*

Kalendis Ianuariis Lentulus Spinther cos. de revocando Cicerone in senatu agere coepit, adiuvantibus in primis P. Sestio et T. Annio Milone. his studiis effectum est, ut primum SCtum fieret de eius salute; deinde lex de eo revocando ad populum lata prid.

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

Nonas Sextil. perlata est. eodem die Cicero Dyrrhachio profectus Nonis Sextil. Brundisium venit. inde Romam venit prid. Non. Sept. postridie senatui, deinde populo, contione a consulibus data gratias egit. prid. Kal. Oct. Cicero apud pontifices pro *domo* dicit. domus in Palatio, Tusculana et Formiana villa pecunia publica aedificandae locantur.

Hoc anno statim post Ciceronis reditum in eius sententiam fit SCtum, ex eoque lex promulgatur, ut Pompeio per quinquennium potestas rei frumentariae toto orbe terrarum daretur. in quindecim legatis, quos huius rei causa Pompeius sibi legavit, fuit Q. Cicero, isque in eo negotio in Sardiniam profectus est.

696 | 56 Cos. *Cn. Cornelius Lentulus Marcellinus*, *L. Marcius Philippus*.

P. Sestius a M. Tullio Albinovano lege Lutatia de vi postulatus defenditur a Cicerone et absolvitur. in eum Vatinius testimonium dixerat. itaque Cicero perpetua *interrogatione* eius vitam et tribunatum reprehendit. III. Id. Febr. Bestiam defendit de ambitu accusatum. prid. Non. Apr. Tulliam filiam Furio Crassipedi despondet. cum anno superiore prodigia in agro Latiniensi facta essent et haruspices cum alias causas, tum hanc attulissent, quod loca sacra pro profanis haberentur, Clodius aedilis in contione dixit, domum Ciceronis etiam inter ea loca esse, quae consecrata profana haberentur; quo tempore oratio a Cicerone *de haruspicum responso* habita est. deinde defendit *L. Cornelium Balbum* Gaditanum, quem accusator negaverat iure civitate donatum, paullo post in senatu habuit orationem *de provinciis consularibus*. eodem anno defendit *M. Caelium* de auro, quod a Clodia sumpsisse, et de veneno, quod ei parasse dicebatur, accusatum.

C. Iulius Caesar Lucae cum Pompeio et Crasso paciscitur, ut ambo consulatum alterum petant.

699 | 55 Cos. *Cn. Pompeius Magnus II.*, *M. Licinius Crassus II.*

Consules ex interregno magistratum ineunt. provinciae iis in quinquennium decernuntur, Pompeio Hispaniae cum Africa, Crasso Syria, Galliae Caesari in alterum quinquennium prorogantur. Pompeius provincias suas per legatos Afranium et Petreium administrat, ipse in Italia manet.

Hoc anno Cicero orationem habuit in *Pisonem*, scripsitque libros tres *de oratore*.

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

700 | 54 Cos. *L. Domitius Ahenobarbus, App. Claudius Pulcher.*
Cicero *Crassi* causam in senatu defendit; orationes habuit pro *Vatinio*, pro *Messio* et *Druso*, pro *M. Aemilio Scauro* a C. Triario repetundarum postulato, pro *Cn. Plancio*, pro *A. Gabinio* repetundarum accusato, (quem rogatu Pompei defendit;) pro *C. Rabirio Postumo* maiestatis reo. otium impendit libris *de re publica* scribendis. Q. Cicero legatus Caesari in Galliam proficiscitur.
Iulia Caesaris filia, Cn. Pompei Magni uxor moritur.

701 | 53 Cos. *Cn. Domitius Calvinus, M. Valerius Messalla.*
Hi consules non Kal. Ianuariis magistratum inierunt, sed post plura interregna mense Aprili demum creati sunt.
Cicero, postquam M. Crassus exercitu a Parthis deleto periit, in eius locum *augur* factus est.

702 | 52 Cos. *Cn. Pompeius Magnus III. sine collega.*
Milo XIII. Kal. Febr. Clodium interficit. Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V. Kal. Martias cos. creatus paullatim coepit se a Caesare avertere. uxorem ducit Corneliam, Q. Metelli Scipionis filiam, socerumque sibi in quinque extremos huius anni menses collegam in consulatu subrogavit.
Cicero Milonem de vi accusatum defendit, sed frustra. eam quae exstat pro *Milone* orationem postea scripsit, cum Milo condemnatus Massiliam exsulatum abisset. deinde defendit *M. Saufeium*: qui absolutus est. mense Decembri T. Munatius Plancus Bursa, tribunatu plebis deposito, accusatus a Cicerone et condemnatus est. hoc anno *libri de legibus* a Cicerone scripti sunt.

703 | 51 Cos. *Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus.*
Cum superiore anno SCto cautum esset, ne quis praetorius aut consularis intra quinquennium in provinciam iret, coacti sunt ei provincias administrare, qui in eas e consulatu et praetura nondum iverant. itaque Ciceroni obtigit Cilicia pro consule regenda, cum exercitu peditum XII M., equitum MMDC. successit in provincia App. Claudio. Laodiceam in provinciam venit prid. Kal. Sext.

704 | 50 Cos. *L. Aemilius Paullus, C. Claudius C. F. Marcellus.*
Ciceroni Romae pro re bene gesta supplicationes decernuntur. ipse III. Kal. Sext. de provincia decedens C. Caelium quaestorem ei praefecit. Epheso profectus Kal. Oct. Athenas venit prid. Id.

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

705 | 49 Cos. *C. Claudius M. F. Marcellus, L. Cornelius Lentulus Crus.*

Kal. Ian. factum est SCtum, ut ante Kal. Mart. Caesar exercitum dimitteret; si non faceret, eum adversus rem publ. facturum videri. ei SCto intercedunt trib. pl. M. Antonius et Q. Cassius. senatus consulibus, praetoribus, tribunis pl. iisque, qui pro consulibus ad urbem erant, negotium dedit, ut curarent, ne quid res publica detrimenti caperet. Cicero, postquam Caesar Rubicone traiecto complura oppida occupavit, una cum consulibus, qui Pompeium sequebantur, ab Urbe discessit et Capuam oramque maritimam a Formiis tuendam suscepit. Pompeius VIII. Kal. Mart. Brundisium venit, VII. Id. Mart. Caesar ad murum castra ponit. XVI. Kal. Apr. Pompeius Brundisio cum omnibus copiis navibus in Graeciam traicit. Caesar postero die oppidum ingressus et contionatus Romam proficiscitur, quo in itinere Cicero eum convenit. VII. Id. Iun. Pompeium in Graeciam secuturus navem conscendit. Caesar Hispania potitur, superatis Pompei legatis, et a M. Lepido praetore dictator dictus Romae comitia habet, quibus ipse cum P. Servilio cos. creatur.

706 | 48 Cos. *C. Iulius Caesar II., P. Servilius Vatia Isauricus.*

Caesar prid. Non. Ian. Brundisio in Epirum traicit, Pompeium Dyrrhachii obsidet; qui inde elapsus bellum in Thessaliam transfert, proelio Pharsalico a Caesare victus in Aegyptum fugit ad Ptolomaeum puerum ibique III. Kal. Oct. interficitur. Caesar bellum Alexandrinum gerit.

Cicero ab armis discedens Brundisium venit.

707 | 47 *C. Iulius Caesar II.* dictator, *M. Antonius* magister equitum a Kal. Oct. usque ad a. proximum extremum.

Caesar bello Alexandrino confecto mense Septembri in Italiam rediit.

Tribus extremis h. a. mensibus cos. fuerunt Q. Fufius Calenus et P. Vatinius. Caesar extremo anno in Africam traiecit, bellum adversus Pompeianos, Scipionem et Catonem et Iubam Mauritaniae regem, gesturus.

708 | 46 Cos. *C. Iulius Caesar III., M. Aemilius Lepidus.*

Caesar Scipionem et Iubam vincit. paucis diebus post M. Cato Uticae sibi mortem consciscit. Caesar,

Digitized by Google

Anni U. C. Ante C. N.

Africano bello confecto, Id. Iuniis classem conscendit et die tertio in Sardiniam venit. Romam rediit a. d. VII. Kal. Sext. ibi quatuor triumphis actis rem publ., summam potestatem nactus, constituit. extremo anno ad bellum Hispaniense adversus Pompei filios profectus, post XXVII dies in Hispaniam venit. eodem anno Caesar fastos correxit.

Cicero h. a. *Brutum* et *Catonis laudem* scripsit, cui Caesar *Anticatonem* opposuit. deinde scripsit *Oratorem* ad M. Brutum, qui tum Galliae Cisalpinae praeerat. prid. Kal. intercalar. priores apud Caesarem habuit orationem pro *Q. Ligario*. extremo anno cum Terentia uxore divortium fecit.

709 45 *C. Iulius Caesar III* dictator, *M. Aemilius Lepidus* mag. equitum.

Caesar simul IV. consul *sine collega fuit.*

Caesar, victis in Hispania Pompei filiis Sexto et Gnaeo, mense Octobri Romam reversus consulatu se abdicat, Q. Fabium Maximum et C. Trebonium sibi sufficit. ultimo autem m. Decembris die cum Fabius decessisset, Trebonius vero abesset, C. Caninius Rebilus consul renuntiatur, 'adeo vigilans consul, ut toto consulatu somnum non viderit'.

Cicero initio h. a. vel superiore exeunte Publiliam uxorem duxit, cuius bona heres a patre fideicommissarius relictus custodiebat. Tullia eius filia post divortium cum Dolabella factum Romae filiolum peperit et paullo post diem obiit supremum. Cicero vehementer eius morte afflictus, Publilia dimissa, Asturae se abdit doloremque suum partim fani Tulliae erigendi consilio, partim libris scribendis lenire studet. scripsit *Consolationem*, libros *de finibus bonorum et malorum*, *Academicas quaestiones*. mense Aprili M. filium studiorum causa Athenas mittit.

710 44 Cos. *C. Iulius Caesar V.*, (id. dict. IV.) *M. Antonius.*

Primis anni mensibus Cicero absolvit *Tusculanas disputationes.*

Caesar Idibus Martiis interficitur. coniurati se recipiunt in Capitolium. Dolabella in Caesaris locum cos. sufficitur. Cicero XVI. Kal. Apr. in aede Telluris pacem suadet et discordiarum memoriam oblivione delendam censet. Antonio idem se velle simulante, Caesaris interfectores Capitolio descendunt; M. Bruto Creta, Cassio Africa, Trebonio Asia, Cimbro Bithynia, D. Bruto Gallia citerior decernitur. Caesar autem cum funere elatus et ab Antonio laudatus

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

710 | 44 esset, Brutus et Cassius a plebis ira sibi metuentes Urbem relinquunt et Antii et Lanuvii commorantur. Antonius Italiam percursat. Cicero villas suas lustrat; scribitque libros *de natura deorum*, *de divinatione*, *de fato*, *de amicitia*, *de senectute* et *de gloria*. C. Octavius, heres Caesaris, Apollonia Neapolim venit XIV. Kal. Maias. Kalendis Iuniis senatores cum in senatu, ut Antonius edixerat, adesse vellent, armorum eius metu perterriti diffugiunt. Cicero libros *de officiis* scribere aggreditur. et cum haberet ius legationis liberae, consilium cepit in Graeciam proficiscendi. itaque XII. Kal. Sextil. Velia proficiscens, (ubi in ipsa navigatione *Topica* ad Trebatium scripsit) Regium et Kal. Sext. Syracusas venit. inde postero die navi conscensa ventis reiectus ad Leucopetram promuntorium agri Regini, cum Regini quidam Roma venientes ea narrassent, quae spem facerent fore ut Antonius cederet et Caesaris interfectores Romam redirent, Ciceronem vero desiderari et, quod Urbe abesset, accusari dixissent, profectionis consilio abiecto Romam properat et prid. Kal. Sept. in Urbem venit. Antonius Kal. Sept. senatum habuit de supplicationibus Caesari decernendis. Cicero in senatum non venit, misit tamen ad Antonium qui ei diceret se ex via languere. Antonius in senatu dixit, nisi veniret, fabros se missurum et domum eius disturbaturum. postridie Antonio absente Cicero in senatum venit habuitque orationem, quae dicitur *Philippica prima*. XIII. Kal. Oct. in aede Concordiae Antonius orationem in Ciceronem habuit. Cicero in senatu non adfuit, Antonii vero orationi opposuit *Philippicam secundam*, non habitam illam quidem, sed ita conscriptam, quasi eam XIII. Kal. Oct. in praesentem Antonium habuisset. extremis m. Octobris diebus et mense Novembri Cicero libros *de Officiis* perficit. interim Antonius VII. Id. Oct. obviam ivit legionibus quattuor e Macedonia redeuntibus easque sibi conciliare studuit. Brundisium venit VII. Id. Oct. Octavius autem, sive, ut Caesaris hereditate adita nominabatur, *Caesar Octavianus*, veteranos Caesaris excivit, multisque aliis accedentibus iustum exercitum contraxit. paullo post legiones Martia et Quarta Antonium reliquerunt et ad Octavianum transierunt. quo nuntio adlato Antonius cum senatum in Capitolium a. d. IV. Kal. Dec. vocasset, valde perculsus

Digitized by Google

Anni U. C. Ante C. N.

confestim senatum dimisit et paludatus in Galliam citeriorem discessit. Dec. Brutus autem edictum proposuit, quo se provinciam Galliam in S. P. Q. R. potestate retenturum pollicebatur. Cicero V. Id. Dec. ad Urbem rediit, cum novi tribuni XIII. Kal. Ian. senatum convocassent, ipse sententiam rogatus ea dixit, quae complexus est *Philippica tertia.* censuit autem res eas, quas Caesar adulescens egisset, publica auctoritate confirmandas, legiones, quae Antonium deseruissent, laudandas, Dec. Brutum, qui se Antonio in Gallia obiecisset, ornandum. SCto in hanc sententiam facto Cicero in contionem productus populo, quae acta et decreta essent, exposuit *Philippica quarta.*

711 43 Cos. *C. Vibius Pansa, A. Hirtius.*

Kal. Ianuariis consules rettulerunt de Antonio, qui Brutum Mutinae circumsedebat. cumque Piso aliique legatos ad Antonium mittendos censuisseut, habuit Cicero *Philippicam quintam,* in qua legationem istam ut senatus et populi Romani maiestate indignam dissuasit et, ut hostis indicaretur Antonius, incubuit. pridie tamen Non. Ian. factum est SCtum, ut Ser. Sulpicius, L. Piso, L. Philippus cum mandatis ad Antonium proficiscerentur eique denuntiarent, ne D. Brutum oppugnaret, ne dilectus haberet; et ut esset in S. P. Q. R. potestate. de eo SCto Cicero, in contionem productus ab Appuleio trib. pl., ad populum rettulit *Philippica sexta.* paullo post cum Pansa consul senatum de Appia via et de Moneta, unus autem trib. pl. de Lupercis consuluisset, Cicero in sententia dicenda egressus est relationem et (*Philippica septima*) pacem cum Antonio dissuasit. legati ab Antonio (praeter Ser. Sulpicium, qui in legatione obierat) initio Febr. Romam reversi intolerabilia Antonii postulata rettulerunt. senatus tumultum decernendum censuit, cum belli nomen nonnullis haud placuisset; quod Cicero Idib. Mart. *Philippica octava* reprehendit Fufiumque Calenum de pace agentem aliosque Antonio faventes obiurgavit. postridie cum de ornando Ser. Sulpicio in senatu ageretur, Cicero statuam pedestrem aeneam in Rostris ei ponendam censuit *Philippica nona.* postea cum Pansa cos. M. Bruti (s. Q. Caepionis Bruti) litteras publice missas de rebus in Macedonia feliciter gestis recitasset eumque Q. Fufius Calenus oppugnasset, Cicero *Philippica decima* Calenum refutavit et Q. Hortensio

Digitized by Google

Anni U. C. | Ante C. N.

711 | 43 pro cos. Macedoniae, qui Brutum in comparando exercitu adiuverat, huius provinciae administrationem confirmandam esse censuit. et cum ante Kal. April. Romam allatum esset de morte C. Trebonii, quem P. Dolabella Smyrnae crudelissime verberibus ac tormentis cruciatum interfecerat, isque hostis iudicatus esset, Cicero postridie, cum de imperatore adversus Dolabellam ageretur, *Philippicam* habuit *undecimam*, qua C. Cassium deligendum esse, qui Dolabellam terra marique persequeretur, demonstravit. eandem rem productus a M. Servilio trib. pl. in contione populi egit. deinde cum Pansa cos. de legatis iterum ad Antonium de pace mittendis rettulisset, iique, qui primi sententiam dixerant, hanc legationem P. Servilio et Ciceroni mandandam esse censuissent, Cicero *Philippica duodecima* negavit pacem cum Antonio fieri posse, illamque legationem deprecatus est. paullo post Pansa consule ad bellum profecto, cum de litteris M. Aemilii Lepidi ad senatum missis ageretur, quibus eum ad pacem cum Antonio faciendam hortabatur, Cicero *Philippica decima tertia* iterum istam pacem dissuasit litterasque ab Antonio ad Hirtium et Octavianum missas recitavit, ut singulas eius sententias confutaret. XVII. Kal. Maias Antonius proelio ad Mutinam superatus est, in quo alter cos. Hirtius cecidit, alter Pansa volneratus paucis post diebus Bononiae mortuus est. prid. Vinalia X. Kal. Maias Cicero habuit *Philippicam decimam quartam*, qua trium ducum Hirtii, Pansae, Caesaris Octaviani nomine quinquaginta dierum supplicationem decernendam, militibusque, qui pro re publ. interfissent, monumentum faciendum censuit. IV. Kal. Iun. M. Lepidus se cum Antonio post proelium Mutinense Alpes transgressa coniunxit et prid. Kal. Quint. hostis iudicatus est. paullo post Caesar Octavianus Antonium et Lepidum in Italiam arcessivit, et cum Q. Pedio consul creatus X. Kal. Oct. consulatum adiit. deinde pace facta inter Caesarem Octavianum et Antonium et Lepidum, apud Confluentes inter Perusiam et Bononiam congressos, convenit, ut ipsi tresviri rei publ. constituendae per quinquennium essent, et ut suos quisque inimicos proscriberet. itaque Antonius in Ciceronem, qui Urbe relicta Asturam confugerat, percussores immisit Herennium centurionem et M. Popilium Laenatem, a quibus VII. Id. Decembres interfectus est.

Digitized by Google

APPENDIX

M. TULLII CICERONIS
IN Q. CAECILIUM
ORATIO
QUAE DIVINATIO DICITUR

Exordium 1—9: quibus rebus adductus Cicero ad causam accesserit. I: 10—26. prop. § 10. 1) 11—22. 2) 22—26. — II: 27—51. A 27—47: 1) uter meliore fide sit accusaturus, Cicero an Caecilius. a: 27. 28. b: 29—35 (α 29. β 30. 31; 32; 33; 33. 34). 2) uter plus industriae aut virium sit adlaturus, 35—47: (36; 37—39; 40—42; 43. 44; 44; 45. 46; 47). — III: 52—71: uter maiores causas habeat. 1) a: 52—60. b: 61—63. 2) 63—67; 68—71. — peroratio 71—73.

Si quis vestrum, iudices, aut eorum qui adsunt 1
forte miratur me, qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sim versatus, ut defenderim multos, laeserim neminem, subito nunc mutata voluntate ad accusandum descendere, is si mei consilii causam rationemque cognoverit, una et id quod facio probabit et in hac causa profecto neminem praeponendum mihi esse actorem putabit. cum quaestor in 2
Sicilia fuissem, iudices, itaque ex ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus iucundam diuturnamque memoriam quaesturae nominisque mei relinquerem, factum est uti cum summum in veteribus patronis multis, tum non nullum etiam in me praesidium suis fortunis constitutum esse arbitrarentur. qui nunc populati atque vexati cuncti ad me publice saepe venerunt, ut suarum fortunarum omnium cau-

Digitized by Google

sam defensionemque susciperem: me saepe esse pollicitum, saepe ostendisse dicebant, si quod tempus accidisset, quo tempore aliquid a me requirerent,
3 commodis eorum me non defuturum. venisse tempus aiebant, non iam ut commoda sua, sed ut vitam salutemque totius provinciae defenderem: sese iam ne deos quidem in suis urbibus ad quos confugerent habere, quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset; quas res luxuries in flagitiis, crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis efficere potuisset, eas omnes sese hoc uno praetore per triennium pertulisse: rogare et orare, ne illos supplices aspernarer, quos me incolumi nemini supplices esse oporteret.
4 tuli graviter et acerbe, iudices, in eum me locum
II adduci, ut aut eos homines spes falleret, qui opem a me atque auxilium petissent, aut ego, qui me ad defendendos homines ab ineunte adulescentia dedidissem, tempore atque officio coactus ad accusandum traducerer. dicebam habere eos actorem Q. Caecilium, qui praesertim quaestor in illa provincia fuisset. at quo ego adiumento sperabam hanc a me posse molestiam demoveri, id mihi erat adversarium maxime: nam illi multo mihi hoc facilius remisissent, si istum non nossent aut si iste apud eos quaestor
5 non fuisset. adductus sum, iudices, officio, fide, misericordia, multorum bonorum exemplo, vetere consuetudine institutoque maiorum, ut onus huius laboris atque officii non ex meo, sed ex meorum necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. quo in negotio tamen illa res me, iudices, consolatur, quod haec quae videtur esse accusatio mea non potius accusatio quam defensio est existimanda. defendo enim multos mortales, multas civitates, provinciam Siciliam totam. quam ob rem, quia unus mihi est accusandus, propemodum manere in instituto meo videor et non omnino a defendendis ho-

Digitized by Google

minibus sublevandisque discedere. quodsi hanc causam tam idoneam, tam inlustrem, tam gravem non haberem, si aut hoc a me Siculi non petissent aut mihi cum Siculis causa tantae necessitudinis non intercederet, et hoc, quod facio, me rei publicae causa facere profiterer, ut homo singulari cupiditate, audacia, scelere praeditus, cuius furta atque flagitia non in Sicilia solum sed in Achaia Asia Cilicia Pamphylia Romae denique ante oculos omnium maxima turpissimaque nossemus, me agente in iudicium vocaretur: quis tandem esset qui meum factum aut consilium posset reprehendere? quid est, pro deum hominumque fidem, in quo ego rei publicae plus hoc tempore prodesse possim? quid est quod aut populo Romano gratius esse debeat aut sociis exterisque nationibus optatius esse possit aut saluti fortunisque omnium magis accommodatum sit? populatae, vexatae, funditus eversae provinciae, socii stipendiariique populi Romani adflicti, miseri, iam non salutis spem sed solacium exitii quaerunt. qui iudicia manere apud ordinem senatorium volunt, queruntur accusatores se idoneos non habere; qui accusare possunt, iudiciorum severitatem desiderant: populus Romanus interea, tametsi multis incommodis difficultatibusque adfectus est, tamen nihil aeque in re publica atque illam veterem iudiciorum vim gravitatemque requirit. iudiciorum desiderio tribunicia potestas efflagitata est; iudiciorum levitate ordo quoque alius ad res iudicandas postulatur; iudicum culpa atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur, id iam populare et plausibile factum est. in hac libidine hominum nocentissimorum, in populi Romani cotidiana querimonia, iudiciorum infamia, totius ordinis offensione cum hoc unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei atque integri causam rei publicae legumque su- 6 7 III 8 9

Digitized by Google

sciperent, fateor me salutis omnium causa ad eam partem accessisse, rei publicae sublevandae, quae maxime laboraret.

10 Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim demonstravi, dicendum necessario est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore quid sequi possitis habeatis. ego sic intellego, iudices: cum de pecuniis repetundis nomen cuiuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit cui potissimum delatio detur, haec duo in primis spectari oportere: quem maxime velint actorem esse ei, quibus factae esse dicantur iniuriae, et quem minime
11 velit is, qui eas iniurias fecisse arguatur. in hac
IV causa, iudices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum, tamen de utroque dicam, et de eo prius, quod apud vos plurimum debet valere, hoc est de voluntate eorum, quibus iniuriae factae sunt, quorum causa iudicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasse dicitur. adsunt queruntur Siculi universi; ad meam fidem, quam habent spectatam iam et cognitam, confugiunt; auxilium sibi per me a vobis atque a populi Romani legibus petunt; me defensorem calamitatum suarum, me ultorem iniuriarum, me cognitorem iuris sui, me actorem
12 causae totius esse voluerunt. utrum, Q. Caecili, hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere, an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas, maxime existimari vult, Siculos hoc a me non petisse, primum causam inimici tui sublevabis, de quo non praeiudicium sed plane iudicium iam factum putatur, quod tantum percrebruit, Siculos omnes actorem suae causae contra illius iniurias
13 quaesisse. hoc si tu, inimicus eius, factum negabis,

Digitized by Google

quod ipse, cui maxime haec res obstat, negare non audet, videto ne nimium familiariter inimicitias exercere videare. deinde sunt testes viri clarissimi nostrae civitatis, quos omnes a me nominari non est necesse: eos qui adsunt appellabo, quos, si mentirer, testes esse impudentiae meae minime vellem. scit is, qui est in consilio, C. Marcellus; scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus: quorum fide atque praesidio Siculi maxime nituntur, quod omnino Marcellorum nomini tota illa provincia adiuncta est. hi sciunt hoc non modo a me petitum esse, sed ita 14 saepe et ita vehementer esse petitum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit aut officium necessitudinis repudiandum. sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia aut obscura sit? adsunt homines ex tota provincia nobilissimi, qui praesentes vos orant atque obsecrant, iudices, ut in actore causae suae deligendo vestrum iudicium ab suo iudicio ne discrepet. omnium civitatum totius Siciliae legationes adsunt praeter duarum: quarum si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quae cum his civitatibus C. Verri communicata sunt. at enim cur a me potissimum hoc praesidium petiverunt? si esset dubium petissent necne, dicerem cur petissent: nunc vero cum id ita perspicuum sit ut oculis iudicare possitis, nescio cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id mihi obiciatur, me potissimum esse delectum. verum id mihi non sumo, iudices, et hoc non modo 16 in oratione mea non pono, sed ne in opinione quidem cuiusquam relinquo, me omnibus patronis esse praepositum. non ita est, sed unius cuiusque temporis, valetudinis, facultatis ad agendum ducta ratio est. mea fuit semper haec in hac re voluntas et sententia, quemvis ut hoc mallem de eis, qui essent idonei, suscipere quam me, me ut mallem quam neminem.

Reliquum est iam ut illud quaeramus, cum hoc 17 V

Digitized by Google

constet Siculos a me petisse, ecquid hanc rem apud vos animosque vestros valere oporteat, ecquid auctoritatis apud vos in suo iure repetundo socii populi Romani, supplices vestri, habere debeant. de quo quid ego plura commemorem? quasi vero dubium sit quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum
18 causa constituta sit. nam civibus cum sunt ereptae pecuniae, civili fere actione et privato iure repetuntur: haec lex socialis est, hoc ius nationum exterarum est, hanc habent arcem, minus aliquanto nunc quidem munitam quam antea, verum tamen, si qua reliqua spes est quae sociorum animos consolari possit, ea tota in hac lege posita est, cuius legis non modo a populo Romano sed etiam ab ultimis nationibus iam pridem severi custodes requiruntur.
19 quis ergo est qui neget oportere eorum arbitratu lege agi, quorum causa lex sit constituta? Sicilia tota, si una voce loqueretur, hoc diceret: 'quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus sedibus delubris fuit, quod in una quaque re beneficio senatus populique Romani iuris habui, id mihi tu, C. Verres, eripuisti atque abstulisti; quo nomine abs te sestertium miliens ex lege repeto.' si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur: quoniam id non poterat, harum rerum actorem,
20 quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. in eius modi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam invitis eis, quorum negotium est,
VI accedere aut aspirare audeat? si tibi, Q. Caecili, hoc Siculi dicerent: 'te non novimus, nescimus qui sis, numquam te antea vidimus, sine nos per eum nostras fortunas defendere, cuius fides est nobis cognita': nonne id dicerent, quod cuivis probare deberent? nunc hoc dicunt: utrumque se nosse; alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum, alterum
21 plane nolle. cur nolint, etiam si taceant, satis dicunt; verum non tacent: tamen eis invitissimis te

Digitized by Google

offeres? tamen in aliena causa loquere? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potius quam abs te defensos esse malunt? tamen eis operam tuam pollicebere, qui te neque velle sua causa nec, si cupias, posse arbitrantur? cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis et in iudicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis invitissimis eis, quibus maxime lex consultum esse vult? cur de quibus in provincia non optime es meritus, eos nunc plane fortunis omnibus conaris evertere? cur eis non modo persequendi iuris sui, sed etiam deplorandae calamitatis adimis potestatem? nam te actore quem eorum ad- 22
futurum putas, quos intellegis non ut per te alium sed ut per alium aliquem te ipsum ulciscantur laborare?

At enim solum id est, ut me Siculi maxime VII
velint: alterum illud, credo, obscurum est, a quo Verres minime se accusari velit. ecquis umquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit, quam ille atque illius amici ne haec mihi delatio detur? sunt multa quae Verres in me esse arbitratur, quae scit in te, [Q.] Caecili, non esse; quae cuius modi in utroque nostrum sint, paulo post commemorabo: nunc tantum [id] dicam, quod tacitus 23
tu mihi adsentiare, nullam rem in me esse quam ille contemnat, nullam in te quam pertimescat. itaque magnus ille defensor et amicus eius tibi suffragatur, me oppugnat; aperte ab iudicibus petit ut tu mihi anteponare, et ait hoc se honeste sine ulla invidia ac sine ulla offensione contendere. 'non enim', inquit, 'illud peto, quod soleo, cum vehementius contendi, impetrare: reus ut absolvatur non peto, sed ut potius ab hoc quam ab illo accusetur, id peto. da mihi hoc, concede quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod cum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis, ut

Digitized by Google

24 is absolvatur, cuius ego causa laboro.' et ait idem, ut aliquis metus adiunctus sit ad gratiam, certos esse in consilio, quibus ostendi tabellas velit: id esse perfacile; non enim singulos ferre sententias sed universos constituere: ceratam uni cuique tabellam dari cera legitima, non illa infami ac nefaria. atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod eum minime res tota delectat. videt enim, si a pueris nobilibus, quos adhuc elusit, si a quadruplatoribus, quos non sine causa contempsit semper ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortes spectatosque homines translata sit, sese in
25 iudiciis diutius dominari non posse. huic ego ho-
VIII mini iam ante denuntio, si a me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam esse mutandam, et ita mutandam, ut meliore et honestiore condicione, quam qua ipse volt, imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum et M. Antonium, qui nihil se arbitrabantur ad iudicia causasque amicorum praeter fidem et ingenium adferre oportere. nihil erit quod me agente arbitretur iudicium sine magno multorum periculo posse
26 corrumpi. ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam receptam, populi Romani susceptam esse arbitror, ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt, sed omnino improbitas, id quod populus Romanus iam diu flagitat, exstinguenda atque delenda sit. in quo quid eniti aut quid efficere possim, malo in aliorum spe relinquere quam in oratione mea ponere.

27 Tu vero, Caecili, quid potes? quo tempore aut qua in re non modo ceteris specimen aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? in mentem tibi non venit, quid negotii sit causam publicam sustinere, vitam alterius totam explicare? atque eam non modo in animis iudicum sed etiam in oculis conspectuque omnium exponere? sociorum salutem,

Digitized by Google

commoda provinciarum, vim legum, gravitatem iudiciorum defendere? cognosce ex me, quoniam hoc IX primum tempus discendi nactus es, quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset: ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego iam tibi ipse istuc quod expetis mea voluntate concedam. primum integritatem atque innocentiam singularem: nihil est enim, quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitae reposcere eum, qui non possit suae reddere. hic ego de te plura non dicam: unum illud 28 credo omnes animadvertere, te adhuc a nullis nisi ab Siculis potuisse cognosci: Siculos hoc dicere, cum eidem sint irati cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen te actore ad iudicium non adfuturos. quare negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. illi quidem, ut est hominum genus nimis acutum et suspiciosum, non te ex Sicilia litteras in Verrem deportare velle arbitrantur, sed, quod isdem litteris illius praetura et tua quaestura consignata sit, asportare te velle ex Sicilia litteras suspicantur.

Deinde accusatorem firmum verumque esse opor- 29 tet. eum ego si te putem cupere esse, facile intellego esse non posse. nec ea dico, quae si dicam, tamen infirmare non possis: te, ante quam de Sicilia decesseris, in gratiam redisse cum Verre; Potamonem, scribam et familiarem tuum, retentum esse a Verre in provincia, cum tu decederes; M. Caecilium, fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adulescentem, non modo non adesse neque tecum tuas iniurias persequi, sed esse cum Verre et cum illo familiarissime atque amicissime vivere. sunt et haec et alia in te falsi accusatoris signa permulta, quibus ego nunc non utor: hoc dico, te, si maxime cupias, tamen verum accusatorem esse non posse. videre enim permulta esse crimina, quorum tibi so- 30 cietas cum Verre eius modi est, ut ea in accusando

Digitized by Google

x attingere non audeas. queritur Sicilia tota C. Verrem ab aratoribus, cum frumentum sibi in cellam imperavisset et cum esset tritici modius sestertiis duobus, pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. magnum crimen, ingens pecunia, furtum impudens, iniuria non ferenda. ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est: tu, Caecili, quid
31 facies? utrum hoc tantum crimen praetermittes an obicies? si obicies, idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provincia tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut, quominus tute condemnere, recusare non possis? sin praetermittes, qualis erit tua ista accusatio, quae domestici periculi metu certissimi et maximi criminis non modo susceptionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat?
32 emptum est ex senatus consulto frumentum ab Siculis praetore Verre, pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente; te accusante nullum. eras enim tu quaestor; pecuniam publicam tu tractabas, ex qua, etiam si cuperet praetor, tamen ne qua deductio fieret, magna ex parte tua potestas erat. huius quoque igitur criminis te accusante mentio nulla fiet. silebitur toto iudicio de maximis et notissimis illius furtis et iniuriis. mihi crede, Caecili, non potest in accusando socios vere defendere is, qui cum reo
33 criminum societate coniunctus est. mancipes a civitatibus pro frumento pecuniam exegerunt. quid? hoc Verre praetore factum est solum? non, sed etiam quaestore Caecilio. quid igitur? daturus es huic crimini, quod et potuisti prohibere ne fieret et debuisti? an totum id relinques? ergo id omnino Verres in iudicio suo non audiet, quod cum faciebat quem ad modum defensurus esset non reperiebat.
xi atque ego haec, quae in medio posita sunt, commemoro: sunt alia magis occulta furta, quae ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, beni-

Digitized by Google

gnissime cum quaestore suo communicavit. haec tu 34
scis ad me esse delata: quae si velim proferre, facile omnes intellegent [vobis] inter vos non modo voluntatem fuisse coniunctam sed ne praedam quidem adhuc esse divisam. quapropter si tibi indicium postulas dari, quod tecum una fecerit, concedo, si id lege permittitur: sin autem de accusatione dicimus, concedas oportet eis, qui nullo suo peccato impediuntur quo minus alterius peccata demonstrare possint. ac vide, quantum interfuturum sit 35
inter meam et tuam accusationem. ego etiam quae tu sine Verre commisisti Verri crimini daturus sum, quod te non prohibuerit, cum summam ipse haberet potestatem: tu contra ne quae ille quidem fecit obicies, ne qua ex parte coniunctus cum eo reperiare.

Quid? illa, Caecili, contemnendane tibi videntur esse, sine quibus causa sustineri, praesertim tanta, nullo modo potest? aliqua facultas agendi, aliqua dicendi consuetudo, aliqua in foro, iudiciis, legibus aut ratio aut exercitatio? intellego, quam scopuloso difficilique in loco verser; nam 36
cum omnis adrogantia odiosa est, tum illa ingenii atque eloquentiae multo molestissima. quam ob rem nihil dico de meo ingenio; neque est quod possim dicere, neque, si esset, dicerem. aut enim id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est, aut, si id parum est, ego maius id commemorando facere non possum. de te, Caecili, — 37
iam me hercule hoc extra hanc contentionem certa- XII
menque nostrum familiariter tecum loquar — tu ipse quem ad modum existimes, vide etiam atque etiam; [et tu] te collige et qui sis et quid facere possis considera. putasne te posse de maximis acerbissimisque rebus, cum causam sociorum fortunasque provinciae, ius populi Romani gravitatemque iudicii legumque susceperis, tot res, tam graves, tam varias voce memoria, consilio ingenio sustinere?

Digitized by Google

38 putasne te posse, quae C. Verres in quaestura, quae in legatione, quae in praetura, quae Romae, quae in Italia, quae in Achaia Asia Pamphyliaque peccarit, ea, quem ad modum locis temporibusque divisa sint, sic criminibus et oratione distinguere? putasne te posse, id quod in huius modi reo maxime necessarium est, facere ut, quae ille libidinose, quae nefarie, quae crudelitér fecerit, ea aeque acerba et indigna videantur esse his qui audient, atque illis visa sunt
39 qui senserunt? magna sunt ea, quae dico, mihi crede; noli haec contemnere. dicenda, demonstranda, explicanda sunt omnia: causa non solum exponenda sed etiam gravitèr copioseque agenda est. perficiendum est, si quid agere aut proficere vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant. in quo si te multum natura adiuvaret, si optimis a pueritia disciplinis atque artibus studuisses et in his elaborasses, si litteras Graecas Athenis non Lilybaei, Latinas Romae non in Sicilia didicisses, tamen esset magnum tantam causam, tam exspectatam, et diligentia consequi et memoria complecti et oratione expromere et voce ac viribus su-
40 stinere. fortasse dices: 'quid ergo? haec in te sunt omnia?' utinam quidem essent! verum tamen ut esse possent, magno studio mihi a pueritia est elaboratum. quodsi ego haec propter magnitudinem rerum ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi, quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare, quas non modo antea numquam cogitasti, sed ne nunc quidem, cum in eas in-
41 grederis, quae et quantae sint suspicari potes? ego
XIII qui, sicut omnes sciunt, in foro iudiciisque ita verser, ut eiusdem aetatis aut nemo aut pauci plures causas defenderint, et qui omne tempus, quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensem promptiorque esse possim, tamen, ita mihi deos velim

Digitized by Google

propitios, ut, cum illius mihi temporis venit in mentem, quo die citato reo mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. iam nunc mente et cogitatione prospicio, 42
quae tum studia hominum, qui concursus futuri sint, quantam exspectationem magnitudo iudicii sit adlatura, quantam auditorum multitudinem infamia C. Verris concitatura, quantam denique audientiam orationi meae improbitas illius factura sit. quae cum cogito, iam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici infensique sunt, et exspectatione omnium et magnitudine rerum dignum eloqui possim. tu horum nihil metuis, nihil cogitas, 43
nihil laboras? et si quid ex vetere aliqua oratione 'Iovem ego optimum maximum' aut 'vellem, si fieri potuisset, iudices' aut aliquid eius modi ediscere potueris, praeclare te paratum in iudicium venturum arbitraris? ac si tibi nemo responsurus 44
esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses: nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo et ad dicendum paratissimo futurum esse certamen, quicum modo disserendum, modo omni ratione pugnandum certandumque sit. cuius ego ingenium ita laudo, ut non pertimescam, ita probo, ut me ab eo delectari facilius quam decipi putem posse. numquam ille me oppri- XIV
met consilio, numquam ullo artificio pervertet, numquam ingenio me suo labefactare atque infirmare conabitur. novi omnes hominis petitiones rationesque dicendi; saepe in isdem, saepe in contrariis causis versati sumus. ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut non nullum etiam de suo ingenio iudicium fieri arbitretur. te vero, Caecili, 45
quem ad modum sit elusurus, quam omni ratione iactaturus, videre iam videor; quotiens ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis: factum esse necne, verum esse an falsum:

Digitized by Google

utrum dixeris, id contra te futurum. qui tibi aestus, qui error, quae tenebrae, di immortales, erunt, ho-
46 mini minime malo! quid? cum accusationis tuae membra dividere coeperit et in digitis suis singulas partes causae constituere? quid? cum unum quidque transigere, expedire, absolvere? ipse profecto metuere incipies ne innocenti periculum facessieris, quid? cum commiserari, conqueri, [et] ex illius invidia deonerare aliquid et in te traicere coeperit, commemorare quaestoris cum praetore necessitudinem, constitutam more maiorum, sortis religione, poterisne eius orationis subire invidiam? vide modo, etiam atque etiam considera. mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modo verbis te obruat, sed gestu ipso ac motu corporis praestringat aciem ingenii tui teque ab institutis tuis cogitationibusque abducat.
47 atque huiusce rei indicium iam continuo video futurum. si enim mihi hodie respondere ad haec quae dico potueris, si ab isto libro, quem tibi magister ludi nescio qui ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris, posse te [et] illi quoque iudicio non deesse et causae atque officio tuo satis facere arbitrabor: sin mecum in hac prolusione nihil fueris, quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus?

XV Esto; ipse nihil est, nihil potest: at venit paratus cum subscriptoribus exercitatis et disertis. est tamen hoc aliquid, tametsi non est satis; omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus et paratissimus esse debet. verum tamen L. Appuleium esse
48 video proximum subscriptorem, hominem non aetate, sed usu forensi atque exercitatione tironem. deinde, ut opinor, habet T. Alienum, hunc tamen ab subselliis; qui quid in dicendo posset, numquam satis attendi, in clamando quidem video eum esse bene robustum atque exercitatum: in hoc spes tuae sunt omnes; hic, si tu eris actor constitutus, totum iudi-

Digitized by Google

cium sustinebit. ac ne is quidem tantum contendet in dicendo, quantum potest, sed consulet laudi et existimationi tuae et ex eo, quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tamen aliquid esse videare. ut in actoribus Graecis fieri videmus saepe illum, qui est secundarum aut tertiarum partium, cum possit aliquanto clarius dicere quam ipse primarum, multum submittere, ut ille princeps quam maxime excellat, sic faciet Alienus: tibi serviet, tibi lenocinabitur, minus aliquanto contendet quam potest. iam hoc considerate, cuius modi accusatores 49
in tanto iudicio simus habituri, cum et ipse Alienus ex ea facultate, si quam habet, aliquantum detracturus sit, et Caecilius tum denique se aliquid futurum putet, si Alienus minus vehemens fuerit et sibi primas in dicendo partes concesserit. quartum quem sit habiturus non video, nisi quem forte ex illo grege moratorum, qui subscriptionem sibi postularunt, cuicumque vos delationem dedissetis. ex qui- 50
bus alienissimis hominibus — ita paratus venis — — tibi hospes aliquis est recipiendus. quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea quae dixerint certo loco aut singillatim unicuique respondeam: sic breviter, quoniam non consulto, sed casu in eorum mentionem incidi, quasi praeteriens satis faciam universis. tantane vobis inopia videor esse XVI
amicorum, ut mihi non ex his, quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam praeripere conemini potius, quam aliquos ad columnam Maeniam vestri ordinis reos reperiatis? 'custodem' in- 51
quit 'Tullio me adponite'. quid? mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non solum ne quid enunties sed etiam ne quid auferas custodiendus sis. sed de isto custode toto sic vobis brevissime respondebo: non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam, a me

Digitized by Google

susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor me invito aspirare possit. etenim fides mea custodem repudiat, diligentia speculatorem reformidat.

52 Verum ut ad te, Caecili, redeam, quam multa te deficiant vides; quam multa sint in te, quae reus nocens in accusatore suo cupiat esse, profecto iam intellegis. quid ad haec dici potest? non enim quaero, quid tu dicturus sis: video mihi non te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic tenet: qui si te recte monere volet, suadebit tibi ut hinc discedas neque mihi verbum ullum respondeas. quid enim dices? an id quod dictitas, iniuriam tibi fecisse Verrem? arbitror; neque enim esset veri simile, cum omnibus Siculis faceret iniurias, te
53 illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. sed ceteri Siculi ultorem suarum iniuriarum invenerunt: tu, dum tuas iniurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis ut ceterorum quoque iniuriae sint impunitae atque inultae; et hoc te praeterit, non id solum spectari solere, qui debeat, sed etiam illud, qui possit ulcisci: in quo utrumque sit, eum superiorem esse; in quo alterum, in eo non quid is velit,
54 sed quid facere possit quaeri solere. quodsi ei potissimum censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam C. Verres iniuriam fecerit: utrum tandem censes hos [iudices] gravius ferre oportere, te ab illo esse laesum, an provinciam Siciliam esse vexatam ac perditam? opinor, concedes multo hoc et esse gravius et ab omnibus ferri gravius oportere. concede igitur ut tibi anteponatur in accusando provincia. nam provincia accusat, cum is agit causam, quem sibi illa defensorem sui iuris, ultorem iniuriarum, actorem causae totius adoptavit.

55 XVII At eam tibi C. Verres fecit iniuriam, quae ceterorum quoque animos possit alieno incommodo commovere. minime; nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis iniuria dicatur, quae causa inimici-

Digitized by Google

tiarum proferatur. cognoscite ex me; nam iste eam profecto, nisi plane nihil sapit, numquam proferet. Agōnis quaedam est Lilybaetana, liberta Veneris Erycīnae: quae mulier ante hunc quaestorem copiosa plane et locuples fuit. ab hac praefectus Antonii quidam symphoniacos servos abducebat per iniuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Veneriorum et eorum qui a Venere se liberaverunt, ut praefecto illi religionem Veneris nomine obiceret, dixit et se et sua Veneris esse. ubi hoc quaestori Caecilio, viro optimo 56
et homini aequissimo, nuntiatum est, vocari ad se Agonidem iubet: iudicium dat statim 'si paret eam se et sua Veneris esse dixisse'. iudicant recuperatores id, quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium quin illa dixisset. iste in possessionem bonorum mulieris intrat, ipsam Veneri in servitutem adiudicat; deinde bona vendit, pecuniam redigit. ita, dum pauca mancipia Veneris nomine [Agonis] ac religione retinere vult, fortunas omnes libertatemque suam istius iniuria perdidit. Lilybaeum Verres venit postea: rem cognoscit, factum improbat, cogit quaestorem suum pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem adnumerare et reddere. est adhuc, id quod vos omnes admirari video, 57
non Verres, sed Q. Mucius. quid enim facere potuit elegantius ad *colligendam* hominum existimationem, aequius ad levandam mulieris calamitatem, vehementius ad quaestoris libidinem coërcendam? summe haec omnia mihi videntur esse laudanda. sed repente [e vestigio] ex homine tamquam aliquo Circaeo poculo factus est Verres: rediit ad se atque ad mores suos. nam ex illa pecunia magnam partem ad se verrit; mulieri reddidit quantulum visum est. hic tu 58
si laesum te a Verre esse dicis, patiar et concedam: XVIII
si iniuriam tibi factam quereris, defendam et negabo. denique de iniuria, quae tibi facta sit, neminem no-

Digitized by Google

strum graviorem iudicem esse oportet quam te ipsum, cui facta dicitur. si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquotiens fuisti, si ille apud te postea cenavit, utrum te perfidiosum an praevaricatorem existimari mavis? video esse necesse alterutrum, sed ego tecum in eo non pugnabo, quominus
59 utrum velis eligas. quodsi ne iniuriae quidem, quae tibi ab illo facta sit, causa remanet, quid habes quod possis dicere, quam ob rem non modo mihi sed cuiquam anteponare? nisi forte illud, quod te dicturum esse audio, quaestorem illius fuisse. quae causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrum illi amicior esse deberet: in contentione suscipiendarum inimicitiarum ridiculum est putare, causam necessitudinis ad inferendum periculum iustam videri
60 oportere. etenim si plurimas a praetore tuo iniurias accepisses, tamen eas ferendo maiorem laudem quam ulciscendo mererere: cum vero nullum in illius vita rectius factum sit quam id, quod tu iniuriam appellas, hi statuent hanc causam, quam ne in alio quidem probarent, in te iustam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam iniuriam ab illo accepisti, tamen, quoniam quaestor eius fuisti, non potes eum sine ulla vituperatione accusare: si vero non ulla tibi facta est iniuria, sine scelere eum accusare non potes. quare cum [in]certum sit de iniuria, quemquam horum esse putas, qui non malit te sine vituperatione quam cum scelere discedere?

61 XIX Ac vide, quid differat inter meam opinionem et tuam. tu cum omnibus rebus inferior sis, hac una [in] re te mihi anteferri putas oportere, quod quaestor illius fueris: ego, si superior ceteris rebus esses, hanc unam ob causam te [accusatorem] repudiari putarem oportere. sic enim a maioribus nostris accepimus, praetorem quaestori suo parentis loco esse oportere; nullam neque iustiorem neque graviorem causam necessitudinis posse reperiri quam coniunctio-

Digitized by Google

nem sortis, quam provinciae, quam officii, quam publici muneris societatem. quam ob rem si iure posses eum 62
accusare, tamen, cum is tibi parentis numero fuisset, id pie facere non posses: cum vero neque iniuriam acceperis et praetori tuo periculum crees, fatearis necesse est te illi iniustum impiumque bellum inferre conari. etenim ista quaestura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quam ob rem cui quaestor fueris accuses, non ut ob eam ipsam causam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. neque fere umquam venit in contentionem de accusando qui quaestor fuisset, quin repudiaretur. itaque neque L. Philoni in C. 63
Servilium nominis deferendi potestas est data neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum neque Cn. Pompeio in T. Albucium: quorum nemo propter indignitatem repudiatus est, sed ne libido violandae necessitudinis auctoritate iudicum comprobaretur. atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Iulio contendit, ut tu mecum; quaestor enim Albucii fuerat, ut tu Verris: Iulius hoc secum auctoritatis ad accusandum adferebat, quod, ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. semper haec causa plurimum valuit, semper haec ratio accusandi fuit honestissima, pro sociis, pro salute provinciae, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. etenim si probabilis est 64
eorum causa, qui iniurias suas persequi volunt, qua XX
in re dolori suo, non rei publicae commodis serviunt, quanto illa honestior causa est, quae non solum probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta iniuria sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque iniuriis commoveri. nuper cum in P. Gabinium vir fortissimus et innocentissimus L. Piso delationem nominis postularet et contra Q. Caecilius peteret isque se veteres inimicitias iam

Digitized by Google

diu susceptas persequi diceret: cum auctoritas et dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa iustissima, quod eum sibi Achaei patronum
65 adoptarant. etenim cum lex ipsa de pecuniis repetundis sociorum atque amicorum populi Romani patrona sit, iniquum est non eum legis iudiciique actorem idoneum maxime putari, quem actorem causae suae socii defensoremque fortunarum suarum potissimum esse voluerunt. an quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multo videri debet aequius? utra igitur est splendidior, utra inlustrior commemoratio, 'accusavi eum, cui quaestor fueram, quicum me sors consuetudoque maiorum, quicum me deorum hominumque iudicium coniunxerat', an: 'accusavi rogatu sociorum atque amicorum, delectus sum ab universa provincia qui eius iura fortunasque defenderem'? [dubitare quisquam potest quin honestius sit eorum causa, apud quos quaestor fueris, quam eum, cuius quaestor fueris, accusare?]
66 clarissimi viri nostrae civitatis temporibus optimis hoc sibi amplissimum pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quae in amicitia populi Romani dicioneque essent, iniurias propulsare eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum Sapientem, clarissimum virum et prudentissimum, cum multis graves inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum,
67 apud quos consul fuerat, iniurias. nuper Cn. Domitium scimus M. Silano diem dixisse propter unius hominis Aegritomāri, paterni amici atque hospitis,
XXI iniurias. neque enim magis animos hominum nocentium res umquam ulla commovit quam haec maiorum consuetudo longo intervallo repetita ac relata: sociorum querimoniae delatae ad hominem non incertissimum, susceptae ab eo qui videbatur eorum fortunas fide diligentiaque sua posse defendere.
68 hoc timent [homines], hoc laborant, hoc institui

Digitized by Google

atque adeo institutum referri ac renovari moleste ferunt. putant fore ut, si paullatim haec consuetudo serpere ac prodire coeperit, per homines honestissimos virosque fortissimos, non imperitos adulescentulos aut illius modi quadruplatores leges iudiciaque administrentur. cuius consuetudinis atque instituti 69 patres maioresque nostros non paenitebat tum, cum P. Lentulus, is qui princeps senatus fuit, accusabat M'. Aquilium subscriptore C. Rutilio Rufo, aut cum P. Africanus, homo virtute, fortuna, gloria, rebus gestis amplissimus, postea quam bis consul et censor fuerat, L. Cottam in iudicium vocabat. iure tum florebat populi Romani nomen, iure auctoritas huius imperii civitatisque maiestas gravis habebatur. nemo mirabatur in Africano illo, quod in me nunc, homine parvis opibus ac facultatibus praedito, simulant sese mirari, cum moleste ferunt. 'quid sibi iste vult? 70 accusatoremne se existimari, qui antea defendere consueverat, nunc praesertim ea iam aetate, cum aedilitatem petat?' ego vero et aetatis non modo meae sed multo etiam superioris, et honoris amplissimi puto esse et accusare improbos et miseros calamitososque defendere. et profecto aut hoc remedium est aegrotae ac prope desperatae rei publicae iudiciisque corruptis et contaminatis paucorum vitio ac turpitudine, homines ad legum defensionem iudiciorumque auctoritatem quam honestissimos et integerrimos diligentissimosque accedere; aut, si ne hoc quidem prodesse poterit, profecto nulla umquam medicina his tot incommodis reperietur. nulla salus 71 rei publicae maior est quam eos, qui alterum accusant, non minus de laude, de honore, de fama sua, quam illos, qui accusantur, de capite ac fortunis suis pertimescere. itaque semper ei diligentissime laboriosissimeque accusarunt, qui se ipsos in discrimen existimationis venire arbitrati sunt.

Quam ob rem hoc statuere, iudices, debetis, Q. XXII

Digitized by Google

Caecilium, de quo nulla umquam opinio fuerit nullaque in hoc ipso iudicio exspectatio futura sit, qui neque ut ante collectam famam conservet, neque uti reliqui temporis spem confirmet laborat, non nimis hanc causam severe, non nimis accurate, non nimis diligenter acturum. habet enim nihil, quod in offensione deperdat: ut turpissime flagitiosissimeque discedat, nihil de suis veteribus ornamentis requiret. a nobis multos obsides habet populus Romanus, quos ut incolumes conservare, tueri, confirmare ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum. habet honorem quem petimus, habet spem quam propositam nobis habemus, habet existimationem multo sudore labore vigiliisque collectam, ut, si in hac causa nostrum officium ac diligentiam probaverimus, haec quae dixi retinere per populum Romanum incolumia ac salva possimus; si tantulum offensum titubatumque sit, ut ea, quae singillatim ac diu collecta sunt, uno tempore universa perdamus. quapropter, iudices, vestrum est deligere, quem existimetis facillime posse magnitudinem causae ac iudicii sustinere fide, diligentia, consilio, auctoritate. vos si mihi Q. Caecilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor: populus Romanus ne tam honestam, tam severam diligentemque accusationem neque vobis placuisse neque ordini nostro placere arbitretur, providete.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google